

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Sultan Abdülhamid hakkında kitap veya senaryo yazan herkesin istinasız ilk kaynağı bu kitaptır.

SELMAN KAYABAŞI Paytaht Abdülhamid dizisi danışmanı

TAHSİN PAŞA

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN SIRDAŞI

Tahsin Paşa'nın
Yıldız Sarayı Hatıraları

YAKIN PLAN

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN SİRDAŞI
Tahsin Paşa

ISBN: 978-975-2487-04-8

YAKIN PLAN YAYINLARI

164. Kitap (Mart, 2017)

TARİH
Araştırma / 19

EDİTÖR
Emre Taş

KAPAK TASARIMI
Kenan Özcan

GRAFİK
YAKIN PLAN

www.yakinplan.com.tr
bilgi@yakinplan.com.tr
0 212 458 20 22

YAKIN PLAN

Halaskargazi Cad. No: 97-7
Osmanbey, Şişli
İstanbul

Kültür Bakanlığı
Yayımcılık Sertifası
17621

YAYIN HAKLARI

Bu eserin yayım hakları Yakın Plan
Yayınlarına aittir. İzinsiz yayımla-
namaz. Kaynak gösterilerek kısmen
kullanılabilir.

Baskı:

Alioğlu Matbaacılık Basım Yay. ve Kağ.
San. Tic. Ltd. Şti. Orta Mah. Fatih Rüştü
Sok. No:1/3-A
Bayrampaşa, İstanbul
0 212 612 95 59

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN SIRDAŞI

Tahsin Paşa

YAKIN PLAN

Tahsin Paşa, 1894 yılında Mabeyn Başkatipliğine Sultan tarafından tayin olunmuş, bu vazifesine Abdülhamid Han'ın tahttan indirildiği vakte kadar, 1908 yılı Ağustos ayında tamamlanmak üzere devam etmiştir. Bu tarihten sonra İttihatçılar tarafından Sakız Adası'na sürgüne gönderilmiştir.

Tahsin Paşa'nın hatıratını sadeleştirilmiş olarak yayınlıyoruz. Bazı bölümlerde konuların birbiriyle alakasız olması, bazı bölümlerde başlıksız yayınlanması metnin aslına uygundur. Sıralamada çok az değişiklik yapılmıştır. Okurun yorulmaması için kısa notların her birine ayrı ayrı başlık konulmamıştır.

ÖN SÖZ

“Milliyet” gazetesinde tefrika¹ olarak yayımlanmış olan bu yazıların -bazı düzeltme ve ilavelerle- kitap hâlinde basımına başlarken ufak bir ön söz yazmayı faydasız bulmuyorum.

Tefrikanın başlangıcında da söylemiş olduğum gibi bu yazılara “Hatırat” demektense “Hatırladıklarım” demek daha münasıptır. Hakikaten de bunlarda Abdülhamid devrinin tam bir tarihini veyahut hakiki manasıyla bir hatırat kitabının bütün özelliklerini aramak doğru olmaz, ben bunları öyle bir maksat ve iddia ile yazmadım. Takip ettiğim gaye o devrin yaşamış olduğum senelerinde gelip geçmiş hadiseleri, seyr ve istikametine şahit olduğum meseleleri hakikati üzere tespit etmek ve Abdülhamid devrinin tarihini yazacak gelecekteki tarihçileri az çok aydınlatmaktır. Esasen otuz beş senelik bir saltanatın ve baştan ayağa önemli olaylarla dolu bir devrin tarihini yazmak iddiası benden çok uzak olduğu gibi bunu tek başına herhangi bir devlet adamının yahut herhangi bir tarihçinin başarabileceğine de ihtimal verenlerden değilim. Osmanlı İmparatorluğu tarihinde başlı başına bir devir teşkil eden ve özellikle siyasi tarihimiz noktasından sayısız ibret levhalarıyla dolu olan Abdülhamid’in saltanat devri dâhilî, haricî, idari ve topluma dair, özetle bütün ayrıntılarıyla kayıt, tespit ve umumi tarihin sahasına emanet edilebilmek için birçok yetki ve kudret sahiplerinin iş birliği yapımlarına, yerli ve yabancı birçok belgenin gözden geçirilmesine ihtiyaç vardır. Ne yazık ki bu uğurda ciddi bir adım atılmamış ve bütün yayınlar her türlü tarihî ve ilmî kıymetten mahrum ve masal türünden yazılarla sınırlı kalmıştır. Geleceğin tarihçileri bu yalan yanlış, bu uydurma ve masal mahiyetinde yayınlara dayanacak olurlarsa tarihin bu kısmı hata ile dolu olarak bizden sonrakilere aktarılmış olacaktır.

1) Tefrika: Gazete veya dergilerde çıkan, birbirini tamamlayan yazılardan oluşan dizi.

Hatıralarımı yayımlamaya başlarken “Bunlarda hiçbir tarafın yönlendirme ve etkisi ve hiçbir kimseye hücum ve saldırı kastı da yoktur.” demiştim. Bu teminatım pek samimi olduğu ve yazılarıma hakikat haricinde hiçbir şey karışmadığı hâlde yine bazı tarafların bunlardan rencide olduklarına ve bazı hakikatlerin ortaya atılmalarına ve bazı maskelerin çaresiz yere düşürülmüş olduklarına hiddetlenen birtakım kimselerin de öfkeye kapılarak toplumsal nezaket ve ahlaka yakışmayacak bir lisanla şahsıma saldırdıklarını gördüm. Şahıs ile uğraşmaktan ne derece sakındığımı, vazife ve vicdanımın yönlendirmelerine ne mertebe riayet ettiğimi beni tanıyanlar teslim ederler. Şahsi hissiyat ve tepkileri üzerime çekmek için o devrin en elverişli makamlarından birini senelerce müddet işgal etmiş olduğum hâlde nefsimi bu tür küçüklüklerden daima uzak tutmuştum. Bugün yaptığım şey o yolu tutmaya devamdan ibarettir. Sultan Hamid’in sarayında en yüksek makamlardan birini on dört sene aralıksız işgal etmiş ve nice nice olayların ortasında bulunmuş olmak açıklığıyla gördüğüm, işittiğim, okuduğum ve öğrendiğim hakikatleri son derece bir muhakeme ile tahlil ve en ılımlı bir lisan ile ifade ve tespit ederken bundan bazı kimselerin güceneceklerini ve bazı sahte iddiaların içyüzünün meydana çıkacağını hesap etmiştim. Gözlemlerimin eksik olabileceğini, muhakemelerimin yanlış yoldan gidebileceğini de ihtimal dâhiline almıştım. Aczimi itiraf ederim; şahsında mükemmellik ve bildiklerinde tam bir kapsayıcılık olduğunu iddia edenlerden değilim. Bu itibarla yazdıklarımın denk bir müdafaayı gerektireceğini umuyordum. Hâlbuki buna karşılık saldırılar, öfkeler, mantık ve idraki parçalayacak delicesine karşılıklar gördüm. Ben vicdanen müsterih ve yazılarımin hakikatinden emin olduğum için bu çılgınlıklara sadece gülmekle yetineceğim. Çünkü yazılarımda hakikatten başka, tarihî kaynaklara ve hakikate hizmetten başka gaye ve hedefim yoktur; kapanmış bir devrin, maziye intikal etmiş hâdiselerin, kamuoyu tarafından tetkik edilip hükümleri verilmiş iş ve hareketlerin hikâye ve anlatımında garaz veya fikri intikam amaçlayanlar ancak ve ancak hakikatlerin duyurulmasından korkanlardır. *Milliyet*’te yayımlanan tefrikaları şahsi çekişmelerin vadisine sürüklemekten ne kadar sakındıysam şimdi bu kitabı yayınlarken de o hücum ve saldırıların tesirinden uzak kalmaya o kadar özen gösteriyorum. Mevzunun ciddiyetine yakışmayan o tür kişiselleştirmeleri başkalarına bırakıyorum. Ne ahlakım böyle şeylerle uğraşmaya müsaittir, ne de okurların ahlakı bunları okumaya tahammül edebilir. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Milliyet'teki tefrikanın unutulup gitmekten kurtarılarak kitap şeklinde basılmasına birçok teşvik ve iltifat neticesinde karar vermiş olduğum için o cömert teşvik ve muhabbetlere burada alenen teşekkürü borç bilirim.

TAHSİN

Şaray'a Nasıl Girdim?

Mabeyin² Başkâtibi Süreyya Paşa'nın yerine tayin edilişim şu şekilde vuku bulmuştu: Süreyya Paşa, 1310 Teşrinisanisinin 12'nci günü (24 Kasım 1894) konağında ansızın vefat etmişti. O tarihte Bahriye Mektupçusu bulunuyordum. Süreyya Paşa'nın vefatı haberini Bahriye Nezaretinde vazifem başında duymuştum. Dairenin akşam tatili üzerine evime döndüm. Çok geçmeden Hünkâr hizmetindeki çavuşlardan bir zat gelerek Yıldız Sarayı'na gitmem emrini tebliğ etti. Amirim olan Bahriye Nâzırı tarafından resmî bir tezkereyi takdim veya resmî bazı maruzatı arz ve tebliğ için Yıldız Sarayı'na birkaç defa gönderildiğim olmuş ise de böyle doğrudan doğruya ve bir emirle davet olunduğum yoktu.

Çavuş Efendi ile birlikte gittim. Beni Mabeyin Dairesinde bir odaya götürdüler ve burada tebliğ olunacak padişah buyruğunu beklememi söylediler. Bu bekleyiş ertesi günü aynı zamana kadar, yani tam yirmi dört saat devam etti. Bu müddet zarfında ne bir emir tebliğ eden, ne de görmeye gelen oldu. Yalnız akşama doğru tanımadığım bir zat gelerek geceyi burada misafir olarak geçirmekliğim emrolunduğunu söyledi ve istirahatim için gerekenler temin olundu. Bu dakikadan itibaren endişem yok olmuştu; çünkü fena bir maksatla ve fena bir akıbete gitmek üzere getirilmiş bir adama böyle misafir muamelesi yapılmayacağı ve güzel ağırlanıp ikram gösterilmeyeceği tabii idi.

Bu yirmi dört saatlik bekleyişin sebebini sonradan anladım: Saray'da az çok ehemmiyetli bir hizmete alınmaları kararlaştırılmış kimseler ilk önce bu şekilde davet olunur, misafir edilir, bu müddet zarfında haklarında soruşturma yapılarak ondan sonra tayin işlemleri yapılır. Bu soruşturmayı daha evvel ve daha başka şekilde yapmak mümkün iken ilgilinin Saray'a getirilmesi ve âdeta göz hapsi altına alınarak o biçimde soruşturma yapılması abes olmakla beraber Saray'da bu gelenek daima korunmuştur.

2) Mabeyin: Sarayda haremle selamlık bölümleri arasında bulunan ve her iki tarafa da kapısı olan daire.

Ertesi gün akşama doğru, mabeyincilerden³ Bekir Bey olduğunu sonradan anladığım bir zat odaya gelerek:

- Efendimiz ferman buyurdular. Bir şey yazınız, takdim edeceğim.

Ne yazmak lâzım geleceğini belirlemekte şaşırılmışken Bekir Bey şu sözlerle meseleyi halletti:

- Hatırınıza ne gelirse onu yazınız.

Bir hizmete tayin olunacağımı hissettim. Belli ki Zât-ı Şâhâne yazımı ve ifade tarzımı görüp anlamak istiyordu. Zamanın gereklerine uygun bir arzuhâl yazdım. Bekir Bey bunu alıp gitti. Bir saat sonra tekrar geldi ve beni alarak vaktiyle vazife gereği bir defa gitmiş olduğum Başkitâbet Dairesi'ne götürdü. Başkâtiplere mahsus odaya girdik. Bekir Bey: "Zât-ı Şâhâne'nin beni Mabeyin-i Hümayun Başkitâbetine tayin buyurduğunu" tebliğ etti ve masama oturarak çekildi gitti.

Ertesi gün, odaya yaşlıca bir zat geldi. Bunun Gidiş Müdürü Hacı Mahmud Efendi olduğunu sonradan öğrendim. Gidiş müdürlüğü Hünkâr'ın araba veya atla bir tarafa yolculuğunda buna ait hazırlıklarla meşgul olan makamıydı. Hacı Mahmud Efendi, Sultan Hamid'in emektarlarındandır. Padişah'ın itimadını kazanmıştı. Geceleri Hünkâr istirahat odasına çekilip yatağa yatınca karyolanın önündeki paravananın arkasına güvenilir kullarından biri oturarak Padişah'ın uykusu gelinceye kadar roman okurdu. Hacı Mahmud Efendi bu vazifeyi de ifa ederdi.

Hacı Mahmud Efendi Zât-ı Şâhâne'nin beni kabul buyuracağını tebliğ etti. İkimiz birlikte hafif yokuşlu bir yoldan çıkarak tek katlı bir daireye girdik. Burası Çit Köşkü idi. Birbirine geçme birçok salonlardan oluşan bu dairenin kapısı önünde ve girişinde yaverlerden, tüfekçilerden ve harem ağalarından mürekkep bir kalabalık vardı. Sultan Hamid gibi bir padişahın sarayında omuzlarıma cidden ağır ve mesuliyetli bir vazife yüklenmiş olmasından dolayı zaten heyecanlı idim. Çit Köşkü'nün önündeki bu dekor heyecanımı arttıracak nitelikte idi. Bahriye Mektupçuluğunun huzurlu muhiti ile şimdi girdiğim bu yeni muhit arasında müthiş bir fark vardı.

Hacı Mahmud Efendi ile birlikte bu kalabalığın içinden durmayarak geçtik. Tam karşımıza gelen bir salonun kapısı açıldı. Girdim. Sultan Hamid, salonun ortasında ve ayakta duruyordu. Şık bir sivil elbise giyin-

3) Mabeyinci: Padişahın dışarıyla olan ilişkilerine bakan, buyruklarını ilgililere bildiren, bazı kişilerin dileklerini kendisine ileten görevli.

mişti. Resmî biçimde hürmetlerimi sundum, ilk sözü su olmuştu:

- İyi hâlinizi işittim ve sizi Başkâtipliğe kendim seçtim. Doğru yoldan şaşmadan hizmet edeceğinizi ümit ederim.

Sultan Hamid'in bana yeni vazifemi tebliğ ederken "Sizi kendim seçtim." demekten maksadı şu idi:

- Siz vazifenizi hiçbir tarafın tavsiye ve himayesine, hiçbir makamın bildirme ve yönlendirmesine borçlu değilsiniz. Bu lûtfu yalnızca benden gördünüz. Bu sebeple benden başka merci'niz, benim irademe uymaktan başka gayeniz olmayacaktır.

Sultan Hamid için bu, bir siyaset idi. Herkesin kendisine ve saltanat makamına bağlı ve minnettar yaşasın isterdi. Bu sebeptendir ki her şey için kendisine müracaat olunduğunu ve her lûtfun kendisinden beklenildiğini memnuniyetle karşılar, gene bu sebeptendir ki en aykırı görülen yardım dilemeleri bile reddetmeyerek bazen bir şekilde tatmin edemediği kimseleri herhangi diğer bir şekilde hoşnut etmek yoluna giderdi.

İlk kabul merasimi bu şekilde oldu ve vazifemin başına dönmeme müsaade olundu. Biraz sonra gene Gidiş Müdürü Hacı Mahmud Efendi odama gelerek birkaç tebrik ve gönül alma cümlesini müteakip şu sözleri söyledi:

- Zât-ı Şâhâne sizi kabul buyurmadan evvel bir önceki sadrâzam Said Paşa huzura çıkmıştı. Ben de hazır bulunuyordum. Hünkâr sizi Başkâtibete tayin ettiğini söyleyince Said Paşa da hakkınızda bir hayli güzel konuştu.

Mahmud Efendi, Başkâtipliğe tercih edilmemde Said Paşa'nın oynadığı rolü şu şekilde anlattı:

Süreyya Paşa'nın vefatından iki saat sonra Hünkâr tarafından Said Paşa'ya bir zarf gönderilmiş ve bunun içeriği hakkında görüş bildirmesi emredilmişti. Bu zarfın içinde bir pusula vardı. Pusulada Başkâtipliğe namzet gösterilen bazı kimselerin isimleri yazılı idi. Said Paşa, Abdülhamid gibi bir hükümdara kendi mesuliyeti altında bir başkâtip tavsiye etmenin ne kadar tehlikeli bir şey olabileceğini düşünmeyecek bir adam değildi. Herhâlde böyle bir hareketin neticelerinden sakınacak kadar evhamlı bir zat idi. Bununla birlikte diğer taraftan Sultan Hamid'in ilk başkâtibi olduğu için bir başkâtipte bulunması lâzım gelen vasıf ve şartları bileceğine Hünkâr kanaat getirmiş idi. Said Paşa ilk önce:

- Pusulada isimleri yazılı olanların hangisi tercih buyrulursa isabet

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

ondadır, diye cevap vermiş; fakat Sultan Hamid mutlaka bunlardan birinin tercihi için pusulayı tekrar Said Paşa'ya gönderince artık çare kalmadığını gören Said Paşa diğer iki kişi ile beraber benim de hatıra geldiğimi arz etmiş, Sultan Hamid de bunun üzerine beni tercih etmiş...

Başkitâbet Dairesi

Öteden beri Yıldız'da Başkitâbet Dairesi, saray dedikodu ve entrikalarından uzak, ağırbaşlılığı ve ciddiyeti, resmî vazifesine sadık bağlılığı ile tanınmıştı. Başkâtipliğe tayin olunarak resmî vazifemle ilk temas ettiğim ve mesai arkadaşlarımı yakından ilk tanıdığım gün Başkitâbet Dairesinin bu temiz şöhretinin pek yerinde olduğunu anladım. Başkitâbet Dairesi'ni teşkil eden ve her biri ayrı ayrı birer kıymet ve meziyet sahibi olan arkadaşlarımın bir kısmı Hakk'ın rahmetine ulaşmıştır, diğer bir kısmı da hâlâ hayatta olup muhtelif vazifelerde bulunuyorlar. Hatıralarıma başlarken bunların ölenlerini rahmetle, sağları hürmetle yâd etmeyi borç bilirim.

Yıldız Sarayı'nda resmî nitelikte, devlet salnâmesinde⁴ kayıtlı birtakım daireler daha var idiyse de hakikî manasıyla resmî sayılabilecek yegâne daire Başkitâbet Dairesi idi. Başkâtiplik vazifesini ifaya başladığım zaman dairenin faaliyet ve işlemlerini, vazifelerin bölüşülme tarzını ve icrasını inceledim. Daire işlemlerinin kayıtlı ve düzenli olduğunu gördüm. Hiç aldanmış olmaksızın iddia edebilirim ki o zaman Başkitâbet Dairesi intizam, sıkı düzen, işlemlerde sadelik ve sürat bakımından Babıaliye⁵ ve diğer nezaretlere üstündü. Burada hiçbir kâğıt parçasının kaybolmasına, hiçbir işlemin kontrolden kaçmasına imkân olmadığı gibi işlerin sürüncemede kaldığı da görülmüş değildi; çünkü Başkitâbet Dairesi'ne girip çıkan meseleleri bizzat Abdülhamid kontrol ederdi. Daire-i Kitâbet'e gönderilen herhangi bir tezkere veya arzuhâlin ulaşması akabinde Hünkâr'a başka taraflardan haber verirlerdi; Daire-i Kitâbet vasıtasıyla tebliğ olunan buyruklar hakkında günü gününe Abdülhamid'e hesap

4) Salnâme: Yılda bir çıkan ve o yılın belirli konularla ilgili önemli olaylarını anlatan kitap, dergi vb. yıllık.

5) Bâbîâlî: 18. Yüzyılın sonlarından itibaren "Osmanlı Hükûmeti" manasınca kullanılan tabir. Tanzimat'tan önce sadece sadrâzamların makamı ve ikametgâhı iken, daha sonra bazı önemli bakanlıkları ve daireleri de içine almış, zamanla İstanbul'da bu dâirelerin bulunduğu Sirkeci ile Cağaloğlu arasındaki semtin de adı olmuştur.

vermek mecburiyeti de vardı; bu bakımdan bir taraftan Padişah'ın sıkı denetimi, diğer taraftan kâtip beylerin vazifelerine samimi bağlılıkları daire işlemlerini bir makine gibi işletmekte idi.

Başkitâbet Dairesinin vazifesi, hükümdar ile resmî daireler arasında tebliğlere ve bunları kabule aracı olmaktan ibaretti, İkinci Kâtip, Başmâbeyinci, Mabeyinciler, Hususî Şifre Kalemi vasıtalarıyla Hünkâr'a arz olunan bazı işlemler ile hizmetlilerin ismini taşıyan kimselerin vasıta oldukları jurnaller⁶ istisna olmak üzere bütün resmî tezkereler Başkitâbet kanalından geçer, burada kaydolunarak Hünkâr'a takdim olunur, gerek bunların cevapları gerek ayrıca çıkarılan padişah emirleri bu daireden lâzım gelenlere tebliğ edilirdi.

Tezkereler şu şekilde Saray'a gelirdi: Mülkî işleri Sadrâzam, İlmiyeye ait işleri Şeyhülislâm, bahriyeye ait kâğıtları Bahriye Nâzırı, askerî işlere ait tezkereleri Serasker, Tophâne'ye ve askerî mekteplere ait olan evrakı Tophâne Müşiri⁷, padişah hazinesine ait işleri Hazine-i Hassa Nâzırı takdim ederdi. Padişah'a resmî tezkere göndermek, yani büyük kâğıda yazılı resmî maruzatta bulunmak hakkı bu nezâretlere mahsus idi. Bundan başka diğer nezâretlerin hepsi maruzatta bulunabilirlerse de bu maruzatın adına "hususî" derlerdi ve bunlara icabında gene küçük kâğıtlarla ve hususî tezkerelerle buyruk tebliğ olunurdu.

Maruzat ya resmî ya hususî tezkerelerle gerçekleşir, emirler de ya resmî tezkerelerin eklerine yazılan "hamiş"lerle yahut hususî tezkere-ler şeklinde tebliğ edilirdi. Sultan Hamid takdim olunan tezkereleri ya bizzat okur, yahut bir mabeyinciye okutarak dinlerdi.

Genellikle akşama doğru Saray'a gönderilen maruzat, geceleri Dai-re-i Kitâbet'te özetlenerek bir deftere kaydolunur. Bu defter ve o tezke-reler bir torbaya konulur, ertesi sabah bu torba etüv makinesine⁸ gön-derilerek muhtemel mikroplardan arındırılır ve bir musahibe⁹ verilerek Hünkâr'ın mesai odasına bırakılırdı.

6) Jurnal: Bir kimse aleyhine yüksek bir makâma verilen gizli rapor, ihbar yazısı.

7) Müşirlik: Osmanlılarda 19. yüzyıldan itibaren en yüksek rütbeli komu-tana "mareşal" karşılığı olarak verilen rütbe ve aynı zamanda yüksek yet-kilere sahip memurlara verilen sivil bir unvan.

8) Etüv Makinesi: Nesneleri yüksek ısıyla sterilize ve dezenfekte etmekte kullanılan kazan tipinde bir cihaz.

9) Musahib: Sultanın yakınında olup sohbetlerine katılan hizmetli.

Sultan Hamid'in tasdik ve kabul işareti tezkerelerin arkasına ve baş tarafa yazdığı Arapça tarihten ibarettir. Eğer bu tarihin yanı başında başka hiçbir işaret yoksa o tezkere ile izin istenen madde aynen kabul olunmuş demektir. Eğer tarihin yanında "C" işareti varsa bu takdirde Hünkâr'ın bir değerlendirmesi, bir cevabı olacak demektir. Bu değerlendirmeyi ya o tezkereyi huzurda okuyan mabeyinci yahut Başkâtip getirir ve ona göre cevap yazılır.

Sultan Hamid'in pek dikkat ettiği noktalardan biri de verdiği emirlerin tamamen tebliğ olunmasıdır. Bunun için Daire-i Kitâbet'ten yazılan tezkerelerin bir nüshası kendisine takdim olunurdu.

Sultan Hamid Babialiden ve diğer nezâretlerden gelip torba içinde kendisine takdim olunan tezkerelerden kabul ettiklerini, her birinin arkasına tarih koyarak, gene Daire-i Kitâbete iade ettiği zaman bunları bir zarf içinde gönderirdi. Sultan Hamid zarf içinde kaç tezkere varsa zarfın üstüne bunu ve saat kaçta teslim olunduğunu işaret eder, zarfın arkasına da imza yerine "malûm" kelimesini yazar. Bu zarfı getiren adamın vazifesi bir makbuz senedi almaktır. Bu makbuz senedine zarftan çıkan tezkerelerin adedi ve her birinin numarası, getiren adamın ismi ve saat kaçta getirdiği yazılır, altına Başkâtip imza eder. Sultan Hamid bu makbuz senedine o kadar ehemmiyet verirdi ki mutlaka eline teslim olunduğunu isterdi.

Sözün kısası, kendisine arz olunan şeylerle kendisinden verilen emirlerin kaybolmamasına veya tahrife uğramamasına pek dikkat ederdi. Buna bir de Sultan Hamid'in fevkalâde denmeğe lâayık olan hafıza kuvveti ilâve edilecek olursa kontrol tedbirinin ne kadar sıkı ve etkili olduğu ortaya çıkar.

Veliaht Abdülhamid Efendi

Sultan Hamid, malûm olduğu üzere, Sultan Murad'ın şer'î fetva ile hal'ini¹⁰ müteakip 1293'te (1876) padişah olmuştur. Şehzadeliliği ve veliahtlığı zamanında Dolmabahçe Sarayı'nın veliahtlara mahsus dairelerinde ikamet ederdi. O vakit Dolmabahçe Sarayı'nda Sultan Hamid'in diğer biraderleri de birer daire işgal ederler ve bunlar devamlı yazlı kışlı bu dairelerde oturlardı. Hâlbuki Abdülhamid Efendi senenin birçok

10) Hal': Padişahın tahttan indirilip hükümdarlık hakkına el konulmasını ifade eden siyasi terim.

kısmını bu saray haricinde ve kâh Tarabya üstündeki çiftliğinde, kâh Kâğıthane'deki köşkünde, bazen analığının Maçka'daki konağında ve kız kardeşi Cemile Sultan'ın sarayında geçirirdi. Abdülhamid Efendi'yi buna sevk eden sebep onun Dolmabahçe'de veliaht dairesindeki münzevi hayattan ziyade faal hayata merakı idi. Abdülhamid Efendi Osmanlı saltanatının en yakın varisi olduğunu görerek padişahlığa ait hazırlıklardan olmak üzere pek çok kimselerle temas etmek ister, dünyada olup bitenlere yabancı kalmamak için hemen her meseleyi iç yüzlerine varıncıya kadar öğrenmeye çalışırdı. Veliahtlığı zamanında devletin mühim mevkillerini işgal eden ileri gelenlerle, fikir ve kalem erbabıyla, yerli ve ecnebi ileri gelen simalarla sık sık görüşür, kısacası yaşadığı devri sürekli takip ederdi. Analığının konağına ve kız kardeşinin sarayına karşı büyük bir muhabbet ve bağlılığı vardı. Bu iki daireye heves ve zevk ile giderdi. Tahta çıkışından sonra bu dairelerdeki emektarlardan bazılarını Yıldız Sarayı'na alarak onları hususî hizmetlerin en yüksek payelerine çıkarması analığına ve kız kardeşine karşı beslediği muhabbetin birer delilidir. Abdülhamid'in ilk saltanat devrinde Kızlarağalığına¹¹ tayin ettiği Behram Ağa -ki bir aralık büyük şöhret ve nüfuz sahibi olmuş ve en büyük devlet işlerine karışacak kadar ileri gitmişti- Cemile Sultan'ın ağalarından idi; sonraları Başmabeyinciliğe kadar çıkan Hacı Ali Paşa, analığının Maçka'daki konağında tanıdığı kullarından idi; hattâ ilk Başkâtibi olan Said Paşa'yı da en önce Cemile Sultan'ın kocası Mahmud Celâleddin Paşa'nın aracılığıyla tanımış, Said Paşa'nın zekâ ve iktidarını Mahmud Celâleddin Paşa'dan dinlemiş, Said Paşa'yı o sarayda sık sık görerek beğenmiş idi. Abdülhamid'in veliahtlığı zamanında bu şekilde hariçle vuku bulan temasları bilâhare saltanatı zamanında pek işine yaramıştı. Birçok vaziyet ve işlemlerde akıl yürütür ve karar verirken mazideki bu temasların tesirine bağlı kaldığı görülmüştür.

Abdülhamid Efendi, diğer biraderlerinin tuttuğu yolun aksine ika-metgâhını geceli gündüzlü ziyaretçilere açık bulundururdu. Ecnebi mahfilleri hakkında aldığı malûmatın başlıca kaynak ve menşei olan İngiltere Sefareti Baştercümanı Mösyö Thompson, sık sık Abdülhamid Efendi'yi ziyarete gider, onunla uzun uzadıya görüşür, birlikte gezintiyeye çıkılır, bu ziyaret ve gezintiler esnasında memleketin durumundan bahsedilirdi. Abdülhamid'in bu Mösyö Thompson ile görüşmekten bü-

11) Kızlarağalığı: Osmanlı sarayında harem ve daha eskilerde Enderrun'un en büyük ağası ve diğer ağaların âmiri durumunda olan, rütbesi sadrâzam ve şeyhülislâmdan sonra gelen makam.

yük bir haz ve alâka duyduğunu daha o vakit hizmetinde bulunan ve sonradan padişahlığı zamanında saray hizmetine alınan kulları hikâye ederlerdi.

O zamanın devlet adamları içinde Abdülhamid'in en çok temas ettiği kişiler Safvet ve Edhem Paşalardı. Abdülhamid Efendi bu iki zattan Fransızca dersi aldığı için bunlar da sık sık veliaht dairesine gelirlerdi. Gerek bunlarla ve gerek o devrin ileri gelenleri ile temaslarında Abdülhamid bilhassa memleket işlerini, umumi ve hususî hayatı öğrenmeğe çalışırdı. Abdülhamid daha o zamandan kendini gösteren merak duygusu gereği her şeyin künhünü ve herkesin vaziyetinin iç yüzünü öğrenmek merakında olduğundan kendisini ziyarete gelenlerle yalnız umumi meseleler üzerinde konuşmakla yetinmez; şunun bunun ve özellikle ileri gelenlerin hususî vaziyetlerini, servetlerinin derecesini, konaklarının idare tarzını araştırırdı. Hafıza kuvveti harikulâde denecek bir derecede olduğundan sonradan fırsat düşüp hikâye ederken o zamana ait malûmat ve ezberlerini noksansız anlatırdı.

Abdülhamid Efendi'yi biraderlerinden ve diğer şehzadelerden ayıran sıfat yalnız bu değildi. Gerçi yaşadıkları devrin hiçbir hâdisesini ve zamanın ileri gelenlerinden hiçbirini bilip tanımayan ve dünyada olup bitenlerden yüksek saray duvarlarıyla ayrılarak büsbütün münzevi bir hayat yaşayan diğer şehzadelere nispetle bu da büyük bir şeydi; ancak Abdülhamid Efendi kendi hususî hayatı ve geçim ve idare tarzı bakımından da öteki şehzadelere benzemezdi. Diğer şehzadeler günlerini gaflet ve israf içinde şuursuz bir şekilde geçirirken Abdülhamid Efendi muntazam bir bütçenin dâhilinde ve tutumlu şartlarla günlerini geçirir, dairesinin en ufak masraflarına varıncıya kadar her işlemi kendi teftiş ve nezareti altında bulundurur, özellikle israftan son derece sakınırdı. Bundan dolayı mali vaziyeti bakımından diğer şehzadelerden yüksek bir mevkie malikti.

Kendi dairelerinin içinde dünya ile alâkaları kesilmiş bir hâlde yaşayan ve gelirleriyle masraflarını kapatamayan öteki şehzadeler özellikle para hususunda sıkıntı çekerlerken Abdülhamid Efendi bir taraftan tasarruf ve diğer taraftan gelirini arttırma ve idaresi sayesinde hem müreffeh bir hayat geçirir, hem de para biriktirerek kardeşlerine yardımda bulunurdu. Özellikle Murad Efendi'ye çok defalar borç olarak para verdiğini bana bizzat hikâye etmişti.

Abdülhamid Efendi'nin maliye hazinesinden aylık bin lira maaşı vardı.

Ancak o zamanda maaşlar düzenli olarak çıkmadığından Abdülhamid Efendi maaşını 750 lira karşılığında sarraf Mösyö Zarifi'ye iskonto ettirirdi.

Sarraf Mösyö Zarifi, Abdülhamid Efendi'nin bu şekilde iskonto ettiği maaşlarını gene kendi nezdindeki geçerli hesabına kaydeder ve bunlara bir faiz yürüterek gerek bunun kazancını ve gerek çiftliğinden ve diğer bazı emlâk ve akarından aldığı gelirler ile birlikte bütün nakit servetini gene Mösyö Zarifi aracılığıyla kârlı işlerde kullanırdı. Abdülhamid Efendi'nin Mösyö Zarifi'yi sık sık kabul ederek her ziyarette kendisiyle para işleri hakkında görüştüğünü ve servetinin idare tarzını devamlı teftiş ve takip ettiğini sonradan bazı emektarlarından işittiğim gibi bazı fırsatlar da bizzat kendisi de bunu anlatır dururdu. Şurası muhakkaktır ki Sultan Hamid saltanatının başlangıcında cülûs masrafı olarak sarf edilen altmış bin lirayı kendi kesesinden vermişti. Başka şehzadeler aldıkları maaşlarla ay sonunu getiremezken Sultan Hamid'in gerektiğinde altmış bin lira tedarik edebilecek kadar birikmiş bir servete malik olması hep bu iktisat ve intizam fikri sayesinde.

Sultan Hamid kendisini bu iktisat yolunda teşvik edip aydınlatan Mösyö Zarifi'ye karşı sonuna kadar yakınlık ve muhabbet duymuştu. Mösyö Zarifi'nin vefatından sonra oğlu birkaç defalar hürmetlerini sunmak için Saray'a gelmiş ve Sultan Hamid babasının hatrasına hürmeten oğluna her defasında iltifatta bulunmuştu.

Abdülhamid'in herkesçe malûm olan bu iktisatperverliği ile onun saltanat devrinde kullarına, bazı hususî hizmet erbabına, jurnalcilere bolca bahşiş ve ihsanlar dağıtmasını yazamayanlar görünüşe kapılarak aldanırlar. Hakikaten Sultan Hamid kendi siyaseti başarılı olmak ve memleketi sıkı bir kontrol çemberi altında bulundurmak için ta Saray'ın kapısından başlayarak her tarafta kuvvetli bir haber alma şebekesi vücud getirmiş ve bu şebekede çalışanları kesesinden birçok nimetlere boğmuştu. Ancak bu bahşiş ve ihsanların boş yere sarf olunmayıp bir maksadı gerçekleştirmek ve kendi siyasetini malûm olan gayeye ulaştırmak için bol keseden harcandığı düşünülecek olursa bunları israf manasında anlamak doğru olamayacağı ve hizmet karşılığı verilmiş ücret diye kabul etmek lâzım geleceği teslim olunur. Saltanatın, taç ve tahtın, nihayet şahsın selâmetini temin için sarfedilen bu paralar haricinde Sultan Hamid'in kendi hususî ve ailevî hayatında hiçbir israfı yoktu. Padşahlığı zamanında da tutumlu yaşar, her fırsatta iktisat ve intizamın

faydalarını söyler, lüzumsuz harcamaların ve özellikle borçlanmanın aleyhinde bulunurdu. Sultan Hamid'e israf yakıştırmayı yapanlar için yalnız bir cephesini görerek akıl yürütenlerdir. İsrâf diye anlaşılan bu harcamalar mutlak ve müstebit bir idarenin zaruri gereklerinden sayılmak icap eder. Yaşadığı devri ve etrafındaki insanların ahlak ve kabiliyetlerini, hangi noktaların ne gibi şartlara karşı zayıf olduklarını iyice araştırmış olan Sultan Hamid para ve menfaat vasıtasıyla gönülleri kazanmaya muvaffak olacağını kestirdiğinden ve ilk tecrübeleri bu hususta başarı sağladığından artık saltanatının sonuna kadar bu yolda devamı mecbur idi. Nimetin, ihsanın, bahşişin, özetle menfaatin arkası kesilirse şebekenin gevşeyeceği, hattâ dağılacağı ve sadakat gereği arzulan hizmetlerin nihayet bulacağı muhakkak idi. İşte Sultan Hamid'i bazan göze batacak derecede fazla para dağıtmağa sevk eden sebep bu idi. Bunun ise hususî hayatta iktisat ve tasarruf ile hiçbir münasebeti yoktur.

Sultan Hamid, biraderleri içinde en çok Murad Efendi'yi sever, en çok onunla görüşürdü. Hünkâr'ın bana bizzat anlattığına göre; Murad Efendi açık fikirli bir zat imiş; ilim ve irfan erbabı sık sık onun daire-sine gider, fikir hürriyeti taraftarlarıyla sohbet etmekten zevk duymış. Murad Efendi'nin bu vasıflarını hikâye eden Sultan Hamid, aynı zamanda Murad Efendi'nin pek açgözlü olduğunu da ilâve ederdi. Sultan Hamid'in ifadesine bakılırsa Murad Efendi fikren ilerleme taraftarı olduğundan ve zamanın yenileşme ve ilerleme cereyanlarını kabul ettiğinden meclisinde bu fikir ve maksatla her türlü konuşma ve eleştirilerin ortaya atılmasına müsaade edermiş. Sultan Hamid bunları hikâye etmekle kendisinin böyle bir muhitte yetiştiğini ve hürriyet fikirleri ile daima temasta ve onlara karşı muhabbet ve yakınlık vaziyetinde olduğunu anlatmak isterdi. Hakikaten Sultan Hamid'in daha Osmanlı tahtına çıkmadan evvel birçok olaylar ile temas ettiği, birçok yenileşmeci fikir erbabıyla görüşüp münakaşalar yaptığı, özetle devrinin olaylarına yakından ve aralıksız alâkadar olduğu şüphesiz idi.

Sultan Hamid'in vehmi, ister yaradılışı icabı olsun, ister sonradan muhitinin tesiriyle meydana gelmiş bulunsun, herhâlde alelade denecek derecenin çok üzerinde idi. Bizzat Sultan Hamid'in anlattığına göre Murad Efendi, küçük biraderinin bu aşırı vehimliliği ile eğlenir dururmuş. Sultan Hamid'in ta şehzadelik zamanından beri hizmetinde bulunan ve saltanat devrinde tütüncübaşılığa kadar yükselip daima yakınlık

ve itimadını muhafaza etmiş olan Ali Efendi hikâye ederdi: Murad Efendi küçük biraderine takılmaktan, onu kızdıracak latifeler yapmaktan hoşlandığı için bazen gene bu maksatla Abdülhamid Efendi'ye:

- Birader! Bugün benziniz gene biraz bozuk, ne oldu gene? der, bu lâtife, Sultan Hamid'in vehmini tahrik ettiğini ve telâşını artırdığını görerek hiç ciddiyetini bozmadan lâtifede ısrar edermiş.

Sultan Hamid'in herkesçe malûm olan ve her türlü vaziyet ve icraatında hükmünü gösteren bu vehim, onu bütün hayatında bir an bile terk etmemiş, bütün hareketlerinde bu vehmin mühim ve bazan acıklı tesiri olmuştur. Bu vehmin kısmen bir yaradılış icabı olduğunda şüphe olmamakla beraber fırsat düştükçe açıklayacağım gibi şurası da muhakkaktır ki gerek şehzadeligi ve veliahtlığı ve gerek padişahlığı zamanında etrafını kuşatan insanlar onu bu vehim yolunda tahrik ve teşvikten geri durmamışlar, ona daima vehmini kızıştıracak hâdiseler göstermişler, her tarafta onuru hayat ve saltanatına düşmanlar bulunduğunu söyleyerek saltanattan mahrumiyet ve ölüm tehlikeleriyle bu vehme alabildiğine güç vermişler, hattâ çok defalar ortada hiçbir sebep ve vesile yok iken onun vehmini körükleyecek hâdiseler icat etmişlerdir. Sultan Hamid'in tarihini yazanlar onun kusur ve kabahatlerini tespit ederken bütün bu kusurlu ve kabahatli işlere sebep olan vehmin kaynak ve menşei hakkında araştırma yapmadan akıl yürütecek olurlarsa hatalı bir yoldan gitmiş olurlar. Sultan Hamid'i etrafındaki adamlarla, sadrâzam ve nâzırlarıyla, saray hizmetlileri ve mensuplarıyla, özetle bir dakika peşinden ayrılmamış olan muhiti ile muhakeme etmek elbette en doğru yoldur.

Sultan Hamid'in Eşkâli

Sultan Hamid orta boylu, dinç bakışlı, gür ve kalın sesli idi. Hafızası pek nadir insanlarda bulunabilecek kadar kuvvetli idi. Zekâsı dikkate değer idi. Teorik bilgileri noksan idi; hattâ bir hükümdar için pek az denilecek ve çağdaşı hükümdarlarla mukayese edilemeyecek kadar az okumuştur. Onun bütün kuvvetini uygulamalı bilgilerinde, tecrübelerinde, görgülerinde, aralıksız temaslarından ortaya çıkan bilgilerinde aramak lâzımdır. Bu bakımdan cidden zengin denilecek bir tecrübe hazinesine malik idi. Görüştüğü kimseler üzerinde içe işleyen gözleriyle ve uyanık zekâsıyla özel bir etki bıraktığına şüphe yoktu. Elçilerin ve ecnebi misafirlerin bu hususta birçok ve riyâsız şahitlikleri olmuştur.

Sultan Hamid vücutça zinde ve çevik idi. Uyuşukluktan hiç hoşlanmazdı. Zarafete tutkundu. Temiz ve özenli giyinmenin hayatta bir intizam ifade ettiğini söylerdi, insanların kıyafetlerinde ihmal göstermeleri kendilerinde fikri intizam bulunmayışından ileri geldiğine inanırdı. Nitekim hata denilen şeyin istemsiz olabileceğine inanmazdı. Bazen bir tezkerenin tebliğinde bir ismin yerine başka bir isim yazmak şeklinde hata ettiğim olurdu. Bunun bir yanlış eseri olduğunu söyleyerek özür dilerdim. Bir defa bana şu sözleri söylemişti:

- İnsanda yanlış olma olmaz, hata ya kasten olur yahut dikkatsizlik neticesinde ortaya çıkar. Kasten yapılan yanlışlar ceza gerektiren kabahatlerdir. Dikkatsizlik neticesinde ortaya çıkan yanlışların kabahati o dikkatsizliği yapana geri döner. Dikkatsizlik mazeret sayılabilir mi?

Sultan Hamid sıhhatine pek özen gösterdiği için çalışma saatleri, yemek ve istirahat zamanları son derece düzenli idi. Geceleri erken yatar, sabahları erken kalkar, sabah banyosunu hiç ihmal etmezdi. Her sabah namaz kılar, dua okur, hafif ve az yemek yerdi.

Pek çok sigara ve kahve içerdi. Sigaralarını Tütüncübaşı Ali Efendi denilen ve en eski emektarlarından olan zat tedarik ve takdim ederdi. Kahvesini kahvecibaşı hazırlar ve bir tepsi içinde iki beyaz fincan ve bir cezve ile gönderirdi. Sultan Hamid her defasında mutlaka iki fincan kahve içmeği sevdiği için birinci fincanı bitirdikten sonra ikincisini aynı fincanda içmeyip diğer temiz fincana koyarlardı. Sultan Hamid'in içtiği su İkinci Kilerci Hüseyin Efendi tarafından bir sürahiye konulur ve bu sürahi mühürlü bir çanta içinde takdim olunurdu.

Saray'da biri Matbah-ı Âmile denilen ve her gün birkaç bin kişinin yemeğini pişirip hazırlayan bir mutfak, bir de Zât-ı Şâhâne'nin hususî mutfağı vardı. Hususî mutfakta büyük bir özenle hazırlanan yemekler birinci ve ikinci kilerciler marifetiyle ve her günün yemekleri yazılı bir liste ile Padişah'ın dairesine gönderilir, Zât-ı Şâhâne'nin bu listeden tercih ettikleri, harem ağaları vasıtasıyla alınarak kadınlara verilir, bu şekilde servis yapılırdı. Sultan Hamid özellikle hafif yemekleri tercih eder ve her defasında az yerdi. Yemekten sonra bir parça istirahat etmek alışkanlığı idi.

Sultan Hamid'in yatak odası kendisine mahsus dairenin birinci katında idi. Bu daireye çimento döşeli bir yoldan ve camlı bir kapı ile girilirdi. Bu kapının iç tarafı küçük bir taşlık idi, buna açılan bir kapıdan iki basamaklı bir merdivenle bir salona çıkılırdı, işte Sultan Hamid'in yatak

odası bu salonun sol tarafında idi.

Yatak odasına girilince sol tarafta bir paravana, bunun arkasında da Hünkâr'ın karyolası vardı. Hünkâr'ın belirli bir yatak odası olmadığı ve yerde yattığı hakkındaki rivayetler hurafedir.

Abülhamid'in en çok okuduğu ve daha doğrusu okutmak suretiyle dinlediği kitaplar polisiye romanları, cinayet hikâyeleri ve seyahatnâmeler idi. Yıldız Sarayı'nda bir mütercim dairesi vardı. Buraya memur edilenlerin unvanı "Mabeyin-i Hümayun Mütercimi" idi. Bunlar arasında Sadrâzam Hakkı Paşa, Vergi Müdürü Sırrı Bey, Hariciye Tercüme Kâlemi Müdürü Nişan ve Safer Efendiler gibi kimseler de vardı. Bunların başlıca vazifeleri Avrupa'da çıkan romanların dikkate değer olanlarını ve özellikle polisiye romanlarını tercüme etmektir. Bu tercümeler Sultan Hamid'in yatak odasında ve paravana arkasında roman okumaya memur olan kimselere teslim edilirdi. Hünkâr yatağa girdikten sonra bu roman okuyacak zat -ki evveleri Gidiş Müdürü Mahmud Efendi idi ve ondan sonra bu vazife Esvapçıbaşı İsmet Bey'e ve Mabeyinci Emin Bey'e intikal etmişti- paravananın arkasına oturur, Hünkâr'ın uykusu gelinceye kadar romanı okur, nihayet Hünkâr "Kâfi!" deyince dışarı çıkar, yatak odasının kapısı içerden kapanır, odanın dış tarafında ve kapının önüne yapılan yer yataklarında bir haremağasıyla bir Boşnak tüfekçi veya Söğütlü Alaylı erlerinden biri yatarlardı.

Sultan Hamid, acele bir iş ortaya çıktığında gecenin herhangi bir vakitinde kendisinin uyandırılmasına müsaade etmişti. Bir işin aciliyetini ve Hünkâr'ı uykudan uyandırmaya değeri olup olmadığını takdir etmek hak ve mesuliyeti onu arz eden zata ait idi. Bazen ertesi sabaha kadar beklettirilmesi uygun olmayan veya Hünkâr'ın fevkalâde ehemmiyet verdiği bir meseleyle ilgili herhangi bir tezkere için Hünkâr'ı uyandırmak lâzım gelince o tezkere dış kapıdan içeriye gönderilerek Hünkâr'ın yatak odası önünde yatan haremağasına verilir, haremağası kapıyı vurarak Abdülhamid'i uyandırır, kimden geldiğini söyleyerek kâğıdı takdim eder. Abdülhamid bu kâğıdın içeriğinden haberdar olduktan sonra eğer derhâl tebliğ edilecek bir buyruğu olursa ya nöbetçi mabeyincilerden birini, yahut Başkâtibi çağırır. Fevkalâde durumlarda veya son derece acele bir iş için bu suretle geceyarısı evimden alelâcele çağrıldığı genelleştirilebilir. Bu takdirde Başkâtip veya Başmabeyinci yatak odasına girer, paravana arkasında Hünkâr'ın buyruğunu alırdı. Paravana arkasında Hünkâr'ın yatağı meyilli ve yüksek olduğu için Padi-

şah paravananın kanatlarının bitiştiği noktadan görünerek konuşurdu. Böyle gecelerde bile Abdülhamid alışkanlığını bozmaz, bazen yarım ve hattâ bir buçuk saat o ivedi iş için buyruk tebliğ ettikten veya cevabı bekledikten sonra da tekrar yatar, fakat ertesi sabah gene vaktinde ve erkenden kalkarak çalışmağa başlardı. Bu yeknesak hayat hiç değişmeden bu suretle devam edip dururdu.

Sultan Hamid ehemmiyetli hiçbir hastalık geçirmemişti. Sıhhatine pek özen gösterdiğinden bütün ömrü arızasız geçmişti. Bir aralık böbrek hastalığından muzdarip olmuştu. Cuma günleri selâmlık merasimi yapılmak ve Hamidiye Camii'nde cuma namazı kılınmak âdet idi. Padişah ile memleket arasında temas vasıtası bayram namazlarıyla bu cuma selâmlıklarından ibaretti.

Abdülhamid'in ilk önce fazla ıstırap vermeyen böbrek rahatsızlığı bir aralık o kadar arttı ki nihayet bir cuma selâmlık merasimi yapılamadı. Ancak Padişah'ın hastalığı hakkında yanlış fikirler ortaya çıktığından doğması muhtemel tehlikeler göz önüne getirilerek durumun hiçbir yanlış anlamaya meydan vermeyecek ve hastalığın pek ehemmiyetsiz olduğunu gösterecek şekilde ilânı emrolundu; Daire-i Kitâbet'ten basına gönderilen tebliğnâmede, "Zât-ı Şâhâne'nin bir soğuk algınlığından dolayı doktorların tavsiyesi üzerine şahsi dairelerinden çıkmadıkları" yazıldı. Bir taraftan da Almanya İmparatoru'nun itimadını kazanmış doktorlardan Profesör Bergman ve yardımcısı Doktor Bir çağrılarak tedavi ettirildi. Bunlardan Doktor Bir'in yeterliliği takdire mazhar olarak İstanbul'da alıkonuldu, kendisine bir yalı ve yüksek bir maaş tahsis edildi.

Sultan Hamid bu hastalıktan sonradır ki yatak odasını değiştirdi ve aynı katta, fakat bahçe üstünde geniş ve havadar bir odaya nakletti. Sultan Hamid'in her gece başka bir odada yattığı ve kendini korumak endişesiyle yatak odasının yerini sürekli değiştirip durduğu hakkında yayılan asılsız rivayetler bundan olsa gerektir.

Sultan Hamid tiyatroyu severdi. Genelde çok çalıştığı ve zihnen yorulduğu günlerde tiyatro emrederdi. Saray'da bir tiyatro heyeti vardı. Bunlar İtalyan artistlerinden oluşmakta idi. Bu artistler batı piyeslerini oynarlardı. Bununla birlikte alaturka oyunlar için de Mızıkay-ı Hümayun denilen kadroya dâhil san'atkârlar vardı. Son zamanlarda komik Abdürrezak Efendi de bunlar arasına alınmıştı.

Şimdi olduğu gibi o zamanlarda da Avrupa'dan meşhur artistlerin şehrimize geldikleri olurdu. Tiyatro işleri Esvapçıbaşı İlyas Bey'e emanet

olduğundan böyle meşhur artistler geldiği zaman Zât-ı Şâhâne'den izin alınarak saray tiyatrosunda bunlara oyun verilirirdi. Mönesüli, Sarah Bernard, Ermete Nevelli bu şekilde oynamışlardı. Bunlara kâh nişan veya madalya, kâh dolgun bahşişler verilirdi.

Tiyatro bazen, elçiler ile görüşmeye vesile olmak için de tertip olunurdu. Elçiler cuma günleri selâmlık merasiminden sonra Çit Köşkü'nde kabul olundukları gibi hususî ziyafetlerden sonra tiyatroda görüşüldüğü de olurdu. Bu görüşmelerde Divan-ı Hümayun Tercümanı denilen zat hazır bulunur, bazen saatlerce süren görüşmeler bu zat tarafından aynen kaydedilir ve Padişah'a takdim olunurdu. Sultan Hamid şehzadeligi zamanında her ne kadar Edhem ve Safvet Paşalardan Fransızca ders almış idiyse de bu husustaki kudreti pek kısıtlı olduğundan ve başka hanedanlardaki prensler gibi ecnebi eğitmenler aracılığıyla konuşmaya alışmadığından Fransızca konuşması yoktu; yalnız elçilerle karşılıklı konuşmalarında bazı kelimelere son derece dikkat ettiğinden bunlardan herhangi birisi tercüme esnasında unutulacak olur yahut elçinin bir tabiri yanlış tercüme edilirse derhâl tercüman paşanın dikkatini çeker ve düzelttirirdi. Sultan Hamid'in hizmetinde Divan-ı Hümayun Tercümanı vazifesini ifa etmiş olanlardan özellikle Münir Paşa Fransızcaya mükemmel hakimiyeti ile tanınmış idi. Münir Paşa'nın her iki lisanda kudreti pek ziyade olduğundan gerek Fransızca'dan Türkçe'ye ve gerek Türkçe'den Fransızca'ya nakil ve tercümede kusursuz olduğunu Sultan Hamid bizzat bana söylemişti. Bu bakımdan Münir Paşa'ya karşı Sultan Hamid'in büyük bir teveccühü vardı.

Tiyatro Sultan Hamid için çok çalıştığı ve fazla yorulduğu günlerde bir istirahat ve eğlence vesilesi olmakla beraber locasında bazan işten bahsettiği, hattâ bazı kere mühim işlemler için burada buyruklar verdiği de görülmüş idi. Sultan Hamid'in hafıza kuvvetinin ne derece sağlam olduğunu bir tarihte tiyatro esnasında bir hâdiseden anlamıştım. O gün Avrupa'dan gelen ecnebi bir artist tarafından bir oyun oynanıyordu. Hünkâr oyunu merak ve dikkatle takip ederken bir aralık bana hitap ederek;

- Başkâtip Paşa, Üsküp'te ne kadar Bulgar nüfusu var? dedi.

Bu beklenmedik soru karşısında şaşaladım, esasen böyle de olmasa Üsküp'teki Bulgar nüfusunun ne miktar olduğunu bilmemekliğim pek tabii idi. Zât-ı Şâhâne'nin bu sualden maksadı Üsküp'teki Bulgar nüfusunu soruşturmak olduğunu anladım.

- Müsaade buyurursanız tahkik edip arz edeyim. dedim.

Hünkâr'ın bir tiyatro seyrederken Üsküp'teki Bulgar nüfusunun adedini sormasıyla o aralık Bulgaristan'a ait bir mühim iş ile alakadar olduğunu kestirmek güç değildi. Nitekim çok geçmeden bunun hikmetini ben de anladım. Bulgarlar Rumeli'de bir metropolitlik¹² tesisine müsaade verilmesini Babialiden talep ediyorlar ve bu taleplerini aracılarla Sultan Hamid'e arz ediyorlardı. Sultan Hamid Bulgarları elde etmek için bu talebi kabul etmeye karar vermişti. Ancak bu kararın gereklilik sebepleri arasında o civardaki Bulgar nüfusunun yoğunluğu ileri sürülmekte olduğundan Abdülhamid bu hususu anlamak istiyordu. O gece tiyatro locasında kabul ettiğim emir üzerine Daire-i Kitâbete döndüğümde Üsküp Valisi Hafız Paşa'yı telgraf makinesi başına çağırttım ve buyruğu tebliğ ederek ertesi sabah cevap istediğimi söyledim. Hakikaten ertesi gün Üsküp Valisi, Bulgar nüfusunun üç binden fazla olduğunu bildirmişti. Bunu Hünkâr'a sözlü olarak arz ettim. Aradan bir hayli müddet geçtikten sonra bir gün Üsküp'te bir Bulgar metropolitliği vekâleti kurulması hakkında Babialiyeye bir buyruk tebliği sırasında Hünkâr meselesinin evveliyatını hikâye ederek o arada Üsküp'teki Bulgar nüfusunun üç binden fazla olduğunu söyledi. Sonradan bunun gibi daha pek çok misaller bende Sultan Hamid'in yüksek bir hafıza kuvvetine sahip olduğu kanaatini uyandırmıştır.

Sultan Hamid boş zamanlarında ya dairenin önündeki bahçede bir gezinti yapar, yahut hususî marangozhânesine giderek marangozlukla uğraşır. Marangozluğa ve çini ürünlere fazla merakı olduğundan Saray dâhilinde bir marangoz, bir de çini fabrikası vücuda getirmişti. Avrupa hükümdarlarına bu fabrikaların ürünlerinden hediyeler gönderirdi.

At ve güvercini çok severdi. Safkan ve fevkalâde kıymetli atları vardı. Bu atlardan hükümdarlara ve bazı hatırı sayılır kimselere ve elçilere hediye ettiği olurdu. Vakit buldukça gidip atlarını görürdü. Şehzadeliliği zamanında ata çok bindiğini ve bu hususta pek büyük mahareti olduğunu emektarlarından işitmiştim. Güvercinlikler Kuşçubaşı'nın nezaret ve idaresine emanet idi. Bunlardan ara sıra vilâyetlere göndererek üretilmelerini emrederdi.

Sultan Hamid'in spor ve gezinti işleriyle münasebeti bundan ibaretti. Yukarda izah ettiğim gibi resmî ve hususî işler sabahtan akşama kadar

12) Metropolitlik: Ortodoks Hristiyanlık'ta patrikten sonra gelen, bir bölgenin ortodokslarının dînî ve sosyal işlerini yürütmekle görevli kuruluş.

onun bütün saatlerini işgal ettiğinden bunlardan vakit bulup spor ve gezintiyle uğraştığı pek nadir idi.

Yıldız'da Teşkilât

Yıldız Sarayı'nda biri resmî ve diğeri hususî nitelikte olmak üzere iki sınıf teşkilât vardı. Resmî teşkilât doğrudan doğruya haberleşme ve resmî işlemlerle uğraşan dairelerden, hususî teşkilât da sırf Hünkâr'ın hususî işlerine bakan dairelerden ibaretti.

Hususî teşkilâta dâhil olan daireler; Esvapçıbaşılık, Seccadecibaşılık, İbriktarbaşılık, Tütüncübaşılık, Kahvecibaşılık, Kilercibaşılık, Kitapçıbaşılık idi. Bunlar isimlerinden de anlaşılacağı gibi hususî hizmetlerle meşgul olurlardı. Bu dairelerde bulunan kimselerin protokolde mevkileri ve devlet salnamesinde isimleri yoktu. Esasen bu hizmette kullanılanlar Hünkâr'ın şehzadeliği zamanından beri hizmetinde bulunmuş ve uzun tecrübelerle itimat kazanmış kimselerdir. Bunların geneli kendi vazifelerinden başka işlerle uğraşmaz ve refah içinde vakit geçirmekten başka bir şey düşünmezlerdi. Bununla birlikte bazıları da göze girme ve menfaat sağlama işini başka yolda arar ve jurnalciliğe aracılık ederdi. Bunlar bahse değer kimseler olmadığı için sükût ile geçiyorum.

Resmî nitelikteki daireler şunlardı:

- 1 - Mabeyin Müşirliği Dairesi
- 2 - Başkitâbet Dairesi
- 3 - Mabeyinci Beyler Dairesi
- 4 - Teşrifat Nâzırlığı Dairesi
- 5 - Teftiş-i Askerî Komisyonu
- 6 - Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyesi
- 7 - Yaverler Dairesi
- 8 - İzzet Paşa Dairesi

- 9 - Derviş Paşa Dairesi
- 10 - Şakir Paşa Dairesi
- 11 - Kamphofner Paşa Dairesi
- 12 - Aleksandr Kara Todori Paşa Dairesi
- 13 - Mütercim Nişan Efendi Dairesi
- 14 - Hususî Şifre Dairesi
- 15 - Mabeyin Mütercimleri Dairesi

Mabeyin Müşirliği Dairesi

Gazi Osman Paşa'ya mahsus olan bu daire bir nevi Saray Nâzirliği vazifesiyle mükellefti. Ancak Osman Paşa'nın kimse üzerinde nüfuzu ve idare hakkı yoktu. Mazideki şöhretine hürmeten Hünkâr onu bu vazife ile Saray'a almış ve iki oğluna iki hanım sultan vermişti.

Gazi Osman Paşa'nın Saray'daki dairesi cidden çok muhteşem ve ziynetlerle bezenmiş hâldeydi. Gazi Osman Paşa'nın bir vazifesi de Hünkâr'a takdim olunan arzuhâlleri ait oldukları nezaretlere havale edip göndermekti. Bu arzuhâller birer zarf içinde gönderilir ve arkasına "Maruzat-ı Rikâbiye Dairesi" ibaresi yazılı bir mühür basılırdı. Maruzat-ı Rikâbiye, Zât-ı Şâhâne cuma selâmlığına ve bayram alaylarına giderken saltanat katına takdim olunan arzuhâller demektir. Boyunlarında çantalar asılı memurlar bu arzuhâlleri toplar ve Maruzat-ı Rikâbiye Dairesi'ne teslim ederlerdi.

Osman Paşa cuma selâmlık ve bayram alaylarında arabada Hünkâr'ın karşısında otururdu.

Gazi Osman Paşa'nın vefatından sonra Zât-ı Şâhâne arabasının karşısına Serasker Paşa'yı almıştır. Cuma selâmlıklarında camiye gidiş merasimi resmî nitelikte olduğu için Hünkâr'ın karşısında Şehzade Burhaneddin ve Serasker Paşa bulunur, dönüş merasimi hususî nitelikte olduğundan o vakit Zât-ı Şâhâne bizzat kullandığı bir faytonla Saray'a geri dönerdi.

Gazi Osman Paşa'nın bir diğer vazifesi de bayramlaşma alaylarında tahtın yanındaki saçağı tutmaktır.

Bu vesileyle hatırlatmak istediğim bir nokta vardır: Sultan Hamid'in hükümrân olduğu devirde onun yakınlık ve iltifatına nail olmak, ondan rütbe veya nişan veya bahşiş koparmak için saray dairelerinin kapılarını

aşındıran ve hattâ bugünkü refah içindeki vaziyetlerini o zamanın lütuflarına borçlu olan kimselerin Meşrutiyet ilânını müteakip ilk bayram alayında o saçağa karşı takındıkları küçümseyici tavır cidden teessüfe şayandır. Bu, havaya göre tavır alanları teşhir etmek millî ahlakın temizlenmesi namına pek lâzım bir mesele olmakla beraber bahse değer yerleri olmadığı için geçiyorum.

Başkitâbet Dairesi

Mabeyin Başkâtibi'nin idare ve başkanlığı altında bulunan bu daire yirmi kadar kâtipten mürekkep olup Yıldız Sarayı'nda hakikî manasıyla resmî sayılan ve devlet salnamesinde kayıtlı olup diğer devlet memurları gibi emekli maaşına tâbi olan yegâne daire budur. Başkitâbet Dairesinin vazifesi Padişah ile resmî daireler arasındaki yazılı ilişkileri gerçekleştirmektir. Resmî tezkereler ile resmî makamlardan gelen hususî yazılar hep bu daireden geçerek kayıt ve özetleri bir deftere işlendikten sonra Hünkâr'a sunulur ve Padişah'ın gene o daire ve makamlara hitap eden buyrukları bu dairece yazılarak tebliğ olunurdu. Sultan Hamid, Başkitâbet Dairesinin vazifelerinin bu bakımdan pek mühim olduğunu ve yazı işlerinin liyakatli ellerde bulunması icap ettiğini bildiği için Başkitâbet Dairesi'ne alınacak kâtiplerin seçimine dikkat eder, ehemmiyet verir, genellikle Mekteb-i Mülkiyeden birincilikle çıkanları bu vazifeye alırdı.

Başkitâbet Dairesi, kendisine verilen bu ehemmiyetle uyumlu unsurlardan oluştuğu gibi kâtip beyler de vazifelerinin ağırlık ve ciddiyetini muhafazaya son derece itina ederlerdi. Yukarda da söylediğim gibi, Daire-i Kitâbet intizam ve işlemlerdeki sıkı düzeni bakımından diğer devlet dairelerine örnek olacak bir hâlde bulunduğu gibi karakter düzgünlüğü ve ahlak temizliği bakımından da o devrin içinde parmakla gösterilecek müstena bir mevkiye malik idi. Diğer taraftan mübalağa etmiş olmaksızın söyleyebilirim ki, devlet dairelerinin hiçbirisi Daire-i Kitâbet kadar faal değildi. Daire-i Kitâbet geceli gündüzlü çalışır, her gece on kadar kâtip bey dairede kalarak çoğu kez gece yarılarında kadar vazife ile meşgul olurlardı. Dairede yatan nöbetçi beylerin ya Hünkâr tarafından gönderilen aciliyetli bir emri tebliğ yahut acele işaretli şifreleri hal için yataklarından kalkıp saatlerce çalıştıkları nadir değildi.

Daire-i Kitâbetin en büyük meziyetlerinden biri de o devrin jurnalciliğine karışmamış, can yakan ve ocak söndüren bu ahlaksızlığa karşı daima

nefretle bakmış olmasıdır. Kâtip beylerin bu kirli işlere karıştığını hiç kimse iddia edemez. Kâtip beylerin bu temizliğine ve saray içinde bir pırlanta gibi yaşadıklarına şahsen şahit ve vâkıf olduğum ve jurnalcilere karşı kalem odasında nasıl taşkın bir gayz ve nefret yaşadığını defalarca işitmiş bulunduğum için çok kıymetli yardımlarıyla vazifemi kolaylaştırmış ve kendilerine gösterdiğim itimat ve emniyeti hiçbir zaman ve hiçbir tesir altında suistimal etmemiş olan bu vicdanlı ve namuslu insanlara burada alenen teşekkürü kendime en mukaddes bir borç sayarım.

Mabeyinci Beyler Dairesi

Saray'da bir Mabeyinciler Dairesi vardı. Bu daire bir Başmabeyinci, bir İkinci Mabeyinci ile birçok mabeyinci beylerden oluşmaktaydı. Sultan Hamid mabeyincilerini bizzat seçerdi. Bunların vazifeleri mabeyine gelen vekil ve nazırlar, vezirler, devlet erkânıyla diğer kimselerin maruzatını sultanın katına arz ve aldıkları buyrukları lâzım gelen mahallere tebliğ etmekten ibaretti. Saray'a gidip gelenler, resmî veya hususî işler için Padişah'a maruzatta bulunmak isteyenler o kadar çoktu ki mabeyinci beyler aralıksız meşgul olurlardı.

Yıldız Sarayı'nda Merasim Dairesi denilen binanın üst katında biri Başmabeyinci'ye, diğeri İkinci Mabeyinci'ye mahsus olmak üzere iki oda vardı. Diğer mabeyinci beylerin odaları ikinci katta idi. Mabeyinciler Saray'da nöbetleşe kalırlar ve nöbetçi oldukları günün gecesini odalarında yatarlardı.

Gene bu Merasim Dairesinde Vezir Odası denilen ve Sadrâzam ile nazırlara mahsus olan bir oda vardı. Acil durumlarda Meclis-i Vükelâ¹³ ve bazen Sadrâzam başkanlığında birkaç nâzırdan mürekkep olan Encümen-i Vükelâ bu odada toplanırdı.

Vükelâdan olmayan devlet ricali Başmabeyinci'nin veyahut ikinci mabeyincinin odasına giderlerdi. Bunlar öğleden evvel geldikleri vakit orada yemek yerlerdi.

Teşrifat Nâzırlığı Dairesi

Hükümdarın elçiler ve ecnebilerle toplantılarında tercümanlık vazifesi "Tercüman-ı Divan-ı Hümayun" denilen Teşrifat Nâzırına emanet

13) Meclis-i Vükelâ: Sadrâzamin başkanlığında toplanan, nâzırlardan oluşan ve hükûmeti niteleyen meclis.

idi. Protokol işleri de bu dairede görülürdü. Sultan Hamid elçilerle toplantılarına pek ehemmiyet verdiğiinden bu görüşmelerde gerek sefirlerin ifadeleri, gerek kendisinin beyanları tercüman paşalar tarafından aynen kaydedilerek toplantıdan sonra kendisine takdim edilirdi.

Sefaret baştercümanları da bazan resmî işler için Teşrifat Nâzırlığı'na müracaat ederlerdi.

Teşrifat Nâzırlığı Dairesinin vazifeleri sınırlı, gailisi az, işlemleri basitti. Saray'ın gürültülerinden uzak yaşardı.

Teftiş-i Askerî Dairesi

Yunan Muharebesi zamanında (1897) harp harekâtını Saray'dan takip ve idare maksadıyla kurulan bu dairenin birinci reisi Zât-ı Şâhâne, ikinci reisi Gazi Muhtar Paşa idi. Aslî üyeleri devlet ileri gelenleri ve kurmaylardan olmak üzere kırk üç, fahrî üyeleri de altı idi.

Fransızca lügat kitabının sahibi Şemseddin Sami Bey bu komisyonun başkâtibi idi. Teftiş-i Askerî Komisyonunun vazifesi kendisine havale olunan meseleleri incelemekten ibaretti. Bununla birlikte haddizatında kararlaştırılmış bir işi yoktu.

Saray'da bir de Komisyon-u Askerî denilen ve az çok muntazam bir surette Çit Köşkü'nde toplanan bir heyet vardı ki buna Serasker başkanlık ederdi. Azası Müşir Edhem, Ömer Rüştü ve Şakir paşalarla Ferik Şakir Paşa'dan ibaretti. Bunun vazifesi Erkân-ı Harbiye Riyasetinden takdim olunan raporları incelemek ve icap eden kararları almaktı.

Maiyet-i Seniye Erkân-ı Harbiye Dairesi

Bu dairenin vazifesi Balkan hükûmelerinin askerî durumlarını incelemek ve ona göre planlar düzenlemektir. Maiyet-i Seniye Erkân-ı Harbiye Dairesi ara sıra askerî düzenlemeler hakkında da Hünkâr'a rapor takdim ederdi.

Hususî Şifre Dairesi

Zât-ı Şâhâne'ye mahsus dairenin yanı başında bir Hususî Şifre Dairesi vardı. Mabeyin Başkitâbetinde vilâyet ve elçiliklerin resmî şifre anahtarları mevcut olduğu hâlde bir de ayrıca Hususî Şifre Dairesi tesisi garip gibi gelirse de, Sultan Hamid'in bütün devlet işlerini Saray'da top-

lamak ve her tarafa yayılan bir haber alma ve kontrol şebekesi vücuda getirmek hususundaki siyaseti onu resmî kayıtlara tâbi olmayan ve sırf mahremiyet ve hususiyet dairesinde işleyen bir şifre dairesi kurmaya sevk etmiştir.

Valiler, kumandanlar, elçiler, vali muavinleri, elçilik müsteşarları, Öteye beriye bir hususî memuriyet ile gönderilen kimseler bu daireden birer şifre cetveli alırlar, bu suretle Padişah'a doğrudan doğruya temas peyda ederlerdi. Bu haberleşmelerin bir kısmı resmî işlemlere ait olmakla beraber Hususî Şifre Dairesi daha ziyade jurnal niteliğinde tebliğ ve ihbarlara vasıta olurdu. Dairenin bu istikameti almış olması orada jurnalcilik meselesini kuvvetlendirdiğinden İstanbul'daki hafiyelelerin¹⁴ birçoğu burada kendilerine hami bulabilmekte idiler.

Derviş Paşa Dairesi

Bu daire Arnavutluk'un vaziyetini takip edip inceler ve gereklerine göre tedbirler düşünerek Zât-ı Şâhâne'ye azr eylerdi.

Kamphofner Paşa Dairesi

Sultan Hamid bu Alman paşasını askerî düzenlemeler için getirmiş ve kendisine Yaver-i Ekrem unvanı vererek vazifelendirmişti. Askerlikte ilerleme ve intizam için neler yapmak lâzım geleceğini düşünmek ve ara sıra Hünkâr'a arz etmek vazifesiyle mükellef olan Kamphofner Paşa'nın hizmetinde subaylardan pek çok kimse vardı; ancak oynadığı rol bir gösteriştense ibaret kalmıştır. Uzun ve düzgün endamıyla, vücuduna pek yakışan askerî kıyafetiyle Kamphofner Paşa, Yıldız Sarayı'nda Avrupa tarzı bir süs idi. Bunu kendisi de bilir ve refah içinde bir hayatın ahengini bozmamak için işin ilerisine gitmezdi.

Kara Todori Paşa Dairesi

Berlin Kongresi'nde (1878) Türkiye delegesi sıfatıyla bulunmuş ve Hariciye Nazırlığı etmiş olan Aleksandr Kara Todori Paşa'yı Sultan Hamid siyasi vukufiyetinden dolayı beğenir ve emektarlığına hürmet ederdi. Bundan dolayı Saray'da ona bir daire tahsis olunmuştu. Hünkâr bazı siyasi meseleler hakkında Kara Todori Paşa'nın fikrini sorar ve Fransızca

14) Hafiye: Bir kişi veya bir mesele hakkındaki gizli şeyleri araştırıp ilgililere haber veren kimse, dedektif.

mühim evraktan bazılarını ona tercüme ettirirdi.

Nişan Efendi Dairesi

Saray'da Nişan Efendi isminde bir Ermeni vardı. Babialiden yetişmiş olan ve Türkçe ve Fransızca'nın her ikisine de mükemmel surette vâkıf bulunan bu Nişan Efendi, her gün Avrupa gazetelerini okur, bizi alâkadar eden makale ve fıkraları tercüme ederdi. Gerek bunlar ve gerek ajans telgraflarının tercümeleri günü gününe Zât-ı Şâhâne'ye takdim olunurdu. Nişan Efendi vefat ettikten sonra bu vazife küçük biraderi Sefer Efendi'ye havale edilmişti.

Saray'da bir de Mabeyin Mütercimliği denilen daire vardı ki vazifesi Hünkâr için roman tercüme etmekten ibaretti. Sadrâzam Hakkı Paşa bu dairede çalışanlardan biri idi.

İzzet Paşa Dairesi

Sultan Hamid'in son on beş senelik saltanat devrinde hayli mühim rol oynamış olan İzzet Paşa, Şûra-yı Devlet azalığından beri Saray'ın tanıdığı simalardan idi. Daha o vakitlerde Yıldız'a sık sık gelir, ihbar ve arzlarda bulunurdu. İşgüzar bir adam olduğu aşikâr idi. Hünkâr'ın hizmetine ikinci kâtip olarak alınmıştı. Ayrıca mabeyinci unvanına da sahipti.

İzzet Paşa'nın Saray'daki dairesi çok kalabalık olurdu. Devlet ricalinden birçok kimseler buraya gider gelirlerdi. İzzet Paşa bunların arzlarına vasıta olur, Hünkâr'ın buyruklarını tebliğ ederdi.

Saray'da bazen Sadrâzamin başkanlığında Encümen-i Vükelâ toplanırdı, İzzet Paşa Encümen-i Vükelâ ile Hünkâr arasında arz ve tebliğ vasıtası olurdu.

İzzet Paşa Dairesinde biri Hicaz hattı inşaatıyla, diğeri maliye ıslahatı işleriyle uğraşmak üzere iki komisyon toplanırdı. Hicaz demir yolu inşaatının bir an evvel tamamlanmasını Hünkâr pek önemsiyordu. İngilizler ise bu hattın inşasını Mısır'daki siyasetleri noktasından hiç arzu etmiyorlardı. Londra Kabinesi her fırsattan istifade ederek aleyhimize ve zararımıza birtakım meseleler ortaya çıkarmaktan geri kalmıyorlardı. Hattâ bir Akabe meselesi çıkarmışlar ve Kızıldeniz sahilinde Tabe Limanı'na bir aralık Diyana Zırhlısı'nı göndererek bir tehdit ve boy gösterisi siyaseti yapmaya da kalkmışlardı. Sırası gelince izah edeceğimiz gibi Sultan Hamid İngiltere ile mesele çıkarmaktan daima sakındığı için

Akabe hâdisesinden çok telâşa düşmüş, Yıldız Sarayı pek sıkıntılı günler geçirmişti. Bir taraftan işin büyümemesine ve diğer taraftan inşaatın bu yüzden gecikmeye uğramamasına dikkat olunarak ve bir hayli uğraşılarak iş geçirildi ve inşaaata devam olundu.

Islahat-ı Maliye Komisyonu'na gelince, bunun işleri iyi gitmiyordu. Komisyon gelirlerimizin arttırılması ve havalelerin düzenlenmesi hususunu devamlı takip ettiği hâlde muvaffak olamamıştı. İzzet Paşa Dairesi bundan başka devletin diğer işlerine ve özellikle büyük maliye işlerine karışırdı. İzzet Paşa çok büyük bir servet kazanmaya muvaffak olmuştur.

Yaverler Dairesi

Hünkâr'ın yaverleri üç sınıfa ayrılırdı: Yaver-i Ekrem, Yaver-i Has, alelade yaverler.

Yaver-i Ekremlik müşir rütbesine sahip olanlara verilen bir unvan idi. Yaver-i Ekremliğin ayrı bir imtiyazı ve vazifesi yoktur. Bir yakınlık göstergesi, bir ödüllendirme olmak üzere verilir; yüksekçe bir ödeneği vardı.

Yaver-i Has unvanı da o türden bir şeydi.

Diğer yaverlere gelince, bunların bir kısmı sırf kollarına bir kordon takıp Padişah'a mensubiyetlerini ilân etmek ve caka satmak, bazıları bunun aidatından istifade eylemek için bu unvana talip olurlardı. Diğer bir kısım yaverler de doğrudan doğruya Seryaverliğin emrinde bulunurlardı. Bunlar muhtelif rütbelere sahip idiler. Sadrâzama, Şeyhülislâma, Seraskere ve Bahriye Nâzırına gidecek tezkereler yaverler aracılığıyla gönderilirdi. Bunlardan başka nâzırlara gidecek iradeleri Maiyet-i Seniye çavuşları götürürdü. Maiyet-i Seniye Çavuşluğu yaverlik için bir basamak idi. Bununla birlikte, bir aralık bu çavuşluk o derece ayağa düşmüştü ki bazı saray mensupları ve hâriçteki devlet büyükleri daha beşikteki çocuklarına Maiyet-i Seniye Çavuşluğu rütbesi ister ve elde ederlerdi.

Abdülhamid'in Şehzadeleri

Şehzadelere o devirde "Efendi" denilirdi ve Abdülhamid'in şehzadeleri tamamen Yıldız Sarayı dâhilindeki dairelerinde ikamet ederlerdi. Her şehzadenin ayrı dairesi, hizmetlileri, adamları ve teşkilâtı vardı. Bunların Avrupa prensleri derecesinde tahsil ve terbiye gördükleri asla

iddia olunamaz, hele bazıları ilmî ve fikrî seviye bakımından son derece basit bir hâlde idiler. Gerçi hususî muallimlerin idaresine emanet edilen bir mektepte tahsil ettirilirlir ise de bu tahsilin niteliğinin sınırlı olduğunda şüphe yoktu. Şehzadelere mahsus mektepte bazı ecnebi lisanlarına itina olunur idiyse de bunun da pek parlak olmadığı görülürdü.

Şehzadeler hemen bütün vakitlerini dairelerinde geçirirlerdi. Bu muhitte nasıl hayat sürdürdükleri bence meçhul ise de, herhâlde kişiliklerini olgunlaştırmaya yönelik ve ecnebi prensleriyle mukayesesı mümkün tarzda uğraşlara malik olmadıkları aşikâr idi. Esasen Sultan Hamid de şehzadelerin tahsil ve terbiyelerine gösterdiği itina nisbetinde bir nectice elde edilemeyişinden ve çocuklarının tahsil seviyelerinden sık sık şikâyet eder dururdu. Ancak itiraf etmek lâzımdır ki şehzadelerin aldıkları tahsil ve terbiye muhitin etkileriyle de az çok alâkadar idi. Şehzadelere mahsus mektebin muallimlerini her ne kadar Sultan Hamid bizzat ve özel bir itina ile seçer idiyse de bu seçimde aranılan başlıca şart muallimlerin liyakat ve yeterliliğinden ziyade kendilerinin sadakat hisleri ve zamanın gereklerine uyum dereceleri olduğundan hocalık vazifesini bu cepheden gören kimselerin elinde şehzadeler, tabîidir ki, başka türlü yetişemezlerdi.

Sultan Hamid, şehzadelere mahsus mektebe bazı devlet büyüklerrinin çocuklarının devamına da müsaade etmişti. Nitekim daha sonra Mekke Emiri olan Şerif Haydar Paşa gençliğinde bu mektebe devam etmişti.

Saray'ın Muhafızları

Yıldız Sarayı'nın, daha doğrusu Padişah'ın muhafazası Arnavut, Arap, Türk, Boşnak milletlerinden seçilmiş taburlara ve tüfekçilere emanet idi. Sırası geldikçe kendilerinden ayrıca bahsedeceğim bu teşkilât içinde gerek adet ve gerek nüfuz ve kudret bakımından Arnavutlar birinci safı işgal ederlerdi. Abdülhamid'in Arnavutlara oldukça itimadı ve bunların cesaret ve sadakatleri hakkında kuvvetli bir kanaati vardı. Sultan Hamid'in Arnavutlara karşı bu itimadı onun için bir siyasetin temelini teşkil ediyordu. Rumeli'de Arnavutlar, Abdülhamid siyasetinin kale-si gibi görülürdü. O derece ki İttihat ve Terakki Cemiyeti, Rumeli'den Yıldız Sarayı'na baskı kurduğu zamanlarda Sultan Hamid, her ne olsa Arnavutların kendine sadık kalacaklarından ve ihtiyaç anında kendi tarafına katılarak Cemiyete karşı hattâ silâhla karşılık vereceklerinden

şüphe etmemekte idi. Arnavutlardan sonra Saray'da Boşnakların özel bir yeri vardı. Bununla birlikte Sultan Hamid, bunların hepsinden ziyade Söğütlü Alayı erlerinin temiz yüreklerine ve sonsuz sadakatlerine emin idi. Araplar sık sık gürültü çıkarırlardı, pek o kadar nüfuz ve kıymetleri yoktu ve mertebe silsilesinde ileri götürülmezlerdi.

Arnavutlar gerek ikinci fırka teşkilatında ve gerek tüfekçiler kadrosunda her türlü ihsan ve iltifata mazhar idiler, hattâ memleketlerindeki akraba ve ahbabları, yakınları ve bağluları bile bu nimetlerden dolayısıyla faydalanırlar ve âdeta hükûmete kafa tutarlardı. Abdülhamid bu suretle Arnavutluk'ta kendine sadık ve her emrini yerine getirmeye hazır bir teşkilât vücuda getirmiş olduğu zannını taşırdı. Daha sonra yaşananlar bu zannın ne kadar yanlış olduğunu göstermiştir.

Merkeziyet Siyaseti

Sultan Hamid, tahta çıkışının başlarından itibaren devletin bütün işlerini Saray'a toplamak siyasetini takip etmiştir. Bunun içindir ki idari, iktisadî, mülkî, askerî, malî, ilmî ve dinî bütün meseleler ile temas etme imkânını bulmuş ve bu sayede tecrübesini pek çok genişletmeğe muvaffak olmuştur. Sultan Hamid her meseleyi öğrenmek ister, her şeyi sorar, herkesin vaziyetini soruşturur, tayinleri padişah buyruğuna bağlı olan her memurun öz geçmişini okutturur ve bazan bunlardan birinin içeriği dikkat çekecek olursa o memurun tayini emrini vermezdi.

Mülkî ve askerî büyük memurların seçilme ve tayinlerini yakından ve alâka ile takip ederdi. Hünkâr bu tayinlerin bazılarını sözlü emirlerle iade, bazı mühim memuriyetlere de münasip gördüklerini ayrıca tayin ederdi. Herhâlde elçi, vali, kumandanların ve hattâ bazı mühim mutasarrıfların¹⁵ tayinleri arz olunmadan evvel bir nabız yoklaması yapı-lırdı. Babıalinin iş ve yetkilerine müdahale demek olan bu siyaset Yıldız merkeziyet siyasetinin gereklerinden idi. Bütün kuvvet ve kudret, olanca hüküm ve yetki Saray'a intikal ettikten veya ettirildikten sonra işlerin başka türlü ilerletilmesi beklenemezdi. Sultan Hamid'in müdahale etmediği bir sınıf memuriyet vardı ki o da hâkimler idi. Bu tayinleri arz olundukları şekilde aynen ve tereddütsüz tasdik ederdi. Hattâ bir defasında Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa boş bir hâkimliğe birkaç isim teklif ve bunlardan birinin tercihini arz ettiği hâlde Abdülhamid bu

15) Mutasarrıf: Osmanlı devlet teşkilâtında kazâ ve vilâyet arasında kalan sancak yâhut livânın en büyük mülkî âmiri, sancak beyi.

tezkereyi reddetmiş ve o makama kim münasip ise onun verilmesini emreylemişti.

Sultan Hamid kendisine takdim olunan zarfları genelde bizzat açmayıp ya bir mabeyinciye yahut Başkâtibe açtırır ve bunlara okutarak içeriğinden haberdar olduktan sonra buyruğunu dikte suretiyle verirdi. Journallerin Hünkâr tarafından açılıp okunduğu ve Sultan Hamid'in her gün binlerce jurnal alıp buyruklar verdiği hakkındaki haberler uydurmadır. Sultan Hamid'in özellikle jurnallere el sürmediği, tahttan indirilmesinden sonra kendi dairesinde sandıklarla kapalı jurnal bulunmasıyla sabittir. Hünkâr'ın ehemmiyet verdiği jurnaller, bunları takdim eden adamların şahıslarına ve mevkilerine bağlıdır. Sadrâzamlardan, şeyhülislâmlardan, nâzırlardan ve mühim mevki işgal eden devlet büyüklere gelen ve resmî kanallardan geçmeyip hususî biçimde Hünkâr'a takdim edilen, sadakat gereği verilmiş ihbarlardan sayıldığını ispat eden yazılar, hakikatte birer jurnaldan başka bir şey değil idiler. Hünkâr bunları genelde bizzat açar, bazılarının altındaki imzayı makasla keserek işleme koyar, yani buyruğunu vererek Daire-i Kitâbete gönderir.

Hünkâr, gerek resmî tezkereler ve gerek jurnal ihbarları üzerine dikte olarak verdiği buyruklarda dikkat çekici bir anlatım kabiliyeti gösterirdi. Ben bunları bir el defterine aynen kaydeder ve Daire-i Kitâbet'te kâtip beylerden herhangi birine vererek müsveddesini yaptırırdım. Yorgun zamanları hariç olmak üzere ve özellikle sabahları dikte şeklinde yazdırdığı notları düzeltmeye hacet kalmaksızın müsvedde kâğıdına nakletmek mümkün olurdu.

Sultan Hamid ve Said Paşa

Sultan Hamid'den bahsolununca Said Paşa'yı hatırlamamak, daha doğrusu Said Paşa'nın hususî ve siyasi hayatını Sultan Hamid'in mutlak ve müstebit idaresinden ayırmak mümkün değildir. Çünkü yukarıda da beyan ettiğim gibi, Sultan Hamid'e daha şehzadeligi zamanında ve Cemile Sultan'ın kocası Mahmud Celâleddin Paşa aracılığıyla katılmış olan Said Paşa, Padişah'ın ilk zamanlarında Mabeyin Başkâtibi sıfatıyla Padişah'ın hizmetine girmiş ve bu mensubiyet daima artan bir biçimde Meşrutiyet'in ilk senesine kadar devam etmişti. Said Paşa iş başında bulunmadığı zamanlar bile Sultan Hamid'le temas ve münasebetini kesmemişti. Said Paşa'da garip bir huy vardı: Daima hâlden şikâyetçi görünür ve bir an evvel sadrâzamlığı bırakmak ister, fakat ne zaman iş-

başından uzaklaştırılsa tekrar yakınlaşmak fırsatını arardı. Yakınlığı kaybetmemek; İşte Said Paşa'nın iş ve hareketlerinde en büyük etken bu idi. Bir aralık İngiltere Sefarethanesi'ne sığınması Padişah'ın yakınlığını kaybetmiş olmaktan mütevellit bir korku neticesi idi; nitekim sefaret-haneden çıkıp konağına dönmesi de bu yakınlığı büsbütün yok olmaya mahkûm etmemek endişesinden mütevellit idi. Buna karşılık Sultan Hamid'in de Said Paşa'ya özel bir meyli, bir zaafı vardı. Aşağıda hikâye edeceğim gibi Padişah bir gün bana: "Bilmem neden benim bu adama bir meylim var," demişti.

Yıldız Sarayı'nın yegâne merci hâline getirilmesi, merkeziyet usulünün Yıldız'da hükümrân olması, Saray'ın etrafında hususî bir askerî kuvvet teşkil edilmesi ve memlekette hafiye düzeni kurulması Said Paşa'nın eseridir. Bunların Sultan Hamid gibi pek vehimli bir padişahın hoşuna gidecek şeyler olduğu ve bu tedbirleri teklif eden zatın makbul görüleceği ve artık arada karşılıklı bir muhabbetin yerleşeceği aşikârdır. Said Paşa ilk sadaretinde bir Hafiye Teşkilâtı Talimatnamesi kaleme alıp bunu Âmedî Kaleminde¹⁶ bir zata yazdırdığı ve buyruğunu alarak uygulattığı bir hakikattir. Babıali arşivleri bunu ispat eder.

Said Paşa'nın Sultan Hamid'e nüfuz etmesine vasıta olan zat Damat Mahmud Celâleddin Paşa'dır. O tarihte Mahmud Celâleddin Paşa Ticaret Nâzirliği'nde, Said Paşa da "Said Bey" namıyla Ticaret Nezareti Meclis-i Riyasetinde bulunuyordu. Bu münasebetle Said Paşa Mahmud Celâleddin Paşa'nın konağına devam ederdi. Mahmud Celâleddin Paşa o aralık şehzade bulunan ve kız kardeşi Cemile Sultanın sarayına sık sık gidip gelen Abdülhamid Efendi'ye Said Paşa'nın zekâsından, ifade yeteneğinden, işe yatkınlığından, kaleminin kuvvetliliğinden bahsetmişti; hattâ Said Paşa Abdülhamid Efendi tarafından gösterilen arzu üzerine Dolmabahçe'ye ve Tarabya'daki daireye gidip daha şehzadeliğinde tanışmışlardı. Sultan Hamid tahta geçince bunu hatırlayarak Said Paşa'yı Başkâtipliğe getirdi. Hâlbuki Sultan Murad'ın tahttan indirilmesi ve yerine Sultan Hamid'in çıkarılması müzakerelerinde yeni padişahın başkâtipliğine Sadullah Bey'in getirilmesi Midhat Paşa ve arkadaşları tarafından kararlaştırılmıştı. Sultan Hamid tahta çıkınca Midhat Paşa'nın namzedini bırakarak Damat Paşa'nın adamını Başkâtipliğe tayin etti.

Said Paşa'nın Sultan Abdülhamid'e yaradılış bakımından pek benzeyen

16) Âmedî Kalemî: Sarayla Bâbîâlî arasındaki yazışmaları yürütmekle görevli dâire.

tarafı fazlaca vehimli olması idi. Ancak itiraf etmek lâzımdır ki, Said Paşa bu hususta Hünkâr'ı fersah fersah geçmiştir. Said Paşa'nın herkesçe malûm olan ve âdeta atasözü hâline gelen vehimliliği o mertebe idi ki, onu yakından tanımayanlar bu vehimliliğe ait menkıbeleri mubalâğalı bulmakta tereddüt etmezler. Hâlbuki Said Paşa'yı az çok tanıyanlar, onun emsaline nadir tesadûf olunur derecede vehmine mağlûp bir zat olduğunu bilirler. Öyle ki, Said Paşa'nın bütün işlerinin bu aşırı vehimliliğin tesiri altında cereyan ettiğini iddia etmek bile mümkündür.

Hatıratımı zaman ve vukuat silsilesine pek tâbi tutmayarak yazmış olduğumdan Said Paşa'dan sık sık bahsetmeye mecbur olacağım. Bu bahisler esnasında Said Paşa'nın ayırt edici özelliklerinden birisi ve başlıcasının vehmine aşırı bağlılığı olduğunu ve onun bütün iş ve hareketlerinde bu vehmin külli etkisi bulunduğunu hikâye edeceğim.

Vehim, Said Paşa'nın yalnız söylediklerinde, yazdıklarında ve yaptıklarında değil, hattâ duruşunda, düşünüş tarzında, sükûtunda, bir işi dinlerken takındığı tavırda, herhangi bir hâdiseye karşı vukua gelen tepkilerinde, özetle olumlu ve olumsuz bütün hareketleri ve hareket-sizliklerinde kendini aşikâr gösterirdi.

Sultan Hamid de yaradılış icabı pek vehimli idi ve bu vehim daha şehzadeliliği zamanında, daha Said Paşa'yı tanımadığı tarihlerde vardı. Büyük biraderi Murad Efendi'nin yukarıda hikâye ettiğim üzere onunla lâtife etmek isterken vehmini kurcalaması bunun bariz delillerinden biridir. Ancak şurası muhakkaktır ki, Sultan Hamid'in bu vehimliliğinde onu ifrata sevk eden etkenlerden biri, Said Paşa'nın kendisine yakınlığı olmuştur. Said Paşa, Sultan Hamid'in vehmini arttırmaya çalışmakla ne gibi bir maksat takip etmiş olursa olsun, herhâlde Hünkâr'ın bu vehimliliğinden doğan durumların mesuliyeti, büyük ölçüde, Said Paşa'ya ait olmak lâzım gelir. Said Paşa'nın yerinde başka birisi olsaydı, yani Sultan Hamid tahta geçtiği zaman hariçle münasebet ve işlemlerde vasıta olan Başkâtiplik makamına başka bir zat getirilseydi vaziyet, hiç şüphe yok ki, çok başka türlü olurdu. Henüz yeni padişah olmuş, henüz mevkiinde kuvvet ve istikrar kazanamamış bir hükümdarı yakınında ve hizmetinde bulunanlar diledikleri yola götürebilirler. Sultan Hamid daha ilk zamanında Said Paşa'nın aşırı vehimliliğiyle karşılaşmış ve kendi yaradılışından gelen eğilimleri de bu yolda olduğundan sonraları memlekete çok zararları dokunan o vehim ve vesvese daha o vakitten kökleşmişti.

On dört buçuk seneye ulaşan Başkâtipliğim zamanında, Said Pa-

şa'nın Sultan Hamid ile münasebetlerinin hemen her safhasına şahit oldum. Kâh Padişah tarafından bir buyruğu tebliğ veya bir fikir sorma amacıyla Paşa'nın konağına gönderilmek, kâh Said Paşa'nın sadrâzamlığı zamanında vazife gereği kendisini sık sık görmek suretiyle aracılık vazifesi ifa ettim. Said Paşa'ya ait birçok menkıbeleri de bizzat Hünkâr'dan işittim. Şurasını da söylemek isterim ki, Said Paşa'dan şahsen bir fenalık görmedim, hattâ Gidiş Müdürü Mahmud Efendi'nin ifadesine göre; Başkitâbete tayinim günü Said Paşa padişah huzurunda bana iyi yönde şahitlik de etmiştir. Bundan dolayı, Said Paşa aleyhine kasten bir yazı yazmak, ona kendisinde mevcut olmayan noksanları yüklemek hatır ve hayalimden geçmeyeceği gibi, bu hareket tarzı ahlak kaidelerine de uygun düşmez. Ancak hakikati söylemek ve tarihi hakikat yolunda aydınlatmak vazifem olduğundan diyeceğim ki, Said Paşa Sultan Hamid'in şahsı ve siyaseti üzerinde tesir icra eden ve Sultan Hamid'in iş ve hareketlerinden doğan mesuliyetlerin en büyük kısmını omuzlarına alan amillerin başlıcalarındandır. Tanıdıklarımdan zarif bir zat bir gün Said Paşa'dan bahsederken:

- Paşa'da aşırı vehimlilik bir hastalıktır ve bu hastalık aşılama suretiyle Hünkâr'a geçirilmiştir, demişti.

Said Paşa, Başkitâbet'ten sonra Adliye ve Dâhiliye Nezaretlerinde bulunmuş ve Sultan Hamid'in mutlakiyet devrinde yedi defa Sadrâzamlık makamına geçmiştir. Hiçbir devlet adamına nasip olmayan bu mazhariyet, Sultan Hamid'in Said Paşa'ya olan eğilim ve bağlılığını gösterir. O derecede ki, Sultan Hamid, Said Paşa'nın azledilmiş olduğu zamanlarında da onunla temas ve münasebeti kesmemiştir.

Said Paşa, "kulluğunu sunmak" için Saray'a geldiği zamanlar huzura kabul olunurdu. Hattâ denilebilir ki, sadrâzam ve nâzırlar dahi dâhil olduğu hâlde, Sultan Hamid'i en çok gören ve huzura en çok giren zat Said Paşa idi. Abdülhamid mühim işlerde Said Paşa'nın fikrini sormayı âdet edinmiş olduğundan, kâh kendisine evrak gönderilir, bunları okuyup görüşlerini yazması emredilir, kâh sözlü tebligat yapılarak yazılı veya sözlü görüşleri alınırdı. Hattâ Sultan Hamid beni de üç defa bunun için Said Paşa'nın konağına göndermişti.

Said Paşa, gerek benim Padişah tarafından gerçekleştirilmiş tebligatıma, gerek Padişah huzurunda sorulan şeylere verdiği cevaplarda son derece dikkatli ve tedbirli davranır, hele gözden düşürecek tarzda maruzatta bulunmamaya pek itina gösterirdi. Said Paşa'nın Zât-ı Şâhâne'ye

takdim ettiği arzuhâllerde de bu tedbirlilik aşikârdı.

Sultan Hamid, Said Paşa'nın sıkıntı çekmemesini arzu eder ve pek tutumlu olduğunu bildiği için rahatça geçinmesinin gereklerini teminden geri durmazdı. Nişantaşı'nda oturduğu büyük konak Hazine-i Hassadan¹⁷ yaptırılmıştı. Memuriyette olsun, uzaklaştırılmış olduğu zamanlarda olsun, Saray mutfağından Paşa'nın konağına sabah akşam düzenli olarak yemek giderdi.

Başkitâbete tayinimi müteakip Nişantaşı'nda Hayreddin Paşa Konağı'nın bir kısmı ikametime tahsis edilmişti. Saray'daki vazifem icabı olarak geceleri geç vakit eve dönerdim. Evime gitmek üzere Said Paşa'nın konağı önünden geçerken genelde bir mum aydınlığının odaları dolaştığını görürdüm. Her gece bu şekilde odaları kim dolaşırdı? Bu bana merak olmuştu. Nihayet merakımı hallettim: Bir gece Said Paşa'ya gönderilmek üzere bir padişah buyruğu aldım ve tezkeresini yazarak Paşa'ya götürmesini yavere tembih eyledim. Geri dönen Yaver Bey, tezkerayı bizzat Paşa'nın eline verdiğini ve daha uyumamış olduğunu söyledi. Ertesi sabah iradenin gidip gitmediğini soran Zât-ı Şâhâne'ye Yaver Bey'den aldığım malûmatı aynen arz ve esasen geceleri konağın önünden geçerken bir mum aydınlığının odaları dolaşmakta olduğunu ilâve ettim. Abdülhamid gülümseyerek:

- Paşa'nın âdetidir, geç vakte kadar elinde bir mumla odaları dolaşır, hattâ bazı gece karyolanın altında yatar, dedi.

Paşa'nın bu tür özel hâllerini bile Hünkâr'a bildirmekte bir sadakat-perverlik zevki duyduğuna hükmetmek zarurîdir. Geceleri mumla odaları dolaşmak, bazı kere karyolanın üstünü bırakıp altına girmek evham neticesi olduğu aşikârdır.

Sultan Hamid kuvvetli bir merkeziyetçi idi. Mülkî, askerî, siyasi, dinî ve topluma dair bütün meseleleri Yıldız'da toplamıştı. İstibdat idaresinin tabii gereklerinden olan bu sistem, Said Paşa'nın gayreti eseridir. Mabeyin Başkâtıplığı zamanında Said Paşa, Sultan Hamid'i bu yola sevk etmişti. Said Paşa ilim ve kalem kudretine sahip ve son derece ikna edici olduğundan Sultan Hamid'i bu idare tarzına sevke muvaffak olmuştur. Nihayet iş o hâle gelmiştir ki, devlet meselelerinin tamamen Saray'dan geçmesini, Saray'ın haberdar olmadığı hiçbir kararın kabul edilmemesini Sultan Hamid âdeti bir ilke olarak kabul etmiştir. Artık

17) Hazine-i Hassa: Osmanlı padişahlarının şahsi gelir ve giderlerini idare eden teşkilat.

her iş Saray'dan geçecek, her şey Saray'da karar kılınacak, herkes Saray'ı yegâne sığınak tanıyacaktı. Bundan dolayıdır ki her gün Yıldız kapısından giren insanlar, Yıldız telgrafhane ve postahanesinden geçen telgraf ve mektuplar sayılmayacak derecede idi. Sadrâzam ve nâzırlar'dan tutunuz da dairelerin mümeyyiz ve kâtiplerine, mahalle muhtar ve imamlarına kadar herkesin Yıldız'da gelip ziyaret ettiği bir oda, tutunduğu bir el, dayandığı bir hami vardı. İnsanlar memuriyetleriyle değil, hamilerinin ismiyle kendilerini tanıtmışlardı. Bunlara "mabeyinde filân beyin, filân paşanın adamı" derlerdi.

Sadrâzamların ve nâzırların da böyle hamileri vardı. Bir sadrâzamdan bahsolunurken "...Paşa'nın adamıdır" denilmek ayıp bir şey değildi. Bu siyaset tarzı kendiliğinden son derece kuvvetli ve geniş bir istihbarat şebekesi vücuda getirmişti. Bununla Sultan Hamid her işten, her şeyden, her hareketten vaktinde haberdar olabiliyordu. Nâzırın vaziyet ve icraatını müsteşarı, müsteşarın hâl ve şanını kalem müdürü, bunun yaptığını ötekisi, şunun söylediğini berikisi Saray'daki hamisi vasıtasıyla Hünkâr'a yetiştirirdi. Babasını jurnal etmiş evlât, damadının felâketine sebep olmuş kayınbaba, birbirinin aleyhine ihbarlarda bulunan kardeşler eksik değildi. Sultan Hamid'in her şeyi bilmek ve bütün kuvvetleri Saray'da toplamak siyaseti bu hâli teşvik edip cesaretlendiriyor, diğer taraftan da bunların ulu orta hareketleri Sultan Hamid'in vehmini ve bu siyasete irtibatını çoğaltıyordu. Bu hâl yalnız İstanbul'a has değildi. Vilâyetlerde valiler ve birçok memurlar, ecnebi memleketlerde elçiler ve elçilik mensupları da bu şebekeye dâhil idiler. Yıldız Sarayı kâh mektupla, kâh açık veya şifreli telgrafla taşranın ve ecnebi memleketlerin hâline de haberdar oluyordu.

Saray'a gelip kulluk arz etmek birçok kimseler için sadakat icabı olduğu gibi, sadrâzam ve nâzırlar için bir vazife, bir mecburiyet idi. Sadrâzam cumartesi ve salı günleri, nâzırlar da pazartesi ve perşembe günleri Saray'a gelirler, Merasim Dairesinin üst katında kendilerine mahsus odada bir müddet oturduktan ve Hünkâr'ın selâmıyla onurlandırıldıktan ve yemek yedikten sonra dönerlerdi. Nâzırların geldiklerini mabeyinci beyler ya sözlü ya yazılı arz ederler, Padişah'ın iltifatına gene bunlar vasıta olurlardı; nâzırların huzura kabul olundukları ender idi. Sadrâzam da ancak mühim bir iş olursa kabul edilirdi.

Özetle; memuriyette olsun uzaklaştırılmış bulunsun pek çok kimse-ler için ara sıra Saray'a gitmek bir âdet olmuştu. Saray'a kimlerin geldi-

ğinden, ne istediklerinden, Hünkâr haberdar edilirdi. Bunların kimine bir selâm, kimine bir bahşış, kimine talebi doğrultusunda bir cevap verilir, bazısına bir hususî hizmet ve vazife, bazılarına yine hususî nitelikte emirler tebliğ olunurdu. Bu suretle Padişah da, hizmetindekiler de aralıksız meşgul olup dururlardı. Yıldız Sarayı'nın faaliyetleri geçen günü yoktu. Kapılarda fazlaca güvenlik tedbirleri alınan cuma günleri müstesna olmak üzere, sıradan günlerde Beşiktaş'tan Yıldız'a uzanan Serencebey Yokuşu bir karıncalık gibi durmadan işlerdi.

Daimî Misafirler

Abdülhamid'in bir de "daimî misafirleri" vardı. Bunlar memleketin muhtelif kıtalarından getirilmiş Kürt reisleri, Arap âlimleri gibi insanlardı. Bunların bir kısmı "Misafirhane-i Hümayun" denilen ve az çok bir imarethane demek olan dairede otururlardı. Yemekleri saray mutfağından gider, Hazine-i Hassadan kendilerine maaş verilir, çocukları mekteplerde ücretsiz tahsil ettirilirdi. Bunların daha hatırı sayılır olanlarına hususî konaklar tahsis olunurdu. Şeyh Cemadeddin Afganî, Şeyh Cevad, Maskat Emiri Seyyid Fazlı Paşa vesaire bunlardandır. Abdülhamid bu siyaset sayesinde o adamların bulundukları mahaller ahalisinin gönüllerini kazanmaya muvaffak olduğu kanaatinde idi.

Baştercümanlar

Saray'ın devamlı ziyaretçilerinden bir kısmını da elçilik baştercümanları teşkil ederdi. Bunların iki mercii vardı: Tercüman Paşa, Başkâtip. Abdülhamid'in merkeziyet siyaseti yalnız dâhilî işlerde değil, haricî işlerde de hüküm sürdüğünden, elçilikler Yıldız Sarayı ile bazen Babialiden fazla temas ederlerdi. Tebaalarına nişan istemek gibi adi ve ehemmiyetsiz şeylerden tutunuz da diplomasi meselelerinin en mühimlerine varıncıya kadar her işi Yıldız kanalından geçirmek âdet olmuştu. Abdülhamid bunları hoş karşıları.

Baştercümanların elçiliklere ve tebaalara ait işten başka hususlar hakkında ve meselâ şahıslarına dair meselelerde de Hükümdar'a müracaat ve istirhamlarda bulundukları olmuştur. Hattâ Meşrutiyet'in ilânından birkaç gün sonra ufak elçilerden biri Beyoğlu Kulübünde kaybettiği bir para için Hünkâr'a dilekçe takdim etmiş ve bu yazı sadrâzama gönderilmişti. Esasen bunlar içinde bazıları ve İstanbul'daki ruhanî

reisler “atiye-i seniye” namı altında ödenek alırlardı. Tebaaya nişan almak işinin bir aralık hayli kârlı bir ticaret işi hâline sokulduğu da rivayet olunurdu.

Yıldız ve Elçilerimiz

Yukarda da yazdığım gibi, vilâyetler ve ecnebi memleketlerdeki elçiliklerimiz birçok meseleyi Babialiden evvel Saray’a arz ederlerdi. Daire-i Kitâbet’te valilerin, elçilerin, kumandanların, resmen bir vazife ile gönderilen kişilerin şifreleri vardı.

Her gün bunlardan gelen şifreli telgrafnameler o kadar çoktu ki sabahdan akşama ve gece yarısına kadar nöbetçi kâtip beyler bunları halletmekle yetiştiremezlerdi. Bu telgrafnamelerin hepsinin haricî siyasetimize ait olduğu zannedilmesin. Pek azı siyasi ve ciddi meselelerden bahseden bu şifreli telgrafnamelerin büyük kısmı “Türkiye’ye ithali menedilmesi lâzım gelen Avrupa gazetelerinin” tarih ve numaralarını veya “fesat erbabı” denilen firarilerin vaziyet ve hareketlerine ait istihbaratı ihtiva ederdi. Bunlara baktıkça elçilerimizin birer siyasi temsilci mi yoksa İstanbul zabıtasının ecnebi memleketlerde birer ajanı mı olduklarını tayinde insan hayrete düşerdi.

Uzun yazmakla tanınan Müfettiş-i Umumi Hüseyin Hilmi Paşa’nın şifreli yazışmaları aralıksız idi. Mülkî işlemler, askerî harekâtlar, hudut meseleleri, eşkiya vukuatı, asayiş ve inzibat işleri, özetle memleketimizin dâhilinde olup biten her şey, ait bulunduğu dairelerin daha malûmatı olmadan Hünkâr’ın kulağına giderdi. Nezaretler bu işler hakkında Saray’a malûmat verdikleri zaman, Saray esasen bundan haberdar idi. Bazı meseleler de vardı ki Babialî daha haberdar olmadan Saray’da halledilip bitmiş bulunurdu.

İstanbul’da Zaptiye Nâzırı, Beyoğlu’nda Beyoğlu Mutasarrıfı, her gün zabıta işleri hakkında hem yazılı hem sözlü malûmat arz ederlerdi. Diğer kimseler gibi bunların da Saray’da bir aracıları vardı; çünkü bunlar da birinin “adamı” idiler ve bu aracı ile maruzatta bulunurlardı.

Abdülhamid’i bu idare tarzına alıştıran ve Saray’ı herkesin ve her işin merci ve merkezi hâline getiren zat Said Paşa olduğu hakkındaki kanaat o kadar kuvvetli idi ki, seleflerimden Ali Fuad Bey, Said Paşa’nın ilk

sadaretinde hatt-ı hümayunu¹⁸ elinde bulundurarak Said Paşa ile birlikte Babialiye giderken:

- Paşa Hazretleri, Saray-ı Hümayun'un merkezîyet usulünden en evvel zat-ı devletiniz şikâyet edeceksiniz, diyerek Said Paşa'nın Saray'da tesis ettiğı merkezîyet sisteminin bir Sadrâzam için dayanılmaz bir şey olduğunu ima etmek istemiştir. Bu merkezîyet siyaseti Sultan Hamid'in devlet işleri üzerinde kontrolünü temin ettiğı ne kadar aşikâr ise, Babialinin kuvvetini âdeta sıfıra indirdiğı de o derece açıktır. Bundan dolayı, memleket idaresine ait meşguliyetleri düşünürken bu noktanın dikkate alınması icap eder.

Saray'ın Güvenliğı

Saray'ın güvenliğı, çok dikkat ve itina edilen meselelerden idi. Bilhassa hükümdarın şahsı ve hususî dairesi ve istirahat odası, özel önlemlerle muhafaza altında bulundurulurdu. Geceleri yatak odasının dışında itimada lâıyk tüfekçiler yattığı gibi, harem dairesiyle dış mabeyin arasındaki kapılar, tüfekçi ve askerden mürekkep nöbetçiler tarafından muhafaza edilirdi.

Padişah'ın hizmetinde Türk, Arnavut ve Arap erlerden müteşekkil piyade ve süvari muhafız kıtaları da vardı.

Saray'da ve hükümdarın muhafazası hususunda gösterilen bu itina, bir aralık Belgrat'ta Kral Aleksandr ile Kraliçe Dragan'ın öldürölmeleri haberi üzerine büsbütün şiddetlenmişti.

Yıldız tepelerindeki kışlalara yerleştirilen İkinci Fırka'nın vazifesi esasen bundan ibaretti. Bu fırkaya mensup askerlerin hâl ve şanına, hariçle temas ve münasebetlerine, dışarıyla alış-verişlerine pek dikkat edilirdi. Bunların maaş ve ödenmesi gereken haklarının gecikip birikmemesine, şikâyet ve sızıltı çıkmamasına bilhassa itina olunurdu. Sultan Hamid bu muhafız kuvvetin ihtiyaç anında Saray'a hücum için elde edilebileceğı ihtimalini her zaman göz önünde bulundururdu.

Meşruiyet'in ilânını müteakip İttihat ve Terakki Cemiyeti, Selânik'ten Sultan Hamid'e haber göndererek bu fesli sarıklı karmakarışık teşkilâtın dağıtılmasını teklif ve hükümdarın muhafazasının Cemiyet'in öncelikli vazifesi olduğunu beyan etmişti. Hünkâr bundan fena hâlde kuşkulunmuş

18) Hatt-ı hümayun: Osmanlı diplomatiğinde padişahın kendi el yazısı ile yazılmış emirleri için kullanılan tabir.

ve o dakikadan itibaren Cemiyete itimadı kalmamıştı.

Sultan Hamid'in hayat ve saltanatının muhafazası endişesine pek bağlı olduğunu ve bu maksada hizmet eden veya eder gibi görünenleri himaye ettiğini bilen birtakım menfaatperestler, hem bu yoldan ihbarlarda bulunarak yakınlık ve menfaat temin ederler, hem de Padişah'ın vehminin günden güne artmasına sebep olurlardı.

Sadrâzam Cevad Paşa ve Ermeni Meselesi

Başkitâbete tayin olduğum zaman Sadaret¹⁹ makamını Cevad Paşa işgal ediyordu. Cevad Paşa Sadrâzamlığa getirilmeden evvel Girit'te hususî memuriyet ile bulunuyordu. Sultan Hamid'in bu zatı nasıl tanıdığını ve ne gibi sebep ve saiklerle Girit'ten getirterek Sadrâzamlık mevkiine oturttuğunu bilemezsem de, memuriyet zamanlarıma tesadüf eden sadrâzamlığı müddetince büyük bir yakınlık ve ikbale nail olduğuna şahit olmuştum. Hakikaten de Cevad Paşa, Sultan Hamid'in tanıdığım sadrâzamları içinde manen ve maddeten en çok lütuf ve ihsanına mazhar olanlardan biri idi. Gene diyebilirim ki; hiçbir Sadrâzam onun kadar bu yakınlık ve muhabbetten istifade etmenin yolunu bilmemiştir. Cevad Paşa, Hünkâr'dan her ne istese esirgenmeyeceğine emin olduğu için, gerek kendisi, gerek ailesi ve akraba ve bağlıları Padişah'a müracaattan, lütuf ve cömertlik dilemekten, niyaz ve ricada bulunmaktan geri durmazlardı. Cevad Paşa'nın Sadrâzamlığa tayin olduğu günden vazifesinden ayrıldığı tarihe kadar konağının kiler masrafı ve diğer bütün ihtiyaçları Hazine-i Hassadan temin olunurdu.

Cevad Paşa, bütün sadareti müddetince Padişah'ın tuttuğu yol ve mizacına son derece uygun hareket ettiğinden hiçbir zaman gücenmemiş ve itibar kaybına uğramamıştı. Cevad Paşa'nın memuriyetten azledilmesine Ermeni meselesi sebep olmuştu. Sultan Hamid bu meselede Cevad Paşa'nın kifayetsizlik gösterdiğini ve meseleden vaktizamanında haberdar olarak lâzım gelen tedbirlerin alınmasında gevşeklik vukua geldiğini anlamış ve bu sebeple Cevad Paşa'yı azletmiştir.

Hatıratımda münasebet oluştukça bahsedeceğim Ermeni meselesi, son yarım asrın sayılı ihtilâl hareketlerindendir. Cevad Paşa'nın Sadrâzamlıktan azledilmesine sebep olan Ermeni hâdisesi Samsun'da baş-

19) Sadaret: Osmanlı Devleti'nde sadrâzamlık makamı, sadrâzamanın işi ve makamı.

lamıştı. Esasen Ermeni milletinin hariçten gördükleri teşviğe kapılarak ve Avrupa'daki ihtilâl komitelerinden aldıkları para ve silâhlara güvenerek memleketimizin muhtelif noktalarında kargaşalıklar yapacakları ve bu şekilde meseleyi Avrupa'ya aksettirerek bir ecnebi müdahalesine yol açacakları öteden beri malûm idi. Samsun'da Ermeni vakası ortaya çıkınca Sultan Hamid pek telâşa düştü. Ermeni kıyamının asker ve jandarma kuvvetiyle bastırılabilceği şüphesizdi; fakat Avrupa'daki fesatçı Ermeni reisleri, Türk milletini zalim ve hunhar, Ermeni milletini de mazlûm ve yok olmaya mahkûm göstermek için aralıksız propaganda yapmakta ve bilhassa kadın mahfillerinden hayli istifade etmekte olduklarından, Samsun Ermenileri üzerine sevk olunacak kuvvet vasıtasıyla yapacağımız cezalandırma harekâtının Avrupaca bir Ermeni katliamı tarzında yorumlanması ihtimali vardı. Böyle bir yorumlama ve propagandanın neticelerini dikkate alan Sultan Hamid, meselenin içyüzünü soruşturmaya lüzum gördü. Zaten Sultan Hamid, gerek merkezîyet siyaseti, gerek hiç kimseye emniyet edememek âdeti icabınca, bu tür mühim hâdiseleri kendi vasıtaları ile araştırırdı. Samsun vakasını karşılayabilmek için oraya bir soruşturma heyeti göndermeye karar verdi. Şefik ve Celâl paşalarla Mecid Efendi ve Ömer Bey'den mürekkep bir heyet oluşturuldu, kendilerine lâzım gelen direktif verilerek gönderildi. Bu heyetin soruşturmalarından ihtilâl hazırlıklarının gittikçe artmakta olduğu anlaşılmıştı. Bir taraftan da Samsun vakası kanlı safhalar arz etmekte idi. Sultan Hamid, Cevad Paşa'nın lüzumu kadar kifayet gösterememekte olduğuna hükmetti. Artık o dakikadan itibaren Cevad Paşa hakkındaki itimat yok olmuştu. Hünkâr'ın hâlinde, sözlerinden, Babıalinin arz ettiklerini değerlendirme tarzından, verdiği emirlerden, Sadrâzam Paşa Saray'a geldikçe vuku bulan tebliğlerden anlıyordum ki, Cevad Paşa'nın ikbal günleri sayılı idi ve düşüşü yaklaşmıştı.

Sadrâzamlıkta ikbalin çöküşe dönmesi hakikaten feci ve hazindir. Bir gün evvel konağının içinde ve arabasının etrafında ihtişam ve debdebeden geçilmeyen Sadrâzam, bir gün sonra sukut ediverince her şey birden söner, herkes birden el çeker. İkbalin nihayet bulacağı gün, meselâ sadrâzamanın her zamanki Saray'a geleceği güne denk gelirse konağına bir yaver koşturulur, o gün Saray'a gelmemesi ferman buyurulduğu tebliğ olunur. Sadrâzam bunun ne demek olduğunu bilir ve bu sırada sadrâzamlık kime verilecekse onun konağına, başka bir vasıta gönderilerek elinden teminat senedi, yani "âlî rızaya uygun hareket edeceğine dair yemin varakası" alınır ve Saray'a davet edilirdi.

Sultan Hamid, Cevad Paşa'nın artık kifayet gösteremediğine hükmedince değiştirilmesi lüzumuna karar vererek Mabeyinci Hacı Ali Paşa vasıtasıyla kendisinden sadaret mührünü aldırdı ve bu makam Said Paşa'ya verildi.

• Hacı Ali Paşa Kimdir?

Bir sadrâzamdan mührünün alınması ve ona sadrâzamlık vazifesinin son bulduğunun tebliğ olunması hayli ehemmiyetli bir meseledir. Bu işi ifaya memur edilecek kimseler, sadrâzamanın karşısına bir heykel gibi çıkıp “Sadaret mührünü almaya geldim, emaneti geri veriniz!” tarzında basit ve haşin bir lisan kullanmaz, elbette Hünkâr tarafından bazı sebepler ve görüşlerin tebliği vazifesi de bu vasıtaya teslim olunur. Yukarıda hikâye ettiğim gibi, Cevad Paşa'dan sadrâzamlık mührünü almaya, yani ona sadrâzamlıktan azledildiğini tebliğ etmeye Başmabeyinci Hacı Ali Paşa memur edilmişti. Bu Hacı Ali Paşa kimdir? Öyle bir vazifeyi ifaya liyakati var mıdır?

Bir padişahın mabeyinciliği hatırı sayılır derecede mühim vazifelerden olmasına ve bunların başında bulunan zatın kafalı ve malûmatlı olması lâzım geleceğine göre, Hacı Ali Paşa'nın Başmabeyinci ve rütbesinin vezirlik olduğunu işitenler bu zatı yüksek tahsil görmüş, birçok iş ve işlemler içinde büyümüş farz ederler. Hâlbuki hiç de öyle değildir. Hatıratımın ilk taraflarında anlatmış olduğum gibi Sultan Hamid, Hacı Ali Paşa'yı Maçka'daki analığının sarayında görmüştü; orada sarayın idare hizmetlerinden birini ifa eden bu emektarı analığına hürmet ve muhabbeti dolayısıyla yanına almış, tahta cülus ettiği gün gerek analığının konağından ve gerek kız kardeşi Cemile Sultan'ın sarayından seçtiği emektarlar arasında o zaman Hacı Ali Ağa olan bu zatı da Odun Ambarı Emmini yapmıştı.

İlmî ve fikrî liyakatten ziyade, sadakat ve itaate kıymet verilen devirlerin alâmetlerinden olmak üzere bu Odun Ambarı Emmini de Hünkâr nezdinde kazandığı itimada binaen bir aralık kapatılan İkinci Mabeyinciliğe getirilmiş, nihayet Şişli'deki mahalleye ismini veren Başmabeyinci Osman Bey'in vefatı üzerine vezirlik rütbesi verilerek Başmabeyinciliğe terfi edilmişti.

Şurası dikkate şayandır ki, o devirde diğer mabeyincilerin hemen hepsi yüksek tahsil görmüş, ecnebi lisanlarına aşına, ilmî araştırmalarla

meşgul ve değerli insanlardı. İçlerinde sonradan paşalığa terfi edilen Emin Bey gibi cidden fikrî ve ilmî liyakat sahibi kimseler de vardı. Böyle olduğu hâlde emektarlığa binaen ve sadakatine güvenilerek Hacı Ali Paşa'ya Saray'daki memuriyet mertebelerinin en yükseğini vermekte tereddüt olunmamıştı. Ancak şunu da ilâve edeyim ki, Sultan Hamid herkesin neye kabiliyetli olduğunu pek iyi bildiğinden, meselâ Hacı Ali Paşa'yı bir sadrâzamdan sadaret mührünü geri almaya gönderdiği hâlde, bu Hacı Ali Paşa'ya resmî bir mesele hakkında herhangi bir tebliğ vazifesini yüklemeyiz, bunun vasıtasıyla resmî işlemlere ait bir emir göndermezdi.

Fikir ve kaleme bağlı olan meselelerde bir mabeyinciye aracı etmek lâzım gelince Emin Bey, Arif Bey, Bekir Bey gibi mektepte okumuş ve tahsil görmüş mabeyincilerden birine bu işi havale ederdi. Nitekim bir zamanlar bütün buyruklar Mabeyinci Arif Bey vasıtasıyla ve yazılı olarak Daire-i Kitâbete teslim edilirdi. Ancak her ne de olsa Başmabeyinciliğe ağalıktan yetişme bir zatın getirilmesi anlam verilemeyecek garabetlerden olduğu muhakkaktır.

Burada araya girerek bir noktayı zikretmek isterim: Kaymakam ve mutasarrıf seçimine dair olarak Babıaliden gelen izin sorma tezkerelerine, seçilen kimselerin öz geçmiş dosyalarını ilâştirmek usulüldendi. Bu izin tezkerelerini Zât-ı Şâhâne'ye okuyan Mabeyinci veya Başkâtip bir kere de öz geçmiş dosyasını okur, Sultan Hamid bu kimselerin Mekteb-i Mülkiyeden mezun olup olmadıklarına dikkat ederdi. Hünkâr, Mekteb-i Mülkiyeyi kendisi tesis etmiş olduğu için, bu mektebin mezunlarına hususî bir kıymet verir, her sene ödül törenine Saray'dan bir müşir ile bir mabeyin kâtibini göndererek mektep mezunlarını saat gibi hediyelerle teşvik ederdi. Hattâ yüksek okullardan birinci ve ikincilikle mezun olanlara verilmek üzere çıkartmış olduğu altın ve gümüş maarif madalyasını ilk önce Mekteb-i Mülkiye mezunlarına vermişti.

Özetle, Babıaliden mutasarrıflıklara ve kaymakamlıklara önerilen kimselerin Mülkiye Mektebinden mezun olup olmadıklarına dikkat eder ve böyle olmayanların memuriyetlerini tasdik etmeyerek iade eylerdi.

Bir gün gene padişah huzurunda böyle bir izin isteme tezkeresi okuyordum. Önerilen zatın Mekteb-i Mülkiyeden mezun olmadığı öz geçmiş dosyasından anlaşılmıştı. Sultan Hamid tezkerayı reddetti ve salonda

bulunan bir masayı göstererek şu sözleri söyledi:

- Mekteb-i Mülkiyenin nizamnamesini ben bu masa üzerinde dikte ettirerek Said Paşa'ya yazdırmıştım. Bu mektepten çıkanları daima teşvik ederim, Mülkiye mezunlarının yükselmelerini isterdim. Başlangıçta işe alışmaları için bunların dairelerde beş yüz kuruş maaşla istihdamlarını söylemiştim. Said Paşa bütçeden bahsederken bu maaşı iki yüz kuruşa indirdi. Eskiden kaymakamlıklara ağalardan tayin olunurdu. şimdi bu işlerde Mülkiye mezunları bulunuyor.

Bu satırları yazmaktan maksadım, devlet memuriyetlerine tahsil görmüş insanların geçmelerini bu şekilde tercih etmiş olan bir hükümdarın nasıl olup da Başmabeyinciliğe Hacı Ali Paşa gibi bir ümmîyi getirmiş olmasını incelemektir.

Yukarda da söylediğim gibi bunu şu şekilde izah edebiliriz:

Sultan Hamid, kendi yakınında bulunan ve vazife gereği sık sık huzura giren kimselerin bir kısmında vazifeleri icabınca ilmî yeterlilik arar, fakat diğer kısmında malûmattan ziyade sadakate ehemmiyet verirdi. Devlet adamlarıyla kendisi arasında aracılık vazifesini ifa eden mabeyincilerin okur-yazar, söylenen sözleri iyi kavrayıp lâıykıyla anlatarak tebliğ edebilir liyakat ve kabiliyette olmaları hususuna itina ederse de, bunlardan gayrisinde aradığı şey kayıtsız şartsız bir sadakat ve itaatti. Analığının konağından alıp da Başmabeyinciliğe kadar yükselttiği ve vezirlik rütbesi verip her türlü lütuf ve ihsanına gark ettiği bir adamın kendisine sadık, itaatkâr ve bağlı kalacağına şüphe etmemekte haklı idi.

Hacı Ali Paşa çalışkan ve saray işlerine alışkın idi. Bununla birlikte Padişah'ın en eski emektarlarından olmasına rağmen bir aralık Sultan Hamid kendisinden şüphe etmişti. Bu şüphenin neden ileri geldiğini soruşturmamıştım; yalnız Hacı Ali Paşa'nın itibarı ve mevkiinin düştüğünü görüyordum. Sultan Hamid bir adamdan şüpheye düşünce ve ondan yakınlığı kalkınca o adam lehine şefaatte bulunmak hayli cesaret isterdi. Bir jurnal üzerine gözden düşmüş ve mevkii sarsılmış kimseler için eski yakınlığı iadeye teşebbüs etmek şöyle dursun, onlarla fazla temas etmek bile tehlikeli idi. Bu hususta ufak bir dikkatsizlik insanı rahatından edebilir, sürgünlere gönderebilirdi.

Safliğından ve vazifesi haricî işlere karışmamak hususundaki tavrından dolayı Hacı Ali Paşa'ya hürmet ederdim. Sonradan haberdar olduğum bazı hâller sebebiyle fikrimi değiştirmek mecburiyetinde kaldım.

Bu hâlleri izaha lüzum görmüyorum. Esasen kendisinin ne şahsen ne de siyaseten bir kıymeti olmadığından bu noktada fazla durmayı da faydasız sayarım. Kendisini Saray'da ihtiyar bir emektar olarak tanıdığım ve bu itibarla hakkında muhabbet ve hürmet beslediğim sıralarda idi ki, Hacı Ali Paşa ansızın Padişah'ın yakınlığını kaybetti. Bu düşüşün sebebini bilmediğim için şefaathat maksadıyla arabuluculuk etmeye pek cesaret edemiyordum. Bununla birlikte ihtiyar bir emektarın bu şekilde gözden düşmesine gönlüm el vermedi; bu düşüşün fena bir akıbeta sürüklenmesi ihtimali ile Sultan Hamid'in neşeli bir zamanında şu suretle şefaatte bulundum:

-Hacı Ali Paşa kulunuz emektardır, mazhar olduğu nimet büyüktür, hayat ve kurtuluşu doğruluktadır, dedim.

Sultan Hamid buna cevaben bana şu vakayı anlattı:

- Abdülâziz'in Ziver Bey isminde bir başmabeyincisi vardı. Ziver Bey'in Abdülâziz'den aldığı ihsanların haddi hesabı yoktu. Böyle iken bir akşam Murad Efendi'nin Kurbağalıdere'deki köşküne gelmişti. Ben de orada bulunuyordum.

Hünkâr tarafından bir vazife ile gönderildiğini zannederek odadan çıkmak istedim. Murad Efendi bırakmadı. Ziver Bey içeri alındı. Oturur oturmaz Murad Efendi alaycı bir tebessümle: "Anlat bakalım Ziver Bey ne var ne yok; bizim amca bugün de neler yaptı?" dedi. Ziver Bey Murad Efendi'nin hoşuna gidecek şeyler anlattı. Sultan Aziz'in ekmeğini yiyerek yetişmiş bir adamın bu hareketi nankörlükten başka neye yorumlanabilir? Dünyada böyle adamlar da vardır, insan bundan ibret almalıdır.

Şunu itiraf etmek lâzımdır ki, Sultan Hamid'in bir adamdan şüpheye düşmesi için mutlaka ortada ciddi bir sebep bulunmak icap etmez. Bir taraftan vuku bulan herhangi bir ihbar, bir jurnal, Hünkâr'ın hoş karşılayacağı bir zamanda yapılmış bir fitnelik şüpheyi davete kâfidir. Bunu Sultan Hamid'in yaradılışına yormak icap eder. Kendisinin de itirafları arasında olduğu üzere o, hiç kimseye emniyet edemezdi. Kendisinden evvel gelen padişahların nasıl tahttan indirildiklerini, ne suretle gafil avlandıklarını bildiği için, bir gün kendisinin de böyle bir hâdiseye karşısında kalabileceğini daima düşünür, bütün tedbirlerini buna göre alırdı. Jurnalciliğin icat edilip geliştirilmesinin hikmeti bundandır.

Hacı Ali Paşa'ya ait olup senelerce müddet meçhulüm kalmış olan bir meseleyi burada hayretle kaydetmek isterim. Bir aralık Hacı Ali Paşa

hastalanmış idi. İş için sık sık Saray'a gelen ve resmî işlerde genellikle Daire-i Kitâbet'in aracılığına müracaat eden baştercümanlardan İngilizce Ekçilik Baştercümanı Mösyö Adam Blok -ki daha sonra Düyun-u Umumiye'de İngiliz Dâinler Vekili olmuş ve son senelerin mâlî vakalarında hayli roller oynamıştır- bir gün Başkitâbet Dairesinde ziyaretine gelmişti. Söz arasında Hacı Ali Paşa'dan bahsolundu. O tarihlerde Hacı Ali Paşa'dan sıtkım sıyrılmış olduğu için Baştercüman'ın sualine hoşagitmeyecek tarzda cevap verdim. Adam Blok bu cevabımdan sıkıldı ve derhâl şu sözleri söyledi:

- Yoo... O bizimdir.

Ömrüm boyunca bu kadar hayret verici bir söz işitmemiştim. Hacı Ali Paşa gibi bir adamı İngilizlerin kendilerine mal edinmeleri ve onun hakkında sahiplenici lisan kullanmaları, yani hiçbir siyasi mevki olmayan bir adamın siyasete karışmış bulunması hakikaten hayret edilecek şeydi. Demek oluyor ki, bunlar ecnebilerle temaslarında kendilerine siyaset dayandırıyorlar, taraftarlık emareleri gösteriyorlar, bu şekilde ecnebi devletlerin bir biçimde sahiplenme ve himayesini kazanıyorlar. Mezuniyet tarzı, tahsil derecesi ve yetenekleri malûm olan Hacı Ali Paşa'ya bir İngiliz elçilik baştercümanının bu derece sahip çıkması Saray içinde ecnebi entrikasının dikkate değer bir delilidir.

Sadaret Alayı

Yukarıda izah ettiğim gibi, Cevad Paşa'dan alınan sadaret mührü Said Paşa'ya teslim olundu. Sadaret alayları malûmdur. Yeni sadrâzam ve şeyhülislâm Yıldız Sarayı'ndan arabalarla Beşiktaş'a inerler. Oradan istimbotla Sirkeci'ye çıkarlar, oradan da at üstünde Babıaliye giderlerdi. Sadrâzam ve Şeyhülislâma bu alayda Mabeyin Başkâtibi refakat eder, Babialide hatt-ı hümayun okunduktan sonra Başkâtip bu sefer Şeyhülislâmla birlikte Meşihat Dairesi'ne giderdi. Sadrâzamlık Said Paşa'ya, Şeyhülislâmlık da Cemaleddin Efendi'ye emanet olunmuştu.

Hususî merasim ile Babıaliye geldik. Hatt-ı hümayun okundu. Ben Başkitâbete yeni tayin edilmiş olmak münasebetiyle bu usullerin ace-misi idim. Hatt-ı hümayunun okunmasını müteakip Saray'a döndüm. Meşihat Dairesi'ne²⁰ gitmedim. Bu, ehemmiyetli bir hata ve gaflettir. Bir azarlama ve paylama işitmeli idim. Abdülhamid beni görünce: "Çabuk

20) Meşihat Dairesi: Şeyhülislâmlığa ait resmî daire.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://ranteey.org>

geldiniz.” demişti. Ben de Babıalide hatt-ı hümayunun okunması mera-simi son bulunca geri döndüğümü söyledim. Meşihate gitmemiş oldu-ğumu anlayınca Padişah da bundan memnun oldu. Evvelâ Başkâtib’in Saray haricinde uzun boylu dolaşması hoş a gider bir şey değildi. İkinci-si, Meşihat Dairesi Abdülhamid’in en çok dikkat ve gözetim altında bulundurduğu bir makamdı; bir fetva ile padişahların yarım saat içinde yuvarlandıklarını biliyordu. Meşihat ile münasebetleri olmak, hattâ orada bir tanıdığı bulunmak bir insan için tehlikeli idi. Meşihate ait haberler, jurnaller, hele fetva hikâyelerini de ihtiva ederse büyük bir ehemmiyetle karşılanırdı.

Şeyhüislâm Efendi Saray’a geldiği günler yolunun üstünde tesadüf edenler bile selâm vermek mecburiyetinde kalmamak için ya başlarını çevirirler, ya yollarını değiştirirlerdi, Şeyhüislâma selâm vermiş olmak, hele onunla birkaç kelime konuşmak herhangi bir kimse için şüpheyi ve hattâ tehlikeyi davet edebilirdi. Şeyhüislâm Efendi Saray’a gelince doğru Çit Köşkü’nün yanındaki bir odaya gider, padişah tarafından emir olmayınca kimse yanına uğramaz, bir müddet oturduktan sonra mabeyinci veya musahiplerden biri gelerek hükümdarın selâmını tebliğ eder, eğer ay başı ise maaş namıyla düzenli olarak verilen padişah ihsanını alır ve yemek yiyerek giderdi. Fetva Emmini, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri ve Sadaret müsteşarları da bu şekilde özel günlerde gelip maaşlarını alırlardı.

Cemaleddin Efendi

Sultan Hamid devrinin en kuvvetli, en nüfuzlu şeyhüislâmlarından biri Cemaleddin Efendi’dir. Cemaleddin Efendi Meşihat makamı gibi her dakika şüphe ve gözetim altında bulunan ve en tehlikeli vakaların yaşandığı bir mevki olan Şeyhüislâmlık’ta on yedi sene aralıksız kalabilmek ve bu müddet zarfında hiç yakınlık ve itimadı kaybetmeyip daima makbul olmak için ne gibi huylara malik olması ve Hünkâr’ın tavır ve mizacına ne derece mülâyim ve mutabık yürümesi pek kolaylıkla anlaşılır. Cemaleddin Efendi, Meşihat Mektupçuluğu’nda iken, hususî maruzatları ve sadakatperverliğiyle kendini Saray’a tanıtmış ve Meşihat Dairesinde olup biten şeyleri vakit ve zamanıyla ve Padişah’ın arzularına uygun bir tarz ve üslûp ile haber vererek daha o zamandan padişah kulları sırasına girmişti. Selefinin yeri boşalınca buraya rütbe silsilesi ve liyakat derecesi bakımından daha başka lâıyk olanları getirilmek icap

ederken bir mektupçunun tayin olunması Padişah'ın yakınlık ve itimadının bariz bir delilidir. Bununla birlikte, Meşihat makamının nezaketi ve bin türlü tehlikelerle kuşatılmış olduğu ve Cemaleddin Efendi'nin on yedi sene bu makamı aralıksız ve her dem artan bir ikbal ile muhafaza etmiş bulunduğu düşünülünce, kendisinin nabza göre şerbet vermede hakikaten müstesna bir kabiliyete malik olduğu tereddütsüz teslim edilir. Esasen Saray'da uzun müddet yaşamış ve nice nice insanların ikbal ve düşüşlerine şahit olmuş bulunan bütün emektarların itiraf ettiği üzere, Cemaleddin Efendi kadar Sultan Hamid'in mizacına ve arzusuna hizmet etmiş bir devlet erbabı nadirdir. Cemaleddin Efendi, Padişah'ın ahlakına hakkıyla vâkıf ve kendisi yaradılıştan pek uysal olduğundan servet ve ikbale giden yolunu bir defa tayin ettikten sonra artık bundan zerre kadar sapmamıştı. Meşihat makamı aynı zamanda fetva makamı olup burası fitne ve fesat, dedikodu ve tehlike kaynağı bulunduğu için, burada en yüksek mevkii işgal eden bir zatın her an tehlike içinde yaşayacağı tabiidir. Bunu pek iyi takdir etmiş olan Cemaleddin Efendi, Padişah'ın itimadını kazanmak için ne lâzımsa yapmış ve bu suretle makamını sarsılmaz bir hâle getirmiştir.

Cemaleddin Efendi'nin Hünkâr nezdindeki mevki ve itibarını ispat için aşağıdaki misale bakmak kâfidir:

Bir gün Cemaleddin Efendi aleyhinde Padişah'a bir jurnal verilmişti. Bu jurnalde Musa Kâzım ve Kalender Hasan efendilerin Şeyhülislâm'ın yalısına devam etmekte oldukları ve Hünkâr'ın aleyhinde müzakere yapıldığı, bir tekke şeyhinin de bu müzakerelere iştirak ettiği bildiriliyordu. İhbar mühim ve dehşetli idi. Şeyhülislâm'ın yalısında toplanmak, Padişah aleyhine konuşmak derhâl hatıra fetva ve hal' meselelerini getirirdi. Hünkâr cidden telâşa düşmüştü. Ancak işin dağdağalandırılmasını da arzu etmiyordu. Böyle bir jurnal başka birisi aleyhine verilmiş olsaydı hemen ikametgâhı bastırılır, evrakı elde edilir, kendisi de geceye günde bakılmayarak tutuklanır, ya Saray'da yahut Beşiktaş Karakolu'nda sorgulanması yapıldıktan sonra mutlaka bir tarafa sürülürdü. Hâlbuki bu sefer işin içinde Cemaleddin Efendi'nin şahsı vardı. Şayet gerçekleşen ihbar doğru çıkmazsa Cemaleddin Efendi gücendirilmiş olur düşüncesiyle Zât-ı Şâhâne, Musa Kâzım Efendi'yi ve diğerlerini dağdağasızca Saray'a davet ve Merasim Dairesinde kimsenin hissedemeyeceği bir şekilde meseleyi soruşturmamı emretti. Musa Kâzım ve Kalender Hasan efendileri bu şekilde davet ettim. Tekke şeyhine giden memur bu şeyh

efendinin hayli müddetten beri hasta olup yataktan çıkmamakta olduğu haberini getirdi. Esasen Musa Kâzım ve Hasan efendilerin araştırılması da verilen jurnalın asılsız olduğunu göstermişti. Neticeyi bu şekilde arz ettim. Serbest bırakılmaları emir buyruldu. Sonradan işittiğime göre Musa Kâzım Efendi Meşrutiyet devrinde Şeyhülislâm iken Meclis-i Vükelâda bu vakayı arkadaşlarına hikâye ve hakkında gösterdiğim iyi muameleden dolayı beyanı memnuniyet etmiş imiş.

Cemaleddin Efendi'nin Ahmed Muhtar Bey isminde bir oğlu vardır. Sultan Hamid devrinde pek gözde ve nüfuzlu bir şeyhülislâmın oğlu olmaktan başka hiçbir meziyeti olmayan ve babasının kuvvet ve nüfuzuna güvenerek pek çok şıarmış olan bu Muhtar Bey, Şeyhülislâm Efendi'nin zayıf tarafı idi. Hatıratımda sonraları kendisinden bir nebze daha bahsedip hakikî yüzünü açıklayacağım bu Muhtar Bey için Cemaleddin Efendi, ikide bir Hünkâr'a dilekçe takdim eder, oğlunun tedavisi için Avrupa'ya seyahatine müsaade olunmasını istirham eylerdi. Cemaleddin Efendi yaşadığı devrin icaplarına ve hele Sultan Hamid'in ahlak ve mizacına herkesten iyi vâkıf olduğu sebeple Avrupa seyahatlerine Hünkâr'ın müsaade etmeyeceğini bilirdi. Avrupa'da Sultan Hamid'in daima telâş ve endişe ile takip ettiği birtakım kimseler vardı ki, bunların memleket dâhili ile olan münasebetleri gözlenip dururken buradan bir şeyhülislâmzadenin Avrupa'ya gitmesine ve onlarla temas imkânını bulmasına Hünkâr asla razı olamazdı. Cemaleddin Efendi bunu bildiği ve diğer oğlu olup hakikaten tedaviye muhtaç olan Kemaleddin Bey'i Avrupa'ya göndermek için hiçbir teşebbüs ve müracaatta bulunmadığı hâlde, bu Muhtar Bey için ara sıra istirhama kalkışması ilk bakışta garip ve Cemaleddin Efendi'nin zekâ ve kavrayışıyla açıklanması mümkün değilmiş gibi görünürse de vaziyetin hakikatlerine vâkıf olanlar bunun menfaat ve yakınlık kazanma ve bahşış için bir vesile olduğunu bilirler. Bu tür istirham dilekçelerini daima bir bahşış, bir ihsan, herhangi bir imtiyaz veya saire işindeki güçlüklerin giderilmesi gibi bir lütuf ve cömertlik takip ederdi. Muhtar Bey geçenlerde sayfalar dolusu bir kitap yazarak pederini ve kendisini müdafaaya kalkışmıştır. Kendisinin hiçbir siyasi kıymeti olmadığı için kitabının kendisine ait kısımları bahse değmezse de, herhâlde Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi Abdülhamid devrinin müdafaası mümkün olmayan ricalindendir, buna şüphe yoktur.

Hususî Maaşlar

Sultan Hamid Sadrâzam ve Şeyhülislâmdan itibaren birçok nazıra, devlet ricaline, büyük askerî kumandanlara, bazı mühim memurlara ve hattâ bazı ecnebi elçiliklerin ileri gelenlerine kendi kesesinden düzenli olarak maaş verirdi.

Sultan Hamid'in bazı kişilere verdiği hususî maaşlar devlet maaşı gibi kanunlaşmış ve tertipliydi. Hünkâr bu suretle büyük devlet adamlarını kendi ihsanına mâzhar ederek onların bağıllık ve sadakatlerini temin edeceğini düşünürdü. Meşihat Dairesinde Şeyhülislâmlıktan başka Fetva Emini ve Rumeli ve Anadolu Kazaskeri efendilerin hususî maaş almaları bu kimselerin fetva ile alakaları endişesinden mütevellit idi. Müsteşar Efendi de Meşihat Dairesinde olup bitenleri düzenli olarak ve sadıkça haber vermek hizmetine karşılık hususî maaş alırlardı.

Sultan Hamid'in kanaatine göre para her vicdanı satın alabilir, hiç değilse bazı vicdanları yumuşatır ve herhâlde insanlar menfaat sayesinde kazanılabilir. Sadrâzam ve Şeyhülislâm'ın Padişah'tan her ay hususî olarak aldıkları maaş biner lira idi. Cemaleddin Efendi'nin oğlu Muhtar Bey, babasını müdafaaya tahsis ettiği kitabında, gûya Cemaleddin Efendi'nin Saray'dan kendisine verilmek istenilen maaşı kanaatkâr bir alimenaplıkla reddetmeye karar vermiş iken, oğlunun ve etrafındakilerin ısrarı üzerine kabul ettiğini ve bu maaşın üç yüz liradan ibaret olduğunu yazıyorsa da, Sultan Hamid'in ihsanını reddedecek ve ona karşı kayıtsız kalabilecek kimselerin hiçbir zaman Şeyhülislâmlıkta kalamayacakları ve herhâlde o zamanın padişahına bu şekilde kafa tutacak bir kabadayı bulunmadığı herkesçe malûm olduğundan, Muhtar Bey'in bu husustaki iddiası bir böbürlenmeden başka bir şey değildir. Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin Padişah'tan gelen herhangi bir ihsanı reddetmek şöyle dursun, her yeni cömertlik ve bahşış karşısında nasıl eğilerek minnettarlık alâmetleri gösterdiği Saray'da yaşamış olanlarca malûm bir husustur. Maaşın bin lira olmayıp üç yüz lira olduğu bahsine gelince, pederinin üç yüz lira aldığı Muhtar Bey'in itirafları arasında olduğuna göre, üç yüz lirayı kabul eden bir şeyhülislâmın bin lirayı reddetmeyeceği aşikârdır. Bu maaş meselesi kayda bağılı olduğundan, Muhtar Bey'in bin lirayı üç yüze indirmek şeklinde hayal ettiği müdafaayı kayıtlara müracaatla her zaman çürütmek mümkündür. Bununla birlikte mesele bunda olmayıp asıl aranılacak şey, Sultan Hamid'in sadrâzam, şeyhülislâm ve nâzırlara kesesinden maaş verdiği meselesidir, bu da muhakkaktır.

Hususî maaş alan nazırlar şunlardır: Sadrâzam, Serasker, Bahriye Nâzırı Hasan Paşa, Birinci ve İkinci Fırka kumandanları, Hassa Müşiri Rauf Paşa, Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa... Veliaht Reşad Efendi'nin de hususî maaşı vardı. Mabeyinci beylerden bazıları ve daha birçok kimseler hususî maaş alırlardı. Bu maaşların miktarı muhtelifdir. Reşad Efendi'nin maaşı ayda bin lira idi, sonradan bin beş yüz liraya çıkarıldı. Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa üç yüz lira alırdı. Bu maaşlar ayın birinci günü birer zarf içinde olduğu hâlde doğrudan doğruya Hünkâr tarafından gönderilir, Abdülhamid bunların teslim işlemine pek ehemmiyet verirdi.

Said Paşa'nın bu sadrâzamlığı zamanında Ermeni vakası zuhûr etmişti. Ermeni komitelerinin hariçte ve özellikle Cenevre ve Londra'da toplanan reisleri Türkiye dâhilindeki ihtilâlcilerini rovelver ve hançerlerle silâhlandırmışlardı. İhtilâl reisleri Türk topraklarında patlatacakları isyanı haklı ve Ermeni milletini mazur ve mağdur göstermek için var kuvvetleriyle neşriyatta bulunuyorlar, birtakım nüfuzlu lobilere girme ve özellikle Avrupa kibar kadınlarının incelik ve merhametlerini tahrik ederek kamuoyunu aleyhimize ayaklandırmaya çalışıyorlardı. Nihayet ihtilâl baş gösterdi. Bunun ayrıntıları herkesçe malûmdur. Ermeni kıyamı ve bu kıyam münasebetiyle komitacıların yarattıkları facialar bazı vilâyetlerde de olmuş ve aynı zamanda İstanbul sokaklarında da vuku bulmuştur. Said Paşa bunun önüne geçemedi, ihtilâl şehrin muhtelif noktalarında ve kanlı bir tarzda cereyan ediyordu. Ermeniler masum halka silâhla saldırıyor, bu silâhlı taarruz karşısında ne yapacağını şaşırان ve hiçbir hazırlığı olmayan Müslümanlar da ellerine geçen sopa, odun, balta gibi araçlarla kendilerini müdafaaya başvuruyordu. Bu vaziyet karşısında hükûmete düşen vazife, isyanın üstüne yürümek ve bir taraftan şiddetli tedbirlerle asileri cezalandırırken diğer taraftan metanet ve vakarını kaybetmeyerek halka emniyet vermek ve panik denilen felâkete mahal bırakmamak idi. Hâlbuki hükûmetin başında bulunan Said Paşa bu metaneti gösteremedi, can ve baş telâşına düştü, o derece ki yolda bir taarruza uğramak endişesiyle Babıaliye de gidemez oldu. Bu hâlde Sultan Hamid'in fena hâlde canını sıkıdığı görölüyordu. Ancak ne çare ki, Said Paşa'ya zaafi dolayısıyla ses çıkarmıyordu. Said Paşa o esnada konağıyla Saray arasında mekik dokuyordu. Bir gün gene Saray'a gelmişti. Padişah tarafından nezdine gönderildim. Daha ben söze başlamadan Said Paşa bir gün bana Ermenilerin kendisine de suikast etmeleri ihtimali mevcut olduğunu söyleyerek Babıaliye gidip gelirken Mabeyin çavuşlarından birkaçının arabası yanında bulunmala-

rına müsaade sağlamamı rica etti. Durumu Padişah'a arzettim. Müsaade buyruldu. Maiyet çavuşlarının amiri olan Seryaver Paşa'ya tebligat yaptım. Said Paşa'nın muhafazasına tayin olunan çavuşlardan birini akşam geç vakit çağırarak malûmat sordum. Bu çavuş şu açıklamayı yaptı:

' - Seryaver Paşa, Sadrâzam'ın arabası yanında Babialiye gidip gelmekliğimizi ve muhafazasına dikkat etmekliğimizi tebliğ etmişti. Arkadaşlarla birlikte Said Paşa'nın konağına gittik. Araba hazır idi. Biz de hazırlandık. Derken Said Paşa konaktan çıktı, bir kira arabası getirtti, kendisi bu arabaya bindi. Bize boş arabanın etrafında ve kira arabasının peşi sıra gelmekliğimizi söyledi. Babialiye bu şekilde geldik.

Bir devlet adamında korkunun bu derecesi mazur görülemez. Gerçi nefs muhafazasına dikkat etmek lâzımdır, ancak halkın telâş ve heyecan içinde yaşadığı günlerde herkese metanet ve cesaret örneği olması lâzım gelen bir sadrâzamanın böyle korkaklık göstermesi ve gülünç tedbirlere başvurması halktaki heyecanın çoğalmasına sebep olabilirdi, bu da fena bir hareketti. Vuku bulan sual üzerine Padişah'a malûmat arz ettim. Abdülhamid bunu menetti.

Ancak Ermeni ihtilâli Said Paşa'yı o kadar korkutmuştu ki, bir gün Saray'a gelerek ailesinin Saray'a alınmasını Mabeyinci Arif Bey vasıtasıyla Zât-ı Şâhâne'ye arz ettirmişti. Aynı zamanda da Ermeni Patrikhanesinin asker kuvvetiyle kuşatılıp topa tutulmasını teklif etmişti. Bunlar dehşet verecek şeylerdi. Abdülhamid artık Said Paşa'nın idare sağlamlığını kaybettiğine ve vaziyete hâkim olamayacağına hükmetmeye başlamıştı. O gün bir hayli düşündükten sonra memleket idaresini başka bir ele teslim etmek lüzumuna karar verdi ve akşama doğru Kâmil Paşa davet olunarak Sadrâzamlık kendisine verildi.

Hayırsever Bir İngiliz

Ermeniler İstanbul sokaklarında silâh ve bıçakla, kurşun ve dinamitle isyan çıkarırlarken zavallı Müslümanların odun ve sopa ile kendilerini müdafaa etmeleri, yani milletimizde galeyan ve öfke meydana gelmesi Ermeni isyanının başarısına gönül bağlamış olanları şaşırtmıştı. Bazı elçiliklerde telâş emareleri görülmeye başladı. Kısacası Rus Baştercümanı meşhur Maksimof, bu esnada bir gün Daire-i Kitâbet'te odama girdi. Açıkça çok hiddetli ve telâşlı görünüyordu. Elinde kocaman bir sopa vardı. Bu sopayı masamın üstüne koyarak:

- Türkler zavallı Ermenileri bu sopalarla sokak ortalarında öldürüyorlar, bu hâl Avrupa'da pek fena tesirler ve aleyhinize cereyanlar yaratır, dedi. Maksimof'un bu safsatası ne kadar çürük, ne kadar düşmanlık dolu olduğunu göstermek pek kolaydı. Fakat zaten üst tetikte bulunan bu adamı büsbütün kızdırıp bir de Elçilik Baştercümanının Saray'da hakaret gördüğü yolunda bir hâdisenin vukuuna meydan bırakmamak için sükûnet ve soğukkanlılığı muhafaza ettim. Maksimof'un mizacını bilirdim. Çok geçmeden onun da hâline bir sükûn ve yorgunluk geldi. O vakit ben söze başladım; Ermenilerin silâh, bıçak, bomba ve dinamit ile yaptıkları isyana karşılık Müslümanların sopa ile nefis müdafaası emeleri en tabîi ve meşru bir hak olduğunu ve bu hâdisede acınacak ve zavallı denecek bir halk varsa o da Müslümanlar bulunduğunu, kendisinin bir defa da Ermeni asilerine hitap etmesinin hakkaniyete uygun olacağını söyledim. Maksimof'un alevini bu suretle aldım. Rus Baştercümanı getirdiği sopayı birlikte alarak gitti.

Bu Ermeni kıyamında Ermeni papazlarının büyük rolü olduğunu ve kiliselerin ibadetten ziyade fesat ve eşkiyalığa hizmet ettiklerini haber almıştık. Ancak Ermeni ihtilâlcileri bazı elçiliklerin de yardımıyla o derece maharetle tertibat almışlar, silâh ve komitacıları memlekete sokmak hususunda öyle yardımlar temin etmişlerdi ki, ipucu bulmak mümkün olamıyordu. Nihayet bir gün gene kendi aralarından tedarik ettiğimiz bazı vasıtalar bize bu silâhların Beyoğlu'nda Ermeni kilisesinin duvarında saklı olduğunu haber vermişti. Bunun üzerine Zaptiye Nâzırı'na emir gönderildi, bir heyet aracılığıyla kilise basılarak duvar yıkıldı. Silâh deposu meydana çıktı, bir ibadethaneyi eşkiya sığınağı hâline sokan Ermeni ihtilâlcilerinin bu fesat ve hiyaneti elçiliklerden çağrılan görevlilere gösterildi ve hemen bir zabıt dosyası yapıldı. Ermeni komitaları en ziyade Londra'da kamuoyunu aleyhimize tahrik etmekte ve özellikle İngiliz kadın ileri gelenlerinin yardımlarından istifade eylemekte olduklarından, Türk dostu Sir Arşmit Bartlet'in aracılığıyla bu kilisede çıkan silâhlar Londra'ya gönderilerek parlamentonun yanında teşhir ve bu suretle kamuoyunda bize karşı uyandırılan gayz ve gazabın önü alındı.

Osmanlı Bankası Baskını

Kâmil Paşa gösterişi severdi. Özellikle kendisine İngilizlerin pek muhabbet ve itimadı olduğu ve kendisi iktidar mevkiine geçer geçmez İngiliz politikasının derhâl lehimize döneceği efsanelerini yaymaktan hoşlanırdı. Sadrâzam olduğu gün kendisiyle birlikte Babıaliye gidip hatt-ı hümayun okundu. Geri dönüşüm sırasında kendine büyük bir ehemmiyet verdirmek ve Hünkâr üzerinde bir tesir oluşturmak için şu sözleri söyledi:

- İngiliz elçisi şimdi tebrik için gelecektir. Bu görüşmede mühim bir şey anlaşılmak muhtemeldir. Vaziyeti bu şekilde padişah huzuruna arz etmenizi rica ederim.

Bunun bir blöften başka bir şey olmadığı İngiliz politikasının hakikatini bilenlerce malûm idi. Nitekim ne o zaman ne de ondan sonra İngiltere politikası gelenekleşmiş istikametinden sapmamıştır. Bu, olsa olsa Kâmil Paşa'nın mevkiini muhafaza için tuttuğu şahsi bir politika sayılabilir.

Ermeni vakası esnasında komitacıların bizim aleyhimize silâh olarak kullandıkları en kuvvetli delil, İstanbul'dan Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa'ya gönderilen bir telgrafta haydutluk edenlerin ölü olarak ele geçirilmelerine dair olan kısım idi. Avrupa'daki fesatçı Ermeni reisleri bunu her tarafa yayarak "Türklerin maksadı Ermenilerin vücudunu

ortadan külliye kaldırmak” olduğunu ve Ermeni milletinin mazlum ve yok olmaya mahkûm bulunduğunu duyuruyordu. Avusturya Elçisi Baron Kaliçe de hükûmetine çektiği bir telgrafta Ermeni hâdisesinin mesuliyetini Sultan Hamid’in şahsına mal ederken Dördüncü Ordu Müşiri’ne gönderilen o emirden de bahsetmişti. Baron Kaliçe’nin telgrafı, Sultan Hamid’i pek telâşa düşürdü. Sultan Hamid kendisine mesuliyet mal edilmesini hiç istemezdi. Her mesuliyetin bir akıbeti olabileceğini düşünür ve daima en fena akıbetleri göz önüne getirirdi. Baron Kaliçe’yi ne olursa olsun ikna ve o telgrafın etkilerini mutlaka gidermek azmine düştü. Bu maksatla İkinci Kâtip Kâzım Bey’i Avusturya elçisi nezdine gönderdi. Fakat sefir bir türlü ikna olmuyor, bakış açısını hiç değiştirmiyordu. Kâzım Bey’in Avusturya Elçiliğinden iyi haber getirmemesi üzerine o aralık hizmete yeni alınan ve pek işgüzar görünen İzzet Paşa aynı maksatla tekrar Avusturya Elçiliği’ne gönderildi ve Avusturya elçisinden sonra İngiliz elçisi Sir Philip Kurry’yi görmesi emrolundu.

İzzet Paşa bir müddet bu mesele için elçiliklere gidip geldi. Duyumlarına göre her defasında Sultan Hamid’i teselli edecek ve hakikatte kendi mevkiini takviye edecek cevaplar getirmiş. Sultan Hamid Petersburg’taki elçimiz Hüsnü Paşa vasıtasıyla Rusya Hariciye Nâzırı Lukanof nezdinde de girişimlerde bulundu. Rusya’nın bu meseledeki siyaseti hiç te lehimize değilken Lukanof ikna edilerek Rus politikası nihayet bize karşı müsait bir şekle girdi. Ruslar ilk önce huduttan Rusya’ya geçen Ermenilerin Rus topraklarında kalmalarına müsaade etmiyorlar, bunları tekrar bize iade edeceklerini söylüyorlardı. Hâlbuki Sultan Hamid bunların iadesinde büyük mahzurlar görüyordu. Rusları bundan vazgeçirmek için Babıali vasıtasıyla bir hayli girişimler yapıldığı gibi, o aralık Yalta’ya gelmiş olan Rusya Çarı’na Hünkâr tarafından birtakım hediyeleri takdime memur olan Mabeyin kâtiplerinden Ali Cevad Bey de bu iş için İmparator’dan ricada bulunmaya memur edildi. Ruslar gene ısrar ediyorlardı. O devirde “taviz siyaseti” moda olduğundan ve bizim Rus hududuna doğru demir yolu yapmak düşüncemiz malûm olduğundan Ruslar Almanlara verilen imtiyaz gibi kendilerine de bu hudut hatlarının inşası imtiyazının verilmesini talep ve Almanlara verilen imtiyaz dolayısıyla Rusya’da oluşan olumsuz etkilerin bu suretle yok olacağını beyan ettiler. Bundaki mahzur ve tehlike aşikârdı. O hattın imtiyazını Ruslara vermek, bizi gelecekte çok fena hâdiseler karşısında bulundurabilirdi. Ancak Rusya’yı kızdırmamak ve Petersburg siyasetini lehimize çevirmek de lâzımdı. Nihayet, “bu hatlar devletçe yapılmadığı hâlde

Rus sermayedarları aracılığıyla yaptırılmak” tarzında iş tatlıya bağlandı ve Ermenilerin iade edilmemeleri hayli hayli pahalıya satın alındı.

İstanbul’da Ermeni vakasının en mühim safhası Osmanlı Bankası’na gerçekleştirilen hücum idi. Komitacılar Osmanlı Bankası’na hücum etmişler, Direktör Edgar Vincent’in odasına girerek taleplerini içeren bir püsula vermişler, bu pusula içeriği kabul olunmadığı takdirde bankayı bombalarla havaya uçuracaklarını söylemişlerdi. Bankanın içerisi komitacılarla dolu idi ve yer yer bombalar duruyordu. Direktör Edgar Vincent büyük bir telâş içinde Saray’a geldi, işi anlattı. Sultan Hamid derhâl Meclis-i Vükelâ’yı Saray’daki Vezir Odası’nda toplattı. Bütün fikirler zabita ve asker kuvvetiyle komitacıların cezalandırılması etrafında toplanıyordu. Bu da yarım saatlik bir işti. Ancak Banka’nın havaya uçurulmasından korkuluyordu. Ermeni komitacıları nefislerini feda etmekten çekinmez insanlardı. Beyoğlu’nda saklandığı mahal keşif ve üzerine zabita kuvveti sevk olunan çete mensuplarından biri zabıtaya teslim ve komitanın sırlarını ifşaya mecbur olmamak için polisin gözü önünde tereddütsüz intihar etmişti. Osmanlı Bankası’nın havaya uçurulması, zaten Avrupa’da kamuoyunu aleyhimize tahrike çalışan ve kısmen muvaffak olan fesatçı Ermeni reislerinin ekmeğine yağ sürmek olacaktı. Osmanlı Bankası o zamanlar Avrupa’nın âdeta müşterek bir elçiliği niteliğinde idi. Osmanlı Bankası ile Düyun-u Umumiye her kuvvetin üstünde birer kuvvet sayılırdı. Bunlara karşı gerçekleşecek her taarruz, bunların uğrayacakları her zarar mutlaka bize ödetilirdi. Yıldız Sarayı bu Bank-ı Osmanî meselesini nasıl halledeceğini düşünmekle meşgul iken Rusya Elçiliği Baştercümanı Maksimof Saray’a geldi. Gûya hiçbir şeyden haberi yokmuş da başka bir iş takibi için gelmiş gibi bir hâli vardı. Hakikatte bütün o harekâta Rus Elçiliğinin dahli ve Maksimof’un parmağı olduğunda şüphe yoktu. Maksimof’u elde etmek pek o kadar güç bir şey değildi. Onunla açıkça konuşulabilirdi. Banka’ya giren Ermenilerin çıkarılması kendisine teklif olundu. İlk önce kabul etmemek istedi, fakat anlayacağı lisanla konuşulunca kabul etti; Banka’ya gidip geldi, haklarında bir ceza yapılmamak ve vapura bindirilerek memleket haricine gitmelerine müsaade olunmak şartıyla Banka’yı terk edeceklerini söyledi. Bu mesele de bu suretle kapandı.

Ermenilerin nasıl bir maksatla hareket ve hariçten ne suretle silâh tedarik edip getirttikleri meydanda iken devletin istiklâlini durmadan baltalamak siyasetini takip eden Avrupa Devletleri bu meseleyi de

müdahaleye bir vesile sayarak gûya tebaalarının bu yüzden birtakım zararlara uğramış oldukları beyanıyla Babialiyeye müracaat etmişler ve tazminat talebinde bulunmuşlardı. Bu talebin kabulü Ermeni hâdisesinin bütün kabahatini devletin omzuna yükletmek demekti, başlangıçta bu talebi şiddetle reddettik. Fakat İstanbul'daki elçiler durmadan müracaat ve ısrar ediyorlardı. Hattâ bir aralık Amerika'nın bu talebi teyit ettirmek ve gereklerini yerine getirtmek için Türkiye sularına bir harp gemisi göndereceği söylentisi de işitildi. Meselenin büyümesine ve devletlerle aramızın açılmasına meydan vermemek için İngiltere, Fransa ve Amerika'ya bazı gemiler sipariş olundu, bu gemilerin bedeli tespit edilirken o devletlerin zararları da hesaba dâhil edildi. Avrupa'nın o talebi ne kadar haksız idiyse bu ödeme şekli de o kadar tuhaf ve çirkindi.

Gerek İstanbul'da ve gerek Anadolu'da kıyam ve ihtilâl her ne kadar bastırılmışsa da Türkiye işlerine müdahale fikri sükûn bulmamış, tam tersine bu hâdiselerden istifade ederek siyasi teşebbüs sahasına girmişti. Anadolu'nun altı vilâyetinde uygulanması teklif olunmak ve siyasi kışkırtma yolu ile Babialinin rızası kazanılmak üzere bazı kararlar alınmıştı. Bu kararlar devletin siyasi menfaatlerine külliyyen zararlı şeylerdi. Bunun önüne geçilmek ve o havalinin ihtiyaçlarını araştırmakla lâzım gelen ıslahat tedbirlerini düşünüp arz etmek üzere Müşir Şakir Paşa'nın reisliğinde hususî bir heyet oluşturularak Anadolu'da dolaştırıldı. Ancak bu tedbirler meselenin vahametini bir türlü ortadan kaldıramıyordu. Elçiliklerde söylenen şeyler hiç de iyi değildi. Bu vaziyet karşısında Hünkâr'ın Sadrâzam'a emniyeti sarsıldı. Bu işi başaramayacağına hükümlü oldu. Nihayet azlolunarak Sadaret o vakit Dâhiliye Nâzirliği'nde bulunan Halil Rifat Paşa'ya verildi. Kâmil Paşa'nın Sadaret'ten azlolunduğu söylentisi Beyoğlu mahfillerinde malûm olunca Avusturya Baştercümanı Saray'a koştu, beni gördü, Kâmil Paşa hakkında malûmat sordu, cevap vermedim. Bununla birlikte bu hâdiselerde en faal rolü oynayan Avusturya Hükûmetinin resmî bir memuru tarafından Kâmil Paşa'nın vaziyeti soruşturulmak istenilmesini garip buldum. Ecnebi devletlerin bizim devlet adamlarımızla bu kadar alâkadar oluşu siyasi tarihimizin herhâlde acıklı hâdiselerinden sayılsa gerektir.

Kâmil Paşa hakkında benden cevap alamayan Avusturya Baştercümanı, birkaç saat sonra Babialide Sadaret alayını müteakip tekrar yanına gelerek gene Kâmil Paşa'yı sordu. O vakit yeni Sadrâzam Halil Rifat Paşa yanımda bulunuyordu. O cevap verdi; "Kâmil Paşa Aydın Valiliği'ne

tain buyuruldu.” dedi.

Halil Rifat Paşa

Türk-Yunan Muharebesi

Halil Rifat Paşa memur sınıfından yetişmiş, derece derece yükselmiş, idare işlerinde tecrübe sahibi olmuş, bulunduğu yerlerde ismini hayırla yâd ettirecek eserler bırakmış bir zat idi. Ancak bir sadrâzamda bulunması lâzım gelen siyasi kudrete malik değildi. Sadareti zamanında kendisine şöhret getirecek bir şey yapmamıştı. Böyle olmakla beraber padişah arzusuna harfi harfine uymayı kendine yol edinmiş olduğu için vefatına kadar mevkiini ve padişahın yakınlığını muhafaza etmişti. Kendisi ve aile fertleri Hünkâr'ın bol ve kesintisiz lütuf ve ihsanlarına mazhar olmuşlardı.

Türk-Yunan muharebesi Halil Rifat Paşa'nın sadareti zamanına denk gelir. Yunanlılar, Türk ordusunun zayıf ve teçhizattan mahrum olduğu ve Avrupa'daki kamuoyunun Eski Yunan muhabbetiyle dolu olduğu ve Yunan ordularının az zaman zarfında Selânik önüne kadar geleceği kanaatlerine o kadar bağlanmışlardı ki, bir harp çıkmaması maksadıyla Babıalinin gösterdiği bütün sulh yanlısı eğilimleri ve uzlaşmacılığına ve Rusya dahi dâhil olduğu hâlde Avrupa devletlerinin hepsi tarafından vuku bulan uyarı ve nasihatlere ehemmiyet vermeyerek Türkiye'ye harp ilân etmişlerdi. Az zaman zarfında Yunan ordusunun, başta Veliâht Kostantin olduğu hâlde, nasıl perişan ve firara mecbur olduğu malûmdur. Kahraman Türk ordusu hakikaten birçok askerî eksiklerine rağmen Atina yoluna girmişti. Şarlatan Yunanlılar hesaplarında pek fena aldandıklarını görünce Rus grandüşeslerinden olan Kraliçe Olga ile Çar'dan yardım istediler. Derken bir akşam Çar Nikola'dan Abdülhamid'e bir telgraf geldi. Rusya Çarı Türk ordusunun kazandığı zaferi tebrik ettikten sonra daha ileri gidilmesinin siyasi karışıklıklara yol açabileceğinden bahisle ordunun fazla ilerlemeyerek durması için emir verilmesini rica ediyordu. Bu telgrafnameyi Aleksandr Kara Todori Paşa tercüme etmişti.

Aynı zamanda tarih-şinas bir diplomat olan Kara Todori Paşa telgrafnamenin tercümesini teslim ve takdim ederken “Rusya çarlarının iki asırdan beri böyle bir telgraf yazdıkları görülmemiştir.” demişti ki bu söz o zaman Rus nüfuzunun İstanbul'da ne dereceye kadar ilerlemiş

olduğuna bir delildir. Ne yazık ki Türk ordusunun kazandığı askerî zaferi diplomatlar tamamlayamadılar; sulh müzakerelerinde Girit meselesi lehimize sonuçlandırılmadı ve Girit gailisi daha sonra malûm olan feci akıbeta uğradı.

Yunan muharebesi esnasında Yanya taraflarında bir düznesizlik olmuştu. Serasker Rıza Paşa bu durumun kabahatini Müşir Edhem Paşa'ya mal ediyordu. Serasker Paşa tarafından gerçekleşen maruzat üzerine Mabeyin Müşiri Gazi Osman Paşa o bölgeye gönderildi. Osman Paşa'nın vazifesi soruşturma yapmak ve düzeni yeniden tesis etmekte. Ancak Osman Paşa daha Selânik'e ulaşmadan Edhem Paşa Yanya kumandanını değiştirmiş, şiddetli tedbirler alarak o bölgede düzeni sağlamaya muvaffak olmuştu. Harbin muvaffakiyet ve muzafferiyetle devam etmekte olduğu bir sırada mahallî bir hâdisenin soruşturulması için İstanbul'dan Gazi Osman Paşa gibi yüksek rütbeli ve Edhem Paşa'dan çok kıdemli bir zatın gönderilmesi Başkumandanlıkta bulunan Edhem Paşa'yı ümitsizliğe düşürebilirdi.

Sultan Hamid kendi adamlarını kullanırken böyle noktalara çok dikkat ederdi. Ümitsizliğe sebep olmamak hususu bir etken olmuştur. Sultan Hamid bir kimsenin memnun edilmemiş olmasından ziyade, yeise düşürülmüş olmasına ehemmiyet verirdi. Bundan dolayı Osman Paşa'ya Selânik'te beklemesi emri verildi. Şimdi de Osman Paşa'nın hayşiyet ve izzet-i nefsi rencide olmuştu. Pilevne kahramanı bu tarzda yarı yoldan çevrilmeye tahammül edemezdi.

Kendisine beklemesi emrini perşembe günü tebliğ etmiştik. O gece Paşa'dan bir telgraf geldi. Bu telgrafta Selânik'te kalmasının kendisini pek üzdüğünü ve sağlık durumunu olumsuz etkilediğinden bahisle Avrupa'ya gitmesine müsaade olunmasını rica ediyordu. Bu telgraf Sultan Hamid'in vehmini azamî derece tahrike kâfi idi. Yunan muharebesi esnasında Osman Paşa gibi tanınmış bir kumandanın ve bir saray adamının Avrupa'ya gitmesini Sultan Hamid'in havsalası kabul edemezdi. Derhâl huzura çağrıldım. Osman Paşa'nın dönüşü için gerekenleri yapmaya memur edildim. Telgraf başında haberleşmeye koyulduk. Paşa ısrar edip duruyordu. Sabaha kadar haberleşme devam etti. Ertesi gün cuma idi. Selâmlık alayı hazırlıkları yapılmıştı. Padişah, Osman Paşa'dan uzlaşma cevabı almadan arabasına binmek istemiyordu. Osman Paşa'nın dönmeyi kabul edip etmeme cevabı ile selâmlık alayının yapılması veya yapılmaması arasında hiçbir münasebet yoktu.

Ancak Gazi Osman Paşa gibi arabasında karşısına aldığı bir adamın Avrupa'ya kaçmış olması veya böyle bir haberin yayılması Abdülhamid'in hiç arzu etmediği şeylerden idi. Yollarda asker bekliyor, herkes merak içinde ne olduğunu birbirinden soruyor, fakat Hünkâr bir türlü arabaya binmiyordu. Nihayet Osman Paşa'dan dönmeyi kabul ettiği ve İstanbul'a yola çıktığı cevabını aldım, Padişah'a arz ettim, memnun oldu ve arabasına binerek selâmlık alayına çıktı.

Sultan Hamid'in bu gibi vehimleri ne kadar tenkide şayan ise onun bu vehmini bilenlerin ikide bir Avrupa'ya kaçmak tehdidiyle onu daha vehimli yapmaları ondan fazla tenkit ve teessüfe şayandır. Bu Avrupa'ya kaçmak meselesi Sultan Hamid devrinde hiç eskimeyen bir moda hâlinde devam edip durmuştu.

Bulgarların Tavrı

Yunan muharebesinde ordunun bütün mühimmat ve ihtiyaçları karadan sevk olunuyordu. Bulgarlar bu fırsattan istifade ile Türkiye'ye hayli zorluklar çıkarabilirdi. Abdülhamid bunları idare etmek lüzumunu anladı. Âli Paşa'nın sadareti zamanında Rumeli'nin bazı mahallerinde metropolitlikler kurulmasına müsaadeyi içeren bir ferman verilmişti. Yunan muharebesi zamanında bu ferman hatırlatılarak bunda bulunan üç metropolitliğin kurulmasına harpten sonra müsaade olunacağı yolunda Babıaliden Bulgar Kapı Kethüdası Mösyö Markof'a bir tezkere yazıldı. Mösyö Markof bu tezkereyi bir siyasi başarı olmak üzere hükûmetine göndermişti. Harbin Türk galibiyeti ile neticelenmesi Bulgarlığın millî emellerinden biri olan o metropolitliklerin kurulmasına fırsat vereceğinden Mösyö Markof Türk ordusunun zafer haberlerini sevinç ile takip ederdi. Diğer taraftan kilise meselesinden dolayı Bulgarlarla Yunanlıların arası fevkalâde açıktı. Yunanlılar Bulgar metropolitliklerinin açılmaması için her tedbire başvuruyorlar, Bulgarlar ise milliyetlerinin gelişmesini bu metropolitliklerin açılmasından bekliyorlardı. İstanbul'da çok akıllı, çok diplomat ve son derece çalışkan bir Bulgar eksarh²¹ vardı. Bütün ömrünü Bulgarlığın gelişme ve yükselişine ve Bulgar istiklâlinin gerçekleşme zeminini oluşturmaya hasretmiş olan bu Eksarh Efendi, Üsküp'te Bulgar nüfusun Rumlara nispetle çoğunluk oluşturduğu hâlde metropolidin Rum olmasının sadık (!) Bulgar tebaasını

21) Eksarh: 19. yüzyılda İstanbul'da Patrikhâne'den ayrılıp bağımsız bir kuruluş hâline getirilen Bulgar Kilisesi'nin başpapaazlarına verilen unvan.

kan ađlattđını ikide bir arz eder durur ve Bulgarların kilisede kendi li-sanlarıyla ayin yapabilmeleri için o aralık boşalan Üsküp Metropolitli-đi'ne bir Bulgarın tayinini hükûmetin adaletinden niyaz eder idi. Fırsat düştükçe de bunun iyi bir tesir yapacağını ilâve etmekten geri durmazdı. Bulgarları elde etmek ve Yunanlılarla birleşmelerine mâni olmak arzu edildiğinden yukarda hikâye etmiş olduğum gibi Zât-ı Şâhâne bir akşam tiyatrodâ bana Üsküp'teki Bulgar nüfusunun araştırılmasını emretti. Üsküp'te Hafız Paşa isminde bir vali vardı. Hemen telgraf makinesi başına davetle iradeyi tebliğ ettim. Ertesi sabah cevap geldi: Üsküp'te üç bin kadar Bulgar hanesi varmış. Bunun üzerine Üsküp Metropolitli-đi'ne vekâlet suretiyle Fermelyan isminde bir Bulgarın tayinine müsaade olundu. Derken Rum Patrikhanesi şamataya başladı; müracaatlar, şikâyetler, sızlanmalar birbirini izliyordu. İşin içine Karadağ Prensi de karıştı. Hattâ Petersburg'tan da teşebbüsler vuku buldu. Fakat bunların her biri bir şekilde geçirtilererek Fermelyan üç sene metropolitlikte kaldı. Görünüşte metropolitliğe bir Rum veya bir Bulgarın tayininden ibaret gibi görünen bu mesele kilise ihtilâfının bir safhası idi. Ve bu ihtilâf uyuşulamayacak derecede olduğu için Babıali bundan lâıyıkıyla istifade edebilirdi.

Esasen Bulgar milleti sevimli ve Türklere karşı dostluğa alışık olduklarından ve içlerinde bize cidden muhabbet besleyen rical de bulunduğundan bunların ciddiyet ve samimiyetine itimat ederek Bulgar siyasetini Türkler lehine yararlı bir tarza döndürmek mümkündü, iki memleket arasında anlaşmaya sebep olacak müşterek esaslar bulunduğu da görülüyordu. Hattâ bir aralık bu bapta müzakereye de girişilmişti. Bulgar ordusunu Türkiye hizmetine tahsis taahhüdünü içeren ve Bulgar Prensi'nin imzasını taşıyan bir vesika da vardır; aransa Hazine-i Evrak'ta bulunabilir. Ancak o vakit Dâhiliye Nâzırı olan Memduh Paşa Hünkâr'ın vehmini tahrik edecek bazı maruzatta bulunduğundan bu hayırlı müzakere semeresiz kalmıştı.

Rusya ve İngiltere'ye karşı Almanya İttifakı

Sultan Hamid özellikle iki devletten son derece çekinirdi: Rusya ve İngiltere. Türkiye'nin başından gaile eksik olmaması, Türk ordusunun teçhizat ve silâhlanma bakımından daima zayıf kalması, nihayet devletlerin müdahalesini icap edecek bir mesele hususunda Rus donanmasının Boğaziçi'ne gelip İstanbul meselesinin halledilmesi Rus siyaseti-

nin ana hatlarından olduğu malûm idi. İngiltere ise Mısır ve Hindistan dolayısıyla Türkiye'nin zayıf, her an meşgul, daima gailelerle kuşatılmış olmasını isterdi. Sultan Hamid bunlardan İngiltere'yi daha tehlikeli görürdü, hattâ bir aralık İngilizlerle anlaşmak için Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa'yı İngiltere Elçisi Sir O'Connor'a göndermişti. Tevfik Paşa sefir ile birkaç defa gizli şekilde görüştü ve elçi bu iş için yazışmada bulundu ise de bir netice ortaya çıkmadı.

Sultan Hamid bu vaziyet karşısında Almanya ile anlaşmaktan başka çare kalmadığına hükmetti. Almanya'nın yardımı ile askerliğimizin ilerletilebileceğini düşündü. Alman siyasetinin İstanbul'da hâkim bir vaziyet alması ve Alman iktisadî teşebbüslerinin rekabetsizce revaç bulması bundan mütevellittir. Hakikaten büyük ve dirayetli bir diplomat olan sefir Baron Marshall'in de bu hususta büyük yardımı olmuştur.

Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkileri bir kat daha takviye eden en mühim sebep Almanya İmparatoru'nun İstanbul'u ikinci ziyaretidir. Sultan Hamid Alman taraftarlığını açık şekilde göstermeye karar verdiğinden, İmparator'un bu seyahati son derece parlak olmuştur. Sadrâzam Halil Rifat Paşa'nın sadaretine denk gelen bu ziyaretin ayrıntıları malûmdur. Yalnız şunu söylemek isterim ki, İmparator ve İmparatoriçe'nin bu seyahatten çok memnun ve duygulanmış olmaları için hiçbir fedakârlıktan, hiçbir masraftan çekinilmemesi Hünkâr'ın çok sayıda emirleriyle tekrar olunmuştur. Sultan Hamid bu seyahatte misafirlerini Dolmabahçe Rıhtımı'ndan karşılamış ve ikametlerine mahsus olmak üzere Yıldız bahçeleri içinde sonradan Yıldız Gazinosu olan özel daireyi inşa ettirmişti. Almanya İmparatoru da bu seyahate siyasi bir nitelik verdirmek için Almanya Hariciye Nâzırı'nı birlikte getirmişti.

İmparator, İstanbul'da bulunduğu müddetçe her gün sabahları Saray'dan çıkarak şehrin görülmeye değer mahallerini gezer, öğle vakti dönerek İmparatoriçe ile birlikte yemek yerdi. İmparator'un bu gezintilerinde gereken hazırlıkların yapılmasına Padişah tarafından ben memur edilmiştim, İmparator'un başkâtibi her akşam hükümdarın ertesi sabah gidip göreceği yerlerin isimlerini bana bildirdi, ben de teşrifat ve zabıta memurlarına lâzım gelen talimatı verirdim.

İmparator bu ziyaretinde Sultan Hamid ile birçok defalar görüşmüştür. Bu mülakatlarda daima siyasetten, iki memleket arasındaki dostluğun takviyesinden, Türk ordusunun gelişimine Alman subayları ve fabrikalarının desteğinden bahsolunurdu. Bir defasında İmparator,

Rusya'nın askerî düzenlemeleri günden güne ilerlemekte olduğunu ve Türkiye'nin bunu şimdiden düşünmesi lâzım geldiğini söylemiş ve icabında Boğazlar'ın kapatılması için Sultan Hamid'in fikrini yoklamıştı. Diğer bir mülâkatta Sultan Hamid İmparator'a Girit meselesini açmış ve Rusya'nın bu meselede Yunan emellerine meyilli olduğunu söyleyerek İmparator'un Türkiye lehine desteğini talep etmişti. Türkiye'deki iktisadî tasarılarını uygulama sahasına çıkarmak gayesini takip eden ve esasen bu maksatla seyahat etmekte olan İmparator, Sultan Hamid'in bu talebini hoş karşıladı ve yeğeni olan Rusya İmparatoru'na derhâl o gün bir mektup yazdı. Bu mektubu İstanbul'daki Rus sefiri Zinovief vasıtasıyla Petersburg'a göndermişti. Pek tabii olarak bundan bir netice çıkmadı.

Almanya İmparatoru'nun bu seyahatte elde ettiği en mühim başarı Bağdat hattı imtiyazının bir Alman grubuna ihalesini Hünkâr'dan koparmaktı. İmparator bu hattın inşaatının Almanlara verilmesi pek çok iyi tesirler bırakacağını ve iki devlet arasındaki ilişkileri sarsılmaz bir hâle getireceğini ve bu şekilde Almanlar Türkiye'nin siyasi mukadderatında alâkadar olarak Türk ordusunun ıslahat ve takviyesi Almanya için bir lüzum teşkil edeceğini söylemişti.

İmparator'un yönlendirmeleri Sultan Hamid'i ikna etti. Bir gün beni huzuruna çağırarak şu sözleri söyledi:

- Şimdi İmparator'un nezdine gidiniz, Anadolu şimendifer hattının Almanlara ihalesi şartlarının kararlaştırılmasını Babialiye emrettiğimi söyleyiniz, bir de İmparator hazretleri Kudüs'te bir Protestan kilisesi yaptırmak istiyorlardı; bunun için münasip bir mahal olup olmadığını Kudüs mutasarrıfından telgrafla sorunuz, bu hususu da İmparator'a arz ediniz.

Ertesi gün İmparator İstanbul'u terk edecekti. Akşam ziyafetinden sonra İmparator'un dairesine gittim, Başmabeyinci aracılığıyla kabul olundum. Elçilik Baştercümanı Baron Testa tercümanlık vazifesini ifa etti. Hünkâr'ın buyruğunu tebliğ ettim, İmparator çok memnun olup duygulandı, teşekkür etti. Bu vaziyetin Almanya'da pek çok olumlu etkiler yaratacağının Zât-ı Şâhâne'ye arzını söyledi ve teşekkürlerini bizzat ve sözlü olarak arz edeceğini de ilâve etti.

Ertesi günü demir yolu hakkındaki buyruğu Babialiye tebliğ etmekle beraber Nafia Nâzırı Zihni Paşa'yı da Saray'a davet ederek hattın inşası şartları müzakere ve tespit olunurken "hükûmetin her ne vakit isterse

masraflarını ödeyerek hattı satın almaya hakkı olabileceğinin” esas şart olarak kabul ettirilmesi ve bunun için Almanya Hükûmetinden resmî bir vesika alınması emir buyurulduğunu söyledim. Bu vesika elde edilmişti. Son defa hattın Türkiye Cumhuriyeti tarafından satın alınmasını bu vesika temin etmiştir sanırım.

Bağdat hattının sonu Basra Körfezi’nde bulunan Kuveyt Limanı olacaktı. Burada Mübareküssabah isminde bir şeyh vardı. Bu adam İngilizlerin adamı idi. Alman sermayesi ile yapılmış bir hattın son noktası İngilizlerin kontrolü altında kalacak demekti. Almanlar bu noktaya çok ehemmiyet veriyorlardı. İmparator Kuveyt’in Mübareküssabah’tan, diğer bir deyişle İngiliz nüfuzundan kurtarılması lüzumuna Sultan Hamid’i ikna için çok çalışmıştı. Onun da Sultan Hamid gibi elçilerle doğrudan doğruya haberleşmesi ve şifresi vardı. Bu hususî şifre ile Baron Marshall’e talimat göndererek Mübareküssabah’ın askerî kuvvet ile Kuveyt’ten çıkarılması fikrini kabul ettirmeye bir hayli uğraştı. Sultan Hamid, İngiliz siyasetini kuşkulandırmaktan çok korkmakla beraber Baron Marshall’in yönlendirmelerine kapıldı ve o tarihte Hail’de bulunan Necid Emiri İbnürreşid’e hususî şifre ile bir telgraf gönderildi; Kuveyt üzerine yürümesi emrolundu. İbnürreşid, Ceziretülarab’ın en kuvvetli emirlerinden idi ve Sultan Hamid’e sadık görünüyordu. Aldığı emir üzerine harekete geçen İbnürreşid az zaman zarfında Kuveyt’e yaklaştı. Ancak bu hareket İngiltere’de fevkalâde kötü tesirler yaratmıştı. Londra basını ateşler püskürüyordu. Bu hâlden son derece telâşa düşen İmparator, bizzat Sultan Hamid’e ve Baron Marshall aracılığıyla Babıaliye müracaat ederek İbnürreşid’in durdurulmasını rica etti. Bunun üzerine ikinci bir telgraf çekilerek Hail’e dönmesi İbnürreşid’e tebliğ olundu.

O tarihlerde Almanya İmparatoru donanmaya büyük ehemmiyet veriyordu. Müstakbel bir harpte Alman gemilerinin kömürsüz kalmamalarını temin için uzak denizlerde kömür depoları aramakta idi. Bu arada Hudeyde civarında bulunan ıssız bir adayı Zât-ı Şâhâne’den istedi. Baron Marshall bunun için Babıaliye birçok kez müracaatlarda bulunduğ gibi, bir gün cuma selâmlığından sonra padişah huzuruna girerek “Kızıldeniz’de Alman gemileri için kömür tedariki zor olduğunu ve İmparator’un Hudeyde civarındaki ıssız adayı kömür deposu olmak üzere Almanya’ya terk ve tahsisine müsaade buyuracaklarını Zât-ı Şâhâne’nin sarsılmaz dostluğundan ümit etmekte bulunduğunu” söyledi. Hünkâr bunun üzerine hemen o gün beni çağırarak:

- Yemen Valisi Feyzi Paşa'ya şimdi bir telgraf çekiniz, o adaya kâfi miktar asker göndersin, lâzım gelen askerî hazırlıklar yapılsın ve neticeyi en kısa zaman zarfında bildirsin, dedi.

Buyruğu tebliğ ettim. İki gün sonra Feyzi Paşa'dan istenilen cevabı aldık. Ve Baron Mashall'e de Hudeyde civarında öyle ıssız bir ada bulunmadığını ve yalnız bir tek ada mevcut olup onun da askerî mevki olduğunu Hariciye Nâzırı aracılığıyla söyledik. Baron Mashall bir askerî mevkiin tahliyesi ile Almanlara tahsisini isteyecek kadar ileri gitmedi.

Said Paşa'nın İngilizlere sığınması

Bir sabah acele huzura çağırıldım. Hünkâr pek telâşlı görünüyordu:

- Haberiniz var mı Said Paşa dün gece İngiltere Sefarethanesi'ne kaçmış, dedi.

Hayret ettim. Hünkâr'ın telâşı anlaşılmayacak şey değildi. Esasen bir elçilik veya konsolosluğa iltica etmek veyahut Avrupa'ya firar etmek hattâ Avrupa seyahati için müsaade istemek bile her nedense Sultan Hamid'in hiç hoşuna gitmezdi. Bunun kendi aleyhinde çalışmak veyahut kendi aleyhinde çalışanlara kuvvet vermek manasına geleceğini zannederdi. Hele Said Paşa gibi dâhilde ve hariçte pek tanınmış bir zatın buna teşebbüs etmesi birçok dedikoduyu ve Avrupa gazetelerinde türlü türlü neşriyatı davet edeceği aşikârdı.

Sultan Hamid, Said Paşa'yı elçilikten çıkıp evine dönmeye ikna için Hariciye Nâzırı Tevfik ve Şûray-ı Devlet Reisi Said paşaların elçiliğe gönderilmelerini emretti. Bu iki zatı acele çağırttım, buyruğu tebliğ ettim. Gittiler. Döndüklerinde Said Paşay'ı iknaya muvaffak olamadıklarını ve Paşa'nın kendisini tedavi ve oğlu Ali Namık Bey'in tahsili için Avrupa'ya gitmelerine müsaade buyurulması ricasında olduğunu söylediler. Durumu Hünkâr'a arzettim. Ragıp Paşa'yı çağırdı. Aynı vazife ile İngiliz Elçiliği'ne gönderdi. O da döndüğünde olumsuz cevap getirmişti. O gün akşama kadar daha bazı kimseler aynı iş için elçiliğe gönderildiler. Fakat Paşa hepsine aynı cevabı veriyordu.

İkinci gün Zât-ı Şâhâne beni gönderdi. Sir O'Connor elçi, Adam Blok baştercümandı. Paşa'nın bulunduğu odaya götürüldüm. Hava son derece sıcaktı. Buram buram terliyorduk; Ali Namık Bey, Paşa'nın yanında oturuyordu.

Paşa'nın elçilik kapısından girip iltica ettiğini elçiye söyledikten sonra İngiltere Hükûmeti namına kendine şu tebligat yapılmış olduğunu da biliyorduk: "Eski sadrâzam Said Paşa, İngiltere Elçiliği'ne ayak bastıkları dakikadan itibaren Kraliçe Viktorya hazretlerinin misafirleridirler. Arzu ettikleri kadar oturabilirler. Konaklarına dönmeyip İngiltere'ye veya Avrupa'nın herhangi bir memleketine gitmek isterlerse İngiltere Elçisi kendilerini yanına ve arabasına alıp rıhtıma indirmek ve elçilik istimbodu ile İngiliz bayrağını taşıyan bir vapura bindirmek için emir almıştır."

Bu vaziyet karşısında Said Paşa'yı Elçilik'ten zorla çıkarmak veya yolda giderken çevirmek mümkün değildi. Diğer taraftan Hünkâr mutlaka Said Paşa'nın elçilikten çıkmasını istiyordu. Bundan dolayı Paşa'yı kandırmak lâzımdı. Said Paşa benden evvel gidenlere söylediklerini bana da tekrar etti ve kendisinin tedavisi ve oğlunun tahsili için Avrupa'ya gitmesine müsaade verilmesi amacıyla aracılığımı rica eyledi. Ben cevaben şu sözleri söyledim:

- Paşa Hazretleri, böyle bir ihtiyacınız olduğu kabul olursa bile bunu doğrudan doğruya padişahımız huzurunda sözlü olarak veya bir dilekçe yazarak talep buyurmayıp bu elçilikten bildirmeniz nasıl kabul edilebilir? Siz Zât-ı Şâhâne'nin en eski emektarlarındansınız, Hünkâr'ın tabiatını iyi bilirsiniz. Bundan dolayı, konağınıza dönerseniz maruzatınızın hoş karşılanacağına şüphe yoktur.

Said Paşa'nın elçiliğe sığınması Hünkâr'dan Avrupa'ya gitmek müsaadesini koparmak maksadına dayanmadığı aşikârdır; ne Said Paşa Avrup'aya gitmek isterdi, ne de Hünkâr buna müsaade ederdi. Bunun elbette başka bir sebebi olacaktı. Said Paşa nihayet iltica sebebini aşağıdaki sözleriyle izah etti:

- Bir sabah İzzet Paşa padişahımız tarafından beni görmeye geldi. Zât-ı Şâhâne buyurmuşlar ki: "Babialiden bu aralık pek mühim siyasi evrak geliyor. Bunlar hakkında Said Paşa'nın fikrini almaya lüzum görüyorum. Bunun için ya o evrakı Paşa'nın konağına göndermek icap ediyor; bu suretle vakit kayboluyor, yahut Paşa'yı ikide bir Saray'a çağdırtmak lüzumu oluşacak, bu da kendisi için rahatsızlığa sebep olacağını düşündüm. Bundan dolayı mevcut meseleler ortadan kalkıncaya kadar

Paşa'nın Saray'da kendisine tahsis ettireceğim bir dairede ikametini uygun gördüm." İzzet Paşa'nın bu tebliğatına cevaben: "Her nerede bulunsam Padişah'a hizmet etmek vazifemdir. İrade buyrulan şekilde de hizmet sunmak mümkündür. Ancak saltanat makamı ile sadaret makamı arasında bir memuriyet kurulması demek olan bu şekil uygun olamaz. Türlü türlü yorumlanabilir." dedim. İzzet Paşa gitti, biraz sonra tekrar geldi, aynı sözleri tekrar etti. Bu sefer son söz olarak bana: "Paşa hazretleri, aramızdaki hukuka binaen arz ediyorum. Padişah buyruğuna itaat etmemeniz hakkınızda hayırlı olmaz dedi. Gerçekten İzzet Paşa daha Şûra-yı Devlet'te aza iken ara sıra ziyaretime gelirdi, aramızda bir hukuk oluşmuştu. Hünkâr buyruğuna itaatsizlik benim için hayırlı olmayacağını söylemesiyle bir tehlikeyi hissettirmiş oluyordu. Vaktiyle Kâmil Paşa'nın hasta yatağından nasıl kaldırılıp vapurla İstanbul'dan kovulduğunu düşündüm, benim de böyle bir felâkete uğramaklığım ihtimali bulunduğunu göz önünde bulundurdum. Böyle nahoş bir vaziyete sebebiyet vermeyi arzu etmedim, bunun üzerine oğlumu yanıma alarak elçiliğe gelmeye karar verdim.

Said Paşa bu sözleri büyük bir telâş ve heyecanla söylüyordu; bütün hâlinde ciddi bir endişe ve korku emareleri vardı; herhâlde elçiliğe ilticası İzzet Paşa'nın o tebliğinden kaynaklanmış ve nefis muhafazasına ait bir düşünce neticesi olduğuna şüphe yoktu. İzzet Paşa'nın böyle bir iradeyi kendiliğinden uydurmasına ihtimal verilemezdi; demek oluyor ki Zât-ı Şâhâne, Said Paşa'yı sıkı bir gözetim altında tutmaya ve kendisi hakkında duyduğu şüpheler ortadan kalkıncaya kadar onun hariçle münasebetini kesmeye karar vermişti. Said Paşa da bundan korkmakta pek haklı idi. Misline nadir tesadüf olunacak derecede vehimli olan Said Paşa, bu suretle Hünkâr'ın kendisini hapis ve belki de telef edeceğini düşünebilirdi. Şayet itaat edip Saray'a gelmeyecek olursa, Kâmil Paşa'nın hasta yatağından kaldırılıp vapura bindirilmesi gibi kendisinin de birkaç memur aracılığıyla konağından alınıp Yıldız'a naklolunabileceği ihtimalini göz önünde bulundurması tabii idi. Bununla birlikte ben, vazifem icabı onu kandırmaya çalışacaktım. Dedim ki:

- Paşa Hazretleri, bir defa İzzet Paşa'nın buyruğu tebliğde eksik veya fazla söylemiş olması muhtemeldir. Bununla beraber hiç eksik de olmasa siz Padişah'a ta tahta çıkışından beri bağlılık sunmuş bir zatsınız. Teklif buyrulan hizmetin kurulmasını uygun bulmuyorsanız yahut bunu bir vesayet kabul ederek aleyhinize yürüyeceklerini zannediyorsanız bu

cihetleri bizzat arz etmekte ne mahzur vardır? Hâlbuki İngiltere Elçiliği'ne iltica etmeniz dâhilde ve hariçteki tesirleri gözümüzden kaçmaz. Zât-ı Şâhâne hakkında birtakim sözlere meydan vermesi pek muhtemel olan bu vaziyetin devamına sadakatinizle düşünmeniz mâni olacaktır. Size konağınıza dönmeyi bütün samimiyetimle tavsiye ederim.

Said Paşa düşündü ve razı oldu. Ben bunu sözlerimin ikna kuvvetine yormuyorum; bence Paşa'yı elçiliğe kaçırın sebep korku olduğu gibi, elçilikten çıkmaya sevk eden sebep de korku idi. Bu korkunun adına "yakınlığı kaybetmek korkusu" derler. Said Paşa, Saray'a çağırılması ve orada ikameti emrolunduğunu işittiği dakikada Hünkâr'ın güven ve yakınlığının ortadan kalkmış olduğuna hükmederek bundan korkmuştu. Bu korku onu elçiliğe kaçırdı. İngiliz elçisinin arabasıyla ve bir İngiliz vapuruyla Türkiye'yi terk etmesine hiçbir kuvvetin mâni olamayacağını bildiği hâlde bunu yapamayıp konağa dönmesi Avrupa'ya firar hâlinde akıbetinin ve mal ve mülkünün fena bir şekil alması korkusundan mütevellitti.

Said Paşa gerçekten de ertesi gün konağına geldi. O gün Saray'da bir iş için beni ziyaret eden İngiliz Baştercümanı Adam Blok, pek hiddetli bir tarzda "Bu adam deli midir nedir?" demiştir. Adam Blok yukarda izah ettiğim gibi işin iç yüzüne vâkıf olsa idi cidden pek zeki olan Said Paşa hakkında o sözü söylemezdi.

Said Paşa'nın böyle bütün İstanbul'u velveleye verecek bir tarzda elçiliğe ilticasından sonra konağına dönmesi nasıl oluyor da cezasız kalıyor? Hattâ ne sebeptendir ki bu hâdiseden pek az müddet sonra Zât-ı Şâhâne onu tekrar sadrâzamlığa getirmişti? Said Paşa'dan başka her kim olsa ya sürülür, ya konağında ikamete memur olur, hele Saray'a hiç uğratılmazdı. Said Paşa için böyle yapılmak değil, tam tersine elçilikten dönüşünü müteakip maaşlarını düzenli alabilmek için rüsumata²² havale ettirmişti. Sultan Hamid, Said Paşa'nın sıkıntı çekmemesini öteden beri arzu ettiğinden bunu derhâl uygun buldu. Mazuliyet maaşı²³ bir hakır ve herkes hakkını isteyebilir. Hattâ memurların büyük kısmının senede altı aylıklarının ödenemeyip birikmesi bile bir insanın kendi

22) Rüsumat: Vergi, resim, gümrük ve bunlarla ilgili işlerin görüldüğü daireler.

23) Mazuliyet maaşı: Tanzimat'tan sonra, işten çıkarılan veya memuriyeti lağvedildiği için açıkta kalanlara, boşta kaldıkları süre zarfında devlet tarafından ödenen maaş.

maaşını istememesi için mazeret teşkil etmeyebilir. Bundan dolayı Said Paşa'yı bu hususta tenkit etmek istemezsem de, elçilik hâdisesinden sonra bu padişah iltifatına nail olma hâli Paşa'nın Sultan Hamid'e aşırı bağlılığına ve Sultan Hamid'in Paşa'ya zaaf ve meyline bir delil teşkil ettiğini ileri sürenlere verilecek hiçbir cevap yoktur.

Said Paşa'nın yeniden Sadrazam olması

Sadrâzam Halil Rifat Paşa'nın hastalığı artıyordu. Babialiden gelen tezkerelerin altındaki imzalar Halil Rifat Paşa'nın dermansızlığı son dereceye geldiğini gösteriyordu. Nihayet bir gün Paşa ölüm döşeğine yattı. Padişah'tan gönderilen doktorlar, artık Babialiye gitmek şöyle dursun evrakı okumak ve anlamak da Paşa için mümkünsüz olduğunu arz ettiler. Bu gibi durumlarda bir sadaret kaymakamı ile devlet işlerini geçici olarak görmek usuldendir. Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa Sadaret Kaymakamı oldu. Bir gün Abdurrahman Paşa'ya Saray'da bir buyruk tebliğine memur olmuştum. Paşa söz arasında bana dedi ki:

- Halil Rifat Paşa'nın bu hastalıktan kalkamayacağı anlaşılıyor. Şayet Hakk'ın emri vuku bulur da Sadaret makamı boşalırsa, bu hizmeti asla kabul etmemek azmindeyim. Kulağınızda bulunsun.

Çok geçmeden Halil Rifat Paşa vefat etti, Zât-ı Şâhâne Ragıp Paşa'yı ve beni Sadaret teklifi için Abdurrahman Paşa'nın yalısına gönderdi. Buyruğu tebliğ ettim. Paşa bana yukarki sözlerini hatırlatarak ve aynı fikri muhafaza ettiğini söyleyerek teklifi reddetti. Saray'a döndük. Paşa'nın cevabını arz ettik. Hünkâr tekrar gidip ısrar etmemizi emretti. Sultan Hamid gibi bir Padişah'ın ısrarı kolay kolay reddolunamazdı. Abdurrahman Paşa yumuşadı. Ancak Babialinin işlerine Saray'ın müdahale etmemesini şart olarak ileri sürdü ve bunu imzası altında bir dilekçe ile bana verdi. Biz bu dilekçeyi alarak Saray'a döndük, huzura gitmek için Hünkâr'ın dairesine doğru yürüdüm. Kapıdan içeri gireceğim sırada arkadan bir musahibin koşarak bana doğru geldiğini gördüm. Bu musahip beni aramak için Daire-i Kitâbete gitmiş, hâlbuki ben Kuruçeşme'den geliyordum.

Musahip Ağa:

- Efendimiz acele sizi ferman buyurdular, dedi.

Sûratle padişah dairesine yürüdüm. Nöbetçi arz etti, içeri çağrıldım. Hünkâr beni görünce Abdurrahman Paşa ile mülakatım neticesini sor-

madan şu sözleri söyledi:

- Şimdi mabeyinci beylerden biri hemen Kuruçeşme'ye gitsin. Abdurrahman Paşa'yı görsün. Yalısında beklemesini söylesin.

Huzurdan çıktım. Mabeyinci Bekir Bey'i çağırttım. Kuruçeşme'ye gönderdim. Bekir Bey gidip geldi. Paşa'yı bulmuş, buyruğu tebliğ etmiş. Yalısında bekleyecek imiş. Bu cevabı Zât-ı Şâhâne'ye arz ettim. Ve aynı zamanda Abdurrahman Paşa'nın sadareti kabul hakkındaki şartlarını içeren dilekçeyi Hünkâr'a takdim eyledim. Paşa'nın bu dilekçesini Hünkâr okumadan masanın üstüne koydu. Ben, Abdurrahman Paşa'ya sadareti kabul ettirdiğimizi arza hazırlanıyordum. Hünkâr buna vakit bırakmadan:

- İsmet Bey'i Said Paşa'ya gönderdim, şimdi gelecektir, dedi.

Said Paşa'ya İsmet Bey'in gönderilmesi sadaret teklifi demekti. Said Paşa'nın Saray'a gelmesi de bu teklifi kabul ettiğine delildi. Sultan Hamid, Abdurrahman Paşa'ya iki teklifte kabul ettirdiği sadareti Said Paşa'ya bir teklifte kabul ettirmişti. Ben huzurdan çıkarken Said Paşa'nın kartviziti geldi. Saray'a vekil, nâzır, vezir ve ileri gelenlerden her kim gelecek olsa "cümle kapısı" denilen büyük kapıdan içeri ayak basınca o kapıda muhafız vazifesini ifa eden tüfekçiler dairesi "... Paşa kulunuz Mabeyin-i Hümayun'a geldiği arz olunur." ibaresini taşıyan bir kart yazarak Hünkâr'a takdim olunmak kaide idi. Bu suretle Zât-ı Şâhâne Saray'a kimin ve saat kaçta geldiğini bilirdi. Said Paşa'nın kartı gelince Zât-ı Şâhâne hatt-ı hümayunun hemen hazırlanmasını emretti. İki saat sonra Said Paşa Sadrâzam, Cemaleddin Efendi Şeyhülislâm tayin olunarak Babıaliye gittik.

Dâhiliye Nâzırı Memduh Paşa'dan şu hikâyeyi işittim: Mısırlı Prenses Zeynep Hanımefendi'nin eşi Kâmil Paşa, bir hafta memuriyetten mahrum kalınca huzur ve rahatı kaçmış; ne yapacağını bilmez bir hâle gelmiş, ikinci hafta içinde o vaktin sadrâzamı olan zat, Memduh Paşa'yı -ki o vakit Memduh Bey idi- Kâmil Paşa'nın konağına göndererek sorumluluğuna Adliye Nâzırlığı verildiğini müjdelemiş. Kâmil Paşa bundan o kadar sevinmiş ki, Memduh Bey'i ta salonun kapısına kadar geçirerek:

- Oğlum sizi temin ederim ki bu geceye kadar rahat uyuyamıyordum, demiş.

Hâlbuki Kâmil Paşa ilim irfan sahibi bir zattı. Zeynep Hanımefendi fevkalâde zengindi, nâzırlık maaşı araba uşaklarına bile kâfi gelmezdi.

Memduh Paşa'nın bu hikâyesi insanlarda ikbal hırsının derecesini gösterir. Yukarda söylediğim gibi, ben huzurdan çıkarken Said Paşa'nın Mabeyine geldiğini bildiren kartı takdim ettikleri zaman Hünkâr yüzüne bakarak mütebessimce:

“ Bu adama karşı bende bir meyil var amma bilmem nedendir? demişti.”

Hâlbuki bunu bilmek pek kolaydı. Sultan Hamid'le Said Paşa birçok yönden birbirlerine benzerlerdi. Bu benzeyiş onları yekdiğerine yaklaştırdı. Bu durum Sultan Hamid'in şehzadelik zamanından başlamıştı. Abdülhamid Efendi, bu fevkalâde zeki adamın kendisine pek lâzım olacağını daha o vakit anlamış; Said Paşa da üstün zekâsıyla vaziyeti kavramaya muvaffak olmuştu.

Sultan'ın emniyet anlayışı ve Jurnalcilik

Sultan Hamid bir gün bana:

- Basiret emniyetin babasıdır; evvelâ basiret, sonra emniyet, demişti.

Bundan dolayıdır ki Sultan Hamid lâzım gelen bütün tedbirleri almadan hiçbir şeye ve hiç kimseye emniyet etmezdi. Padişah'ın en çok itimadına sahip denilebilecek birkaç isim saymak mümkün olsa bile bunların da emniyetsizliğe uğradıkları zamanlar olmuştu. Sultan Me-cid'in “kuruntulu oğlum” tabirini fersah fersah aşacak derecede vehimli olduğu gibi, etrafındakiler otuz beş sene aralıksız bu vehmi arttırmış ve bununla menfaat kazanmayı kendilerine san'at edinmiş olduklarından Sultan Hamid daima kendisine suikast edileceği, her toplantıda mutlaka kendisi aleyhine sözler konuşulabileceği, kısacası her tarafta kendine yönelik pusular bulunduğu kanaatini zihnine yerleştirmişti. Bundan dolayıdır ki, cuma günleri selâmlık alayı ve özellikle bayram ve hırka-i saadet alayları padişahın canını muhafaza ile mükellef olanlar için bir gaile, jurnalcılar için de hizmet sunma ve menfaat elde etmeye bir vesile olurdu. Böyle günlerde birtakım kimseler ya söz gelişi köprünün altında bombalar bulunduğunu haber verirler, yahut Dolmabahçe Sarayı'nın kubbesinin çatlak olduğunu yazarlar, kısacası Padişah'ı bir kat daha korkutup onda memlekete karşı bir ürkme hissi besletirlerdi. Bu hiç aslı faslı olmayan haberler daima hoş karşılanır, her vakit güvenlik tedbirleri arttırılır ve genellikle birçok kimselerin canı yakılırdı.

Hünkâr'ın dairesiyle Hamidiye Camii arasındaki mesafe pek kısa

olduğu hâlde cuma selâmlıkları için bile mühim tedbirler alınmak âdet idi. Her cuma ordudan ve donanmadan hangi zabitler selâmlık merasimine gelecek ise bir gün evvel daireleri tarafından isimleri arz olunur, cuma günü hususî memurlar bu defterlerin içeriğiyle selâmlığa gelenlerin birbirine uygunluğunu sessizce inceler, merasimi görmeye gelen ecnebilerin arasına sivil memurlar yerleştirilir; ondan sonra her şeyin tamam olduğu Padişah'a bildirilir ve Sultan Hamid bundan sonra arbasına binerdi.

Sultan Hamid'in nefis muhafazası hususundaki dikkatini ve bu dikkati günden güne arttıran aşırı vehimliliğini bazı kimselerin menfaat ve yakınlık kazanma maksadıyla nasıl istismar ettiklerini yukarıda yazmıştım. Aşağıda hikâye edeceğim vaka bunun bariz delillerinden birini teşkil eder:

Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin oğlu Ahmed Muhtar Bey, Saray'a her geldikçe Hünkâr'a hususî maruzat ve sadakatperverlikte bulunmayı ve bu şekilde Padişah'ın yakınlık ve muhabbetini kazanmayı kendine yol edinen simalardan biridir. Bir gün Muhtar Bey Saray'a gelerek Seccadecibaşı İzzet Efendi'ye gider ve bir zarf vererek:

- Bu zarfı hemen Zât-ı Şâhâne'ye takdim ediniz. Ereğli madenlerine ait pek mühim maruzatım vardır; vakit kaybedilmeksizin Hünkâr'ın huzuruna kabul istirhamında olduğumu arz ediniz, der.

Seccadecibaşı İzzet Efendi bana bu meseleyi hemen o gün şu yolda anlattı:

- Zarfı efendimize takdim ettim, açıp okudular ve Muhtar Bey'i huzura getirmekliğimi ferman buyurdular.

Muhtar Bey padişah huzurundan çıktıktan sonra bir musahip gelecek beni çağırdı ve şimdi Muhtar Bey'in huzurdan çıktığını ilâve etti, Padişah'ın nezdine gittim; Hünkâr bana şu sözleri söyledi:

- Dolmabahçe Sarayı'nın kubbesi çatlak olduğunu haber aldım. Bu hâliyle bayramlaşmanın orada yapılması tehlikeli görünüyor, Tamirhane Nâzırı Nâzım Paşa yanına bir iki adam alıp gitsin, kubbeyi ve salonu güzelce incelesin, keşfi yapılsın, tamirata başlansın.

Zât-ı Şâhâne Ereğli madenlerine dair bana hiçbir şey söylemedi.

Eğer Muhtar Bey hakikaten Ereğli madenine ait bir zarf göndermiş ve Padişah'ın huzurunda bundan bahsetmiş olsaydı Abdülhamid bana buna dair irade verirdi. Bundan dolayı Muhtar Bey'in Dolmabahçe'nin

kubbesine ait maruzatta bulunduğu muhakkak, bunun da ne maksatla olduğu aşikârdır. Sultan Hamid'e güzergâhta suikasttan, dinamitten, bombadan, bayram ve hırka-i saadet alaylarında tehlikelerden bahsetmek, buna dair istihbarat ve muhakemeler barındıran jurnaller vermek pek revaçlı ve kârlı bir iş olduğunu Muhtar Bey pek âlâ bilirdi. Sultan Hamid'in o gün Muhtar Bey'den çok memnun kaldığına, bu hizmeti mükâfatsız bırakmadığına, bu doymak bilmeyen şımarık Şeyhülslâmzadeyi yeni bir bahşişle memnun ettiğine şüphe etmemelidir. Muhtar Bey bu hakikati gizlemek ve kendini gûya devletin büyük bir menfaatini korumak ve millete büyük bir hizmet sunmak maksadıyla huzura girdiğini sayfalar dolusu bir kitapla müdafaaya teşebbüs etmiş ise de, Muhtar Bey'in nasıl bir adam olduğunu ve ne derece ikiyüzlü bir enrika siyasetiyle ceplerini doldurmak sistemini takip ettiğini bilenler onun bu müdafaasının içyüzünü anlamakta güçlük çekmezler.

Sultan'a jurnalciliğin can yakmak ve ocak söndürmek cinsinden gayr-ı ahlaki bir hareket olduğu âdetâ unutulmuştu. Bunlar arasında Fehim Paşa'yı birincilerden sayabiliriz. Fehim Paşa'nın babası Esvapçıbaşı İsmet Bey çok iyi huylu ve terbiyeli bir zat idi. Özellikle tevazuu ile herkesin hürmet ve muhabbetini kazanmıştı. Fakat Hünkâr'dan yüz bulup şımaran ve her türlü ahlak ve insaniyet kaidelerini ayak altına alan oğluna bir türlü söz geçiremiyordu. Gerçi Fehim Paşa Saray dâhilinde hiç nüfuzu olmayan bir adamdan başka bir şey değildi. O kadar kuvvetli tanınmış olmasına rağmen padişah huzuruna hiç girmemişti. Yalnız, Sultan Hamid'i en korktuğu noktadan yani veliaht Reşad Efendi'den yakalamış ve özellikle bunu kendisine iş güç edinmişti. Bir aralık gerek Fehim Paşa'nın ve gerek her milletten etrafına topladığı adamların durumuna dair şikâyetler gelmeye başladı ve bu hâl Fehim Paşa'dan emniyetin kalkmasını gerektirdi. Ancak Sultan Hamid'e jurnal namı altında maruzatta bulunmak bir aralık o derece revaç bulmuştu ki, takviye eden bir durum vardı ki, o da velev bütün ihbarları yalan dahi olsa herhangi bir jurnalcinin ceza görmemesi idi.

Sultan Hamid bir jurnalciye yalan ihbarlarından dolayı ceza verecek olursa istihbarat şebekesinin gevşemesinden korkardı. Bu yüzden Fehim Paşa paçayı kurtardı. Ancak hücumlarını bir aralık ecnebilere kadar genişlettiğinden, Almanya ve İngiltere elçilikleri dolayısıyla ve pek etkili şekilde şikâyetle bulunduklarından Sultan Hamid Fehim Paşa'yı Bursa'ya uzaklaştırdı. Gelgelelim orada da refah içinde geçinmesi temin

olundu.

Hafiyelik denilen şey Sultan Hamid'i ilk önce tahta çıkışını müteakip Dolmabahçe'den Yıldız'a nakle ve bunu müteakip Yıldız tepelerinde İkinci Fırka'yı oluşturmaya sevk etmişti. Jurnalcilik hanedan arasında da yayıldı. Özellikle Vahdeddin daimî jurnallerle hanedan hakkında ihbarlarda bulunuyordu. Sultan Hamid kendisini pek sever, Saray'a her gelişinde huzuruna kabul ederdi. Damat paşalardan da jurnalcı vardı.

Sultan Hamid, Veliaht Reşad Efendi'nin birtakım vasıtalarla el altından çalışmasına ve memlekette taraftar kazanmak için uğraşmasına ses çıkarmazdı. Bu kanaat sevki ile Beşiktaş Muhafızlığı'nın bütün teşkilâtı bir taraftan Reşad Efendi'yi ve diğer taraftan Çırağan Sarayı'nda Sultan Murad'ı karadan ve denizden, dâhilden ve hariçten gözetlerdi. Reşad Efendi'nin adamlarından birine tesadüf etmek bir tehlike idi. Onlarla görüşmek ise felâketle neticelenirdi. Fehim Paşa özellikle bundan çok istifade etmişti.

Haricî Siyaset

Sultan Hamid'in haricî siyasette tuttuğu yol şu idi: Rusya'yı idare etmek, İngiltere ile asla mesele çıkarmamak, Almanya'ya dayanmak, Avusturya'nın gözü Makedonya'da olduğunu unutmamak, diğer devletlerle mümkün mertebe hoş geçinmek, Balkanlar'ı birbirine karıştırıp Bulgarlar ve Sırlar ve Yunanlılar arasında nifak ve ihtilâf yaratmak. Sultan Hamid Rusların vakit vakit başımıza getirmiş oldukları felâketleri hatırdan çıkaramaz, onun en yakınımızda gayet büyük ve korkunç bir düşman olduğunu sık sık söylerdi. Sultan Hamid'in Rusya'ya karşı İngiltere'den yardım beklenemeyeceği hakkındaki kanaati sarsılmaz bir hâlde idi. Vaktiyle Ruslar, Devlet-i Aliyye'ye²⁴ karşı kabul edilmesi mümkün olmayan birtakım talepler ileri sürerek hudutlarımızda askerî yığınak yaptıkları zaman Tersane Konferansı'nda hazır bulunan İngiliz delegesi Lord Salisbury, İngiltere'nin Türkiye'ye yardımda bulunamayacağını söylemişti. Bundan dolayıdır ki Rusya'ya karşı olurlarına bırakma siyaseti takip ederdi. Rusya Çarı Karadeniz sahilindeki yazlığı olan Yalta Sarayı'na geldikçe Fuad Paşa, Turhan Paşa gibi kimseleri hoş geldine göndererek dostane ilişkilerin sağlamaştırılmasına çalışırdı.

24) Devlet-i Aliyye: "Ulu devlet" anlamında, Osmanlı İmparatorluğu'nu niteleyen tabir.

Sultan Hamid'in en çok çekindiği devlet İngiltere idi. Hattâ bir aralık Hicaz hattından dolayı Akabe Körfezi'nde meydana gelen mesele İngilizlerce büyütüldüğünden Sultan Hamid pek telâşa düşmüştü. İngiltere Devleti görünüşte devletimizin samimi dostu olduğunu her fırsatta tekrar ettiği hâlde, Mısır üzerindeki hukukumuzu esasından yıkmaya ve Kızıldeniz taraflarında birtakım hâdiseler çıkarmaya çalıştığı aşîkâr idi. Bir aralık Mısır'da fevkalâde komiserimiz olan Gazi Muhtar Paşa'dan Saray'a bir mektup gönderilmişti; bu mektupta Suriye üzerinden yeteri kadar kuvvetle Mısır'a yürümekliğimiz tavsiye ve bu takdirde muvaffakiyet ve muzafferiyet şüphesiz olup bununla İngilizlerin Mısır'da ikametlerine nihayet verileceği yazılı idi.

İtalyanların Trablusgarp'ta nüfuz kurmaya çalıştıkları ve istilâ fikirleri besledikleri anlaşılmakta idi. Roma Kabinesi Trablus'taki İtalyanların çocukları için bir mektep inşasına ve gene İtalyanların ticarî işlerde kolaylık görmeleri için bir banka açılmasına müsaade olunması talep olunuyordu. Bu taleplerin önüne geçilmek için uğraşıldığı sırada oraya askerî kuvvet ihracı maksadıyla Roma'da bazı hazırlıklar yapılmakta olduğu işitildi.

O vakit Mösyö Hanoutaux Fransa Hariciye Nâzırı idi. Paris'teki elçimize şifreli bir telgraf yazılarak hemen Hanoutaux'yu görmesi ve İtalyanların bu hazırlıkları Fransa'nın bakış açısına uygun olmayacağı anlatılarak Paris Kabinesi tarafından Roma'da teşebbüsler icra ettirilmesi bildirildi. Elçimiz aldığı talimat dairesinde hareketle Hanoutaux'yu iknaya muvaffak olmuş ve Fransa Hükûmeti bir taraftan Roma'daki elçisi vasıtasıyla İtalya Hariciye Nâzırı'na ve diğer taraftan Paris'teki İtalya elçisine bakış açımıza uygun beyanatta bulunmuştur. Bununla birlikte İtalya'nın ani bir saldırısına karşı Trablus'ta bir askerî teşkilât vücuda getirilmesi zarurî görüldüğünden, oraya on altı bin mavzer tüfeği gönderilmiş ve ahali teşvik edilerek süvari ve piyade kıtaları vücuda getirilmişti.

Pek Garip ve Korkunç Bir İhbar

Melinit Karışımlarını İçeren Bombalı Balon ve Yıldız'a Suikast Planları

Kumkapı ve diğer Ermeni hadiseleri üzerine Ermenilere itimat edilemediğinden meşhur Musevi taciri Harenaçı ve oğlu Jak Efendiler sarayın kuyumcubaşılığını kazanmışlardı.

Jak Efendi hemen her gün saraya gider, süslü nişanlar ve diğer hediyelik mücevher siparişleri varsa alırdı. Bu münasebetle sarayın mabe-yin kısmıyla diğer dairelerine girip çıkar, genelde hizmetçilerle temas ederdi.

Bomba hadisesinden iki ay evvel şifre kâtibi merhum Kâmil Bey vasıtasıyla yapılan bir ihbarda Jak Efendi'nin saray halkıyla çok temasından ve yalan yanlış havadis alarak bazı yabancı gazetelerine muhabirlik ettiğinden bahsedilmişti. Yapılan araştırmada bu ihbarın ticaret rakipleri tarafından uydurularak ve tertip ettirilerek Fehim Paşa tarafından menfaat için yapıldığı anlaşılmıştı.

Bombanın infilakından sonra sorumluları aranmaya başlandığı sırada Atina elçimiz merhum Rifat Paşa'ya verilip büyük önem ve acil şekilde Başkitabete gönderilen bir ihbarnamede, söz edilen Jak Efendi'nin bu meselede parmağının olduğu ve bu seferki başarısızlık üzerine komitelerce son kararın verildiği yazıyordu. Bu karara göre sözde kömür getirmek için Jak Efendi tarafından kiralanan bir şilebe maşin enferna-

li içeren melinitli bombalarla donatılmış balonlar konulduğu ve şilep Akdeniz'den, Karadeniz'e geçerken Beşiktaş, Ortaköy sahilleri hizasına gelince balonların Yıldız'a doğru sevk edileceği anlatılıyordu. Esasen Jak Efendi'nin sarayın her tarafını bildiği ve Padişah'ın gündüzleri nerede vakit geçirdiğini, geceleri nerede yattığını öğrenerek maksada ulaşmaya kâfi bir harita yaptırdığı için başarının kesin olduğu uzun uzadıya yazılmıştı.

Bu durum arz edildiğinde büyük önemle ve şiddetle araştırılması ve her saat malumat verilmesi emredilmiş ve özel komisyon tarafından hemen Jak Efendi tutuklanarak sorgulanmasına başlanmış ve ayrıca araştırmaya devam edilmişti.

Jak Efendi'nin hanesinde ve yazıhanesinde yapılan araştırmadan bu işe temas edecek hiçbir belge bulunamamış ancak Ereğli'den kömür getirmek üzere kiralanan bir şilebin kiralama kontratında imzası olduğu anlaşılmıştı.

Araştırmanın bu kadarı arz edilmiş ve Hünkâr bu son teşebbüsünün doğruluğundan büsbütün şüphelenerek görülmeyen bir telaş ve endişeye düşmüştü. Öteden beri alışılan oturuş ve yatış vaziyetini değiştirmek için bazı hazırlıklar yapmıştı ki ben bunu kendine benzeterek hoş karşılamıştım.

Çünkü hiç umulmayan bir suikastın gerçekleşmesi henüz gecikmemişti. O müthiş infilakın şiddeti kulaklardaydı. Bereket versin özel komisyon üyelerinden dikkatli hukukçular tarafından yapılmaya devam edilen araştırmalar az zamanda Hünkâr'ın endişelerini bertaraf edecek şekilde neticelendi.

Atina elçiliğine yazılan ve açıklama içeren telgrafa verilen cevapta, Pire Polis idaresince bazı durum ve hareketlerinden dolayı tutuklanan Leon Aparyan'ın üzerinde bulunan ve elçilik tarafından tercüme ettirilen kâğıtlarda "Jak Efendi aleyhinde ihbarın aynısı bulunmuş ve bunun Sultan Abdülhamid'i korkutarak ve komitenin izini saklamak için yapıldığı zikredilmişti. Diğer taraftan da gerçekten Jak Efendi adına bir şilep kiralanmışsa da bu Jak Efendi'nin öteden beri kömür ticaretiyle meşgul İspanyالی bir kimse olduğunun Kaptan de Port Navali tarafından söylenildiği ve doğrulandığı bildirilmişti.

Hariciye Nezaretinin İstanbul'daki yabancı elçiliklerine bildirmesi

üzerine çeşitli bankalardan Silivriyoçi Adına Çekilen Paralar

Viyana - Engul Avusturyan Bank Galata üzerine 3.000 frank, Sofya - Bank Nasyonal Bulgari - Galata üzerine 3.000 frank, Atina Yünyen Bank Limtit Paris üzerine 2.000 frank, meçhul şahıs, Filibe - Davit Çrasi ortakları - Galata üzerine 5.000 frank(?), Filibe tüccarından Ervant Alacacıyan tarafından çekilmiştir.

Filibe - Ervan Alacacıyan tarafından çekilen 3.500 frank, keza Jenude - Kredi Liyone Bank Galata - üzerine 2.000 frank bir bilinmeyen şahıs.

Liparisi Adına Çekilen

Atina Yünyen Bank Limtit - Paris üzerine 2.500 frank, diğer 2.500 - 4.000 - 3000 bilinmeyen bir şahıs. Filibe Davit Çrasi ortakları - Galata üzerine 1.000 frank, Jenu - Kredi Liyone Bank, 6.000 - 4.000 - 7.400 - 2.600 - 2.000 - 60.000 - 4.000 dir ki bu paralar 1905 senesi nisan, mayıs, haziran, temmuz, eylül, ekim, ocak, şubat aylarında adı geçen kişi tarafından alınmıştır.

Yukarıda ortaya koyduğum belgeler, önemli haberlerden ve Zaptıye Nezareti'yle Beyoğlu, Üsküdar mutasarrıflıkları, şehremaneti, birinci fırka kumandanlığı, sarayın hususi istihbarat şebekesi tarafından aralıksız olarak yapılan araştırmalara dayalı bilgilerden ve Bulgaristan komiserliği tarafından paylaşılan bilgilerden pek yakın vakitlerde bir suikastın yahut isyan ve ihtilalin meydana geleceği anlaşılmaktaydı. Bu nedenle bütün ilgili dairelere ve mabeynin hususi memurlarına her zamandan daha fazla uyanık olmaları ve gereken bütün tedbirleri almaları yeterli şekilde tembih edildi. Bu konuda Padişah'ın emirleri tekrar tekrar bildirilmişti.

İstanbul'a denizden gelecek olanların gümrük ve liman zabıtasınca ve karadan geleceklerin demir yolu istasyon zabıtasınca sıkı bir tetkik ve takibe maruz tutulmaları ve han, apartman, pansiyon, otel gibi umumi meskenlerin misafir defterlerinin günü gününe kontrol edilmesi kararlaştırılmıştır. İşsiz güçsüz, şüpheli kimselerin memleketten uzaklaştırılması emredilmiş olduğu gibi özellikle Beşiktaş Zabıtası geceli gündüzlü Yıldız Sarayı civar ve etrafını gözetlemekte ve hele cuma günleri cami-i şerifin içi ve dışı şiddetli şekilde teftiş ve muayene edilmekteydi. Bu kadar tedbir ve asayiş çalışmalarına rağmen bomba cinayeti failleri birçok

kez Yıldız Sarayı'nın girişindeki set üzerine gelerek yabancı misafirlerin arasına karışıp selamlık törenini izleme vesilesiyle yapacakları suikastın tertibatını fikrî ve fennî şekilde inceleme denemesinde bulunmuşlardı. Set üzerinden el bombaları atmak suretiyle başarı elde etmeyi şüpheli gördüklerinden aşağıda yazacağımız gibi maşin enfernali yüklü araba ile cinayeti gerçekleştirmeyi kararlaştırmışlardır.

Sultan Abdülhamid'i üzen ve hiddetlendiren şey cinayetin içeriden el tutulmayınca yapılmasının mümkün olamayacağı düşüncesiyle bu zan ve düşünceye kuvvet veren ihbarlardır.

Evvelce yazdığım gibi Süleyman Şefik, Hüsnü, İsmail ve Fehim Paşalar ve diğerleri taraflarından verilen jurnallerde bu işte dâhilî bir ihanet şebekesi olduğunun hissettirilmesi idi. Buna dayalı olarak özel komisyona o yolda talimat verilmiş ve işin bu noktadan takibi ve İstanbul'da bulunan taraftarlarının, veliahdın adamlarının ve mühim elçilik mensuplarının takibi emredilmişti. Hünkâr'ın dâhilden şüphesini hisseden ve öteden beri evhamını kışkırtarak menfaat temin etmeye çalışan kimseler daima uydurma ihbarlar yağdırmaya ve işi dallandırıp budaklandırmaya çaba göstermişlerdi.

Bu konuda bir fikir edinebilmek için önemle kayda değerdir ki bomba hadisesi gününden başlayarak araştırmanın had safhası geçinceye kadar verilen resmî ve hususi ihbarların toplamı beş bin on dörde yaklaşmış ve bunların sıra numaraları özel komisyonun kayıt defterinde numaralandırılmıştır.

Şurasını da yine önemle kaydederim ki komisyon tarafından hakıyla yapılan araştırma ve ayrıntılı inceleme neticesinde bu 5014 ihbardan çoğu yalan yanlış dayalı olduğu görülerek iptal edilmiştir.

Yukarıda geçen rakamlardan başka Liparis ve Riçi adlarına verilen paraların 2-15.911 ve 4-151.913 numaralı çeklerle Paris Ontuar Deskont Bank tarafından İstanbul'da Kredi Liyone şubesine ödenmesinin emredildiği anlaşılmıştır. Bunları içeren 9.000 frank, adı geçen kişinin müracaatı üzerine sonuçlandırılmışsa da en son gönderilen 5.000 frank için müracaat olmadığından Paris'te bıraktığı kimseden hüviyet ve ikametgâhlarının araştırılması ve bildirilmesi konusunda acil telgraf yazılmış fakat ilgili olan kişiler gibi telgrafın gönderildiği kişiler de esrar içinde kaybolduğu için sonuçlandırılmamıştır.

Söz konusu paraların ödeme tarihi incelendiğinde vakadan sonra

pek acele firar ettiklerinden bu günlerde bankaya müracaata Riçi'nin vakit bulamadığı anlaşılmıştır.

Elçilikler tarafından bankalardan alınan resmî malumattan önce Lî-paris tarafından İzmir'de oturan Dikran Nalbantyan'a iki defa da 744 lira gönderildiği ve Dikran Nalbantyan'ın İzmir Kredi Liyone şubesinden bu parayı aldığı anlaşılmıştır.

Bunun üzerine Dikran Nalbantyan hakkında gereken incelemenin yapılmasıyla kendisinin hemen tutuklanması ve İstanbul'a gönderilmesi Başkitabetten İzmir vilayetine yazılmıştı. 18 Temmuz 1321 (31 Temmuz 1905) - 993 İzmir vilayetinden gelen 27, 29, 30 1321 (9, 11, 12 Ağustos 1905) tarihli telgraflarda Nalbant oğlu Dikran ve kardeşi Anderyas'ın rıhtım boyunda sığır kasaplığıyla uğraştıkları bildirilmiştir. Ayrıca evlerinde yapılan araştırmalarda büyük bir sandık içinde kapsüllü dinamit bombaları, bir gaz sandığı dolusu dinamit fitili, 57 adet dinamit paketi, üç adet dinamitli bomba saati, foyesi ve iki şişe yanıcı kimyevi madde ve zararlı evrak bulunmuştur. Sayılanlara ek olarak 115 adet el bombası ve diğerleri topçu kumandanlığına teslim edilmiş ve adı geçen kişilerin tutuklanarak İstanbul'a gönderildikleri bildirilmiştir.

Kur'an Tefsiri Şeklinde Ciltlenmiş Bomba

Dört Hocanın Havaya Uçarak Helak Olmaları

Kayseri civarında bir köyden halka dinî öğütlerde bulunmak nedeniyle geçen dört arkadaş sarıklı kimseye "çerçi" denilen gezginci esnaftan Artin adında biri rastlayarak üzerinde yaldızlı ibareyle "Kur'an Tefsiri" yazılı ve güzel, meşin ciltli bir kitap vermiştir. Bu kitabın diğer bir köyde bulunan Ahmet Efendi isminde bir kişiye götürülmesini rica etmişti. Hocalar bu ricayı kabul ederek, kitabı alıp heybelerine koyarak yola devam etmişlerdir. Birkaç saat yürüdükten sonra hocalar biraz dinlenmek için bir ağaç altına oturup içinde ekmek çıkardıkları heybelerini ağacın dalına asmışlar. O sırada heybe nasıl olduysa ağaçtan yere düşmüş ve "Kur'an Tefsiri" denilen bombalı kitabın patlamasıyla zavallı adamlar havaya uçarak helak olmuşlardı.

Bu dört kişiden biri, iki gün kadar yaşayabildiğinden maceranın keşfi kolay olmuştur.

Şöyle ki İzmir'de yakalanan Dikran Nalbantyan'ın evrakları arasında bulunan bir cep defterindeki kayıt ve işaretten Kayseri'de dolaşan ko-

mitenin ajanına “Kur’an Tefsiri” adında ciltlenmiş bir kitabın gönderildiği öğrenilmiştir. Bunun içinde nitrogliserin, potas, melinit karışımından yapılmış olan şiddetli yanıcı kimyevi bir madde bulunduğunun anlaşılması üzerine mahallî mülki idareye ve adliyeye bu konuda araştırma yapılması emredilmişti. İstanbul Adliyesinden de Beyoğlu Sorgu Hâkimi Şevket Bey tayin edilmişti. Gerekli araştırma ve incelemeye başlanmış ve Dikran Nalbantyan’ın o civarda kimlerle temas hâlinde olduğu ve haberleştiği önemle araştırılmaya başlandığını hisseder hissetmez adı geçen Çerçi Artin bu kitabı başından savmak üzere çare aradığı sırada bu yolcu hocalara rastlamıştır. Hiçbir şeyden haberleri olmayan zavallılara bir bahaneyle kitabı vererek başlarını yakmıştır.

Sultan Hamid komitecilerin bu gibi esrarengiz hareketlerini görüp öğrendikçe “Siyasi polisin olgunlaşması asrın gereği olarak önem kazanmaktadır. Görüyorsunuz ki suçun işlenme şekli pek şeytancadır.” derdi.

Filibe’den Yervant Alacacıyan tarafından Kredi Liyone Bankası vasıtasıyla İstanbul’daki komiteye hayli paralar gönderilmiştir. Bulgar Nas-yonal Bank çeklerle de Kırmızı Mağaza sahibi Takoş Agopyan da bomba hadisesinde mühim bir rol almıştır. Bu adam aslında Bulgar ahalisinden olup Manifaturacı Takvor diye tanınırdı. Filibe’den Sofya’ya gelmiş, orada Kırmızı Mağazayı açmış, az vakitte çok para kazanmakla beraber Ermeni ihtilalcilerine çok yardımı olmuştur.

Eski Babialî’ye Bulgaristan Komiserliğinin 26 Mart 1321 (8 Nisan 1905) Tarihli Resmî Mektubu

Suikast Planını Yapan İki Ermeni’nin Ölümü

Vakadan altı ay evvelki cinayet girişimini göstermekle beraber on bin kişinin katılımıyla yapılan bir cenaze alayını da bildirmiştim.

1321 (1905) Şubat’ı içinde “Topal” lakabıyla tanınan bir Ermeni’nin İstanbul’dan Filibe’ye iki kızıyla geldiklerini ve orada komite erkânıyla görüştükten sonra Sofya’ya geçerek Cenova’dan gelen genç bir Ermeni ile birleşip bu şehir civarında bulunan Bali Efendi köyünün ilerisinde dinamitli bomba denemeleri yaptıkları bildirilmişti. Bu denemeleri sırasında iki fesat şahsın öldüklerini, kızların bilinmeyen bir semte gittiklerini ve bunların Troşak Komitesi reislerinden olduklarını, birisinin Belçikalı bir mühendis olduğu ve icat ettiği patlayıcı bir maddeyi tertip eden

ve işleyen fabrika tarafından gönderildiği bildirilmiştir. Adı geçenlerin 9 Mart tarihinde cenaze merasiminin yapıldığı ve kiliseden mezarlığa kadar binlerce komite mensubunun cenaze arabasını takip ettikleri ve yüzlerce çelenk takdim edilerek gayet muhteşem ve gösterişli merasim yapıldığı bu araştırmada ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

Sofya'da o gün umumi bir fevkaladelik görülmesine, şehrin bütün arabaları cenaze alayına tahsis edilerek ulaşımın durmasına ve Jenev fesatçılarıyla Troşak Komitesinin orada birleşerek bu mühim tezahürat-ta bulunmasına karşı Bulgar hükûmeti tahammül edemeyerek fesat reislerinin yirmi dört saat içinde Bulgaristan'ı terk etmelerini emretmiştir. Osmanlı hükûmeti komiserliğinin nasihatlerini iyi niyetle kabul ederek iyi bir harekette bulunmuştur.

Bu reislerin kaldıkları otelde saklanmış olan yedi sandık zararlı eşya bir yolu bulunarak ihtilal komitesi tarafından gece yarısı kaçırılmış olduğundan Bulgar polisi ele geçirmeyi başaramamıştır.

Yukarıda ayrıntılı olarak yapılmış şekli yazılan cenaze alayının kimler için yapıldığı sonradan anlaşılmıştır.

Bu iki cenazenin biri Rus Ermeni İhtilal Komitesi reislerinden olup Yıldız'a karşı "Cehennem makinesi" kullanılmasını tavsiye eden ve bu uğurda denemeler yaparken ölen Semoel Fayın namıdır Hiristifor Mikailyan'dır. Diğer yerli Ermeni komitesi reislerinden Arnavutköylü Viram Şambuh Kendiryan'dır.

Bunlar Ermeni isteklerinin gerçekleştirilmesi için çok önemli hizmetlerde bulunmuş ve bomba cinayetini tertip etmiş olduklarından haklarında öyle büyük bir tezahür yapılmıştır.

Paris'te Yayınlanan Pro Ermeniya Gazetesi

Bu gazete altı ay önce suikastın yapılmasının kararlaştırıldığını yazmıştı.

15 Şubat ve 1 Mart 1904 tarihli sayılarında yer alan iki makalede, Ermenilerin millî haklarından ve tarihî hayatlarından uzun uzadıya bahsettikten sonra Osmanlı hükûmetinden kötülük, Sultan Hamid'den zulüm gördüklerini, son derece usandıklarını, bundan kurtulmak ve Ermeni idealine ulaşmak için her türlü fedakârlığa karar verdiklerini yazmıştır. Pek yakın vakitte İstanbul'da ve bazı mühim vilayetlerde fiiliyata geçerek her şeyden önce Hünkâr'ın şahsını, daha sonra her tarafta

ihtilal ateşini yakacaklarını ve kargaşayla Avrupa devletlerini Osmanlı memleketine karşı fiilî müdahalede bulunmaya davete çalışacaklarını yazmıştır. Bu gazete Paris'te yayınlanmakta olup Ermeni komitelerinin fikirlerini yaydığı ve bahsedilen iki makalenin meşhur Ermeni yazar Pirikyar tarafından yazılması önemli görüldüğünden o vakit elçilik tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilmiş ve Başkitabete verilerek Hünkâr'a arz edilmişti.

Bunun üzerine Pirikyar'ın İstanbul'da bulunduğu sıradaki meşguliyeti hakkında malumat verilmesi Beyoğlu Mutasarrıflığına yazılmış ve mutasarrıflıktan gelen cevapta adı geçen Pirikyar'ın eskiden Beyoğlu'nda bulunan Losadoviç Mektebinde muallim olduğu ve bir ara da Galata'da Ketiro Nagan Mektebinde muallimlik yaptığı ve bu mekteplerde haftada iki defa nifak aşılayan konferanslar verdiği ve sonradan mektepten uzaklaştırılarak aceleyle ayrıldığı bildirilmişti.

Zaptiye Nâzırı Merhum Şefik Paşa'ya Paris'ten Gelen Son Mektup

"Paşa Hazretleri,

Osmanlı Hükûmetinin devam eden eziyetlerinden etkilenen Ermeni İhtilâl Komitesi yakında kendi maksadını gerçekleştirmeye muvaffak olacaktır.

Zaptiye Nezaretinizin bize karşı almış olduğu bütün tedbirleri günü gününe haber almaktayız. Birtakım boş kötü zan ve iftiralar ile hiçbir şeyden malûmatı olmayan yüzlerce Ermenileri beyhude yere tutuklayıp işkencelere maruz bırakmaktan size fayda yoktur. Komitemiz icraatını hususî surette göndereceği bir icra heyetine bırakılmıştır. Bunların İstanbul'a girmesine mâni olmak mümkün olamayacağını şimdiden zat-ı âlîlerine bildirmekle hürmetlerimizi takdim ederiz efendim hazretleri.

17 Haziran [1]905

Paris'ten

T.X.K."

Âyan Reisi Merhum Ahmed Rıza Bey'in Vatanperverliği

Ermeni komiteleri Cenova'da, Paris'te birkaç defalar Ahmed Rıza Bey ve arkadaşları ile temas ederek iş birliği teşebbüsünde bulunmuşlar ve en son defa kongre hâlinde toplanmışlardı.

Hariciye memurlarımız ile bazı hususî kaynaklardan bu hususta Baş-kitâbete ayrıntılı malûmat ulaşmıştı ki bunların hikâyesi uzundur. Ancak bahsimize dair olan ve merhum Ahmed Rıza Bey'in temiz millî ve vatanî hislerini ifade eyleyen bir hatırayı kaydetmeden geçemeyeceğim.

Bomba hâdisesinden iki ay evvel gerçekleşen bir toplantıda Ahmed Rıza Bey, Ermeni Komitesinin esas idealinin Osmanlı toplumundan ayrı bir hükûmet kurmak ve bunu gerçekleştirmek için memleketin birçok yerlerinde komşu olan veya olmayan ecnebi devletlerin fiilî müdahalesini davet edecek şekilde isyan ve karışıklıklar çıkarmak olduğunu anlayarak ve "Bunun neticesi yüzde doksan dokuz vatan ve milletimin aleyhinde olur, muhteris ecnebi devletlerini kendi elimizle kendi evimize musallat etmek isteyemem." diyerek bahsi geçen toplantıyı terk etmiştir.

Sultan Hamid bunu öğrenince çok memnun olmuş ve Rıza Bey'i tekrar davet etmiş ise de o gelmemiştir.

İnfilâk

Önceki ayrıntılardan anlaşıldığı üzere, güvenlik tedbirleri ve alınan önlemlere rağmen komitenin icra şebekesi hazırlıklarını maharetle yapmış ve bizim haber alma ve emniyet vasıtalarımız işi takipte noksan göstermiş olduğundan 1321 senesi Temmuz'unun sekizinci Cuma günü (21 Temmuz 1905) öğle vaktini müteakip malum "Maşin Enfernal" yani "Cehennemî Makine" infilâk etmiştir.

En büyük çapta topların çıkardığı tarrakalardan daha gürültülü ve akisli seda çıkaran ve havaî titreşimler yaratarak şehrimizin uzak yerlerinden duyulan bu patlama, Sultan Abdülhamid'i ve o sahada bulunan binlerce insanları dehşete düşürmüştü ve herkes ne olduğunu, ne olacağını anlayamayarak hayretler içinde bir dakika geçirmiştir.

Hünkâr o dakikada cami-i şeriften çıkıp arabasına binerek Saray'a dönmek için binek taşına ulaşan merdivenlere doğru ilerliyordu. Şeyhülislâm merhum Cemaleddin Efendi ile birkaç kelimelik bir sohbet maksadıyla duraklamıştı. Her zamanki protokol usulünce sağda solda kullar, askerî rical ve yaverler sıralanmışlardı. Askerî kıtalar selâm vaziyeti almış bulunuyordu, set üzerinde ve talimhane meydanında bulunan yerli, yabancı halk da padişahın oraya teşriflerini seyrederek sessizlik içinde duruyorlardı. Pek tabii bir tarzda gerçekleşen bu merasimi

Maşin Enfernal'in hesapla kurulan saatinin elektrik akımıyla saniyesinde patlaması ihlâl etti.

Çünkü cinayeti hazırlayan komite elebaşları birçok defalar selâmlık merasimini set üzerinden inceleyip Hünkâr'ın cami-i şeriften dönüşünde avlu kapısına kadar olan mesafeyi 1 dakika 42 saniyede katettiğini tespit etmiş ve Cehennem Makinesi'nin saatini ona göre kurmuş olduklarından saate verilen elektrik akımı tam o anda vazifesini yapmıştı. Hünkâr infilâkın müthiş sarsıntısından ve havada uçuşan bazı parçalardan pek mühim ve tehlikeli bir hâdisenin gerçekleştiğini anlamıştı. Fakat hiç korku ve telâş eseri göstermedi, yalnız benden; "Ne var?" diye sordu. Arabasına atladı, dizginleri aldı, o sırada cami-i şerifin avlu kapısında bulunan Arap Zuhaf Alayı erlerinden biri havaya bir el silâh boşalttı. Buna çok canı sıkıldı, hâdisenin ehemmiyetle soruşturularak kendisine arz olunmasını emretti ve arabayı sürdürdü. Araba kapıdan çıkıp Saray'a doğru çıkıyordu. Set üzerinde ve elçilere mahsus merasim köşkünde bulunanlar tarafından "geçmiş olsun" makamında "çok yaşa" tezahüratlarıyla sürekli alkışlandı. Bunlara mütebessim selâmlamalarla karşılık vererek geçip doğruca Çit Köşkü'ne gitti. Köşk'ün harem tarafına denk düşen kapısına gelerek telâş ve heyecan gösteren kadınefendiler ile sultanları yatıştırıp yumuşattı.

Sonra her zamanki gibi elçileri kabul edip yirmi dakika kadar konuştu, elçiler Hünkâr'ı tabii bir hâlde bulduklarını Tercüman Paşa'ya söylemişlerdir.

Sefirler gittikten sonra Mabeyin Dairesi'ne gelmiş olan Sadrâzam Ferid Paşa'ya ve diğer vekil ve nazırların afiyet ve selâmet tebriklerine araçlarla memnuniyetini tebliğ ettirdi.

Zaptiye Nâzırı'na ve sair alâkadar memurlara mutlaka hâdisе sorumlularının buldurulmasını, liman ve demir yolu istasyonlarına şiddetli tembihler iletilerek suçluların firarlarına meydan bırakılmamasını emrettiğinden tebliğ eyledim. Şurasını ayrıca kaydederim ki, havaya silâh atan neferi unutmamıştı. Bana tekrar bunun sıkı surette soruşturulmasını emir ile beraber "Askerin ruhu kumanda ile harekettir. Bu nizam ve düzene hâlel gelirse maksat kaybolur, onun için bu nefer hakkında mükemmel soruşturma yapılmasını isterim." demişti. İkinci Fırka Kumandanlığı'nca yapılan soruşturma neticesinde, bahsi geçen neferin ansızın gerçekleşen vakadan heyecana kapılarak şaşkınlıkla silâh boşaltmış olduğu ve aslında kötü bir niyeti olmadığı anlaşılmış ve vaziyet

arz olunmuştı.

Asıl infilâk hâdisesi hakkında ilk rapor Beşiktaş Zabıtası Kumandanlığı ile Daire-i Belediye Müdiriyetinden ulaşmıştı. Bu raporda, hâdisede üçünün asker olmak üzere yirmi altı kişinin telef ve elli sekiz kişinin ağır-hafif yaralı oldukları ve birçok arabaların dahi enkaz hâline geldikleri ve yirmi kadar hayvanın da helâk olmuş bulundukları beyan ve yaralıların Yıldız Etfal ve Gümüşsuyu hastahanelerine sevk olundukları ve olay yerine gelen Müddeiumumi ile beraber soruşturmaya devam edilmekte olduğu bildirilmişti.

Bu raporu arz ettiğimde Hünkâr bizzat seçtiği kişilerden mürekkep olmak üzere bu iş için özel bir komisyon kurulmasını emir ile derhâl toplantı ve incelemelere başlamalarını tembih eyledi.

Tabiatıyla gereği yapılarak Özel Komsiyon işe başladı. Bir taraftan maktullerin kimliklerinin araştırılması ve yaralıların ifadelerinin kaydedilip incelenmesi ile uğraşılırken diğer taraftan infilâkın gerçekleştiği nokta ve enkaz hâline gelen arabaların kimlere ait olduğu tespit edilmeye çalışılıyor, kurbanların ölüm ve yaralanma sebepleri uzman hekimlerce teşhis ediliyordu. Komisyon, vazifesini ifaya geceli gündüzlü mesai sarf ederek suçun niteliğini, bütün aletlerini ve sorumlularını meydana çıkarmaya muvaffak olmuştur.

Şöyle ki: 9 Temmuz 321 (22 Temmuz 1905) tarihli ve 29 numaralı olarak Yıldız Hastanesinden, 27 numaralı olarak Etfal Hastanesinden ve 30 numaralı olarak Gümüşsüyü Hastanesinden maktullerin muayeneleri sonucu verilen raporlarda; bazılarının yaraları içinden demir parçaları çıkarıldığı, hayatî organları üzerinde derin yaralar görüldüğü, iç ve dış organlarıyla beyinlerinin dağıldığı, bazılarının hiçbir yerinde ölümcül bir yara görülemeyip sadece ağızlarından ve burunlarından kan akarak telef oldukları, gayet müthiş bir patlayıcı maddenin infilâkından meydana gelen hava basıncı ve şiddetli titreşim yüzünden kalp krizi ve şok neticesinde sinir krizi geçirdikleri ayrıntılı olarak beyan edilmiştir.

Tophane Fen Heyeti Reisi Hurşit Paşa, Bahriye ve Tophane fen memurlarından Miralay Abdi, Kaymakam İbrahim Edhem beyler vesair uzmanlardan mürekkep Fen Heyetinin raporunda, olay yerinde oluşan çukurdaki bazı araba demir parçalarının teknik incelemesini içeren aşağıdaki değerlendirmeler arz edilmiştir.

1 - Çukurun derinliği 70 santimetredir. Eğer bomba kazılarak yerleş-

tırılseydi derinlik daha fazla olurdu.

2 - Çukur çeperinin dikeye yakın olması infilâkın zemin üzerinde gerçekleştiğine delildir. Yere gömülmüş olsa idi çukur çeperi meyilli olurdu.

3 - Çukurun içinde toprağa gömülmüş demirler bulunması, patlamanın zemin üzerinde hattâ bir araba içinde gerçekleştiğini gösterir.

4 - Eğrilmiş araba dingilinin durumu sağlam bir arabadaki diğer bir dingilin vaziyetiyle mukayese olunduğunda eğrilmenin dingil üzerinde etki eden fevkalâde bir basınç neticesi olduğunu ve zemine gömülmüş bir düzenek eseri olmadığını göstermektedir.

5 - Tahribatın şiddet derecesi ve uzak mesafelerden toplanan levha biçimindeki parçaların şekli, bombanın madenî bir kap içerisine yerleştirildiğine işaret etmektedir.

6 - Şu emareler ve fennî delillerden patlayıcının toprak altına gömülmeyp madenî bir kap içinde patlatılmış bulunduğuna anlaşılır.

Fen memurlarının imzalarını taşıyan ikinci rapor:

1 - Patlayıcı maddenin tahribatı, sonuçlarına bakılacak olursa her tarafta eşit dağılmıştır.

2 - Patlatmak için hazırlanan bombalar alelade küre ve basit dikdörtgen şeklindedir. Çukurun geometrik şekliyle uyumludur.

3 - Ateşleme için çeşitli vasıtalar vardır ki, patlayıcı maddenin yapısına göre değişir. Doğrudan doğruya elektrikle, fitilli kapsülle yahut temas ettirme yoluyla patlar, zamana göre kurulur, saat gibi bir alet ve tapa ile yapılabilir.

Fen Heyeti raporunda; bombanın patlama noktasına göre cinayeti gerçekleştiren caninin cami-i şerif tarafını görmek için tertibat aldığı, camiin sokak tarafındaki camekânına doğru arabasını yönelttiği, padişahın dönüşüne takriben otuz-kırk saniyelik bir zamanda patlamak üzere makinesinin tapasını ayarlayıp sırası gelince ateşleyerek savuşmuş veyahut sonuna kadar bekleyip kendisi de telef olmuş olabileceği, çukur içerisinde bulunan büyük dingilin ilk önce gören memur tarafından muayene için çıkarılıp daha sonra çukura konulduğunun olayın gi-dişatından anlaşıldığı ve şu hâllere göre bombanın bir araba içerisinde patlatıldığı kanaati zikredilmekte idi.

Hünkâr Hiddetlenmişti

Bomba Cuma günü patlamıştı. Aradan iki gün geçmiş olduğu hâlde sorumlulardan kimsenin yakalanamaması, hattâ mühim bir iz ve emare bulunamaması Sultan Hamid'in canını sıkıyordu.

Yatsı namazından sonra beni çağırdı. Zaptiye Nezaretinin ve soruşturma komisyonunun bir iş göremediklerinden ve cinayetin fail ve sorumlularını yanlış yoldan aramakla beyhude vakit geçirdiklerinden sert sert, acı acı bahisle kendi şahsına ihanet edildiğini söyledi. Hemen Zaptiye Nâzırı'nı ve komisyon heyetini çağırarak bu emrinin tebliğ ve ihtar olunmasını emretti.

Görünüşte Hünkâr haklı görünüyordu. Bizzat nefesine karşı koca bir araba ile açıktan açığa işlenmiş büyük bir saldırı vardı ve gerçekleşmesinin üzerinden iki gün geçtiği hâlde bir ipucu bile elde edilememişti. Saray'ın etrafını saran binlerce asker ve tüfekçi, polis, jandarma, belediye memurları, sivil hafiyelerin gözleri önünde o hiyanet gerçekleştirilmişken, ne meydana gelişinden evvel, ne de sonra bir yararlık gösterilememişti.

Kitabet Dairesi'ne geldim. Odamda kimse yoktu. O sırada ansızın oda kapısı açıldı. Başmüddeiumumi merhum Cemal Bey acele ile girdi, aşağıda ayrıntıları yazılacağı üzere cinayetin esrar perdesini açmaya işaret eden bir anahtar bulunduğunu söyledi. Bu anahtar "11123" rakamı ile Viyana "Neseldorfer" markası idi.

Başmüddeiumumi Viyana Sefareti'ne yazılmak üzere bir de telgrafname müsveddesi getirmişti.

Padişah dairesine gittim, durumu arz ettim. Hünkâr çok memnun oldu. Başmüddeiumumi'ye selâm ve iltifat tebliğini emreyledi, daireme dönerek telgrafnameyi Mabeyin şifresiyle Viyana Sefareti'ne çektim.

Arabaların Muayene ve İncelenmesi

Komisyon, hâdise mahallinde enkazları bulunup Beşiktaş'ta belediye kum ambarında muhafaza edilen arabaların miktarını, sahiplerini, numaralarını inceledi ve birbirleriyle mukayese ettirdi, on yedi araba hasara uğramıştı. Belediye on altı arabanın kayıt numaraları bulundu, sahipleri çağırıldı, fen memurları ve araba imal eden san'at-kârlar ile Bidayet Müddeiumumisi Edhem Bey ve iki sorgu hâkimi huzurunda uygulama ve mukayeseler yapılarak on altı arabanın sahipleri

belirlendi, ancak on yedinci arabanın numarası, kaydı ve sahibi bulunmadı, kimse tarafından da bilinemedi. Bu arabanın tekerlekleri dört köşeli lastikli idi ki İstanbul'da o tarihte böyle lastikli tekerlekli olan araba yok gibi idi, dingilinden çıkarılan tasın markası "Neseldorfer" ve fabrika imalât numarası "11123" idi. Arabacı esnafı kâhyası ve sürücülerin değnekçileri ve araba tamir ve imalcileri bu arabanın İstanbul'da külliye meçhul olduğunu ve herhâlde yeni gelmiş bir şey olacağını ifadede ittifak göstermişler.

Viyana Sefareti'ne açıklama isteyen bir telgrafname çekildiği gibi Rüsumat Emaneti'ne de gümrük kayıtlarına göre giriş işlemlerinin incelenerek bildirilmesi yazılmıştı.

Rüsumat Emanetinden gelen cevapta, aslı gönderilen konşimento ile Galata Emanet-i Ecnebiye Gümrüğü Nezaretinin resmî mührünü taşıyan muayene, mal listeleri ve ambar defterleri onaylı suretlerinin özetlerinden; bahsedilen arabanın Tiryste'den Luit Kumpanyası'nın Dalmaçya Vapuru ile aynı marka ve numarada tekerlekli, lâstik çemberli ve çuha döşemeli faytonun iki kap içinde olarak 9 ve 10 Mayıs 1321 (22-23 Mayıs 1905) tarihinde Silviyoriçi namına ulaşmış olduğu hâlde, sonradan Silviyoriçi isminin çizilerek Simsar Mösyö Lafranka adı yazılmış ve bunun adamı Mateo vasıtasıyla gümrükten çıkarılmış olduğu anlaşılmıştı.

Viyana Sefaretinden gelen cevapta da; "Bahsedilen 11123 numaralı arabanın Neseldorfer Wagenbean/Gesellschaft nam araba fabrikası tarafından imal olduğu tespit edilmiştir. Geçen miladî Nisan'ın ikinci haftasında Marya Zayıç namında bir kadın, refakatinde uzunca boylu bir şahıs ile fabrikaya gelerek resmi gönderilen faytonu beğenmiş, ancak ön tarafında seyisin oturacağı mahallin biraz daha büyük olmasını arzu edip 40, 50 santimetre genişletilmesini talep etmişlerdir. Fabrika müdürü o kadar büyük yapılsa kaba ve çirkin görüneceğini ihtar etmiş ise de kadının ısrarı üzerine geniş yapıp 26 Nisan [1]905 tarihinde sattıklarını ve alındığı zaman nereye gönderileceği söylenmemiş iken sonradan İstanbul'da B. Ranter vasıtasıyla Riçi Siliviyo nam şahsa gönderilmesi ve konşimentosunun İstanbul'da Fransız Postanesi'ne aynı nama gönderilmesini beyan etmişlerdir. Bunun üzerine araba Viyana'dan Jozef J. Layinkavf nam komisyoncu aracılığıyla ve Triyste yolu üzerinden sevk olunmuştur." yazılı idi.

Fakat konşimento Fransız Postanesi'ne gönderilecek iken yanlışlıkla

Avusturya Postanesi'ne gönderilmiş ve bu yüzden biraz gecikmiş bulunduğundan, 21 Mayıs [1]905 tarihinde cevaplı taahhütlü ve Zayıç imzasıyla Filibe'den fabrikaya telgraf çekilerek arabanın niçin İstanbul'a gönderilmediği sorulmuş ve "Bulgaristan'da Plovdiyo'da Zayıç'e yazınız" diye adres gösterilmiştir.

Beyoğlu Telgrafhanesinden 29 Mayıs 1905, saat 12.30'da gönderilen, 4598 numaralı, 19 kelimeli ve "Riçi" imzalı bir telgrafnamede ise, "Triyeste Acentesi'ne malûmat veriniz, arabanın konşimentosunu süratle Ranter'e göndersin." denilmiş, adres Fransız Postanesi olarak gösterilmiştir. Bu telgraf üzerine fabrika tarafından gereğinin söylendiği gibi yapıldığı bildirilmiş ve Silviyoriçi'nin faytonu aldığı kesin surette anlaşılarak her iki haber birbirini sağlamlaştırmıştır. Eldeki malumat ve ipuçlarından arabayı gümrükten çıkardığı anlaşılan gümrük simsarlarından Lafranko'nun adamı Mateo derhâl Beyoğlu'nda Yazıcı Sokağı'nda tutuklanıp sorgu altına alınmış ve Silviyoriçi'nin dahi aranmasına devam olunmuştur.

Gümrük tellâllarından Mateo sorgulanmasında; kendisinin genellikle Simsar Lafranko'nun mallarını gümrükten çıkarmakla meşgul olduğunu, Silviyoriçi namına gelen arabayı arkadaşı Mihal ile beraber çıkardıklarını, Silviyoriçi denilen mal sahibinin beygirleri ve arabacıyı getirerek arabayı alıp gitmiş ise de nereye gittiklerini bilmediğini, Silviyoriçi'nin tüysüz, uzun boylu, gözünün biri büyük, öbürü küçük ve çukur, sesi kadın sesi gibi ince, yanakları çökük, esmer ve otuz beş yaşlarında görüldüğünü ve arabacısının kısa boylu bir kimse olduğunu hatırlıyorsa da görse tanıyamayacağını, Silviyoriçi'yi üç-dört kere Balıkpazarı'nda Manol'un birahanesinde tesadüfle teşhis ettiğini, fakat ne işle meşgul olduğunu bilemediğini, kime sormuş ise Rusya'da zengin tüccardan babası olup kendisine çok para gönderdiğini, Manol'un birahanesine Tütüncü Mateo ve Matbaacı Dimistokli Soma Efendiler ile beraber geldiklerini ifade eylemiştir.

Tütüncü Mateo, Galata'da Manol'un birahanesinde beş aydan beri Silviyoriçi'yi tesadüfle görüp tanıdığını, kendisinden sigara ve tütün aldığını, ismini Aristidi olarak öğrenmiş ise de hangi milletten olduğunu bilmediğini, daima Rumca konuştuğunu, san'atı meçhul olup önceleri fotoğraf aletleri ve kartpostal gibi şeyler sattığını işittiğini ve ötekine berikine ikramda bulunduğunu söylemiştir.

Görülen lüzum üzerine tekrar sorgulanmasında: Geçen patlama ge-

cesi Silviyoriçi, nam-ı diğer Köse Aristidi'nin teklifi üzerine Tarabya'ya giderek Katina ve Eleni namındaki fahişelerle panayıra gittiklerini, bunların ikamet eyledikleri Anika kadının umumhanesinde birkaç defa eğlendiklerini, Riçi'nin Anastasya isminde bir dostu olduğunu ve Soma ile Terzi Grigor'la bahsedilen umumhanede birleştiklerini ifade etmiştir.

Mateo'nun bu ifadeleri üzerine Galata'da Şehsuvar Sokağı'nda 37 numaralı matbaanın sahibi Dimistokli Soma Efendi ve Birahaneci Sisamlı Manol Efendi çağırılarak sorguya alınmışlardır.

Bunlar ifadelerinde; Silviyoriçi ile tesadüfen birleştiklerini, ismini Aristidi olarak öğrendiklerini, genellikle Fransız lirası sarf ettiğini, Rumca konuşmakla beraber aslen İtalyan olduğunu, yalnız o birahane günde bir Fransız lirası sarf eylediğini, dışarıdan bakılınca ahlakça bozuk takımından görüldüğünü, pederi Rusya'da olup validesinin vefatı ile başka bir kadın almasından onunla geçinemeyip İstanbul'da yaşamaya mecbur kaldığını söylemişlerdir. Silviyoriçi'nin nerede olduğu meselesine gelince, bir haftadan beri görünmediğinden hasta olduğunu zannettiklerini ve ikametgâhını bilmediklerini beyan etmişlerdir.

Resmî Soruşturma Fezlekesine Kaydedilmeyen Kısımlar

Anika'nın umumhanesinde hayat kadını olan Eleni ve Anastasya ile Silviyoriçi'nin pek çok defalar buluştuklarının yukarıdaki ifadelerinden anlaşılması üzerine bu kadınlar komisyonca çağrılarak ifadeleri kaydedildi. Bunlardan Eleni on dokuz yaşında sarışın, ela gözlü, balık etinde cazibeli bir kadın idi. Anastasya otuz yaşında, kara gözlü, şişmanca, havarda meşrep bir kadındı. İkisi de aslen Beyoğlu ahalisinden olup bu umumhanede ikamet etmekte idiler. Eleni ifadesinde:

Silviyoriçi'yi İtalyalı Alfonso namıyla tanıdıklarını ve birçok defalar Soma ve Ligor namlarında arkadaşlarıyla beraber umumhaneye gelip eğlendiklerini, sesinin tıpkı kadın sesi gibi olup musiki usulünde güzel şarkılar söylediğini, bir gece Eleni'nin fistanını giyerek beraber Beyoğlu'nda baloya, müzikli eğlence yerlerine gittiklerini ve esasen tüysüz olduğundan fistan giyince bir kadından hiç farkı kalmadığını, ikisini yalnız gören erkeklerin kendilerini davet ettiklerini söylemiştir. Sorgusu tekrar edildiğinde ise Silviyoriçi'nin ne ile meşgul olduğunu, zengin olup olmadığını bilmiyorsa da kendisine her geldikçe iki Fransız lirası verdiğini beyan etmiş ve ancak bu adamın İtalyan musiki sanatkârlarından oldu-

ğunu, sesi ve siması kadına benzediği için Padişah'ın sarayındaki tiyatroya girmek teşebbüsünde bulunduğunu ve bunu başarırca çok para kazanacağını bir gece sarhoşluğu esnasında kendisine söylediğini ifade etmişti.

Hünkâr Bu İfadeden Şüphelendi

Kadının bu ifadesinden Silviyoriçi'nin Hünkâr'ın Saray tiyatrosunda bulunan İtalyan artistlerin arasına sokulmak istediği anlaşılmış ve bu nokta Padişah'a arz olunmuştu.

Hünkâr buna özel ehemmiyet vererek bundan böyle tiyatroya dâhil olacak artistler hakkında sıkı bir kontrol yapılmasını emretmekle beraber, Eleni'nin bu ifadesinin saklı kalmasını, yayınlanıp duyurulmamasını sıkı sıkıya tembih eylemişti.

Yıldız tiyatrosu Saray'da başlı başına bir mevki tutar, Hünkâr burada hem eğlenir, hem de idari, siyasi iş görürdü ki sırası geldiğinde ona dair malumat verilir.

Manol'un birahanesinde aşçılık eden diğer Manol dahi ifade tarihinden on gün evveline kadar birahaneye devam eden Köse Aristidi'nin vaziyetini diğerlerinin ifadelerine uygun olarak anlatmış ve ancak terzi Ligor, nam-ı diğer Grigor bulunduğu dükkânın bir kısmını vaktiyle Koço namında birine kiralayıp orada terzilik ederken Aristidi denilen şahsı Koço'nun müşterisi olarak tanımış ve Koço'nun Atina'ya giderek vefat etmesiyle Aristidi kendisine bir kat elbise ısmarlamış ise de ölçü alındığında ismini Alfonso diye yazdığını ve Alfonso ile Aristidi'nin bir isim olduğunu söylediğini ve iki ay önce yaptırdığı kostümü bir hamal gönderip aldığını söylemiş ve Hamal Yorgi de buldurularak mesele sorulmuştur. Yorgi, Aristidi'nin Tarlabası Peşkirici Sokağı'nda, Anderyan'ın fırını yanındaki sokakta 12 numaralı hanenin bir odasında ikamet eylediğini ve tayin edemeyeceği bir günde Terzi Ligor'dan elbiseyi alıp zikredilen yere götürdüğünü beyan etmiştir.

Bahsedilen evin diğer bir odasında oturan *Levant Herald* gazetesi yazarlarından ve maden işleriyle uğraşan Beyrutlu Şükrü Bahot Efendi sorgulanmasında iki seneden beri o evde ikamet etmekte olup üç ay evvel adı geçen Aristidi'nin Alfonso namıyla bir oda kiralayarak gelmiş ise de Rumca'dan gayrı bir lisan bilmediğini işittiğinden onunla görüşmediğini, fakat ev sahibesi Madam Jak Mersina'dan rivayet olarak

Alfonso'nun yanına muhtelif zamanlarda orta boylu, esmer benizli, az kara bıyıklı bir şahıs gelip odayı kilitleyerek gizli gizli konuştuklarını ifade etmiştir. Madam Mersina'dan sormasıyla ismini hatırlayamadığı bir kimsenin kartıyla Alfonso'nun kendisine müracaat edip ve kimliğini, usulen sorup aslen Romanyalı ise de şimdi İtalyalı olduğunu, pasaportunda isminin Aristidi diye yazıldığını, komisyonculukla uğraştığını, Lale Sokağı'ndaki bir haneden buraya taşındığını, Kalyoncukulluğu'nda polislerin kendisini tanıdıklarını, gerçekten polislerden sorduğunda "İyi adamdır." dediklerini, ara sıra iki-üç gece dışarıda kalıp eve gelmediğini ve bu hâlimden şüphelenerek polislerden sormaya mecbur kalmış ise de "Belki umumhaneye gitmiştir de onun için eve gelmiyor." demeleri üzerine şüphesi yok olup lakin hadiseden bir gün önce bu Alfonso, yahut malum Aristidi gelerek, "Atina'ya gidiyorum, oradan Paris'e, oradan da Viyana'ya gideceğim." diyerek eşyasını alıp gitmiş ve yalnız birkaç kitap bırakmış ise de bunların zabıta memurları tarafından alındığını söylemiştir.

Tokatlıyan Oteli Müdürü İtalyalı Mösyö Jak Cenyo'nun karısı Midillili Madam Jak Mersina çağrılarak kendisinden açıklama istenilince; bundan iki sene önce Tıbbiye Mektebi talebesinden Manolaki Efendi isminde birinin hava değişimi maksadıyla İstanbul'a gelerek on iki numaralı haneden bir oda tuttuğunu ve orada bulunduğu müddetçe tüysüz ve kadın gibi ince sesli, uzunca boylu, Alfonso adlı bir şahsın ara sıra yanına görüşmek için uğradığını, sonradan bunun da kiracı olarak geldiğini ve yanına haftada bir-iki defa orta boylu, az siyah bıyıklı, kara gözlü, âdeta burun çeneli bir adamın gelip görüştüklerini, Alfonso'nun bazı geceler gelmemesinin sebebi sorulduğunda "Tarabya'ya gittim." diye cevap verdiğini, evvelce Lale Sokağı'nda bir hanede ikamet ettiği hâlde hane sahiplerine darıldığından buradan çıktığını, hadiseden bir hafta önce, "Atina'ya gidiyorum, oradan Marsilya ve Viyana'ya gideceğim." sözleriyle bir açık araba getirip iki çantadan ibaret eşyasını alarak ayrıldığını ve bir daha görünmediğini söylemiş ve odasında ortaya çıkan kitapların dairede gösterilen kitaplar olduğunu ifade eylemiştir.

Beyoğlu Tarlabaşı Lale Sokağı'nda 13 numaralı hanede oturan Yunan tebaasından Matmazel Mari binti Paskal'ın malumatına müracaat olunca o da yukarıdaki ifadeleri doğrulayan beyanlarda bulunmuştur. Beyoğlu Peşkirici Sokağı'nda İtalyalı Madam Jak Mersina'nın kiralık odasında ortaya çıkan iki kitap Fransızca yazılarak basılan bir eser olup

tercüme ettirilince içeriğinin anarşistliğe ilişkin birtakım zararlı bahislerden ibaret olduğu anlaşılmıştır.

Lâstik Tekerlekli Arabanın Esrarı

O tarihte İstanbul'da lâstik tekerlekli araba pek az idi. Bazı meşhur kimseler tarafından getirilmiş ve adetleri malûm ve sınırlı bulunmuş idi. Özellikle bu cinayet arabasının lâstikleri dört köşeli ve içi başkaları gibi hava ile dolu olmayıp basit bir şekilde olduğundan kolaylıkla bulunması mümkün görünüyordu ve hakikaten de kolaylıkla bulunabilmiştir.

Beyoğlu'nda 42 ve mükerrer 43 numaralı araba kiracıları Yunanlı Mihail ve ortağı Vafyadis efendiler derhâl çağrılıp malûmatlarına müracaat olunmuştur. Kendileri araba kiralamakla meşgul olduklarından, geçen sene müşterileri arasında Yemenici Sokağı'nda 33 numaralı hanede ikamet eden ve defterlerinde "Moskoflu Ripis" diye kayıtlı olan uzunca boylu, şişmanca sarışın bir şahsın on sekiz lira karşılığında kendilerinden hayvanlar ile beraber bir araba kiralayarak bir ay sonra terk ettiklerini söylemişlerdir. Bahsedilen şahsın arabayı kiraladığında kendisinin bir koşucusu olduğundan bahisle arabacıya ihtiyacı bulunmadığını söylediğini, buna rağmen daha sonra on kuruş gündelikle kendi arabacılarından Mehmed Ağa'yı on beş gün için gönderip araba koşmasını ve bu şekilde hayvanları alıştırmasını teklif ederek o şekilde Mehmed Ağa'nın on beş gün yanlarında kalıp daha sonra çıkmış olduğunu da ifade etmeleriyle hemen Mühendis Bertiye Paşa'nın yanında arabacı olarak çalışan Mehmed Ağa getirilerek sorgulanmıştır.

Mehmed Ağa; zikredilen 42 ve mükerrer 43 numaralı araba kiracılarının kayıtlı ifadelerini tasdik etmekle beraber, adı geçen Ripis'in yanında hizmet ettiğini ve kendisine araba koşmasını öğrettiği şahsın Ermeni Mıgırdiç olduğunu hatırlamıştır. Bu Mıgırdiç'i Beyoğlu Yeniçarşı'da doru hayvanlara koşulmuş lâstik tekerlekli bir arabanın sandalyesinde görüp kendisine evvelce birlikte çalıştıklarını söyleyerek Moskoflu'nun yanında bulunup bulunmadığını sormuş, o da şimdi başkasının yanında olduğunu, efendisinin sokak içinde bir haneye girmiş olduğundan kendisini beklediğini cevaben söylemiştir. Mehmed Ağa ifadesinin devamında, arabanın sahibi Mihail ile ortağı Vafyadis'ten arabayı orta boylu, kaba, kara bıyıklı, kara gözlü, uzun esmer benizli, Türkçe, Fransızca ve Rumca konuşan bir şahsın Moskoflu Ripis adına on sekiz lira ücretle tuttuğunu, Yemenici Sokağı'ndaki haneden Moskoflu denilen Ripis'in

iki defa arabaya binerek Fransız Postahanesi'ne, Kredi Liyone Bankası'na, İstanbul'da Uzun Çarşı'ya ve bir gün de Şişli taraflarına gittiklerini ve bir de bu arabaya Belçikalı Edward Jorris ile karısı Madam Anna Jorris'in ve Ripis'in madamı binerek Edirnekapısı yoluyla Sur haricine çıkıp Topkapı ve Şehremini semtinden geri döndüklerini, ertesi günü saat on bir sularında gene Ripis'in madamı arabayla Edward Jorris'in evine gelip Jorris'in karısını alarak her üçünü Yemenici Sokağı'nda bulunan hanelerine götürdüğünü, ertesi günü Ripis'in yazıcısı olduğu arabacı Mıgırdiç tarafından beyan olunan şahıs on beş günlük ücretini Vafyadis'e bıraktığı için kendisi de parayı alıp onların yanından ayrıldığını, bir daha gitmediğini ve görmediğini izah etmiş ve komisyon tarafından kendisine gösterilen araba enkazının on beş gün evvel Mıgırdiç'i Yeniçarşı'da gördüğünde söz konusu zatın binmiş olduğu arabanın aynı enkazı olduğunu kesin bir dille beyan etmiştir.

Mehmed Ağa'nın ifadelerinde ismi geçen ve malum arabayı kullandığı anlaşılan Mıgırdiç'in kimlik soruşturması sonucunda kısa sürede, bu kişinin Sivaslı Mıgırdiç Garipyan olduğu, araba sürücülüğü ile uğraştığı, bir hafta evvel Büyükada'ya gideceğini söyleyerek gidip bir daha görünmediği, Ohannes Garipyan ismindeki kardeşinin Şişli'de bir Avusturyalı'nın yanında çalıştığı anlaşılmış ve hemen buldurularak ifadesi alınmıştır.

Ohannes'in ifadesinden, Avusturyalı'ya ait ahırın Şişli tarafında olduğu belirlenmiş ve araştırmalar sonucunda arabacı Mıgırdiç'in Şişli Tavla Caddesi'nde bulunan Hazaros'un ahırında kaldığı ve mevzubahis lâstik tekerlekli araba ile hayvanlarının da bu ahırda saklandığı anlaşılmış ve bunlar ile temas ve ilişkileri olan Arpacı Zambaoğlu Yosef, Seyis Jorj ve Mıgırdiç haklarında bazı malumat alınmış ve nihayet iş meşhur Komik Kel Hasan Efendi'ye kadar gelip kendisi çağrılarak malûmatı sorulmuştur.

Komik Hasan Efendi Anlatıyor

Mal sahibinin adamlarından olduğunu kendilerine söyleyen ve doru renkte hayvanların tiyatrocu meşhur Hasan Efendi'den alındığını beyan edenlerin kayıtlı ifadeleri üzerine Hasan Efendi çağrılarak sorgulanmıştır. Hasan Efendi böyle elim ve mühim ve Padişah'la ilgili bir büyük cinayetten dolayı -velev esasa temas etsin, etmesin- kendisinin zanlı gibi çağrılarak sorguya çekilmesinden son derece kederlenip ağlamaya

başlamış ve yirmi dakika kadar kendinden geçmiş bir hâlde muzdarip kalakalmıştır.

Sorgu hâkimlerinden İhsan Bey bir müddet istirahat etmesini, limonata ve kahve gibi her ne arzu ederse verilerek heyecanı geçtikten sonra ifadesinin alınmasını emrettiğinden, Hasan Efendi bir saat kadar dairenin misafir salonunda istirahat ettirilmiş ve daha sonra ifadesi alınmıştır.

Hasan Efendi, Hâkim İhsan Bey'in karşısına getirilerek kendisine doru renkte hayvanlarını kime sattığı sorulmuştur. Hasan Efendi söze başlayarak, geçen Mayıs'ın başında uzun boylu bir Ermeni ile şişman kırmızı fesli ve sarı bıyıklı bir adamın Kadıköyü'nde arabacılar tellâllığında çalışan bir Hristiyan ile kendi hanesine gelerek sahip olduğu koyu kestane tonunda iki hayvanını almaya talip olduklarını ve o gün uyuşulamayıp ertesi günü adı geçen zatlarla birlikte hasır şapkalı bir kimse, yani üç kişi gelerek aşağı yukarı pazarlıktan sonra kırk altı lira bedel ile bu iki hayvanı satın aldıklarını, bunun üzerine kendisinin "Hayvanları aldığınız gibi bari şu arabamı da alınız." diye teklifte bulunduğunu, ancak müşterilerin yeni bato araba yaptırmakta olduklarından arabaya ihtiyaçları olmadığını söylediklerini izah etmiştir. O sırada yanında bulunan Hasan Efendi'nin arabacısı Mehmed Ağa dahi gerçekleşen beyanatı teyit etmiş, hayvanların satışına aracılık eden şahsın Tatavla'da oturan ve arabacılıkla meşgul olan İspiro veledi Mihail olduğu söylendiğinden bu da buldurularak ifadesi alınmıştır.

Mihail ifadesinde, Mıgırdıç namında bir Ermeni'nin kendisine müracaatla bir çift beygir almak istediğini, beygirlerin usta ve alışkın olmasını arzu ettiğini, bunun üzerine Kadıköyü'nde Tellâl Eksenefon vasıtasıyla Tiyatrocu Hasan Efendi'nin beygirleri uygun görülerek kırk altı lira bedel ile satın alındığını belirtmiştir. Ayrıca Mıgırdıç hayvanları Şişli'de bir ahıra götürmüş ise de orada araba görmeyince gerçekleşen suale cevaben efendisinin arabayı Paris'ten getirteceğini söylemiş. Daha sonra Mihail, Mıgırdıç'in lâstik tekerlekli yeni bir araba koştüğünü sokakta görmüş ve bir ay sonra tesadüfen kahvede karşılaştıklarında Mıgırdıç, efendisinin dışardan bir arabacı getirterek kendisine yol verdiğini anlatmış. Mihail, komisyonda mevcut enkaz gösterildiğinde bunun Mıgırdıç'in kullandığı araba enkazından olduğunu tekrar eylemiş. Tellâl Eksenefon dahi aynı ifadelerde bulunmuş.

Bahsi geçen ahırın sahibi Hazaros Efendi'nin malûmatına müracaat

olununca, 1 Mayıs 321 (14 Mayıs 1905) tarihinde Mıgırdiç Garipyan namında bir şahsın yüz elli kuruş kira ile ahırını tutup üç aylığını peşin verdiği, kiralama mukavelesi düzenlendiği ve Hazaros Büyükdere'ye gideceğinden ikinci üç aylık taksiti orada oturan akrabasından Agavni'ye vermesini Mıgırdiç'e söyleyip gittiği anlaşılmıştır. Hazaros, Temmuz başlarında bir kere daha ahıra gittiğinde orada orta boylu, esmer buğday benizli, kırk yaşlarında bir adama rast gelerek Mıgırdiç'i sormuş, oradaki adam Mıgırdiç'in efendisi olan Avusturyalı'nın hanesinde hizmet etmek üzere gidip yerine kendisinin geldiğini hikâye eylemiş.

Ahırın civarında kahvecilik eden Ağya veledi Markar'ın kayıtlı ifadelerinden dahi arabacı Sivaslı Mıgırdiç Garipyan'ın Hasköylü Yervant namında bir arkadaşı olup lâstik tekerlekli bir fayton ile Kâğıthane ve Büyükdere taraflarında gezindikleri, suikast sabahının on ikisi sularında Yervant'ın kahvehaneye gelip bir kahve içtikten sonra "Köye gidiyoruz." diye söyleyerek ayrıldığı ve o günden beri görünmediği anlaşılmış. Bahsedilen Yervant'ın Hasköy'de oturan validesi Peruz kadın çağırılmış ve hanesi aranarak Yervant'ın fotoğrafıyla Ermeni emellerini ve zararlı fikirleri ifade eden bir şiir bulunmuş.

Beşiktaş Zabıtası'nın 17 Temmuz 321 (30 Temmuz 1905) tarihli yazısında, Yervant'ın validesine verilmek üzere Unkapanı'nda Demirci Hacı İstepan namına Varna'dan üç liralık bir çek ile bir mektup geldiği bildirilmiştir. Hoca Hayreddin Mahallesi'nde 29 numaralı dükkânda demirci İstepan Süngüciyan veledi Ohan çağrılarak kendine Varna'dan gelen çek ve mektup sorulmuş ise de Yervant'ın hükûmet tarafından aranıldığını işittiğinden bu çek ve mektubu kabul etmediğini, postacının ihtarı üzerine reddettiğine dair imza attığını söylemiş ve durumu bahsedilen tarihte bizzat Beşiktaş Zabıtası'na bildirdiğini ilâve etmiş ve bu vaziyete şahit olan Veli Kâhya dahi İstepan'ın ifadelerini tasdik eylemiş.

Yervant'ın bu mektubunda gösterdiği adres Varna'da Saboris Mıgırdiç Haçadoryan'dır.

Hünkâr'ın Buyruğu

Cereyan etmekte olan soruşturmanın safhalarından Hünkâr'a özetlenmiş malûmat sunulurdu. Silviyoriçi ve Ripis gibi fena adamların türlü türlü isimler ve kıyafetler ile Beyoğlu'nda ve diğer semtlerde dolaştıkları ve birçok hususî hanelerin birer odasında misafir ve kiracı sıfatıyla

la saklanıp izlerini ve fiillerini gizledikleri dikkati çektiğinden, umumi oteller ve hanlardan başka mobilyalı, mobilyasız oda kiralayan hane, apartman ve pansiyonların artık düzgün bir nizama tâbî olmalarını, hiçbir hanenin bu nizama aykırı şekilde kiracı kabul etmemesini, usulü çerçevesinde kayıt defterleri tutulmasını, bu defterlere nüfus cüzdanları, tarih ve geldikleri bölgelerin açıkça yazılmasını emretmiş ve bunun için sonra hususî bir nizamname yapılmıştır.

Gerçekleşen soruşturmadan ve sırasıyla sorguya çekilen Bedos, Bogos ve Arabacı Ali Ağa, Bahriye Muhasebecisi Bahaeddin Bey'in arabacısı Rusçuklu Ramazan Ağa, Bahriye çarkçı mülâzımlarından Rıza Efendi, Arpacı Zamba, Arabacı Mehmed Ağa ve Hazaros'un kayıtlı ifadeleri ve beyanatından şimdiye kadar İstanbul'da emsali görülmemiş şekilde lâstik tekerlekli bir faytonun Beyoğlu, Galata, Şişli, Kâğıthane semtlerinde görüldüğü, arabacı mevkiinde Sivaslı Mıgırdiç Garipyan ve Hasköylü Yervant Frangülyan'ın bulunduğu, bu arabanın bomba hâdisesinden yirmi gün evvel selâmlık merasimi mevkiinde bulunup dönüşünde Talimhane kapısına çarparak okunun kırılması üzerine orada hazır bulunan ayak kahvecisi Bağdatlı Hüseyin ve elli numaralı araba sahibi İslahiyeli Mustafa bin İsmail, araba sürücüsü Lofçalı Hacı Mehmed ve Kilerci Edhem Efendi'nin seyisi Araçlı Hüseyin taraflarından yardım edilip bahsi geçen arabanın okunu yerine koydukları, arabanın yukarıda söylediğimiz ahırda muhafaza olunduğu, Beyoğlu Dairesi'nce usulüne göre kaydolunmamış ve numara konmamış bulunduğu anlaşılmıştır. Şahitlerden Ali Ağa dahi vakadan on beş gün evvel arabayı Beyoğlu'nda Tokatlıyan Gazinosunun önünde selâmlık merasiminden dönen arabalar sırasında, içinde iki kişi olduğu hâlde gördüğünü ve Tepebaşı'na doğru gidip beş on dakika sonra boş olarak dönerek Şişli'ye doğru gittiğini ve arabacısını görse tanıyacağını, bir Ermeni olduğunu ve tekrar dönüşlerinde arabacının yanında tanıyamadığı bir adam bulunup hâl ve tavırlarından birinin öbürüne, araba koşmasını öğretmeye çalıştığını anladığını söylemiştir.

Bir Yaralının İfadesi

Bomba hâdisesinde yaralanıp Gümüşsüyü Hastahanesinde tedavi altında bulunan, esnaftan Karlovalı Hasan bin İbrahim Ağa'nın yaraları iyileşerek rahatlıkla ifade vermeye kudreti bulunmasına binaen Sorgu Hâkimi İhsan Bey tarafından hastanede ifadesi alınmıştır.

Adı geçen İbrahim Ağa: “Ben arabamla müşteri getirmiştım, vaka günü Talimhane Meydanı’nın tam saat kulesinin karşısındaki kapısının sekiz on adım aşağısında doru beygir koşulu, tekerlekleri dört köşe lastikli bir arabanın Padişah’ın gelişinden biraz evvel arka kapıdan girdiğini gördüm; içinde beyazlar giymiş, süslü, genç güzel bir madam etekleri kabarık bir hâlde oturmakta idi.

Arabacısı şişmanca, sarı bıyıklı açık renk kostümlü bir adam idi, bizim esnaftan olmadığından kim olduğuna tanıyamadım. Namazdan sonra Padişah’ın dönüşü sırasında askerlere ‘selâm dur’ kumandası sedasını müteakip dehşetli bir şey patladı, artık ne olduğumu bilmedim, kendimi kaybetmişim. Ben Plevne Muharebesi’nde bulunmuş, kaç kere ağır biçimde şarapneller ile yaralanmış eski bir askerim. Böyle patlayış işitmedim, görmedim.” diye şahit olduğu macerayı hikâye etmiş ve madamın etekleri kabarmış vaziyette bulunmasından bir şey anlayamadığını sorulunca söylemiştir.

Arabacı Mıgırdıç ve Yervant’ın yanlarına sonradan katılan Jorj isminde bir şahsa araba koşmasını öğrettikleri ve vakadan bir hafta evvel Mıgırdıç’in bahsi geçen ahırı terk edip geri dönmediği, yukarıda ismi geçen kimselerin ve özellikle olay yeri yakınındaki kahvecinin ifadesinden anlaşılmış ve ahır aranarak Jorj’a ait olması gereken iki şapka, Rusça üç kitabın ismini taşıyan bir varaka ve bir Ermenice kitap, bir törpü, iki adet araba falakası ve madenleri beyaz bir koşum bulunmuştur.

Ermenice kitabın tercümesinden ve Rusça üç kitabın isimlerinin yazılı olduğu varakadan bunların Kafkas Anarşist Ermeni Cemiyetinin fesatçı fikir ve niyetlerini anlattığı ortaya çıkmıştır.

Mevcut şahitlerden arabacı Mehmed Ağa’nın kayıtlı ifadesinde yazıldığı üzere, Ripis denilen Moskoflu şahıs ile temasta bulunan ve sonradan Mıgırdıç’in lâstik tekerlekli araba ile Yeniçarşı’daki sokak başında beklediği, Cezayir Sokağı’ndaki Muradoviç Apartmanı’nda oturan ve Singer Fabrikası’nın Beyoğlu İdarehanesinde çalışan Edward Jorris yakalanarak sorgu altına alınmıştır.

Belçika Sefiri ve Baştercümanı

Edward Jorris’in sorgusunda bizzat hazır bulunmak arzusu gösterip bunda ısrar ettiklerinden, o zamanki kapitülâsyon belası da buna müsaait bulunduğundan Jorris’in birinci defaki sorgusunda Sefir bizzat bulun-

muş ve Baştercüman da hazır olmuş ise de sonraları yalnız Tercüman Mösyö Margenih kalmıştır.

Edward Jorris, 1876 senesinde Belçika'da Anvers şehrinde doğmuştur. 13 yaşına kadar Ekol Morayyan'da okumuş, ondan sonra hiçbir mektebe girmemiştir. Mektepten çıkar çıkmaz lft Kompani nam deniz nakliyatı şirketi nezdinde ve Anvers'te beş sene hizmet edip daha sonra Jita Obeli Şirketi'ne girmiş, bu kumpanyanın işleri iyi gitmediğinden çıkarak Libreri Zlânoz Kütüphanesi'ne yazıcı olmuş ve bir sene de orada kalıp sonra Levita Tuğla Çimento Ticarethanesi'ne muhasebeci sıfatıyla dâhil olarak orada da bir müddet çalışıp Fasyo Deniz Taşımacılığı Şirketi'ne sevk memuru sıfatıyla girip altı sene kalmış, nihayet Doyçe Levantline Vapur Şirketi acentalığını yapan Mösyö Tonele kendisine adı geçen şirketin İstanbul'daki şubesinin yazıcılığını teklif ettiğinden bu teklifi kabul ederek dört sene evvel İstanbul'a gelmiştir. Bir sene kadar mevzubahis vapur kumpanyasında çalıştıktan sonra Singer Kumpanyası'na kabul edilmiş ve on iki lira aylıkla orada istihdam edilmiştir. Mösyö Jorris Belçika Konsolosluğu aracılığıyla üç sene önce Anversli Anna Nellens ile evlenmiştir. 1904 senesi Ekim'inde Beyoğlu'nda Akarca Sokağı'nda Hikmet Bey Apartmanı'nda oturduğu sırada karısı Anna Nellens terzilik etmekte olduğu için aslen Almanyalı olan ve İsviçre tebaasından bulunduğu söyleyen ve pek güzel Almanca konuşan Madam Ripis namında bir kadın ikametgâhlarına gelerek elbise ismarlamış, karısının diktiği elbiseden pek memnun olmakla tekrar birkaç tane daha sipariş etmiş, bu şekilde aralarında münasebet ve dostluk oluşmuş bulunduğundan, görüştüklerini ve bir gün bu Madam Ripis'e refakat eden ve Almanca ve biraz Fransızca bilen genç ve zayıf yapılı bir Rus matmazelinin geldiğini, bunu kendilerine takdim eylediğini, arada oluşan tanışıklık üzerine gelip gittiklerini ve bir ay sonra bu matmazelin Fransızca öğrenmek arzusununu dile getirmesiyle memnuniyetle kabul ettiğini söylemiştir.

Sorulduğunda Madam Ripis'e refakat ederek kendilerine gelip giden Rus matmazelinin petrol ticaretiyle meşgul olup İstanbul'da bu ticaretin gelişmesini temin için kaldığını bir sohbet sırasında öğrenmiş ise de görüştükleri müddetçe böyle bir çalışmada bulunmamasından ve büyük harcamalar yapmasından şüphelenmiş, daha sonra zengin bir petrol madeni hissedarlarından olacağını zan ve tahmin ile şüphesinin ortadan kalktığını ifade etmiştir.

Edward Jorris'in yakalanmasıyla sorgusuna başlanılıp yukarıda gö-

rüldüğü üzere devam olunmakta iken Rumeli Vilayetleri Umumi Müfettişliğinden gelen ve aşağıda sureti yazılan şifreli telgrafname dikkat çekmiştir. Çünkü telgrafnamede vasıf ve eşkâli yazılı kadının Jorris'in tarif ettiği şekle uyduğu görülmüştür.

Rumeli Umumi Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'dan Gelen Şifreli Telgrafname Sureti

"Padişah fermanı gereği bu alçak cinayete kalkışanlar hakkında Vilâyat-ı Selâse'ce icap eden araştırma ve incelemelere devam olunmaktadır. Polis Müfettişliğinden alınan raporda Aşot Çiviciyan ve Armanak Aramyan namında iki şahıs ile Hiropsima namında bir kadının maktul Hristofer Mikailyan'ın dostlarından olup Vilâyat-ı Selâse'de fesat çıkartan komite reislerinden birinin aracılığıyla 8 (21) Temmuz'dan önce İstanbul'dan Romanya'ya ve oradan da Selânik'e geldikleri ve Selânik'te üç dört gün kalarak her biri takma adlarla birer pasaport ve nüfus tezkeresi elde ederek tekrar İstanbul'a döndükleri ve bunların herhâlde yeni bir hâdise çıkarmak maksadıyla hareket etmiş bulundukları bildirilmiş ve adı geçenlerin eşkâli aşağıdaki gibi kaydedilmiştir.

Polis sivil memurunun zabıtlara geçirdiği vasıf ve eşkâle göre Aşot Çiviciyan'ın otuz yaşlarında, tıknazca, esmer, orta boylu, kara gözlü ve Armanak Aramyan'ın yirmi-yirmi beş yaşlarında, bıyiksız, beyaz renkli, uzunca boylu ve yakışıklı birer şahıs oldukları ve Hiropsima namındaki kadının yirmi-otuz yaşlarında, vücutça zayıf ve fakat simaca pek güzel ve tıpkı bir İngiliz kadını gibi sade ve kibar tuvaletli bulunduğu ve Rusça, Almanca, biraz da Fransızca konuştuğu, her üçünün İstanbul'a birlikte giderek Büyüka'da Yorgolu semtinde bir otelin büfecisi olan Agyan'ın yanında misafir olacakları başkaca haber verilmiştir. İşbu malûmatı arz ile icap eden takibatın acilen yapılması hususunun lâzım gelenlere emir buyrulmasını istirham ederim.

19 Temmuz 321(1 Ağustos 1905)

Müfettiş-i Umumi Hüseyin Hilmi"

Hüseyin Hilmi Paşa merhumun bu telgrafnamesi Padişah tarafından incelenerek gereğinin ehemmiyetle icra ve takibi ferman buyrulmakla Zaptiye Nezareti'ne tebligat icra kılınmış ve Hususî Komisyon'a da malûmat verilmişti. Bunun üzerine Zaptiye Nezareti'nce tren garı ve

deniz zabıta memur ve müfettişleri ve gümrük muhafaza heyeti taraflarından lâzım gelen önlemler alınmış ve Adalar'a dahi hususî memur gönderilmekle beraber bizzat Adalar kaymakamı da inceleme ve araştırmaya memur edilmiş.

Araştırma, soruşturma ve takibat neticesi yukarıdaki eşkâl ve nitekte kimse bulunamayıp ancak Rumeli demir yoluyla Selânik'ten gelen iki erkek ve bir kadın, üç yolcunun Çekmece'de vagondan inip kayıplara karıştıkları ve hâlbuki bilet kontrolünde taşıdıkları biletlerin İstanbul'a kadar kesilmiş bulunduğu mahallî Jandarma Binbaşılığı'nın bildirmesinden anlaşılmıştır. Hadiselerin gerçekleşme tarzı ve ilgili memurlar tarafından süratle gerçekleştirilen takibat ve araştırmaların sonuçsuz kaldığı Hünkâr'a arz olunduktan sonra Hünkâr, "Memleketimizde polisin noksanına bundan büyük delil olamaz!" diyerek esef etmiş ve her şeyden evvel bu noksanın giderilmesini ve Polis Şifre Teşkilâtı'nın geliştirilmesini emretmiştir ki daha sonra yapılan Polis Nizamnamesi bunun semeresidir. Aynı gaye ve maksat için Fransa'nın en meşhur ve önde gelen polislerinden Paris Eski Polis İkinci Müdürü Mösyö Bonin'e öncelikle Sefaret vasıtasıyla görüşleri alınarak polis teşkilâtının düzenlenmesi hakkında hususî bir lâyiha yazdırılmış ve bir müddet geçtikten sonra yeter miktar bir ödenekle İstanbul'a getirilmişti.

8 Recep 1323 ve 4 Ağustos 1323 (17 Ağustos 1907) tarihli olup 167 maddeden oluşan Polis Nizamnamesi işte bu teşebbüsün neticesidir.

Mösyö Bonin İstanbul'a getirildiğinde Zaptiye Nâzırı olan Temyiz Mahkemesi Eski Reisi Şefik Paşa merhum ile Hamdi Bey ve Şûra-yı Devlet azasından Yanko Vitinos ile Nazif Sürurî beylerin iştirakiyle kurulan heyet aracılığıyla Polis Nizamnamesi'nin lâyihası düzenlenmiştir.

Mahalle Polisi (Polis Pirive de Quartier)

Mösyö Bonin, Polis Teşkilâtı'nda bir de "Mahalle Polisi" namıyla bir şekil tavsiye etmiş ise de İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar mahallelerinin çokluğu hasebiyle fazla masraf gerektireceğinden uygulaması ertelenmiştir.

Fransalı polislik uzmanının dediğine göre, Mahalle Polisi her mahallede ihtiyar heyeti dâhilinde bulunacak, daima o mahallede kalacak ve bütün mahalle sakinlerinin kim olduğunu, meşguliyetlerini, hâl ve hareketlerini gözlemleyecek, ev sahibi, kiracı, misafir olarak bulunanları

taniyacak ve şüpheli gördüklerini bağlı olduğu polis müdüriyetine bildirecekti ki güvenlik açısından da fayda umulan bir tedbirdir.

Anılan nizamnameye göre, Zaptiye Nezareti bünyesinde 33 sivil, 15 müfettiş ve Beyoğlu Mutasarrıflığı'na 20 sivil, 4 müfettiş, Üsküdar için 2 müfettiş, 15 sivil, İstanbul Polis Müdürlüğü için de 2 müfettiş, 10 sivil memur verilmiş ise de İstanbul Vilâyeti'nin genişliğine, deniz ve kara yollarının tabii elverişsizliğine göre kâfi değildi.

Nitekim sonradan mükemmel biçimde ıslah edilip geliştirilerek polis teşkilâtımız iftihar edilecek hâle gelmiştir.

Edvard Jorris kendileriyle tanışıklık kurup Fransızca okumak isteyen Rus matmazelinin o tarihte Beyoğlu'nda Yemenici Sokağı'nda Madam Devon'un mektebine yakın bir hanede oturan Mösyö Ripis ve Madam Ripis'in yanında ikamet eylediğini, adı geçen Rus matmazelinin hava değişimi için İstanbul'a gelerek birkaç ay kalacaklarını, biraz müddet Kroker Otelinde kalmışlar ise de yemeğini beğenmediklerinden Muradoviç Apartmanı'nda bir daire tuttuğu ve iki odasını Moskoflu'ya kiraya verdiğini, bu Moskoflu'nun hasta bulunan kızına karşı karısı Madam Anna Nellens Jorris'te özel bir muhabbet oluştuğunu, birlikte ikametleri esnasında Moskoflu'nun Samoel Fayin namında, Musevî mezhebinde, Rus tebaasından olduğunu öğrendiğini, pasaportlarında da "Samoel Fayin ve ailesi" diye yazılı olarak gördüğünü ve Veros'un kızı ile kendi karısının birlikte ve işleriyle meşgul olarak çok vakitler bu Samoel Fayin'e hariçten dostları gelip Rusça konuştuklarını hikâye etmiştir.

Sorgu hâkimi tarafından yöneltilen bir soru üzerine, bir ay sonra, yani 1904 Ekim'inin ortasında Samoel Fayin kirasını ödeyerek ve kızının hava değişimine ihtiyacı olduğunu beyan ile hanelerinden ayrılıp gittiklerini, Mösyö Ripis ve Madam Ripis'e gelince, bunların da geçen Mart içinde bir daha ders almayacağını ve bazı işleri için Avrupa'ya gideceğini söyleyerek ayrılmış olduklarını, eşinin Madam Ripis'ten Viyana adresiyle selâmının yazılı olduğu bir iki kartpostal aldığını, tarihi ifadesinden yani 15 Temmuz 32'den (28 Temmuz 1905) bir ay önce Ripis ve madamının dönerek Royal Otelinde misafir kaldıktan sonra bu otelin sokağında bulunan 12 numaralı pansiyona nakledip müteakiben kızları da gelmiş, Ripis ile birlikte oturmuş ve eskisi gibi kendisinin matmazele ders vermiş olduğunu ve genellikle bunların yanına giderek vakit geçirdiğini ifade etmiştir.

Edward Jorris vuku bulan suale cevaben, Ripsis'in yanına gelen bazı dostlarıyla yukardaki odada yalnız görüştüğünü ve bu dostlardan en çok gelip giden uzun boylu pek az bıyıklı ve sakalsız kuru yüzlü, solgun benizli olup Ripsis'in kâtibi diye tanıdığını, hattâ bu şahsın önceleri Ripsis'in dışarıya gidişinde Yemenici Sokağı'ndaki malum apartmanda oturduğunu, ondan başka uzun boylu, bıyıkları pek çok ve uzun ve sarı simalı bir adamın da Ripsis ile görüşmekte bulunduğunu, bazen Lüksemburg Gazinosu'nda satranç oynadıklarını, çoğu vakit yanlarında bir de kadın olduğunu, sonradan Ripsis'in bu adamla ortadan kaybolduğunu, hattâ kaybolmaları akşamı veda için yanında kadının Ripsis'in adamıyla hanesine gelip Rusça konuştuğunu, kendisine Ripsis'in adamının tercümanlık yaptığını, konuşma sırasında yanında kadının kardeşi olup beraber Odesa'ya gideceklerini ve kendisinin Musevî mezhebinde dul olup isminin Ekova olduğunu söylemiştir.

Diğer taraftan da Ripsis ve karısı ile Moskoflu kızın suikast günü akşamında birden bire ortadan kaybolup o sırada hane sahibine matmazelin ağırca hastalanmasından üç gün kadar köye gitmeye mecbur kaldıklarını tebliğ etmesini rica eylemiş ve apartman dairesinin kapı anahtarının kapıdaki hasırın altında bulunduğunu bildirmiştir.

Tavukları Hane Sahibine Teslim Ediniz

Madam Ripsis alelacele giderken kurşun kalemiyle küçük bir kâğıda "Üç gün sonra geri döneceğiz, tavukları hane sahibine teslim ediniz." diye yazıp masanın üstüne bırakmıştır. Ve sorulduğunda bu tavuklardan maksat ne olduğunu bilmediğini ve fakat bahsi geçen hanede şimdiye kadar hiçbir tavuk görmediğini ifade etmiştir.

Edward Jorris, sorgu hâkiminin: "Bu kadar sıkı ve samimi birleşip konuştuğunuz Ripsis hakkındaki düşüncenizi söyler misiniz?" diye vuku bulan sualine cevaben, Ripsis'in "Fikrî coşkunluğa sahip ve yaşam tarzı pek acayip" olduğunu beyan etmekle beraber ifadesine devamla hâdisе gecesi saat bir sularında Ripsis'in yanına girerek bir saat kadar beraber bulunduktan sonra Ripsis'in işi olduğunu bahane edip yukarıya çıktığını, kendisi Madam Ripsis ve Matmazel Robina ile aşağıdaki odada kalıp gece saat dört buçukta hanesine döndüğü ve Ripsis'in o gece pek meşgul ve zihninin dağınık göründüğünü, aşağıda bulunduğu sırada akli fikri tamamıyla yukardaki odada olup seslerinden ve gezinmelerinden yukarda üç kişi mevcut olması lâzım geldiğini ve bunların hep Rusça

konuştuklarını, cuma günü sabahleyin on iki sularında Ripis'in hanesi-
ne uğradığında hlinden, yüzünden, gözünden çok yorgunluk belirtileri
okunduğunu ve o akşam ders alamayacağını söylemesinden ancak on
beş dakika kadar kalıp işine gittiğini, akşam saat on bir sularında Sin-
ger İdarehanesinden ıktığında Yıldız'daki bomba hâdisesini duymuş ve
ayrıntılı bilgi almak için çarşıya giderken Ripis'in evine uğramış ise de
kendisini bulamadığını, fakat Kapıcı Marko'nun ifadesinden öğle vakti-
ne yakın bunların haneden çıkıp henüz dnmediklerini ve hane sahibi
Muradoviç dahi Matmazel Robina Fayin'in hastalanmış olması hasebiy-
le alelâcele gitmiş ve üç gün için köye gideceklerinin kendisine sylen-
mesini tembih ettiklerini ifade eylediğini beyan eylemiştir.

Jorris diyor ki: "Genelde Ripis'in yanına gidip gelen, gizli gizli konu-
şan şahsın ismini Karlo olarak biliyordum ve bunu Ripis'in kâtibi diye
tanıyorum. Bir gün Ripis'e bir mektup verdiği sırada zarfın üstünde "Sil-
viyorii" yazılı olduğunu gördüm ve ikinci defa da Karlo'nun cebinden
ıkardığı cüzdanın içinde de Silviyoriçi namı yazılı bulunduğunu görerek
bu Karlo denilen adamın Silviyoriçi olacağını tahmin ettim.

Zikredilen şahıs kse, sesi zayıf, gözleri kara ve fazla asabiyetten çok-
a açılıp kapanrdı, pek meraklı, hırçın ve hassas görünüyordu.

Ripis İstanbul'a ilk geldiğinde gezmek için aylıkla tutulmuş bir arabası
vardı. Son gelişinde nasıl bir arabaya bindiklerini görmedim. Hanede
Madam ve Matmazel Ripis'ten başka kadın yoktu. Bir hizmeti kadın
tutmak lüzumundan bahsettiğimde her hizmetçiye gvenemeyecekleri-
ni beyan ederek uygun görmediler. Ripis daima Fransız altını kullanır-
dı, harcamaları fazla idi."

Bunlardan şüphelenmiş ise de zevcesi Anna Nellens'in onlar lehinde
konuşarak şüphesini gidermeye çalıştığını söylemiştir.

Beşiktaş'ta Bir Hane Tutulacaktı

Bir gün sohbet esnasında, oturdukları haneden memnun olmadık-
larını ve daha iyi ve geniş bir hane tutup taşınmak istediklerini Semoel
Fayin, kızı Robina, Ripis ve eşi söyleyip ertesi günü Beşiktaş Ortaköy'e
doğru giden caddede bir hane bulunduğunu beyan ile beraberce gidip
haneyi grmuşlerdir. Bu hane on iki odalı ve dokuz lira kiralı olup ken-
disi o kadar kira veremeyeceğini belirtmiş ve adı geçen zat tarafından
dahi para işine ehemmiyet vermemesi söylenilmiş, karısı da oraya ta-

şınırlarsa civarda birçok İslâm hanımları bulunacağından terzilikten de istifade edeceğini ileri sürerek taşınmalarını tavsiye etmiş ise de kiranın fazlalığından ve kumpanyadan aldığı maaşa göre bunu yapamayacağından bahisle vazgeçmiştir.

Karısının bunlara o kadar düşkün oluşu ve hizmetlerine koşuşturup durmasının neden ileri geldiği sorulunca, karısının parayı çokça sevmesinden ve kendisine çok iyiliklerde bulunacakları hakkındaki vaatlerine inanmasından onlara meylettiğini söylemiş ve eşinin şimdi nerede olduğu sualine de “Nerede olduğunu bilmiyorum, anbean sabırsızlıkla bir haber ve mektup bekliyorum.” demiş, fakat geçen hafta salı günü validesini görmek için Belçika’ya gitmek üzere, bir sandık, bir çanta ve kırk lira para alarak ve pasaportunu konsoloshaneden yaptırarak İstanbul’dan ayrıldığını ve o gün Sirkeci’ye kadar Madam Ripis ile beraber olduğu hâlde giderek karısını trene bindirdiğini ve Viyana’ya kadar bilet vermediklerinden adı geçenin Belgrad’a kadar bilet kestirdiğini hikâye etmiştir.

Edward Jorris karısını ateşli bir aşk ve muhabbetle sevmekte bulunduğunu ve henüz bir haber alamamasından son derece muzdarip ve kederli olduğunu sorgu hâkimine yana yakıla anlatmıştır.

Atina Sefaretinden Telgrafname

“Atina Adliye Cezaevinde adi bir suçtan dolayı zanlı olarak tutuklu bulunup beraat ettikten sonra tahliye edilen Lankazalı Tayfur Efendi Sefarethane’ye gelerek cezaevinden çıkacağı gün tutuklulardan iki Ermeninin Ermenice konuştukları sırada ‘emanetlerin bugün Pire’den hareket edecek A.T. vapuruna konulduğu ve bu vapurun doğrudan Karadeniz’e geçeceği ve geçerken Ayastafanos (Yeşilköy) sahilinde bekleyecek olan bir balık kayığı tarafından alınacağı’ hakkında sözler söyleyip merak ve endişeli tavırlar sergilediklerini ve bundan şüphelendiğinden sadakat icabı ihbara başvurduğunu ifade etmiş olmasıyla vaziyet arz olunur.

RİFAT”

Bu telgrafname de şifre edilerek arz olunmuş ve gereken tedbirlere başvurulması Zaptiye Nezareti ile Rüşumat Emaneti’ne ve Liman İdaresi’ne emir ve tebliğ edilmiştir. Liman İdaresi’nce soruşturulduğunda

gerçekten bu namda bir vapurun on beş yirmi günde bir defa Karadeniz'e geçip kereste yüklenerak döndüğü, limanımızda beklemediği bildirilmiş ve Rüsumat Emaneti tarafından da sahil muhafaza müfettişlerine gereken denetimleri yapmaları tembih edilmesi üzerine Ayastafanos Sahili Müfettişliğinde bulunan Hacı Hasan Fehmi Efendi gece saat üç buçuk sularında muhafaza sandalı ile adı geçen sahilde dolaştığı sırada bir şilebin sahilden yarım mil kadar açıkta duraklayıp oralarda dolaşan bir kayığın da şilebe doğru ilerlediğini mehtap ışığı ile görerek hemen üstüne gitmiş ve şilep yoluna devam ettiği için açılmak isteyen bu kayığı yakalayıp sahile getirmiştir.

Sahilde arama yapılırken kayık içerisinde iki sandık bulunmuş ve sandıklar açılmayıp doğruca gümrüğe getirilerek usulü üzere arandığında içlerinden yirmi dört küçük paket dinamit ve kırk sekiz adet rovelver çıkmıştır. Kayıkçı'nın Hazaros isminde bir Ermeni olup aslen Tiflis ahalsinden bulunduğı ve esasen balıkçı esnafından olmayıp sadece bunları kaçırmak için Atina'dan aldığı talimata binaen hareket eylediğı anlaşılmıştır.

Jorris'in uzun uzadıya verdiği ifadelerinden Atina, Pire, Filibe, Varna taraflarında bulunan komitecilerin türlü hile ve entrikalara başvurarak fesat çıkarmaya ve cinayet işlemeye çalıştıkları ve bu vapurla İstanbul'a gönderilen dinamit ve rovelverlerin vakadan sonra ulaşmasına bakılırsa hâlâ alçaklıklarına devam edip yeniden yeniye bir şey yapmak istedikleri kesin olarak anlaşılmış ve Sultan Hamid'in canı sıkılmıştır.

Bunun üzerine güvenlik önlemlerinin sıkılaştırılması hakkında tekrar emirler çıkarılmıştır.

Soruşturma komisyonunun yaptığı derin araştırmalar, sorgu ve incelemeler ile Viyana, Atina, Filibe, Sofya, Paris ve Cenevre'den alınan hususî malûmattan başka İstanbul'da birçok defalar kendisini malum şahıslar ve enkazı komisyonda saklı ve mevcut arabanın sahipleri ve adamları ile beraber gören şahitlerin tanıklıkları doğrultusunda Edward Jorris hakikati saklayıp inkâr etmeye imkân kalmadığını anlayıp sözlü olarak bazı itiraflarda bulunmuş ve söyledikleri kayda geçirilmiş olduğu gibi aşağıda tercümesi verilen ifadesini de Fransızca olarak yazıp komisyona teslim etmiştir.

Anarşist Jorris'in El Yazısıyla İtirafı

“Benim fikir ve emel arkadaşlarımdan olup çok zamanlar sohbetler ettiğim Arnavutköylü Viram Şabuh Kendiryan esasen fazlaca hür fikirli ve başı taçlı müstebitlere karşı son derecede kinli bir adam idi. Ben de küçük yaşımdan beri aynı fikir ve emele sahip ve anarşistliğin takipçisi olduğumdan aramızda fikir birliği ve vicdan kanaati hüküm sürmekteydi.

Fikir alışverişleri ve sohbetlerimiz sırasında yeri geldikçe Ermeni komitelerinin gaye ve emelleri mevzubahis olur ve bunların şiddet eylemlerine başvurmaları düşünülürdü.

Viram Şabuh Kendiryan'ın bu hususta bana yaptığı tesirden başka çoğu zaman incelediğim *Pro Armenia* gazetesinin yayınları da düşüncelerime etki ederdi. Bu gazete Osmanlı Hükûmetinin Ermeni milletine yaptığı zulümleri acı bir şekilde gözler önüne sererek her okuyana bir nevi heyecan ve asabilik verebilirdi. Hele 'Sultan Ruj' (Kızıl Sultan) namıyla yad olunarak Ermenilere zulmettiği yazılan Sultan Hamid'e karşı bende büyük bir infial uyandırıyordu.

O sırada Ermeni İhtilâl Komitesinin İstanbul'da büyük bir suikast teşebbüsünde bulunmaya karar verdiği ve bazı fedaîlerini bu işe memur eylediği anlaşıldı. Hazırlanan bu hareketlerde meselâ Osmanlı Bankası'nın, Galata ve İstanbul köprülerinin havaya uçurulması düşünülerek Osmanlı Bankası civarında tramvay yolu üzerinde bir fotoğraf makinesi mağazasının ve köprübaşında eski Kredi Liyone ve şimdi Fransız Bankası'nın bulunduğu binanın az ilerisinde Ömer Abid Hanı Sokağı'nın başındaki eskiden şemsiyeci, şimdi yemişiçi dükkânının kiralanan hafriyatna başlanıldığını Kendiryan'dan işitiyordum. Bu esnada Filibe'de diğer bazı komiteler ile Ermeni fesat komitesinin fevkalâde mühim bir toplantısı gerçekleşti.

Bu toplantıda pek çok ihtilâlcı hazır bulunmuş ve *Pro Armenia* gazetesini başyazarı Pirikyâr dahi bizzat iştirak ederek eylemin Yıldız'da cuma selâmlığı esnasında yapılması kararlaştırılmıştı.

Zaten Viram Şabuh Kendiryan beni Samoel Fayin ve kızı denilen Robina ile görüştürmüştü. Gerçekte Robina, Samoel Fayin'in kızı değildi. Bunlar mühim Ermeni anarşistleridir.

İhtilâlcı olarak yetiştirilmiş, Ermeni İhtilâl Cemiyeti'ne girmiş kimse-lerdi. Yemenici Sokağı'nda 30 numaralı apartmanda tuttukları dairede

büyük salonda birçok defalar Samoel Fayin, Matmazel Robina ve Ripsis'in karısı, Kendiryan, Trase Yuvanoviç, Silviyoriçi ve Şarl Yuvanoviç Torkom, Madam Aşoya hazır bulundular, daha birçok kimse mevcut ise de isimlerini ve kim olduklarını öğrenmek mümkün olmadı."

Komisyon heyeti "bu isimleri saklamanın iyi olmadığını ve herhâlde onların isim ve kimliklerini bilmesi ve söylemesi lâzım geldiğini" ihtar etmiş ise de Jorris o meçhuller hakkında bir şey ifşa etmemiştir. Jorris'in yazılı ifadesi şöyle devam etmektedir:

"Bunlardan bir kısım fedaîler geçen Ekim ayında İstanbul'dan gittiler. Paris'te ve Bulgaristan'daki toplantılarda delege sıfatıyla bulundular ve nihayet bomba denemeleri sırasında Sofya civarında bir köyde ikisi telef oldular. Daha sonra karışıklık çıkarma işlerinin icra reisliği Liparips'e geçti.

Liparips eski yöntemler çerçevesinde hareket edip birkaç defa yeni el bombalarını denemeye gitti, bizzat tecrübeler edindi ise de bu yeni bombaların faydalı ve kullanışlı olmadığını anladığından ondan vazgeçerek karısıyla birlikte Viyana'ya gitti. Viyana'da Neseldorf Fabrikası'na malum arabayı yaptırdı. Araba tıpkı komisyonun öğrendiği tarzda ve vasıtalar ile İstanbul'a getirildi.

Arabanın İstanbul'a gelişinden birkaç gün sonra Ripsis ve karısı da geldiler, Otel Royal'e indiler.

Bu otelde uzun süre ikamet etmek işlerine gelmediğinden üç gün sonra İngiliz Sefarethanesi yakınlarında bulunan 2 numaralı apartmanı tuttular. On gün sonra Matmazel Robina da geldi. Ripsis ile beraber bu apartmanda kaldılar. Sonradan görünen lüzuma istinaden benim ikamet ettiğim Yeniçarşı'daki Muradoviç Apartmanı'nın bitişiğindeki küçük eve taşındılar.

Hepimiz suikast gününe kadar orada ikamet ediyorduk. Olay, başlıca Kafkas Ermeni İhtilâl Cemiyeti ile Hınçak Cenevre Komitesinin eseridir.

Biz evvelce selâmlık merasimi esnasında yabancı misafirlere mahsus set üzerinden bomba atmayı uygun görmüştük. Bu tarz ile başarı sağlamanın mümkün olup olamayacağını pek kestiremediğimiz gibi evvelce birer hile ve desise yoluyla Rus Sefaretinden alabildiğimiz izin belgesini üçüncü defa da alabilmemiz şüpheli görüldüğünden bundan vazgeçerek "Maşin Enfernal" tedarik edip getirtmeye karar verilmiş ve malûm olduğu üzere öylece uygulanmış ise de amaçlanan başarı elde edileme-

yerek birçok habersiz kimselerin hayatı heder olmuştur.”

Kullanılan Melinit 80 Kilodur

Jorris’in yazılı ifadesi şöyle devam etmektedir:

“Özel olarak yaptırılan arabanın gizli bölmesinin ölçülen ebadına göre ısmarlanıp hazırlanan sandık tam yüz kiloluk hacme sahip olduğundan işbu patlayıcı maddeye ‘mitray’ denilen bazı çelik ve demir parçaları ilâve edilmiş ve vaka gecesinden bir gün evvel bu sandık ağırlığı nisbetinde taşlar doldurularak Şişli haricinde arabanın tahammül ve direnç derecesi ölçülmüştü.

Tecrübe sonucunda arabanın tahammülü ve sandığın vaziyeti istenilene uygun çıktığından cuma günü selâmlık merasiminden az evvel her türlü hazırlıklar tamamlanarak tayin olunan saat ve dakikada Ripis ile kızı Robina’nın hareket ettiklerini ve Maşin Enfernal’i bizzat bu ikisinin ateşlediklerini biliyorum.”

Jorris ifadesinin devamında, hâdisenin gerçekleştiği sırada bunların vaziyetlerini tabî ki görmediğini, kaçıp kaçmadıkları, yahut patlamada helâk olup olmadıklarını bilmediğini, kendisinin bunlara katılmasının yaradılışından kaynaklandığını ve esasen anarşist mizaçlı olup özellikle Sultan Hamid’in komite gazeteleri tarafından sürekli yazılan cinayetlerinden etkilenen fikirlerinin gereği olduğunu söylemiş ve “Komisyon tarafından hâdisenin bütün iz ve delilleri tamamen meydana çıkarıldığı için artık saklamaya lüzum görmüyorum, nihayet yaptığımı biliyorum, lâıyk olduğum cezayı çekmeye de hazır bulunuyorum.” diyerek yazılı ifadesini sonlandırmıştır.

Edvard Jorris Komite Arkadaşlarının İsimlerini Söylemiyor

Bu itiraflardan sonra Jorris’ten komite arkadaşlarının ve bu işte diğer çalışanların kimler olduğu sorulduğunda hiçbirisinin hakikî isim ve şöhretini bilmediğini, hattâ komite nizamnamesini Viram Şabuh Kendiryan’ın kendisine tebliğ eylediği sırada Ripis ile Samoel Fayin’in bile asıl isimlerini bildirmediğini ve bu nizamnamenin bu konuda pek kat’î hükümleri bulunup aksine hareketin en şiddetli ve serî cezaya çarptırılacağını ihtar etmiş bulunduğunu ifade etmiştir.

Jorris, Samoel Fayin’in hakikî adının Hristofer Mikailyan olduğunu daha sonra Sofya civarında ölümünden bahseden gazetelerden öğren-

diğini ileri sürmüştür.

Belçika'nın Anvers Müddeiumumisi Yazıyor

Brüksel Osmanlı Sefareti vasıtasıyla Belçika'nın Anvers Müddeiumumisi yazıyor:

“Osmanlı Hükûmeti Başmüddeiumumisi'nin sorusuna cevaptır:

Jorris Charles Edward nam kimse Jorris Gerard Jan ile Sens Catherine nam kadından 11 Şubat 1876 senesinde Anvers'te doğmuştur. 1894 senesinden 1900 senesine kadar validesiyle birlikte hanelerinde ikamet etmiştir.

O tarihe kadar Mösyö Foryo namında birinin ticarethanesinde aylık iki yüz elli frank alarak geçimini sağladı.

1901 senesinde Belçika'dan İstanbul'a gitmiştir. Orada 10 Kasım 1871 doğumlu Matmazel Nellensen Korneli ile 1902 senesinin 26 Temmuz'unda resmen izdivaçları vuku bulmuştur. Ne kendisinin ne de eşinin sabıkaları yoktur.

Jorris Anvers'te anarşizm yanlısı olarak tanınmıştır. Kendisi bu fikri taşıdığını saklamazdı. Fakat yapıp ettiklerinin ve bunları umuma yaymanın aleyhinde bulunduğunu söylerdi. Son ayrılış tarihine kadar Unittas adlı ticaret çalışanları kulübünün kâtibi olup iyi ahlak ve temiz kalp sahibi olduğu zannolunduğundan öyle bir anarşist cinayetine iştirak edeceği farz olunamıyordu. Bu vesileyle saygılarımızı arz ederiz.

Anvers Müddeiumumiliği”

Osmanlı Bankası ve Galata Köprüsü'nün Havaya Uçurulması Adına Girişimler

26 Ağustos 1321 (8 Eylül 1905) Tarihli, 264 Numaralı Belçika Elçiliğinin Siyasi Notası

Yukarıda Osmanlı Bankasının ve Galata Köprüsü'nün havaya uçurulması hakkında Jorris'in anlattığı planları kaydetmiştik.

Bunlar nerede ve nasıl yapılacaktı?

Galata'da Osmanlı Bankası yakınında ve “Voyvoda” Hanı altında, en geride bulunan mağazayı komitenin kiraladığı, Karagözoğ adına açılan ve içinde fotoğraf alet ve edevatı satarak güya ticaretle iştigal ettikleri ve Karagözoğ'un Rusya'ya gitmesi nedeniyle mağazada vekâleten, adı

geçen Silviyoriçi'nin kalarak ticaret yaptığı öğrenilmiştir. Zaptiye Nezaretinden her şeyden önce adı geçen Karagözof'un kimliğinin belirlenmesi hakkında malumat istenmesi bildirilmiştir. Gelen cevapta Beyoğlu Mutasarrıflığının tatbikatına istinaden Karagözof'un kimlik kayıtlarının Karakin oğlu Takfor Karagözof olup sonradan Rus vapur şirketinin Ejof vapuruyla Batum'a gittiği anlatılmıştır. Bu dükkânda ilk önceleri çırak olarak bir sene kadar çalışan "Ojen Daliçyo oğlu Aleksandır" götürülerek ifadesi alınmış: Gerçekten Karagözof'un Rusya'ya gittiğini, gitme sebebinin kendisine Rusya'da askerlik kurasının çıkması olduğunu ve giderken Silviyoriçi'yi mağazaya vekil olarak bıraktığını söylemiştir. Silviyoriçi'nin genellikle mağazaya gelerek usta Karagözof ile görüşen uzun boylu, tüsüz, kadın sesli bir adam olduğunu ve bahsi geçen kişi adına Fransız postası vasıtasıyla birçok mektup ve para alıp verdiğini söylemiştir.

Mağazada yapılan araştırma ve kazılarda Osmanlı Bankasını hedeflenecek şekilde gayet kalın, kâgir duvarın delinip altından çok miktarda taş ve toprak çıkarılarak bir "kara lağımı" hazırlanmaktayken bırakıldığı görülmüştür.

Böylece fotoğraf alet ve edevatı satan bir mağazada hiç lüzum ve ilgisi olmadığı hâlde otuz kadar boya fıçısı bulunup bunların bazılarının içi toprak artığıyla siyahlanmış olduğundan delinen duvardan çıkarılan toprakların bu vasıta ile dışarıya taşındığı tahmin edilmiştir.

Galata Köprüsü'ne yapılacak saldırı için de bu köprünün tam Galata başlığından on on beş metre ilerisinde bulunan Fransız Bankasından sonra, Ömer Abit Hanı'na giden sokağın köşesindeki ve bugün yemişçi dükkânı olarak kullanılan ve o tarihte şemsiyeci dükkânı olan yer seçilmiş ve komite tarafından aldatıcı bir şekilde kiralanmıştı. İçindeki küçük bodrumun köprü istikametine doğru genişletildiği ve çıkarılan toprakların sabah, akşam büyük bir el çantasıyla bazen şemsiye paket sandığı şeklinde taşınıp Azap Kapısı'na giden Kürekçiler Sahili'nden denize dö-küldüğü yapılan inceleme neticesinde anlaşılmıştır.

Burada kullanılacak "kara lağımı" fitilleri gayet ustaca yapılmış olup üstü ipekli, sudan ve rutubetten etkilenmeyecek şekilde içleri boş madenî bir zarf şeklinde yapılmış iki kangalı kırmızı, üçü siyah ve beşi beyaz paketten oluştuğu, sonradan Azap Kapısı'ndaki Avusturya Hastanesinden çıkarılan patlayıcı maddeler arasında görülmüştür ki fesat reislerinin nelere teşebbüs etmek istedikleri anlaşılmaktadır.

“Sakınılan Göze Çöp Batar”

Hünkâr’ın Eğlence Saatleri

Abdülhamid’in bütün eğlencesinin ara sıra parkta kısa bir gezintiden ve nadiren tiyatroda oyun seyretmekten ibaret olduğunu söylemiştim. Yıldız Parkı’nın iç kısmında uzunca ve hayli büyükçe bir havuz, bu havuzun sonunda da küçük ve zarif bir köşk vardı. Abdülhamid yazın ve ağaçların çiçek açtığı bahar mevsiminde bu parka gider, havuz başında dolaşırdı. Bir gün Kitabet Dairesinde otururken Hünkâr’ın beni havuz başında beklediğine dair bir emir almıştım. Hemen yetiştim. Havuzda alüminyumdan yapılmış bir sandal duruyordu. Sandal pek hafif olduğu için binilirken pek dikkatli davranılması lazımdı. Kendisi itinayla sandala bindi ve bana da binmemi emretti. Sandal gayet hafif olduğundan oturmak da ayakta durmak da tehlikeliydi. O gün geçirdiğim heyecan cidden fazlaydı. Abdülhamid metanet gösteriyordu. Sahilde Hünkâr’ın güvendiği kişilerden olan Bahriyeli Tufan Paşa ile diğer emektarları vardı. Bunların da yüzünde telaş ve heyecan izleri vardı. Bir kaza olduğunda akıbetin ne olacağı bilinmiyordu. Her neyse sahilden açıldık ve epeyce ilerledik. Tehlike olmaksızın karşı sahile yanaştık. Ancak sandalın hafifliği sebebiyle karaya çıkarken aynı tehlike baş göstermişti. Sandal hiç durmadan oynayıp duruyordu. Bu benim için bir gezinti değil, bir işkence olmuştu. Nihayet sağ salım sandaldan çıktık. Aynı havuzda gene alüminyumdan yapılmış ve elektrikle çalışan bir istimbotla Hünkâr ile dolaşırken yangın çıkmıştı. “Sakınılan göze çöp batar.” sözü işte böyle şeylerden çıkmıştır.

Havuzun sonundaki köşk, denize yakınlığı ve etrafının güzelliği itibarıyla cidden fevkalade bir şeydi. Oradan Marmara'ya uzanan gözler emsalsiz bir manzara izlerdi. Hünkâr esasen çok çalışkan bir adamdı, olaylar karşısında tam işbaşında ve uyanık bulunmak isterdi. Bu itibarla sarayın o tür sermayelerinden yararlanmaya pek vakit bulamazdı. Ancak müsait vakitlerinde de evham ve vesvesenin galip gelmesiyle parka çıkmaz, havuzdan istifade etmez, manzaralara kayıtsız yaşardı. Öyle olmakla beraber inzivayı ve evham perdesi arkasında saklanmayı o kadar severdi ki hayatın en zevkli ihtiyaçlarından olan bu gezintilerden kendini mahrum edişi onda bir sıkıntı meydana getirmezdi, âdeta böyle şeyler hatrından geçmezdi.

Rusya'dan Gelecek Olan İki Bin Muhacir

Türkiye'yi koloni hâline getirmek öteden beri bazı devletlerin siyasetinde olan meselelerdendi. Abdülhamid ise bundan bilhassa korkardı. Göç yoluyla Türkiye'ye gelip yerleşecek yabancıların kendi devletleri için daima bir müdahale sebebi teşkil edeceklerini sık sık tekrar eder dururdu.

Bir ara Rusya hükûmeti de bu sevdaya düşmüş ve Rusya'dan iki yüz bin kadar muhacirin gelip yerleşmesi hakkında bir girişim yapılmıştı. Hünkâr bu meselenin incelenmesini İzzet Paşa'nın başkanlık ettiği bir komisyona havale etmişti. Bir ara komisyon her nedense işi hafife almaya ve elçiliğin girişimine göz yumar görünmeye başlamıştı. Öteden beri Rusya'dan da gelen muhacirler bağlı oldukları hükûmetten izin almaya-
rak hicret etmekte, bir kısmı hac vesilesiyle gelip kalmaktaydı. Bazı Rus tebaası ticaret maksadıyla veya seyahat fikriyle geldiklerini pasaportlarına kaydettirerek geldikten sonra artık geri dönmüyorlardı. Bundan başka Rusya'dan firar ederek gelenler de oluyordu. Rus hükûmeti devlet hukuku kaidelerine ve bazı anlaşma hükümlerine dayanarak bunları kendi tebaasından addediyordu. Bu görüşün kabul edilmemesi iki devlet arasında zıddiyeti, kabul edilmesiye Rusya İmparatorluğunun Türkiye sınırları içinde bulunan yüz binlerce Rus'tan oluşan bir nüfus külesine sahip olmasını gerektirecekti. Abdülhamid buna bir türlü meydan vermek istemiyordu. Rus vatandaşlığından ilgilerini kesmeden gelen muhacirlerin kabul edilmemesinden başka yol yoktu. Rusları gücendirmek de lazımdı. Bu sahada karşılıklı girişimler yapıldı. Rusya hükûmeti bu konuya yanaşmadığından o, iki yüz bin kişilik kabile de gelmedi.

Nuri Paşa'nın Azledilmekten Kurtarılması

Son zamanlarda bir kitap yayınlanmıştı. Bunu yazan kişi duvar ilanlarıyla bu kitabın önemini halka ilan etmişti. Kitabın sahibi, Abdülhamid devrinde saraya mensup olup Padişah'a duyduğu aşırı itaat ve bağlılıkla tanınmış olduğu hâlde sonradan Meşrutiyet'in ilanı üzerine kendilerini birer hürriyet kahramanı diye satmaya kalkışanlar cinsinden bir şeydir. Bunlar devrin değişmesinden ve maziye bilenlerin ya vefat etmiş yahut bir köşeye çekilmiş olmalarından istifade ederek "Köpeksiz köy bulmuş da çomaksız geziyor." türünden yiğitlik göstermektedirler. Hakikatte bunlar milletimiz için bir ibret dersi olmalıdır. İstibdat devrinin memleketeye yaptığı fenalık bilinmekle beraber herhâlde bu fenalığın aleyhinde bulunacak insanlar o devrin suçlarına karışmış bulunanlar olmamalıdır. Bu insanlar yalnız o fenalığı araştırıp açıklamakla yetinmiyorlar. Güya kendilerinin o zaman bu fenalıklara karşı mücadele ettiklerini de yazıyorlar ki yalanın bu derecesi tahammül bırakmayacak kadardır.

Abdülhamid'in Nuri Paşa isminde bir ikinci odacısı vardı ki sonradan başodacı olmuş, Meşrutiyet devrinde de siyasi bir fırkanın erkânı arasına girmişti. Bu Nuri Paşa'nın Yıldız Sarayı'nda hiçbir nüfuz ve mevkisi yoktu. Ara sıra sözlü bazı emirleri tebliğ ederdi. Bir ara her nedense Hünkâr bu Nuri Paşa'dan hoşlanmamaya başlamıştı. Sebebini anlayamadığım bu hoşnutsuzluk günün birinde öfkeye dönüştü. Bir sabah Padişah'ın huzurunda bulunuyordum. Başodacı Ali Paşa ile İzzet Paşa da oradalar. Abdülhamid "Nuri Paşa'yı Kastamonu valiliğine tayin ettim. Babiali'ye tezkeresini yazınız, kendisine tebliğ ediniz, hemen vazifesi başına gitsin." dedi. Huzurdan çıkarak Mabeyn Dairesindeki salona gittim, Nuri Paşa'yı çağırttım ve emri tebliğ ettim. İstanbul'da yerleşmiş, sarayda bir mevkiye ve her türlü refah ve rahata sahipken ansızın Kastamonu'ya sürgün edilmek bir felaketti. Hele bu şekilde gidenlerin bir müddet sonra azledilerek İstanbul'a dönmelerine müsaade edilmediği ve bulundukları yerlerde ikametle görevlendirildikleri ve bu ikamet bazen ölünceye kadar devam ettiği malumdu. Yıldırım vurulmuşa dönen Nuri Paşa çocuk gibi ağlamaya ve affına yardımcı olmam için yalvarmaya başladı. Ancak emir kesindi. Bunu geri aldırma için girişimin faydalı olamayacağını, bilakis benim hakkımda gazabı davet edebileceğini biliyordum. Ancak Nuri Paşa o derece ağlıyor, öyle yalvarıyordu ki, bir aile babasının, yaşlı başlı bir adamın bu hâline dayanamadım. Hacı Ali Paşa bu Nuri Paşa'yı çekemez, Nuri Paşa'nın başodacılıkta gözü ol-

duğunu ve günün birinde ayağını kaydıracağını düşünerek Nuri Paşa'yı daima gözden düşürmeye çalışırdı. Hünkâr nezdindeki yardımımın Hacı Ali Paşa tarafından sonuçsuz bırakılacağını bilmekle beraber gene şefaatte bulundum fakat sonuç vermedi. Ancak Nuri Paşa yalvarıp duruyor, aile vasıtasıyla da niyazını artırıyordu. Hünkâr'ın olumsuz cevabı üzerine tekrar şefaatte bulunmak doğru olmamakla beraber sürekli şahit olduğum azap ve haksızlık manzarasına dayanamayarak bir daha arz ettim. Nuri Paşa'nın sadakatini, pişmanlığını, ızdırabını, Padişah'ımızın merhametine sığındığını söyledim, nihayet affettirmeyi başardım. Meşrutiyet'ten sonra bir gün Boğaziçi'nde Şirket-i Hayriye vapuruyla bir gezinti yapıyordum. Nuri Paşa da o vapurdaymış. Beni görünce yanıma geldi. Birçok konuşmadan sonra söz, bu Kastamonu valiliği meselesine geldi. Ben Nuri Paşa'dan o münasebetle geçirdiği ızdırabı ve benim kendisine ettiğim hizmeti dinleyeceğimi zannederken Paşa "Sarayda yaşamak bir azap oluyordu, çıkıp kurtulmak için Kastamonu valiliğine bile razı oldum fakat Abdülhamid buna da müsaade etmedi." demesin mi? O dakika ne hâle geldiğim hayal edilebilir.

Sakız'da sürgün olduğum sırada benimle beraber aynı durumda olan Abdülhamid'in nazırlarından biri kendini o devrin şaibelerinden arınmış göstermek maksadıyla bana karşı bile yiğitçe bir lisan kullanırdı.

Bununla beraber bu Nazır Paşa kendisinin her hâlini bildiğimden emin olduğu için bana karşı sahte yiğitlik yaptıktan sonra gene Sakız'da bulunan sürgün arkadaşlarından diğer bir kişiyle görüşürken benim kendisi tarafından verilmiş olan ihbarlar hakkında bir şey söyleyip söylemediğimi sorarmış.

Ahmet Mithat Efendi'nin Makalesi

Meşrutiyet'in ilanında Abdülhamid'in oynadığı rolü aydınlatmaya hizmet eder fikriyle aşağıdaki hatırayı kaydediyorum: Meşrutiyet'in ilanından hayli zaman önce bir gün Ahmet Mithat Efendi Amerika parlamentosunda yaşanmış olan gürültülü ve rezalet bir müzakereyi tasvir ederek Tercüman-ı Hakikat gazetesinde bir makale yazmıştı. Bu makalenin yazılma sebebi parlamento denilen müesseseyi gözden düşürmek ve Abdülhamid'in siyasetine uygun gitmek olduğu zannedilebilir. Ahmet Mithat Efendi o devrin iyi yazı yazan ve üslubuyla mevzuları canlandırabilen yazarlarından olduğu için bahsettiğim makalesini de dikkat çekici bir şekilde kaleme almıştı. Abdülhamid bu makaleyi okudu ve

tabii pek memnun oldu. Kendisini saraya davet etti, ona ikramda bulundu.

O esnada Mithat Efendi'ye telkin edilmek üzere şu sözleri söyledi:

"Amcam merhum Abdülaziz ile Paris'e gittiğimiz zaman Fransa hükûmeti, Fransa ordusu binbaşlarından Dresset isminde dirayetli bir subâyı bana yardımcı tayin etmişti. Bu binbaşının iktidar ve kabiliyetini daha o zaman anladığımdan padişah olduktan sonra kendisini İstanbul'a davet ettim, hizmetime aldım. Yıldız'da kendisine bir daire tahsis ettirdim, rütbesini yavaş yavaş terfi ettim. Dresset Paşa âlim bir Fransız'dı, bilhassa iyi tarih bilirdi. Parlamento ve anayasa ilmine de vâkıftı. Kendisiyle müsait vakitlerde dünya hükûmetlerinin şekli hakkında görüşürdüm. Bana karşı krallık taraftarı ve hükümdarlık idaresine meyilli gibi görünse de hakikatte parlamento usulüne taraftar olduğunu anlamak güç değildi. Bu kişiden öğrendiğime ve 1293 (1877) Meclisinden hasıl ettiğim tecrübeye göre mebusan meclisleri faydalı bir şeydir. Fakat parti mücadeleleri iyi bir şey değildir. Bir meseleyi akıl, mantık, edep ve terbiye, ilim ve fen noktasından müzakere ve istişare etmek başka şeydir. Şahsi çekişme ve emellerle partizanlık etmek başkadır. Birincisi faydalı, ikincisi fena ve zararlıdır. Hele çeşitli istek ve fikir besleyen unsurların toplandıkları yerlerde parti kavgalarından memlekete daima zarar gelir. Bizim ilk Mecliste bunun acı tecrübeleri olmuştur. Bereket versin Ahmet Vefik ve Hasan Fehmi Paşalar iyi idare ettiler. Ahmet Vefik Paşa doğru sözlü ve muhatapları üzerinde nüfuzlu, ağırbaşlı bir kişiydi. Hasan Fehmi Paşa hukuk âlimlerindendi. Bu iki kişi Osmanlı azınlıklarının oynamak istedikleri oyunlara, meydan vermediler."

İstanbul'da Bulunan Elçiler ve Eşlerine İhsanlar

Abdülhamid İstanbul'daki elçilerin hatırlarını hoş etmeye ve gerektiğinde bunları minnettar bırakacak cömertlikler göstermeye pek itina ederdi. Sık sık yardımda bulunduğu bazı ufak elçi ve maslahatgüzarlardan başka büyükelçilere de ara sıra iyilikler yapardı. Hindistan Umumi Valisi Lord Döfren önceden İstanbul'da İngiliz elçisiydi. Abdülhamid ramazanda bütün yabancı elçileri iftara davet eder ve kendilerine dış kirası adıyla hediyeler verirdi. Lord Döfren'in İstanbul'da bulunduğu tarihte bir ramazan akşamı elçinin eşi Ledi Döfren ile kızı Harem-i Hümayunda iftara davet edildi. Elçilerin Mabeyni Hümayun Dairesine davet edilmesi görülmüşse de eşi ve kızlarının hareme davet edilmeleri fev-

kalade bir hâldi. Abdülhamid bununla İngiliz elçisi hakkında son derece büyük bir nezaket göstermiş oluyordu. Harem-i Hümayunda yabancı dil bilen olmadığı gibi Ledi Döfren ve kızı Türkçe bilmediklerinden o zaman Hariciye Müsteşarlığında bulunan Artin Paşa'nın kızı tercümanlık görevi için Harem-i Hümayunda hazır bulundurulmuştu. İftardan sonra Abdülhamid kendi tabiri gibi bir "souvenir" (hatıra) olmak üzere bir tepsi içinde Ledi Döfren'e ve kızına kıymetli hediyeler gönderdi. Elçinin kızına ait hediye fevkalade kıymetli bir pembe inci idi. Bunun da sebebi şudur: O zaman elçiliklerle temasta bulunan Madam Plaskova isminde bir kadın bir gün İngiliz elçisinin kızıyla görüşürken Matmazel Döfren'in pembe inciye pek meraklı olduğunu öğrenmiş. Bunu başka bir mecliste söylemiş, oradan da Hünkâr'ın kulağına gelmiş. Abdülhamid böyle jestleri pek severdi. Nitekim bir selamlık günü Fransız elçisi M. Konstans'ın pek beğendiği bir çift al araba atı sonraki gün elçiye Padişah'ın bir hediyesi olmak üzere götürülmüştü. Amerika elçisi M. Leyşman'ın eşine yine böyle bir münasebetle pırlanta işlemeli kıymetli bir yelpaze hediye etmişti. Mesele hediyeinin kendisinde değil, verilış tarzındaydı.

İngiliz elçisinden bahsettiğim bu konuya benzediği için şu hatırayı kaydetmek isterim:

Transuval Muharebesi zamanındaydı. Transuvalılar millî bir ordu meydana getirerek İngilizlerle kanlı muharebelere girişmişler ve memleketlerinin haklarını ve hududunu canını feda edercesine müdafaaya koyulmuşlardı. Bu iş hayli devam etmiş ve İngilizler âdeta mağlup duruma düşmüştü. İhtididğine göre Transuvalıların bu vatansever mücadeleleri İstanbul'da gizli gizli sevinç gösterilerine vesile olurken İsmail Kemal ile o ara İstanbul'da misafir olarak bulunan bir muallim tarafından yapılan teşvikler üzerine seksen dokuz kişi bir gün toplanarak topluca Beyoğlu'ndaki İngiliz elçiliğine gitmişler. İngiltere lehine gösteriler yapmışlardır. Bunlar gerektiğinde İngiliz hizmetine gönüllü olarak kayda hazır olduklarını da elçiye söylemişlerdir.

Bu garip ve yersiz gösteriyi haber alan Abdülhamid İngiliz siyasetine bu şekilde taraftar bir topluluk ve cemiyetin varlığından korkarak derhâl araştırma yapılmasını emretmiş ve Ata Efendi isminde olan o muallim ile İsmail Kemal Bey sorguya alınmıştı. Sonradan işin uzatılmasının İngilizleri yükselteceği düşünülerek vazgeçilmişti.

Alman İmparatoru Wilhelm'in Karşılansısı

Hatıralarımın bu kısmının başlangıcında Almanya Başvekili Prens Bülow'un sonradan yayınlanmış olan hatıralarında bize ait olan bazı kısımları hakkında bildiklerimi yazacağımı vadetmiştim. "Milliyet" gazetesinde tercüme edilerek yayınlanan o kısım hatıraları okudum. İlk önce gözümün önüne Abdülhamid'in İmparator Wilhelm'i karşılaması merasimine ait manzara geldi. Gerçi bunun bu hatıralarda bir yeri olmadığı zannedilir ve "Tarihe karışmış bir protokol meselesinin yeniden canlandırılması ne fayda verir?" diye düşünenler bulunabilirse de bunlar devirler arasındaki zihniyet farklarını göstermeye hizmet ettikleri için unutulup gitmelerinden bir tarafta yazılmış olmaları elbette faydalıdır.

İmparator'un İstanbul'a ulaşması günü yaklaşmıştı. Karşılama merasiminin fevkalade parlak, her türlü hazırlığın tam ve mükemmel olmasını Hünkâr bilhassa emretmişti. Osmanlı Padişahı'nın en has misafiri olan Almanya İmparatoru emsallerine her şekilde üstün bir tarzda tezahürat görmeliydi. Yapılan program gereğince sadrazam ve birçok nazır (Hariciye nazırı bunlar arasındaydı.) İmparator'u taşıyacak gemiye gidecekler, Hünkâr adına resmî selam ve saygıyı sunacaklardı. Abdülhamid de Dolmabahçe rıhtımına inerek misafirini orada karşılayacaktı. Ancak Dolmabahçe Sarayı tekin olmadığından ve Hünkâr'ın her türlü evhamı burada toplandığından vaktinden önce Dolmabahçe'ye gidip orada beklemek istemezdi. Abdülhamid'in bu evhamına sebebin ne olduğu tamamen kestirilemez, esasen evhamlarının pek çoğu manasızdı. Herhâlde veliahdın ikamet etmekte olduğu bir saraya gidip orada uzun müddet kalmak son derece evhamına dokunmuş olmalı ki karadan ve denizden birçok araçla tertibat alınmasını ve imparatorun gemisi görününce tam vaktinde kendisinin rıhtıma inebilmesi için derhâl işaretler verilmesini emretmişti. Artık bütün iş güç durmuş, herkes bu işe sarılmıştı. Telgraflar, haberler birbirini takip ediyor, bunların hepsi dakikası dakikasına Hünkâr'a arz ediliyordu. Bir ara geminin yaklaştığına dair bir telgraf geldi, arz ettim. Fakat sarayda yüksek bir mevkiden denizi gözetlemekle görevlendirilen İzzet Paşa bu telgrafa aykırı olarak geminin henüz görünmediğini arz etmişti. İmparator'u karşılamak için görevlendirilmiş asker, geminin görüldüğü haberi üzerine hareket ettirileceği gibi Hünkâr da bu haberin ardından saraydan çıkıp Dolmabahçe'ye inecekti. İzzet Paşa'nın telgraf haberinin tekzip edilmesi Hünkâr'ın zih-

ninde “kendisinin yalan bir haberle vaktinden evvel Dolmabahçe’ye indirilmek istenildiği” evhamını uyandırdı. Dolmabahçe, asker, bütün bunlar onun gözünde en korkunç şeylerdi. Kim bilir belki de bu asker kuvvetiyle kendisini haledip Dolmabahçe’de hapsederek oradaki veli-ahdî tahta oturtmak isteyenlerin bir planı olduğunu da düşünmüş olabilir. Derhâl iş ehemmiyet kazandı. Padişah’ın etrafında bulunanlar da türlü türlü açıklamalarla kuruntuyu genişlettiler. Bunun üzerine İzzet Paşa ve Nadir Ağa Mabeyn Dairesinde ve diğer yüksek dairelerin üst katlarına koşturuluyor, gemi gözetletiliyordu. Ortılığı bir telaş almıştı. Geminin görüldüğü hakkındaki telgrafı ben arz etmiş olduğum için hakkımda şüpheler artmıştı. Bereket versin çok sürmeden gemi göründü, ondan sonra bozuk düzen bir alayla aşağıya inildi. Abdülhamid daha yoldayken İmparator için selam topları atılmaya başlamıştı çünkü İmparator’un gemisi selam menziline girmiş bulunuyordu. Hünkâr büyük aceleyle rıhtıma indi, misafirlere yetişebildi fakat o lüzumsuz telaş yüzünden sadrazam ve nazırlar gemiye gidemediler, karşılama merasiminin bu kısmı noksan kaldı. Bu fıkrayı yazmaktan maksadım birtakım işgüzarların Padişah’ta kuruntuyu tahrik etmek ve böylece sadık şekilde hizmet etmekte oldukları kanaatini uyandırarak kendilerine ilgi ve iltifat çekmek maksadıyla yalan yanlış maruzatta bulunmalarından ne gibi neticeler doğabileceğini göstermektir. Bu gayret yalnız bu gibi karşılama merasiminde değil, devletin en mühim işlerinde de tesirini göstermekteydi.

Almanya’nın Anadolu Demir Yolları İmtiyazını İsteme Sebepleri

Prens Bülow’un hatıralarında Anadolu demir yolları hattına ait olan kısımları okurken daha o zaman bu mesele hakkında Abdülhamid’e gönderilmiş olan iki yazıyı hatırladım.

Bunların biri o devirde Mösyö Necip Paşa diye tanınan Ferik Necip Paşa tarafından takdim edilmiş, diğeri Başmühendis Baron Herman tarafından Viyana’daki elçimize verilirken onun vasıtasıyla saraya gönderilmişti. Bu mektuplar okunduktan sonra Almanların vaktiyle Anadolu Demir Yolu imtiyazını ne maksatla elde etmiş oldukları ve Cumhuriyet hükûmetinin bugünkü demir yolu siyasetinin ne kadar doğru ve öngörülür bir tedbir olduğu bir kat daha anlaşılır. Hele Anadolu hattının hükûmetçe satın alınmış olmasındaki isabet bununla tamamen meydana çıkmış demektir. Hükûmetimizin demir yolu siyasetine ara sıra ilişenler

mazinin bu dosyalarından habersizdirler. Esasen siyasetle uğraşanlarımızın geçmiş olayları yakından ve kaynaklarından takip etmelerindeki lüzum ve ihtiyaç buna dayanmaktadır.

Eski zamanda Mösyö Necip Paşa diye tanınan Ferik Necip Paşa'nın yazısının sureti:

Şevketmeap Efendimiz Hazretleri,

Almanların büyük hırs ve istekle uzatılmasına talip oldukları Anadolu Demir Yolu hakkında Başkâtip Tahsin Paşa tarafından kullarına "ifademini yazılı olarak arzı" ferman buyurulduğundan tarafımdan tebliğ olunmakla bu mektubu takdime giriştim. Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatlerinde hasıl ettikleri memleketin bayındırlık siyasetine ve bunun demir yolu sayesinde meydana geldiği hakkındaki düşünceden dolayı Viyana'da bazı uzmanlarla görüşerek Rumeli demir yolunu tesis ettirdikleri ve Baron de Hirş'in aynı sebeple Osmanlı hükûmetini mühim borçlara soktuğu bilinmektedir. Zaman geçtikçe Baron de Hirş'in durumdan hoşnutsuzluğu anlaşılmışsa da Osmanlı hükûmeti bir kere yakayı ele vermiş olduğundan kurtulamamıştır ki açıklanması rahatsız edeceğinden silinmiştir.

Şu an Almanların genişleyerek uzatılmasını istedikleri Anadolu Demir Yolu yine sözü geçen Baron de Hirş'in tuzağına düşmek tehlikesine maruz bulunmaktadır. Çünkü Baron'un on yedi senedir Rumeli Demir Yolları Umumi Müdürü Mösyö Kalman ve yardımcısı Mösyö Hikan ve Kont Vitali ve Mösyö Kap tekrar işbaşına gelmişlerdir. Doyçe Bank Baron de Hirş'in emri ve Alman sömürge grubunun fikriyle meselenin mali yönünü üstlenmiştir. İzmit'ten Ankara'ya kadar olan hattın uzunluk mesafesi 485 kilometre olduğu ve bunun Sapanca'ya kadar olan kısmı evvelce yapıldığı tarafınızdan bilinmektedir. Sapanca'dan Vezirhan'a kadar olan hat ise önemli değildir. Şu hâlde Alfred Kaulla ve arkadaşlarının gösterdikleri hesabın yanlışlığı izah gerektirmez. Kilometre başına yüz elli bin frank masraf kaydeden bu Mösyö bazı mültezimlere azami olarak meblağın altıda birini vermek gayretindedirler ki demir yolu inşaatı ilmine vâkıf olan herhangi tarafsız birine sorulursa yazdıklarımızın doğruluğu sabit olur. Mali yönünden ziyade bu işin siyasi yönü öneme sahip ve dikkat çekicidir. Şimdiden olumsuz eserleri Anadolu'da görülmeye başlamış ve oralara Alman Yahudiler dolmaktadır. Bunlardan başka izinleri olursa Padişah'ımıza sözlü olarak arz edeceğim diğer bazı

sebepler daha vardır. Netice olarak Anadolu kıtası Osmanlı Devleti'nin menşesi ve ruhu olduğundan her ne şekilde olursa olsun yabancıların yerleşmesine meydan bırakılmaması gerekmektedir. Ayrıca demir yollarının özellikle Osmanlı hükûmeti hesabına yapılması ve bunu Ziraat Bankasının belgelendirmesiyle her sene üç yüz bin altın karşılık gösterilerek dışarıdan uygun şartlar altında bir borçlanma yapılması ve bütün memurlarla padişahımız hissedar olmak üzere her biri birer, ikişer buçuk ve beşer lira kıymetli tahviller çıkarılarak yerli bir inşaat şirketi kurulmasının uygun olacağını arz ederim.

Başmühendis Baron Herman'ın Viyana elçiliği tarafından Sultan Abdülhamid'e gönderdiği yazı:

Almanya'dan Amerika kıtasına senede binlerce kişi göç yoluyla gitmektedir. Amerika kanunu gereğince Amerika'ya giren geçici bir zaman için asli vatandaşlığında kalmaktaysa da sonradan Amerikalı adlanmakta ve özellikle bunların doğan çocukları doğrudan doğruya Amerikalı olmaktadır. Bundan dolayı Alman devleti askerî ve mali menfaatlerini kaybetmektedir. Hâlbuki Almanya'dan ve diğer yabancı memleketlerden Osmanlı memleketine gelenler ve sülaleleri kapitülasyon sayesinde asli vatandaşlıklarında kalıyorlar. Bu yüzden Alman Devleti göç olaylarından zarar görmeyip hatta kazanmaktadır. Çünkü kendi askerî ve mali sorumluluğu saklı kalmaktadır. Osmanlı memleketinin genişliği ve tabii serveti nedeniyle senede yüz bin muhacir gelse de kâfidir. Ancak Rumeli ve hele Anadolu'nun nakliye araçları olmadığından yabancı göçmenler istifade edememektedir. Alman hükûmeti bunu düşünerek Anadolu kıtasında kendi eliyle bir demir yolu tesisini uygun görmüştür. Bu fikri destekleyen bir sebep vardır ki o da yirmi yirmi beş seneden beri Suriye kıtasına göç eden ve şu an hayli çoğalan Alman neslinin memleketlerine gösterdikleri faydalardır. Ankara hattının imtiyaz sahibi olup aslında Alman bulunan Baron de Hirs'in amcazadesi Mösyö Alfred Kaulla bu millî menfaatleri toplamaya ve elde etmeye hizmet için Kayser'in emirlerini almıştır. Türkiye'de iş görmek için âdet olduğu gibi saray-ı hümayundan, Babıali'den müsait eller tutarak zeminini hazırlamıştır.

Benim Padişah'a saygı ve sadakatim sonsuz bulunduğundan Alman demir yolu siyasetinin Türkiye'ye ait sakıncalarını kendisine sunmayı arzu ettim. Her ne kadar Almanya ile Türkiye arasında kısım kısım birkaç

hükûmet mevcut olup, yan yana bulunmadıkları gibi doğrudan doğruya karadan ve denizden saldıracak durumda olmayan düşmandan korkulmazsa da bir barış yoluyla memlekete sokulacak ve yavaş yavaş çoğaltacak her sağlam bir kavmin ileriki fikirlerinden endişe etmek uygun olacaktır. Almanların besledikleri büyük menfaatleri, tesisini istedikleri Anadolu Demir Yollarında vücut bulacaktır. Eskişehir'den başlayarak birçok özenilmiş mahallerde ikametgâh kabul edilmiş ve Alman askere katılacak göçmenler ve bunların doğacak çocukları günden güne istila edici bir durum alacaktır. Kendilerine mahsus mektepler, mabetler, hastaneler ve eğlence yerleri tesis edeceklerdir. Diğer taraftan Alman hükûmeti mülk sahibi olma protokolünü imzalayan hükûmetlerden olmakla tebaası istedikleri kadar arazinin de tapusunu kendi üzerlerine alabileceklerdir. Anadolululardan zengin oldukları gibi bu konuda güçlük çekmeyecekleri tabiidir.

Şu maruzatımı teyit için arz ederim ki Rusya hükûmeti gibi kuvvetli bir devletin Alman muhacirlere karşı son koyduğu kanun ile Rusya'ya gelecek Almanların bir müddet kaldıktan sonra Rusya Askerî Kanunu gereğince askere alınacakları ve vergiler bakımından da Rus vergi kanunlarına harfiyen tabi olma mecburiyetleri kaydedilmiş ve açıklanmıştır. Netice olarak Anadolu Demir Yolu'nun genişletilerek Almanlara verilmesinden önce diğer tedbirlerin alınması gereğini büyük saygıyla arz ederim.

Bir devletin istikbal ve istiklalinin güven altında bulunabilmesi için dış güçlerin müdahalesine sebebiyet verecek vesilelerin mevcut olmaması şarttır. Buna riayet etmeyen devletler er geç o tür müdahalelere maruz kalırlar. Demir yolu siyasetinde mutlaka borçlanma yoluna müraaat edilmesi yani bu işin sadece yabancı sermayeden beklenmesi çok defa demir yolundan beklenen hizmeti gölgede bırakacak birtakım siyasi zorlukların doğmasına sebep olabilir.

Abdülhamid bu Anadolu Demir Yolları işinde Almanya İmparatoru'nun vaatlerine kapılarak Alman grubuna çok müsait bulundu ve Mösyo Necip Paşa'nın yazısında ismi geçen Hirş gibi adamların hile tuzağından farkı olmayan Alman şirketinin tuzağına düştü. Her ne kadar hattın sözleşmesi düzenlenirken birtakım madde ve şartlar eklenmek ve mesela bu sefer satın alma durumuna esas teşkil eden fıkra yazılması gibi tedbirlerde kusur edilmedi. Öyle olmakla beraber ne çare ki

esas itibarıyla imtiyaz Türkiye için çok ağır ve Almanlar için çok uygun şartlar altında verildi. Bundan dolayı tereddütsüz denilebilir ki Almanya İmparatoru İstanbul ve Türkiye seyahatine sebep olan isteklerinde başarılı olmuştu. Bu emellerin Türkiye'yi bir bakıma kolonize etmek derecesinde geniş olduğu yavaş yavaş yapılan yayınlar ve açıklamalardan anlaşılmaktadır. O vakit Wilhelm bu emelleri Abdülhamid'in şahsına muhabbet ve Türkiye'ye karşı samimiyet perdesi arkasında saklanarak güya iktisadi sahada Almanların Türkiye'ye yardımı şekliyle İmparator tarafından savunulmaktaydı. Abdülhamid bu hususta İmparator'un siyasetine son derece uygun davrandı ve bu sebeptendir ki Almanlar o tarihte Türkiye üzerinde bir üstünlük kazandılar. Almanya elçiliğinin mevkisi, itibarı, nüfuzu bilhassa sarayda sahip olduğu ilgi nadir görülmüş bir tarzdaydı. Wilhelm bu meseleyi büyük bir tehlike, Boğazların kapanmasını bu tehlikeye karşı yegâne çare olarak tasvir ettiği hâlde Abdülhamid bunun devletlerin anlaşmasına dayandığını ve ilgililer haberdar edilmeden buna teşebbüs etmenin uygun olmayacağını ileri sürerek işi geçiştirmişti.

Prens Bürow'un Hatıralarından Ermeni Meselesi

Prens Bülow'un hatıralarında Ermeni olayları nedeniyle burada yapılan muamele ve alınan tedbirlerin Almanya'da nasıl anlaşıldığı hakkında bazı açıklamalar görüldüğünden bu bahse bir kere daha dönmek isterim. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde Ermenilerin işledikleri cinayetler üzerine bunlar hakkında hükûmetçe alınan tedbirlerin Avrupa'da ne gibi tesirler yaptığına dair elçiliklerimizden birbiri ardınca bilgiler gelmekteydi. Abdülhamid bu haberlere pek dikkat eder ve önem verirdi. Berlin elçiliğinin haberleri Ermeni Hadisesi münasebetiyle aldığımız tedbirlerin Almanya'da aleyhimize bir fikir uyandırmamış olduğunu teyit ediyordu. Abdülhamid bu hakikate vâkıf olduğundan bu noktada korkusu kalmamıştı.

Ermeni ihtilal reislerinin Türklere karşı giriştikleri cinayetler bilinmektedir. Hatıralarımın bundan önceki kısımlarında fırsat düştükçe bu cinayetlerden bahsetmiştim. Özellikle bomba hadisesine ait açıklamaları okuyanlar Ermenilerin Türkiye'de ihtilal çıkarmak ve hem kendi millî emellerine nail olmak hem de bazı yabancı emellerin elde edilmesine alet olmak için yer yer meydana getirdikleri ayaklanma ve kavgaların ne derece kapsamlı bir plana dayandığını anlamışlardır. Ermeni ihtilal reis-

ileri planlarını saklamak hususunda o kadar azimli davranmaktaydılar ki bunların reislerinden olup bomba hadisesi münasebetiyle tutuklanan ve özel komisyon tarafından sorguya alınan Nişan adlı şahıs meselenin hakikatini söyletmek için yapılan sorgu ve baskıya cevaben “Komitenin ne yaptığını söyledim fakat ne yapacağını, tertiplerinin neden ibaret olduğunu söyleyemem, beni assanız yine bu hususta ağzımdan söz alamazsınız.” demiş ve fazla bir baskıya maruz kalır da söylemeye mecbur olur korkusuyla hapisananın tuvaletinde bulunan teneke parçalarıyla intihar etmişti. Bu hareket Ermenilerin Türkiye’ye karşı haince ve cani fikirlerinde ne kadar ileri gittiklerini ve ne gibi zalimce düşünceler beslediklerini ispata kâfidir.

Bilindiği üzere Ermeniler Sultan Aziz’in saltanat zamanında, Fuat ve Ali Paşaların sadrazamlıkları esnasında Babıali’ye müracaat ederek Ermeni Patrikanesindeki ruhani ve cismani heyetlerin toplanmasıyla bir umumi meclis yapılmasına müsaade edilmesini hükûmetten rica etmişlerdi. Mabeyin başkâtibi olduğum zaman bir gün ziyaretime gelen önceki Hariciye Müsteşarı Artin Paşa bana bu meseleyi anlatmış ve Ermenilerin bu müracaatları o vakit Babıalice kabul edildiğinden bu durum Ermeni milleti nezdinde büyük bir sevince sebep olmuştu.

Ermeni ihtilal reisleri Türkiye’nin çeşitli yerlerinde karışıklıklar, kavgalar ve cinayetlerle yabancı devletlerin müdahalesini davet için tertibat ve teşviklerden bir an geri kalmamaktaydılar. Bu tertibat ve teşviklerin ilk sonucu Samsun’da görüldü.

Samsun İsyanı’nı Zeytun, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Eğin Ayaklanmaları takip etti. Manzara Türkiye’nin birçok noktasında tutuşturulan veya tutuşturulmak istenilen bir yangın levhası arz ediyordu. Samsun İsyanı’ndan sonra Sultan Hamid oraya bir inceleme heyeti göndermişti. Meseleyi bütün ayrıntılarıyla incelemek ve hiçbir noktası kapalı bırakılmayarak hakikati ortaya çıkarmakla görevlendirilen bu heyet Samsun’da tam yüz doksan beş şahit dinledi. Bunların ifadeleri Ermeni ihtilal reislerinin masum halka ve hükûmete karşı yaptıkları kötülükleri ve cinayetleri meydana çıkarmış, komitecilerin bu maksatta kullanılmak üzere dışarıdan tedarik ederek Türkiye’ye ithal ettikleri tüfek, rovelver, kama, bomba gibi ateşli silahların büyük bir kısmı ele geçirilmişti. Ermeni asilerini böylece silahlanmaya Türklerle hükûmete karşı ateş etmeye teşvik eden reisler arasında özellikle Baron Kıt, Doktor Hampar-som Boyacıyan, Dikran ve Minas Çıraz isimlerinin zikredilmesi gerekir.

Abdülhamid Samsun İnceleme Heyeti tarafından meydana çıkarılan cinayetleri tasvir eden levhaların ve Ermenilere ait olup hükûmetçe ele geçirilen alet ve cinayet araçlarının bir koleksiyonunun yapılmasını emretmişti. Bu koleksiyon yapılmış ve dünya kamuoyuna teşhir edilmek üzere Londra'ya gönderilmişti. Londra'da Avam Kamarası civarında teşhir edilen bu cinayetler o vakit aleyhimizde bulunan İngiliz kamuoyunu oldukça yatıştırmış ve özellikle İngiliz kadınlarının önyak oldukları galeyan fikirlerini bir dereceye kadar lehimize çevirmeye hizmet etmişti.

Samsun olayları ortaya çıktığı zaman sadrazamlık makamında Cevat Paşa bulunuyordu. Babıali bu meseleyi geniş şekilde inceletmiş ve hiçbir tereddüt ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde meselenin aslını meydana çıkarmayı başarmıştı. Sadrazam Cevat Paşa tarafından o vakit Hünkâr'a takdim edilen bir tezkerede "Her ne kadar Ermeni ihtilal reisleri istiklal sevdasıyla ve siyasi emellerle hareket ettiklerini söylüyorlarsa da Ermenilerin bugün bulundukları mahallerde hiçbir şekilde siyasi ilgilerinin olmadığı ve oraların öteden beri Türklerin idaresi altında bulunan yerler olup Ermeniler Osmanlı Devleti tarafından bahşedilen özel izinler üzerine gelmiş olduklarını ve esasen bu yerlerin hiçbirinde çoğunluğa sahip olmadıklarını ve büyük çoğunluğun Türklerde olup buna nispetle Ermeni nüfusunun hiç derecesinde olduğunu" yapılan inceleme ve araştırmaya dayanarak arz etmişti. Hünkâr'ın emriyle ve diğer vasıtalarla yapılan araştırma da Babıali'nin bu açıklamalarını teyit ediyordu.

Ermeni Komitesinin başlıca merkez noktaları Londra ve Cenevre şehirleriydi. Bunlardan başka Rusya'da da bir İhtilal Komitesi vardı ki Osmanlı Bankasına hücum edenler bu komitenin mensuplarıydı.

Tarihin şu garip cilvesine bakınız ki Bitlis, Ermeni İsyanı'nda en mühim cinayetlere cüret etmiş ve bu cinayeti yargılanarak doğruluğu ispatlanmış ve idamına hükmedilmiş olan bir Ermeni kadının affını, vefat etmiş olan İngiliz elçisi Sir Edvard Okonor bir cuma günü selamlık merasiminden sonra Hünkâr'dan bizzat istirham etmişti. Sultan Hamid Ermenilere karşı şefkat ve merhametle muamele etmenin hiçbir faydasının olmayacağına ve bu gibi hoşgörünün Ermeniler nezdinde hiçbir şükran hissi uyandırmayacağına inandığı için İngiliz elçisinin bu istirhamını bir müddet avutmuşsa da elçi tekrar tekrar istirhamda bulunduğundan sonunda o kadını affetmişti. İdam mahkûmunun affı hakkındaki emrini bana tebliğ ederken bir şey söylemişti: "Bak dünyada neler oluyor? Bu

komitecileri kimlerin siyasi maksatlarına alet ettikleri İngiliz elçisinin nihayet maskesini atarak şefaatte bulunmasıyla sabittir. Ermeni İsyanı'nın mahiyetini bundan anlamalıyız. Bu komiteciler bazı devletlerin ellerinde birer cinayet aletinden başka bir şey değildir."

• İngiliz Elçisi Sir Okonor'un yukarıda anlattığım girişimiyle de sabit olduğu üzere Ermeni ihtilal cemiyet ve reisleri Londra'da himaye edildikleri gibi Rusya'da da kendilerine sığınak ve himaye bulmaktaydılar. Ermeniler kendi gayelerini temin etmeye yönelik olan ihtilal ve isyan hareketleriyle bazı devletlerin dolayısıyla hususi ve siyasi emellerine hizmet ettiklerinden İstanbul'da ve diğer vilayetlerde meydana gelen Ermeni isyanları üzerine bazı devletler buradaki elçileri vasıtasıyla Babıali nezdinde teşebbüste bulunmuşlardı. O vakit Rusya elçisi olan Mösyö Zinoviye'f de onlardan ayrılmamıştı. Sultan Hamid elçilerin bu müşterek teşebbüslerine Rusya elçisinin de katılmasını hiç hoş karşılamadı. Esasen Ermeni İsyanı'nın siyasi yönü Rusya'dan ziyade İngiltere'nin işine yaradığından Petersburg kabinesi Babıali nezdinde yapılan siyasi girişimde pek gönül hoşluğuyla yer almamıştı. Rusya'daki elçimiz Hüsnü Paşa bu esas üzerinden ve Hünkâr'ın verdiği talimat dairesinde Rusya Hariciye Vekili Labanof'un dikkatini çekti. Elçimizin Rusya Hariciye Nazırı nezdinde yaptığı bu teşebbüs iyi anlaşıldığı gibi derhâl tesirini de göstermişti. Aslında o tarihlerde bir gün cuma selamlığından sonra diğer elçiler gibi Rus elçisi Mösyö Zinoviye'f huzura kabul edilmiş ve Abdülhamid bahsi Ermeni meselesine getirerek elçiye uzun uzadıya açıklamalarda bulunmuştu. Rus elçisi Hünkâr'ın bu beyanatını gerektiği gibi anlamakta gecikmemişti.

Yukarıda izah ettiğim gibi Ermenilerin canice hareketleri İngiltere ve Rusya'nın siyasi isteklerine alet ve vasıta olarak kullanmak istenildiğinden bu devletlerin elçileri Ermeni isyanlarının ardından Babıali'ye bir muhtıra vermişlerdi.

Bu muhtırada güya Anadolu'nun üç vilayetinde Ermenilerin çoğunluğa sahip oldukları ve oraların idaresi büyük devletlerin seçimiyle bir "yüksek komiser" havale edilip oralardaki valilerin bu fevkalade komiser tarafından tayin edilmesi ve buna benzer birtakım teklifler yer alıyordu. Babıali bu muhtırayı saraya takdim etmişti. O gün sadrazam ve hariciye nazırı saraya davet edildiler. Meselenin ayrıntıları ve Petersburg kabinesi nezdinde yapılan girişimlerin sonuçları, nihayet Rus elçisinin mülakatı ve Hünkâr'ın elçiye açıklamaları etraflıca anlatılarak

buna göre muhtraya bir cevap hazırlanması ve Ermenilerin hiçbir tarafta çoğunluğa sahip olmadıklarının muhtraya ayrıca ve açıkça ilave edilmesi tebliğ edildi.

O ara bir gün Zaptiye Nazırından bir tezkere geldi. Bu tezkerede Vараhtat Kuyumcuyan isminde bir papazın İzmit taraflarına giderek Erse Manastırını ziyaret edip bir hafta kadar ikamet ettikten sonra İstanbul'a döndüğü ve Londra'ya dönmek üzere olduğu, bu adamın aslında İzmit ahalisinden olup eskiden Londra'ya giderek Oxford Üniversitesi'nin ilahiyat şubesinde tahsil gördüğünü söylediğini bildiriliyordu. İngiltere'den gelen bir Ermeni papazının İzmit gibi İstanbul'a yakın bir yerde dolaşmış olması Abdülhamid'in evhamını uyandırmaya yeterliydi. Hünkâr derhâl bu papazın tutuklanmasını emretti. Zaptiye Nazırı, papazın elinde muntazam bir İngiliz pasaportu bulunduğu gibi tutuklanması ve sorgulanmasını gerektirecek bir hâlinin de görülmediğini arz etti.

Kapitülasyonların yabancı tebaaya verdiği imtiyazlardan biri olan bu durum bir sıkıntı kaynağı olabilirdi. Zaptiye Nazırı böyle cevap göndermeyip de derhâl emri infaz etseydi sonradan çıkacak sıkıntıyı kendi mevkisiyle ödemesi ve hatta daha büyük bir felakete uğraması muhtemeldi. Bunu düşünerek "Kuyumcuyan Efendi'nin zabıta tarafından tutuklanmasına imkân olamadığını" arz etti. Bunun üzerine Sultan Hamid elçiliğe haber göndererek adı geçenden bazı bilgiler alınmak üzere ya onun saraya gönderilmesi ya da bulunduğu yere gönderilecek özel bir görevliyle görüştürülmesi arzusu bildirildi. Elçilik Hünkâr'ın bu arzusunun kabul etti. O ara Papaz Efendi bir İngiliz yük gemisine binmiş bulunuyordu. Hünkâr bugün dava vekâleti ile iştigal etmekte olan o vaktin hâkimlerinden biriyle Şûra-yı Devlet üyelerinden birini vapura gönderdi. Bunlar vapurda Papaz Efendi'ye şu sualleri sormuşlardı:

1- Seyahatinizden memnun musunuz?

2- Memleketin hâlini nasıl buldunuz, intibalarınız ne merkezdedir?

3- Ermeni Komitesinin asıl gaye ve maksadı hakkında bize bilgi verebilir misiniz?

Hünkâr bu sualleri sormalarını ve aynı zamanda tarafından gönderilen bir hediye adı geçen kişiye teslim etmelerini vapura gönderilen iki kişiye emretmişti.

Bunlar vapura gittiler, hediye verdiler, üç sualin cevabını rica ettiler. Papaz Efendi hediyeyi teşekkürle kabul ettikten sonra şu cevapları

vermişti:

1- Seyahatimden memnun olarak geri dönüyorum.

2- Memleketi eski hâlimden farksız buldum, hep eski sistem ve manzara devam etmektedir. Demir yolları memlekete oldukça fayda vermiştir.

3- Ermeni komiteleriyle ilişkim ve temasım yoktur fakat Anadolu'da birtakım zulüm yapıldığından şikâyet ediyorlar, bundan bilgim var. İngiltere ve Amerika'da teşhir edilen facia tabloları ve bu zulme ait yayınlar bir Ermeni sıfat ve seciyesiyle beni üzmektedir. Benim şahsi kanaatime göre bütün bu zulmün sebebi başlı başına Sultan Abdülhamid'dir. Ermeni komitelerinin tek bir gayesi olduğunu bilirim ki o da Ermeni milletini müstakil bir şekilde yaşatmak ve bunu Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmektir."

Papaz Efendi'nin yanına gönderilen iki kişi bu konuşmaları soru ve cevap tarzında yazmışlar ve altını imzalayarak Hünkâr'a takdim etmişlerdi. Papaz İstanbul'u terk ettikten sonra Abdülhamid bu adamın kimliğini araştırttı. Bu hususta gerek İzmit Mutasarrıflığından ve gerek Ermeni Patrikhanesinden bilgi istedi.

Ta eski zamanlara kadar bütün nüfus defterleri karıştırıldı, diğer bazı incelemeler de yapıldı, Papaz'ın hiçbir yerde kaydı bulunamadı. Kesinlikle İzmit ahalisinden olmadığı resmen anlaşıldı. Bundan sonra Kuyumcuyan'ın kendisini İzmitli diye tanıtmaya doğru değildi. Bir İngiliz pasaportuyla seyahat etmesi, bunun da bazı siyasi emellere hizmet ettiğini gösteriyordu.

Balkan Siyaseti

Balkan devletlerine karşı takip edilen siyasetin esasları bunlar arasındaki rekabet, zıddiyet ve nefreti durmaksızın körüklemek bu devletlerin anlaşmalarına imkân bırakmayacak meseleler çıkarmak idi. Bu hususta Sultan Hamid en ziyade Karadağ Prensi Nikola'dan istifade etmişti. Prens Nikola İstanbul'a geldiği zaman kendisine fevkalâde hürmet gösterildi. Zât-ı Şâhâne, Prens'e Boyacıköyünde güzel bir yalı vermişti. Sultan Hamid Prens'in darlık zamanlarında da yardıma koşarak kendisine iki defa 20 bin altın hediye etmişti. Karadağ Prensi'nin İstanbulda Mösyö Bakiç isminde bir elçi vekili vardı. Prens'in adamlarından olan bu zat iki hükümdar arasındaki münasebetlerin takviyesine çok çalış-

mıştı. Karadağ'a karşı takip edilen siyaset Sırbistan ve Karadağ hükûmetleri arasındaki rekabeti artırmaktan geri durmuyordu. Esasen Karadağ Prensi Nikola'nın emeli Sırbistan ile Karadağ'ı birleştirip Sırbistan Kralı olmaktı. Bu emeli İstanbul'u ziyaretinde Hünkâr'a da açmıştı. Sultan Hamid Prens Nikola'yı ümitsizliğe düşürüp elden kaçırmamak için Prens'in bu emelini idare eder dururdu.

Bulgarlar hiç rahat durmuyorlar, Makedonya meselesini gittikçe alevlendirerek devletlerin müdahalesini sağlamaya ve sonuçta "Büyük Bulgaristan"ın kurulması imkânını hazırlamaya çalışıyorlardı.

Muhtelif mahallerde yapmaya karar verdikleri ihtilâllere bir girizgâh olmak üzere Selânik'te kıyam cinsinden bir harekette bulundular. Selânik şehri Rumeli'nin en mühim kasabalarındandı; orada her devletin konsolosu ve tebaası vardı. Bulgarlar bu kıyam esnasında ecnebilerin can ve malı zarar görebileceğini ve iş Avrupa'ya aksederek nihayet Makedonya meselesi orada sakin milletlerin emelleri dairesinde halledilmek üzere siyasi müzakerelere kapı açılacağını hesap etmişlerdi.

Her ne de olsa Selânik kıyamı bir şey değildi. Vali bundan vaktiyle haberdar olup malûmat verseydi daha çabuk bastırılır, hattâ vukuuna meydan bile verilmezdi. Selânik Valisi bu hususta tembellik gösterdiğinden değiştirilmesine karar verildi. Oraya tecrübeli, çalışkan ve nüfuzlu bir vali göndermek lâzımdı. Hasan Fehmi Paşa bu işin tam ehli idi. Sadrâzam Said Paşa dahi bu fikirde olmakla beraber Hasan Fehmi Paşa'nın Selânik Valiliği'ni kabul edeceğini hiç zannetmiyordu. Hasan Fehmi Paşa'yı Saray'a davet ederek Selânik Valiliği'ni teklif ettim. Paşa ihtiyarlığından, yorgunluğundan bahisle mazeret bildirdi.

Zât-ı Şâhâne ısrar ve mutlaka ikna etmeliğimi emretti. Hasan Fehmi Paşa, devletini seven ve memleketinin hayrını düşünen eski ricalden idi, işin ehemmiyetini, Avrupa'nın müdahale için fırsat gözettiğini, bu kadar nazik bir zamanda vazifeden kaçınmanın vatanseverliğe uygun düşmeyeceğini anlattım. Nihayet ikna ettim, o gün hazırlanan hususî bir trenle hareket etti. Hasan Fehmi Paşa'nın Selânik sokaklarında ufak bir jandarma zabiti gibi dolaşarak halkın heyecanını teskin ve asayiş iade hususunda gösterdiği yararlık takdir ve hürmetle zikre şayandır.

Balkanlar Sultan Hamid için daimî ve esaslı gailelerden biri idi. Burada statükoya halel gelecek ve özellikle İngiltere işin içine karışacak olursa bu yangının söndürülmesi zor ve hattâ imkânsız olacağı kanaatinde idi, Balkan yangınının kıvılcımları payitahta ve hattâ saltanat makamına

sıçramak ihtimali vardı.

Bir aralık Bulgarların İngiltere'ye doğru meyil göstermeleri Sultan Hamid'i fena hâlde korkutmuştu. Sultan Hamid'in fikrine göre, İngiltere'nin Balkan işlerine karışması daima Türkiye aleyhine neticelenirdi; hattâ Şarkî Rumeli vakasında Rusya'dan ziyade İngiltere'nin parmağı olduğunu söylerdi. Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın ne kadar ihtiras ve entrika sahibi olduğunu bildiğinden onu daima okşamak siyasetini takip ederdi. Balkanlar'ın en faal uzvu olan prens Ferdinand, Makedonya üzerindeki emellerini hakikat sahasına çıkaracak siyasetine devam etmekle beraber, o da Sultan Hamid'in gönlünü hoş tutmaktan geri durmazdı. Prens Ferdinand'dan senenin belirli günlerinde Sultan Hamid'e gelen tebrik telgraflarının sonunda ve Ferdinand imzası üstünde "abd-i memlûkleri [koleniz] müşir" ibaresi görülürdü.

Bir taraftan da Ferdinand'ın annesi, oğlunun başında kral tacı görmek sevdasıyla propagandadan geri kalmazdı. Bu gaye Avusturya mahfillerinin de emellerine uygundu.

Bunlar Yıldız'ca malûm olduğundan, Bulgaristan'ın hükûmet reisi daima hoş tutulurdu. Bununla birlikte Balkan tarafında bir harp zuhûr edecek olursa buna karşı tedariksiz ve hazırlıksız bulunmanın tehlikeleri telafisi imkânsız olacağı bilindiğinden, Saray'da iki taraf arasında kabul edilmiş askerî komisyon -ki Serasker'in reisliğinde Müşir Edhem ve Ömer Rüştü ve Şakir paşalarla Ferik Şakir Paşa'dan kuruluydu- daima ikaz olunur, her ihtimale karşı gerektiğinde ne kadar vakitte ne miktar asker toplanabileceği ve Rumeli'den çarçabuk toplanılacak kuvvetin ne miktarda olacağı ve bunun arttırılması çaresi olup olmadığı ve Anadolu'dan asker yetişinceye kadar hududun muhafazası ve düşmanın durdurulması neye bağlı olduğu komisyondan aralıksız sorulur, karar istenilirdi.

Bulgar çeteleri bir türlü rahat durmuyorlar, Rumeli'nin her tarafında asayiş ihlâl ediyorlardı. Rumeli ve özellikle Arnavutluk'un vaziyeti -başta Avusturya Hükûmeti olduğu hâlde- Avrupa'nın şikâyetini davet etmekte ve bu şikâyetler günden güne çoğalmakta idi. Bu şikâyetlerin başlıcası jandarma ve polise ve maaş meselesine aitti. Hakikaten Rumeli jandarma ve polis teşkilâtında intizam yoktu, maaşlar da düzenli verilemiyordu. Alman Elçisi Baron Marshall, bir defa huzurda bu yönleri anlatmış, her şeyden evvel maaş ödemelerinin düzene sokulmasını tavsiye, bu suretle işin önüne geçilmek mümkün olacağını beyan etmişti.

Hünkâr bu görüşmeyi Sadrâzam Said Paşa'ya tebliğ ettirdi. Mesele- nin ehemmiyeti hasebiyle Babialiye durmadan tezkere yazıyorduk. Bir gün saydım: Bu iş için gönderdiğimiz tezkerelerin adedi on biri bulmuş- tu. Said Paşa mâliye işlerini düzenlemek ve maaşların tertipli olarak ödenmesi gereklerini temin için inceleme ve teşebbüsler icra edilmek- te olduğunu bildirir, bazı vazifeler için Avrupa'dan uzmanlar getiril- mesini tavsiye ederdi. Bir taraftan ise meselenin ehemmiyeti gittikçe artıyordu. Hünkâr ile Sadrâzam artık birbiriyle anlaşamaz olmuşlardı. Said Paşa, alışılmış olan günlerde de Saray'a gelmiyor, Mabeyinci Arif Bey gidip geliyordu. Said Paşa'nın ikbali nihayet bulmak üzere olduğu hiss olunuyordu. Bir gece Said Paşa'nın konağına gönderildim. Said Paşa ertesi sabah Saray'a geleceğini söylemişti. Fakat hiss olunuyordu ki işler sarpa sardığı için Said Paşa mesuliyet yükünü atmak yolunu arıyordu. Esasen Paşa'nın âdeti bu idi: Zor zamanlarda vazifeden kaçınır, fakat bir defa iş başından uzaklaşınca tekrar mevkie gelmek yollarını arar durur- du. Said Paşa'nın konağından Saray'a döndüğümde Mabeyinci Ragıb Paşa'nın Ferid Paşa'ya gönderilmiş olduğunu öğrendim. Ferid Paşa bir müddet evvel Konya Valiliğinden İstanbul'a getirilmiş, Merci-i Tetkik Komisyonu adlı bir kuruluşun başına geçirilmişti. Bu vazife Ferid Paşa'yı İstanbul'da büyük bir mevkie getirmek için bir nevi hazırlık demektir. Mabeyinci Ragıb Paşa'nın Ferid Paşa'ya gönderilmesi sadaret verilmesi hâlinde padişah arzusuna uygun biçimde hizmet edeceğine dair temin- nat senedi almaktı. Sultan Hamid bu gibi senetler, taahhütler, imzalarla bir adamın bağlılığının temin edileceği zannını taşırdı. Ferid Paşa'nın niteliklerini bilenler, kendisinin sadaret sandalyesine oturmak için bir değil, bin bir senet imzalamakta bir dakika tereddüt etmeyeceğini tak- dir ederler. Kısacası, sonraki gün Ferid Paşa'ya sadaret verildi ve Nişan- taşı'ndaki Cevad Paşa Konağı ikametine tahsis olundu.

Ferid Paşa Avlonyalı'dır. Adliye memuriyetlerinde ve Şûra-yı Devlet azalığında bulunmuş, Halil Rifat Paşa'nın sadaretinde Konya Valiliği'ne tayin edilmişti. O aralık İkinci Kâtip İzzet Paşa da Şûra-yı Devlet'te aza idi. Ferid Paşa'nın İzzet Paşa ile münasebeti ve Yıldız Sarayı'nda her iki- sinin yekdiğeriyle dikkat çekecek derecede dostluk ve tanışıklığı bun- dan ileri gelmiştir.

Ferid Paşa Şûra-yı Devlet'te iken İzzet Paşa ile fena hâlde bozuşmuş, âdeta kavga etmişti. İki de Saray'a gider gelir ve Hünkâr'a vaziyet hak- kında haber verir takımdan oldukları için bu kavga Saray'a kadar yansı-

tlmişti. O zaman rivayet olunduğuna göre, bu iki saray adamının artık birbirinin yüzlerine bakacak hâlleri yoktu. Herkes bunları yekdiğerinin can düşmanı tanırdı. Ancak Ferid Paşa Sadrâzam olduktan sonra Saray'da tutunduğu el İzzet Paşa olmuştu. Buna birçok kimseler hayret ettilerse de Ferid Paşa'nın ahlakını bilenler hiç şaşırmadılar. Ferid ve İzzet paşaların birbirleriyle ne derece ve ne kadar kolay uyuştuklarına ilerideki mesele ile bizzat şahit olmuşum. Bir gün, şimdi hatırımda kalmayan bir meseleden dolayı, İzzet Paşa Hünkâr ile Sadrâzam arasında bir tebliğ ve konuşma vasıtası olmuştu. O mesele Hünkâr'ın istemediği şekilde cereyan etmekte idi. İzzet Paşa, Sadrâzam'ın Hünkâr'ca hoşagitmeyen değerlendirmelerini getirip arz ederken Sadrâzam'ın bakış açısı yanlış ve Padişah'ın değerlendirmesi isabetli olduğunu da söylemekte idi. Hünkâr bir daha İzzet Paşa'yı gönderdi. İzzet Paşa gittikten sonra:

-Şimdi görürsünüz, bu defa Sadrâzam ile beraber olur, o fikirle gelir, dedi.

Ve gerçekten de öyle oldu. İzzet Paşa bu sefer gelişinde ağızını değiştirmiş, Sadrâzamın bakış açısını destekler bir lisan takınmıştı.

Ferid Paşa Konya Valiliğinde iken oranın imarına yönelik birçok icraata başlamış olduğu söylenirdi. Ancak kendisi bu resmî icratından ziyade hususî bildirme ve ihbarlarla Saray'a girmişti. Özellikle Konya Mevlevî dergâhı şeyhinin gözlenmesi, vaziyeti hususunda gösterdiği dikkat ve ihtimam Ferid Paşa için ikbal vesilesi olmuştu.

Malûm olduğu üzere Sultan Hamid'in pek sıkı bir şekilde takip ettirdiği kişilerden biri de Veliaht Reşad Efendi idi.

Saltanatın, kendi elinden gitmesinde, herkesten ziyade veliahtın menfaat ve alâkası olduğunu ve mazide Padişah aleyhindeki entrikaların hep veliaht dairelerinde yapıldığını bildiği için, gerek Reşad Efendi gerek onun yemeklerini getirip götürönlere varıncıya kadar bütün adamları gözetim altında tutardı. O kadar ki Reşad Efendi'nin terzisi olan Beyoğlu'ndaki Vidoviç in dükkânına girmek bile tehlikeli idi, çünkü orada veliahtın adamlarından birine tesadüf olunabilirdi. Veliaht Reşad Efendi Mevlevî tarikatine mensup olduğundan Sultan Hamid Mevlevîlerin en büyüğü olan Konya'daki Çelebi Efendi ile Veliaht Reşad Efendi'nin arasında sıkı münasebet olabileceği zannına düşmüştü. Hünkâr'a o kanaat gelmişti ki, Reşad Efendi Konya'da Çelebi Efendi aracılığıyla memleketin sair noktasındaki Mevlevîleri tarafına çekebilir, bu şekil-

de kuvvetli taraftarlar meydana çıkar ve herhangi bir harekete önyak olur. Bu bakımdan Çelebi Efendi'nin vaziyet ve hareketleri düzenli olarak gözetim altında tutulmakta ve birçok kimselerin bu yüzden canını yakmakta idi.

Veliahta karşı Hünkâr'ın fazla vehmini bilen birtakım jurnalciler, Reşad Efendi'ye ait mevzuları yakalayınca fırsat kaçırmazlardı. İstanbul'da memur bulunduğu zamanlar bu hakikati öğrenmiş olan Ferid Paşa da Konya Valiliğinde Çelebi Efendi yoluyla hayli yükseklerle çıkabileceğini kestirmişti.

Yukarda söylediğim gibi Ferid Paşa, Şûra-yı Devlet'te olsun, Konya Valiliğinde olsun kazandığı yakınlığı memuriyet vazifesini ifada gösterdiği liyakat ve gayrete değil, Zât-ı Şâhâne'nin mizacına hizmet hususun-daki maharet ve kabiliyetine borçluydu. Sadaret makamı gibi en yüksek mevkî ve ikbalin zirvesine çıktığı hâlde bile bu huyundan vazgeçemiyordu. Ferid Paşa mühim bir devlet işine ait herhangi bir tezkerenin altına imzasını attığı zaman değil, adi zabıta raporu cinsinden bir jurnale imza koyduğu zaman hakikî şahsiyetini gösterirdi. Bunun birçok misali olmakla beraber yalnız bir tanesini zikredeceğim:

Malûm olduğu üzere Sultan Hamid "evlerde toplanma"ların düşmanı idi. Yüksek mevkide bulunanların konaklarındaki toplantıları gözetletirdi. Hattâ Beyoğlu'nda Serkl Doryan'a ve o vakit İngiliz Klubü namıyla meşhur olan şimdiki İstanbul Klubü'ne her akşam kimlerin geldikleri Beyoğlu Mutasarrıfı tarafından düzenli olarak ihbar edilmek usulden idi.

Hünkâr kimlerin evinde "toplanma"lar olduğunu, buraya kimlerin gelip gittiğini bilmek isterdi. Sultan Hamid'i bu kadar şiddetli ve sıkı tedbirlere sevk eden sebep, maziye ait hatıraları idi.

Hakikaten Sultan Hamid, vaktiyle amcası Sultan Aziz'in ve büyük biraderi Sultan Murad'ın tahttan indirilmelerine sadrâzam konaklarında, şeyhülislâm yalılarında düzenlenen toplantılar ve müzakereler neticesinde karar verildiğini biliyordu. Kendisinin de aynı akıbete uğraması ihtimali olduğunu bir dakika bile hatırandan çıkarmazdı. Hünkâr'ın bu husustaki evhamını bilen birtakım gayretkeşler, toplantıların en masum ve meşrularına da müdahale ederler, hattâ sünnet düğünü cemiyetlerine bile ilişirlerdi.

Ferid Paşa bu tarz ihbarlarda bulunmanın Sultan Hamid nezdinde

memnuniyetle karşılandığını bildiği için, Nişantaşı'ndaki Sadaret Konağı'ndan tıpkı bir zabıta memuru gibi komşularını gözetler ve bu arada Münire Sultan'ın eşi Salih Paşa'nın hiç eksik olmayan ziyaretçilerini Padişah'a bildirirdi. Bir gün Hünkâr beni çağırarak Münire Sultan'ın kâhyası Hafız İbrahim Efendi'yi Saray'a davet etmemi ve Sultan'ın dairesinde fazla toplanmalar olduğunu ve bunun iyi bir şey olmadığını söylememi tembih etti. Aynı zamanda Beşiktaş Muhafızı Vâsıf Paşa'ya tebligat yapmaya memur edildim. Vâsıf Paşa bu tebligatımı dinledikten sonra şu sözleri söyledi:

- Artık bizim gözetim memurlarımıza iş kalmadı. Sadrâzam Paşa bu vazifeyi mükemmel şekilde yapıyor. Durmadan jurnal verip duruyor. Ferid Paşa daha Konya Valisi iken Anadolu demir yolu hattı münasebetiyle Almanya Elçisi Baron Marshall'in gözüne girmeye çalışmış ve muvafak olmuştu. Alman siyasetinin o zamanlar mevkii kuvvetli idi. Alman dostluğuna verilen kıymet ve ehemmiyet bakımından özellikle Baron Marshall gibi dirayetli ve makbul bir Alman elçisinin iyi yönde şahitliği elbette etkili ve verimli olurdu.

Ferid Paşa tabiat olarak son derece cimri olmakla beraber, Baron Marshall'a ve karısına hediyeler takdim etmekten ve Alman menfaatlerini koruma hususundaki işgüzarlığını bu şekilde zarif ve gönül alıcı muamelelerle tamamlamaktan geri kalmazdı. Ferid Paşa'nın bu tedbiri nihayet tesirini gösterdi, bir defa Baron Marshall, padişah huzurunda Konya Valisi'ni uzun uzadıya övdü.

Artık Ferid Paşa'nın İstanbul'a getirileceği ve Sadaret makamına kadar çıkarılacağı hiss olunuyordu. Hakikaten çok geçmeden Babıalide Merc-i Tetkik Komisyonu namıyla bir vazife teşkil olundu ve Ferid Paşa Konya'dan getirilerek bu vazife başına geçirildi. Bu vazife sırf Ferid Paşa'yı yakında bulundurmak ve vakti geldiğinde düşünülen hizmet verilebilmek için kurulmuş lüzumsuz bir şeydi.

Said Paşa ise esasen bundan kuşkulandırmakta idi. Bir akşamüstü Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa Daire-i Kitâbete geldi. Nâzırlar, Padişah tarafından hususî biçimde çağırılmadıkça pazartesi ve perşembeden başka günlerde Saray'a gelmezlerdi. Hele Hariciye Nâzırı'nın alışılmışın dışında ve geç vakit Saray'a gelmesi ancak çok ehemmiyetli bir hâdise neticesinde olabilirdi. Ben de telâş ettim ve sebep-i ziyaretini merak ile sordum. Tevfik Paşa şu sözleri söyledi:

- Ferid Paşa için geliyorum. Sadrâzam bu biçareye hiç iş vermiyor. Çok

fena bir vaziyette kaldı. Dün bana gelmişti, âdeta ağlıyordu. Hünkâr'ın merhametine sığındığını söyledi, benim aracılığımı rica etti, hâline acı-mamak mümkün değil, onun için bu hususu arz ettirmeye geldim.

Bundan daha çocukça bir hareket nasıl düşünülebilir? Bir Hariciye Nâzırı'nın geç vakit ve alışılmış saatin dışında Saray'a gelmesi sebebi-ni Hünkâr benden soracak olursa: "Ferid Paşa kulunuza iş vermiyorlar. Ağlıyormuş, Hariciye Nâzırı Paşa bundan dolayı şefaatte bulunmak için gelmiş." diyebilir miyim? Diplomasimizin başında bulunan bir zatın bu yaptığı şey kocaman bir gaf değil de nedir? İşin fenalığı şunda ki; Hari-ciye Nâzırı Paşa Mabeyin kapısından içeri girer girmez muhafız tüfekçi-ler onun kartını Hünkâr'a takdim etmişlerdi. Bunun üzerine ben Tevfik Paşa'nın bu manasız ve lüzumsuz ziyareti sebebinin nasıl arz edeceğimi düşünürken bir musahip gelerek huzura çağırdı. Şimdi ne yapmalı? Ca-nımın sıkıntısını saklayamayarak Tevfik Paşa'ya:

- Paşa Hazretleri, sadece bu iş bilmem nasıl olur? dedim.

Tevfik Paşa da yaptığı gafın farkına varmıştı. Nihayet o gün İngiliz El-çisi ile bir iş için vuku bulan mülâkatı ayrıntısı ile bildirmek üzere gelmiş olduğunu arza karar verdik. Huzura gittiğim zaman Padişah'a bu suretle arz ettim ve öteki meseleden tabii ki bahsetmedim.

Sadrâzam Ferid Paşa Sadaret ağırbaşlılığına hiç yakışmayacak dere-cede dedikoducu idi.

Herkesin hususî vaziyetiyle, servetiyle, sarfiyatıyla uğraşır karıştırıcı-lıktan özel bir zevk duyardı.

Gümrük vergisine yüzde üç zam karşılığında gümrüklerimize ecnebi kontrolü koyulması ve devlet istiklâlinin mühim bir darbeye uğraması onun sadareti zamanına denk gelir. Rumeli Umumi Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın başarısızlığı için onun bilgilendirilmesini kasten geciktir-diği görülüyordu.

Hüseyin Hilmi Paşa memur mesleğinden yetişmiş ve memuriyet di-siplini içinde büyümüş bir zat olduğu hâlde, Babialiden gördüğü zorluk-lar üzerine bir aralık her işi Saray'a yazar olmuştu.

Ferid Paşa'nın pek büyük gayretle üzerine aldığı meselelerden biri de borçların birleştirilmesi²⁵ projesi idi. Bu projeyi tasdiğe Hünkâr'ı meylettirmek için hadsiz hesapsız maruzatı vardır. Osmanlı Bankasının ve Düyun-u Umumiye Meclisinin çok hararetle arzu ettikleri bu işi des-

25) Tevhid-i düyun.

tekleme için Ferid Paşa'nın sarf ettiği mesai hayli müddet sonuçsuz kalmış, Zât-ı Şâhâne bu projeyi tasdiğe yanaşmamış idi. Ferid Paşa bir taraftan resmî ve hususî mazbata ve tezkerelerle bunu sık sık arz eder; diğer taraftan Mabeyine geldikçe İzzet Paşa vasıtasıyla veya huzura kabul olduğu zaman sözlü olarak maruzatını teyit ederdi.

Ferid Paşa'nın sadareti hayli devam etti. Fakat devlet işlerinde hiç dirayet ve faaliyet gösteremedi, tam tersine ortalık gittikçe fenalaşıyordu.

Arnavutlar hükûmetin emir ve kararlarını dinlememek tarzında harekete başlamışlardı. Yeni bir gaileye, yeni bir müdahale sebebine meydan vermemek için Arnavutluk'ta asker gücüyle uslandırmaya mecburiyet oluştu. Konya'da büyük işlere başladığı ve icraat sahibi olduğu söylenen Ferid Paşa, sadarete hiçbir faaliyet eseri gösteremiyordu. Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın Babıaliye yazdığı ıslahat tedbirleri sonuçsuz kalmakta idi.

Ferid Paşa'nın Hünkâr'a karşı tuttuğu yol, yaltaklanmacı bir itaat ve her şekilde padişah rızasına uygun hareket olduğu hâlde, Saray haricinde şuna buna hep Saray'ın aleyhinde, işlerin fenalığından, jurnalciliğin zararlarından şikâyet eder dururdu. Bu ikiyüzlü politika onun istikameti ve ciddiyeti hakkında bazen öteden beri işitilen söylentilere sebep olmuştu. Bir aralık Ferid Paşa'nın Saray'a kafa tuttuğu bile söylenmekte idi. Hâlbuki kafa tutmak şöyle dursun, mevkiini muhafaza için günden güne dalkavukluğu çoğalttığı bir hakikat idi.

Ferid Paşa bir taraftan İzmir Valisi Kâmil Paşa ile hasbihâl yollu yazışmalarda bulunarak Saray'a dair birtakım imalarda bulunur, diğer taraftan Kâmil Paşa'nın vaziyet ve hareketleri şüphe çektiğini ve İzmir'de bırakılması münasip olamayacağını ikide bir arz eder dururdu. Esasen Hünkâr da bu fikirde idi. Kâmil Paşa'nın İngilizlere aşırı meyli, Sultan Hamid'in güvenini kaybetmesine sebep olmuştu. Ferid Paşa bu hususu da bildiğinden, Kâmil Paşa aleyhindeki ihbarlarıyla Padişah'ın fikir ve eğilimlerini büsbütün okşamakta idi. Nihayet Sultan Hamid, Kâmil Paşa'yı İzmir'den kaldırıp daha emin bir mahalde ikamete memur etmeye karar verdi. Fakat bu tür icraatlerini doğrudan yapmayıp resmî makamların izin istemesi üzerine yapmak, yani mesuliyeti hiç üzerine almayıp icabında "Babıali öyle münasip görmüş, ben de tasdik ettim." diyebilecek pürüzsüz bir vaziyete çekilmek Sultan Hamid'in öteden beri dikkatle takip ettiği bir siyaset olduğundan, Kâmil Paşa'nın Rodos'ta ikamete memur edilmesini de Babıaliden bir tezkere ile istetti. Ferid Paşa böyle

bir tezkere takdimi için kendisine verilen emri derhâl yerine getirmişti. Emir çıktı, Kâmil Paşa'ya tebliğ olundu, fakat Kâmil Paşa Rodos'a gitmek için İzmir'deki İngiliz Konsoloshanesine kaçtı. Paşa'yı Konsoloshaneden çıkarmak için birçok yazışma cereyan etti. Kâmil Paşa kuvvetli teminat verilmedikçe Konsoloshaneden çıkmaya rıza göstermiyordu. Nihayet istediği teminat verildi ve Konsoloshaneden çıktı.

Ferid Paşa karışık ve karıştırıcı bir politika ile mevkiini muhafaza yolunu tutmuştu. Nihayet iş o raddeye gelmişti ki, bir sadrâzamda bulunması lâzım gelen ağırbaşlılık ve ciddiyetten kendisinde hiçbir eser kalmamıştı. Saray'a geldiği ve özellikle huzura kabul olunduğu günler herkes "Bakalım Sadrâzam gene ne marifetler gösterecek?" diye soruştururdu. Ferid Paşa'nın "sadık ihbarlarına" aracılık eden zat İbriktarbaşı Kâmil Ağa idi. Bu cinsten maruzatı Hünkâr'a yetiştirmekte pek mahir ve bu tür işlere son derece hevesli olan bu Kâmil Ağa, Saray'da Ferid Paşa'nın en çok sevdiği adamdı. Kâmil Ağa ümmî ve bayağı insanlardan idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük memuru olan bir zatın Kâmil Ağa gibi bir insan ile bu derece sevişip kaynaşması Paşa'nın düşünceleri ve hissiyatını ispata kâfidir.

Sultan Hamid, Ferid Paşa'nın bu "kulca ve sadakatperver" hizmetinden memnun olmakla beraber, devlet işleri noktasından hiçbir kıymeti olmadığını anlamıştı. Sadrâzam Paşa, dedikoduculuğu ile, sebatsız fikirleri ile Hünkâr'ı düşündürmeye başlamıştı. Zât-ı Şâhâne'nin sözlerinden, Babialinin bazı maruzatına karşı aldığı vaziyetten Ferid Paşa'nın son günleri yaklaştığı ve Said Paşa'ya doğru yeniden bir temayül uyanıldığı anlaşılıyordu. Ancak haricî siyasette olduğu gibi dâhilî siyasette de statükonun muhafazasına taraftar olan Sultan Hamid, kabinede sık sık değişimlerden hoşlanmazdı. Said Paşa ise kabinede Serasker Rıza Paşa ile hiç sevişmezlerdi. Hünkâr, Rıza Paşa'dan memnundu; ordunun idaresini Rıza Paşa gibi tecrübe edilmiş ve sadakati hakkında tam bir emniyet hâsıl olmuş bir zattan alıp başka birine vermek Hünkâr'ın kolay yapabileceği işlerden değildi. Bundan dolayı Hünkâr kararını veremiyordu.

Ferid Paşa'nın sadareti sonlarına doğru Sahib Molla Bey'in başından bir felâket geçmişti. Sahib Molla Bey haşin mizaçlı, tok sözlü, düşüdüklerini açıktan söyler, fikir ve hissiyatını saklamaya lüzum görmez bir zat idi. Bu hâlleri Hünkârca malûm olduğundan Sultan Hamid, Sahib Molla'dan hoşlanmazdı. Günün birinde Hünkâr'ın itimat ettiği jurnal-

cilerden biri Sahib Molla aleyhinde bir ihbarda bulunmuştu. Bu jurnal-
de Sahib Molla'nın Metr Salem vasıtasıyla Avrupa'dan zararlı yayınlar
almakta olduğu bildiriliyordu. O devirde bu tür yayınları getirip dağı-
tanlar, alıp okuyanlar daimî bir gözetim altında idiler. Postahaneler,
gümrükler özellikle bu yayınların memlekete girmemesini sağlamakla
mükellef bulunuyorlardı.

Ecnebi memleketlerdeki sefirlerimizin en mühim vazifelerinden biri
de fesat çıkarıcı yayınlar hakkında Hünkâr'a malûmat vermektir. Mem-
leket ve özellikle de Sultan Hamid'in şahsı aleyhinde yazıları ihtiva eden
gazete, mecmua ve kitaplar yayımlanmaları akabinde Saray'ın malûmu
olur, derhâl dört tarafa emirler verilerek bunların memleket dâhiline
sokulmamaları için gerekenler temin edilirdi. Cebinde, evinde veyahut
yazıhanesinde bu tür yayınlar ortaya çıktığından dolayı canı yakılmış
insanlar hadsiz hesapsız idi. Sultan Hamid, bu yayınların memleket dâ-
hilinde neşredilmesini doğrudan doğruya şahsı aleyhinde bir hareket
kabul eder, Avrupa'daki serbest fikirlerin bu vasıtalarla memleketimiz-
de revaç bulmamasına çalışırdı.

Sahib Molla aleyhine verilen jurnal derhâl tesirini gösterdi: Çerkes
Mehmed ve Tatar Şakir paşalar, Molla Bey'in yalısında araştırma ya-
parak bulacakları evraka el koymaya memur edildiler. Şakir Paşa böyle
şeylerde fazla işgüzarlık gösteren bir adamdı. Yaradılışça katı yürekli
olduğu için eline bir fırsat geçince kıyasıya ileri gider ve sebep olacağı
elem ve felâketleri hesap etmezdi. Sahib Molla işinde de böyle hareket
etti ve yalıda çıkan evrakın takdimi münasebetiyle mübalağalı maruzat-
ta bulundu. Sultan Hamid için bundan iyi fırsat olamazdı. Hemen o gün,
Sahib Molla Bey'in ilmî rütbesinin mülkiyeye değiştirme yoluyla bir mu-
tasarrıflığa gönderilmesini emretti ve bu buyruk derhâl Babıaliye tebliğ
olundu. Şurası muhakkak idi ki; bu tarzda bir emir alan Ferid Paşa azami
süratle hareket edecek ve Molla Bey Anadolu içlerinde ve mümkün
olduğu kadar İstanbul'dan ve sahilden uzak bir yere, bir mutasarrıflığa
gönderilecekti. Memleketimizin en asil ve muhterem ailelerinden biri-
ne mensup ve ahlaki faziletleriyle bilinen Sahib Molla Bey'in bir iftiraya,
bir mübalağaya, kısacası bir işgüzarlığa kurban gittiği, daha doğrusu Ta-
tar Şakir Paşa'nın zulmüne uğradığı anlaşılıyordu. İkinci bir soruşturma
ile işin bu yönü meydana çıktı. Bunu da Zat-ı Şahane'ye arz ettim. Sul-
tan Hamid'in sert ve merhametsiz tarafları olduğu gibi yumuşak ve şef-
katli noktaları da vardı. İkinci soruşturma hakkındaki maruzatım birinci

jurnalden daha çabuk tesirini gösterdi. Sahib Molla hakkındaki tezkere-
renin geri alınmasını emretti. Hâlâ hatırımdadır: Bu, perşembe günü
oluyordu. Aldığım buyruğu Ferid Paşa'ya telgrafla tebliğ ettim. Ferid
Paşa verdiği cevapta ilk emri uygulamaya koyduğunu, tezkereyi Teşrifat
Dairesi'ne²⁶ göndermiş olduğunu, daireler kapandığı için bunu aratıp
çıkarmaya imkân olmadığını, kendisinin de esasen Molla Bey'in muta-
sarırlığı hakkındaki tezkereyi takdim etmiş bulunduğunu arz etti. Erte-
si gün cuma olmasına rağmen Teşrifat Dairesi memurunu buldurdum,
kalem odasını açtırarak birinci tezkereyi geri getirttim. Mutasarrıflık
hakkındaki izin sorma tezkeresi de Babıaliye aynen iade olundu. Ferid
Paşa'nın, Sahib Molla gibi bir şahsiyeti felâkete gönderen bir buyruğu
uygulamaya koymak hususunda gösterdiği bu acelenin mânası şudur:
Ferid Paşa, bu tarz emirleri yerine getirme ve uygulama hususunda
Hünkâr'ın memnuniyetini kazandıracak bir heves göstermeyi kulluk ve
bağlılık icabı saymaktadır.

Midilli Hadisesi

O devrin garip olduğu kadar ibret verici meselelerinden biri Midilli
vakasıdır. Bir sabah Midilli Mutasarrıfı Reşid Paşa'nın beni telgraf maki-
nesi başına çağırdığını haber verdiler. Gittim. Reşid Paşa bir Fransız fi-
losunun Midilli önüne geldiğini ve amiralin karaya çıkardığı bir müfreze
bahriye askeriyle Midilli gümrüğünü işgal ettiğini ve vaziyeti Babıaliye
bildirmiş olduğunu söyleyerek bu vaziyet karşısında nasıl bir yol takip
edeceğini sordu.

Vaziyeti derhâl Padişah'a arzettim.

Mesele şundan ibaretti: Fransa tebaasından Lorando namında bir
zâtın hazineden mühimce miktar bir alacağı vardı. Buna dair mahke-
meden bir de karar yazısı elde etmişti. Hazine-i Maliye bu parayı her
nedense vermiyordu. Mesele Saray'a da aksetmişti. Fransa Elçisi Mö-
syö Constant, Hariciye Nâzırı ve Sadrâzam nezdinde birçok teşebbüsler
yaptığı hâlde parayı tahsil etmek mümkün olamıyordu. Müsyö Cons-
tant bir aralık bu teşebbüslerinde daha etkili ve acı bir lisan kullanmaya
başladı: Mahkeme kararına bağlı bir alacağın tahsil olunamaması ve
Fransa tebaasından birinin hukukunun tanıtılmaması basın tarafın-
dan türlü türlü yayınlara sebebiyet vermekte olduğunu ve alacak sa-
hiplerini hükûmete müracaatla şikâyet etmekte bulunduklarını ve bu
26) Teşrifat Dairesi: Protokol işleriyle uğraşan resmî birim.

durumun Fransa kamuoyunda olumsuz etkilere yol açtığını söyledi. Bu tekrarlanan teşebbüslerden bir netice çıkmadığını gören Mösyö Constant Hünkâr'dan bir görüşme istedi ve bir cuma günü selâmlık alayından sonra huzura girerek Babialiden şikâyet yollu bir lisanla meseleyi anlattı. O gün Sadrâzam'a bir buyruk tebliğ olundu. Ancak bu da neticesiz kaldı.

Diğer taraftan Sultan Hamid, Adliye Nâzırı Abdurrahman ve İzzet ve Ragıb paşalardan mürekkep bir komisyonda meselenin incelenmesini emretti. Elçi Mösyö Constant bu aralık gelmişti. Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa'ya hitap ederek:

- Paşa Hazretleri, mahkeme kararına bağlı bir alacağın tahsil olunamamasına ve bir kararın icrasız kalmasına siz, Adliye Nâzırı sıfatıyla nasıl izin verirsiniz? dedi.

Tabî ki Abdurrahman Paşa bu suale verecek cevap bulamamıştı. Bu alacak meselesinin mahkemeden çıkmış bir karar bulunmasına rağmen ödenememesi, daha doğrusu bunun ödenmesi lüzumuna dair açıkça bir adım atılmaması korkudan mütevellit idi. Vaktiyle Lorando'dan alınmış olan bu para Sultan Aziz'in hal'inde kullanılmıştı. Bunu ortaya atmak şöyle dursun, bahsini etmek bile tehlikeli bir şeydi. O devirde ağıza alınmaları bile caiz olmayan kelimelerden biri de "hali' [kovulmuş]" idi. Telâffuz itibariyle "hal' [tahttan indirme]"e benzediği için "hall ve tesviye [ödemenin halledilmesi]" tabiri kullanılamaz, bunun yerine "fasl ü tesviye [ödemenin sonuçlandırılması]" denilirdi. Nasıl ki "Hamîd" adlılara "Hâmîd", "Murad" adlılara "Mir'ât" derlerdi. Hangi cür'etli nâzır veya sadrâzam çıkıp da Padişah'a:

- Bu parayı amcanızı hal' etmek için borç almışlar, yollu maruzatta bulunabilirdi? Demek ki herhangi bir sarraftan veya bankadan borç alınarak bir padişahı hal' etmek mümkündür; bu ihtimal akla gelince Sultan Hamid aleyhinde aynı yola başvurmaya ne mâni var? İşte yıldırma siyaseti altında yaşayan o devrin ricali bu düşünceleri göz önüne getirerek kendi nefis ve mevkilerini korumak için bu Lorando işini sürüncemede bırakıp duruyorlardı.

O aralık Rıhtım şirketiyle de bir ihtilâf ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Fransa Elçiliği Fransız menfaatlerinin zarara uğratıldığı iddiasıyla Fransa Hükûmeti'ni tahrik etti ve siyasi teşebbüsler yolundan siyasi baskı yoluna geçilmeye Fransa Hükûmeti'nce karar verildi. Bu karar üzerine Mösyö Constant, hükûmeti tarafından geri çağrıldı. Siyasi münasebet-

lerin bir bakıma kesilmesi demek olan bu kararı Mösyö Constant Hari-ciye Nezareti'ne tebliğ etti. Vaziyet Zât-ı Şâhâne'ye arz olundu. Hünkâr bunun üzerine Mösyö Constant'ı Saray'a davetle huzuruna kabul etti ve bu mesele hakkında kendisiyle uzun uzadıya görüştü. Sultan Hamid, Elçi'yi iknaya muvaffak olamamış olacak ki, ertesi gün Mösyö Constant İstanbul'u terk etti.

Bu Lorando işiyle Saray'da İzzet Paşa, hariçte de Selim Melhame Paşa çok meşgul oluyorlardı. "Lorando'nun alacağı" namı altında Ha-zine-i Mâliyeden istenilen ve faiz-i mürekkebinin²⁷ ilâvesiyle fahiş bir yekûna ulaşan paradan o vakit birçok kimselerin nimetlendikleri diller-de dolaşan bir hakikattir. Ceplerine girecek üç beş kuruşa kavuşmak için bir adanın Fransız donanması tarafından işgaline ve devlet haysiyetinin açıktan açığa ihlâlüne kayıtsız kalmak o zamanın ahlakını gösteren parlak bir misaldir.

Mösyö Constant'ın gittiği gün Zât-ı Şâhâne, Teşrifat Nâzırı İbrahim ve Selim Melhame paşaları Sirkeci İstasyonu'na göndererek elçiyi ikna-ya çalışmalarını emretti. Hükûmetinden aldığı emir ve talimat üzerine İstanbul'u terk etmeye hazırlanmış ve istasyona kadar gelmiş olan bir sefirin geri dönmesi imkânsız olduğu malûm iken Sultan Hamid'in bu çareye neden başvurduğu bilinemez. Nitekim Mösyö Constant, Osmanlı Hükûmeti hakkındaki dostane hislerine dair teminat vererek ve fakat hükûmetinden almış olduğu talimat haricine çıkmaya imkân olmadığını söyleyerek gitti. Elçi, maslahatgüzarlıkla kalan elçilik müsteşarının, tek-lif edeceği ödeme şekli Babıali'ce kabul olduğu hâlde ortada mesele kalmayacağını, kendisinin de az zaman zarfında İstanbul'a döneceğini ilâve etti.

Elçinin buradan hareketi ile donanmanın Midilli'yi işgali yekdiğeri-ne bağlı ve evvelden kararlaştırılmış şeyler idi. Meselenin aldığı hâd ve tabîi olmayan şekil üzerine, Babıali ile elçilik arasındaki müzakereler ilerledi ve nihayet esasından haksız olmamakla beraber miktarı bakımından vurgun gibi bir dereceye çıkarılan Lorando alacağı halledildi. Midilli işgali çok sürmedi, derhâl mutasarrıfa bir telgraf yazarak me-selenin sonuçlandırıldığını ve vaziyeti elçilikten sorup anlayabileceğini amirale tebliğ etmesi bildirildi. Hakikaten elçilikten amirale bu yolda tebligat vuku bulmuş ve donanma Midilli'den çekilip gitmişti.

27) Faiz-i mürekkebi: Ana paraya katılan faize de faiz yürütmek.

Raydan çıkan işler, talepler

Sultan Hamid'in saltanat devrine ait yayınlar, genel itibariyle, o devrin hakikatlerini bilmeyen ve bütün malûmatı kıymetsiz dedikodulara dayandıran kimseler tarafından yazılmış eserlerdir. Bu eserler okunduğu zaman insana öyle gelir ki, Abdülhamid devrinin bütün günahı Padişah'a aittir. Gerçi Sultan Hamid çok müstebit bir padişah idi; hayat ve saltanat onun için bir gaye idi; bu gayeyi tehlikeye düşüreceğini zannettiği her hâdiseye karşı son derece teyakkuz hâlinde bulunur ve her köşede bu gaye aleyhine kurulmuş pusular hayal ettiği için her ne pahasına olursa olsun "selâmet ve emniyet tedbirlerine" müracaat ederdi. Ancak şurasını da itiraf etmek lâzımdır ki, Abdülmecid'in "kuruntulu oğlum" dediği Abdülhamid Efendi'den o tanıdığımız Sultan Hamid'i çıkaracak sebepler yalnız onun vehmi, korkaklığı, hayat ve saltanat sevgisi değildir. Memleketin en ücra köşesinden Saray'ın en kuytu noktalarına kadar her tarafa girmiş bir ahlak yoksunluğu vardı ki bu nihayet bir sel hâlini alarak Padişah'ı önüne katıp götürmüştü. Tarih eğer bir mahkeme ise bütün şahitlikler onun huzurunda ifade edilmek lâzımdır; Sultan Hamid devrinin tarihini yazacak tarihçiler için bu şahitlikler son derece kıymetli olmak lâzım gelir. Ben o devrin en yüksek gözetim mevkilerinden birinde ve bütün devlet işlerinin Padişah'a gittiği yolun ortasında bulunduğum için bazı notlarımı gelişigüzel ve sıra gözetmerek aşağıda görüleceği gibi yazıyorum:

Sultan Hamid zamanında terfiler, nişanlar, ödüllendirmeler, hep Saray'dan çıkar, devletin şirazesi Saray'da bozulur denilmektedir. Evet, bunda bir hakikat vardır. Lüzum ve ihtiyaç gözetilmeksizin, bütçenin vaziyeti ve hazinenin takati dikkate alınmaksızın her gün birçok terfiler yapılır, maaşlar arttırılır, nişanlar dağıtılırdı. Fakat mübalağasızca iddia edebilirim ki, bunların ancak yüzde onu Hünkâr'ın düşüncesinden çıkardı. Yüzde doksanı en sırnaşık dilenciler gibi Padişah'a durmadan dilekçeler yazıp duran ileri gelenlerin bu aralıksız müracaatları neticesinde verilmiş şeylerdi. Amma denilecek ki Padişah arzu etse buna meydan vermezdi. Ancak düşünmeli ki, Sultan Hamid yaradılışça pek vehimli ve korkaktı. Ve onun tahta gelmesini icap eden hâdiseler bu vehmi bir kat daha arttırmıştı. Her an ve dakika hayatına suikast yapılabileceğini, her an ve dakika tahttan indirilmesi ihtimali olduğunu göz önünde tutan Sultan Hamid, kendisinin arzusuna uygun şekilde kurulan bir şebekeye çaresizce bağlanmıştı. Müstebit hükümdarların hiçbiri

kendisini bu şebekeden kurtaramamış, hiçbir bunsuz yaşayamamıştır. Bu şebeke içinde namuslular, namussuzlar, iyiler, kötüler, samimiler, riyakârlar, kısacası her çeşit insanlar vardır. Bunlar bir buyruğuyla devlet hâzinesinin kapıları açılan, bir emri ile insanları en yüksek mertebelere çıkaran, bir sözü ile göğüsleri sırmaya ve nişana gark eden bir hükümdardan elbette istifade yolunu arayacaklardır.

Bunları reddetmek Sultan Hamid'in işine gelmezdi. Jurnalciliğe müsaade ve değer vermek suretiyle memleket içinde kuvvetli bir istihbarat şebekesi tesis ettiği gibi, herkesin talep ve ricasını yerine getirmek suretiyle de kalplerin minnet ve bağlılığını temin ettiğine inanmıştı. Kendi devrinin psikolojisini iyi biliyordu. Gerçekten de para, rütbe ve nişan ile kendi işine lâzım olanları hükmü altına almaya muvaffak olmuştu. Bundan dolayı bu hâdiseyi yalnız bir cepheden değil, iki cepheden incelemek daha hakkaniyetli bir hareket olur. Henüz doğmuş erkek çocuğuna daha beşikte iken çavuşluk rütbesi isteyen falan nâzır, bu rütbeyi veren Sultan Hamid'den daha az mı kabahatlidir?

Said Paşa'nın, ikide bir Saray'dan gelen bu rütbe terfisi emirleri aleyhinde bulunduğu işitilirdi. Hakikaten taburu, alayı, fırkası yokken şuna buna terfi olarak binbaşılık, miralaylık, livalık rütbeleri verilip duruyordu. Bu terfiler orduda nizam şirazesini ihlâl ettiği gibi; bütçenin dengesini de bozmakta idi. Ancak gene bu Said Paşa, bir gün Zât-ı Şâhâne'ye hususî bir dilekçe takdim ederek: "Kızının doğumunda ehliyet ve liyakat göstermiş olan beş doktorun rütbe terfilerini" istirham edip verdirdi. Demek oluyor ki o itirazlar, o şikâyetler birer gösterişten ibarettir.

Gene o zaman meşhur doktorlarımızdan birisi, zorba paşalardan birinin kendi aleyhine saldırı ve hakaretinden dolayı Hünkâr'a şikâyet edip adaletine sığındığı zaman Sultan Hamid, derhâl soruşturma yapılmasını emredince bu meşhur doktor, Zât-ı Şâhâne'ye vasıtamla bir pusula takdim etmiş ve bu pusula içeriğinin lütfen kabulü hâlinde çok makbule geçeceğini bana söylemişti. Bu pusulada akrabasından birkaç kişinin rütbe, maaşlarına zam ve nişan ile ödüllendirilmeleri niyaz olunuyordu.

Sultan Hamid istenilen şeyleri verdi, bundan dolayı tenkit edilse yeridir. Ve bu tarzda emirlerle nizam şirazesinin bozulduğuna şüphe yoktur. Ancak Sultan Hamid'i bu hususlarda eleştirirken Said Paşa'nın da, o meşhur doktorun da mesuliyet hissesini tayin etmek lâzımdır.

İntikal ve tevsi-i intikal²⁸ işlemleri yapılırken Tapu İdaresi birikmiş vergileri arar ve bu vergiler tahsil olunmadıkça intikal ve tevsi-i intikal işlemlerine müsaade etmezdi. Said Paşa'nın sadareti esnasında bir gün Babıaliden bir izin sorma tezkeresi geldi: Bunda intikal ve tevsi-i intikal işlemlerinin icrası birikmiş vergilerin tahsiline bağlı tutulması, halkı o işlemleri yaptırmamaya sevk ettiği ve bu yüzden birçok şikâyetler vuku bulmakta olduğu beyan ve dolayısıyla bu usulün kaldırılması teklif ediliyordu. Sultan Hamid bu tarz idare işlerine itiraz etmediği için Said Paşa'nın teklifi kabul olundu. Beş ay sonra Said Paşa ikinci bir tezkeresi ile eski usulün iadesi için izin soruyordu. Eski usul uygun idiyse neden kaldırılması teklif edilmişti? Uygun değil idiyse neden iadesi talep olunuyordu? Bu nokta esasen düşündürücü olduğu gibi araya bir de jurnal girmişti. Hünkâr şüpheye düştü. Dâhiliye Nâzırı Memduh Paşa bu hususta soruşturma yapmaya memur edildi. İki gün sonra Memduh Paşa raporunu verdi: Bu raporda eski usulün ilgası en ziyade Said Paşa'nın işine yaradığı, hakikaten o usul lâğvedilmesiyle beraber Said Paşa'nın birikmiş vergi borçlarını vermeye mecbur kalmaksızın bütün emlaklarında tevsi-i intikal işlemini yaptırdığı yazılıydı.

Hünkâr bu raporu bana okuttu. Okuma bitince alaycı bir tebessümle şu sözleri söyledi:

- Paşa bunu yapacağına birikmiş vergilerden borcu olduğunu söyleseydi ben onu kendisine hediye ederdim.

Bu yol daha kolay değil mi idi? Sultan Hamid devrinde kanun ve usullerin ikide bir değiştirilmekte olduğu iddiası ileri sürüldüğü zaman bu hakikatlerin de bilinmesi lâzım gelmez mi?

Sultan Hamid, gerçi müstebit bir padişahtı; ancak bu ne kadar doğru ise Hünkâr'ın istibdat yolunda durmadan teşvik edildiği de o kadar doğrudur. Saltanat makamını işgal eden Sultan Hamid ile hükûmetin başında bulunan Said Paşa'nın idare mutlakiyetini sürdürme hususunda hemfikir ve hemkanaat olduklarına bence asla şüphe yoktur. Halil Rifat Paşa'nın sadrazamlığı sonlarında bir gün Zat-ı Şâhâne beni Said Paşa'nın konağına göndermişti. Ecnebi gazeteleri ve özellikle Fransız ve İngiliz basını müthiş surette aleyhimizde yayınlar yapıyorlardı. Bir taraftan Zât-ı Şâhâne halkın durumdan hoşnut olmadığına dair rivayetler işitmekte idi. Bunlar Hünkâr'ı endişeye sevk ediyordu. Gerçekten Sultan Hamid nazarında bu iki hâdise yekdiğerine daima bağlı yürüyen ve

28) Tevsi-i intikal: Bir vakıf malının intikal hakkını büyötmek.

biri diğeri sürükleyerek nihayet fena bir akıbet'e yol açabilecek olan iki mühim etkendi. Sultan Hamid'in şahsı, saltanatı ve idare tarzı aleyhine yayınları içeren gazete ve risale ve kitapların hudutlarımızdan içeri girmelerine son derece itina olunması halkın hoşnutsuzluğu üzerinde yapabilecekleri kötü tesir korkusu ile idi. Bu yayınlar; halka çekmekte olduğu ıstırapı tasvir, zihinleri tenkit ve muhalefete teşvik ederek nihayet istenilmeyen bazı hareketlerin ortaya çıkmasını kolaylaştırabilirdi. Said Paşa'ya Hünkâr'ın bu endişesini tebliğ ettikten sonra bu bapta-ki düşüncelerinin sorulduğunu söyledim. Said Paşa'nın fikri, Hünkâr'a idare sisteminin değiştirilmesi lüzumunu arz yolunda olsaydı etkili olur muydu? Onu bilmem. Said Paşa hürriyetçi bir nasihat verseydi padişah gazabına çarpılmaktan kurtulur muydu? Bunu da kestiremem. Yalnız bildiğim şudur ki, Said Paşa beni dinledikten sonra her zaman yaptığı gibi kolunu uzatarak, parmaklarını açarak, yüzünü buruşturarak ve pen- cereden sokak tarafını göstererek:

- Bu ahali mi, bu ahali mi? diye cevap verdi.

Ben bu cevabı aynen arz ettim. Bu cevap üzerine Sultan Hamid'in endişesi yok olup olmadığını bilmezsem de Said Paşa gibi tecrübeli bir zatın bu beyanatı Sultan Hamid gibi yalnız mutlakiyete dayanan bir padişahı gittiği yolda devama teşvik etmiş olduğuna şüphe yoktur. Said Paşa bu beyanatıyla halkın fikir ve hissiyatının ehemmiyet verilmeye lâyık olmayan bir nicelikten ibaret olduğunu anlatmıyor muydu?

93 (1876) Kanun-u Esasi'sinin yürürlükten kaldırılması hakkındaki beyannameyi imzalayan gerçi Sultan Hamid ve bu beyannameyi Meclis-i Mebusanda okuyan zat Ahmed Vefik Paşa idi; ancak Ahmed Vefik Paşa'nın sadarete getirilmesinde ve Hünkâr'ı Meclis-i Mebusandan kurtulup Saray'da merkezîyet usulünü tesis için o beyanname ile Kanun-u Esasi'yi yürürlükten kaldırmaya sevk etmekte Said Paşa'nın oynadığı rol malûmdur. Sultan Hamid her ne pahasına olursa olsun, mebusları dağıtıp istibdat idaresini tesis etmeye gerçekten karar vermişti. Fikir ve kalem hürriyetine, lisan hürriyetine tahammül edemezdi. Burası böyle olmakla beraber birtakım kimselerin ona bu hususta yardım ettikleri de inkâr kabul etmez bir hakikatti.

Rumeli’de İttihat ve Terakki Cemiyeti mutlakiyet idaresine yer yer isyan ettiği sıralarda o bölgenin muhtelif şehirlerinden Saray’a gelen telgrafları Zât-ı Şâhâne, Said Paşa’ya gönderirdi. İttihat ve Terakki Cemiyetinin gizli bir oluşum olmaktan çıkıp alenen faaliyete girdiği za-

mandan, Kanun-u Esasî'nin yürürlükte olduğunun ilân edildiği 10 Temmuz'a [1324] (23 Temmuz 1908) kadar geçen kısa, fakat çok enteresan müddetin doğru bir tarihi yazılmamıştır. Bu tarih yazılacak olursa görülür ki, sonraları kendilerini birer hürriyet kahramanı veya hiç değilse hürriyetin âşığı gibi göstermiş olanlar Meşrutiyet'in ilânından önceki günlerde Rumeli'nin hürriyetçi hareketlerini boğmaya çalışanlar arasındaydılar. Herhâlde bunların telâş ve ıstırapı Sultan Hamid'den pek aşağı değildi. Sultan Hamid bu işin sonunda taç ve tahtı ve hattâ şahsı mevzubahis olduğunu hissediyordu. Tatar Osman Paşa'nın dağa kaldırılması, Şemsi Paşa'nın katli ve Müfettiş-i Umumi Hüseyin Hilmi Paşa'nın "Benden başka İttihat ve Terakki'ye girmedik kimse kalmamıştır." mealindeki yazısı, askerle beraber polis ve jandarmanın da Cemiyete katıldığı haberleri Sultan Hamid'i İttihat ve Terakkinin arzusuna uymaya mecbur ettiği bir hakikattir. Yoksa Saray'da toplanan meclisler, Hünkâr'ın etrafında dolaşan yakınları Meşrutiyet'in ilânına taraftar değildiler. Said Paşa Rumeli'den gelip kendisine havale olunan telgrafları olumsuz değerlendirmelerle, yani Meşrutiyet'in iadesine lüzum olmadığı cevaplarıyla Hünkâr'a iade ediyordu. Said Paşa'yı bu yolda değerlendirmelerini beyan etmeye sevk eden sebepleri araştırarak değilim. Yalnız şurasını söylemek isterim ki Meşrutiyet'in ilânı meselesinde kahraman geçinen bazı kimseler tarihe karşı hakikati çarpıtmışlardır.

Sultan Hamid Meşrutiyet idaresini istemeyerek ilân etti; buna şüphe yoktur. Ancak bu iş olup bittikten sonra onun da başına geçip dizginlerini eline almak ve bu şekilde vaziyete hâkim değilse bile onunla yan yana yürüyerek hürriyetin kendi şahsı ve saltanatı aleyhine bir kuvvet hâlini almamasına dikkat etmek, diğer bir deyişle Rumeli'nin bu heyecanını yavaş yavaş uyuşturmak Sultan Hamid için bir gaye olduğunda da tereddüt edilemez. Bundan dolayı hürriyeti, Meşrutiyet'i, Kanun-u Esasî'yi, Meclis-i Mebusan'ı benimser tarzındaki fiil ve söylemleri bu şekilde yorumlanabilir. Bir gün bana şu sözleri söylemişti:

- Kâmil Paşa'nın sadareti zamanında Meclis-i Mebusanda okunan hat'ta "Bazı tarafların ihtarlarına rağmen Kanun-u Esasî tarafımızdan ilân edilmiştir." diye bir fıkra vardır. Bununla Said Paşa'yı kastetmiştim.

Sultan Hamid'in bu sözü, yukarda izah ettiğim gibi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni avutmak siyasetiyle açıklanabilir.

Mısır Hidivi ve Jön Türkler

Sultan Hamid'in kimseye emniyeti olmadığını, kendisine en sadık ve bağlı emektarlarından bile yeri geldiğinde şüphe ettiğini yazmıştım. Onun emniyeti nerede başlayıp nerede biteceğini, hangi şeyle memnun olup bu memnuniyetinin ne zaman ve hangi sebeple yok olacağını kestirmek güçtür. Meselâ bir meselenin şu veya bu şekilde hallolunması arzusuna düşer, bu arzunun yerine getirilmesine vasıta olacak çare ve tedbirlere başvurulur, nihayet o mesele padişah arzusu dairesinde halledildi mi, bunun zararlı ve fena cihetlerini düşünmeye koyulur, o derecede ki arzusunun yerine getirilmesinden mütevellit memnuniyet bu düşüncelerin tesiri altında yok olur.

Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa bir gün Hünkâr'a hoş görünmek için Mısır'daki Jön Türklerin birkaçını bir yelkenli ile memleket haricine çıkarmıştı. Abbas Hilmi Paşa'nın böyle hâlleri vardı. O bazen Sultan Hamid'e pek yaklaşır, onun emellerini desteklemeye gayret eder, bir müddet sonra tavrını değiştirerek Padişah'tan uzaklaşıcı bir hareket hattı tutturur, daha sonra yeni bir uysallıkla gene padişah yakınlığını kazanır. Mısır toprağından Jön Türkler'i çıkarmak Hünkâr'ın memnuniyetini kazananak bir iş görmektir. Hakikaten öyle olmalı idi. Sultan Hamid yeni fikirlerle dolu ve ecnebi memleketlerde Osmanlı mutlak idaresi aleyhine yayın ve kışkırtmalarla meşgul Türkleri takip eder, bunlardan memlekette dönmelerini temin edemediklerine oralarda birer memuriyet veya münasip bir maaş tahsis ederek onları susturur, buna razı olmayanları türlü türlü vasıtalarla sıkıştırırdı. Abbas Hilmi Paşa'nın birkaç Jön Türk'ü Mısır topraklarından çıkarmak suretiyle ifa ettiği hizmet padişah arzusu dairesinde bir hareket olmakla beraber, Sultan Abdülhamid bu Jön Türkler'in başka taraflardakilere katılarak onların kuvvet ve faaliyetlerini arttıracakları düşüncesiyle üzölmüş ve Abbas Hilmi Paşa'nın yararlığı aksi tesir göstermişti.

* * *

Sultan Hamid'in "emniyetsizlik" esasından doğan siyaseti Siyonistlik meselesinde pek bariz bir surette ortaya çıkmıştı. Türkiye'de bir Yahudi yurdu tesis etmek öteden beri Siyonist âleminin büyük gayelerinden biri idi. Siyonistler bu gayeye ulaşmak için birkaç defalar faaliyete geçmişler ise de hiçbirinde muvaffak olamamışlardı. Her defasında Sultan Hamid bu yeni hâdis ve oluşumun maksat ve neticesinden şüpheye düşerek işi geçiştirmişti. Bir aralık İstanbul'a Avusturya Musevîlerinden

ve Siyonistlerin ileri gelenlerinden bir zat²⁹ geldi, Tercüman Münir Paşa'yı görerek Kudüs'te bir Musevî yurdu kurulmasına müsaade istedi. Bu müracaat Siyonistler namına icra ediliyor ve işin arkasında meşhur bankerlerden Rothschild bulunuyordu. Talebin esası şu idi: Filistin'de hükûmetin göstereceği bir mahalde Musevî köyleri tesis edilecek, hükûmet arzu ederse bu köylerde İslâm haneleri de bulunacaktı. Ecnebi memleketlerden bu köylere gelecek olan Yahudiler, Devlet-i Aliye'nin kanun ve nizamlarına tâbi olacaklardı. Buna karşılık hükûmete Düyun-u Umumiye meselesinde hizmet ve kolaylıklar sağlayacaklarını ve bunun için yazılı ve güvenilir teminat da verileceğini söylemişti.

Gerek bu Viyanalı Musevî'nin şahsen sahip olduğu ehemmiyet ve gerek Düyun-u Umumiye'ye dair teklifteki ciddiyet hasebiyle, meseleyi Zât-ı Şâhâne'ye arzettik. Bir Cuma selâmlığından sonra Hünkâr o Musevî'yi kabul etti. Viyanalı Siyonist meseleyi ayrıntılarıyla Sultan Hamid'e izah etti.

Fakat Sultan Hamid bunda birtakım mahzurlar gördü. Filistin havalisi esasen kutsal topraklar dolayısıyla siyasi ihtiraslara zemin olmakta idi; her sene kilise ve ayin işleri münasebetiyle türlü türlü kavgalar çıkıyor, hükûmete daimî baş ağrısı oluyordu. Buna bir de Yahudi meselesi ilâve etmek Hünkâr'ın hoşuna gitmedi. Viyanalı Siyonist bir netice elde edemeyerek memleketine döndü. Bu sefer Sultan Hamid işin peşine düştü ve o aralık merkezi Almanya'ya nakledilmiş olan Siyonist Cemiyeti ile görüşmek üzere Şûra-yı Devlet azasından Bohor Efendi'nin Almanya'ya gönderilmesini emretti; fakat sonra bundan vazgeçildi.

* * *

Yazılarımda sık sık Said Paşa'dan bahsetmek mecburiyetinde kalıyorum. Öncelikle şurasını arz edeyim ki, hatıralarımda sıra ve zaman gözetmiyorum. Bu bakımdan Said Paşa'ya ait hatırat ve malumatı bir bölüme toplamadım. İkincisi, Said Paşa Sultan Hamid'in icraatlarına o kadar çok ve o kadar yakından karışmıştır ki, otuz üç senelik saltanat devrinin hangi hadisesi ve hangi kısmı incelenecek olursa mutlaka onda Said Paşa'dan bir eser, bir tesir, hiç olmazsa bir söz ve nasihat vardır. Diğer taraftan Said Paşa hatıratında birçok meselelerden bahsettiği için, bunlardan şahsıma ve bildiklerime dair olanlara cevap vermek

29) Bu kişi Dünya Siyonist Organizasyonu Kurucusu Dr. Theodore Herzl'dir (1860-1904). 1896-1902 yılları arasında beş kez İstanbul'a gelmiş, 17 Mayıs 1901'de Padişah'la görüşmüştür.

zarureti ortaya çıkmıştır.

Said Paşa'nın hatıratı yayınlandığı günlerde idi. *Mizan* gazetesi sahibi bundan bir nüsha göndererek düşüncemi sormuştu. Babialiden Saray'a takdim olunan yazıların kopyaları münderiç olduğunu gördüm. Bu arada Fransa Hükûmetinin Tunus'a asker göndereceği haber verildiğinden bahisle bazı tedbirleri içeren bir tezkereye tesadüf ettim. Bu tezkere gerek içerdiği fikir ve değerlendirmeler gerek yazılış tarzı bakımından parlak bir eser idi. Yalnız bunda bir nokta vardı ki bence anlaşılması mümkün olamamıştı. O da Fransa'nın Tunus'a asker sevk etmiş olması üzerine bizim de iki gemiye asker koyarak Tunus'a göndermek ve bununla oradaki hukukumuzu müdafaa etmemizi önermesidir. Fransa donanmasının himayesi altında Tunus'a çıkarılan Fransız askerî kuvveti, bizim göndereceğimiz bir tabur kuvvetle karşılaşınca ne olacaktı? Bu taraf anlamadı. Hakikaten Fransa'nın zorbaca bir hareketle memleketimizin bir parçasına saldırması emrivaki olduktan sonra, bizim iki gemiye bindireceğimiz ufak bir kuvvet ne şekilde karaya çıkarılabilecekti? Bunda yapılacak şey, meseleden vaktizamanında haberdar olup topraklarımızın tamamının güvencesine ait antlaşmaya imza koymuş olan devletlere müracaat etmek, yani siyasi teşebbüsler yoluyla işin önüne geçmekti. Yoksa Fransız donanması gemilerimizi sahile yanaştırmaz, veyahut karaya çıkan askerimiz Fransız askeri ile karşılaşırsa o vakit ne olacaktı? Said Paşa'nın dilekçesinde bu ihtimale karşı ne yapılacağı gösterilmiyordu. Said Paşa, bu izin tezkeresi üzerine Padişah tarafından ne buyurulduğunu da yazmıyordu. Hâlbuki on beş senelik memuriyet hayatımın tecrübelerine istinaden söyleyebilirim ki Sultan Hamid, tavrı gereği, her tezkereye mutlaka bir cevap verirdi.

Bundan dolayı işin bu tarafını anlayamadım. Fransızlar tarafından Tunus'a vuku bulan saldırıyı asker kuvveti sevki suretiyle defetmemizi Hünkâr'a tavsiye ve teklif eden Said Paşa, iki devletin kuvvetleri arasındaki farkı ve koskocaman Fransız donanması önünde iki Türk gemisinin hiçbir şey yapamayacağı hakikatini etraflıca düşünmeden Hünkâr'a nasıl böyle bir teklifte bulunabilmişti?

Hâlbuki gene aynı Said Paşa, hatıratının 344'üncü ve ondan evvelki ve sonraki sayfalarında, Madrid Sefiri İzzet Paşa'nın Rusya muharebesi münasebetiyle yazıp neşretmiş olduğu kitaba cevap verir ve kendini müdafaa ederken büsbütün aksi bir mantık kullanmıştır. Madrid Sefiri İzzet Paşa, Rus muharebesinde mağlûbiyetimizin sebepleri Saray'ın

askerî harekâta müdahalesinde aranmak lâzım geleceğini yazmıştı. Said Paşa, hatıratında bu noktayı müdafaa kısmında:

“Ordunun asker, top, tüfek, mühimmat ve erzak noktalarında pek çok noksanları vardı; Zât-ı Şâhâne bunların ikmalî için emirler verirdi, ben bu emirleri tebliğ eylerdim, bundan dolayı ayıplanmalı değil, övül-meliyim.” demektedir. Said Paşa’nın hatıratında bu meseleden dolayı 15 Mart 324 (18 Mart 1907) tarihinde Babıaliye gönderdiği ayrıntılı bir tezkere vardır. Paşa bu tezkeresinde:

“Rusya ile muharebe başlatılmasını desteklemeye, İzzet Paşa’nın ki-tabında hakkında övgüler bulunan, olgunluğu ve iktidar sahibi olması ile beraber insanlık gereği hatası görülmüş olan Midhat Paşa sebep ol-muştur. Midhat Paşa’nın Londra’da iken neşrettiği Fransızca risaleden -ki bunun tercümesi 1295 hicrî yılı (1878) sonlarında İstanbul gazetele-rinde yayımlanmıştı- harbin başlamasını kendisinin tasvip edip destek-lediği meydana çıkar.” dedikten sonra şu değerlendirmeyi ilâve ediyor:

“Mağlubiyyet zamanında ve zarurette bile büyük kuvvetleri silâh al-tına almaya geniş memleketlerinin nüfusu ve onları idareye mülk ve serveti müsait bulunan bir devletle muharebeyi göze kestirmekliğimiz uygun değildi. Padişah tarafından vuku bulan sual üzerine ben bu yolda fikir beyan etmiştim. Lâkin o vaktin Heyet-i Vükelâsı tarafından hamasî sözler söylendi. Mağlûbiyyetin kumandaya müdahaleden ileri geldiği beyan olunuyorsa da hakiki vaziyet böyle olmayıp muharebeyi kaybet-memize sebep iki tarafın kuvvetleri eşit olmamasıdır.”

Görülüyor ki Said Paşa, Saray’ın müdahalesi mühimmat ve askerî ge-reçlerin noksanını ikmal maksadıyla padişah tarafından sürekli emirler verilmekte olmasından ibaret bulunduğunu ve kendisinin bu emirleri tebliğe aracılık etmiş olması dolayısıyla tenkit ve dokundurma değil, takdir ve övgü beklediğini yazıyor ve Rus Harbi’nde mağlûbiyyetimizin iki tarafın kuvvetleri arasındaki eşitsizlikten ileri geldiğini ve kendisinin sırf bu sebeple harbi desteklememiş olduğunu müdafaa tarzında ileri sürüyor. Böyle iken kuvvetçe bize kat kat üstün olan Fransa’ya karşı as-ker sevkini nasıl teklif ettiği anlaşılamaz. Gerçi memlekete vuku bulacak saldırıyı ve istilâ teşebbüslerini durdurmak ve devlet ve milletin huku-kunu muhafaza etmek için gerektiğinde askerî tedbirlere de müracaat olunur ise de buna girişmeden evvel taraflar kuvvetlerini göz önüne almak bir zaruret olduğu da aşîkârdır. Fransa’nın saldırgan emellerin-den vakit ve zamanıyla haberdar olmamak ve buna karşı siyasi vasıtalar

ile gereken tedbirleri almamak bir hata idi; bu hata işlendikten sonra gerçekleşen saldırı bir tabur askerle def'e nasıl imkân olabilir?

Said Paşa'nın vehmi malûm bir husus olup bunu tekrar tekrar izaha hacet yok ise de, Paşa'nın gene vehim sebebiyle ve şahsım hedef alınarak yazdığı bir meseleyi düzeltmeye vicdanen mecburiyet hissettim. Said Paşa beşinci defa sadarettten azledilmesini hikâye ederken buna benim sebep olduğumu, maruzatının benim tarafımdan sonuçsuz bırakıldığını yazıyor. Bu, külliyen iftiradır. Zât-ı Şâhâne'ye takdim olunmak üzere bana verilen maruzatı vakit kaybetmeksizin arz etmek vazifem icabı idi. Bu hususta gecikme olmasının ne derece mesuliyet getirdiğini Sultan Hamid devrinin mahiyetini ve Saray'ın içyüzünü bilenler teslim ederler. Bütün memleketi kuvvetli ve kapsayıcı bir istihbarat şebekesi ile kuşatmış olan Sultan Hamid'in haber kanalları o kadar çok idi ki, kendisine takdim edilmek üzere gönderilen maruzat hakkında muhtelif yollardan malûmat alabilirdi. Resmî maruzata gelince, bunlar Daire-i Kitâbete ulaşmaları tarihine göre sıralanıp numara altına alındıklarından Babialiden gelen tezkereleri ertelemeye hiç imkân yoktu. Hayat ve tutumlarımı bilenler, resmî maruzatı, bunlara muhalif düşüncelerle sonuçsuz bıraktıracak nitelikte bir adam olmadığını teslim ederler.

Bununla birlikte Said Paşa'yı böyle bir zanna düşmekte mazur görürüm; çünkü Paşa'ya bunu telkin eden zat Mabeyinci Arif Bey olduğunu biliyorum. Said Paşa'nın sadarettten azledilmesine benim sebep olduğum meselesine gelince, sadaret değişimlerinde Sultan Hamid'in takdir ve iradesinden başka hiçbir kuvvetin etkili olmadığını Said Paşa herkesten iyi bilir. Özellikle Padişah'ın tahta çıktığından beri Said Paşa'nın Hünkâr nezdinde sahip olduğu beğeni ve itimadı yakından bildiğim için böyle bir cür'ette bulunmayacağım da aşîkârdır.

Sultan Hamid'in yakınlık ve itimadını kazanmış sadrâzamlardan Cevad Paşa'nın Ermeni kargaşalıkları neticesinde, Said Paşa'nın da Rumeli meselesini vakit ve zamanıyla halledememek dolayısıyla sadarettten azledildikleri malûm bir meseledir.

Said Paşa fikren ve kalemen yüksek bir zat olduğu hâlde ağır işler arasında birtakım dedikodulara ehemmiyet vermekten kendini alamazdı. Bu yüzden birçok işe yarayacak fırsatları kaçırmıştı.

Çok yazar, durmadan tezkere ve lâyiha yağırdırırdı; bu yazılar birer belagat numunesi sayılmaya layıktır; fakat hangi fiilî tedbirlerle hangi kötülüğün önüne geçtiği, meselâ sadareti zamanında alevlenen Rumeli

vilayetlerindeki vaziyetin düzenlenmesi için neler yaptığı sorulursa alınacak cevap şudur:

- Ne yapayım, ben düşündüklerimi yazdım?

Buna karşılık:

- Yazdıklarınız kabul olunmadı ise ne için istifa etmediniz? denecek olsa şu cevabı verecektir:

- İstifa ettim.

Said Paşa'nın hatıratından anlaşıldığına göre Rumeli meselesinden dolayı Sadaretten azledilmesine sebep ben olmuşum; onun maruzatını sonuçsuz bıraktırmaya çalışmışım; çünkü bir başkasını Sadaret makamına getirtmek istiyormuşum. Bunları kendisine Mabeyinci Arif Bey hikâye etmiş ve benimle görüştüğü zaman şayet ben kendisine tersi yönde teminat verecek olursam inanmamasını da ilâveten söylemiştir. Said Paşa Sadaret makamına o kadar bağlı ve hırslı değilse başkasının Sadrâzamlığa getirilmeye çalışılmakta olduğu haberinden üzüntü duymasına ne mahal vardı? Kendisiyle görüştüğüm zaman verdiğim teminat itimada şayan değil idiyse görüşmemizin ertesi günü Mabeyine gelmemesi icap ederdi; hâlbuki o gün alışılmıştan çok erken Saray'a gelmişti.

Maruzatının desteklenmemesinden gücenerek Sadaret makamını terk eden Said Paşa, ne gariptir ki, Sadaret tekliflerinin hiçbirini reddetmemişti. Sultan Hamid'i daha tahta çıkmasından evvel tanımış ve bütün saltanatı süresince birçok defalar tecrübe etmiş olan Said Paşa'nın, her defa Sadaret teklifinde bu vazifeyi kabule koşarak gelmesi manidar değil midir? Herhâlde bu hakikati gören ve bilen memleketin büyükleri, Said Paşa'nın Sultan Hamid'e süregelen daimî bağlılığını dikkat ve uyanıklıkla izler, sadrazam değişimiyle Said Paşa'nın azledilmiş olmasına bir hülle³⁰ gözüyle bakarlar, ona azledildiği zamanlarında yakın olmaları ve onunla temas etmekten çekinirlerdi, çünkü gene Sadaret mevkiine getirileceğini düşünürlerdi.

Bütün bu ayrıntılardan çıkarılabilecek yegâne mühim netice şudur: Said Paşa, Sultan Hamid'in saltanat devrinde yedi defa Sadrâzamlık etmiş,

30) Hülle: Şer'an kocası tarafından -üç kez boşandığının tekrarlanmasıyla- boşanmış bir kadının, kendisini boşayan eski kocasıyla tekrar evlenebilmesinin helâl olması için bir başka erkekle gerçekten nikâhlanması ve daha sonra boşanması usulü.

zekâ ve talâkatıyla tanınmış, Padişah'ın yakınlık ve itimadını kazanmış, azledildiği zamanlarında bile sık sık huzura kabul olunacak kadar padişah itimadına nail olmuş bir zat iken, yirmi beş seneden fazla bir müddet işgal ettiği Sadaret makamında memleketin ilerleme ve yükselişine ait hangi eseri vardır? Milletin refah ve saadeti hakkında ne gibi icraatta bulunmuştur? Buna cevap verilemez. Hâlbuki Said Paşa ayarında bir Sadrâzam neler yapmazdı?

Yukarıda bir nebze bahsetmiş olduğum gibi, Halil Rifat Paşa'nın vefatı üzerine Sadaret makamını teklif için Mabeyinci Ragıp Paşa ile birlikte Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa'nın yalisına gitmiştik. Abdurrahman Paşa'nın bu mühim vazifeyi kabule pek meyilli olmadığını, hattâ Halil Rifat Paşa'nın hastalığı ağırlaştığı bir sırada eğer Sadaret makamı boş kalır da kendisine teklif vuku bulursa kabul edemeyeceğini bana bizzat söylemiş olduğunu bildiğim için Paşa'yı kandırmak hayli güç olacağını hesap ediyordum. Bu bakımdan Zât-ı Şâhâne'nin kendisine emniyet ve itimadından bahsettim. Abdurrahman Paşa Padişah'ın güvenine ait beyanat ve teminatımızı sükûnetle dinledikten sonra her ikimize hitap ederek:

- Siz, ki Zât-ı Şâhâne'nin en yakınında bulunuyorsunuz, siz kendi hakkınızda emniyet olduğunu zanneder misiniz? Zât-ı Şâhâne kimseden emin değildir, bunu iyi bilmeli. demişti.

Said Paşa, ki Sultan Hamid'i otuz seneden beri tanır ve onun, mizaç ve ahlakını yakından bilir bir zat idi, elbette bu emniyet meselesine de vâkıf olması lâzımdı. Hünkâr'ın hiçbir şeye ve hiçbir kimseye emniyeti olmadığını, her hâdiseden ve her şahıstan kendisine fenalık gelebileceği kanaatini taşıdığını gerek Padişah'ın yakınında olması ve gerek çok kavrayışlı bir zat bulunmak hasebiyle herkesten iyi bilmesi icap eden Said Paşa, kendisi için emniyet aramak ve bu emniyeti bulamayınca Padişah'tan uzak durmaya katlanmak icap ederken her Sadaret teklifine icabet etmesi dikkate şayan idi.

Said Paşa'nın hem vaziyetten şikâyetçi, hem de iş başına gelmeye talepkâr olması kendisince bir düstur olmuştu. Başı sıkışınca şikâyet kalkışır, fakat gözden düşüp mevkiden uzaklaştırılınca bu yakınlığın bütünü yok olmamasını sağlamaya başvurarak ikbalin tekrar yüz göstermesini gözlerdi; kısacası idareli bir yol tutturmuştu.

Said Paşa rüşvet yemezdi, bu gûnahtan külliye ari ve cidden namuskâr idi. Memlekete yarayacak zekâ ve iktidara sahipti; uzun müddet

iktidar mevkiinde de bulunmuştu. Ne yazık ki bunlara rağmen bir şey yapılamamıştı. Said Paşa gururlu idi. Memlekette sivrilme hırsına düşmüş olduğu için iktidar erbabını çekemez ve adam yetişsin istemezdi. Safvet Paşa, Cevad Paşa, Arifi Paşa vesaire gibi yetişmiş olanların da birer şekilde kısırlık hâlinde kalmalarına gayret ederdi. İnsanlık gereği bir hata işleyecek olsa bunun kabahatini başkalarına yükleyerek kendini aklamak ve isabetsiz uygulamaların neticelerini başkalarına yükletmek alışkanlığıydı. Sultan Hamid'in en büyük emeli devletin borçlarını ödemek idi. Bir zamanlar Avrupa devletleri borçlar meselesinden dolayı mâliye işlerimize müdahaleye kalkışmışlardı. Sultan Hamid buna meydan vermemek ve alacaklılara güven veren bir çare olmak üzere Düyun-u Umumiye İdaresi'ni teşkil etmiş idi. Gerçi Düyun-u Umumiye İdaresi, niteliği bakımından az çok bir müdahale demek idiye de bundan daha fenasına nisbetle gene bir iyileşme çaresi sayılabilirdi. Cumhuriyet Hükûmetinin çok övülmeye değer bir gayretle meydana kaldırdığı bu Düyun-u Umumiye, o devirde devletlerin fiilî müdahalelerine kısmen mâni olduğu için memlekete ifa olunmuş bir hizmet demektir. İtiraf etmeli ki, bunun gerçekleşmesine Sultan Hamid'in azim ve iradesi yegâne sebep olmuştur, böyle iken Said Paşa bunu kendisinin muvaffakiyeti olmak üzere tasvir etmektedir.

Said Paşa'nın başkalarına ait başarıları kendisine mal edinmek hususundaki alışkanlığının bir delili Bağdat demiryolu imtiyazı sözleşmesindeki faydalı maddeleri kendi çabası ve muvaffakiyeti gibi göstermesidir.

Bu sözleşme imza olunduğu zamanlar Zihni Paşa, Nafia Nâzirliği'nda bulunuyordu. Said Paşa'nın bu iddiasına cevap olarak Zihni Paşa *Beyan-ı Hakikat* unvanlı bir kitap neşretmişti. Bu kitapta Said Paşa'nın iddiasının hakikate uymadığı açıkça yazılıdır. Gerçekten de o zaman Alman siyaseti bu hattı, iki tarafına Alman muhacirleri iskân ve buralarını bir Alman müstemlekesi hâline getirmek, açık tabir ile Hindistan yolu üzerinde Alman siyaset ve kuvvetinin müdahalesine zemin hazırlamak maksadını takip ediyordu. Alman muhacirlerinin hat boyunda yerleşmelerine müsaade etmek çok tehlikeli bir şeydi. Sultan Hamid buna hükûmetçe asla müsaade edilemeyeceğinin kat'î ve açık ifadelerle hiçbir şek ve tereddüde mahal bırakmayacak bir açıklıkta sözleşmeye kaydını emretmişti. Diğer taraftan hükûmetçe her ne vakit arzu olursa bedeli ödenerek hattın satın alınabileceğine dair sözleşmeye bir madde ilâvesi ve bunun İmparator tarafından onaylı bir resmî senet ile

Almanya Hükûmeti'nce belgelenmesi için Zihni Paşa'ya kat'î talimat verilmişti. Gerek bu maddeler ve gerek diğer esaslar Zihni Paşa tarafından müzakere edilerek ve hayli zorluklarla temin edilmiş idi. Bu hakikatler meydanda iken Said Paşa'nın bunları da kendine mal edinmesi Zihni Paşa'yı o kitabı yazmaya sevk etmiştir. Zihni Paşa, kitabını şu cümle ile bitirmektedir:

"Said Paşa'nın hatıratında bana dair olmayan kısımlar hakkında tek söz söyleyecek değilim. Bu vazife bu asrın tarihini yazacak olan bizden sonra gelecek araştırmacılara bırakılmıştır." Said Paşa'nın tarihe karşı nefsinin müdafaa için tekrar edip durduğu terane şu şekilde ifade olunabilir:

"Ben yazdım çizdim, vazifemi ifa ettim, fakat ne çare ki Saray müdahale etti, sonuçsuz bıraktı."

Ancak "Said Paşa'nın yazıp çizdiği ve Hünkâr'a arz ve takdim ettiği hangi tedbirler neticesiz bırakıldı?" denilecek olsa buna ne cevap verilebilir? Said Paşa, iddiasında haklı çıkabilmek için ya maruzatının yakılıp yok edildiğini ispat, yahut o maruzatı sonuçsuz bırakacak padişah buyruğunun kaydını göstermek mecburiyetindedir. Evrakın yakılıp yok edilmiş olması ihtimali mümkün değildir; çünkü buna Sultan Hamid gibi müstebit ve mutlak bir hükümdarın bu tür tedbirlere başvurmamasını akıl kabul edemez, emir ve yasak mutlak surette iktidarında bulunan bir Padişah, arzu etmediği şeyi açıkça söylemekten çekinmez.

Şu hâlde olsa olsa Said Paşa'nın maruzatı Sultan Hamid tarafından aleyhine emirlerle neticesiz bırakıldığı meselesi öne sürülebilir. Bütün memuriyet hayatında yazdığı ve aldığı kâğıtların suretlerini muhafaza etmeyi âdet edinmiş olan Said Paşa, bu noktada hiçbir vesika ortaya koyamamıştır. Bundan dolayı Said Paşa'nın iddiası dayanaksız kalmaya mahkûmdur.

Said Paşa, Sultan Hamid'in istibdat ve inadını ileri sürerek sadareti zamanında bir iş görülememesi ve memleketin hayrına muvaffakiyet elvermemesi bundan doğduğunu söyleyecek olursa, o vakit bağımsız olarak Sadaret mevkiinde bulunduğu müddete ait icraat ve muvaffakiyetin hesabı sorulabilir.

Özetle, Said Paşa'nın kamuoyunu bu noktada aydınlatmamış olmasının sebebi bir türlü anlaşılamıyor.

Said Paşa, mabeyin kâtiplerinden bazılarının mutasarrıflıklara ve

valiliklere tayinleri meselesine de itiraz etmektedir. Bu itiraz hiç haklı değildir. Mabeyin kâtiplerinden mutasarrıflığa ve valiliğe tayin olunan kimselerin ilmî kıymeti ve ahlaki üstünlüğü bakımından Babialinin önerdiklerinden yüksek olduklarını inkâra imkân var mı? Her biri yüksekokullardan çıkmış, Daire-i Kitâbet'te uzun seneler tecrübe görmüş, ecnebi lisanlarına hakkıyla aşına olan bu kimselerin derece derece yükselerek devletin en yüksek makamlarını işgal edebilmelerine eğer ben vasıta olabildim ise bununla daima iftihar ederim. Yüksek bîr mektepten birincilikle mezun olmuş ve Daire-i Kitâbet'te devlet işlerinin her cinsine temas ederek vukuf ve maharetini arttırmış kimselere mutasarrıflığı çok gören ve bunda itiraza şayan noktalar bulan Said Paşa, yirmi üç yaşındaki oğlu Ali Namık Bey'e vezirlik rütbesi isterken acaba bundaki haksızlığı ve yolsuzluğu neden düşünmedi?

Said Paşa'nın Serasker Rıza Paşa ile geçinemediğini evvelce de yazmıştım. Serasker Rıza Paşa askerî teçhizat ve gereçlerin ikmal maksadıyla sürekli mâliyeden para ister durur, Said Paşa ise bu talebinin ciddi bir lüzum karşılığı olmadığı tarafına giderdi. Sultan Hamid'in Balkan siyaseti ve Bulgaristan'dan gelen askerî istihbarat dolayısıyla endişesi malûm olduğundan, Sofya Kabinesinin askerliğe dair vaziyetini devamlı araştırırdı. Filibe'deki memurumuz Miralay Fethi Bey, Bulgarların obüs alayları teşkil etmeleri üzerine bunun donanımları hakkında dikkat çekmek maksadıyla bütün o teşkilâta ait fotoğrafları bir albüm hâlinde Zât-ı Şâhâne'ye takdim etmişti. Sultan Hamid, Fethi Bey'in bu hizmetini takdir etmişti. Çünkü Bulgarlar her ne yaparlarsa bizim ondan vakit ve zamanıyla haberdar olmamız ve askerî olarak gelişmede ona göre hareket etmemiz lâzım geleceği fikrinde idi; bu fikrini sık sık tekrar edip dururdu. Serasker Rıza Paşa, Fethi Bey'in uyarısından hareketle bizim de askerî hazırlıklarımızı hızlandırmamız lüzumunu ve bunun için icap eden paranın tedariki zarureti Babialiye durmadan yazardı. Said Paşa, hatıratında bundan bahsederken: "Bu haberler askerlik noktasından keşfe dayanmamakla bence ehemmiyeti yoktu." demektedir. Said Paşa Serasker Rıza Paşa'ya hiddetinden Fethi Bey gibi vazifesine bağlı vatan-severleri de kırmakta idi. Bu da kendisinin kin ve gareze ne dereceye kadar mağlûp olduğunu gösterir.

Sultan Hamid'in Makedonya meselesiyle ve özellikle Bulgaristan'ın vaziyetiyle bu derece meşgul olmaksaki hakkı aşikârdı. Çünkü Makedonya meselesi bütün Avrupa'yı alâkadar eden ve Devlet-i Aliyye'yi bir

felâkete sürüklemesi muhtemel olan bir şeydi. Hele İngiltere Hükûmeti, Bulgaristan'ı ele almak siyasetini takibe başladıktan sonra Sultan Hamid'in dikkat ve telâşi büsbütün artmıştı. Rusya muharebesinden sonra Avusturya'nın Yenipazar'a kadar saldırılarını uzatmış olması, Rusya'nın haris tutumunun daha fazlalaşması, Makedonya'daki milletlerin harîçten gelecek teşvik ve tahrikleri kendi emellerini tatmine vesile olur mahiyetinde farz ederek her an patlamaya hazır bir hâlde bulunmaları ayrı ayrı ehemmiyet taşıyan meselelerdendi. Buna karşı o milletleri hoş tutarak elden kaçırmamak ve bir taraftan da orduyu düzenleyip anında müracaat edilebilecek mahallî ve kâfi bir kuvvet vücuda getirmek elzem olduğundan, biri siyasete ve diğeri kuvvete dayanan iki cepheli bir hareket hattı takip edilmekte idi. Bundan dolayı o vakit Bulgaristan Prensi olan Ferdinand'ın Türkiye'ye meyli temin olunmak yoluna başvurulur ve bu arada Bulgar tebaasının hoş tutulmasına itina olunur ve diğerk taraftan kilise meselelerinden dolayı Rumlarla aralarındaki ihtilâflardan istifade olunmaya çalışılırdı.

Karadağ Prensi Nikola, Karadağ Prensliği'nde yegâne etkin kuvvetti. Hükûmet, siyaset, asker hep onun elinde idi. Bu bakımdan Prens Nikola'nın meyil ve muhabbetini kazanmaya özel bir ehemmiyet verildi.

Yunan Harbi'nde yedikleri dayak Yunanlıların gözünü hayli yıldırılmış olduğundan bu taraf bir dereceye kadar güven verici görünürdü. Bulgaristan ve Karadağ prensleri İstanbul'a her gelişlerinde gönüllerini hoş etmeye ve memnuniyetlerine çalışıldığı için, daima memleketlerinin hissiyatı okşanmış olduğu hâlde dönerlerdi. Sırlara gelince, bunların Türkiye siyasetine karşı vaziyetleri şikâyetten ziyade hoşnutluk ifade ederdi.

Bir aralık, Balkan birliği için müzakereye de girişilmiş, hele Bulgarlarla bu müzakere büsbütün ilerleyerek müstakbel bir harpte Türk ve Bulgar ordularının yekdiğeriyle iş birliği etmeleri hususu kâğıt üstüne bile geçmişti.

Ancak, o zaman Dâhiliye Nâzırı bulunan Memduh Paşa, Hünkâr'a bir jurnal takdim ederek Türkiye'nin kendisine bağlanılan taraf ve Bulgaristan'ın ise ona tâbi bir devlet olduğundan ve bu iki sıfatın bir ittifak ahitnamesinde birleşmesi Bulgaristan istiklâlinin Devlet-i Aliyye tarafından tanınması manasına geleceğinden bahsetmiş ve bu suretle o müzakereler sonuçsuz kalmıştı.

Paşa'nın bu journali bir şahsi fikir mahsulü müdür, yoksa bir telkin ve

teşvik eseri midir, burasını bilmem. Özetle Makedonya'da mevkiimizi muhafaza için siyaset yollarına müracaat edildiği gibi askerî teçhizatın ikmalî lüzumu da göz önünde tutulduğundan, miktarı yeterli seviyede bulunmayan küçük kıt'adaki mavzer tüfeklerinin ve bunlara lazım olan fişeklerin yeniden sipariş ve satın alınması suretiyle mühimmatça noksanımız ikmal olunmuştur.

Cumhuriyet gazetesinin yakın zamanlara ait bir nüshasında Bulgaristan'ın eski İstanbul temsilcilerinden Mösyö Keşof ile vuku bulan bir mülakatın ayrıntılarını içeren bir yazı okudum. Bunda Meşrutîyet'in ilânını müteakip Kâmil Paşa'nın sadareti zamanında gerçekleşen bir ziyafet meselesinden bahsolunuyordu. Esas mesele şu imiş: O vakit İstanbul'daki ecnebi elçiler şerefine bir ziyafet verilmiş. Bulgaristan o tarihte bir tâbî prenslik idi ve İstanbul'daki temsilcisinin unvanı "Kapı Kâhyası" idi. Bundan dolayı Bulgar Kapı Kâhyası Mösyö Keşof ziyafette davet olunmamıştı. Bunu hükûmeti için bir hakaret olarak algılayan Mösyö Keşof protesto manasında İstanbul'u terk ile Sofya'ya gitmiş, müteakiben de Bulgaristan'ın istiklâlî ilân olunmuştu. *Cumhuriyet* gazetesini yazarı tarafından vuku bulan suale cevaben Mösyö Keşof:

- Öyle bir vesile verilmeseydi Bulgaristan istiklâl ilânı bir müddet daha ertelenirdi, demiş.

Prens Ferdinand'ın krallık tacına pek heveskâr olduğu, hele validesinin bu sevda ile yanıp tutuştuğu aşikârdı. Prens Ferdinand hep bu gayeye ulaşmak için çalışıyordu.

Avusturya mahfilleri de buna meyilliydi. Hattâ Ferdinand'ın validesi Avusturya İmparatoru'nun Sarayı'nda bir gün: "Oğlumun başında Bulgar Krallığı tacını görmeden Allah canımı almasın." demişti. Gerçi dediği oldu, ancak Allah evvelâ kadının canını aldı, ondan sonra Ferdinand'ın başına taç giydirdi.

Bunu hikâye etmekten maksadım, bir zamanlar Devlet-i Aliyye'ye bağlılığını tarihî bir taahhüt senedi ile teyit etmiş olan Bulgaristan'ın, Babıalinin idaresizliği ve siyasi hataları dolayısıyla elden kaçırılmış olduğunu anlatmaktır. Hakikaten Bulgaristan Prensi bir aralık Türkiye siyasetine o kadar sadık ve yardımcı idi ki, bütün Bulgar ordusunun gerektiğinde devletimizin kumandasında bulundurulması esaslarını içeren bir taahhütnameyi kendi imzasıyla ve o zaman İstanbul'daki Kapı Kâhyası Mösyö Markof vasıtasıyla Hünkâr'a takdim etmişti.

Cumhuriyet yazarının görüştüğü Mösyö Keşof hakikaten dirayetli, seçkin ve uzlaşmacı bir devlet adamı idi. İş gereği sık sık Saray'a gelir, vasıtamla Zât-ı Şâhâne'ye müracaat ederdi. Babialı dururken ecnebi diplomatların Saray'a gidip işlerini orada hallettirmelerini Sultan Hamid'in devlet işlerine müdahalesine bir delil olduğunda şüphe yoktur.

Sultan Hamid'in gerek yaradılışça müstebit ve mutlak bir hükümdar olması, gerek Said Paşa'nın ta tahta çıkışından beri tesir ve telkini altında kalması dolayısıyla Saray'da merkezîyet kurduğu bir hakikattir. Dâhilde ve hariçte olup biten şeyleri sıkı bir kontrole tâbi tutmak siyasetinin tabîî bir neticesi olarak haricî ve siyasi meseleler dahi, tıpkı dâhilî meseleler gibi Yıldız Sarayı'na ulaşırdı. Babialinin yetkisini ve yürütme kuvvetinin nüfuz ve kudretini hiç derecesine indiren bu idare tarzından dolayı Sultan Hamid'in mesuliyet hissesi araştırılırken hükûmetin başında bulunanların bundaki etkilerini incelemek de lâzımdır. Rus Harbi'nde mağlûbiyet sebeplerimizi pek doğru olarak meydana çıkaran Said Paşa, siyasi mevcudiyetini Rus ordularının zaferine borçlu olan Bulgaristan'ın İngiltere tarafından elde edilmeye çalışıldığı zamanlarda, Bulgaristan'ın durumuna dikkat etmek ve Bulgarların başka taraflara meylettirmelerine meydan verilmeyerek Devlet-i Aliyye'ye ısındırılmalarını temin eylemek gerekirken, bu hususta hiçbir şey yapmamış ve birçok durumda Babialinin hatası Yıldız Sarayı'nda tamir olunmuştur. Mösyö Keşof'un sık sık Saray'a gelip işlerini gördürmesi devlet idaresi noktasından zararlı olmakla beraber, Yunan Harbi gibi zor zamanlarda bu siyasetin Bulgarları bize meylettirmekte ve haricî teşviklere kapılmaktan sakındırmakta büyük faydası olduğu da aşikârdır.

Tarihini pek iyi hatırlayamıyorum: Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın özel bir günü münasebetiyle Serez'e bağlı Menlik Kazası'ndaki Bulgar acentesinin ikametgâhına bayrak çekilmişti. Menlik'te bir Bulgar acentalığı oluşturulmasına dair hükûmetçe bir malûmat olmadığından, kaza kaymakamı bu hususta Bulgar acentasının dikkatini çekerek bayrağın kaldırılmasını talep etmiş. Bu talep yerine getirilmediğinden polis aracılığıyla bayrak indirilmiş, bayrak direği kaldırılmış ve Bulgarların iddialarına göre bu direğin üstünde Prens'e ait arma polis tarafından yere atılıp çiğnenmiş. Bunun üzerine Serez'deki Bulgar temsilcisi bayrağa hakaret olunduğunu iddia ve Serez Mutasarrıflığı'na müracaatla özür talep etmiş, müsebbiplerinin cezalandırılmasını istemiş; mutasarrıf da bu talebe karşı kayıtsız kalmış.

Bir akşam Sadrâzam Said Paşa'dan hususî bir tezkere geldi. Said Paşa bu tezkerede yaşananları hikâye ettikten sonra Kapı Kâhyası'nın Babialiye müracaatla armayı çiğneyen polisin azlini ve arma ile bayrağın yeri ne konulmasını ve mutasarrıfın Serez'deki Bulgar tüccar vekilinden özür dilmesini talep ettiğini ve bu bapta gereken soruşturmalara başvurulduğu gibi gerektiğinde Sofya'daki komisere talimat vererek gerçekleşen taleplerin bertaraf edileceğini yazıyordu. Gerçekten bir müddet sonra Sadaret makamında Sofya'daki komiserliğe o yolda talimat verildiği Saray'a takdim olunan evrak suretlerinden anlaşılmıştı. Fakat mesele bir türlü kapanmıyor, Bulgarlar taleplerinde ısrar edip duruyorlardı.

Bir gün Mösyö Keşof Daire-i Kitâbete geldi. Meseleyi en başından itibaren hikâye ederek Sofya Hükûmetinin kendisini zorlamakta olduğunu ve kendisi için bir an evvel bitirilmesi taraftarı ise de Babialinin haberleşmelerle vakit geçirdiğini söyledi. Bulgarlarla aramızda mesele çıkarmamak ve Bulgar kamuoyunu lehimize çevirmek siyaseti en uygun olduğundan Mösyö Keşof'un beyanatını Sultan Hamid'e arz ettim. Bulgar Kapı Kâhyası'nın Saray'a geldiği ve benim vasıtamla maruzatta bulunduğu pek tabîi olarak, Said Paşa'nın kulağına gitmişti. Yıldız'da merkeziyetçilik sisteminin kurucusu olan Said Paşa, Babialiye geçince bu sistemin kendi nüfuz ve yetkileri aleyhine devamını istemeyeceği ve bundan dolayı Mösyö Keşof'un Saray'la görüşmesini men etmeye çalışacağı aşikâr idi. Bu sebeple bir gün Mabeyine geldiğinde Mabeyinci Arif Bey vasıtasıyla "Bu işten dolayı komiserlikle haberleşmekte olduğunu ve Kapı Kâhyası'nı çağırıp davet ederek meseleyi bitireceğinden eğer Mösyö Keşof Daire-i Kitâbete müracaat edecek olursa işin Babialiye havale olunduğunun söylenmesini" arz etti.

Hünkâr bu düşüncüyü tasvip etti ve bana o yolda emir verdi. Ben de kendi hesabıma bu pürüzlü işten kurtulduğuma memnundum. Çünkü Mösyö Keşof'la müzakerelerimin başarısızlıkla neticelenmesi Hünkâr nazarında beceriksizlikle itham olunmaklığımı ve belki hakkımda hoşnutsuzluğu getirebilirdi. Bu tarihten birkaç gün sonra Said Paşa hususî bir tezkere göndererek "Komiserlikle haberleşme ve Kapı Kâhyası ile görüşmelerin sonuçsuz kaldığını ve Mösyö Keşof'un Babialiye müracaat ederek, şayet hükûmetinin talepleri kabul edilmeyecek olursa ertesi günü akşamı Sofya'ya dönmek için emir aldığını söylediğini ve artık Babiali'ce yapılacak bir şey kalmadığını ve Kapı Kâhyası'nın Daire-i Kitâbete çağırılmasıyla işin orada sonuçlandırılması için padişah

buyruğuna ihtiyaç oluştuğunu” bildiriyordu. Bu tezkereye Sultan Hamid’in canı sıkıldı. Sofya Hükûmeti’yle Babıali arasında ortaya çıkmış bir ihtilâfın günlerce müddet hallolunamayarak ileri bir devreye girdikten sonra Padişah’ın Bulgar Kapı Kâhyası nezdinde ve kendi sarayında girişimlerde bulunmaya mecbur bırakılması elbette iyi bir şey değildi. Bununla birlikte sorunun çözülmesi zarureti gereği buna da katlanıldı. Sultan Hamid Mösyö Keşof’u Daire-i Kitâbete davet etmekliğini emretti. Mösyö Keşof geldi. Esasen Mösyö Keşof hayırsever ve uzlaşmacı bir zat idi. Türk dostu olduğunda şüphe yoktu. Memleketinde sözü geçer ve hatırı sayılır diplomatlardan olduğu için onunla anlaşmak meselenin halline kâfi idi.

Hatıratımda birkaç defalar yazdığım gibi, Bulgaristan’ı Devlet-i Aliyye tarafına çevirmek Sultan Hamid’in siyaseti icabından olduğu gibi, Bulgarların Makedonya’daki vaziyetleri ve askerî kuvvetleri gereği bu siyaset esasen doğru idi. Bulgaristan Türkiye’ye tâbi bir prenslik olduğuna göre, taraflar ilişkilerini idare ederken bağlı ile kendisine bağlı olunan konumlarını göz önünde bulundurmamak ve Bulgaristan’a Berlin Antlaşması’nın kabul ettiği dereceden fazlasını tanımamak siyaset icabı idiye de, hiçbir haricî destek temin etmeksizin giriştiğimiz Rus Harbi’nden doğan ve hatırı sayılır bir kuvvete sahip ve bu kuvvetleri az zaman içinde hudutlarımıza sevk etmesi mümkün olan Bulgarları, Rusya ve İngiltere’ye meyletmelerine meydan bırakmadan kendi tarafımıza çekmeye yarayacak tedbirlerden ve Sofya Hükûmeti’ni okşayacak bir siyaset takibinden geri durmamaklığımız da o derece elzemdi. Bu siyaset Yunan Harbi’nde Bulgarların bize meyilli olmalarını ve hattâ askerî sevkiyatımızı kolaylaştırmalarını gerektirdiği gibi, tersine tutulan yol da Balkan Harbi’ni doğurduğu malûmdur. Esasen Bulgaristan Prensi Ferdinand ve Bulgar büyüklerinden İstivilof, Naçoviç ve Keşof gibi kimselerin fikir ve düşünceleri Bulgarlarla iyi geçinebileceğimizi ve bunda iki tarafın menfaati olduğunu göstermişti. Nitekim *Cumhuriyet* gazetesindeki makale de bunu destekliyordu.

Hâricî meselelerin dahi Yıldız’da toplanıp yönetilmesi Said Paşa’nın eseri olup Başkâtip iken meydana koyduğu bu eserden sadrâzam olduğu zaman şikâyetle kalkışmak doğru olup olmadığının takdirini kamuoyuna bırakarak yalnız şunu söylemekle iktifa edeceğim ki, esasen yürütme gücünün nüfuz ve yetkilerini hiçe indirmek bakımından eleştirilmeye layık olan bu sistem bazı defalar fayda temin etmekten

geri kalmamıştır. Nitekim beyan ettiğim bayrak ve arma hâdisesinde Babiali, lüzumu kadar siyasi dirayet göstermediğinden Mösyö Keşof İstanbul'u terk etmek derecesine varmıştı. Hâlbuki o aralık bizim Bulgarlarla bozuşmamız hiç uygun değildi. İngiliz siyaseti bu fırsattan mutlaka istifadeye koşacaktı. Esasen Said Paşa dahi Babialinin âciz ve Hünkâr'ın arabuluculuğunu talebe mecbur kaldığını resmen arz etmiş bulunuyordu. Aldığım emir üzerine Mösyö Keşof'u davet ettim; geldi. Dostane konuştuk. Kapı Kâhyası'nın uzlaşmacılığı ve fikirlerinin ılımlılığı aşikârdı. Kendisine hâdisenin gerçekleştiği mahal olan Menlik Kazası'nda bir tüccar vekilliği tesisi için Babialiden resmen müsaade istenip istenmediğini sordum. Kapı Kâhyası buna tabî ki olumsuz cevap verdi. Çünkü henüz öyle bir müsaade ortaya çıkmamıştı. Burası ortaya çıkınca başta bu yanlışlığın düzeltilmesi lüzumuna kanaat getirdi. Bunun için müracaat gerçekleştiğinde usulünce ve benzerlerine olduğu gibi muamele olunacağını ve ondan sonra işin tabîî yoluna gireceğini söyledim. Mösyö Keşof kendi hükûmetinin henüz resmî müsaadesinin alınmadan bir mahalde tüccar vekâleti tesis etmek ve arma asmak gibi haksız bir harekette bulunulmuş olduğunu teslim edince meydanda mesele kalmıyordu. Bunun üzerine özür vermek gibi şeylere hacet kalmadan iş neticelendirildi. Ancak Said Paşa'nın şiddet ve kibirden mütevellit gayzı baki kaldı.

Bu münasebetle sonuçsuz kalmış olan Balkan birliği meselesini tekrar mevzubahis etmek isterim. Dâhiliye Nâzırı Memduh Paşa'nın her yönüyle eleştirilmeye değer olan ve Sultan Hamid'in vehmine hitap eden malum jurnali üzerine Balkan ittifakı düşüncesi suya düşünce, bizim için yapılacak şey Bulgaristan'ın ve Romanya'nın arazi sahası bütün kuvvetlerini az zaman zarfında hudutlarımıza sevke müsait olduğunu göz önüne getirerek Anadolu'nun uzak yerlerinden sınırlı vasıtalarımızla, asker toplanıncaya kadar Rumeli'de yeterli kuvvet bulundurmak gereklerini temin etmektir. Sultan Hamid bu endişe ile gerek Komisyon-u Askerî'ye ve gerek Maiyyet-i Seniye Erkân-ı Harbiye Müşirliği'ne birçok emirler verir dururdu. Komisyon-u Askerî bu emirler üzerine incelemeler neticesinde Rumeli'de her ihtimale karşı büyük bir kuvvet bulundurulması için bazı askerî hazırlıklara lüzum olduğunu ve bunun gerçekleşmesine kadar vakit kazanılmış olmak için Balkan birliği faaliyetlerine devam olunması gerekli bulunduğunu arz etmekte idi. Bundan dolayı bu meseleyi müzakere fayda getireceği tabîî iken sonuçsuz bırakılması ne gibi zarar ve zayıfatı gerektireceği cümlelerin malûmudur. Babiali bu

hususta muvaffakiyet eseri gösteremediği gibi, Rumeli'nin mâlî durumunu düzene koyma meselesinde ortaya liyakat ve kifayet koyamadı. Rumeli'yi elden kaçırmamızın sebeplerini araştırırken bu noktaların tarih huzurunda aydınlatılması lâzımdır.

Müşir Fuad Paşa ve Jurnal

Meşrutiyet devrinde âyan azalığına tayin olunan Müşir Fuad Paşa'nın başından son zamanlar bir macera geçmiştir. Hürriyet ilânına kadar düşkünlük içinde ve mahpusluk denecek kadar sıkı bir muhafaza altında yaşamasına sebep olan bu macera, Sultan Hamid devrinin jurnalcılık garabetlerine bir numune olduğu için birkaç satırla yazmayı münasip gördüm.

Müşir Fuad Paşa askerî liyakatiyle, mertliğiyle, cesareti ve tok sözlülüğü ile tanınmış komutanlardandır. Rus Harbi'nde Çar orduları İstanbul'a yürürken Payitaht'ı müdafaa eden askerin kumandanlığında bulunmuş ve Rus Kumandanı Şovalof ile karşı karşıya gelmiştir. Sultan Hamid, Fuad Paşa'yı sever mi idi, ondan çekinir mi idi, onu yanında mı yoksa uzakta mı bulundurmak isterdi, bunu tamamıyla kestirmek mümkün değildir. Yalnız şurası muhakkaktır ki, hiçbir şeyden çekinmeyen ve sözünü esirgemeyen Fuad Paşa'nın bütün hâl ve hareketlerini, nereye gidip kimlerle görüştüğünü, evine kimlerin gidip geldiğini sıkı bir gözetim altında bulundururdu. Diğer taraftan bayramlaşma merasiminde tahtın saçağını tutturmak gibi mühim bir vazifeyi Müşir Osman Paşa'nın vefatından sonra Fuad Paşa'ya vermişti. Esasen Fuad Paşa'ya hoş muamele edilirdi. Fransızca'ya vâkıf ve Fransız şivesiyle konuşmak kabiliyetine sahip olduğundan, kendisine hariçte bazı geçici memuriyetler vermişti. Örneğin Rusya İmparatoru yazın hava değişimi için Yalta'daki yazlığa taşındığı zaman, komşu devlet hükümdarının Devlet-i Aliyye sularına yakın bir mıntıkaya gelmesi vesilesiyle "hoş geldiniz" diyerek siyasi nezaket göstermek ve aynı zamanda dostane ilişkilerin teyidine vesile olmak üzere Padişah tarafından Çar nezdine hususî bir heyet gönderilmek âdet olduğundan, Sultan Hamid bu vazifeyi birkaç defalar Fuad Paşa'ya vermişti.

Fuad Paşa, Mısır tarafından bir serveti olmakla beraber refah içinde yaşaması maksadıyla Padişah tarafından kendisine bazı maden imtiyazları da ihsan edilmişti. Bunlardan bir kısmı talih eseri olarak pek zengin damarlı çıktığından Fuad Paşa bu vesile ile de külliyetli para ele

geçirmişti. Fuad Paşa çok cömert, debdebe ve gösterişe fazla meyilli, özel bir deyişle “hanedanca” yaşamayı sever bir zat olduğundan, muhiti daima kalabalık, daima eğlenceli idi. Konağında içtimalar, sohbetler, çalgı âlemleri eksik değildi. Hünkâr’ın böyle şeylerden hoşlanmadığını ve bu gibi toplantıları şüpheli gördüğünü bilen gayretkeşler ve özellikle o aralık pek şımarmış olan Fehim Paşa, durmadan Fuad Paşa aleyhinde ihbarlarda bulunurlardı. Fehim Paşa bir zamanlar Fuad Paşa ile uğraşmayı âdeta kendisine iş güç edinmişti. Gerek kendisi ve gerek etrafındaki adamlar Fuad Paşa’nın ve onun dostlarının peşine düşmüşlerdi. Bu yüzden can sıkacak hâdiseler, hattâ çarpışmalar olduğu da görülmüştü. Bir aralık Fuad Paşa tok bir ifade ile Fehim Paşa’ya tembihlerde de bulunmuştu. Sultan Hamid esasen Fuad Paşa’ya şüpheli bir gözle baktığından, Fehim Paşa’nın sık sık maruzat ve ihbarları bu şüpheyi arttırmakta idi. Hattâ bir defa Fuad Paşa’nın padişah huzurunda -isteyerek veya istemeyerek- yaptığı bir hareket Sultan Hamid’i telâşa düşürmüştü. Bu hareket pek fena bir neticeye sürüklenmesi gayet mümkün iken geçirtilmişti. Fuad Paşa’nın er geç bir siyasete kurban gideceğini görüyordum. Ancak, ne şımarık Fehim Paşa’yı durdurmak, ne de Fuad Paşa’nın şiddetini teskin etmek mümkün oluyordu.

Bir cuma günü idi, Fuad Paşa rahatsızlığından bahsederek selâmlığa gelemeyeceğini arz etmişti.

Bunu Fuad Paşa’nın özel bir maksadına bağlayan ve Hünkâr’a vaziyeti o şekilde arz eden Fehim Paşa, o gün kendi adamlarıyla Fuad Paşa’nın adamları arasında ehemmiyetli bir münakaşa çıkartmıştı. Derhâl Saray’a yansıyan bu mesele Fuad Paşa’nın o gün cuma selâmlığına gelmemesiyle Hünkâr nazarında büsbütün evhamı tahrik edecek bir şekil almıştı.

Fehim Paşa takdim ettiği jurnalde Fuad Paşa’nın konağında birtakım silâhlı adam bulundurduğunu ve bunun özel bir kasta dayandığını yazıyordu. Bu jurnalde mesele o şekilde tasvir olunmuştu ki Hünkâr’ın endişesi artmıştı. Selâmlık merasimini müteakip Fuad Paşa Saray’a çağrıldı ve kendisinin hiç sevmediği ve daima aleyhinde atıp tuttuğu İzzet Paşa’nın dairesinde Hassa Müşiri Rauf Paşa ve daha birkaç zat tarafından sorgulandı. Bu sorgu ve soruşturma neticesi Fuad Paşa’nın görevden uzaklaştırılmasına varmayabilirdi. Gerçi Sultan Hamid bir kimse hakkında işi bu dereceye getirdikten sonra onu İstanbul’da ve işinin başında bıraktığı nadir idi. Bu tür insanlara biçilmiş olan en ölçülü ceza

ve akıbet bir memlekete sürgün olunmaktı. Diğer taraftan bu sürgün sırasında onlara iyi bir maaş tahsis etmek, bol harçlık vermek gibi şeyleri yapmayı da unutmazdı; ancak uzaklaştırma cezasının değiştirildiği pek olmazdı. Böyle olmakla beraber Fuad Paşa bu badireyi de belki atlatacaktı.

Fuad Paşa aleyhindeki soruşturmalar son bulup evrakı Zât-ı Şâhâne'ye takdim olunduğu zaman padişah huzurunda bulunuyordum. Sultan Hamid'le Fuad Paşa arasında genellikle aracılık vazifesini ben ifa ettiğim için, Fuad Paşa hakkında yapılacak işlemleri yine benden sormuştu. O dakika anladığıma göre Hünkâr henüz Fuad Paşa hakkında bir karar vermemişti. Ancak Fuad Paşa'nın etrafında silâhlı adamları bulunduğu dair olan maruzat Sultan Hamid'in zihninde yer etmiş olduğu da görülüyordu. Fuad Paşa'yı nerede oturtmak lâzım geleceği Hünkâr'ı düşündürüyordu. Birden Sultan Hamid bunu bana sordu. Ben de düşünmeden:

- Çit Köşkü'nde! demiş bulundum.

Derhâl yaptığım hatanın farkına vardım. Fuad Paşa'nın maksatlarından fena şekilde şüpheye düşen Sultan Hamid'e, Fuad Paşa'yı Saray'ın içinde ve kendi hususî dairesinin bitişiğinde bir köşke oturtmasını teklif etmek öyle düşüncesizce söylenmiş bir söz, öyle bir gaflet eseri idi ki, Hünkâr'ın o anda benden de şüpheye düşebilmesi ve beni Fuad Paşa ile hemfikir sayması pek muhtemel idi. Eğer o esnada işgüzarlardan biri:

- Fuad Paşa'nın Tahsin Paşa ile samimi münasebetleri olduğu ve Fuad Paşa'nın evinde olup biten şeylerden Tahsin Paşa'nın malûmatı bulunduğu haber alınmıştır, yollu bir jurnal vermiş olsaydı, Fuad Paşa'nın Çit Köşkü'nde ikametini tavsiye ve teklif eden bu Tahsin Paşa, muhakkak ertesi gün ya Sivas'a vali, yahut Malatya'da ikamete memur olur giderdi.

Bununla birlikte Sultan Hamid hâlâ karar veremiyordu. Nihayet her ne oldu ise oldu, Hünkâr tekrar beni çağırarak İzzeddin Vapuru'nun hazırlanmasını ve Fuad Paşa'nın bu vapurla Beyrut'a, oradan muhafaza altında Şam'a gönderilip ikamete memur edilmesini emretti. Sultan Hamid bu tür işlerde kararını verdikten sonra artık muhafaza, kayıt altına alma tedbirlerini azamî derecede alırdı. "Dragon" namıyla bilinen Faik Paşa, İzzeddin Vapuru'yla Fuad Paşa'yı Şam'a ulaştırmaya memur edildi.

Fuad Paşa hemen hazır edilen İzzeddin Vapuru'na gönderildikten sonra taraftarlarından bazı kimselerin Paşa'yı ziyaret maksadıyla vapura girip kaçırması ihtimali hatıra geldiğinden bir parola tespit edildi ve bu parolayı veremeyenlerin vapura yaklaşmalarına dahi müsaade olunmaması için kaptana emir verildi.

Fuad Paşa eline pek çok para geçirmiş bir insan olmakla beraber son derece cömert olduğundan Şam'a sürülmesi sırasında ailesine bırakacak parası olmadığı muhakkaktı. Birikmiş alacaklarından beş bin lira kadar bir talebi vardı. Bunun ödenmesi emir buyuruldu. Bir aralık Fuad Paşa'nın İzzeddin Vapuru'na bindirilip bindirilmediği vehmi Hünkâr'ın zihnine girdi, ihtimal ki böyle bir jurnal da verilmişti. Sultan Hamid İkinci Fırka Kumandanı Müşir Şevket Paşa ile Tatar Şakir Paşa'nın vapura girip Fuad Paşa'yı görmelerini emretti. Vapura parolasız hiç kimsenin yanaştırılmaması hakkındaki buyruğu ben aldığım için parolayı da ben belirlemiştim.

Fakat bütün bu hazırlıkları bana yaptıran Sultan Hamid her ihtimale karşı bir kontrol icrası maksadıyla Müşir Şevket Paşa'yı İzzeddin Vapuru'na gönderirken bundan benim malûmatım yoktu. Hakikaten paşalar bir kayıkla vapura gittiler. Kayık vapura yaklaşınca kaptan kendilerinden parola sordu. Onların ise böyle bir şeyden haberleri yoktu. Padişah tarafından görevli olarak geldiklerini söylediler, fakat kaptanın aldığı emir mutlak ve kat'î idi. Çaresiz geri döndüler ve Hünkâr'a vaziyeti arz ettiler. Sultan Hamid tekrar beni çağırttı; paşaların niçin vapura alınmadıklarını sordu; parola meselesini söyledim. Nihayet parolayı paşalara da verdik; gittiler, gördüler, Saray'a dönerek Paşa'yı gördüklerini arz ettiler. Ondan sonra vapurun hareketi emrolundu.

Şam'da Fuad Paşa gayet sıkı muhafaza altında idi. Hususî bir konak içinde, dâhilden ve hariçten âdetâ mahpus vaziyetinde idi. Bir aralık buna o kadar ehemmiyet verilmişti ki her akşam Suriye Valisinden Fuad Paşa'nın muhafazasına itina edilmekte olduğuna dair şifreli telgraf gelir ve bu telgraf Sultan Hamid'e arz olunurdu.

Fuad Paşa gibi vatanına harp meydanlarında hizmet etmiş ve bütün aile fertlerini en yüksek vatan terbiyesiyle yetiştirmiş, mert ve kerim bir askeri, Fehim Paşa gibi şımarık bir jurnalcinin siyasetine ve şunun bunun ihbarlarına feda ederek senelerce müddet bir konak içinde hapis ve kahretmek güç affolunur şiddetlerindendir. Saray'ın bu hareketinden sonra jurnalcilik bir kat daha revaç bulmuştu; bu da pek tabîi idi.

Tüfekçiler Teşkilâtı

Saray'da Tüfekçiler namı altında bir muhafız teşkilâtı vardı. O devri yaşamış olanlarda bu teşkilâta ait hatıralar çok acıdır; çünkü Padişah'ın şahsını ve sarayını muhafaza maksadıyla vücuda getirilmiş olan bu teşkilât gitgide öyle şımarık bir şekil almıştı ki pek çok kimseler bundan cidden rahatsız olmaya başlamışlardı. Tüfekçiler, yahut o devrin hususî bir tabiri ile Silâhşörler; Arnavut, Boşnak, Türk ve Çerkezlerden mürekkep olup ancak büyük çoğunluğu Arnavutlar teşkil ederdi. Bunların âmiri Tüfekçibaşı Tahir Paşa idi. Tahir Paşa, Sultan Hamid'e tahta çıkmasından evvel bağlılık sunmuş, Hünkâr'ın muhabbet ve itimadını kazanmış bir zat idi. Saray'ın asayîşi Fahir Paşa'nın idaresi altındaki Tüfekçilere emanet idi. Bunlar Saray'ın kapısından başlayarak ta Sultan Hamid'in yatak odasının kapısı önüne kadar her noktada muhafaza vazifesiyle mükellef idiler. Tüfekçibaşı Tahir Paşa her istediği zaman doğrudan doğruya gidip Hünkâr'ı görebilen saray erkânından idi.

Mabeyin ileri gelenleriyle münasebeti yoktu. Hiçbir daireye bağlı değildi; hiçbir makamdan emir ve tebligat almazdı. Gerek mevkiinin ehemmiyeti, gerek şahsi nüfuzu hasebiyle hariçten Tahir Paşa daire-sine birçok kimseler gelir, birçok maruzat bu daire vasıtasıyla Hünkâr'a arz olunurdu. Saray'daki Arnavutların idaresi kendisine ait olduğundan bunlar üzerinde özel etkisi vardı. İkinci Fırka'ya bağlı olan Arnavut taburları subayları da Tahir Paşa'nın sahip olduğu mevkie saygı gösterir ve Tüfekçibaşı Dairesi'ne devamda kusur etmezlerdi.

Tahir Paşa zararsız bir zat idi; mevkiinin nüfuzunu şunun bunun canını yakmakta ve şerre alet olmakta kullanmazdı. Mertliği buna mâni idi.

Ancak tüfekçi sınıfına dâhil olan ve kimisi sivil, kimisi muhtelif askerî rütbeleri taşıyan birtakım kimseler şımarıklıkta pek ileri giderlerdi. Hele bazıları o kadar taşkınlık ederlerdi ki rahatsız olmamak mümkün değildi. Bunların bir tür dokunulmazlığa sahip oldukları ve her ne yaparlarsa yanlarına kâr kalacağı kanaati zihinlere o derece yerleşmişti ki, herkes korku belâsı bunlardan uzak durmaya bakardı. Bu gibiler zapturapt dinlemezlerdi; doğrudan doğruya Sultan Hamid'in himayesine sahip olduklarından Tahir Paşa bile bunlara söz geçiremezdi.

İtiraf etmek lâzımdır ki buna Sultan Hamid'in siyaseti sebep olmuştu. Bunlar vasıtasıyla sarayını ve şahsını muhafaza ettirmekte olduğuna inanmış ve bunların sadakat ve bağlılıklarından emin olan Sultan Hamid bu tüfekçilerin doğrudan doğruya kendisine müracaat etmelerine müsaade etmişti. Böyle olunca disiplin denilen şeyden eser kalmayacağı tabiidir. Tüfekçibaşı Tahir Paşa şahsen hürmet ve riayet edilen bir âmir olmakla beraber, gerektiğinde o taşkınlara hadlerini bildirmek veyahut onlar hakkında bir ceza tatbik etmek kudretine sahip değildi. Esasen bu siyaset Saray'ın işine gelmezdi. Bütün tüfekçilerin tam manasıyla bir âmire bağlı ve her hâl ve hareketleri hakikî surette ona tâbi olması kontrol sistemine aykırıydı. Bağlılık ve teşkilât görünüşteydi; asıl lâzım olan şey bu teşkilâta dâhil olanların her lûtfu Hünkâr'dan beklemeleri ve bundan dolayı doğrudan doğruya Hünkâr'a bağlı bulunmalarıdır. Bu noktadan hareket edilince tüfekçilerin kendilerini kanunun üzerinde görmeleri ve taşkınlıklarını gittikçe arttırmaları pek tabiidir. Gerçi bunların halkı rahatsız eden hâlleri tamamen Sultan Hamid'in kulağına gitmezdi; çünkü bu tarzdaki şikâyetlerin pek verimli olduğu görülmüş değildi. Ondan sonra şikâyet eden veya şikâyeti Hünkâr'a ulaştıran kimse kendi aleyhine bir intikam cereyanı uyandırmaktan korkardı. Bu bakımdan tüfekçilerden bazı kimselerin bütün taşkınlıklarını Hünkâr'a yüklemek ve bundan dolayı Padişahı mes'ul tutmak pek doğru olmamakla beraber, kendisi tarafından desteklenip teşvik edilen kontrol sisteminin o taşkınlıklara yol açtığı da inkâr kabul etmez hakikatlerdendir.

Zabitlerin Terfii Meselesi

Bayramlarda ve tahta çıkış gününün yıl dönümünde İstanbul'daki Birinci ve İkinci fırkadan ve Saray'daki emir subaylarından terfi ve ödül lis-

te ve dilekçeleri yağmur gibi yağardı. Senelerden beri Sultan Hamid'in bu vesilelerle rütbe, nişan, madalya, maaş zammı dağıtması öyle bir alışkanlık hâlini almıştı ki, iş rahatsız edici bir hâl almıştı. Bir taraftan da Seraskerlik Makamı, Tophane Müşiriyeti ayrıca defterler düzenleyip takdim ederlerdi. Ondan sonra hususî istirhamların ardı arkası gelmezdi. Bu maruzatın resmî olanları, yani resmî dairelerden gelenleri tamamen, hususî istirhamların da pek çoğu yerine getirilir, bayramdan evvel buyruklar tebliğ edilir, o gün herkes yeni nişanını takardı. Hâlbuki ordularda terfiye hak kazanmış subaylar senelerce beklerdi; ordu müşirlerinin bu husustaki müracaatları her nedense kabul olunmazdı.

Son zamanlarda Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa'dan Mabeyine bir yazı geldi. İbrahim Paşa bu yazıda terfiye hak kazanmış subaylar hakkında on üç defa defter düzenlenip Makam-ı Seraskerî'ye takdim edildiği hâlde, bunların her sene Piyade Dairesi'nce düzenlenen defterlere dâhil olunmadığından şikâyet etmişti. Hele Altıncı ve Yedinci ordu gibi uzak mahallerdeki subaylar terfi hakkından büsbütün mahrum kalmakta idiler.

İstanbul'da ve göz önünde bulunan subayların sık sık terfi etmeleri bütçeyi ne derece zarara uğrattıyorsa, memleketin uzak akşamında askerlik vazifesini yapan subayların terfi zamanları gelip geçtiği hâlde bu haktan mahrum kalmaları askerî nizamı o mertebe ihlâl etmekte idi. Sultan Hamid idaresini yıkan Rumeli kıyamının en mühim sebeplerinden biri, bu adaletsizliğin doğurduğu ümitsizlik olduğundan şüphe edilmemelidir. Sultan Hamid bunu düşünür mü idi bilinemez. Ancak taç ve tahtın yakınında ve şahıs ve saltanatının muhafazası mevkiinde bulunanların hoş tutulup ödüllendirilmesi siyaseti hiçbir zaman zaafa uğramaksızın bütün saltanat devri müddetince devam etmişti.

Murad Bey'in Firarı

Mizan gazetesi sahibi Murad Bey memleketimizin tanınmış simalarındandır. İzzet Paşa İkinci Kâtip sıfatıyla Mabeyine alındıktan bir müddet sonra Murad Bey Avrupa'ya firar etmişti. Murad Bey'i bu şekilde gurbete katlanmaya sevk eden sebepleri bilmiyorum ve araştırmamıştım.

Bununla birlikte öyle hükmedilebilir ki Murad Bey aleyhinde ihbarlar ve tahrikler vuku bulmakta olduğunu ve bunun neticesinde diğer bazı

hürriyetçi fikir sahipleri gibi sürgüne gönderilmesi ihtimali bulunduğu-
nu görüp anlayarak, bir ihtiyat tedbiri olmak üzere Avrupa'ya firar et-
miştir. Murad Bey Avrupa'dan Mısır'a geçti, bir müddet de orada kaldı.
Nihayet Şûra-yı Devlet Dâhiliye Dairesi azalığı ile İstanbul'a dönmesi
sağlandı. Evvelce de söylemiş olduğum gibi, Sultan Hamid Avrupa'ya fi-
rar edenlerden endişe eder, bunlarla devamlı meşgul olur, kimini men-
faat karşılığında sükûta, kimini bir memuriyetle geri dönmeye ikna için
uğraşırdı. Muvaffak olamadıklarını da aralıksız takip eder dururdu.

Memuriyet unvanı Serhafiye olduğu hâlde bu vazifenin büsbütün
zıddına olarak Avrupa firarilerinin gönlünü kazanmayı kendine iş güç
edinmiş olan Ahmed Celâleddin Paşa bu hususta hayli övülesi hizmet-
leri ifa etmişti. Murad Bey de bu suretle kazanılarak Türkiye'ye getiril-
mişti. Murad Bey ara sıra Mabeyine geldikçe Daire-i Kitâbete uğrardı.
Aramızda bir samimiyet vardı. Benimle hasbihâl eder, işlerin yürütülme
tarzından dolayı şikâyetle bulunurdu. Bir gün hasbihâl sırasında Şûra-yı
Devlet Dâhiliye Dairesinin işlerinde ciddiyet görmediğini ve meselâ
herhangi bir meselenin müzakeresi esnasında hatıra iyi ve doğru bir
fikir gelip de bunun ortaya atılması beklenirken: "Acaba bu fikir padi-
şah arzusuna uygun olur mu olmaz mı?" düşüncesi meydana çıkarak
derhâl herkesin tereddüt ve beklemeye mecbur olduğunu anlattı. Ben
böyle düşüncelere mahal olmadığını ve bu garip zihniyete kapılarak iyi
ve doğru fikirlerin yayılmasına hâlel verilmemesi lâzım geleceğini söy-
ledim. Ancak Murad Bey'i ikna edemediğimi anlıyordum.

Murad Bey, "padişah arzusuna uygun hareket" etmek zihniyeti Dâ-
hiliye Dairesinde pek bariz bir şekilde hükümler olduğuna kuvvetle
kanaat getirmişti. Hâlbuki aynı çatı altında bir de Tanzimat Dairesi var-
dı; bu dairede müzakerelerin en serbest biçimde cereyan ettiği kayıtlı
olarak sabit idi. Bunu Murad Bey de teslim ediyordu. Herhâlde Murad
Bey'in aynı zamanda bir tarihçi sıfatıyla yaptığı bu müşahede ve muka-
yese dikkat çekicidir.

Bir aralık Murad Bey'in kız kardeşi hastalanmış idi. Kendisinden aldı-
ğım bir telgrafta hastalığın vahamet kazanmak üzere olduğu yazılı idi.
Sultan Hamid'in bu tür durumlarda -samimi veya gayrisamimi- göste-
rişe taraftar olduğu malûm idi. Murad Bey gibi vaktiyle Avrupa'ya firar
ve kendisine bir biçimde isyan ilân etmiş bir zata döndüğünde ilişmek
şöyle dursun, onun hasta kız kardeşinin tedavisine koşmak yollu ka-
dirşinaslık dahi göstermeği ve bu hareketinin herkesçe duyulmasını

isterdi. Bununla özellikle siyasi düşmanları üzerinde özel bir etki yapabileceğini zannederdi. Murad Bey'in telgrafında "çağırttığı doktorların tedavisinden istifade olunamadığı ve her ne kadar tanınmış doktorlardan ... Paşa'ya haber göndermiş ise de, bu zatın gelmediği ve hastanın hâli endişe verici olmaya başladığı" yazılı idi.

Bu Paşa niçin çağrıldığı hastaya koşmuyordu? O devrin vaziyetine göre düşünülürse şöyle bir muhakeme yürütmek icap ederdi:

Çünkü bu hasta Murad Bey'in kız kardeşi idi. Ve Murad Bey'in gözetim altında olduğu zannedilen yalısına gitmek tehlikeli bir oyuna girmek idi. Bu yüzden jurnal edilmek, hattâ bir doktor için de mimlenmeyi ve belki de görevden uzaklaştırılmayı icap edebilirdi. Bu noktada doktor Paşa'ya hak vermemek insafsızlık olurdu. Yıldırma siyasetinin bütün memlekete yaydığı korku en metin kalplileri, en sağlam yaradılışlıları bile ihtiyat ve basirete sevk edecek derecede idi. Murad Bey'in telgrafını Hünkâr'a arz ettim. Doktor Paşa'nın hemen hastaya gitmesi için emir çıktı. Tebliğ ettim. Bir müddet sonra Murad Bey tekrar müracaat etti. Doktor Paşa'nın tedavi tarzından fayda görüldüğünü, ancak tekrar davet olunduğu hâlde Paşa'nın gene gelmekte tereddüt ettiğini söyledi. Doktoru Murad Bey'in hastasına gitmeye sevk için birinci emri tekrara mecbur oldum.

Yukarıda söylediğim gibi, doktorun Murad Bey yalısına gitmekte gösterdiği ilk tereddüt mazur görülebilir, ancak ikinci tereddüt lüzumundan fazla bir gayret sayılmaz mı?

Salname ve Kanun-ı Esasi

Babialide Sicill-i Memurin namıyla bir komisyon vardı. Devlet salnamesinin her sene yeniden basılmasıyla ilgilenmek bu komisyona aitti. Meşrutiyet devrinde Meclis-i Âyan azalığına tayin edilmiş olan Tevfik Paşa bu komisyonun reisi idi. Bir sabah Tevfik Paşa Daire-i Kitâbete gelerek yeni salnamenin hazır olduğunu beyan etti ve salnamenin başında yazılı bulunan Kanun-ı Esasi metninin yeni salnameye konulup konulmayacağına tereddüt eylediğinden bahisle izin sormaya geldiğini söyledi. Devlet salnamesi her sene basılan ve her basımında baş tarafına Kanun-ı Esasi'nin metni konulmak âdet olan resmî bir kitaptır; bu nokta malûm iken Tevfik Paşa'nın bunu kendine iş edinerek izin sormaya gelmesi hayretten başka ne şekilde karşılanabilirdi? Kendisine bunun tabîi

bir durum olduğunu söylemek yolunu seçsem, yani Padişah’a sormadan Teyfik Paşa’nın sıkıntısını halle kalkışsam mesele başka kanaldan ve belki de başka şekil ve surette Hünkâr’a arz edilmek muhakkak ve bu derece mühim bir meseleyi sormaya gelmiş bir vezirin müracaatı neden arz olunmadığı sualiyle muhatap olmak da pek muhtemel idi. Komisyon reisinin müracaatı alelade bir dalkavukluktan ibaret olduğu aşikâr idi, fakat ne çare ki vaziyeti Padişah’a arz etmek mecburiyetinde idim. Sultan Hamid, Teyfik Paşa’nın bu müracaatından, daha doğrusu padişah arzusuna uygun olan bu uyanıklıktan kalben memnun olmuştur sanırım. Fakat uyuyan hâdiseleri uyandırmamayı ve herhangi işte olursa olsun statükoyu bozmamayı yol edinmiş olan Sultan Hamid şu cevabı verdi:

“Şimdiye kadar yazılmıyor mu imiş ki soruluyor? Kanun-ı Esasî kaldırılmadı, yürürlüğü tatil edildi.”

Sultan Hamid’i böyle kestirme yoldan cevap vermeye sevk eden diğer bir sebep de işin dedikodu mevzuu teşkil edecek şekilde uzamasına ve ağızlarda dolaşmasına meydan vermemek düşüncesi idi. Nitekim işgüzar jurnalcilerden birisi, o vakit sadrâzam olan zatın bazı resmî evrak üzerine basılan mühründeki “Veziriazam” ibaresine işaret ederek “azam” kelimesi üzerine Hünkâr’ın dikkatini çekmiş ve bu jurnal o zaman hayli uzayan bir mesele olmuştu.

Bunlar o devrin ahlak durumunu gösteren ve Saray politikasının tesiri ne kadar derinlere vardığını anlatan basit, fakat çok manidar misallerdir.

Kızlarağası

Yıldız Sarayı’nda resmî unvanı “Darüssaade Ağası” olan bir Kızlarağası vardı. Bütün Araplar bunun emrinde ve buna bağlıydı. Darüssaade Ağalığı Kanunî Sultan Süleyman zamanında kurulan eski saray usulünde en mühim makamların biri idi. Osmanlı İmparatorlarının sarayında Silâhtar Ağalığı ile Darüssaade Ağalığı sarayın bütün ileri gelenleri ve hizmetlilerinin üstünde olduğu gibi, devlet protokolünde de sadrâzam ve şeyhülislâmdan sonra gelen bir memuriyet idi. Kızlarağası Harem-i Hümayun’a ait hususların hepsiyle ilgilenirdi. Gerek sultanlar dairelerinin, gerek baltacı ve tebercilerin âmiri Kızlarağası idi. Yavuz Sultan

Selim zamanında Haremeyn'e³¹ ait vakıflara bakmak vazifesi de Kızlarağası'na verilmişti.

Eskiden Kızlarağası'na "Büyük Ağa" derlerdi. Bunların kendilerine mahsus üniforması Selimî sarık ve kenarı sırmalı hil'at, bir de sincap kürkünden ibaretti. Bellerinde mücevherli ve altın zincirli bir hançer bulunurdu. Her sene Hicaz'a giden surre-i hümayunun³² düzenlenmesine hizmet etmek vazifesi de Kızlarağası'na aitti. Surre hazırlanıp hareket edeceği gün Kızlarağası üniformasını giyer, eline Darüssaade Ağalığı'na mahsus uzun asayı alır ve surrenin önünde giderdi. Bu asa, harem ağalarının terbiyesine memuriyetlerinin alâmeti olmak üzere ortaya çıkmıştır. Kızlarağası bu asayı yalnız surrenin hareketi günü taşıyabilirdi. Sultan Mahmud'dan sonra Kızlarağası'nın kıyafeti değişmiş ve git gide azaltılarak nihayet alelade bir süs hâline getirilmişti.

Sultan Hamid, cülusunda kız kardeşi Cemile Sultan'ın baş ağası Behram Ağa'yı Darüssaade Ağalığı'na tayin etmişti. Sultan Hamid şehzadeligi zamanında kız kardeşi Cemile Sultan'ın dairesine pek çok gittiği ve bu kardeşini pek sevdiği için tahta çıkışında bu daire çalışanlarından bazılarını hizmetine almış ve kendilerine ömürleri müddetince büyük mevki ve nimetler vermişti.

Cemile Sultan'ın sarayından ilk Kızlarağası olarak Sultan Hamid'in sarayına gelen Behram Ağa emsaline nadir tesadüf olunur bir nüfuz ve şöhret kazanmıştı. Behram Ağa'nın dairesi bir aralık, vezirler ve ileri gelenlerin ziyaretgâhi olmuştu. Derviş Paşa, Rasim Paşa, Mazhar Paşa gibi tanınmış devlet adamları bu dairenin müdavimlerinden idi. Behram Ağa'nın devlet işlerine de müdahale ettiği ve ehemmiyetli azil ve tayinlere parmağını soktuğu işitiliyordu. Herhâlde bir aralık Sultan Hamid sarayının en nüfuzlu adamı bu Behram Ağa idi.

Bu tarihten sonra Sultan Hamid Kızlarağası'nın nüfuzunu o derece kırmıştı ki harem ağalarına merci olmaktan başka hiçbir vazifesi ve ehemmiyetleri kalmamıştı.

Yalnız en son Kızlarağası olan Abdülgani Ağa jurnalcilikle mevki ve nüfuz sağlamaya çalıştığından özel bir faaliyet içine girmişti. Birçok jur-

31) Haremeyn: Kâbe ve Hz. Peygamber'in kabr-i şerifi ile bunların bulunduğu Mekke ve Medine şehirlerini ifade eden tabir.

32) Surre-i Hümayun: Osmanlı padişahlarının, her yıl hac zamanında Haremeyn halkına dağıtılmak üzere özel bir alay tertip ederek gönderdikleri para ve hediyeler.

nalciler kâğıtları Abdülgani Ağa'ya getirirler, onun vasıtasıyla takdime muvaffak olurlardı. Sultan Hamid'in jurnalciliğe verdiği itibar ve istihbarat şebekesinin gelişmesine gösterdiği itina dolayısıyla Abdülgani Ağa bir aralık hayli makbul olmuştu.

Yıldız haricindeki hanedan saraylarının harem ağaları gerektiği zaman Yıldız'a gelir, Kızlarağası'na müracaat ederlerdi. Yalnız Veliaht Reşad Efendi'nin harem ağaları gelmezdi. Esasen Veliaht Dairesi mensuplarından hiç kimsenin Yıldız'a gelmesine müsaade olunmazdı. En çok sakınılan temas ve münasebet bu idi. Bunlarla hariçte bilmeyerek temas etmek bile korkunç akıbetler doğuracak bir durum sayılırken, o daire mensuplarının Yıldız'a gelip herhangi bir kimse ile görüşmelerine müsaade olunmayacağı pek aşikâr idi. Veliaht Reşad Efendi'nin hizmetli ve bağlıları şöyle dursun, bizzat Reşad Efendi bile Saray'a gelemezdi, iki kardeşin yegâne münasebetleri her ay başında Reşad Efendi'nin adamlarından birinin Baş Mabeyinci Hacı Ali Paşa'ya gelip Padişah tarafından verilen bin beş yüz lira hususî maaşı almasından ve Reşad Efendi'nin başka bir arzusu varsa bunu gene Hacı Ali Paşa vasıtasıyla arz ettirmekten ibaretti.

Veliaht Reşad Efendi'den başka hanedan azası gerek bir istirahatda bulunmak ve gerek özel günlerde tebriklerini sunmak için Saray'a geldiklerinde doğruca Çit Köşkü'ne giderlerdi. Sultan Hamid bunları bazen kabul eder, bazen bir aracıyla selâm gönderirdi. Yalnız ramazan münasebetiyle geldikleri zaman, iftardan sonra kendilerini kabul eder ve her birine ayrı ayrı bahşiş verirdi.

Saray'da İftar Merasimi

Yıldız Sarayı'nın ramazan iftarları malûmdur. Bu iftarların gerek bütün bir ay Saray'a gelenlerin adedi, gerek mutfak ve padişah kesesinden sarfiyatı bakımından cidden akıllara hayret verecek bir şeydir. Ramazan'da Yıldız Sarayı'na gelmeyen, orada iftar eylemeyen ve "dış kirası" namıyla bahşiş almayan kimse yok denilse mübalağa olmaz. Vekiller, nazırlar, ileri gelenler, komutanlar, ulema, patrikler, ruhani reisler, ecnebi elçiler Sultan Hamid'in iftar sofrasına davet olunurlardı. O derecede ki bu davetler bir âdet, kararlaştırılmış ve kanunlaşmış bir mesele olmuştu. Ramazan'ın ilk gününden başlayarak sonuna kadar Saray'ın hemen her dairesinde kurulan iftar sofraları o derece kalabalık olurdu ki, çok defa oturacak yer bulamayanlar görülürdü.

Sultan Hamid Payitaht'ın ve saltanat makamının muhafazasına me-
mur olan askerleri de bu iftar yemek ve bahşişlerinden mahrum bırak-
mazdı. Ramazan'ın belirli günlerinde, Birinci ve İkinci fırkaya mensup
komutanlar, subaylar ve erler nöbetleşerek ve İkinci Fırka kumandanı
aracılığıyla iftara davet olunur, aş nisbetinde bahşiş dağıtılırdı.

Düvel-i muazzama³³ elçileri de kıdem sırasıyla birer akşam davet edi-
lerek yemekten sonra huzura kabul edilir ve gerek kendilerine, gerek
refakatlerinde bulunan baştercümanlara kıymetli hediyeler verilirdi.

Ramazan'da bahşiş alanların düzenli bir cetveli vardı. Bunlar Saray
ileri gelenlerinden kimin odasında iftara gidilirse o zat aracılığıyla arz
olunur ve bahşişini alırdı. Bununla birlikte birçok kimselerin bahşiş al-
mak için Saray'ı bunalırcasına müracaat ettikleri ve Saray'da kapı kapı
dolaştıkları vardır. Bu yüzden hiç umulmayacak kimselerin öyle kendini
alçaltan hâlleri görülürdü ki iğrenmemek mümkün değildi.

Özetle, her senenin ramazanı Hazine-i Hassa için büyük bir yük teşkil
ederdi. Gerek bahşiş namıyla dağıtılan bu paralar, gerek mutfak masra-
fı Hazine-i Hassa'yı ciddi surette sıkıktığını bir gün Hazine-i Hassa Nâzırı
Portakal Mikail Paşa söylemişti.

Ramazan'dan başka Padişah'ın şuna, buna bahşiş dağıtması âdet
olan günler tahta çıkışının yıl dönümü, bayram ve yeni sene günleri idi.
Bu fırsatlar ortaya çıktığı zaman pek çok kimseler manzum kasidelerle
yahut süslü dilekçelerle tebriknameler yağdırırlar ve kimisi bahşiş ile
kimisi rütbe ve nişanla ödüllendirilirdi.

Beşiktaş'ı Yıldız'a bağlayan Serence Bey Yokuşu'nun ramazan ayında
iftara yakın bir zamandan başlayarak teravîh namazı vaktine kadar öyle
bir kaynaşması, Saray'a boş mide ve boş kese ile gelen yüzlerce insanın
her gece dolu bir mide ve dolu bir kese ile öyle bir geri dönmeleri vardı
ki, hakkıyla tarifi mümkün değildi. Başlangıçta iyi ve ölçülü olarak baş-
layan bu usul sonraları genellikle tahammül olunamayacak kadar fazla
bayağı bir manzara almıştı.

33) Düvel-i muazzama: Büyük devletler. 19. yüzyılın ortasından 1914'te
başlayan I. Dünya Savaşı'na kadar İngiltere, Fransa, Almanya, Avustur-
ya-Macaristan, Rusya ve İtalya'ya verilen ortak ad.

Kahraman Bir Türk Bölüğü

Sultan Hamid sarayının en şanlı, en asil ve civanmert teşkilâtı “Söğütlü” namıyla tanınan maiyet süvari bölüğü idi. Bundan altı asır önce Anadolu’nun Bilecik, Söğüt ve Eskişehir havalisinde yerleşmiş eski Türk kabilelerinden Karakeçili aşireti; mertliği, cesareti, ahlak temizliği bakımından Sultan Hamid’in dikkatini çekmişti. Bu aşiret çocuklarının damarlarında dolaşan temiz Türk kanı muhitin ve zamanın fena tesirlerinden korunmuş ve hiçbir suretle bozulmamıştı. Sultan Hamid kendi sarayının içinde ve çeşit çeşit ihsan ve nimetlerle yaşattığı muhafaza teşkilâtının neticede kendisine maddî menfaatlerle bağlı olduğunu ve bu bağların samimiyet derecesinin şüpheli bulunduğunu bilir ve vaziyeti ona göre idare ederdi. Tereddütsüzce denilebilir ki, Saray’ın çakıl taşı türünden süslemelerini teşkil eden muhafaza tertibatı arasında “Söğütlü Maiyet Bölüğü” bir pırlanta idi. Sultan Hamid Karakeçili aşiret mensuplarından ve hepsi güzel ve levent delikanlılardan mürekkep iki yüz kişilik bir mızraklı maiyet bölüğü teşkil etmişti. Bunlar kimisi simalarına pek yakışan sakallarıyla, kimisi Türk ırkının bütün parlaklığını taşıyan geniş alınlarıyla, asil bir tevazu ve alçak gönüllülüğe bürünmüş cesur ve gürbüz hâllerıyla dikkat çekerlerdi. Sultan Hamid’in bu mızraklı bölüğüne fevkalâde yakınlık ve itimadı vardı. Bunların zabiti Mehmed Efendi isminde bir zat idi. Ahlak temizliği ve yaradılıştan gelen cesaretin cisimleşmiş örneği olan bu Mehmed Efendi, bölüğe mensup bir arkadaşıyla birlikte Sultan Hamid’in yatak odası yanında yatardı. Sultan Hamid hayatının muhafazasını bunlara emanet etmişti. Padişah’ın huzuruna girmek ve dairesinin civarına yaklaşmak ne gibi hâl ve şartlara tâbi olduğunu bilenler yatak odası önünde nöbet beklemenin ne demek olduğunu takdir ederler. Sultan Hamid Söğütlü Bölüğünden daima memnuniyet ve övgüyle bahseder, onlarla görüştüğü zaman “Öz hemşerilerim!” diye hitap eylerdi. Yalnız Sarayı’nda insanların her çeşidini, ahlak tecellisinin her rengini, iyilik ve kötülüklerin her derecesini görmüş bir insan sıfatıyla şunu söylemeyi kendime vicdan borcu bilirim ki, damarlarında Türk neslinin temiz ve mübarek kanı dolaşan bu Karakeçili bölüğünden hiçbir fert hiçbir şekil ve surette ne şahsen, ne de vasıtalarla fenalık etmemiş ve fenaliğe alet olmamıştır. Bunlar Yıldız Sarayı’na bir kaya gibi girdiler, vakti gelince yine bir kaya gibi tertemiz ve lekesiz çıktılar. Allah kendilerinden razı olsun!

Her Şeyden Evvel Yol

Demir yolu ve kara yolu gibi nakliye vasıtalarını bazen her ne pahasına olursa olsun temin etmek devlet için öyle bir zarurettir ki, bunu anlamayan hükûmetler bu ihmalin zararını görmekte çok gecikmemişlerdir. Sivas hattının açılışına muvaffak olan mevcut hükûmeti tenkit niyetinde söylenen sözleri işittikçe Sultan Hamid'in nakliye vasıtalarını bir an evvel inşa ve ikmal için sık sık tekrar ettiği ve fakat bir türlü uygulamaya muvaffak olamadığı buyruklarını hatırlarım. Muhakkak olarak denilebilir ki, o devirde memleketimizin geniş ve verimli arazisinden, zengin ormanlarından ve madenlerinden istifade edemeyişimizin ve ötede beride sık sık baş gösteren haydutluk ve isyanları yok etmeyi ve biçare halkı eşkıya ve derebeylerin musallat olmalarından korumayı başaramamamızın en mühim sebebi yolsuzluktu.

Halil Rifat Paşa, ki memleketimizde her nereye gitmiş ise en evvel oranın yollarını yaptırmak suretiyle hem vatanına hizmet etmiş, hem de halktan hayır dua kazanmış büyük valilerimizden idi. Sadareti zamanında bütün valilere gönderdiği bir genelgede "Her şeyden evvel ve her şey için yol lâzımdır." şeklindeki meşhur ibaresini kullanarak yolların ehemmiyeti üzerinde valilerin dikkatlerini çekmişti. Bu defa İsmet Paşa hazretleri Sivas nutuklarında Halil Rifat Paşa merhumun ruhunu hayır ile yad ederek cidden büyük bir kadirşinaslık göstermişlerdir.

Halil Rifat Paşa bu meşhur yazılarında Konya kıtlığının şiddet ve dehşetini ve bu yüzden telef olan binlerce halkın azap ve ıstırabını tasvir ettikten sonra, erzağı bol olan vilâyetlerden zahire getirilebilseydi kıtlığın zararları pek sınırlı kalacağını ve zahirenin vaktizamanında getirilip dağıtılamaması yolsuzluktan mütevellit olduğunu hikâye etmiş ve valileri vilâyet daireleri hududu dâhilindeki yolların ıslahına ve yeniden yol inşasına davet eylemiştir.

Bugün Türk ordularının parlak zaferiyle imha edilen Ağrı dağı isyanı (1929-1930) Sultan Hamid zamanında da sık sık baş gösteren hâdiselerdendi. Sultan Hamid İran ve Rus hudutları tarafında hem hükûmeti meşgul hem de halkı rahatsız eden bu haydutluk hâdiselerinin men'i ve masum halkın korunması için bir hayli buyruklar verdi ise de, yolsuzluk dolayısıyla bunların hepsi evrak dolaplarında saklı kaldı. Yolların ve özellikle demir yollarının gerek siyasi, gerek askerî ve iktisadî noktadan faydalarını izaha hacet olmayıp Anadolu'da Devlet-i Aliyye'ye demir yolu yaptırmamak maksadıyla Çar hükûmetlerinin çevirdikleri entrika-

lar ve gerek Anadolu ve gerek Bağdat demiryolları etrafında kopan ihtiras fırtınaları bunun en açık delilleridir. Vatanın korunması, halkın refah ve rahatı, iktisadının düzgünlüğü ve ilerlemesi, hattâ eğitiminin yaygınlaştırılması hususlarında demir yolu ve kara yollarının etkileri apaçık bir hakikat olduğu içindir ki, Halil Rifat Paşa merhumun “Her şeyden evvel ve her şey için yol lâzımdır.” sözü bir vecize olarak mevcut hükûmet yetkililerinin hafızasına nakşedilmelidir.

Dâhilî İsyanların İçyüzü

Gerek bundan beş sene önce Şark vilâyetlerimizde baş gösteren Şeyh Said isyanını ve gerek bu sefer İran hududunda imha edilen eşkiyalık hareketlerini içyüzleri bakımından incelemeye sıfatım müsait olmadığı gibi, buna bence imkân dahi yok ise de herhâlde aldanmayarak iddia edebilirim ki, bu isyan ve haydutlukları fertlerin uğradıkları haksızlıklardan mütevellit, diğer bir deyişle halkın samimi galeyanına dayanır gibi göstermek yanlıştır.

Bütün bu hareketler yüksek menfaatlere kavuşmak emeliyle, yahut gayr-ı meşru lokmalardan mahrum edilmek üzere olduklarını görmek-ten mütevellit bir yeisle bazı reislerin ve kısmen de ecnebî tahriklerine alet olan birtakım sefil ruhlu insanların kasten ayaklandıkları isyanlardan başka bir şey değildir.

Sultan Hamid zamanında Yemen havalisinde de bu tür bir isyan ve kıyam vukua gelmişti. O zaman Yemen Valiliğinde bulunan Hüseyin Hilmi Efendi -ki sonradan Hüseyin Hilmi Paşa olmuştu- Padişah tarafından bir nasihat ve uzlaştırma heyetinin başında Yemen’e gönderilmişti. Hüseyin Hilmi Efendi, Yemen ahalisinin hissiyatını okşamak ve halkın dindarlık taassubuna uygun bir yolda yürümüş olmak için başına sarık sardı, arkasına cüppe giydi, geniş yetkileriyle birçok vaatlerde bulundu, fakat muvaffak olamadı. İmam Yahya isyandan vazgeçmiyor, memleket- te emniyet ve asayiş bir türlü kurulamıyordu.

Nihayet Yemen isyanının hakikî sebepleri anlaşılmak ve halkın nelerden şikâyet ettiği ve neler istediği bilinip ona göre tedbirler alınmak üzere Yemen ahalisinin ileri gelenlerinden bir hayli kişi İstanbul’a davet olundu. Bunlara bir hususî daire tahsis ve istirahatleri için gerekenler temin edildi.

Kendilerine İstanbul’un görülmeye değer yerleri gezdirildi; kısacası

ikram ve hürmette kusur edilmedi.

Nihayet bir gün Zât-ı Şâhâne, İzzet Paşa ile beni bu misafirlerin bulunduğu daireye gönderdi. Ne gibi bir arzu ve emelleri olduğunu ve nelerden şikâyetçi olduklarını sorduk, İzzet Paşa bu padişah buyruğunu kendilerine Arapça anlattı. Sultan Hamid bu kişilerin arzu veya şikâyetlerini yazmalarını ve bizzat gelip kendisine huzurda takdim etmelerini emretmişti. Bu hususu da kendilerine anlattık. Birkaç gün sonra yine İzzet Paşa ile birlikte gidip kendilerini aldık, Saray'a getirdik, Sultan Hamid'in bulunduğu daireye gittik, cemaat hâlinde padişah huzuruna kabul olundular, yazmış oldukları arzuhâlleri bizzat takdim ettiler. Bunlar için "arzuhâl" tabirini kullanıyorum; çünkü hiçbirinde Yemen isyanının özünü siyasi bir şekilde gösterecek bir tek madde bile yoktu; hepsi hususî istirhamlardan ibaretti. Hâlbuki Yemen kıyamı bir bakışta siyasi görünüyor ve kıyam eden halka siyasi emeller yükleniyordu. Gerek bu arzuhâllerin içeriğinden ve gerek Yemen'in nüfuzlu tabakaları arasından seçilmiş olan kişilerin ifadelerinden anlaşıyordu ki, İmam Yahya vesaire gibi reisler idaresinde vuku bulmakta olan o kıyam halkın arzusuna dayanmıyordu. O reisler hariçten heveslendirilip kışkırtılıyorlar, haricin fikir ve emellerine hizmet ediyorlar ve bu sayede kendi menfaatlerini temine muvaffak oluyorlardı.

Reislerin tatmin edilmesi veya kazanılmalarına muvaffakiyet elvermesi hâlinde kıyam ve isyanın durduğu genellikle görülmüş şeylerdendir.

Sultan Hamid ve Hidiv

Sultan Hamid, Mısır hidivlerini hiçbir vakit hoş bir nazarla görmemiştir. Gerçi Kavalalı Mehmed Ali'nin malûm olan siyasetinden ve bağlı olduğu hükûmete karşı bilinen kıyam ve hareketinden (1831-1841) dolayı Padişah'ın Mısır hidivlerine emniyet edememesi ve onları daima dikkat ve teyakkuz altında bulundurması pek tabî idi. Ancak Ârabî hâdisesinden (1882) sonra İngilizlerin Mısır'da nüfuz kurmaları ve Mısır vaziyetinin Londra'dan idare olunması, daha doğrusu Mısır'da İngiliz siyasetinin hâkim ve etkin bulunması, Sultan Hamid'in vesvesesini büt-bütün artıran bir sebep idi. Kısacası denebilir ki Sultan Hamid'in kalbinde Mısır'a karşı hiçbir zaman tam bir itimat yoktu.

Ârabî hâdisesi üzerine Mısır'dan çıkarılmış olan Hidiv İsmail Paşa, İstanbul'a kabul olunmadığından bir müddet İtalya'da vakit geçirmişti. Nihayet oğlu Hasan Paşa'nın verdiği sadakat teminatı üzerine gelip ikamet etmesine müsaade buyurulmuştu.

Tevfik Paşa'dan sonra Mısır hidivi olan Abbas Hilmi Paşa genç bir zat idi. Gençlik ve tecrübesizlik sebepleriyle İngilizlerin teşvikine kapılacağı ve esasen hırslı bir zat olduğundan bazı emellerinin tatminini İngiliz siyasetine uymakta arayacağı Sultan Hamid'in kafasında yer etmişti. İngiliz siyasetinin Mısır'da ve Arabistan'da ne gibi gayeler takip ettiği Hünkâr'ca malûm ve bu siyasete karşı Sultan Hamid daima teyakkuz hâlinde olduğundan, Abbas Hilmi Paşa'nın İngilizler elinde bu siyasete oyuncak olabileceğine dair vesveseler her an ve dakika mevcut idi.

Hünkâr'ın bu meylini bilen birtakım işgüzarlar da hem Zât-ı Şâhâne'ye hoş görünmek, hem de hizmet karşılığında menfaat temin etmek emeliyle durmadan bu alanda maruzatta bulunurlardı. Özetle Sultan Hamid'i Mısır'ın vaziyetine karşı teyakkuz hâlinde ve endişeli bulundurmak ve Abbas Hilmi Paşa'nın şahsı üzerinde şüpheleri eksik etmemek için ne lâzım ve mümkünse yapılmakta idi.

Malûm olduğu üzere yazın Mısır'da ikamet mümkün değildir. Mısır'ın zengin tabakası yaz mevsimlerini Avrupa'da ve kısmen İstanbul'da geçirirler. Mısır Hidivi yazın bu şekilde bir yazlığa gittiği zaman Avrupa memleketlerinden herhangi birini yazı geçirmek üzere seçmesi takdirinde Londra'ya uğraması ihtimali vardı; böyle yapmayıp İstanbul'a gelecek olursa burada rahat durmaması hatıra gelirdi. Biri ötekinden fena ve her ikisi aynı derecede nahoş görünen bu ihtimaller Sultan Hamid için birer meşgale idi. Bununla birlikte İstanbul'a gelmesi ehven-i şer sayılırdı. Çünkü hiç olmazsa burada vaziyet ve hareketleri daha yakından gözlenebilirdi. Hakikaten Abbas Hilmi Paşa İstanbul'a geldikçe hakkında bir hürmet eseri olmak üzere hizmetine mihmandarlar ve yaverler tayin olunur, bu kişiler Abbas Hilmi Paşa'nın misafirliği müddetince onun yalısında kalırlardı; ancak hakikatte bütün bu merasimden maksat Hidiv'i sıkı ve daimî bir gözetim ve nezaret altında bulundurmak olduğu aşikâr idi.

Abbas Hilmi Paşa İstanbul'da bulunduğu müddetçe ara sıra Saray'a gelir, yemeğe davet olunurdu. Birkaç defa da huzura kabul edilmiş ve birçok şekilde gönlü hoş tutulmuştu. Bir aralık büyük bir iltifat olmak üzere mihmandarlığına vezirlerden Raif Paşa tayin olunmuştu. Ancak sık sık verilen jurnaller tesiriyle bazı tedbirlerin alınmasından Abbas Hilmi Paşa üzülmüş, ilk zamanların samimiyeti ortadan kalkmış, araya bazı dedikodular da girmiş, bundan Hünkâr'ın da canı sıkılmıştı. Bu samimiyetsizlik bir aralık o dereceyi bulmuştu ki önünün alınması ve eski vaziyete dönülmesi zaruret hâlini almıştı. Abbas Hilmi Paşa'nın biri Türkçe, diğeri Arapça iki kâtibi vardı. Arapça kâtibi Şefik Paşa isminde bir zat idi. Bu Şefik Paşa Viyana'da Abbas Hilmi Paşa ile birlikte tahsil etmiş ve Hidiv'in talebelikten beri muhabbet ve samimiyetini kazanmıştı. Dirayetli, ağırbaşlı bir adamdı. Padişah tarafından aldığım emir üzerine Şefik Paşa'yı Saray'a davet ettim, uzun uzadıya görüştük. Bütün dedikoduların özü anlaşıldı. Şefik Paşa samimi bir kanaatle Mısır'a gitti, Abbas Hilmi Paşa'yı gördü, hakikî vaziyeti izah etti, bundan sonra eski samimi-

yetin geri geldiği birçok emarelerle göründü. Jurnalciliğin ibrete şayan bir hâli de bu münasebetle görülmüştür. Abbas Hilmi Paşa İstanbul'a geldikçe onun aleyinde Hünkâr'a jurnal veren, Hidiv'in hâl ve hareketlerini şüpheli gösteren, kısacası Sultan Hamid'in bu husustaki vesvesesini körüklemeye sebep olacak surette haberler veren devlet ricalinden birtakım kimseler, aynı zamanda Hidiv Paşa'ya da mektuplar yazıp bağlılık sunarlarmış. Sultan Hamid ile Abbas Paşa arasında eski samimiyet kurulunca, Hidiv Paşa kendi aleyhinde Hünkâr'a maruzatta bulunmuş olanların içyüzünü teşhir ve kendilerini rezil etmek maksadıyla bunların kendisine göndermiş oldukları bağlılık mektuplarını Hünkâr'a takdim etmişti. Ahlak yoksunluğunun bu derecesi cidden korkunç bir şeydir!

Abbas Paşa-Said Paşa

Abbas Hilmi Paşa, Çubuklu'daki arazisine bir köşk yaptırmıştı. Bu köşkün ta uzaklardan görünen bir kulesi vardı. Kulenin inşaatı son bulunca o devrin büyük bir memuru -isim belirtmeye lüzum görmüyorum- Hünkâr'a bir jurnal vermiş, bu kulenin saraylara mahsus olduğunu ve Abbas Hilmi Paşa'nın İstanbul'da bir saray yaptırıp içinde saray saltanatı sürmek arzusunu taşıdığını insanlar arasında söylemekte olduğunu yazmıştı. Hattâ hanedandan bir zat da Kalender Köşkü'nde yemek yerken bu kulenin dikkatini çektiğini ve vaziyeti bu şekilde Hünkâr'a arz etmesini mihmandar sıfatıyla hizmetinde bulunan seccadecibaşıya söylemişti.

Hünkâr'ın Hidiv'e ve Mısır'a karşı hissiyatını ve hâlet-i ruhiyesini bilenlerin bunu körüklemek için neler düşündüklerini bu kule meselesi göstermeye kâfidir.

Abbas Hilmi Paşa'nın Çubuklu'daki bu köşkü münasebetiyle tuhaf bir vaka olmuştu. Abbas Paşa Çubuklu'da satın aldığı bu arazinin sınırlarını koyarken civarındaki araziye birkaç yüz arşın geçmiş imiş. Civarındaki bu arazi, o zaman Said Paşa'ya Padişah tarafından ihsan buyurulan veya rivayete göre onun tarafından satın alma yoluyla tasarruf edilen bir korya ait imiş. Bu birkaç yüz arşın toprak meselesi Abbas Hilmi Paşa ile Said Paşa arasında hayli telgraf alıp vermeyi gerektirmişti. Arazisine el uzatıldığını iddia eden Said Paşa, Abbas Hilmi Paşa'ya uzun bir telgraf yazarak Mısır mahkemelerine müracaat edeceğini bildirmiş; Abbas Hilmi Paşa buna yine telgrafla verdiği cevapta:

“Bugün ikimiz de İstanbul’da ikamet ediyoruz; iddia sahibi ve aleyhinde dava açılan ve iddia mevzuu olan arazi İstanbul’dadır; Türk mahkemeleri müstakildir, kanunî bir hakkınız varsa İstanbul mahkemelerine müracaat ediniz.” demiş. Abbas Hilmi Paşa, bu telgrafları Türkçe kâtibî İzzet Bey vasıtasıyla bana göndermişti. Hünkâr’a arz ettim. Padişah için bu meselede yapılacak şey iki tarafa uzlaşma tavsiye etmekten ibaretti. Nitekim öyle yapıldı; fakat netice ne olduğunu öğrenemedim ve esasen meşgul de olmadım.

Abbas Hilmi Paşa’nın Dalkavukluğu

Abbas Hilmi Paşa’nın Hünkâr’a yakın ve padişah arzusu dairesinde hizmete meyilli olduğu zamanlar ne şekilde ortaya çıktığını ve özellikle bir aralık Mısır’da yerleşmiş olan Jön Türkler’den bazılarını bir yelkenliye bindirerek Çanakkale’den içeri soktuğunu evvelce yazmıştım. Bunun diğer bir misali de Ahmed Celâleddin Paşa’nın Mısırlı Prenses İsmet Hanım’la izdivacı ve Prenses İsmet Hanım’ın vefatı üzerine Abbas Paşa’nın Zât-ı Şâhâne’ye vuku bulan maruzatıdır.

Ahmed Celâleddin Paşa resmen Tüfekçiler sınıfında idi, fakat memuriyet unvanı Serhafiye idi, Sultan Hamid’e bağlanması çok eskidir. Efendisine sadakat hislerinden hiç ayrılmamış, ahlaken nezih bir zat idi, memuriyetinin unvanı Serhafiye olduğuna bakarak bu zatın hafiyelik işleriyle meşgul ve şunun bunun canını yakmaya memur olduğunu zannedenler aldanırlar. Esasen Ahmed Celâleddin Paşa’nın böyle şeylerle hiçbir vakit lekelenmemiş olduğunu bilmeyen yoktur.

Ahmed Celâleddin Paşa, memuriyet unvanına aykırı olarak terakkiperverler hakkında daima hayırlı olmuş ve hepsine elden geldiği kadar yardım etmiştir. Avrupa’ya firar edenlerin birçoğu bunun aracılığıyla orada vazife ve nakdi yardımlar bulmuşlar, bir kısmı da yine Paşa’nın aracılığıyla Türkiye’ye dönmüşlerdir. Ahmed Celâleddin Paşa’nın iki can düşmanı vardı; Fehmi Paşa ve İzzet Paşa. Bunlar Paşa’yı gözden düşürmek için hiçbir fırsatı kaçırmazlardı. Bir aralık Ahmed Celâleddin Paşa Mısırlı Prenses Hanım’ın kızı Prenses İsmet Hanım’la izdivaç etmişti. Mısır’a ve Mısırlılar’a karşı hiç de yakınlık göstermeyen Sultan Hamid bu izdivaçtan hoşlanmadı, âdetâ canı sıkıldı; ancak Ahmed Celâleddin Paşa’nın sadakatinden ve bağlılığından emin olduğu için bu izdivacın gerçekleşmesine ses çıkarmamıştı. Bununla birlikte eski muhabbetine zeval geldiği aşikâr idi. Paşa’nın hizmetinde Kadri Bey isminde biri vardı.

Kurnaz ve işgüzar bir adam olan bu Kadri Bey, bir gün Ahmed Celâleddin Paşa aleyhinde ehemmiyetlice bir jurnal tertip ve takdim etti. Bu jurnal Ahmed Celâleddin Paşa'ya Padişah'ın yakınlığının azalmasına neden oldu. Paşa bundan sonra İstanbul'da oturmak tehlike doğuracağı düşüncesiyle Avrupa'ya gitti; fakat sonra tekrar geri döndü.

Ahmed Celâleddin Paşa'nın gidişi, kâatibi Kadri Bey'in ekmeğine yağ sürdü; ondan boşalan Serhafiyelek, Kadri Bey'e verilerek Celâleddin Paşa'nın Saray'daki dairesi Kadri Bey'e tahsis olundu.

Evvelleri Padişah'a takdim edilen jurnaller Serhafiyelek makamına gönderilmiş. Saray'da bu unvan ile bir makam teşkil edilmesinin hikmeti de bu imiş. Başkitâbete tayin olduğum zaman jurnalleri incelemek ve lâzım gelenleri alıp cevaplamak vazifesi Hususî Şifre Kâatibi Boşnak Kâmil Bey'e ait olduğunu gördüm. Bu vazife Beşiktaş'ta Hasan Paşa Karakolhanesinde ifa olunur, jurnal edilen biçareler karakola getirilerek buradan sürgün yerlerine gönderilirdi. Daha sonraları bu vazife Adliye Nâzırı'nın başkanlığı altında Adliye memurları reislerinden birkaç zatın mürekkep bir komisyona bırakıldı.

Ahmed Celâleddin Paşa Avrupa'ya firar ettikten bir müddet sonra Mısır'a gitmişti. Abbas Hilmi Paşa, Sultan Hamid'e bir tezkere takdim ederek Celâleddin Paşa'nın Mısır'da Jön Türkler'e para dağıttığını ve Zât-ı Şâhâne aleyhinde çalıştığını ve bir kadın vasıtasıyla İstanbul'a mektuplar gönderip ve aynı vasıta ile İstanbul'dan mektuplar aldığını bildirdi. Abbas Hilmi Paşa bu tezkeresinde Ahmed Celâleddin Paşa'nın gayr-ı meşru bir tarzda mirasından yararlanmak emeliyle zevcesini öldürdüğünü de yazmıştı. Abbas Hilmi Paşa'nın tezkeresi hem Hünkâr'ın vesveselerini tahrik, hem de Ahmed Celâleddin Paşa'yı katl ile itham edecek şekilde idi. Sultan Hamid bu dilekçeyi de Adliyedeki komisyona havale etti. Komisyon azasından Sorgu Hakimi Ali Rıza Beyefendi ki, sonradan temyiz mahkemesi reisliğine kadar yükselerek emekli olmuş namuslu Adliye hakimlerimizdendir, bu jurnali okuduktan sonra:

-Prenses İsmet Hanım vefat edeli beş sene olmuştur; otopsi yapılması mümkün değildir; jurnalde Prenses'in bir ameliyat neticesinde vefat ettiği bildiriliyorsa da İstanbul'da kendisini tedavi etmiş doktorlardan sual olunarak merhume üzerinde hiçbir ameliyat yapılmadığı açıkça beyan edilmiştir; böyle boş iddialara sorgulama ve soruşturma yapılamaz düşüncesi ile Hidiv'in jurnallerini iade etmişti.

Yıldız'a Atılan Bomba

Üç yüz yirmi bir senesi Ağustos'unda bir cuma günü (21 Temmuz 1905) Sultan Hamid camiden Saray'a döneceği sırada müthiş bir infilâk ile bir bomba patlamış ve yirmi üç kişi vefat etmiş ve elli sekiz kişi yaralanmıştı.

Sultan Hamid'i öldürmek maksadıyla yapılan bu suikastin Ermeni ihtilâlcilerinin tertibi eseri olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun için teşkil olunan komisyonun belki bin sayfa teşkil eden inceleme, sorgu ve soruşturma dosyasından anlaşıldığına göre, ihtilâlcilerin maksadı şu idi: Yıldız'da Sultan Hamid'i öldürmek, buna muvaffak olduktan sonra ortaya çıkacak kargaşalıktan ve hükûmet kuvvetlerinin duçar olacağı şaşkınlıktan istifade ederek Babıali'yi, elçilik, banka, kulüp, tünel, köprü gibi resmî, hususî, yerli ve ecnebi kuruluşları havaya uçurarak memlekette emniyet ve asayiş bozmak ve Avrupa devletlerinin fiilî müdahalelerini davet ederek neticede hayalhanelerinde besledikleri emelleri gerçekleştirmektir.

Türkiye'de Ermeni meselesi pek eskidir. Ermeniler merhum Ali Paşa zamanından beri hariçten gördükleri himayeden şımararak ve bazı devletlerin kendi siyasi emellerine bunları alet edinmek hususundaki teşviklerine kapılarak bir Ermeni Krallığı vücuda getirmek hülyasına düşmüşler ve bu hülya uğrunda senelerce müddet ihtilâlcilik etmişlerdir.

Ermeniler Avrupa'da bazı mahfillerden gördükleri bu himaye ve teşvik ve bazı taraflardan hiç esirgenmeyen nakdi yardımlarla hariçte ve dâhilde komiteler teşkil ederek her türlü teşebbüs ve yayınlara girişmişlerdi. Planları Türkiye'de çıkaracakları hâdiseler ile memleketin emniyet ve asayişini bozuk göstermek ve "âlemin sulhu selameti namına" bir Avrupa müdahalesine kapı açarak bunun neticesinde Ermeni emellerini gerçekleştirmektir. Ermeni ihtilâlcilerini teşvik eden siyasi mahfiller, millî gayelerinin gerçekleşmesi için bundan başka başvuracak çare olmadığına kendilerini ikna etmişti.

Ermenileri en çok himaye edenler İngiltere'de bulunuyordu; komitenin nüfuzlu reisleri de Londra'da yer bulmuşlardı. Avrupa'nın bazı gazeteleri bu hususta Ermeni ihtilâline hayli yardım etmişler ve Avrupa kamuoyunun bir kısmını aleyhimize tahrike muvaffak olmuşlardı. Ermeni ihtilâl komitesi hariçte bu şekilde çalıştığı gibi, Türkiye'nin muhtelif noktalarında emniyet ve asayişin bozuk olduğu yolunda yayınlara vesile vermek için Türkiye dâhilinde Ermenileri yer yer ayaklandırmaktan

da geri durmazlardı. Merzifon, Sis, Zeytun, Samsun isyanları bu maksatla tertip olunmuştu. Kumkapı hâdisesi, Babıali vakası, Osmanlı Bankası saldırısı yine aynı maksadın öncülleri sayılabilir. Hınçak ve Toroşak komiteleri -Türk zabıtasının bu işleri bazı şartlara bağlamasına rağmen- ihtilâl gazeteleri çıkarmaya ve Ermeni ahaliye dağıtarak fikirlerini karıştırmaya muvaffak oluyorlardı.

Ermeni ihtilâlcileri Yıldız'da patlatacakları bomba ile beraber İstanbul'da yerli ve yabancı, resmî ve hususî birtakım kurumları da havaya uçurarak büyük bir kargaşalık çıkarmak ve bu şekilde ecnebi müdahalesine vesile yaratmak için hariçte umumi toplantılar düzenlemişlerdi. İhtilâlcilik ve anarşistlikle tanınan yazarlardan Pirikyâr ve diğer birçok Ermeni ihtilâlcî reisi bu içtimalara iştirak ettiler. Pirikyâr, fesatçı Ermeni fikirlerini yaymak ve desteklemek için *Pro Armeniya* namıyla çıkarmakta olduğu gazetede, bu umumi toplantının kararları kat'î, şiddetli ve nihâî olduğunu yazıyordu. Ermeniler her ne olursa olsun silâha sarılacaklar, ortalığı kan ve ateş içinde bırakarak maksatlarına yürüyeceklerdi.

Yıldız'da bomba patladıktan sonra bu hâdiseyi soruşturmak ve faillerini meydana çıkararak cezalarını tertip etmek üzere o vakit İstinaf Müddeiumumisi³⁴ olan Necmeddin Molla Beyefendi ile Necip Melhame Paşa'nın dâhil bulundukları bir komisyon kurulmasını Hünkâr emretmişti. Bu komisyona Yıldız civarında bir hususî daire tahsis olundu.

Komisyon uzun müddet çalıştı, birçok kimseleri tutuklayıp sorguladı, bin sayfaya yakın bir soruşturma fezlekesi yazdı. Bu fezleke, Ermeni ihtilâlcilerinin bomba hâdisesinden önceki mesai ve teşebbüslerini ve memleket dâhil ve harcindeki faaliyetlerini, yardım ve teşvik kaynaklarını, kısacası işin en hurda teferruatına varıncaya kadar birçok ayrıntısını içermekteydi.

Komisyonun soruşturma fezlekesi o kadar ayrıntılıdır ki, velev özetleme şeklinde bile olsa burada neşrine imkân olmadığı gibi esasen bunda bir istifade de yoktur. Bununla birlikte meseleye dair kısaca bir fikir oluşması için vakanın meydana gelme tarzı hakkında birkaç söz söylemek münasiptir.

Bomba hâdisesini planlamak ve bu bapta lâzım gelen hazırlıkları

34) İstinaf Mahkemesi: Birinci derecedeki mahkemelerle temyiz arasında bulunan ve birinci derecedeki mahkemelerce verilen kararlara yapılacak itirazlar için başvurma mercii olan bir üst mahkeme. Müddeiumumi: Savcı.

yapmak üzere 1321 Teşrinievveli'nde (Ekim 1905)³⁵ İstanbul'a üç Ermeni gelmişti. Bunların biri Bakû Ermenilerinden ve Toroşak Cemiyeti Merkez İdaresi reislerinden nam-ı diğeri Hiristofor Mikailyan olan Simoil Kayın, diğeri Rus Ermenilerinden olup nam-ı diğeri Safo ve diğeri ismi de Kostantin Kabulyan, üçüncüsü de Simoil Kayın'ın kızı olarak gösterilen Robina Kayın idi. Bunlar İstanbul'a geldikleri zaman Beyoğlu'nda Moraviç Apartmanı'nı kiralamışlar ve burada bir ay kadar kalmışlardı.

İstanbul'da bu üç ihtilâlcie Belçikalı anarşistlerden ve Singer Fabrikası memurlarından Jores katılmıştır. Bu Jores, bomba hâdisesinin ruhu, yapıcısı ve en başlıca faili idi. Hariçten gelen üç Ermeni ile İstanbul'da kendilerine katılan Jores, bir ay burada gizli müzakerelerle çalışmışlar ve kendilerine hizmet edecek kimseleri hazırlayıp gitmişler, iki ay sonra tekrar gelmişlerdir.

Jores ile arkadaşlarının İstanbul'da "Tedarik ve İcraat Komitesi" namı altında tertip ettikleri çalışma heyetine şunlar dâhildi:

Arnavutköylü Viram Şaboh Kendiryan, arabacı Jorj Petri Varşamof -ki asıl ismi Kirkor Varşam'dır-, Şarl Yuvanoviç Aşot -ki namı diğeri Karabet oğlu Ohannestir-, Terasé Yuvanoviç Torkom -ki asıl ismi Ardaş oğlu Haçik Kaptanyan'dır-, Tiflisli Madam Ancuva, Silviyoriyiçi -ki Köse Aristidi, Karlo, Alfons Vugan isimlerini de taşımaktadır-, arabacı Mıgırdıç oğlu Sergiz, Garpyan, Seyis Yervant Frankolyan, Serkl Doryanda hademedden Bitlisli Manok ve saire.

Mikailyan ile kızı olarak tanıttığı Robina Kayın ve Liparis ve karısı Madam Sofi Liparis vakadan evvel iki defa gayet düzgün giyinmiş, kibar kılıklı birer ecnebi gibi ecnebilere mahsus mahalden selâmlığı seyretmişler ve incelemede bulunmuşlardır. Kendilerinin kaydedilen ifadelerinden anlaşıldığına göre, bu üç elebaşı yaptıkları incelemede şu neticeye ulaşmışlardır:

Sultan Hamid binek taşından arabaya bindikten bir dakika kırk iki saniye sonra camiin dış kapısı önüne ulaşır. Bundan dolayı saatle işleyen bir bombanın makinesi Sultan Hamid'in binek taşında arabaya bindiği dakikada harekete getirilip bir dakika kırk iki saniye sonra saatin ibresi infilâk noktasında ateş verince Sultan Hamid tam bu infilâkın hizasına gelmiş ve bütün emrindekilerle birlikte havaya uçurulmuş olacak idi.

35) Temmuz 1905'te gerçekleşen saldırının hazırlıkları için Ekim 1905 gibi daha sonraki bir tarihin verilmiş olması bir yanlış olmalıdır.

Elebaşlar bu incelemeleri yaptıktan ve ikinci defa selâmlık merasimini görmek bahanesiyle gene aynı mahalle gelip tecrübelerini tekrar ettikten ve sıhhatine kanaat getirdikten sonra İstanbul'u terk ederek Viyana'ya gitmişler. Orada Nesel Dofer araba fabrikasına Meylor cinsinden ve çizdikleri plân dairesinde bir araba sipariş etmişlerdi.

Arabanın İstanbul'a çıkarılması vazifesini buradaki komiteciler ve özellikle altı muhtelif isim taşıyan ve çeşit çeşit kıyafetlere girmekte özel bir maharet sahibi olan Silviyoriçi üstlenmiş ve bunu muvaffakiyetle başarmıştır.

Viyana'da imal edilen arabanın konşimentosu³⁶ Fransız Postahanesinde Ranter namına kayıtlı adrese gönderilmişti. Arabanın kimler tarafından sipariş ve ne şekilde imal ve hangi nama gönderildiği hakkındaki malûmat, Viyana sefaretimizin bilgilendirmesine dayalıdır.

Esaslı elebaşılık Silviyoriçi'nin ve nişanlısı Mari Paskal'ın ikamet ettikleri evde milinit dolu paketler bulunduğu ve arabayı gümrükten çıkararak Mıgırdıçyan'ın kardeşi Ohannes ve yeğeni Osep ve Seyis Yervant aracılığıyla Şişli'de bir ahıra bıraktıkları sabit olmuştur.

Bomba vakasından evvel ihtilâlciler, Belçikalı Jores'in evinde birçok kez toplanmışlardı.

Jores fitraten anarşist yaratılmış bir adam olduğundan, komisyon huzurunda hiçbir hakikati saklamamış, her şeyi apaçık itiraf etmiştir. Jores müstebit hükûmetlere ve hükümdarlara esasen isyankâr olduğunu ve kendisine müracaatla müstebit bir hükümdarı öldürmek için yardımını istedikleri zaman bunlara elinden gelen yardımı yapmaktan çekinmediğini söyledi.

Jores'in karısı da bu işte hayli faal bir rol oynamıştır.

Vakayı gerçekleştirdikten sonra arabayı sevk ve idare eden ve Yıldız'daki hususî mahalline kadar getirip makinesini kurmuş olan Yervant, Jorj Tepri, Varşanof, Madam Sofi, Mıgırdıç, Matmazel Robina Kayın şekil ve kıyafetlerini değiştirerek eskiden elde etmiş oldukları resmî geçiş belgesiyle bir kısmı denizden, bir kısmı karadan firara muvaffak olmuşlardı.

Arabadaki infilâk makinesine konulan yanıcı maddeler en kuvvetli

36) Konşimento: Vapur veya demir yolları idaresince alıcıya gönderilen, bir malın gönderildiğini ve bu belgenin gösterilmesi halinde teslim edileceğini belirten alındı kâğıdı.

melinitten üretilmiş olup ihtilâlciler bundan İstanbul'a yüz kırk sekiz kilo ithaline muvaffak olmuşlardır. Bu milinitin bir kısmı Azapkapısı'nda ve Avusturya Hastanesinde kapıcı Arakil'in odasında; diğer kısmı Be-yoğlu'nda Serkl Doryan'ın ve Kroker Otelinin bodrum ve kovuklarında bulunmuştur.

İhtilâlcilerin Osmanlı Bankası'nı, Tünel'i, Serkl Doryan'ı ve Galata Köprüsü'nü havaya uçurmak üzere hafriyat yaptıkları komisyonun müşahedeleriyle tespit olunmuştur.

İhtilâlcilerden gözaltına alınan kişilerden birinin bütün sırlara vâkıf olduğu ve bu adam söylettirilecek olursa pek çok hakikatlerin meydana çıkacağı anlaşılmıştı. Komisyon bu Ermeni'yi sorguladı. Sıkıştırdı, fakat arzu olunduğu gibi ifade vermiyordu. Tam manasıyla bir komiteci olan bu adam, komitenin sırlarını vermeye mecbur edilir korkusuyla bir gün tutuklu bulunduğu mahallin abdesthanesinde intihar etmiştir.

Bombalı arabayı, Yıldız'da cami'in dışkapısı karşısına denk gelecek şekilde ve Yeni Mahalle'den gelen yolun sonundaki noktaya getirip bırakanlar, infilâk makinesini o suretle kurmuşlardır ki, Sultan Hamid selâmlık dönüşünde her zamanki gibi kendi kullandığı paytonla dış kapıdan tam çıkarken bomba patlayacak ve Hünkâr bütün yanında gidenlerle birlikte havaya uçacaktı. Hâlbuki tesadüfen o gün Sultan Hamid, namaz kıldığı mahalden kapıya ulaşan koridorda, adet olduğu üzere selâmı beklemekte olan Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi ile görüşmeye koyuldu. Bu mülakat alışılmıştan bir parça fazla sürmüştü. Hâlbuki hesapça o dakikada Hünkâr arabasıyla cami'in dış kapısında bulunacaktı. Bundan dolayıdır ki bomba patladığı zaman Sultan Hamid arabaya binmek üzere merdivenlere yönelmişti. Bombanın infilâkı Hünkâr'ın yüreğinde korku uyandırdı mı uyandırmadı mı, Sultan Hamid o anda ne duydu bunu bilmezsem de görünüşe göre pek cesaret gösterdiğini inkâr etmek mümkün değildir.

Bu aralık Sultan Hamid'i sinirlendiren yegâne hâdis, bomba patladıktan sonra ortaya çıkan kargaşalık arasında Arap taburu mensuplarından birinin şaşkınlıkla havaya bir el silâh atması olmuştu.

İddia olunabilir ki bu hâdis Sultan Hamid'i daha çok meşgul etmiştir. Çünkü muhafız taburlarının bu tarzda silâhla oynamaları Hünkâr'ın hiç hoş görmediği şeylerdendi. Bomba patladıktan ve ilk kargaşalık geçtikten pek az sonra Sultan Hamid, her zamanki gibi arabaya bindi, yine kendisi kullanarak askerin ve seyircilerin alkışları arasında Yıldız'a

doğru ilerledi. Merasim Dairesi önünden geçerken elçiler tarafından selâmlandı. Her vakitki gibi Çitköşkü önünde durarak arabadan indi ve yine her cuma olduğu gibi elçileri kabul etti. Sefirlerle o günkü mülakat hayli uzun sürmüştü. O gün ve ertesi sabah Sadrâzam, vekil ve nazırlar, ülema ve diğer devlet büyükleri Mabeyine gelerek tebrikte bulundular. Avrupa hükümdarları tarafından da tebrik telgrafları geldi.

Bomba hâdisesini müteakip, o gün ilk tedbir olmak üzere demir yolu, vapur ve saır ulaşım vasıtalarının derhâl durdurularak aranması emrolundu. Aynı zamanda da soruşturma yapılarak fail ve tertipleycilerin ele geçirilmesi yoluna başvuruldu. Yukarda hikâye ettiğim komisyon derhâl faaliyete başladı.

Hâdisenin ipucunu o gün Başmüddeiumumi Necmettin Molla Bey ile İstinaf Müddeiumumisi ele geçirmişlerdi.

Bu zatlar o gün Yıldız'dan Beşiktaş'a inerken yolda bir lâstik parçası bulmuşlardı. Bu lâstik, araba tekerleği lâstığı idi; ancak o güne kadar görülmemiş bir şeydi. Bu ipucu ile gidilerek mesele tamamen meydana çıkarılmış, elde edilen failler bütün hakikati meydana koymuşlardır.

Malum Fehim Paşa böyle bir fırsatta boş duramazdı.

Günün birinde o da Hünkâr'a bir jurnal vererek faillerin içerde aranılmasını arz etti. Hâdiseyi Ermeni ihtilâlcilerinin tertip ettikleri en ufak teferruatına varıncıya kadar sabit olduğu hâlde, Fehim Paşa'nın failleri içerde aramak yolundaki jurnalı bu can yakıcı şımarık adamın karakterini göstermeye kâfidir. Fehim Paşa bu yoldan faaliyete geçerek fayda sağlamayı düşündü ise de jurnaline ehemmiyet veren olmamıştı.

Bomba hâdisesinde en mühim rolü oynayan adam Belçikalı Jores idi. Birçok kimselerle beraber bu Jores de idama mahkûm olmuştu. Bir gece Brüksel'den Yıldız'a bir telgraf geldi. Bu telgrafta Jores'in affı isteniyordu. Telgraf rica ve tehdit ile karışık bir ifade ile yazılmıştı.

Bu telgraftan sonra Sultan Hamid'in oynadığı rol hayrete şayandır. Hayatına suikast etmiş, bomba getirip fitili ateşlemiş ve nihayet her şeyi itiraf ederek idama mahkûm olmuş olan bu Jores idam olunmadı, hapsolunmadı, hattâ korunarak hudut haricine de çıkarılmadı, tam tersine affedildi, hapishane hücrelerinden Saray'a getirildi, Padişah'la aracısız görüştü, Ermeni komitaları aleyhine çalışmak ve bunların hâl ve hareketleri hakkında Hünkâr'a malûmat vermek üzere para karşılığında Sultan Hamid'in hizmetine girdi, beş yüz altın harcırah ihsan edilerek

Sirkeci'den trene bindirildi ve gitti. Sultan Hamid'i öldürmek için vazife kabul etmiş olan Jores, çok geçmeden Sultan Hamid'in hafiyeliğini alarak Avrupa'ya döndü ve hayli hizmet etti.

Sultan Hamid ve Yabancı Basın

Sultan Hamid basına çok ehemmiyet verirdi. Dâhilde olsun hariçte olsun gazetelerin yayınlarını dikkat ve alâka ile takip ederdi. Dâhilde çıkarılan gazeteleri sansür usulüyle kontrol altında tutabilmek mümkün idi; ancak Avrupa'da çıkan ve gerek mensup oldukları hükûmetler ve gerek hitap ettikleri kamuoyu üzerinde tesir icra eden gazetelere karşı yapacak bir şey olmadığından, bunları yakından takip ettirir, bunların yayınlarına muhtelif şekil ve vasıtalarla cevap verirdi. Ecnebi gazeteleri içinde özellikle ehemmiyet verdiği şunlardı: *Times*, *Tan*, *Külise*, *Zeitung*, *Tribune*, *Standard*, *Viyedemusti*. Bu gazetelerin siyasi makale ve değerlendirmeleri günü gününe tercüme ve takdim olunurdu. Bunlar içinde düzeltilmeye muhtaç gördüklerine veya cevap verilmek icap edenlere Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti, saray mütercimleri ve bazı tanınmış yazarlar vasıtasıyla lâzım gelen cevapları yazdırıp yayınlatırdı.

Avrupa gazetelerinden bazılarının İstanbul'daki yazar ve muhabirleri Saray'a davet olunarak muhtelif şekillerde hoş tutulmaları da unutulmazdı. Bu siyasetten hayli fayda görülmüş ve birçok makaleler uygun biçimde yazdırılmıştı.

Sultan Hamid, şehzadeliği zamanında yayımlanan *Ceride-i Havadis*, *Tasvir-i Efkâr*, *Basiret*, *Çaylak*, *Çingiraklı Tatar vesaire* gibi gazetelerin serbest neşriyatının halk üzerinde nasıl tesirler yaptığını bilirdi. Esasen dâhilî politika işleriyle daha o vakitten meşgul olan ve muhtelif mahfiller ve şahıslar ile sık sık temasta bulunan Şehzade Abdülhamid Efendi bu gazetelerin yayınlarına yabancı değildi. Bunların yazarlarını dairesine davet eder ve kendileriyle gizlice görüşürdü. O zaman ecnebi memleketlerde çıkan ve aleyhimizde yayımlarda bulunan Avrupa gazetelerini de meşhur kiraathane sahibi Sarafim Efendi ve Kitapçı Elnino vasıtasıyla getirtip okuturdu. Basın yoluyla kamuoyu üzerinde etkili olmuş olan Abdülhamid Efendi, saltanata geçtiği zaman bu hususta hayli tecrübe edinmiş bulunuyordu. Bundan dolayı kendi saltanatı zamanında bu tür hürriyetçi yayınlara izin vermeyeceği ve ilk fırsatta yayın hürriyetini sınırlandıracağı ve hatta tamamen ortadan kaldıracağı tabii idi. Bununla birlikte saltanatın daha ilk senelerinde basının elinden hürriyeti almakla

işe başlamayı temkinli ve ileri görüşlü bir hareket olarak görmedi. Bu bakımdan birkaç sene basını serbest bırakmıştı. Ancak bu serbestlik an be an kuvvetleşmekte olan idare mutlakiyeti ile bir arada yürüyemeyeceğinden, üç yüz beş (1889/1890) tarihinden itibaren sansür usulü ile baskı altına alınmaya başlandı ve Rıdvan Paşa'nın Dâhiliye Müsteşarlığı zamanında büsbütün korkunç bir şekil aldı. Bir aralık o hâle gelmişti ki, gazetelerde padişah arzusuna muhalif yazılar şöyle dursun, dizgi hataları bile gazete sahipleri için tehlikeyi davet eder olmuştu.

Dâhiliye Nezaretinde bir Matbuat Müdüriyeti vardı. Bu müdiriyet teşkilâtı bakımından Dâhiliye Nezareti'ne bağlı idi ise de hakikatte Saray'dan emir alır ve Saray'a hesap verirdi. Birçok işgüzarlar da sık sık gazeteler hakkında jurnaller verirler, herhangi bir gazetede yayımlanan bir makale, bir fıkra, hattâ bir kelimeden türlü türlü manalar çıkararak vehim ve vesveseyi tahrik ederlerdi.

İstanbul'da çıkan gazeteler basılmadan evvel sansür edilirdi. Her gazete yazıların provalarını Matbuat Müdüriyeti'ne gönderir, bunlar sıkı bir kontrolden geçerek basılırdı. Matbuat Müdüriyeti mühim gördüğü bazı yazıların provalarını Saray'a takdim eder yahut bizzat getirirdi.

Ecnebi gazetelerden bazılarının ithali ayırım yapmaksızın yasaktı. Diğerlerinin de aleyhtar yazıları ihtiva edenleri Avrupa'daki sefaretlerimiz tarafından şifreli telgrafla verilen malûmat üzerine menedilirdi. Bu tür gazeteleri gizli vasıtalarla getirtip okuyanlar hakkında Hünkâr'a jurnaller verildiği ve bunun neticesinde birtakım kimselerin canları yakıldığı görülmüştü. Bu tür gazeteler genellikle "evrak-ı fesadiye [zararlı yayın]" namıyla anılırdı. Beyoğlu'nda Serkl Doryan'a ve İngiliz Kulübü'ne elçilik ve ecnebi postahaneleri aracılığıyla bu gazetelerin gelip üyeler tarafından okunduğu malûm olduğundan, oralara devam eden üyeler gözetim altında bulunur, isimleri her gece Hünkâr'a arz edilirdi.

Sultan Hamid ve Yerli Basın

O tarihlerde İstanbul'da Filip Efendi'nin çıkardığı *Tarik* gazetesi, Churchill'den sonra *Ceride-i Havadis*'i çıkaran Mehmed Efendi'nin *Saadet* gazetesi, Ahmed Midhat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat*, Mihran Efendi'nin *Sabah* ve Ahmed Cevdet Bey'in İkdam gazeteleri yayımlanırdı.

Bunlar arzu dairesinde yayınlarda bulunurlardı. Bazan bunlar içinde dikkatsizlikle veyahut sahiplerinin gözünden veya sansürün kontrolün-

den kaçmak suretiyle yayımlanmış “padişah arzusuna aykırı” yazılar da çıkardı. O vakit bir tarafın jurnalı ve ihbarı üzerine bunlar birkaç gün müddetle tatil edilir, ondan sonra tekrar çıkmalarına müsaade olunurdu.

Haftalık *Servet-i Fünun* ve *Malûmat* gazetelerinin renkli ve resimli olarak çıkmaları ve bilim ve eğitimden bahsetmeleri Hünkâr tarafından memnuniyetle karşılanırdı. Sultan Hamid bu gazetelerde yayımlanan romanları düzenli olarak okuttururdu.

Sultan Hamid bir taraftan basın hürriyetini azamî derece sınırlayıp ve âdeta külliyyen ortadan kaldırırken diğer taraftan -malûm olan okşamak siyaseti icabınca- bunlara maddeten yardım etmek fırsatlarını da kaçırmazdı. Bir aralık gazetelerin tâbi oldukları pul vergisi bunlar için bir külfet teşkil ettiği kendisine arz olunmuştu. Hünkâr bunların “hal-kın bilgilenmesine hizmetleri hasebiyle yardım ve kolaylık görmelerinin gerekli olduğu” değerlendirmesiyle gazetelerin pul vergisinden muaf tutulmalarını emretti. Bu emir üzerine pul gelirin tahsis edilmiş olduğu Düyun-u Umumiye nezdinde teşebbüsler ifa olunarak gazeteler pul yapıştırma mecburiyetinden affedildi.

Sultan Hamid’in çok beğenip takdir ettiği yazarlardan biri Ahmed Midhat Efendi idi. Ciltler dolusu roman, hikâye, makale yazan Ahmed Midhat Efendi için “Usanmaz bir gayretle bilginin yayılmasına çalışır.” derdi. Ahmed Midhat Efendi, Sultan Hamid’in şahsen ve birçok defa iltifat ve teşviklerine mazhar olmuştur.

Kemal Paşazade Said Bey’in ilim ve irfanını, Fransızca’ya mükemmel hakimiyetini takdir ettiği için, Avrupa gazetelerinin yayınlarına karşılık ve cevap yazmak lâzım geldiği zaman Said Bey’i Saray’a çağırır ve siyasi müdâfaanameler yazdırırdı. Said Bey’in hicivde kuvvetli olduğunu ve o devrin vekil ve nazırlarını alaya aldığını bildiği için bu hicviyeleri getirtir, zevk ve lezzetle dinler, bununla birlikte yayımlanmamaları için yumuşak bir dille kendisini uyarırdı.

Sultan Hamid gençliğinde Said Bey’in pederi meşhur Kemal Paşa’dan Farsça dersi almış olduğundan Said Bey’i hem bu hatıra dolayısıyla hem de kendisinin iktidarı sebebiyle takdir ederdi. Bununla birlikte günün birinde bu zatı bir jurnale kurban ederek senelerce zindan köşelerinde inletmekten çekinmedi. Said Bey’in uğradığı bu zulüm, Sultan Hamid’in hürriyetçi fikirlere ne kadar düşman olduğunu ve kendi saltanatını hürriyet cereyanlarından korumak için gerektiğinde nerelere kadar gidebileceğini göstermeye kâfidir.

Abdülhamid Niçin Münzevî Yaşardı?

Sultan Hamid, herkesin bildiği gibi, Saray'ın içine çekilmiş ve hariçle temasını en sınırlı şekle indirmişti. Yüksek duvarlar ve muazzam kapılarla hariçten ayrılan daire içinde Hünkâr'ın geçirdiği hayat tekdüze denebilececek hâlde idi.

Resmî işlemler için huzuruna kabul ettiği Başkâtip, İkinci Kâtip ve nöbetçi mabeyinciler hariç olmak üzere Hünkâr'ı, hususî hizmetlere bakan kahvecibaşı, seccadecibaşı, ibrikdarbaşı, tütüncübaşı, ikinci kilerci, esvapçıbaşı türünden adamlar ve haremdeki kadınlardan başka hiç kimse görmezdi.

O devrin nüfuzlularından ve Padişah'ın en gözde dostlarından sayılanlar, meselâ Fehim Paşa, Çerkez Mehmed Paşa, Tatar Şakir Paşa, İsmail Paşa gibi kimseler geceli gündüzlü Saray'da yatıp kalktıkları hâlde Sultan Hamid'in huzuruna hiç çıkamazlar ve Padişah'ı yalnız merasim günleri ve merasim sırasında görürlerdi. Bunların en kabadayıları bile Hünkâr'a hususî hizmetlilerden biri aracılığıyla kâğıtlarını gönderirlerdi. Şımarıklığı bir aralık amaç edinmiş olan Fehim Paşa, Hünkâr'ı herkes gibi Cuma günleri selâmlık alayında görür ve arabası arkasından yürüyerek Çit Köşkü'ne geldikten sonra herkes gibi döner giderdi. Fehim Paşa'nın babası İsmet Bey, her gece Hünkâr'ın yatağı önündeki paravana arkasında oturup Hünkâr'a uyuyuncaya kadar roman okuduğu ve her zaman Sultan Hamid'in dairesine gidebildiği hâlde, Fehim Paşa buranın dış kapısından bile giremezdi. Hâlbuki hariçte mevcut olan malûmat ve kanaate göre, bu kimseler ne zaman arzu etseler ellerini, kollarını sallayarak huzura girerler, Padişah'la konuşurlardı.

Hünkâr'ı böyle bir hayat tarzına geçmeye sevk eden sebepleri idare mutlakiyetinin tesirlerinde aramalıdır. Senelerce müddet Hünkâr'a verilen jurnaller dolayısıyla onda harice karşı öyle bir his ortaya çıkmıştı ki, hemen her yerde kendi aleyhine bir pusu ve herkeste düşman olabilmesi muhtemel bir insan hayal ederdi. Yaradılış icabı kuruntulu ve çok vehimli olduğu için, muhitin tesirleri onu büsbütün vesvese içinde bırakmıştı.

Bununla birlikte Sultan Hamid'i bu tanıdığımız hâle getirmek hususunda etrafındaki insanların büyük rolü olduğunu teslim etmek icap eder. Çünkü kendisine pek eskiden beri mensup olan ve şehzadelîği zamanında hizmetine girmiş bulunan kullarının ifadelerine bakılırsa, Sultan Hamid hariçle temas ve münasebeti sever, bu münasebetlerin çok faydalı olduğu kanaatini taşımış. Esasen şehzadelîği zamanında yerli ve ecnebi pek çok kimselerle devamlı görüştüğü malûmdur. Saltanat devrinin ilk zamanlarında bu minval üzere devam ettiği hikâye olunurdu. İkinci kızı Naime Sultan'ın izdivacı münasebetiyle Saray'da yemeğe davetli bulunanları yemekten sonra takım takım bir salonda kabul eder, kendileriyle görüşür, herkese gönül alıcı bir söz bulurdu. Bir akşam bu davetliler arasında Ahmed Midhat Efendi ve Düyun-u Umumiyedeki Âli Bey ve daha birkaç zat vardı. Hünkâr bunlarla konuşurken sorduğu suallere Âli Bey tarafından verilen cevaplardan ve Âli Bey'in zekâsından pek hoşnut olmuştu. Bu mülakatın verdiği memnuniyetle şu sözleri söylemişti:

- Ben bu tür temaslardan pek memnun olurum. Bunu arzu ederim. Vaktiyle çok görüşür, çok kimselerle mülakat ederdim, izdivaç merasimi münasebetiyle sizinle mülâkatımdan çok haz duydum.

Bu mülâkattan sonra Âli Bey'in kim olduğunu sordu. Zeki bir zat olduğu hakkındaki bilgi üzerine bana hitaben:

- Yarın kendisini Daire-i Kitâbete davet ediniz, dedi.

Padişah buyruğunu yerine getirdim. Âli Bey geldi, iltifata mazhar oldu.

Sultan Hamid evvelleri Avrupa ileri gelenlerinden birçoklarını muhtelif fırsatlarla kabul ederdi.

Bu siyaset, memleketin durumu hakkındaki malûmatının kısıtlı ve belirli kaynaklarla sınırlı kalmasını ve hiç kıymet ve yetkisi olmayan bir takım kimselerin Padişah'la hariç arasında temas ve münasebet vasi-

talari olmaları sonucunu doğurmuştur ki, bunun zararlarını ayrıntıyla anlatmaya ihtiyaç yoktur.

Bu mülâkatlar saatlerce sürerdi. Hariçle temas ve münasebetten hoşlandığının bu da bir delili sayılabilirdi. Sonraları bu da azaltıla azaltıla nihayet cuma selâmlığından sonra Çit Köşkü'nde yapılan görüşmelerle sınırlı kaldı. Bir lüzum ortaya çıkmazsa bu mülâkatlar da genellikle kısa sürer, Hünkâr az bir zaman zarfında iki üç sefirle görüştüktan sonra tekrar dairesine çekilirdi.

Bu münasebetle bir hatıramı beyan etmek isterim: Kanun-ı Esasi'nin ilânından sonra Yıldız'ın önüne akın akın ahali gelir, Hünkâr lehinde gösteriler yapılırdı. Bunlar bazen Padişah'ı görmek arzusunu açığa çıkarırdı. Meşrutiyet'i takip eden cuma gününde selâmlık kalabalığı işguzarları telâşa düşürecek kadar fazla idi.

Bir hafta müddet bu işguzarlar hep bu kalabalık hakkında fikir ve değerlendirmelerini arz edip durdular.

İkinci cuma günü kalabalığın daha fazla olacağı, alay esnasında daha bir insan seli bulunacağı anlaşıldığından Zât-ı Şâhâne, Sadrâzam Said Paşa'nın fikrini sordu. Said Paşa, Yıldız'a çıkan sokakların girişine süvari yerleştirilerek kapatılması, şayet ahali bunu dinlemeyerek geçmeye kalkarlarsa zorla menedilmesi lüzumunu tavsiye etti. Daha evvel Sadaret makamından takdim olunan ve Daire-i Kitâbet evrakı arasında mahfuz bulunması lâzım gelen bir tezkerede, suikast vuku bulacağına dair bir ihbar hakkında malûmat arz olunmuştu. Sultan Hamid, Said Paşa'nın sokak başlarına asker dikmesi ve ahalinin selâmlığa gelmekten men'i hakkındaki değerlendirmesini onaylamayarak gelenlere kat'iyen ilişilmemesini emretti. Hakikaten o cuma pek kalabalık idi. Yalnız şu var ki Hünkâr o gün arabada karşısına Said Paşa'yı oturttarak camiye gitti.

Daha önce hiç görülmediği hâlde Sadrâzam'ın arabada Hünkâr'la beraber gitmesi suikast haberine karşı bir ihtiyat tedbiri miydi yoksa Said Paşa'ya karşı bir muziplik yapmak fikrine mi dayanıyordu bunu anlayamadım.

Abdülhamid ve Hanedan

Sultan Hamid, kendi ifadesine göre, tahta çıkışından evvel biraderleri içinde en ziyade Murad Efendi ile Kemaleddin Efendi'yi severdi. Kemaleddin Efendi sıhhatine itina etmemek ve içkiye fazla müptelâ olmak

yüzünden genç yaşında vefat etmişti. Sultan Hamid bundan üzüntüyle bahsederdi. Murad Efendi'nin Kadıköyünde Kurbağalıdere'de bir köşkü vardı. Sultan Hamid şehzadeligi zamanında buraya sık sık gelir, kışın da Dolmabahçe'deki dairesinde ziyaret edip görüşürdü. Sultan Aziz Avrupa seyahatine çıktığı zaman Murad ve Abdülhamid efendileri de birlikte götürmüştü. Sultan Hamid bu seyahat hatıralarını hikâye ederken Murad Efendi'nin yanından hiç ayrılmadığını, yalnız Viyana'da hastalanarak refakat edemediğini söylerdi. Sultan Hamid bu hastalığı esnasında Avusturya İmparatoru Fransova Jozef'ten gördüğü nezaketi hiç unutmadı. Bundan daima memnuniyetle bahsederdi. Avusturya İmparatoru'nun Sultan Hamid hakkında gösterdiği bu nezaket ve insaniyet sağlam bir dostluk temeli atmıştı. Sultan Hamid tahta geçtikten sonra her fırsatta bu hatırayı yad eder, İmparator'la yazışmalarında çok nazik tabirler kullanırdı. İmparator da aynı şekilde karşılık verirdi.

Sultan Hamid, Murad Efendi'nin müsrif olduğunu, Sultan Aziz'den birçok defalar külliyetli bahşişler aldığı hâlde zerrece tasarruf etmediğini, hâlbuki kendisi topu topu bir defa on altı bin lira ihsan alıp iktisada uygun hareket etmesi sayesinde epeyce para biriktirdiğini ve hattâ Murad Efendi'ye sık sık yardımda bulunduğunu söylerdi. Esasen Sultan Hamid'in tahta çıktığı vakitlerde İstanbul gazeteleri, yeni Padişah'ın meziyetleri arasında tasarruf ve iktisada uygun davranmasından da övgüyle bahsetmişlerdi.

Sultan Hamid'in Dolmabahçe'deki dairesinden ve Tarabya'daki çiftliğinden başka Kâğıthane Köyünde de bir köşkü vardı. Bu köşkün civarında iyi bir memba suyu akardı. Sultan Hamid bu suyun güzelliğini tecrübe ettiği ve bildiği için saltanatı zamanında küllî masraflar ederek bunun İstanbul'a bolca ulaşmasını sağlamıştı. Sultan Hamid Kâğıthane suyunun membaından alınıp İstanbul'un muhtelif mahallerine getirilmesine ve çeşmeler yapılarak halkın ihtiyacının temin edilmesine çok alâka gösterdiğinden bu hususa Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa'yı memur etmişti.

Sultan Hamid, küçük biraderi Reşad Efendi'den pek hoşlanmazdı. Bana anlattığı hatıralar arasında şunlar vardı:

Sultan Hamid'in iyi talim görmüş bir kanaryası varmış. Bir gün Reşad Efendi büyük biraderi Abdülhamid Efendi'nin ziyaretine gelmiş. Kanaryayı salona getirmişler; kuş Reşad Efendi'nin gözü değince birdenbire yere düşmüş ve ölmüş... Sultan Hamid'in ata çok merakı vardı. Ahırında

çok güzel, çok cins atlar beslerdi. Bir gün gene Reşad Efendi kendisini ziyarete geldiğinde birlikte ahıra gitmişler, içlerinde tek arabaya koşulan fevkalâde güzel ve kıymetli bir atı biraderine göstermiş; o günün akşamı bu at da birdenbire ölüvermiş... Sultan Hamid'in kızı her ne zaman amcası Reşad Efendi'yi ziyarete gitse hastalanırmış, o derecede ki nihayet validesi bunu uğursuz sayarak kızını oraya göndermez olmuş.

Sultan Hamid bana bu hatıralarını padişahlığı zamanında anlattığından acaba hakikaten bunlara inanarak samimiyetle mi söylerdi, yoksa Reşad Efendi'yi gayet sıkı bir gözetim altında bulundurduğu ve vaziyetinden daima şüpheli olduğu için bunun tesiriyle mi öyle bir lisan kullanırdı, bunu anlamak bence mümkün olamamıştır. Yalnız şurası var ki, Reşad Efendi'ye karşı takip ettiği siyaset dolayısıyla onun vaziyetine iyi gözle bakmazdı ve bunu haklı gösterecek beyanatta bulunmak fırsatını kaçırmazdı. Bir gün gene Reşad Efendi'den bahsederken:

- Birader görünüşü pek sever. Etrafındakilerin kendisini takva ehli ve mütedeyyin tanımlarını isterdi. Bu maksatla her sabah Dolmabahçe'deki dairesinde iç bahçeye nâzır penceresi önüne oturur ve elinde dışardan görünecek surette *Delâil*³⁷ kitabını tutarak okurdu. Sabahları hizmete giren hizmetlilerin kendisini bu hâlde görmelerini arzu ederdi. Bundan maksadı halk arasında kendisinin ibadet ve takva ile meşgul olduğunu duyurmaktı, demişti.

Sultan Hamid, Reşad Efendi'nin harem dairesinden hariçte evlendirdiği cariyele baltacıları vasıtasıyla ayda ikişer mecidiye para gönderdiğini söyler ve:

- Reşad Efendi bu sayede halk ile temas ve bağ kurmak mümkün olur zannında bulunuyor, derdi.

Reşad Efendi'yi ve onun dairesinin faaliyetlerini gözetim altında tutmaya memur olan Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa, bazı kimselerin türlü türlü kıyafetlere girerek veya mektup göndererek Reşad Efendi ile münasebette bulunduklarını iddia eder dururdu.

Ben o vakit Hasan Paşa'nın bu beyanatını uydurma şeyler olarak görürdüm. Bunca denetim arasında ve birçok tehlikeleri göze aldırarak bir kimsenin Reşad Efendi ile münasebette bulunabileceğine ihtimal vermezdim. Sonradan öğrendiğim bir mesele Hasan Paşa'nın beyanatının

37) Delâil: Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö.1456) tarafından derlenen salavat mecmuası. *Delâilü'l Hayrât* adıyla da bilinir.

gerçeğe yakın olduğunu anlattı. İnkılâptan sonra Merkez Kumandanlığı Dairesinde bulunurken oda arkadaşlarından Reşid Paşa'ya gelir gider bir zat vardı. Bu zat benimle de görüşmek istemiş; Reşid Paşa aracılık etti, görüştük. Arif Bey isminde bir gençti. Vaktiyle Mekteb-i Harbiye'de talebe iken bir jurnal üzerine Tarablusgarb'a sürülmüş, oradan bir yolunu bularak Avrupa'ya firar etmiş, Hürriyet ve genel af ilânından istifade ederek İstanbul'a dönmüş. Merkez Kumandanlığı'nda bulduğum müddetçe ara sıra Reşid Paşa'yı ziyarete geldiğinde benimle de görüşürdü.

Bir gün söz arasında bahsi maziye getirerek:

- Reşad Efendi dairesiyle de münasebetiniz var mı idi? dedim. Şu cevabı verdi:

- Reşad Efendi ile bizzat görüşmedim, fakat sık sık yazıştım.

Bu da gösteriyordu ki Reşad Efendi hariçle yazışmak ve ilişki kurmaktan ve taraftar toplayarak maksadına ulaşmak için çalışmaktan geri kalmazdı.

Sultan Hamid, gerek veliaht olması ve saltanatın değişimine diğer hanedan üyelerinden fazla alâkadar bulunması bakımından, gerek gizliden gizliye çalıştığı kanaatini taşıması sebebiyle Reşad Efendi'yi pek sıkı bir denetim altında tutardı. Bununla birlikte, kendi kesesinden her ay verdiği bin beş yüz altın maaşın düzenli olarak ödenmesine dikkat ederdi. Bir sabah huzura kabul olunduğum zaman o gece Reşad Efendi'nin çok hastalanmış olduğu kendisine haber verdiğini ve hastalığın mühim olduğunu söyledi ve bundan haberim olup olmadığını sordu. Haberim yoktu, malûmatım olmadığını beyan ettim. Sultan Hamid, Reşad Efendi'nin bu hastalığını hikâye ederken gözlerinden yaş gelmişti. O müthiş denetim ile bu gözyaşlarını uyuşturmak hayli güçtür. Sultan Hamid, biraderinin hastalığından çok içlenmiş olduğunu ve Başmusahib'i Dolmabahçe'ye göndererek Reşad Efendi'nin tedavisine pek dikkat ve itina edilmesi için doktoru Rıza Paşa'ya sıkı emirler verdiğini hikâye etti. Bunları bana anlatmaktan maksadı ne olduğunu da pek keşfedemedim.

Şurası muhakkak ki, Başkitâbet'te devam eden on dört buçuk senelik memuriyetim müddetince Reşad Efendi'nin bir defa olsun Yıldız'a geldiğini görmüş ve işitmiş değildim. Sultan Hamid, Reşad Efendi'nin Saray'a gidip gelirse kulları ile temas edeceğini düşünerek bunda mahzurlar görürdü. Reşad Efendi'nin Sultan Hamid ile münasebetlerine

Başmabeyinci Hacı Ali Paşa aracılık ederdi. Reşad Efendi'nin Maslak'ta güzel bir köşkü ve geniş bahçeleri vardı; arada sırada gezinti için buraya gelir, bir müddet istirahat ettikten sonra yine Dolmabahçe'ye dönerdi. Bu gidiş gelişlerde halk ile temas etmemesine pek çok itina olunurdu. Beşiktaş zabıtasının en mühim vazifelerinden biri bu idi. Nitekim Fehim Paşa'nın ikbal vesilesi ve en yüksek istifade kaynağı da bu olmuştu.

Sultan Hamid'in en çok hoşlandığı ve mizacına en ziyade uygun bulduğu biraderi Vahdeddin Efendi idi. Vahdeddin Efendi'nin Dolmabahçe'de bir dairesi, Çengelköy'ünde bir köşkü vardı. Sonraları bunlara ilâveten Ortaköy'deki Feriye dairelerinden biri de ikametine tahsis olunmuştu.

Vahdeddin Efendi Yıldız'a sık sık gelir, bazen akşam yemeğinden sonra Hünkâr'ı görürdü. Sultan Hamid genellikle Vahdeddin Efendi'yi tiyatroya davet eder, kendisiyle orada uzun uzadıya görüşürdü. Vahdeddin Efendi'nin Sultan Hamid'e durmadan havadis taşıyıp getirdiği belgeyle rivayet olunurdu ki bunun jurnallikten bir farkı yoktu. Hanedan azasının vaziyetini, sarayda olup biten şeyleri Vahdeddin Efendi'nin Abdülhamid'e jurnal ettiği söylenip dururdu. Sultan Hamid, bir münasebetle bahis arasında "Bilmem ki Reşad Efendi'den ne beklerlerdi?" demişti. Keza diğer bir münasebetle Vahdeddin için "Reşad Efendi'den daha muktedir ve dirayetli." demişti. Sultan Hamid'in bir taraftan Reşad Efendi'yi çürütmeye ve diğer taraftan Vahdeddin Efendi'yi ondan yüksek göstermeye yönelik olan bu sözleri, olsa olsa dikkati Reşad Efendi'ye meyletmekten çevirmek maksadına hamledilebilir. Hakikaten Reşad Efendi'nin ne şahsı, ne dairesi, ne bağlıları ve dostları mevzubahis olunmaması ve âdetâ Dolmabahçe'nin bu dairesi külliye unutulmuş olması Sultan Hamid için lüzumlu ve istenen bir şeydi.

Sultan Hamid, Vahdeddin Efendi hakkında bu derece yakınlık göstermekle pek aldanıyordu. Çünkü Vahdeddin Efendi, Sultan Hamid'e bir maksat ve menfaat karşılığında hizmet ediyordu, yoksa Sultan Hamid'e hiç muhabbet ve bağlılığı yoktu. Nitekim inkılâptan sonra Sultan Hamid aleyhinde en ileri gidenlerden biri Vahdeddin Efendi olmuştu.

Hikâye ederler: Bir gün Sultan Reşad vapurla Adalar civarında gezinti yapıyormuş. Sofrada hanedan azasından bazıları ve bunlar arasında İzzeddin ve Vahdeddin Efendiler de varmış. Bir aralık Vahdeddin Efendi: "Abdülhamid bizi böylece toplu görse mutlaka çıldırır." demiş.

İzzeddin Efendi, ki Sultan Hamid'i öteden beri sevmezdi, bir zamanlar

Yıldız'a sahip olan ve havadis taşımakla kendini sevdirmeye çalışan Vahdeddin Efendi'nin Sultan Hamid ortadan kalkıp da haşmet ve ikbali zeval bulunca aleyhinde söz söylemesine canı sıkılmış ve Vahdeddin Efendi'nin sualine cevap vermeyerek Sultan Reşad'a hitaben:

- Sayenizde eğleniyoruz hünkârım, demiş ve bu suretle Vahdeddin Efendi'yi susturmuştu.

Vahdeddin Efendi'nin ahlak fenalığı daha o zaman malûm olup hameden arasında hiçbir kıymet ve iyi şöhreti yoktu.

Bu fenalık sonradan bütün fecaatıyla kendini göstermiş ve saltanat makamına geçince alışkın olduğu dalkavukluk icabı bu sefer kuvvet ve nüfuz sahibi gördüğü ecnebi ve düşman devlete yaklaşma yolunu tutmuş ve alçaklıkta daha ileri giderek vatanlarını düşman istilâsından kurtarmak için gaza ve bu uğurda canlarını feda eden Türkleri vurdurmaktan çekinmemiştir.

Sultan Hamid'in Yusuf İzzeddin ve Mecid efendilere pek muhabbetti yoktu ve bunlara bir kıymet vermezdi. Herhâlde sözlerinden anlaşılan bu idi. Bununla beraber Mecid Efendi'ye Çamlıca'da güzel bir köşk ih-san etmişti.

Sultan Hamid'in Süleyman Efendi isminde bir biraderi daha vardı. Hünkâr bununla o kadar meşgul olmazdı. Zaten Süleyman Efendi de Bebek üstündeki köşkünde münzevi bir çiftçi hayatı geçirir, kendi âleminde ve kendi işleriyle meşgul olurdu.

Sultan Hamid kendi çocuklarının tahsiline itina eder, bunların ilim olgunluğuyla donanmış oldmasını isterdi. Fakat her nedense buna muvaffak olamaz ve bu yüzden pek canı sıkılıyor görünürdü.

Şehzadelerin iyi yaşamalarını ve her türlü rahatlık ve refah imkânlarından faydalanmalarını gerekli gördüğünden dairelerinin ihtiyaçlarını tamamıyla temin ederdi. Bunlar araba ile Yıldız Parkı'nda gezinir, ramazanda camilere giderlerdi. Fakat şehirde gezinti yapmalarına müsaade etmezdi. Bir aralık pek sevdiği çocuklarından Şehzade Burhaneddin Efendi'ye cuma günleri şehirde araba ile gezinti yapması için müsaade olundu ise de can sıkacak bazı şeyler işittiğinden menetti. Sultanların izdivaçlarında bu sultanlar gerek kendi kızları ve kız kardeşleri olsun, gerek diğer şehzadelerin veya önceki padişahların kızları olsun aynı derecede cömert davranır, her birine aynı tantana ve refah içindeki saraylardan verirdi. Esasen bu tarzda ihsanlar yapmaktan, bahşış da-

ğitmaktan kendisine müracaat edenleri boş çevirmeyip kalplerini hoş tutmaktan hem zevk duyar, hem de bunu siyasetine uygun görürdü.

İyi hatırlarım: Bir gün Sadaret makamında bulunan zatın haremi Zât-ı Şâhâne'ye arz olunmak üzere bana kapalı bir zarf içinde bir dilekçe göndermişti. Bu dilekçeyi öylece takdim ettim. Bir müddet sonra huzura çağırıldım. Hünkâr zarfı açmıştı, içinden çıkan dilekçeyi bana okuttu. Sadrâzam Paşa'nın haremi bu dilekçesinde bir kuyumcu dükkânında gayet güzel bir broş gördüğünü, fakat kuyumcu çok para istediğinden alamadığını yazıyor, Padişah'tan bahşış niyaz ediyordu. Ben böyle bir baş ağrısına aracı olduğumdan dolayı pek sıkılmıştım. Sultan Hamid yüzümden sıkıntımı anladı ve gülümseyerek:

- Ben böyle müracaatlardan memnun olurum. Sordurunuz, o broş her ne fiyata ise bedelini çantadan verdirip alınız ve Sadrâzam Paşa'nın haremine gönderiniz, dedi.

Hırka-i Saadet Alayı

Sultan Hamid'in fazla ehemiyet verdiği merasimden biri de her ramazanın on beşinci günü icra olunan Hırka-i Saadet Alayı idi. O gün Sultan Hamid, Yıldız'dan kalkarak ya kara yoluyla yahut denizden istimbota Topkapı Sarayı'na gider ve büyük bir protokol ile Hırka-i Saadet'i ziyaret merasimini yapardı. Vekiller, nazırlar, alimler, komutanlar ve bütün devlet ricali ve harem-i hümayun ileri gelenleri bu merasime davet olunurlardı.

Sultan Hamid bu merasime dinî noktadan ehemmiyet verdiği gibi, kendisini Yıldız'dan denizaşırı bir mahalle gitmeye mecbur etmesi bakımından da pek ziyade dikkat olunan hâdiselerden sayılırdı. Her sene ramazanın on beşi yaklaşıncı birtakım işgüzarlar bu vesileden istifadeyle türlü türlü suikast efsaneleri uydurarak hem Hünkâr'ın vehmini ve baskı tedbirlerini arttırırlar, hem de göze girip yakınlık ve ihsandan nimetlenmiş olma yolunu ararlardı.

Bir sene ramazanın on beşi cuma gününe tesadüf etmişti. Hünkâr deniz yoluyla Yalı Köşkü'nün rıhtımına çıkacak, oradan araba ile Topkapı'ya gidecekti. Bundan bir iki gün evvel Sultan Hamid'e bir jurnal verdiler; bu jurnalde Mekteb-i Tıbbiyeden elektrikle infilâk eden bir bomba atılacağı yazılı idi. Sultan Hamid'in vehmi ve vesvesesi icabınca bu jurnalden sonra yolun değiştirileceği ve kara yolunun tercih olunacağı,

yahut hiç değilse Tıbbiye Mektebinin güzergâha bakan cephesi sıkı bir gözetim altına alınacağı hatıra gelirdi. Sultan Hamid bunların hiçbirini yapmadı. Ramazanın on beşi geldi. Vazifem icabı olarak gereken düzenlemeleri yaptırmak üzere hangi yolun tercih edileceğini Zât-ı Şâhâne'den sordum, istimbotla gideceğini söyledi. Ona göre hazırlık yapıldı ve belirlenen vakitte katılması âdet olan kişiler ve adamlarıyla istimbotta binildi. O gün hava soğuktu; aralıkta kar da yağıyordu.

Yalı Köşkü denilen mahallin sahilindeki iskeleye çıktık. Sultan Hamid arabasına bindi. Hizmetindekiler yaya olarak arabayı takip ediyorlardı. Yolda giderken merakın sevgiyle gözlerim Tıbbiye Mektebi'ne yönelmişti. Yolun tam mektep önüne denk gelen kısmına gelince Sultan Hamid arabayı durdurdu. Eğer jurnalde denilen şey doğruysa biz tam hedef noktasında durmuş bulunuyorduk. Hünkâr beni çağırttı, arabanın yanına gittim. Namaz vaktine ne kadar zaman olduğunu sordu. Saate baktım; on dakika vakit vardı. Bu cevabım üzerine Sultan Hamid hiçbir şey söylemeden alayı o hâlde durdurdu. Tahminen sekiz on dakika o vaziyette beklenildi. Ondan sonra hareket emri verdi. Ayasofya Camii'ne gidildi, orada namaz kılındıktan sonra Topkapı'ya yola çıkıldı ve Hırka-i Saadet'i ziyaret merasimi yapıldı. Tıbbiye Mektebinden elektrikle infilâk eden bir bomba atılacağı hakkındaki ihbar üzerine fazlaca teyakuz beklenirken Sultan Hamid'in tam tersine arabasını Tıbbiye Mektebi önünde sekiz on dakika durdurması, bazı jurnallerdeki ihbarlara ne kadar ehemmiyet verdiğini (!) ispat eden bir durumdur. Hakikaten Sultan Hamid, kendisine verilen jurnallerin pek çoğunu böyle karşılar, hele bir takımlarının zarflarını bile açmazdı, inkılâptan sonra zarfları açılmamış yığınlarca jurnal bulunmuştu.

Bir de bunun taban tabana zıddına, diğer bir hâdiseye şahit olmuş-tum. Yine bir Hırka-i Saadet Alayı günü idi. Sultan Hamid karadan Topkapı'ya gidiyordu. Arabası Dolmabahçe Sarayı önüne gelince atlardan birinin ayağı tökezledi ve araba birkaç saniye durakladı. Bu önünde durulan mahal tam Reşad Efendi'nin dairesi önüne denk geliyordu. Arabanın Reşad Efendi dairesi hizasında durması Hünkâr'ın vehmine dokunmuştu.

Evhamlı insanların hayalhaneleri çok işlek olduğundan Sultan Hamid de harekete gelen vehminin sevgiyle kim bilir ne uzak ihtimalleri düşünmüş olacak ki arabayı kullanan ve hayli emektarlardan olan arabacıbaşının vazifesine son verdi. Elektrikli bomba ile kendisine suikast

olunacağı haber verilen Mekteb-i Tıbbiye'nin tam önünde sekiz on dakika kasten durmak suretiyle bu ihbarı akla yakın bulmadığını gösteren Sultan Hamid'in, hiçbir kasıt gütmeyerek bir hayvanın tökezlemesi neticesinde arabasının iki üç saniye Reşad Efendi dairesi önünde beklemişini gizli bir teşebbüs ile alâkadarmış gibi değerlendirek arabacıyı azletmesi yekdiğeriyle uyuşması mümkün olmayan iki harekettir. Ben bunu ancak şu şekilde izah edebiliyorum: Sultan Hamid, Reşad Efendi'ye ve onun dairesine karşı teyakkuzda bulunduğunu ve bu hususta kast ile tesadüfün kendisince eşit olduğunu her fırsatta anlatmak siyasetini takip ediyordu. Herkes bilmeli idi ki, Reşad Efendi dairesiyle uzaktan ve yakından, bilerek veya bilmeyerek temas ve münasebette bulunmak bir tehlike teşkil eder, ancak bu sayededir ki Reşad Efendi'nin memlekette bir kuvvet teşkil etmesine ve taraftar peyda eylemesine mâni olabilecekti.

Cuma Selâmlığı

Sultan Hamid'in haftada bir defa Hamidiye Camii'ne ve senede iki defa Dolmabahçe Sarayı'na gitmesini icap eden merasim gerek asayiş ve gerek protokol memurları için hayli gaile teşkil ederdi. Tabiidir ki bu gailenin en ağır ve mesuliyetli tarafı asayişe ait kısmı idi. Protokol meselesi merasime iştirak edecek kimselerin hazır olup olmadıklarını kontrol etmek ve arz etmekten ibaretti. Bununla birlikte bir defasında selâmlık alayına gelen devlet erkânı ve komutanların azlığı Hünkâr'ın dikkatini çekmiş ve canını sıkıştırdığından buna da itina olunurdu.

Asayiş ve protokol hazırlıklarının tam olduğunu Zât-ı Şâhâne'ye arz etmek vazifesi bana aitti. Buna dair yazdığım not kendisine ulaşmadan Hünkâr arabaya binmezdi.

Cuma ve bayram alayları protokol merasimi hakkında bazı ayrıntılardan bahsetmek faydasız olmayacaktır.

Cuma selâmlığında asayiş ve protokol düzenlemelerinin tam olduğuna dair pusulamın Zât-ı Şâhâne'ye takdim olunmasını müteakip saltanat arabası padişah dairesinin kapısı önüne gelir. Bu arabaya hangi hayvanların koşulacağını her defasında Hünkâr buyurur. O aralık Serasker Paşa arabasının önünde ve yüzü Hünkâr'ın kapısına yönelmiş vaziyette mevki alır.

Zât-ı Şâhâne, yanında Şehzade Burhaneddin Efendi olduğu hâlde çıkar,

arabaya biner, emir ve işareti üzerine Serasker Paşa da karşısına oturur, Istabl-ı Âmire³⁸ Müdürü ve musahiplerden mürekkep bir heyet ile arabaya hareket eder, dış kapıda damat paşalar, mabeyinciler ve yaverler bu heyete katılırlar ve alay devlet erkânı ve yüksek rütbeli askerlerden oluşan saflar arasından geçerek camie ulaşır. Camide Hünkâr'ı Şeyhülislâm Efendi ile Evkaf Nâzırı ve Feraşet-i Şerife Vekili³⁹ karşılarlar.

Camide namaz kılınan odadaki seccadelerin birincisinde Sultan Hamid, ondan sonrakilerde sıra ile Burhaneddin Efendi, Şehzade Süleyman Efendi, Başkâtip İzzet Paşa, Eyüb Paşazade Damat Fuad Bey, Feraşet-i Şerife Vekili namaz kılarlar. Namazdan sonra Sultan Hamid bazen Şeyhülislâm Efendi ve Evkaf Nâzırı ile kısaca görüşür ve bu sefer saltanat arabasına bedel kendi kullandığı bir paytonla Saray'a dönerek Çit Köşkü'ne gelir, bundan sonra ecnebi elçilerini kabul eder.

Bayram alayındaki saltanat arabası dört atlıdır. Aynı merasim protokolüyle Beşiktaş Camii'ne gelinip gene aynı protokol ile ve Padişah'ın karşısında Burhaneddin Efendi ve Serasker Paşa olduğu hâlde Dolmabahçe Sarayı'na gidilir. Vekil ve nazırlar at üstünde ve Hünkâr'ın arabasına önünde giderler. Saray'a yaklaşıldığı zaman atlardan inerler ve arabasına doğru ilerleyerek Hünkâr'ı karşılar, ona hürmetlerini sunarlar. Hünkâr Dolmabahçe'de muayede salonunun yanındaki odada bir müddet istirahatten sonra bayramlaşma merasiminin başlamasını emreder ve odadan çıkarak tahtın bulunduğu mahalle gider, ilk önce Reisü'l-Ulema⁴⁰ ve Nakibü'l-Eşraf⁴¹ tahtın önüne gelerek kısa bir dua okur, bundan sonra Teşrifat Nâzırı aracılığıyla başta Sadrâzam olduğu hâlde vekil ve nazırlar huzura dâhil olur ve saçağı öpmek suretiyle tebrik merasimini ifa ederler. Bu merasimden sonra Hünkâr hazırunu selâmlayarak odasına çekilir ve bir müddet istirahati müteakip tekrar salona gelerek bu sefer saray erkânının ve hususî kullarının tebriklerini kabul eder, daha sonra aynı merasim ve protokol ile Yıldız'a dönülür. Bayramın ikinci

38) Istabl-ı Amire: Sarayda padişah atlarına ayrılan bölüm.

39) Feraşet-i Şerife Vekili: Kâbe ve Ravza-i Mutahhara'nın temiz tutulması vazifesini yerine getirmek üzere padişahın yerine vekil olarak tayin ettiği görevli veya bu görevlilerin İstanbul'daki temsilcisi.

40) Reisü'l-Ulema: Âlimlerin en kıdemlilerine ve Rumeli kazaskerlerine verilen unvan.

41) Nakibü'l-Eşraf: Kendisi Hz. Peygamber soyundan gelen ve o soydan gelen kimselerin resmî işlerine bakmak, her türlü kayıtlarını tutmak vb. vazifelerle ilgilenen yetkili.

günü baştercümanlar, ruhani reisler ve bütün devlet ricali Yıldız'a gelecek tebriklerini arz ederler ve aracı yoluyla iltifata mazhar olurlar.

Muharrem Alayı

Her sene muharrem'in ilk günü tebrik için vekil ve nazırlar ile ulema ve devlet ricalinin Saray'a gelmeleri âdettendi. O gün bunlara "muharremiye" denilen yarım ve çeyrek altınlar verilirdi. Bu altınlar kırmızı atlas keseler içinde dağıtılırdı. Sadrâzam ve Şeyhülislâm ile vekil ve nazırlara ait muharremiyeler fazla miktarda idi. Ondan sonrakilerin muharremiyeleri daha az idi. Daha ufak memurlara çil kuruş verilirdi.

Huzur Dersleri

Yıldız Sarayı'nın senelik merasiminden biri de "huzur-u hümayun dersleri" idi. Her sene ramazan zarfında mukarrir efendiler⁴² Padişah huzurunda ders anlatırlardı. Her mukarririn yanında birkaç muhatap⁴³ bulunurdu. Huzur dersleri Çit Köşkü'nde verilirdi. Mukarrir ve muhatap efendiler kendilerine mahsus mevkide ve minderler üzerinde otururlardı.

Önlerinde kitap koymak için rahleler bulunurdu. Sultan Hamid ders devam ettiği müddet zarfında yüksekçe bir mevkide ve diz çekme vaziyetinde oturur, Mabeyin Müşiri, Başmabeyinci, Başkâtip, İkinci Mabeyinci, İkinci Kâtip, Kitapçıbaşı, Seryaver gibi mabeyin erkânı padişah huzurunda ve diğer mabeyinci beylerle padişah kulları salona bitişik odada yine minderler üzerinde mevki alırlardı. Bazen ulemadan, vekil ve nazırlardan, müşirlerden ve damat paşalardan davet olunanlar da bulunurdu.

Huzur dersleri iki saat kadar sürerdi. Derste önce mukarrir efendi başlayarak herhangi bir ayeti tefsir eder, bunun üzerine muhatap efendiler sual sorarlar, o cevap verir, ders bir münazara şekli alırdı. İşittiğime göre bir zamanlar hazırunun bahse karışarak sual sormalarına da izin var imiş. Hattâ Hayreddin Paşa ile bir mukarrir arasında epeyce münazaralar cereyan etmiş imiş. Mukarrirler içinde Tikveşli Ahmed Efendi ve ders vekili Asım Efendi gibi mesleklerinde ihtisas sahibi kişiler var idi.

Dersin bitmesi üzerine Hünkâr tarafından verilen işaretle mukarrir

42) Mukarrir: Huzur hocası.

43) Muhatap: Huzur derslerine katılan âlim.

efendinin bir duasını müteakip Sultan Hamid ayağa kalkar ve hazırın Hünkâr'ı selâmlayarak dışarı çıkardı. Huzur dersleri haftada iki gün itibariyle, bir ramazanda sekiz gün idi.

Avrupa'ya Firar

Büyük mevki işgal eden kimselerin memuriyetlerinden istifa etmeleri Sultan Hamid'in hoş görmediği durumlardandı. Bir sadrâzamın, bir nâzırın veya ehemmiyetli mevkide bulunan herhangi bir memurun istifası hakikaten sağlık durumuna dayanmayıp da bir faydadan ileri geliyor ise, Hünkâr bu istifa etrafında doğacak tartışma ve dedikoduların tesirini düşünerek buna mahal bırakmamak için istifayı sonuçsuz bırakmaya gayret ederdi. Bu maksatla haberleşilip değerlendirme yapılır, istifa sahibi iknaya çalışılırdı. Sultan Hamid istifada ısrar edilmesini ve istifanın kabulünü kendi bakış açısının mağlûbiyeti olarak değerlendirdiğinden ve iş üzerinde mağlûp olmayı istemediğinden mutlaka istifadan vazgeçilirdi; bununla birlikte genellikle bu durumun istifa veren zatın azliyle de neticelendiği görülmüştür. Bir de istifayı tok gözlülük şeklinde göstermek isteyen veya bu şekilde emel takip eden kimseler de yok değildi. Avrupa'ya firar meselesi de daha ziyade ehemmiyete alınan meselelerdendi. Avrupa'ya firar edenler uzaktan başka türlü görünmek ve birtakım dedikodular yapmak yollarını takip ettiklerinden Hünkâr bunu hiç hoş görmez, en çok bundan gocunurdu. Esasen bu sebeple idi ki, firar yoluna başvuranlar çoğalmıştı. Doğrusunu söylemek lâzım gelirse Avrupa'ya firar edenlerin büyük kısmı memleketin idaresine veyahut Sultan Hamid'in siyasetine isyan ilân etmek için değil, ya fazla bir menfaat kazanma maksadını takip, yahut yakınlık ve iltifatın üzerlerinden kalktığını müşahade ettikleri için kaçmışlardı.

Arif Bey'in Firarı

Sultan Hamid'in mabeyincilerinden Arif Bey de bir aralık, refakatinde eniştesi Ahmed Rıza ve onun biraderi Ahmed Şevket paşalar olduğu hâlde Avrupa'ya firar etmişti. Arif Bey, Sultan Hamid'in en gözde mabeyincilerinden idi. Hattâ bir zamanlar sarayın yegâne nüfuzlu şahsiyeti Arif Bey idi. O tarihlerde padişah emirleri sadece mabeyinciler vasıtasıyla Daire-i Kitâbete tebliğ olunurdu.

Başkâtiplerin vazifesi bunları dairelere yazmaktan ibaretti. Devletin

ağır işlerine ait tüm emirler Arif Bey vasıtasıyla ya yazılı olarak Baş-kitâbete, yahut sözlü olarak ait oldukları makam ve kişilere bildiriliyordu.

Arif Bey'in eniştesi Ahmed Rıza Paşa ile bunun büyük biraderi Ahmed Şevket Paşa'nın Harem-i Hümayunda bir kız kardeşleri vardı. İkinci Hazinedar idi. Gerek Arif Bey'le münasebetleri ve gerek haremdeki bu kız kardeşleri münasebetiyle Ahmed Rıza ve Ahmed Şevket paşalar bir aralık çok yüz bulmuşlardı. Hepsi Padişah'ın iltifat ve nimetlerine boğulmuş hâlde yaşarlardı.

Günün birinde Arif Bey'in ikbali sönmeye yüz tuttu. Bu esnada Sultan Hamid İkinci Hazinedar'ı da Konya'ya sürmüştü, Arif Bey'i gözden düşüren ve İkinci Hazinedar'ı Konya'ya gönderen sebepleri bilmiyorum; soruşturmadım. Yalnız şu vakayı biliyorum: Bir gün Sadrâzam Cevad Paşa'dan bir tezkere geldi. Sadrâzam Paşa bu tezkeresinde planlanan bir borçlanmaya ait istediği izine henüz cevap verilmediği hâlde Kırkkilise Telgrafhanesinden Avrupa'ya çekilen bir telgrafta bu borçlanmanın gerçekleştirilmesine Padişah tarafından müsaade buyurulduğu yazılı olduğunu bildiriyordu. Hakikaten Sadaret'ten o borçlanma için evvelce bir izin sorma tezkeresi gelip arz olunmuş, fakat henüz emri çıkmamıştı. O tarihlerde izin sorma kâğıtlarını mabeyinciler okur, padişah buyruklarını yine onlar getirirlerdi. Daire-i Kitâbete hiçbir padişah buyruğu tebliğ olunmadığı hâlde, Kırkkilise Telgrafhanesinden "izin verilmiştir" yolunda bir telgraf çekilmesi hakikaten dikkate şayandı. Cevad Paşa'nın bu ikinci tezkeresini padişah huzuruna takdim ettim. Hünkâr beni huzura çağırdı ve borçlanmaya ait buyruğunu sabahleyin Arif Bey vasıtasıyla Daire-i Kitâbete gönderdiğini söyledi. Ben tabîi ki bilgim olmadığını beyan ettim. Arif Bey'in bu buyruğu nezdinde alıkoyması ve Babialie tebliğ olunmadan hususî kanallarla Avrupa mâliye mahfillerine malûmat verilmesi bir borsa spekülasyonu için olduğuna şüphe yoktu. Sultan Hamid bundan pek sinirlendi; esasen ben huzura girerken Arif Bey padişah dairesinden çıkıyordu. Yüzü korkunç bir hâlde idi. Kuvvetlice azarlanıp paylandığı aşikâr idi. Bu tarihten sonra padişah buyruklarının mabeyinciler vasıtasıyla gönderilmesi usulü lâğvedilmişti.

Arif Bey'in düşüşüne sebep bu olabilir; yahut bilmediğim başka sebeplerin bu sonucu doğurması muhtemeldir. Herhâlde Arif Bey ikbal sandalyesinden düşmüştü. Saray'da beğenilirlik ve iltifattan mahrum kalmak bir an içinde insana yüzlerce düşman yaratır, herkes onun aleyhine dönerdi. Arif Bey'in ikbalden düşmesi Ahmed Rıza ve Ahmed Şevket

paşaları da fena hâlde sarsmıştı. O tarihlerde parlamaya başlayan Çerkes Mehmed, Tatar Şakir ve Fehim paşalar harekete geldiler. Artık, Rıza ve Şevket paşalar için ne dâhilde, ne de hariçte bir dayanak kalmamıştı. Uzağında kaldıkları beğenilirlik ve ikbalin geri gelmesini hariçten daha kolay temin edecekleri zannına kapıldıkları için mi, yoksa her taraftan saran düşmanlara karşı nefis ve haysiyet muhafazası edemeyeceklerini anladıkları için mi her nedense bir gün bu üç zat İstanbul'u terk ederek Paris'e kaçtılar.

Sultan Hamid ilk önce bundan çok telâş etti.

Arif Bey gibi senelerce müddet sarayında ve en mahrem işlerinde bulunmuş bir zatın Avrupa'da kalması ve kendi aleyhinde çalışanlarla temas veya iş birliği etmesi Hünkâr'ı kuşkulandırıyordu.

Arif Bey'i İstanbul'a dönmeye ikna için bir hayli uğraşıldı; kendisinin gördüğü nimet ve iltifatlar, yakınlık ve ihsanlar hatırlatılarak ve bir şikâyeti varsa bunu doğrudan doğruya Zât-ı Şâhâne'ye arz edebileceği izah olunarak giriştiği hatalı yoldan dönmesi için nasihatler verildi. Arif Bey kendisini firara sevk eden sebepleri başka bir vasıta ile Hünkâr'a yazmış olduğundan bunların içeriği meçhulüm kalmıştır. Esasen aramızda fikir ayrılıkları mevcut olduğundan, Paris'ten yazdıklarında benden şikâyet etmiş olması da hatıra geldiğinden kendisi bu mektuplarını benim vasıtamla göndermediği gibi Hünkâr da bana bunlardan bahsetmemiştir.

Özetle, bir müddet sonra Arif Bey dönmeye razı oldu ve geldi. Hâlinde pişmanlık görünüyordu. Döndüğünde ilk huzura kabul olunduğu gün ben de padişah nezdinde bulunuyordum. Salona girer girmez kederden yere düştü, baygınlık alâmetleri gösterdi, o kadar ki Zât-ı Şâhâne de üzüldü ve yandaki hususî daireye girerek bizzat kolonyaya getirdi.

Arif Bey bu tarihten sonra vazifesine eskisi gibi gelir giderdi; fakat işe karıştırılmazdı ve nüfuzu yoktu.

Sultan Hamid'in hoşlanmadığı şeylerden biri de Avrupa'ya gitmek için izin istemek idi. Bu gibi talepler birer şekilde geçirtilirdi. Hattâ bazı devlet büyükleri, dilek ve arzularının yerine getirilmesinde zorlandıkları zaman, oğullarının hastalık sebebiyle Avrupa'ya gitmelerine müsaade olunmasını istirham ederler ve arzularını elde ederek âdeta bir karşılık olmak üzere izin talebinden vazgeçerlerdi. Bu, gülünç ve esef edilesi bir yoldu; fakat ne çare ki genellikle başarıya ulaşırdı.

Ermeni Hâdisesi

Sultan Hamid, İstanbul'da Kumkapı vakasıyla başlayan ve memleketin muhtelif noktalarına yayılarak birçok yerleri ateşe veren Ermeni ihtilâlinin sonra, Ermenilere karşı şiddetli bir siyaset takibine karar vermiş ve bu siyasetinde muvaffak olmak için Ermeni milletine iktisadî sabada darbe vurmak yolunu tutmuştu. O tarihte Ermeniler gerek ticaret âleminde ve gerek hükûmetle müteahhitlik işlerinde çok esaslı ve kuvvetli mevkileri işgal ediyorlardı. Sultan Hamid, Ermeni ihtilâlinin bu kaynaklardan kuvvet ve para aldığı kanaatinde ve hakikat de bu merkezde olduğundan, ilk tedbir olmak üzere Ermenilerin bundan böyle hiçbir münakaşa ve işlemlere kabul edilmemelerini ve hesaplarının kesilmesini kat'î surette emretti. Hünkâr'ın bu buyruğu lâıyık gibi uygulanıp uygulanmadığı sık sık kontrol olunmakta idi. O vakit sarayın Kuyumcubaşılığı Ermenilerde idi ve bu yüzden külliyetli istifade ederlerdi. Sultan Hamid bunları da Saray'dan çıkardı. Bu yasak İstanbul'dan vilâyetlere de yayılarak bütün vali ve mutasarrıflıklara kat'î tebligat ifa olundu. Bu tedbir Ermenileri fevkalâde sarsmıştı. Ermeni milleti yıllarca çalışıp kazandığı ticaretten, piyasadan, hükûmet kapısından mahrum oluyordu. Ermeniler bu yasağı kaldırtmak ve eski mevkilerini tekrar ele geçirebilmek için çok çalıştılar, birçok istirhamla Hünkâr'ın merhametine müracaat ettiler. Fakat Hünkâr, Ermeni ihtilâlcilerine ve bu ihtilâlcilere yardım eden Ermeni milletine o kadar gayz ve gazap taşıyordu ki, o istirham ve niyazlar semere vermek şöyle dursun bazen buna başvuranlar bile fena muamele görüyorlardı.

Ermeni milletini maruz olduğu felâketli akıbetten kurtarmak için bir taraftan Ermeni Patriği, diğer taraftan da Hariciye Müsteşarı Artin Paşa ve Hariciye Hukuk Müşaviri Gabriel Noradonkyan Efendi aralıkla Saray'a gelirler, Ermeni komitelerine mektup yazarak Türkiye dâhilinde ihtilâl faaliyetlerine devam etmeleri Ermeni milleti için ne kadar tehlikeli olduğunu onlara bildireceklerini ve buradaki Ermenileri de o komitecilerin peşi sıra yürümekten men edip sakındırdıklarını beyan ederler, bu şekilde Hünkâr'a karşı sadık görünerek Sultan Hamid'in Ermeniler aleyhindeki gayzını teskine çalışırlardı. Özellikle Ermeni Patriği Saray'a daha sık gelir, durmadan sadakat ve kulluk teminatını tekrar ederdi. Artin Paşa bu mesele hakkında maruzatta bulunmak için Saray'a geldiğinde, Mısır'daki Nobar Paşa Ermeni ihtilâlinin Avrupa'da en kuvvetli yapıcısı ve hamisi olduğundan Artin Paşa gerek buna ve gerek

Cenevre'deki komite reislerine yazdığı mektupları, verdiği nasihatleri anlatırdı. Ancak diplomasi mesleğinden yetişmiş olan bu iki zatın hakikî maksat ve gayeleri malûm olduğundan Sultan Hamid de gerçekleşen maruzatı hoş karşılıyor gibi görünmekle beraber siyasetini hiçbir suretle değiştirmezdi.

Padişah sarayları ikbale ulaşmak için yegâne vasıta olduğundan tabîi olarak rekabet cereyanlarının en kuvvetlileri de burada idi. O kadar ki Saray'a girmeden evvel birbiriyle dost ve samimi olan kimseler sarayda bir beğenilirlik ve mevki kazandıktan sonra birbirine hasım olurlar, birbirini şikâyete kalkışırılar, yahut Padişah'a öyle görünürlerdi.

Esasen Saray'da siyaset bunu icap ederdi. Sultan Hamid Saray dâhilindeki resmî ve hususî bütün memur ve kullarının hâl ve hareketlerinden, fikir ve ifadelerinden haberdar olmak için bunları birbirine kontrol ettirmek usulünden daha uygun tedbir bulamamıştı. Saray'da iki kişinin yekdiğeriyle sıkı fıkı dost veya hemfikir olmaları bir ittihat ve ittifak ifade ederdi. Sultan Hamid buna hiç razı olamazdı. Herkes birbirinin rakibi, hasmı, gözetleyicisi olmalı, herkes birbirini jurnal etmeli idi. Yalnız devlet büyükleri birbirini değil, uşakların bile efendilerini jurnal ettikleri görülmüştü, bu tür ihbarlar da dikkate alınırdı. Saray'da hiç kimse diğlerinden emin olmamak ve herkesin bilip öğrendiğini, işitip gördüğünü Hünkâr'a yetiştirmek bir esas, bir vazife teşkil ettiği o kadar zihinlere yerleşmişti ki, yaradılışça bundan hoşlanmayanlar bile öyle görünmek ve kendilerini Hünkâr'a öyle tanıttırmak isterlerdi.

Saray'ın bir Ebülhüda Efendisi vardı. Aslen Halepli olan bu zat günün birinde bir rüya hikâyesiyle ve Başmabeyinci Osman Bey aracılığıyla İstanbul'a gelmiş, Saray'a çatmış, Hünkâr'a hoş görünmüş...

O tarihte Başkitâbet Dairesinde yine Halepli Kadri Efendi isminde bir kâtip vardı; bu Kadri Efendi de Hünkâr'a nüfuz etmeye muvaffak olanlardandı.

Ebülhüda Efendi Saray'da bu Kadri Efendi ile iş birliği yapmış, dil açıklığı ve zekâsı da yardım ederek çarçabuk parlamıştı. Ebülhüda Efendi büyüklerle uğraşmaktan ve Hünkâr'a sık sık jurnal vermekten geri durmazdı.

Ebülhüda Efendi Saray'da mevki ve nüfuz sahibi iken İzzet Paşa, Ebülhüda konağının müdavimlerinden idi; bu bakımdan aralarında bir dostluk olacağı tabîi idi; diğer taraftan ikisi de Arap olduklarından daha iyi

anlaşırlardı. Ancak bu dostluk, bu münasebet İzzet Paşa'nın İkinci Kâtip sıfatıyla Saray'a alınması üzerine nihayet buldu.

Artık İzzet Paşa Ebülhüda Efendi aleyhinde bulunur, Ebülhüda Efendi İzzet Paşa'yı kabahatli göstermeye çalışırdı.

Başkâtip oluncaya kadar Ebülhüda Efendi'yi tanımazdım; Başkitâbetim zamanında da hayli müddet tanışmamıştık. Ancak iş üzerinde İzzet Paşa ile aramızda fikir ayrılığı olduğunu öğrenince derhâl benimle ahbaplık kurma yoluna gitti. O dakikadan itibaren her görüşüşümüzde bana İzzet Paşa aleyhinde bulunurdu.

Ebülhüda'nın asıl hedefi Şeyhülislâm olmaıktı. Bu maksada ulaşmak için hiçbir fırsatı kaçırmazdı.

Ebülhüda Efendi, Sadrâzam Kâmil Paşa ile eski zamandan ahbap idi. Mısır meselesinden dolayı Kâmil Paşa'nın ikbali sönmeye yüz tutunca da azli yaklaştığını görür görmez Ebülhüda Efendi hem bu düşüşü çabuklaştırmak, hem de Hünkâr'a bir hizmette bulunarak buna mükâfat olarak Şeyhülislâmlığı yakalamak için mühim bir fırsattan istifade ederek bir jurnal tertip ve takdim etmiş. Bu fırsat bir veraset meselesi idi. Şöyle ki:

Adamcağızın biri irsî hukukunun temini için kendisinin varis olduğunu yaygın söylentilere dayanarak ispata hazır olduğundan bahisle, gereken işlemlerin yapılması için Sadarete bir arzuhâl vermiş ve bu arzuhâli Sadrâzam Kâmil Paşa tarafından usul üzere Meşihate havale olunmuştu. Ebülhüda Efendi akla hayret verecek bir şeytanlıkla tertip ettiği jurnallerinde:

“Davanın ispatı için birçok insanın bir araya toplatılıp Meşihate gönderileceğini ve şu kadar ki Kâmil Paşa'nın Meşihate havale ettiği arzuhâldeki veraset davası bir vesile olup asıl maksat birçok ahaliyi oraya toplamak ve bunlar Meşihat Dairesi'ne getirildikten sonra Padişah'ın zulüm ve istibdadını yaygın söylentilerle ispat ederek hal'e fetva almak olduğunu” arz etmişti. Bu jurnal üzerine Hünkâr'ın ne hâle gelmiş olacağı ve işe ne kadar ehemmiyetle sarılacağı tahmin edilebilir. Ebülhüda Efendi'nin jurnalini müteakip soruşturmaya girilmiş, hakikaten öyle bir arzuhâlin Sadaret'ten Meşihate havale olunduğu anlaşılmış ve Sadrâzam Kâmil Paşa ile Şeyhülislâm Efendi derhâl görevden alınmıştı.

Hiç şüphe yok ki Sultan Hamid o arzuhâlin gerçekten bir veraset işine ait olduğunu ve halkı Meşihate toplayarak kendisini hal' ettirmek

ne Sadrâzam'ın, ne de Şeyhülislâm'ın akıllarından geçmediğini bilirdi. Ancak mesele soruşturma sahasına atıldıktan ve “yaygın söylenti” sözü ağza düştükten sonra ne o Sadrâzam ne de o Şeyhülislâm sandalyelerinde kalamazlardı. Bazı meseleler vardır ki onların gerçekleşmelerine değil gölgelerine ve ihtimallerine de ceza tertip olunmak Sultan Hamid'in esaslı siyasetini teşkil ederdi. Hal'i meselesi bunlardan idi. Bunun yalanı da, iftirası da doğrusu kadar dikkate alınırdı. Ebülhüda Efendi'nin bu jurnalinden sonra herhangi mesele hakkında olursa olsun söylenti delili ortaya koymak şiddetle yasak idi, şer'î hâkimler bundan fevkalâde sakınırlardı.

Ebülhüda Efendi çok mühim ve kıymetli bir fırsat yakalamış, ihbarı pek fazla etkili olmuş, fakat kendisi maksadına nail olamamış, yeni kabinede Şeyhülislâmîğe başka birisi getirilmişti.

Zihni Paşa ve İzzet Paşa

Bir gün Zihni Paşa Daire-i Kitâbete geldi. Zihni Paşa bir zamanlar Sadaret Müsteşarı iken ben Babîalide memur idim, Kendisinden o vakitler hem iyilik, hem de iltifat ve muhabbet görmüştüm. Zihni Paşa Daire-i Kitâbete geldikçe ve yalnız kaldıkça samimi hasbihâl eder, dertlerini döker, azap ve ıstıraplarını anlatırdı. O gün bahsi kendi şahsına getirecek birkaç yerden maaş almakta olmasından vicdan azabı duyduğunu söyledi. Tensik-i Maaşat [Maaşların Düzenlenmesi] Kanunu'na aykırı olan bu vaziyetten kurtulmanın bir çaresi olup olmadığını sordu. Hem kendisini vicdanen rahatsız eden hem de kanuna muhalif olan bu işten dolayı Zât-ı Şâhâne'ye müracaatla yalnız nâzırlık maaşıyla yetinmesine müsaade olunmasını arz edecek olursa, bunun tenezzül etmezlik gibi görülmesinden, kırgınlık yaratmasından korktuğunu söyledi. Bu düşünce pek de öyle imkânsız değildi. Kendisine müracaat olunduğunu ve kendisinden lütuf ve ihsan istenildiğini hoş karşılayan Sultan Hamid, tenezzül etmezliğe işaret eden tavır ve davranışlardan hiç hoşlanmaz, hattâ buna kötü gözle bakardı. Zihni Paşa'yı hissetmekte olduğu vicdan azabı içinde bırakmak reva değildi; diğer taraftan onu Hünkâr'a bu şekilde müracaat yolunda teşvik etmek de Paşa hakkında hayırlı olmayabilirdi. Bundan dolayı ikisi ortası bir düşünce olmak üzere: “İşin bu tarafı takdire bağlıdır”, dedim. Zihni Paşa bahsi Islâhat-ı Maliye Komisyonu'na getirdi. O tarihlerde devletin mâliye işlerini ıslah ve havaaleleri tanzim vazifesiyle mükellef olmak üzere İzzet Paşa'nın da dâhil olduğu

bir Maliye Komisyonu vardı. Zihni Paşa bu komisyonda aza idi. Maliyenin ıslahı namına hiçbir hayırlı iş görmemiş ve birtakım hususî menfaatlere daha çok hizmet etmiş olan bu komisyonda, yegâne nüfuzlu şahsiyet İzzet Paşa idi. Başlangıçta komisyondan mâliye işlerimiz için faydalı hizmetler bekleyen Sultan Hamid, yavaş yavaş hakikati görmüş ve nihayet komisyonun ne gibi işlere hizmet etmekte olduğunu anlayarak bir gün hiç beklenmediği hâlde o komisyonu lâğvetmişti.

Benimle hasbihâl ettiği sırada Zihni Paşa bu komisyondaki elim vaziyetini de izaha koyuldu. Zihni Paşa her ne kadar komisyonda rey sahibi sayılıyorsa da hakikatte rolü İzzet Paşa'nın karar ve takdirine uymaktan ibaret olduğunu ve İzzet Paşa bugün müsaade etmediği şeye yarın meyledince kendisi de peşi sıra gidip meyilli görünmek mecburiyetinde kaldığını anlattı.

Meselâ bir müteahhidin birikmiş alacakları hakkında gerçekleşen müracaat İzzet Paşa'nın müsaade etmemesiyle reddolunuyor, derken ertesi gün İzzet Paşa o müteahhidin alacağı olan paranın ödenmesi lüzumunu komisyonda izah ederek bu paranın havale olunduğu vilâyete ödeme emrini taşıyan telgrafı Zihni Paşa'ya imza için uzatıyor. Bu dönüşün hikmeti, bu tür işlerin içinde oynanan oyunlar aşikârdır. Zihni Paşa bu telgraflara imza koyarsa vicdan azabı duyuyor; imzadan kaçınırsa gizliden gizliye takip edilen menfaatler zarara uğrayacağından İzzet Paşa'nın bundan gücenmiş olarak şikâyet etmesi ihtimali vardır. Bir zamanlar yine böyle bir siyaset yüzünden Halep Valiliği'ni boyladığı gibi şimdi de âhir ömründe huzur ve rahattan mahrum kalarak uzak bir vilâyete gönderilmekten korkuyordu. Paşa'yı cidden endişeli ve muzdarip gördüm.

Birden fazla yerlerden almakta olduğu maaşları terk etmek hususundaki düşüncesi çok doğru bir hareket olmakla beraber, Hünkâr'a karşı böyle gözü tok bir tavır takınmanın hakikaten zararlı neticelenebileceğini düşündüğüm için kendisini o yolda teşvik etmemiştim ve bu yolda bir müracaatı Hünkâr'ın nezdinde desteklemeye cür'et edemezdim. Fakat başkalarının menfaatlerine alet olmak istemediğimden dolayı İzzet Paşa'nın veya herhangi diğer bir makamın gıybetine uğrayacak olursa onu yalnız bırakmayabilirdim. Vaktiyle kendisinden iyilik görmüş olduğum için şimdi ona hizmet etmek vazifem idi. Têreddüt etmeden şu cevabı verdim:

- Paşa hazretleri, korkmayınız, kanunun ve vicdanınızın emrettiği

yoldan ayrılmayınız; mecbur kalırsanız komisyonu da terk edebilirsiniz. İcap ederse Zât-ı Şâhâne'ye ben arz ederim.

Bu hasbihâl bu kadarla kaldı. Zihni Paşa başka bir defa gelişinde yine aynı mevzuya temas ve yine aynı şikâyetleri tekrar etti. Ben de aynı cevabı verdim. Paşa'nın bu şekilde gelişi ve İzzet Paşa'dan o tarzda şikâyet edişi, İzzet Paşa ile aramızda fikir ayrılığı mevcut olduğunu bildiği için eski ahababının gönlünü hoş tutmak maksadıyla mı idi, yoksa kanaati o yolda idi de onun için mi idi diye düşündüm, Paşa'nın samimiyetine hükmetmek zaruretinde kaldım.

Zihni Paşa gibi iyi yürekli bir insandan böyle bir dalkavukluk beklenmezdi. Çünkü İzzet Paşa'nın gıybetine uğramak muhakkak ve bu dedikodunun etkili olması kuvvetle muhtemel idi.

İzzet Paşa, Sultan Hamid'i Maliye Komisyonu'nu kurmaya ikna için şu sebepleri ileri sürmüştü: Vilâyetlerde tahsil olunan paralar merkezden gelişigüzel gönderilen havalelerle kapatılmakta, bu yüzden birçok suistimaller ortaya çıkmakta, merkeze getirilecek para azalmakta, memurların maaşları ve gereksinimleri genellikle değerince verilmemektedir. Bir komisyon teşkil edilir ve o işler bu komisyona bırakılırsa ödemelerde adalet ve düzgünlüğe riayet edilerek hem suistimalin önü alınmış hem de merkeze para toplanması sağlanmış olur.

İzzet Paşa bu mealde ve Hünkâr'a hoş görünecek istikamette hikâyeler anlatmış, nihayet komisyonun kurulmasına Hünkâr'ı ikna etmişti.

Ancak çok geçmeden komisyon İzzet Paşa'nın şahsi nüfuz ve iradesi altına girdi.

Zihni Paşa'nın vicdanını rahatsız eden hâller ve şahsi menfaatlere hizmet eden suistimaller alabildiğine devam etti. Nihayet Hünkâr komisyonu ilgaya mecbur oldu.

Düyun-u Umumiye

Sultan Hamid, düzenli olmayı çok severdi. Özel hayatına ait meselelerde, dairesinin işlerinde, alışverişinde, gelir ve giderlerini idare noktalarında tam bir düzen ile hareket ettiğini eski emektarları söyler dururlardı. Bu özelliği kendi beyanları ile de teyit edilirdi. Evvelce de yazdığım gibi, şehzadeliliği zamanında kendi dairesinin işlerini düzensizlikten korumak için aylıklarını yüzde yirmi beş eksigiğine Sarraf Zarifi Efendi'ye kırdırmayı usul edinmiş ve bütçesini bu şekilde ele geçen meblağlar

üzerinden tanzim eylemişti. Tarabya üzerindeki çiftliğinin işlerine bizzat kendisi bakar ve başka şehzadeler bu gibi köşk ve çiftliklerini zevk ve sefa, israf ve sefahet için kullandıkları hâlde Abdülhamid Efendi, tam tersine bu çiftlikten gelir sağlamaya ve bu sayede servetini arttırmaya muvaffak olurdu.

Bundan dolayıdır ki tahta çıkışında *Tasvir-i Efkâr* gazetesi kendisi için "idareperver" vasfını kullanmıştı. Saltanatı zamanında Padişah'ın emriyle verilecek bahşışlere mahsus olmak üzere bir Ceb-i Hümayun Dairesi vardı. Bu dairenin sarfiyatı Başmabeyinci'nin emri altında idi. Ceb-i Hümayun Dairesi'ne lüzumu olan meblağlar Hazine-i Hassadan her ay gönderilirdi. Sultan Hamid'in kendisine mahsus olmak üzere aylık dokuz bin altın ödeneği vardı; her ay başında Hazine-i Hassa Nâzırı bu parayı bizzat getirerek Sultan Hamid'e takdim ederdi. Bazı hususî bahşışler, hususî maaşlar ve harem dairesindeki masraflar bu dokuz bin liradan ödenirdi. Veliht Reşad Efendi'nin aylığını aldırmaq için resmî dairelere adam göndermesini ve Reşad Efendi mensuplarının bu vesile ile öteye beriye gidip gelmelerini arzu etmediğinden Reşad Efendi'nin aylığını da bu dokuz bin lira içinden verirdi.

Sultan Hamid tasarrufa riayet ettiğİ için her ay aldığı bu dokuz bin liradan küllî para biriktirmiş olduğı sonradan kasanın incelenmesinden anlaşılmıştı. Bütün idaresini bilen ve giderini gelirine uyduran adamlar gibi Sultan Hamid de borçtan korkar, borçlarını vaktizamanında öderdi. Bazen mabeyinciler vasıtasıyla gerçekleşen sipariş ve satın almalara gelince, bunların faturalarını getirtir ve bedellerini ödeyerek makbuz aldırırdı.

Bu alışkanlık sebebiyle olsa gerektir ki, devlet borçlanmalarının öteden beri aleyhinde bulunurdu. Pek mecbur kalmadıkça borçlanmaya müsaade etmezdi. Sultan Aziz zamanında alınmış olan borçların faizleri verilmemesi yüzünden ortaya çıkan cereyanları ve bunların memleketimize getirdiğı zararları sık sık söylerdi.

Sultan Hamid'in tahta çıkışının başlarında devletin borcu üç yüz milyon altın lira olup Rus Harbi neticesinde istiklâl elde eden mahallere hisseleri ayrıldıktan sonra bizim borcumuz iki yüz on kûsür milyon liraya düşmüştü. Sultan Hamid borç ödemek alışkanlığının tesiriyle bu hususa sürekli dikkat etmiş ve borcun dörtte üçünü ödemeye muvaffak olmuştu. Şu da var ki, devlet gelirlerinin mühim bir kısmı bu borçları ve faizlerini ödemeye tahsis olunduğı ve esasen masrafların tespitinde

gelirlerimiz dikkate alınmadığı için bütçede büyük açık bulunur ve bu yüzden memur ve asker maaşlarının büyük bir kısmı gecikerek birikirdi.

* * *

Sultan Hamid tam manasıyla müstebit ve mutlak bir hükümdar idi. Kendi iradesi her kanunun üzerinde idi, onun arzusuna ve rızasına muhalif bir şey yapılamazdı. “Rıza-yı âli’ye mugayir [Padişah rızasına aykırı]” bir hareket “muktaza-yı kanuna [kanunun gereklerine] muhalif” hareketlerden daha fazla tehlikeyi getirirdi. Bununla beraber Sultan Hamid’in dâhilî siyasette sürekli dikkat ettiği bazı zayıf noktalar vardı ki, vaziyet ve icraatından hiç kimseye hesap vermek mecburiyetinde olmayan Padişah’ın bu noktalarda gösterdiği alâka ve telâş kolaylıkla anlaşılıp yorumlanamazdı.

Bunlardan bir tanesi İstanbul’daki askerın erzak ve kumanya meselesi sayılabilir. Ordularda erzak ve ihtiyaçların noksan kalması veya vaktizamanında verilmemesi nadir değildi. Hâlbuki Sultan Hamid İstanbul’daki Birinci ve İkinci fırkalar ve donanma mensupları hakkında bu tür noksanlara asla müsamaha etmez, bunları ne pahasına olursa olsun ikmal ettirirdi.

Bir akşam geç vakit Bahriye Nâzırı’ndan bir tezkere geldi. Bu tezkerenin meali şu idi: “Maliye Nezareti erzak için belirlenen haftalığı vermediğinden un müteahhidi parasını alamadı, buna karşılık olarak un vermeyi kesti, fırınlarda un yoktur, yarın askere ekmek dağıtılamayacaktır.” Meselenin aciliyetini ve hele Hünkâr tarafından buna verilecek ehemmiyeti anlamak için uzun düşünmeye ihtiyaç yoktu. Böyle bir tezkere gece yarısı veya sabaha karşı gelmiş olsaydı Sultan Hamid’i uyardırmakta bir dakika tereddüt etmezdim. Tezkereyi hemen takdim ettim ve derhâl huzura çağırıldım. Sultan Hamid’i pek canı sıkılmış gördüm.

Bana aynen şu emri verdi:

- Nizamiye ambar ve fırınlarında kâfi miktarda un vardır; bahriyenin ihtiyaçları için hemen şimdi lüzumu kadar un verilsin, fırınlar sabaha kadar çalışsın, sabahleyin mutlaka ekmek yetiştirilip vaktizamanında dağıtılsın. Bu emrim kâfidir, hiçbir bahane ile gecikme kabul etmem.

Emri derhâl Serasker Paşa’ya tebliğ ettim, un verildi, fırınlar çalıştı, ertesi sabah ekmek dağıtıldı.

Hünkâr’ın bu meseleye ne derece ehemmiyet verdiğini bilen Bahriye Nâzırı, ertesi sabah bir tezkere göndererek askerın ekmeğinin temin

edilip dağıtıldığını arz etmişti.

İstanbul halkının ekmek, et ve su gibi ihtiyaçları da Hünkâr'ın dikkatle göz önünde bulundurduğu meselelerden idi.

Özellikle fakir halkın bu tür zarurî ihtiyaçlar yüzünden sıkıntıya düşmesi muhtelif tabakalar arasında dedikodu çıkaracağı ve bundan umulmâdık neticeler çıkabileceğini düşünen Sultan Hamid bunlara sıkı bir alâka gösterirdi. Ekmek narhının beş para inip çıkması, yahut bir mahallede suyun azalıp kalması Saray'ı meşgul edebilecek ehemmiyette meselelerdendi. Bir tarihte kasaplar gemi aزی almışlar, et fiyatını alabildiğine yükseltmişlerdi.

Rus Muharebesi münasebetiyle tedavüle çıkarılmış olan kaimele-rin⁴⁴ kıymeti gittikçe düşmesi ortalıkta darlık ve şikâyetlerin artmasına sebep oluyordu.

Hayvan ticareti yapan celep esnafına bir türlü meram anlatılmıyordu. Halkın mühim bir kısmının et tedarik edememekte olduğu Hünkâr'a arz edilmişti. Sultan Hamid buna hem üzüntü hem de telaş göstererek şu buyruğu verdi:

- Daire-i Askeriye⁴⁵ müteahhitlerinden yeter miktar koyun alınsın, gecedan her kasap dükkânının yanına salaştan bir sergi yapılsın, koyunlar kesilerek bu sergi yerlerinde Şehremaneti⁴⁶ aracılığıyla ve ucuz fiyatla ahaliye et satılsın.

Bu irade kat'î idi. Askerî makamlara ve Şehremaneti'ne derhâl tebligat yapıldı. Ertesi gün halk ucuz fiyatla et tedarikine muvaffak oldu. Kasaplar hiç hatır ve hayallerine gelmeyen bu tedbirin devam ettirilmemesinin kendileri için büyük zarar doğuracağını anlayarak insaf ve itidale geldiler.

İstanbul halkının su ihtiyacı ve özellikle yangın zamanlarında Terkos suyunun kâfi derece ulaştırılması meselesi de ehemmiyetle dikkate alınıyordu. İstanbul'un herhangi bir noktasında yangın haber verilince derhâl Saray'dan işin ehemmiyetine göre bir, iki ve hattâ üç yaver yangın yerine gider, yangının bir an evvel söndürülmesi çalışmalarına iştirak eder, yangın sönmeden Saray'a dönmez ve yangından etkilenen-

44) Kaime: Osmanlı maliyesinde kâğıt para için kullanılan tabir.

45) Dâire-i Umûr-ı Askeriyye: Millî Savunma Bakanlığı ve Harbiye Nezâreti'ne karşılık gelen makam.

46) Şehremaneti: İstanbul'da şehrin temizliği, bakımı ve dirlik düzenliğiyle ilgilenen idâre, İstanbul belediyesi.

lerin miktarı ve ihtiyaçları hakkında malûmat verir. Büyük yangınlarla Sultan Hamid yakından alâkadar olmayı kendine daimî bir meslek edinmişti.

O tarihlerde Hayreddin Paşa Sadrâzam idi. Sultan Hamid halkın bu şikâyet ve ıstırabı ne gibi neticeler doğuracağını tahmin etmişti. Hem bu neticelerin ortaya çıkmasına meydan vermemek, hem de halkın sıkıntısını giderip memlekette bir hoşnutluk havası yaratmak için kaime kıymetlerinin değer kaybetmekten korunması düşünülerek bir çare sunulması emredilmişti. Hayreddin Paşa işi uzattı, hâlbuki onun bu işteki düşüncesi ile Hünkâr'ın bakış açısı arasında büyük fark vardı. Sadrâzam için nihayet bir malî tedbir derecesini geçmeyen kaime meselesi, Sultan Hamid için esaslı bir siyaset idi. Kaime kıymetlerinin sürekli düşmesi milletin ıstırabını gitgide arttırarak hiç istenilmeyen bir akıbet doğurabilirdi. Babialinin tembelliği yüzünden işin uzaması Sultan Hamid'i bizzat tedbir arayışına sevk etti ve gerek İstabl-ı Âmirede, gerek ötede beride bulunan gümüşleri toplatarak mecidiye ve gümüş sikke darp ettirdi ve altın akçe hazırlattı. Bu tedbir tamam olunca bir gün içinde altın ve gümüş para tedavüle çıkarılarak kaime para ortadan kaldırıldı.

* * *

Balkanlar'da Rus siyasetinin Avusturya siyasetiyle daimî bir mücadele hâlinde bulunduğu ve muhtelif mıntıklalarda bu iki siyasetten her birinin diğeri aleyhine propaganda yaptığı malûmdur. Viyana Kabinesinin Sırp hükûmetine karşı güttüğü baskı siyaseti Petersburg Kabinesinin Sırpıları himaye siyaseti ile çarpışmaktan bir an geri durmazdı. Balkanlar'da bu iki siyasetten birinin nüfuzuna hâlel gelmesi diğeri siyasetin üstünlük kurması ve taraftarlarının çoğalması demekti. Bir aralık Rumeli'de bir Rus konsolosu katledilmişti. Petersburg Kabinesi bu suikastı Viyana Kabinesinin tahriklerinin eseri olarak algıladığına şüphe yoktu. Bu hâdisenin karşılığı olmak üzere Petersburg Hükûmeti Babialî'yi sıkıştırmaya başladı. Balkanlar'ın o kısmında Rus nüfuzunun tekrar sağlanması ve konsolosun katli dolayısıyla üstün bir mevki kazandığı farz edilen Avusturya nüfuzunun genişlemesinin önlenmesi için konsolosu katledenlerin şiddetle cezalandırılması talep olunuyordu. Metroviçe Kaymakamı Said Bey -ki Kara Said Paşa namıyla tanınmıştır- bu cezaları icraya memur edildi. Petersburg Kabinesi Babialinin iyi niyetine ve konsolosun katlinde dahli olmadığına kanaat getirmişti. Ancak nüfuz ve itibarın iadesi meselesi, Petersburg Hükûmeti'ni baskı siyasetinde ileri

götürüyordu. Tam bu sırada Manastır Rus Konsolosu da bir jandarma neferi tarafından martin kurşunu ile öldürüldü.

Bu hâdisenin ayrıntılarına girişmeden evvel malûm olmalıdır ki Petersburg ve Viyana hükûmetlerinin Rumeli vilâyetlerine gönderdiği konsoloslar hususî talimatla geldiklerinden mesele çıkarmak ve çiban-başı⁴⁷ koparmaktan geri kalmazlardı. Bunların mesailerinin bütün hedefi hükûmetlerinin ikide bir Rumeli işlerine müdahalesini gerektirecek meseleler yaratmak ve Makedonya üzerinde Rus ve Avusturya nüfuzunun tesirini sürdürmektir. Manastır'daki jandarmanın bir kurşunla telef ettiği konsolos bu tür karıştırıcı, şamatacı insanlardan idi. Hâdisi şöyle olmuştu: Rus konsolosu bir gün gezinti münasebetiyle sokağa çıkar, yolu bir karakol önüne düşer, kapıda nöbet bekleyen jandarma kavassız⁴⁷ dolaşan bu zatın konsolos olduğunu bilmediği için selâm durmaz, konsolos bundan hiddetlenerek jandarmaya yaklaşır, niçin selâm durmadığını haşin bir lisanla sorar, jandarma neferi kendisinin konsolos olduğunu bilmediğini söyler, bir Rus konsolosunun nasıl olup da tanınmadığına büsbütün hiddet ederek konsolos elindeki kamçı ile jandarmanın suratına vurur. Askerlik haysiyetine bu şekilde hücum edilen bu jandarma bir Arnavut delikanlısı idi. Konsolosun bu ağır hakaret ve saldırisı karşısında soğukkanlılığını kaybederek tüfeği ile nişan alır ve bir kurşunla konsolosu yere serer.

Daha Metroviçe Konsolosu'nun katli hâdisesi Petersburg Kabinesi'ni tatmin edecek derecede bastırılmamış iken Manastır Konsolosu'nun bir jandarma neferi tarafından katli Rusya Hükûmeti'ni büsbütün gazaba getirmişti.

İstanbul'daki Rus Sefiri pek şiddetli girişimlere başladı. Rusya Hükûmeti konsoloslara karşı yapılacak ihtiram merasimine dair talimatta yanlışlık bulunmasının bu hâdiseye sebep olduğunu ileri sürerek o tarihte Manastır vali ve kumandanlığında bulunmuş ve sonradan Sadaret makamını da işgal etmiş olan Ali Rıza Paşa için de haysiyet kırıcı taleplerde bulundu. Cenaze merasimine büyük üniforma ile bütün askerî ve mülkî erkânın katılması, katilin idamı, maktulün ailesine büyük bir tazminat ödenmesi Rus Hükûmetinin talepleri arasındaydı. Hakikatte jandarmanın hiçbir kabahati olmadığı gibi ihtiram merasimi talimatnamesinde de bir yanlışlık yoktu. Valinin karakollara verdiği talimat, yan-

47) Kavas: İç güvenlik ve asayişini sağlamak üzere daha çok elçiliklerde görevlendirilen silâhlı muhafız.

larında kavas bulunduğu hâlde karakol önünden geçen konsoloslara selâmlama merasimi yapılması merkezinde idi. Hâlbuki o gün Manastır Konsolosu yanında kavas olmadığı hâlde tek başına karakol önünden geçmiş ve jandarma neferi kendisini tanımadığından tabîi olarak selâm durmamıştı.

Konsolos'un katli Rusya Hükûmeti'ni o derece hiddete getirmiş, İstanbul'daki Rus sefiri o kadar şiddetli girişimlerde bulunmuştu ki, jandarma neferinin idamı gibi çok acı bir akıbete bile rıza gösterilmiş ve Konsolos'un cenaze merasimi en yüksek bir özür manasına gelecek şekilde yapılmış, ailesine de büyük bir tazminat verilmiş idi. Vali Ali Rıza Paşa hakkındaki talebe gelince, bunu kabul etmek askerî rütbe taşıyan bir zatın şeref ve haysiyetini kırdırmak olacaktı. Rusya Hükûmeti bu noktadaki talebinde ısrar ediyordu. Petersburg Kabinesinin maksadı vali ve kumandan aleyhine bir cezalandırma tertip ettirerek o bölgede Rus nüfuzunun kuvvet ve ehemmiyetini göstermekti. Buna mahal kalmamak için Ali Rıza Paşa Trablusgarb'a gönderildi ve hemen hareketi için emir verildi.

Bütün bunlar idare-i maslahat [geçıştirme] siyasetinin neticelerinden idi. Ancak bu siyasetin müstakil bir devlete yakışacak şey olmadığı da aşikâr idi.

Bir Jurnal Maskaralığı

Jurnalcilik bir aralık o raddeyi bulmuştu ki, Hünkâr'a yaranmak veya herhangi bir külâh kapmak için en akla sığmayacak maskaralıklar da jurnal şeklinde Padişah'a arz edilir, hiçbir kıymet ve niteliğı olmayan alçaklar tarafından da jurnal verilir ve bu jurnaller bazen bütün bir yazışma silsilesi açardı.

Evvelce de yazdığım gibi, Hırka-i Saadet ve bayram alayları jurnalcilerin marifetlerini göstermeye en çok yarayan vesileler idi. Bu alayların icrası günü yaklaşınca jurnalciler faaliyete geçerler, hayalhanelerinde uydurdukları çeşit çeşit yalanlarla hem Sultan Hamid'in vehmini tahrik, hem de menfaatlerini temin ederlerdi.

Bir sene Hırka-i Saadet'e birkaç gün kala "sadık muhbir" imzasıyla bir telgraf gelmişti. Bu telgrafta "pek mühim maruzatı olduğundan İstanbul'a çağırılması" istirham olunuyordu. Bu yolda maruzat ile vilâyetlerden İstanbul'a adam getirildiğı çok kez görülmüştü. Konya'dan telgraf

çeken “sadık muhbir”in maruzatının Hırka-i Saadet alayı ile alâkadar olduğu ve bu adamın mutlaka bu işe ait bir haber vereceği anlaşılmakta idi. Telgraf Padişah’a arz olundu. Valiye bir emir gönderilerek “sadık muhbir” her kim ise harcırahı ödenerek İstanbul’a gönderilmesi tebliğ olundu. İki gün sonra telgraf sahibi geldi. Maruzatının ne olduğu hakkındaki soruya cevaben: “Hırka-i Saadet Dairesi’ne gidilirken bahçenin yol üzerindeki set duvarı içinde göze görünmeyecek bir mahalle bomba yerleştirilmiş olduğunu ve Zât-ı Şâhâne bunun önünden geçerken infilâk ettirileceğini, kendisi Saray kilerinde hizmetli iken bu tertibi haber alıp padişah huzuruna arz için müracaat ettiği hâlde kilercibaşı tarafından çıkarılarak Konya’ya sevk olunduğunu” söyledi.

Kilercibaşı Osman Bey, Sultan Hamid’e tahta çıkmasından evvel bağlılık sunmuş kullarından idi. Bir aralık hayli beğenirlik ve ikbale mazhar olmuş iken İkinci Kilerci Hüseyin Bey birden parlayarak kendisi gözden düştüğü için, bundan doğan güceniklikle bir suikast tertibine dâhil olması muhtemel görüldü. Osman Bey zevk ve rahatını sever, gürültülü işlerden çekinir bir zat olmak bakımından, velev beğenilirliğini geri kazanmak için de olsa, macera arayan hareketlerde bulunmayacağı herkesin malûmu idi. Ancak “sadık muhbir”in maruzatı Hırka-i Saadet alayına dair, Hünkâr’ın bu husustaki vehmi de malûm olduğundan Zât-ı Şâhâne adı geçen zatı sorgulamaya İzzet Paşa ile beni memur etti. Osman Bey o aralık hasta bulunuyordu. Buna rağmen evine haber göndererek saraya çağırdık. Osman Bey gibi Hünkâr’ın hizmetine hayatını vakfetmiş eski bir emektarı sorgu sandalyesine oturtmak ve velinimetine karşı suikast töhmetiyle zan altında bulundurup ona göre sual sormak çok acı bir şeydi. Osman Bey’in öyle bir suikastten hattâ haberdar bile olmadığında şüphem yoktu. Böyle bir emektarı sorgu niteliğinde suallerle üzüp ümitsizliğe düşürmek onun sağlık durumunu birdenbire fenalaştırabilirdi; esasen hasta yatağından kalkıp gelmiş idi. Güçlkle nefes alıp veriyordu. İş iyi yönetilemezse ansızın bir üzüntüyle ölmesi ihtimali de vardı. Bundan dolayı sorgu için değil de sadece bir mesele hakkında malûmatına müracaat için Saray’a gelmesini rica ettiğimizi söyleyerek o “sadık muhbir” denilen herifin kim olduğunu sorduk. Osman Bey bu adamın Saray kilerinde hizmetli iken Reşad Efendi dairesiyle alâkası anlaşılarak kendisinin emriyle Konya’ya gönderildiğini ifade etti. Esasen Hünkâr’ın vehmine dokunabilecek nokta bu idi. Reşad Efendi dairesiyle az çok alâkası olan bir adam Hırka-i Saadet alayının güzergâhında bir suikast tertibatından haberdar oluyor, bunu kilercibaşıya bildiriyor,

kilercibaşı bu haberi Padişah’a arz etmiyor, muhbiri Konya’ya gönderiyor. Sultan Hamid’in evhamlı mantığı kendi kilercibaşısının Reşad Efendi ile iş birliği yaptığına ve ona hizmet ettiğine hüküm vermekte hiç tereddüt etmezdi. Bu öyle nazik bir mesele idi ki, herhangi bir zatın otuz kırk seneden beri yanında bulunması ve ekmeğini yiyerek yetişmiş olması, sadakat ve bağlılığını ispatlamış olması gibi düşünceleri silip süpürüp götürebilirdi.

Osman Bey’in yukarıdaki ifadesinden sonra o “sadık muhbir” denilen adamın bir suikast tertibatından kendisine bir şey açıp açmadığı hakkındaki sualimize karşılık Osman Bey, çok samimi bir telâş ve yemin ile bilgisi olmadığını beyan etti. Osman Bey’in beyanatının doğru olduğunda zerre kadar şüphe yoktu. Ancak Hünkâr’ın vehmini gidermek ve Konya’dan gelen ihbarın yalan olduğunu ispat için İzzet Paşa ile birlikte Hünkâr’a muhbirin söylediği mahalde araştırma yapılmasını teklif ettik. Hünkâr razı oldu, hususî yaverlerden Tatar Şakir Paşa’yı gönderdik. Şakir Paşa gidip geldiğinde öyle bir şey görmediğini arz etti. Hünkâr’a kanaat geldi. Esasen biz bu tedbirlere başvurmadan evvel Osman Bey’i hanesine göndermiştik. Öyle zannederim ki nasıl büyük bir felâket uçu- rumunun kenarına gelmiş olduğunu ve mühim bir sorgulama maksadıyla Saray’a çağırıldığını hissetmemiştir. Biz bu noktaya azamî derece dikkat etmiştik. Konya’dan gelen herifin ihbarları yalan ve kendisinin hakikaten ahlaksız olduğu sabit olmakla beraber, Sultan Hamid her ihtimale karşı teyakkuzda bulunmuş olmak için Hırka-i Saadet alayının icrasından bir gün evvel Şakir Paşa’nın Topkapı Sarayı’na gidip geceyi orada geçirmesini ve güvenlik tedbirlerinin arttırılmasını emretti; öyle de yapıldı.

Konya Vilâyeti gerek Mevlevî Çelebi Efendi’nin merkezî ikameti olması ve gerek Reşad Efendi dairesi mensuplarından birçoklarının o vilâyet dâhilinde oturması hasebiyle oradan gelecek bu gibi haberlere hususî dikkat ve ehemmiyet verilirdi. Reşad Efendi’nin Mevlevî tarikatına mensup olması dolayısıyla Konya’daki Çelebi Efendi’nin ve tüm Mevlevîlerin gözetim altında tutulduklarını evvelce yazmıştım.

Konya’da oturup da Saray’a hoş görünmek isteyenler bu fırsattan çoğu kez istifade edegelmışlerdir. Bir ramazan günü idi, Konya Valisinden şifreli bir telgraf aldık:

Bu telgrafta Konya Mevlevî dergâhı aşçıbaşısının İstanbul’a hareket ettiği yazılıyordu. Buna hayretler ettim. Bir vilâyetin işlerini yürütme

bahsinde en yüksek memur olan valinin, bir aşçıbaşının seyahati meselesini şifreli telgrafla Saray'a bildirmesi ve bu adi haberle telgraf tellerini meşgul etmesi hayret ve şaşkınlıktan başka ne şekilde karşılanabilir-di? Ancak şurasını ilâve etmeliyim ki, bu vali vaktiyle Daire-i Kitâbet'te bulunmuş, buradan terfi ve ödüllendirme suretiyle Konya Valiliği'ne yükselmişti.

Bu zat Konya Mevlevî Şeyhi'nin Yıldız Sarayı'nda nasıl karşılandığını ve Saray'ın mizacını elbette biliyordu. Konya Mevlevî Şeyhi'nin aşçıbaşısı İstanbul'a gelip başka bir işgüzar tarafından daha evvel Saray'a malûmat verilirse kendisinin bu husustaki dikkatsizliği göze çarpar düşüncesiyle atik davranmış ve şifreli telgrafla durumu arz etmişti. Zamanın siyasi terbiyesi bununla yoğrulmuş olduğundan ve bu gibi hareketler birçok kimseleri ikbale götürdüğünden Konya Valisi'nin telgrafı hayret verici görülmekle beraber, devre göre tabîî işlerden sayılırdı.

* * *

Süleyman Nazif merhum, ikamete memur edilme yoluyla Bursa Mektupçuluğu'nda senelerce müddet kalmıştır. Sultan Hamid'in bu şekilde öteye beriye yerleştirdiği fikir ve kalem erbabı, bulundukları mahallerde ilelebet kalmaya mahkûm ve bu vaziyet herkesçe malûm iken Bursa'ya yeni giden bir vali Saray'a bir kâğıt göndererek "mektupçuluğun emniyet ve itimat mevkii olduğundan ve Süleyman Nazif Bey'in ise bu itimada liyakati bulunmadığından" bahisle azlini arz etmişti. O vali bu türden maruzatın desteklenmediğini bilemez değildi; ancak onun maksadı Süleyman Nazif Bey'i azlettirip yerine başkasını getirmek değil, Süleyman Nazif gibi hürriyetçilerle anlaşılamayacağını göstererek Hünkâr'ın yakınlık ve iltifatını temin etmektir.

Bu yazısı cevapsız kalınca vali telâşa düştü; çünkü o maruzatından maksadı Süleyman Nazif Bey'i Bursa'dan kurtarıp İstanbul'a getirtmek olabileceği yolunda bir zan uyandırabilirdi; bu da vali için felâket sebebi olabilirdi. Vali derhâl ikinci bir yazı göndererek Süleyman Nazif Bey'in azlini tekrarlayıp hâl ve hareketleri gözetim altında bulundurulmak için bir maaş tahsisıyla Bursa'da ikamete memur edilmesini teklif etti. Ancak her işte statûkonun muhafazası taraftarı olarak Sultan Hamid, Süleyman Nazif Bey'i değiştirmede ve Bursa Mektupçuluğu'nda bıraktı. Aynı vali Sultan Hamid'e hoş görünmek ve onun arzusuna aykırı durumları gözlemekle meşgul bulunduğunu göstermek için Konya Valisi Ferid Paşa'yı da jurnal etmeyi unutmaz, Ferid Paşa'nın Konya Reji Müdürü

vasıtasıyla Avrupa'dan yasaklı gazeteleri getirtmekte olduğunu ara sıra bildirirdi. Bir zatın dediği gibi, bunlar o zaman esen hava idi ve birçok kimseler bu havadan gıda alır, Yıldız Sarayı da bu havadan hoşlanırdı. Zaman değişince hava da değişti ve bütün o hâller tarihin huzurunda birer alay ve kınama mevzuu oldu.

Sürgün Siyaseti

Sultan Hamid İstanbul'dan birçok kimseleri jurnaller üzerine vilâyetlere uzaklaştırmıştı. Bunlardan bir kısmı hiçbir vazifeyi haiz olmayarak sadece bir maaşla ikamete memur edilirler, bir kısmı da memuriyetle gönderilirlerdi. Sorumluluklarında bir vazife ve memuriyet bulunarak gönderilenler başka vilâyet veya memuriyette iyi iş görecektik kabiliyetle olsalar bile bunları önermeye kimse cesaret edemezdi. Bir kimsenin sürgün olarak vilâyetlerde herhangi bir memuriyete tayini, o kimsenin orada uzun müddet kalması demekti. Bu gibi insanları ikamete memur edildikleri yerden başka bir yere nakletmek kendileri üzerindeki olumsuz sıfatı yavaş yavaş unutturabileceği ve günün birinde bunların İstanbul'a da gelmelerine yol açabileceği için uygun görülmezdi.

Mesela, Müşir Feyzi Paşa'dan sonra Yemen'deki durumun kötüleşmesi üzerine oraya askerî yetkililerden muktedir bir zatın tayini lâzım gelmişti. Daha sonra münasip bir müşir gönderilmek üzere, şimdilik orduya Erkân-ı Harbiye Reisi sıfatıyla muktedir bir zatın Komisyon-ı Askerî'ce seçilip arz edilmesini Hünkâr buyurmuştu. Bu emri Komisyon'a tebliğ ettim. Günler geçtiği hâlde bir türlü seçim yapılamıyordu. Bizat Komisyon'a gittim, sebebini sordum. Cevaben: "Münasibini bulduk amma arz edemiyoruz." dediler. Şaşırdım. "Kimlerden?" diye sordum. Üç isim söylediler ve bunlar içinde en muktediri Şam'da Erkân-ı Harp Kaymakamı İzzet Bey olduğunu da ilâve ettiler. Bu zat eski Sadrazam İzzet Paşa idi. Ancak bu tarzda gönderilmiş, yani yakasına olumsuz bir hafta yapıştırılmış olduğu için Komisyon-ı Askerî cesaret edip de arz edemiyordu. İsmi aldım, arz ettim, rütbe terfii ile memuriyeti emredildi ve usul üzere tebligat icra olundu. Ertesi gün durumu Komisyon-ı Askerî'ye söylediğim zaman azaların üzerinde hâlâ çekinme eserleri görülüyordu. Bu da gösteriyor ki Hünkâr'ın vehmini iyi yönetmek mümkündür. Bundan dolayı, Sultan Hamid'in tarihini yazanlar onun fıtrat ve kabiliyetini muhakeme ederlerken onu çileden çıkaranların mesuliyetini de unutmamalıdır. Sultan Hamid'in çevresi başka türlü olsaydı

onun siyaseti değişir miydi değişmez miydi pek bilemezsem de, Sultan Hamid üzerinde bu çevrenin hayli etkili olduğunu tereddüt etmeksizin iddia edebilirim.

Sadrâzam Cevad Paşa'nın sadareti zamanında ve benim Başkitâbete tayinimden önceki bir tarihte cereyan etmiş bir hâdiseden tesadüfen haberdar olmuşum. Bu hâdise yukarda beyan ettiğim vaziyeti izaha yardımcı olacak nitelikte olduğu için yazmak isterim. Hünkâr'ın buyrukları biri "resmî" ve diğeri "hususî" tâbir olunan tezkerelerle tebliğ edilirdi. Nitelik bakımından bu iki tebliğ tarzı arasında bir fark olmamak lâzım gelirse de, isimlerinden de anlaşılacağı üzere birinci kısım tebligat büsbütün resmî sayılırdı. Cevad Paşa'nın sadareti zamanında Bağdat ve Suriye defterdarlarının yerlerinin değiştirilmesi hakkında bir padişah buyruğu çıkarılmış ve bu emir Sadaret makamına bir hususî tezkere ile tebliğ edilmiş idi. Bu emrin hususî tezkere ile tebliğ olunması, o iki defterdarın yer değiştirmelerinin Padişah'ın isteği olduğuna bir işaret ve bundan sonra yapılacak şey usul üzere bir tezkere ile durumun Sadaret makamınca arz edilip bildirilmesinden ibaretti. Cevad Paşa böyle hareket etseydi, yani padişah buyruğunu Maliye Nâzırı'na bildirerek o yol ile bir izin sorma tezkeresi düzenleyip arz etseydi, yolu ile hareket etmiş olurdu. Hâlbuki Cevad Paşa böyle yapmamış, hususî tezkere ile tebliğ olunan padişah buyruğunu kat'î ve nihaî nitelikte kabul edip Bağdat ve Suriye defterdarlarının yer değiştirmeleri işlemini uygulamaya koyarak ilân etmişti.

Sadaret Müsteşarı resmî işlemlerin tâbi olduğu usulü bildiği için, tezkerenin resmî olmayıp hususî olduğunu ve hususî tezkerelerle gelen buyruklar üzerine yapılacak işlemin bu olmadığını Sadrâzam'a ifade edince Cevad Paşa: "Padişah buyruğudur, tezkerenin hususî veya resmî olması emrin nitelik ve kesinliğini değiştirmez." demiş ve ertesi gün Saray'a geldiğinde "Padişah buyruğunu alınca icra ve ilân ettim ve müsteşarın ihtarına rağmen bu yolda hareketi sadakat vazifesi bildim." yolunda maruzatta bulunmuştu. Cevad Paşa böyle yapmayıp hususî tezkerelerle tebliğ olunan buyrukların uygulamaya koyulması için öteden beri mevcut olan usule riayet etseydi, Hünkâr buna hiçbir şey demezdi. Ancak Cevad Paşa'nın hareket tarzının Sadrâzam'ın sadakat ve itaatini göstermek bakımından Hünkâr'ın hoşuna gideceği tabî idi. Nitekim öyle oldu ve Cevad Paşa'nın bu hareketine mükâfat olarak kendisine Yaver-i Ekremlik unvanı verilerek Hazine-i Hassadan yüz elli altın

maaş tahsis olundu. Bu hâdise ibrete şayandır.

Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi bir tarihte Viyana'dan gayet zarif bir avize sipariş edip getirtmişti, avizenin konşimentosu Reşad Efendi isminde bir komisyoncunun namına düzenlenmiş ve avize bu ada gönderilmişti.

Veliaht Reşad Efendi ile münasebeti olmak şöyle dursun, onun adaşı olmak dahi caiz olmadığından "Reşad" adlıların "Neşet" diye çağrılıp hattâ o şekilde imza attıkları ve keza Sultan Murad'ı hatırlatmamak için "Murad" adlılara "Mir'at" denildiği o devri idrak etmiş olanların malûmudur. Şeyhülislâm Efendi'ye ait olan avizenin Reşad isminde bir komisyoncu namına ulaştığını gören işgüzar gümrük memurlarından biri derhâl bir jurnal yazarak, "Veliaht Reşad Efendi'nin Viyana'dan bir avize satın alıp Şeyhülislâm Efendi'ye hediye ettiğini" arz etmişti. İşin garabetine bakınız ki, soruşturulunca o günlerde gümrükten çıkarılan bir avizenin Meşihat kapısına gittiği anlaşılmıştı. Bu ihbarı takip eden cuma günü Zât-ı Şâhâne, camide âdet olduğu üzere Şeyhülislâm Efendi ile görüştüğü sırada ulu orta avizelerden bahis açar. Cemaleddin Efendi hiçbir lüzum ve münasebet yokken Hünkâr'ın avizeden bahsetmesine hayrette kalır ve üç gün evvel Viyana'dan getirtmiş olduğu avizeden Sultan Hamid'e haber verildiğini anlayarak Cuma selâmlığını müteakip hanesine döndüğünde zikredilen avizeyi kâhyasına verip Zât-ı Şâhâne'ye takdim eder.

Cemaleddin Efendi zeki bir zat olduğundan vaziyeti derhâl kavramış, Hünkâr da bundan memnun kalarak kâhya efendiye mühim miktarda bahşiş vermişti. Sonradan soruşturma derinleştirilerek jurnal sahibinin ihbarının yalan olduğu ve avizenin Reşad isminde bir komisyoncu aracılığıyla getirildiği anlaşılmış ve ilk telâş ortadan kalkmıştır. Cemaleddin Efendi kâhyanın yüksekçe bir bahşişe nail olduğunu ve Saray'dan memnun bir şekilde döndüğünü görünce, "Kâhya efendi! Bizim avize size ışık verdi." diye lâtife etmiştir.

Bu vaka jurnalciliğin nerelere kadar götürüldüğünü ispata delildir. Sultan Hamid gibi bir padişahın şeyhülislâmı, Reşad Efendi gibi her hâl ve hareketi gözetim altında tutulan bir veliahtın semtinden gelecek rüzgârdan bile korkarken ondan hediye kabul etmesi her yönüyle ihtimalden uzak olduğu hâlde, Reşad isminde bir komisyoncunun getirdiği avizenin Şeyhülislâm dairesine gitmiş olmasını jurnal mevzuu yapanlar vardı. Garibi şu ki bu jurnal yırtılıp atılmıyor, sahibi çağırılıp yalancılık

ve iftiracılık suçuyla cezalandırılmıyor, tam tersi bu tür işlerde dikkatli davrandığı için ödüllendiriliyor. Bu kadar müsait bir muhitte jurnalcilik elbette bütün bereketiyle gelişip büyüyecekti.

* * *

Sultan Hamid'in son on beş senelik saltanat devrinde jurnalciliğin gördüğü rağbet, yalnız bu yolda mutluluk ve yükseliş arayan ufak insanları değil, devlet büyüklerini de aynı yol üzerinde ve yekdiğeriyle müsa-baka edercesine hizmet sunmaya teşvik eder olmuştu. Tophane Müşiri ve Mekâtib-i Askeriye Nâzırı Zeki Paşa, siyasi ve askerî malumat sahibi bir zat diye tanınmıştı. Zeki Paşa uzun müddet bu iki mühim vazifeyi ifa etmişti. Çok zengin bir kütüphaneye sahip, çeşitli bilim dallarında mahir ve aynı zamanda askerî rütbelerin en yükseğine nail olan bu zat bile Hünkâr'a havadis yetiştirmek illetinden nefsinin kurtaramamıştı. Dâhilde kendi istihbarat vasıtaları aracılığıyla aldığı haberleri ve hariçten Avrupa gazeteleri yoluyla öğrendiği hadiseleri Hünkâr'a bildirir, bu hususta başkalarından geri kalmayı istemezdi. Öyle anlatırlardı ki, dâhile ait ve jurnala mevzu teşkil edebilecek olan herhangi bir haberi kendisinden evvel başka birinin Hünkâr'a yetiştirmiş olduğunu öğrenince, geç kaldığı düşüncesiyle üzülmür ve bu vesvese ile başına soğuk su döktürürmüştü.

Türkçe'de bir atasözü vardır: "Sakınan göze çöp kaçar." derler. Bunun gibi Zeki Paşa da padişah arzusuna uygun harekette bulunmaya son derece itina gösterir bir zat olduğu hâlde günün birinde hayli mühim bir tehlike atlatmıştı. Malûm olduğu üzere bayram günleri beş vakitte atılan toplar bayram arifesinde ikindiden başlar, bayramın son günü ikindi vakti nihayet bulur.

Bir bayram arifesinde ikindi vakti atılmak lâzım gelen toplar Tophaneninin depolarından cephanenin geç çıkarılması sebebiyle gecikmiş ve ikindi ile akşam arasında vakitsiz bir şekilde atılmaya başlamıştı.

O vakitler gerek sipariş üzerine Avrupa'dan getirilen ve gerek Zeytinburnu fabrikasında imal edilen yanıcı mühimmat Tophane depolarına konulur ve buyrulmadıkça bir tarafa çıkarılamazdı. Mevzubahis bayram için cephanenin çıkarılmasına müsaade edilmesi hakkındaki izin sorma tezkeresinin cevabı geç çıktığından cephanenin vaktinde yetiştirilmemiş ve tam ikindi ezanıyla beraber atılması lâzım gelen bayram topları akşama doğru atılmıştı. Haddizatında hiçbir ehemmiyeti ve manası olmayan bu hâdise, bazı jurnalcilere fesat çıkarma vesilesi olmuş ve bunlar Sultan Hamid'e takdim ettikleri jurnallerde böyle vakitsiz top atılmasının halk

arasında saltanatın el değıştirmesi ve yeni padişahın tahta çıkış alâmeti gibi anlaşıl原因 hayret uyandırdığını yazmışlardı.

Bu meselenin soruşturulmasından çıkan netice şu idi: Bayram topları muhtelif mevkilerde atılıyor, her mevkideki topların cephanesi tophane deposundan gönderiliyordu.

İkinci Fırka Kumandanlığı'na bağı olan bir mevkide toplara ait cephanenin ulaşması gecikince topçu zabiti, vaziyeti Kumandan Paşa'ya arzetmiş, Kumandan Paşa "Ne vakit cephane gelirse o vakit atarsınız." demiş.

Bu konuşma ikindiye yakın cereyan etmiş, ikindi ezanı vakti erişince cephanelerini vaktizamanında almış olan bazı mevkilerden ikindi topu atılmış, İkinci Fırka'nın cephanesi geç gelmiş ve gelir gelmez topçu zabiti, Kumandan Paşa'dan aldığı emre binaen topu attırmış; bunu işiten diğer mevkilerdeki topçu zabitleri İkinci Fırkadan top atıldığına göre kendilerinin de buna uyarak tekrar top atmaları icap edeceğine hükmetmişler, bunlar da top attırmışlar, kısacası Tophane depolarının bir gecikmesi sebebiyle İstanbul ufukları ikindi ile akşam ezanı arası hayli sarsılmıştı. Gerek bu vakitsiz toplar, gerek jurnalcilerin yalanları Zeki Paşa'yı fena hâlde korkutmuş, o gün biçare adam bir hayli azap ve ısırtırap çekmişti. Zeki Paşa'nın telâş ve ıstırapa düşmekte hakkını teslim etmelidir; çünkü bu hâdise Zeki Paşa'yı bir kumandanlığa veya ikamete memur sıfatıyla uzak bir vilâyete göndertmeye kâfi gelebilirdi.

Arabistan Siyaseti

Sultan Hamid'in Irak, Yemen gibi uzak memleketler hakkında uyguladığı hususî bir siyaset vardı ki bunun adına "müstemleke siyaseti" denilebilirdi. Buraların halkı memleketin diğer kısımlarında oturanlar gibi ve aynı kanun ve şekillerle idare olunamayacağını takdir etmiş olan Sultan Hamid, ora ahalisinin kabiliyetlerine göre bir idare sistemi kabul etmişti.

Irak taraflarında Hâil nam mevkide nüfuz ve kudreti bakımından pek büyük bir şöhreti olan İbnürreşid vardı. İbnürreşid'in kuvveti ve taraftarları çok olduğundan Sultan Hamid bunu kendi tarafına çekmek için İbnürreşid hakkında pek gönül alıcı muamele ederdi. İbnürreşid ile daimî temas ve münasebette bulunmak için İstanbul'a güvenilir bir adamını göndermesi uygun görülmüştü. İbnürreşid bu vazifeye Reşid

isminde birini memur etmişti. Hünkâr bu zata paşalık unvanını verdi; kendisi Maçka'da bulunan misafirhanede ikamet ettirildi; Saray mutfağından sabah akşam yemekleri giderdi. Reşid Paşa'dan sonra yerine başka bir zat geldi, o da aynı muameleyi gördü.

• İbnürreşid ile gerektiğinde doğrudan doğruya haberleşebilmek için kendisine Saray'daki Hususî Şifre Dairesinden bir şifre anahtarı gönderilmişti. Bir zamanlar Kuveyt sahilindeki Mübareküssabah'ı oradan kaçırmak ve Bağdat hattının son noktası olan Kuveyt'i İngiliz nüfuzundan kurtarmak için İbnürreşid, Sultan Hamid'in bir emriyle ve bütün kuvvetleriyle harekete geçmiş idi.

İbnürreşid Zât-ı Şâhâne'ye hürmetlerini sunmak için 1322 (1906) tarihinde Hâil'den İstanbul'a hususî bir heyet göndermişti. Bunlar İbnürreşid kabilesinin muteber şeyhlerinden seçilmişlerdi. Bu heyet İstanbul'a gelince güler yüzle karşılandı, hürmetle ağırlandı. Bu heyet İbnürreşid tarafından Zât-ı Şâhâne'ye takdim olunan iki Arap atı ile bazı hediyeleri de iletmeye memur bulunuyorlardı. İstanbul'a ulaşmalarının üçüncü günü Sultan Hamid heyeti kabul etti. Kendileriyle kabileleri âdetince selâmlaştı, ellerini sıktı, bir tercüman vasıtasıyla hayli görüştü, atları ve hediyeleri görerek memnuniyet beyan etti, kendilerine sırmalı ve ipekli hil'atler hediye edilip giydirildi, nişan verildi, bahşış dağıtıldı ve huzura kabulden önce hazırlanan ve her biri sırmalı ve süslü kitap cüzdanı içinde birer mushaf-ı şerif hediye edildi. Huzura kabul o şekilde tertip olunmuştu ki bir müddet sonra ikinci namazı vakti erişmiş bulunuyordu. Hep birlikte namaz kılındı. Gerek gördükleri ikram ve iltifattan ve gerek Padişah ve Halife'nin yanı başında namaz kılmaktan çok duygulandılar. Dönüşlerinde çok sevinçli görünüyorlardı. Hünkâr'ın maksadı, kabileleri üzerinde nüfuzları bulunan ve İbnürreşid'e bu hâli nakil ve hikâye edecek olan heyeti tamamen elde ederek bağlılıklarını güvence altına almaktı.

Diğer taraftan Necid taraflarında İbnüssuud vardı. İbnürreşid ile İbnüssuud arasında mahallî ihtilâflar eksik olmazdı. Ancak İbnüssuud'un kuvvet ve nüfuzu da ihmale gelmediğinden Sultan Hamid, İbnürreşid'e iltifat ve gönderdiği heyeti özel bir merasimle kabul etmeden evvel İbnüssuud'a gayet kıymetli ve süslü yeşil bir hil'at ile birinci rütbeden mecidi nişanı göndermiş ve bunları bizzat İbnüssuud'a vermeye Necid Mutassarıf'ını memur etmişti. İbnüssuud bundan son derece etkilenecek bir teşekkür yazısı yazmış ve yine Mutassarıf vasıtasıyla Zât-ı Şâhâne'ye

takdim eylemişti. İbnürreşid'le İbnüssuud arasındaki ihtilâf devam edegel-diği hâlde Sultan Hamid iki tarafı idare siyaseti sayesinde bu ihtilâfı mahallî bir sahada bıraktırmaya muvaffak olmuştu. Duyduklarına göre İbnürreşid Meşrutiyet'in ilânından sonra da hükûmete sadık kalmış ve buna İstanbul'daki ilk temsilcisi Reşid Paşa'nın aracılığı hayli yardım etmişti.

İdare-i Maslahat Siyaseti

Sultan Hamid'in siyasetinde "sızıltı çıkarmamak" ve "çıbanbaşı ko-parmamak" tedbirleri hâkim idi. ileriye doğru hamlelerden ve statükoya hâlel getirecek yeniliklerden yaradılışça sakınan Sultan Hamid herhangi bir meselenin gaile şeklini almadan halline taraftar idi. Bu sebeptendir ki pek çok meseleler, ait olduğu dairelerde müzakere ve haberleşmelerle uzayıp dururken Saray'da halledilip sonuca bağlanırdı.

Karadağ Prensi Nikola'nın Sultan Hamid'e ne sebeple meyilli oldu-ğunu ve Hünkâr'ın bu prensi elde tutmak için ona nasıl muamele ve yardım ettiğini evvelce yazmıştım. Berlin Kongresi'nde Karadağ hudu-du tespit edilirken Gosine'nin hayvan otlamaya mahsus olan Eşkûrlava Çayırı Karadağ tarafında gösterilmişti. Hâlbuki bu çayır Gosinelilerin hayvanları için elzem ve yegâne vasıta idi. Gosineliler Karadağ Hükû-metinin bu çayırı Gosine hayvanlarına kapamasından ve çayırdaki otları toplamalarına muhalefet etmesinden şikâyet eder dururlardı. Hattâ bundan dolayı hududun karşılıklı iki yaka halkı arasında çekişmeler ve bazen da kanlı hâdiseler vuku bulurdu. Sultan Hamid haddizatında hiç-bir kıymet taşımayan bu çayır işinden dolayı Karadağlıları ümitsizliğe ve Prens Nikola'yı hassas bir mevkiye düşürmemek için meselenin münasip bir hâl şekline bağlanmasını birçok defalar buyurduğu hâlde iş bir türlü neticelendirilmiyordu. Nihayet yine kendisinin bulunduğu bir tedbir olmak üzere, Gosinelilerin hayvanlarının Eşkûrlava Çayırı'nda otlaması ve Gosine halkının burada yetişen çayırları kesip toplamalarına karşılık her sene Karadağlılara otlama ve ot bedeli olarak üç yüz altın vermesi kararlaştırıldı. Buna Karadağlılar da razı oldu ve bir müddet bu para ödendi, bir sene bu üç yüz lira her nedense verilmemişti. Karadağlılar bedeli verilmeyen çayırlarını istedikleri gibi kullanmak ve bu çayırları kesip götürmek için insan seli hâlinde Eşkûrlava'ya gelirler; Gosine aha-lisi kullanım haklarına bu şekilde el uzatılmasını bizzat engellemek için silâha sarılırlar, bu hâli işiten ve gören etraftaki Arnavut ahali Gosine-

lilere yardıma koşarlar, bu şekilde oluşan büyük bir kafilâ silâhlı olarak Karadağ arazisine girerler. Atılan silâhlar üzerine Karadağ köylerinde bazı evler de yanar ve iş âdeta bir harp şeklini alır. Bu hâdisî Çetine’de duyulunca pek fazla heyecan yaratır. Karadağ halkı ayaklanır. Prens Nikola bu isyanı durdurmanın imkânsız bir hâle geldiğini görünce bir telgrafla doğrudan doğruya Sultan Hamid’e vaziyeti bildirir.

Meseleyi Çetine’deki Rus sefiri de Petersburg’a yazar ve bunun üzerine Rusya Sefareti bir taraftan Babıaliye müracaat ve diğer taraftan Saray’a gönderdiği Baştercüman Maksimof vasıtasıyla şikâyet eder. Karadağ Maslahatgüzarı Mösyö Bakiç de Daire-i Kitâbete gelerek aynı mealde teşebbüslerde bulunur.

Prens Nikola’dan gelen Fransızca telgrafnameyi derhâl tercüme ettirerek padişah huzuruna takdim ettiğim gibi Maksimof ve Bakiç’in ifadelerini de arz etmiştim.

Bir müddet sonra huzura çağrıldım. Sultan Hamid hemen telgrafhaneye giderek ve Arnavutların ileri gelenlerini makine başına çağırarak lazım gelen öğüt ve tavsiyeleri icra etmeğimi emretti. Doğru tel ile Gosine’yi buldurdum ve kaymakamlık vazifesini de ifa eden kumandan Hamdi Bey’i çağırdım; padişah buyruğunu tebliğ ettim ve bunu harfiyen Arnavutlara anlatmasını söyledim. Sultan Hamid’in Arnavutlar üzerinde özel bir nüfuzu vardı. Genellikle ora halkı pek şımarmış ve hükûmetin emir ve tebliğlerine ehemmiyet vermemeyi ve Saray’daki adamları vasıtasıyla iş görmeyi âdet edinmiş olduklarından, hükûmet nüfuzu bunlar üzerinde etkili olamıyordu. Yalnız padişah buyruğunu tanırlardı.

Gosine Kaymakamı’nın Padişah namına gerçekleşen tebligatı tesirini gösterdi ve Karadağ toprağına saldıranların geri dönmeleri sağlandı. Bunun üzerine Karadağ Maslahatgüzarı’nı Saray’a davet ederek Eşkûrlava hâdisesi haber alınır alınmaz mahalline telgraf yazılarak gereken öğütlerin verildiğini ve saldırganların yerlerine dönmeye başladıklarını ve mahallinden o şekilde cevap geldiğini, çatışma esnasında yanmış ve yıkılmış olan evlerin yapılması için gereken masrafların karşılanacağını ve bunları hemen Prens’e yazmasını söyledim. Zât-ı Şâhâne Petersburg Kabinesinin bu mesele münasebetiyle müdahalesine de son verilmiş olmak için Rusya Baştercümanı’na da ihtilâfın hallolunduğunu söylemekliğimi emretmişti. Bu tebligat da ifa olundu.

Karadağ Maslahatgüzarı bu işin bu kadar süratle hallolunabileceğini

zannetmediğinden, Zât-ı Şâhâne'nin müdahalesiyle meselenin bertaraf olduğuna inanmıyordu; hâlinde bir tereddüt tavrı vardı. Ben Maslahatgüzar'ı daha fazla güvendirmiş olmak için, Prens'e göndereceği telgrafı Saray'da yazmasını ve bu telgrafın Saray telgrafhanesi vasıtasıyla doğrudan doğruya Çetine'ye çektirileceğini söyledim. Maslahatgüzar artık tereddüde mahal olmadığını ve meselenin son bulduğunda şüphesi kalmadığını söyleyerek telgrafı yazdı ve imzalayıp gitti. Ertesi gün Babıaliden tezkereler gelmeye başladı. Sultan Hamid meselenin ayrıntısıyla Sadarete yazılmasını emretti.

Sultan Hamid'in hudut boyunda bir çayır meselesine varıncıya kadar idare işlerine müdahale etmesi ve elçilerle, maslahatgüzarlarla, baştercümanlarla Saray'da müzakereler cereyan ederek Babıalı'nın iş olup bittikten sonra malûmat alması devlet noktasından doğru bir hareket olmadığı aşikâr ise de, ne çare ki Karadağ hududunda bir zamanlar hiç eksik olmayan kanlı hâdiseler ancak bu gibi tedbirlerle idare edilebilmiş ve Prens Nikola'ya karşı uygulanan siyaset birçok meselede hayırlı neticeler vermiştir.

Sisam Hâdisesi

Bir aralık Sisam Adası'nda bazı uygunsuzluklar vuku bulmaya başlamıştı. Sisam'ın antlaşmayla belirlenen özel idare biçiminden cesaret alan ada halkı, kalplerinde saklı tuttukları ayrılık eğilimlerini hakikate çevirmek için zaman zaman taşkınlıklara ve hattâ isyanlara gittikleri görülmekte idi. Babıali fermanlar gereğince, halkın hükûmete karşı borçlu oldukları itaati ve devlet emirlerine uygunluğu sağlamak için tekrar tekrar ve açıkça uyarılarda bulunmaktan geri kalmıyordu. Sisamlılar bu uyarıları Devlet-i Aliyye'nin aczine yorarak alışkın oldukları şımarıklık icabınca itaatsizliği gitgide arttırmakta idiler. Bir taraftan da bazı elçilikler Sisamlıların arzularını destekleme yolunda gizliden gizliye etkide ve Babıaliye de iyi niyetli görünerek gûya dostane beyanatta bulunuyorlardı.

Sisamlıların hükûmet merkezine karşı itaatsiz hareketlerinden ve bazı devletlerin gizli gizli tahriklerinden fena hâlde içerlemeye başlayan Sultan Hamid mülayim bir siyasetle işin hallini istiyordu. Babıaliye tebliğ ettiğimiz emirler hep bu noktadan çıkıyordu. Ancak mesele yatışmak şöyle dursun günden güne taşkınlıklar artmakta idi.

Sisam Beyi'nin mevkii ve nüfuzu gittikçe güçleşmekte ve sarsılmakta idi. Bu vaziyetin daha fazla devamı günün birinde Sisam Adası üzerindeki hakimiyetimizi ortadan kaldırabilirdi.

Nihayet Sultan Hamid meseleyi bizzat halletmeye ve en kestirme yoldan gitmeye karar verdi. Bir akşam Bahriye Nâzırı'nı Saray'a çağırdı ve hiç belli olmadan, kimse bir şey sezmeden Mesudiye Zırhlısı ile üç gambotun hazırlanmasını emretti. Bu hazırlık üç günde tamam olmuştu. Bahriye Nâzırı vapurların harekete hazır olduklarını ve kumandanlığına Halil Paşa'nın tayin olunduğunu arz etti. Halil Paşa Saray'a çağırılarak kendisine şu talimat verildi:

"Ertesi günü şafakla beraber filo köprüden çıkıp Akdeniz'e açılacak ve doğruca Sisam Adası önüne gidip demirleyecektir. Bunu müteakip Sisam halkına hitaben bir beyanname çıkarılarak taşkınlığa nihayet verilmesi ve devlet emirlerine itaat edilmesi talep olunacaktır. İtaatsizlik hâlinde ada bombardıman edilecek ve âsiler itaat dairesine getirilecektir."

Halil Paşa kumandasındaki filo o şekilde gitti. Ada'ya ulaştığında Halil Paşa bir beyanname neşrederek bir mühlet verdi.

Asiler şırmamış ve Babıaliden şiddet görmeye alışmamış olduklarından Halil Paşa'nın beyanatını kuru bir tehdit olarak gördüler ve mühlet bittiği hâlde itaat dairesine girmediler.

Halil Paşa hemen icraata geçerek bombardımana başladı, zırhlıların şiddetli ateşi karşısında asilerin cesareti çarçabuk kırıldı ve asayiş temin olundu.

Bu hareket elçilikleri şaşırtmıştı. Bunlar Babıalinin böyle bir hareket sergileyebileceğine hiç ihtimal vermemişlerdi. Sultan Hamid, Hariciye Nezareti vasıtasıyla sefarethanelere yaptırdığı tebligatta; "Osmanlı Hükûmeti Sisam Adası hakkındaki antlaşmalara ve o bapta verdiği sözlerle sadık olduğundan, bu antlaşma ve taahhütlere muhalif gördüğü asayiş bozucu hareketleri yok etmiş ve asayiş iade için zarurî sayılan tedbirleri almıştır." diyordu. Sefaretler bu tebligat karşısında verecek cevap bulamamışlardı. Sisam meselesi de bir gaile şeklini almaya meydan bulamadan kapandı gitti.

Sultan Hamid'in Özellikleri

Sultan Hamid'in hususî hayatına, alışkanlık ve meraklarına dair şimdiye kadar neşrolunan yazılar genellikle hakikatten uzak şeylerdir. Pek doğru olarak şurası söylenebilir ki Sultan Hamid'in hayatını muhafaza ve saltanat hırsından başka esaslı hiçbir meşgalesi yoktu. Onun bütün faaliyeti, bütün didişip uğraşması bu iki gaye için idi.

Bunlar haricinde olarak Sultan Hamid'in tarihe büyük merakı vardı. Bilhassa Osmanlı tarihini farklı kaynaklardan okumuştı, icabında maziye ait olayları herkesin malûmu olmayan bazı teferruat ve ayrıntılarıyla hikâye ederdi. Sultan Hamid, evvelce de yazdığım gibi, romana çok meraklı idi. Mabeyindeki mütercimlerin tercüme ettikleri romanlar bir kütüphane dolduracak kadar idi. Tercihen polisiye romanları, cinayet romanları ve seyahatnameler tercüme edilirdi.

At, silâh, kuş gibi şeylere de hususî bir alâka ile bağlıydı.

Marangozluğa daha gençliğinde merak sarmış ve bunu pek ileri götürmüştü. Tahta çıktıktan sonra Yıldız'da kendine mahsus olarak mükemmel bir atölye yaptırdı, Avrupa'dan en son sistem marangoz alet ve edevatı getirtti, birçok usta ve çıraklar bu atölyede çalışırlardı.

Yıldız marangozhanesinde cidden enfes denilecek şeyler vücuda getirilirdi. Bir aralık Beyoğlu'nda Şaven namıyla meşhur bir mağaza vardı. Bu mağazanın sahibi Avrupa'dan fevkalâde zarif mobilyalar, biblolar getirtirdi. Bir gün Şaven mağazasında son derece sanatkârane yapılmış bir

yazı masası görüldüğü Hünkâr'a arz olunmuştu. Hünkâr bunu Saray'a aldirdi ve bir müddet Saray'da kaldıktan sonra dükkâna iade ettirdi. Aradan bir müddet geçti, bir gün Zât-ı Şâhâne mağaza sahibinin Saray'a davet olunmasını ve geldiğinde o yazı masasının aynısı olan kendisinin imal ettiği masanın gösterilmesini emretti. Mağaza sahibi iki yazı masası arasında hiçbir fark görmediğini samimi bir hayretle söylemişti.

Yunan Muharebesinde yaralanan askerleri tedavi için Yıldız'ın karşısında bir hastane vücuda getirilmişti. Sultan Hamid bir aralık yaralı gazilerin ziyaretine gitti, koğuşları birer birer gezdi, askerlerin hatırını sordu ve aldıkları yara nedeniyle bastonla gezmek mecburiyetinde olanlara kendisinin imal ettiği bastonlardan birer tane hediye etti. Yıldız'daki marangozhanenin yetiştirdiği sanat erbabından hariçte de istifade olunabilmek için Tophane taraflarında bunlara mahsus bir atölye ve mağazalar kurulması Tophane'ye emrolundu ise de bu mesele her nedense pek ileri götürülmedi.

Yıldız'da bir de çini fabrikası tesis olunmuştu. Bu fabrika Avrupa'daki fabrikalar derecesinde nefis eşya imal eder, hattâ bunlardan bazı hükümdarlara ve itibarlı kimselere hediyeler gönderilirdi. Sultan Hamid Kütahya'nın tarihî çini imalâtının canlandırılmasını pek arzu ederdi.

Hereke Fabrikası da Sultan Hamid'in lüzumlu bulup himaye ettiği müesseselerden idi. Burada cidden çok nefis ve kıymetli halılar imal olunurdu. Hünkâr bazen bu halıların modellerini kendisi tertip ettirir ve imalât safhalarını düzenli olarak takip ederdi. Bu fabrikanın müdürü Akif Bey çok çalışkan bir zat idi; Hereke Fabrikası'nın faaliyeti ve başarısı müdür Akif Bey'in gayretine çok borçludur. Fabrika'nın faaliyetini Sultan Hamid'in özel bir ilgi ile takip ettiği malûm olduğundan, müdür Akif Bey'in teşviki ile fabrikada çalışan kızlardan Mediha ve Agavni hanımlar Bursa'nın manzarasını gösterir bir ipek seccade yapmışlar ve bunu özel bir günde Hünkâr'a takdim ettirmişlerdi. Sultan Hamid bundan çok hoşnut oldu ve seccadeyi işleyen o iki hanımı sanayi madalyasıyla ödüllendirdi.

Sultan Hamid kıyafethanelerin tarihe hizmetlerini takdir ederdi. Bu maksatla bir askerî kıyafet müzesi tesisine teşebbüs ve bu vazifeye Mahmud Şevket Paşa merhumu memur etmişti. Mahmud Şevket Paşa bu iş için çok çalıştı, bir hayli eser topladı ve nihayet 700 (1300/1301) tarihinden o güne kadar askerî sınıflardan er, subay ve büyük kumandanların üniforma ve silâhlarını gösterir bir müze kurulmasına muvaffak

oldu.

Sultan Hamid bundan evvel Mahmud Şevket Paşa aracılığıyla bir tarihî silahlar koleksiyonu yaptırmış ve bunu İtalya Kralı'na hediye etmişti.

* * *

Sultan Hamid'in tıbbâ hususî bir itinası vardı. Doktorluğun ilerlemesine pek ehemmiyet verirdi. Memlekette şöhret kazanmış doktorlarla bizzat görüşürdü. Nafiz Paşa, İsmet Paşa, Mavroyani Paşa ile her görüşmesinde tıbbın gelişimi hakkında kendilerinden malûmat alır, ancak vehminden mi her nedense doktorların ilâcını kendisi kullanmazdı. Hünkâr ara sıra vücutça bir rahatsızlık hissederse eski kocakarı ilâçlarını haremde yaptırarak kullanırdı.

Dişi ağrıdığı vakit diş doktorunun ilâcını kullanmadığı gibi yabancı bir elin kerpetenle ağzını karıştırmasına da razı olmazdı. Hal'inden sonra kendisinin muhafızlığına tayin olunan bir zata şu sözleri söylediğini işitmiştim:

- Benim ağzıma hiçbir dişçi eli girmemiştir.

O zat belki bu söze inanmamıştır; fakat bunun bir hakikat olduğunu ben beyan edebilirim. Bir gün huzuruna girdiğimde Sultan Hamid bana henüz çıkarılmış büyükçe bir diş ile bir kerpeten gösterdi ve benim kendi kendime bir diş çıkarıp çıkaramayacağımı sorduktan ve tabîî ki olumsuz cevap aldıktan sonra:

- İşte ben şu kerpetenle bu kocaman diş kendim çıkardım, dedi.

Doğrusu bu yapılr şey değildi. Sultan Hamid'i bu tarzda harekete sevk eden sebep dişçi elinden iğrenmesi veya sağlıksız bir kerpetenin vereceği zarardan çekinmesi değildi; her ne olursa olsun nefis muhafazası endişesi idi. Ağız ile boğaz arasındaki kısa mesafe ve kerpetenin ucuna zehirli bir madde sürülebileceği ihtimalinin onu bu tedbirliliğe sevk ettiğine şüphe yoktu.

Sultan Hamid sağlığın koruması için gerekenlere ve özellikle perhizine itina ederdi. Ara sıra dağlama yaptırır ve bundan fayda gördüğünü söylerdi.

Sultan Hamid bulaşıcı hastalıklardan pek korktuğu ve bunlara karşı korunmayı zor bulduğu için hariçten gelen eşyanın temiz olmasına ve temizlenmelerine pek dikkat olunurdu. Bulaşıcı hastalıkların tedavisi için Avrupa'dan özellikle bu hastalıklarda ihtisas sahibi olanları getirtir ve yüksek maaşlarla istihdam ederdi.

Haydarpaşa Tıbbiye Mektebi binası yapılacağı zaman mimarlar tarafından çizilen plân ve resimler Hünkâr'a takdim olunmuştu. Sultan Hamid bu binada hem tıp dersleri verileceği hem de hastalar tedavi olunacağından plân ve resimlerin bir kere de uzman doktorlar tarafından görülmesini emretmiş ve dershanede oturacak talebe ile koğuşlarda yatacak hastaların adedine göre bunların fazla havadar olmaları lâzım geleceğini ve bundan dolayı tavanların yüksekliğine itina olunmasını hususî olarak tembih eylemişti.

Sultan Hamid'in bu emri dikkate alınarak tavanlar yüksek yapıldı ve estetik açıdan zarafeti kalmadı, fakat doktorlar bu sayede sağlık koşullarının temin edilmiş olduğunu söylerlerdi. Gülhane'deki Tıp Fakültesinde ücretsiz muayene ve ilaç dağıtma günleri vardı; fakir halk bundan istifade ederdi. Fakültenin Haydar Paşa'ya nakli üzerine bu kolaylığın ortadan kalktığı kendisine arz olunmuştu; Sultan Hamid Gülhane müessesesini o vakit belediyeye devrettirdi ve ücretsiz muayene ve ilaç dağıtma usulüne eskisi gibi devam olunmasını emretti.

* * *

Hünkâr yemek meselesine gerek lezzet gerek aşırıya kaçmama noktasından çok ehemmiyet verirdi. Her gün Kilercibaşı ve İkinci Kilerci aracılığıyla hazırlanıp sunulan yemek listesinde her biri ayrı ayrı ve nefis yemekler mevcut olduğu hâlde, Sultan Hamid bunlar içinde hafif, hazmı kolay olanları seçerdi.

Sultan Hamid yemeklerin içeriğiyle vücudun sıhhati arasındaki alâkayı göz önünde bulundurarak askere iyi yemek verilmesi için sık sık tebligatta bulunurdu. O zaman yürürlükte olan usule göre, bütün kışlalarda pişen yemeklerden numune olarak birer karavana her gün Saray'a gönderilir, bunlar padişah dairesinin kapısı önüne getirilerek yan yana dizilir, Hünkâr belirli vakitlerde çıkarak buraya gelir, doktorlara yemekleri muayene ettirirdi.

Harbiye ve Bahriye mekteplerinde talebeye verilen yemeklerin numuneleri her gün mektep talebesinden iki efendi vasıtasıyla Saray'a gönderilir, bunlar da diğerleri gibi padişah dairesi önüne getirilerek muayene ettirilir ve bu talebelerin her birine her defasında ikişer altın verilirdi.

Sultan Hamid'in düşkünlük derecesinde kullandığı keyif verici şeyler tütün ve kahve idi. Hünkâr pek çok sigara ve kahve içerdi. Hünkâr'ın en

eski emektarlarından olan ve mizacına pek iyi aşına bulunan Tütüncübaşı Ali Efendi muhtelif harmanlardan sigara yaptırıp kutu içinde Sultan Hamid'e takdim ederdi. İçeride sigara yapmayı bilen mahir adamları vardı. Fevkalâde nefis tütünlerden bu adamlara yaptırdığı sigaralar Mabeyin erkânına ve misafirlere verilir, bazen en nefis cins tütünlerden hükümdarlara hediye gönderilirdi.

Sultan Hamid belirli zamanlarda saçını kestirir, fakat sakalına el sürdürmezdi.

Sultan Hamid'in Mustafa Bey isminde bir berberbaşısı vardı. Saçları uzadığı zaman Mustafa Bey çağırılır, ondan evvel Mabeyin ileri gelenlerinden biri de davet olunarak saç kesilirdi. Başkâtip bulunduğum müddetçe bu saç kesme merasiminde hep beni çağırırdı. Ya berberbaşı gelmeden yahut onunla beraber huzura girerdim. Hünkâr bir sandalyeye oturur, bana da bir iskemle gösterir. Berberbaşı saçını keserken Sultan Hamid aralıksız konuşur, şen ve neşeli görünürdü. Saç kesme merasimi bitip Mustafa Bey Hünkâr'ın bizzat verdiği bahşişi aldıktan sonra ben de huzurdan çıkardım. O vakit Hünkâr, Harem Dairesi'ne çekilerek kendi sakalını kendisi keserdi. Sakalı Berber Mustafa Bey'e emanet etmemesinin sebebi, bunda meydana gelebilecek bir hatanın simayı değiştirmesi endişesi idi.

Saç kesme merasiminde başka birinin hazır bulunmasına gelince, Hünkâr Berberbaşı'dan emin olmakla beraber her ihtimale karşı bir ihtiyat tedbiri olmak üzere buna dikkat ederdi.

Halka Karşı Silâh Kullanılmaz!

Bir gün İzzet Paşa ile birlikte padişah huzurunda bulunuyorduk. O sabah tercüme ve takdim olunan ajans telgraflarından biri şu havadisi veriyordu:

“Duma'nın kurulmasından sonra bir sabah erkek kadın bir insan kalabalığı Rusya Çarı'nın sarayı önüne gitmişler ve Çar'a maruzatları olduğunu söyleyerek içlerinden bir heyetin kabulünü rica etmişlerdir. Saray muhafızları halkın bu şekilde saray önünde toplanmasına ve hükümdar tarafından bir heyetin kabulü talebinde bulunmasına engel olarak kendilerine dağılmalarını söylemiştir. Halk bu ihtarla riayet etmeyip dağılmadığından silâh kullanılarak üzerlerine ateş edilmiş ve bir hayli kimse-ler ölmüş ve yaralanmıştır.”

Sultan Hamid bu telgrafl okuttuktan sonra bana hitaben: “İmparator nasıl bir adamdır?” diye sordu. Mesele mühim idi. Rusya İmparatoru’nu, tebaasının maruzatını dinlememek için bunları muhafızları aracılığıyla kırdırıp geçirmeye rıza gösterecek kadar müstebit ve zorba bir hükümdar olarak tanıdığımı mı, yoksa halkın bir hükümdar sarayı karşısında inat ve küstahça bir ısrar gösterdiğini mi söylemenin o dakika için daha uygun olacağı kestirilemezdi. Hatıra ilk gelen şey, Sultan Hamid gibi müstebit ve müstakil bir hükümdarın huzurunda aynı idare tarzını methetmekti. Bununla birlikte Sultan Hamid’in benden malûmat istemesi de dikkate şayandı. Rusya Çarı’nın nasıl bir adam olduğunu elbette benden öğrenecek değildi.

Avrupa’nın diğer bütün hükümdarları gibi Rusya İmparatoru’nu da bildiğine şüphe yoktu. Bu noktadan çarçabuk bir muhakeme yürüterek şimdi hayli cür’etkâr bulduğum şu cevabı verdim:

“İmparator veliahtlığı zamanında devriâlem seyahati yaparken Japonya’ya da uğramış, orada bir anarşist tarafından kafasına şiddetli bir sopa darbesi yemiş, bu darbeden beyni hayli etkilenmiştir derler. Validesinin İmparator üzerinde büyük nüfuzu olduğu da malûmdur. Bir Rus olan mualliminin de İmparator üzerinde tesiri söylenmektedir. Ancak bunlar rivayet olup ne dereceye kadar hakikate uygun olduklarını bilmem.”

Cevabım Sultan Hamid üzerinde fena tesir yapmadı. Hâlbuki Sultan Hamid’in malûm olan tavrı icabınca bu cevaptan hoşlanmaması, Rus Çarı’na bir akıl hastalığı yükleyen ve dolayısıyla Rus Sarayı muhafızlarının hareketlerini kınayan cevabım üzerine memnuniyetsizlik göstermesi lâzım gelirdi. Sultan Hamid’in cevabımdan hoşnutsuzluk duymadığını şu sözlerinden anladım:

- Halk müracaat etmiş, bir maruzatı varmış, silâh kullanmaya hiç gerek yoktu.

İzzet Paşa sükût ediyordu.

* * *

Bir gün Fransa Sefareti Baştercümanı Mösyö Rouet Daire-i Kitâbe-te gelerek “o sabah gayet erken, iki hanımın Sefarethane’ye müracaat ettiklerini ve sebep-i ziyaretleri hakkında sefaret kapıcısına verdikleri ifadelerinden anlaşıldığına göre, kendilerinin Reşad Efendi dairesinde olduklarını ve hemen Sefarethane’ye alınarak bir odaya oturtulduklarını

ve işin hassasiyetine binaen vaziyetin izahı için Sefir tarafından gönderildiğini” söyledi.

Mesele hakikaten hassastı. Veliaht dairesinden iki kadının bir ecnebi elçiliğine sığınmaları türlü türlü maksat ve mânaya yorulabilirdi. Bununla birlikte anlatılan tarza göre kadınların Dolmabahçe Sarayı’ndan firar ve Sefarethane’ye iltica etmeleri, o dairede gördükleri kötü muameleden kaynaklanmış olacaktı.

Herhâlde saraylarda bulunanların bu şekilde Sefarethane’ye kaçmaları ve orada kendilerine himaye aramaları çok çirkindi. Sultan Hamid’in fena hâlde canı sıkıldı. Kullardan ihtiyar ve emin bir adam elçiliğe gönderilerek kendilerine güvence verildi ve Sefarethaneden çıkarıldıktan sonra yol masrafları verilerek Bursa’ya gönderilmeleri emrolundu ve Bursa Valisi’ne bir yazı yazılarak vali konağında misafir edilmeleri ve kendilerine birer eş bulunması ve birer hane satın alınması buyruldu.

Bu muamele ne kadar tabîi ve şefkatli ise bir tarihte ecnebi bir erkeğe kaçıp onunla evlenen meşhur hanımlarımızdan birini vatandaşlıktan çıkarmak, mal ve mülkünü müsadere etmek, ondan sonra bu malların en kıymetli parçasını o vatandaşlıktan çıkarma ve müsadere emrini alan zata ihsan eylemek o kadar gayri tabîi ve adaletsiz bir harekettir. Herhâlde şurası muhakkaktır ki ecnebi bir erkekle firar ve izdivaç eden o hanım hakkında bu şiddetli muamelenin uygulanması arz olunmasaydı Hünkâr öyle bir muameleye kalkışmazdı. Fakat ne çare ki Babıaliden o yolda arz gelmiş, bu da Hünkâr’ın mizacına uygun düşmüştür.

Bundan sonra o müsadere edilen emlâkin ihsan olarak verilmesi tabîi ve zarurî bir netice olmuştu.

* * *

Sultan Aziz’in saltanat devrinde ve Âli Paşa’nın sadareti zamanında, memlekette fikir ve lisan hürriyetini koruyamayan ve halkı bu yolda aydınlatmaya çalışan gençler aleyhine şiddetli takibata başvurulduğundan, bunların bir kısmı nasılsa bir yolunu bularak Avrupa’ya firar etmişlerdi; firara muvaffak olamayanlar da sürgün yerlerinde sürünüp dururlardı. Avrupa’daki Türk gençlerine Mısırlı Mustafa Paşa’nın nakten küllî yardımda bulunduğu anlaşıyordu. Bu Mustafa Paşa’nın biraderi Halim Paşa, Sultan Aziz’in hal’i vakasından dolayı Sultan Hamid nazarında şüpheli bir adamdı. Ancak zamanla ve uyanıklıkla Halim Paşa bu şüpheyi gidermeye muvaffak olmuş ve ahir ömrüne kadar İstanbul’da

kalmıştı. Bir aralık Halim Paşa'nın ikbali arttığından Hünkâr sık sık kendini Saray'a çağırır ve huzuruna kabul edermiş. Ancak Halim Paşa'nın oğullarından Abbas Halim Paşa aleyhinde Hünkâr'a durmadan ihbarlarda bulunulduğundan Sultan Hamid bunun İstanbul'da ikametini arzu etmez olmuştu.

Nihayet Saray'dan İzzet Paşa aracılığıyla tebliğ edilen bir emir üzerine Sadrâzam Ferid Paşa bir tezkere göndererek Abbas Halim Paşa'nın İstanbul'dan Mısır'a gönderilip orada ikamet ettirilmesine müsaade istedi. Bunu haber alan ve İstanbul'daki hayata düşkünlük derecesinde bağlı bulunan Abbas Halim Paşa Mabeyine koşarak Babıalinin istediği izne müsaade buyurulmamasını niyaz etti ise de Hünkâr bunu kabul etmedi ve Babıalinin izin tezkeresini tasdik ettiğinden Abbas Halim Paşa İstanbul'u terke mecbur oldu. Ve başta Mısır'a, ondan sonra Paris'e gitti. Sultan Hamid, Mısır zenginlerinin Avrupa'da kendi aleyhinde tahrik ve faaliyetini ve nerelerde toplanıp neler konuştuklarını öğrenmek için gayet mükemmel vasıtalarla sahip bulunduğundan, Abbas Halim Paşa'nın Paris'e gitmesinden sonra kendisini adım adım takip ettirdi. Bu tarihte Mısırlıların ve onlarla birlikte çalışan firarilerin programlarının neden ibaret olduğu hakkında birçok evrakı içeren bir zarf almıştı. Sultan Hamid bu zarfı açmadı ve olduğu gibi saklattı. Kendi aleyhinde çalışan bir teşkilâtın faaliyeti hakkında aldığı kâğıdın zarfını dahi açtırmaması, bunun içeriğinin hakikat olmadığını ve sırf kendini şaşırtmak için uydurulmuş şeyler olduğunu zannetmesinden mütevellit olsa gerektir.

Hakikaten en uzak ve en ufak ihtimali bile hatırandan geçiren Sultan Hamid'in Avrupa'daki firarilere karşı aldığı tedbirlerde kendisini şaşırtmak ve faaliyetlerinin izini kaybetmek için sahte bir program tertip edilebileceğini düşünmesi akla yakın gelen bir değerlendirmedir.

* * *

Hatıratım arasında Bulgaristan'a ait bir bahis münasebetiyle Bulgarlarda pek kıymetli ve faziletli devlet adamları yetişmiş olduğunu söylemiş ve bunlar arasında Mösyö Keşof'un zekâ ve kavrayışını, Türk dostluğundaki samimiyetini, iyi niyet ve fikirlerindeki ölçülülüğü övgüyle kaydetmiştim. Bu, bir hakikat olup benim yaptığım şey bu hakikati bir şahidi sıfatıyla beyan etmekten ibaret olduğu hâlde, *Milliyet*'in Sofya'daki okuyucuları arasında bulunduğu anlaşılan Mösyö Keşof sonradan bana gönderdiği bir mektupta hatıratımın ihtiva ettiği pek enteresan konular arasında kendisinden övgüyle bahsedişimden do-

layı memnuniyet bildirmekteydi. Ben bu mektubu eski dostum Mösyö Keşof'un bana karşı bir nezaketi eseri diye kabul etmekle beraber -mektubun yazılış şekli ve hatıralarımın algılanış tarzı bakımından- Bulgarların Türklere karşı taşıdıkları dostane hissiyata bir delil saymakta hiç tereddüt etmiyorum.

Sultan Hamid'in hizmetinde geçen on beş senelik memuriyet hayatım esnasında ben bu hissiyatın delillerini pek çok kez görmüş, tecrübe etmiştim. Bulgarlarla siyaset sahasında gerçekleşen temaslar Sofya'da Türk dostluğunun cidden arzulanır olduğu kanaatini vermiştir.

Mösyö Keşof'un mektubu hayalimde maziye canlandırmaya vesile olduğundan ve şu günlerde Cumhuriyet Hükûmetinin Bulgar dostluğuna lâıyık ve lâzım olduğu kıymet ve ehemmiyeti verdiğini gördüğümünden aynı bahse dönmeyi faydasız bulmadım.

Bulgarların Türk dostluğuna verdikleri kıymetin mazide en parlak delillerinden biri Teselya Muharebesi zamanında (1897) Sofya Hükûmetinin hareket tarzı idi. Hakikaten Teselya'daki ordumuzun cephane ve iaşe ihtiyaçları tamamen kara yollarıyla sevk ve temin olunduğu ve bundan başka emniyetli vasıtamız mevcut olmadığı yönünden, eğer Sofya Hükûmeti hakikaten Babıaliye zorluk çıkarmak yolunu tutsaydı o zamanki fırsattan kendi lehine ve bizim zararımıza çok istifade eder ve bizim için buna rıza göstermekten başka çare kalmazdı. Hâlbuki Bulgarlar bu yola başvurmak şöyle dursun Türk ordusunun zaferini kendi millî emellerinin gerçekleşmesi için vesile sayarak bize azamî kolaylıklar göstermişlerdi.

Evvelce de söylediğim gibi Yıldız'ın Bulgarlara karşı takip ettiği siyaset "istimâle [gönül kazanma] siyaseti" idi. Bulgarları idare etmek, onları hoşnutsuzluğa sevk etmemek, Bulgarların kalplerinde daima minnet ve şükran hisleri yaşatmak bu siyasetin esaslarından idi. Gerçi her ne de olsa Bulgarların bizim hatıramız için veya bizim kendilerine gösterdiği-miz güler yüzlülük karşılığında millî emellerini feda edecekleri hatıra getirilemezdi. Millî emeller her şeyden önce gelir, her millet bu emellerinin gerçekleştirilmesine çalışır ve bunun komşu milletler için neye ve kaç mal olabileceği meselesi ikinci derecede kalır. Bundan dolayı Yıldız Sarayı'nda Bulgarlığa karşı idare-i maslahat politikası takip olunurken, Bulgarların buna kapılarak millî emellerini feda edecekleri farz olunamazdı. Yalnız siyasetin gereklerine uygun olarak bu millî emellerinin bize zarar verecek şekilde tecellisine meydan vermemeye çalışılıyordu.

Bulgaristan Prensliği, Rusya ile girdiğimiz harpte mağlûbiyetimizin neticesi ve Berlin Kongresi'nin kararı ile kurulmuştu.

Sırp, Ulah ve Karadağ gibi Bulgarları da devlet bünyesinden ayırıp bir özel hükûmet hâlinde vücuda getiren o karar feci bir akıbet idi. Askerî ve mâlî kuvvetimizin kat kat üstünde bir kudrete sahip olan Rusya gibi muazzam bir devletle muharebeyi sırf kabadayılık hissiyatıyla devletimize kabul ettiren o zamanın yürekli(!) vekil ve nâzırları Balkanlar'ı bu hâle getirdikten sonra, bu vaziyete varis olan devletimizin yapacağı şey idare-i maslahat politikası takip etmekten ibaret olmalı idi. Başka türlü harekete esasen imkân da yoktu. Ancak bu imkânsızlığı pek hissettirmeden o hükûmetleri Devlet-i Aliyye tarafına çekmenin siyasi basiretin gereklerinden olduğuna şüphe yoktu.

Bulgarların bir hükûmet hâlinde teşkilatlandıktan sonra gerek bu teşkilatın icabı olarak ve gerek yaradılıştan çalışan bir millet olmaları dolayısıyla özel bir faaliyet gösterecekleri ve durmadan işleyip çalışacakları aşîkâr idi. Bulgaristan'ın kurulmasını kendi ordularının zaferi ile temin etmiş olan Rusların, Balkanlar'daki siyasetlerine öncülük vazifesini Bulgarlara gördürmek için Sofya'yı elde tutmaya gayret edeceği malûm idi. Diğer taraftan İngilizlerin Ruslardan fazla bir gayretle Sofya Kabinesi'ni kendi tarafına çekmeye çalışacağı tabî idi. Bulgaristan taze bir hükûmet olduğundan ve esasen işlenip çalışılmak için yaratıldığından büyük devletlerin Sofya'daki mesaisinin verimli olabilmesi kuvvetle muhtemel idi. Ancak Bulgarlar pek zeki bir millet olduğundan birtakım devletlerin heveslerine oyuncak ve ihtiraslarına alet olmaktansa bağlı bulunduğu devletle iyi geçinmenin daha uygun olacağını takdir ettiklerinden, Yıldız siyasetinin de yardımıyla Türk-Bulgar dostluğu günden güne artmak suretiyle devam etmişti. Bir aralık bu dostluk o kadar ileri gitmişti ki, Prens Ferdinand kendi imzasıyla askerî nitelikte ve pek mühim bir taahhütname de vermişti.

Bulgaristan'a karşı tutulan yol sebebiyle Bulgar ileri gelenlerinin çoğu İstanbul'a gelirler, Türkiye hakkındaki kıymetli fikir ve hislerini iletirler, aradaki ilişkileri takviye ederek dönerlerdi. Mösyö Keşof bunların en başında ve en kıymetlilerinden sayılabilir. Kendisi İstanbul'da bulunduğu müddetçe bütün meseleler iki tarafın arzusuna uygun ve aradaki dostluğun güçlenmesine hizmet edecek şekillerle sonuçlandırılmıştı. Herhâlde Rus siyasetine ve özellikle de bundan daha tehlikeli olan İngiliz siyasetine kapılmanın vahameti gerektiği gibi tespit ve takdir

edilmişti.

Balkan Harbi'nin çıktığını ve Sırp, Yunan ve Bulgar hükûmetlerinin Türkiye'ye karşı ittifaklarını haber alan Sultan Hamid'in nasıl olup da Bulgarlarla Yunanlıların ittifaklarına meydan verilmiş olduğunu sual ettiği ve bunu fevkalâde bir hayretle karşıladığı malumum olmuştu. Gerçi idare-i maslahat politikasının da bir haddi var ise de herhâlde Bulgarları Yunanlılarla birleşmekten menetmek ve Balkan Harbi'nin önünü almak mümkün idi.

Sultan Hamid bir cihan harbi tehlikesini görmekte idi. Bu harbi Almanya Hükûmetinin Rus-Fransız ittifakından sonra bir kat daha can atarak arzu edeceği ve Almanya İmparatoru'nun siyasetinin buna yönelik olduğu, Wilhelm'in İstanbul seyahatinde bütün açıklığıyla anlaşılmıştı. Almanya İmparatoru, Sultan Hamid'le görüşmesinde Boğazlar meselesini bu maksatla ortaya atmıştı. İmparator, Fransızların Ruslara borç verdikleri yüklü miktar para ile Rus ordusunun askerî teçhizatının ilerlemekte olduğunu ve günün birinde bu teçhizatın ve teşkilâtın önüne geçilemeyeceğini hikâye ettikten sonra, şayet bir harp çıkacak olursa Devlet-i Aliyye'ce Boğazlar'a verilecek vaziyetin ne olacağı hakkında Hünkâr'ın fikrini sormuştu. Sultan Hamid ise tehlikeyi görmekte gecikmemişti. Almanya İmparatoru Boğazlar vasıtasıyla Rusya üzerinde kurulacak baskının ve Rusya'yı Avrupa'daki müttefiklerinden tecrit etmek sisteminin pek büyük faydalarını bildiği için, Sultan Hamid'i bu yol üzerinde anlaşılmaya sevk ederse harp endişesi Almanlar hesabına hayliden hayli azalmış olacaktı. Fakat Sultan Hamid, bir cihan harbi çıkması hâlinde Türkiye'nin buna karışması ve tarafsızlıktan ayrılmasının felâket doğuracağı kanaatinde bulunduğundan ve esasen Bağdat Demiryolunun menfaatleri üzerinde Almanlarla Fransızların anlaşmalarını arzu etmesi ve hattâ o zaman Fransız Elçisi bulunan Mösyö Constant ile bu hususta fikir alışverişi yapılması hep bu kanaate dayandığından, Almanya İmparatoru Boğazlar hakkında Hünkâr'dan uygun bir cevap alamamıştı. Bununla birlikte Sultan Hamid, has misafiri olan Almanya İmparatoru'nun sualini cevapsız bırakmamış olmak için, Devlet-i Aliyye Boğazlar'ın sahibi ve muhafızı olup o konudaki ahitnamede Avrupa devletlerinin de imzaları bulunduğundan, gerektiği zaman bir tedbir alınmak lâzım gelirse devletlere malûmat verileceğini bildirmiş, yani Boğazlar'ın vaziyetinin Alman kumanda heyetinin irade ve takdirine teslim olunmayacağını ve İmparator'un buna emel bina etmemesi lâzım

geleceğini açık bir tarzda söylemişti. Bu satırlardan maksadım kendi zamanıma ait hatıratımı tespit etmek olduğundan, Sultan Hamid'in bu siyaseti sonradan ne şekillerde değiştirdiği ve neticede nede karar kıldığı konu haricindedir.

Haddizatında küçük bir hâdise olmakla beraber küçük işaretler büyük meselelere apaçık deliller teşkil ettiğinden bir meselenin izahına lüzum hâsıl olmuştur.

İlk önce şurasını arz edeyim ki, bu meselede mevzubahis olacak zat hakkında bir dokundurma kastı yoktur. Yayımlanmış eserlere ve resmî yazışmalara dayanarak vaziyeti hikâye ediyorum.

Said Paşa hatıratında bir Fremliyan meselesinden bahsediyordu. Üsküp Bulgar Metropoliti olan bu Fremliyan hakkında evvelce de birkaç satır yazı yazmıştım. Yukarıda arz ve izah ettiğim gibi idare-i maslahat ve Bulgarları tarafımıza çekme siyaseti icabı olarak Sultan Hamid tarafından Üsküp Metropolitliği'ne tayin edilen Fremliyan, İstanbul'daki Bulgar Eksarhı'nın Bulgarları Babıaliye ısındırmak zemininde gerçekleşen devamlı müracaatları üzerine ve bu işin Petersburg Kabinesi eline geçmesine mâni olmak maksadıyla Üsküp'e gönderilmişti. Fremliyan'ın Üsküp'e gönderilmesi Rumların bir metropolitlikten mahrumiyeti demek olduğundan Rum Patrikhanesi feryat ve şikâyetle başlamış, Rusya Hükûmeti de buna yardım ederek bu işin sonuçsuz kalmasına hayli çalışmış idi. Hâlbuki, Üsküp'te üç bin kadar Bulgar hanesi mevcut olduğundan ve Bulgarların buna pek çok ehemmiyet verdikleri ve son derece duyulanmış olacakları bilindiğinden, Sultan Hamid Bulgar Eksarhı'nın niyazını desteklemeyi uygun görmüştü. Bulgarlığın kurucusu olan Rus Hükûmetinin ne sebeple Bulgar emellerine muhalif bir siyaset takip ettiği ve Fremliyan'ın Üsküp'ten kaldırılmasını neden desteklediği meselesine gelince; Sofya ile İstanbul arasındaki ilişkilerin günden güne iyileşmekte olduğunu gören Ruslar, Bulgarları Türklere ayırmak ve kendilerine her şeyin Rus desteğinden geleceğini ispat ederek Sofya'yı Petersburg'a bağlamak için Rus baskısının Babıali üzerinde hâlâ etkili olduğunu göstermek zaruretinde bulunuyordu. Hakikaten Petersburg Kabinesi buna muvaffak olsaydı, hem Bulgarlar bizim tarafımızdan hoşnutsuzluğa sevk edilmiş, hem de millî emellerinin gerçekleşmesinin Rusların desteği ile mümkün olacağını görerek o tarafa meyletmeleri hızlandırılmış olacaktı. Sultan Hamid ne Rum Patrikhanesinin feryat ve şikâyetini, ne de Rus Sefaretinin teşebbüs ve müracaatlarını dinlemeyerek

ve oyalamalarla vakit geçirerek Fremliyan'ın memuriyetini üç sene devam ettirdi. Halil Rifat Paşa'nın vefatıyla Sadaret makamına gelen zati tebrik için ilk ziyaretinde Rusya Sefiri Mösyö Zinoviye'f, Üsküp Metropolitliği meselesini yeni sadrâzama açarak Fremliyan'ın Üsküp'ten kaldırılmasının uygun olacağını daha kuvvetli söylemişti. Sadrâzam Paşa o gün bunu bir hususî tezkere ile Hünkâr'a arz etmişti; olup bitmiş, senelerce devam etmiş ve iyi etkileri görülmüş olan bu işin bozulması tarzındaki yeni sadrâzamdan aldığı bu tezkereye Sultan Hamid'in canı sıkıldı. Fakat ne çare ki Sadrâzam Paşa, Mösyö Zinoviye'f'e söz vermişti.

Said Paşa'nın hatıratında bu bahse ait bir satır bile göremedim. Bütün yazdıklarının suretini tam bir itina ile muhafaza eden hatırat sahibi, elbette bu Fremliyan işi için Mösyö Zinoviye'f'le görüşmesini tasvir eden ve Fremliyan'ın kaldırılmasını destekleyen o hususî tezkerenin suretini de muhafaza etmiştir. Hâlbuki hatıratta Rusya Hükûmetinin sonradan politikasını değiştirerek Fremliyan'ın memuriyetinin tasdik edilmesini Babıaliden istediği ve Babıalinin de bunu arz ettiği yazılıdır. Bulgarların, bağlı oldukları hükûmete başvurarak arz etmiş oldukları bir istirhamın hükûmetçe kabulü ile başarıya ulaşan gönül kazanma ve tarafına çekme politikasının, sonradan Rusya eline geçmiş olması ve Bulgarların bu yüzden bağlı oldukları devlete değil de Rusya'ya meyletmış olmaları ve İngiltere Hükûmetinin Bulgarları ele almak için tahrik ve teşviklere kalkışmaları herhâlde Bulgarları iyi tanımayan bir siyasete işaret eder. Mösyö Keşof'un mektubu bende mazinin bu hatıralarını tazelemiştir.

* * *

Sultan Hamid gerek vekillerinin ve gerekse kendisine tabi diğer görevlilerinin mutlaka saraya yakın yerlerde oturmalarına pek özen gösterirdi. Sultan'ın, işlere ait buyrukları olduğunda kendilerine süratle dönülebilmesi ve cevaplarının az zamanda saraya gönderilmesi için onların saraya uzak taraflarda ikamet etmemeleri lazımdı; bir de bazen bir lüzum üzerine sadrazamı veya vekillerden herhangi birini saraya davet icap ettikte onların hemen gelebilmeleri saray civarında bulunmalarına bağlıydı. Hele sadrazam, şeyhülislâm ve seraskerler hakkında bu noktaya bilhassa dikkat edilirdi. Bu sebepledir ki sadrazam, şeyhülislâm ve seraskerin konakları -hazine-i hassa masraflarından verilmek üzere- yaptırılıp ve mükemmelce döşenip bağış usuluyla kendilerinin sorumluluğuna bırakılırdı. Bazı görevliler hakkında da bu şekilde muamele edilirdi. Said Paşa, Cevat Paşa ve Halil Rifat Paşa'nın konakları bu

tarzdadır. Ancak vekillerin ve görevlilerin hepsine böyle konak yaptırıp ve içini döşetip bağış yoluyla kendilerine vermek imkânsız olduğundan bunların ev kiralari hazine-i hassadan ödenmek suretiyle kendilerine yardım edilirdi.

• Şeyhülislâm Cemalettin Efendi'nin Kuruçeşme'deki yalısı da hazine-i hassa aracılığıyla inşa edilip, döşenmiş ve kendisine bırakılmıştır. Sultan Hamid'in şeyhülislâmlık işlerine verdiği ehemmiyet fetva meselelerinden dolayıydı; bu itibarla şeyhülislâm ın daima gözü önünde ve yakınında bulunmasına itina ederdi.

Görünürde Şeyhülislâm Efendi'nin muhafazasından ve hakikatteyşe Şeyhülislâm konağının ve buraya gelip gidenlerin gözlenmesinden sorumlu olmak üzere iki tüfekçi geceli gündüzlü konakta bulunur ve Şeyhülislâm Efendi'nin arabası arkasında atla giderdi. Şeyhülislâm Efendi'nin gidebileceği yerler şunlardı: Yıldız Sarayı, Meşihat Kapısı, Meclis-i Vükela günleri Babıali, bayram ve hırka-ı saadet alaylarında Dolmabahçe ve Topkapı Sarayları. Buralardan başka hiçbir yere gidemezdi ve gitmek aklına gelmezdi. O derece ki bir gün hasta bulunan kızını ziyaret edip derhâl geri dönmek üzere Operatör Cemil Paşa'nın Fenerbahçe civarındaki köşküne gitmek için özel bir tezkere ile durumunu arz etmişti.

Serasker Rıza Paşa Sultan Hamid'in arzu ve rızası dairesinde harekete son derece itina eden vekillerdendi. Yıldız'a yakın bulunması ve askerî işlere ait buyruk ve bildirilerin gecikmemesi için Padişah Yıldız civarında Yeni Mahalle denilen semtte son derece büyük ve gösterişli bir konak yaptırıp Rıza Paşa'ya bağışlamıştı. Rıza Paşa'nın Çamlıca'da, geniş bir arazi içerisinde bir köşkü vardı, kendisi Vaniköy'ünde Mustafa Paşa Yalısı diye bilinen eski bir yalıyı da satın alıp mükemmelen tamir ve ıslah ettirmişti ancak ne Çamlıca'da ne de yalıda ikametine müsaa-de olunmayacağını bildiğinden bunlara taşınmamıştı. Yalnız bazı günler daire-i askerîyeye giderken Beşiktaş İskeleyi'nde kullanımına mahsus olan istimbota binerek, Vaniköy'ündeki yalıya gittiğini ve orada kahvaltısını edip daireye döndüğünü anlatırdı. Serasker Rıza Paşa Sultan Hamid'in bağışlarına ve cömertliğine en çok mazhar olmuş vekillerdendir. Bu husustaki müracaat ve ricasının reddedildiği olmamıştı. Kendisi seraskerliğe getirilmeden evvel Edirne'de bulunuyordu. Bir aralık oradan kaldırılarak uzak bir yere nakline karar verildiğini haber alınca Hünkâr'a müracaat etmiş ve bu müracaatın ne tarzda olduğu malum değilse de herhâlde Hünkâr'ın dikkatini celbedecek mahiyette bir şeyler yazmış

olmalı ki derhâl İstanbul'a celbine emir çıkmış ve önce ikinci fırka kumandanlığına, bir müddet sonra da seraskerliğe tayin olunmuştu.

Sarayın ve padişahın şahsının muhafazasından sorumlu olan ve mevcudunun büyük kısmı saray civarındaki tepelerde oturan ikinci fırkanın kumandanlığının, Hünkâr'ın bilhassa güvenini kazanmış zatlara verileceği düşünülünce Serasker Rıza Paşa hakkında padişahın itimadının derecesi kolaylıkla anlaşılır.

Serasker Rıza Paşa, Sultan Hamid'den pek çok ihsan ve cömertlik gördüğünü ve onun sayesinde pek çok mal mülk ve servet sahibi olduğunu inkâr etmek şöyle dursun bilakis bunu defalarca açık açık söylemişti. Rıza Paşa Sultan Hamid devrinin en talihli ve beğenilen simalarından biri olmasını, padişaha duyduğu aşırı bağlılık ve sadakate karşı Hünkâr'ın da kendisine aynı oranda teveccüh ve sevgi göstermesine bağlardı. Elbette bu durumda kendi şansının yaver gitmesinin de etkisi olduğuna inanırdı. Kendisinin anlattığına göre Rıza Paşa daha süt emen bir çocukken validesi vefat etmiş ve bir sütnine bulunması hayli zaman gerektireceğinden aç kalmak tehlikesi baş göstermiş, tam bu esnada evlerinde oturan bir kadının -Allah'ın hikmetiyle- sütü gelmiş ve o da açlıktan kurtulmuş. Rıza Paşa bu hikâyeyi anlattığı sırada Padişah tarafından mazhar olduğu cömertlik ve yardımın minnettarlığını ebediyen taşıdığını uzun uzun söylerdi. Bundan maksadı bu hikâyeleri dinleyenler vasıtasıyla sadakat ve bağlılığını Hünkâr'ın kulağına ulaştırmektir. Rıza Paşa'nın bu siyaseti hiç de yanlış değildi çünkü Sultan Hamid bu suretle kendisine bağlı ve minnettar kalınmasını ister ve kalplerinde bu hissiyatı taşıyanlara ihsanlardan ve cömertlikten geri durmazdı.

Meşrutiyet'in ilanından evvel Sultan Hamid Said Paşa'yı yedinci defa olmak üzere sadarete getirmeye karar verdiği zaman Said Paşa, iyi geçinememekte olduğu Rıza Paşa seraskerlik makamında bırakıldığı takdirde sadaret vazifesini kabul edemeyeceğini söylemişti.

Bunun üzerine Sultan Hamid seraskerliğe Ömer Rüştü Paşa'yı getirmişti. Rıza Paşa'nın seraskerlikten azledilişinin ikinci günü cuma idi.

Senelerce her cuma günü Hünkâr'ın arabasında ve karşısında yer edinen Rıza Paşa artık bundan mahrum olacaktı. Rıza Paşa için bu, pek ağır bir şeydi. O cuma günü sabahı mahdumları Şükrü Paşa'yı daire-i kitabete göndererek senelerce müddet Padişah'ın huzurunda bulunmakla müşerref olduğu hâlde şimdi bundan mahrum kalmasının kendisi için pek büyük hüznün ve keder sebebi olacağını arz edip yine selamlık mera-

siminde bulunmasına müsaade edilmesini istirham etti. Rıza Paşa'nın bu istirhamını Hünkâr'a arz ettim ancak uygun cevap zuhur etmedi.

Meşrutiyet'in ilanından sonra beni sürgün yerine götüren vapurda Rıza Paşa da vardı; Ratip, Zeki ve Şehremini Reşit Paşalar da aynı vapurla sürgün mahallerine gönderiliyorlardı.

Rıza Paşa bir gün yolda Ratip, Zeki ve Reşit Paşalara hitaben kendisinin seraskerlik makamında bulunduğu esnada bir gün Padişah'a bir dilekçe takdim ettiğini ve Sultan Hamid'in bütün hanedan üyelerini alarak ve bütün elçileri davet ederek Bab-ı Seraskeri'ye gidip orada Kanun-ı Esasi'yi ilan etmesini teklif ettiğini ve bunun üzerine saraya gelmesinin irade olduğunu, sonra ikinci bir tezkere ile gelmeyip evinde beklemesinin emrolunduğunu anlattı. Rıza Paşa Sultan Hamid'e aşırı itaatiyle bilinen ve Padişah'ın rızasından zerre kadar çıkmayan bir kimseyken güya Padişah'a Kanun-ı Esasi'nin ilanını teklif etmiş olduğu yolunda atıp tutması kendi hesabına bir yiğitlik sayılsa da buna kimse'nin inanmadığı aşikârdı. Rıza Paşa'nın bu sözleri muhataplarını ahmak yerine koyduğunu gösteriyordu.

Meşrutiyet, hürriyet, Kanun-ı Esasi, Meclis-i Mebusan kelimeleri o devirde öyle korkunç şeylerdi ki bunları Padişah'a teklif etmek şöyle dursun ezkaza ağza almak bile felaket sebebiydi. Rıza Paşa'nın bunu bile bile aksine cüret edebileceğine imkân vermek düşünülemezdi. Bu münasebetle hatırıma gelen bir olayı anlatmak isterim:

Eskiden Babıali'de bir Sicill-i Ahval Komisyonu vardı. Meşhur işgüzarlardan Hüseyin Hamid Bey bu komisyonun azasındandı. Bir gün Hüseyin Hamid Bey, arkadaşlarından birine hiddet etmiş ve birçok sözler arasında "Burasını Meclis-i Mebusana çevirdin." demişti. Resmî bir komisyonda ve birçok kimseler arasında (Meclis-i Mebusan) sözünün ağza alınmış olması saraya ihbar edilecek olursa bundan ne fena neticeler çıkabileceğini tahmin eden Komisyon Reisi Tevfik Paşa müthiş şekilde telaşa düşerek hemen saraya koşmuş ve şayet bu sözün kendisi tarafından söylendiğine dair bir jurnal verilir de başı belaya girer diye gerçekleri anlatmış ve sözün kendi ağzından çıkmadığının Padişah'a arzı konusunda ricada bulunmuştu. Bu korku o devrin bütün devlet adamlarını kapsardı. Bundan dolayı yirmi seneden fazla bir müddet ikinci fırka kumandanlığı ve seraskerlik gibi makamları işgal etmiş olan Serasker Rıza Paşa'nın, mazhar olduğu bunca ihsan ve nimetleri ve sonsuz huzur ve rahatını ayaklar altına alarak Hünkâr'a Kanun-ı Esasi ilanını teklif

edemeyeceği aşikârken sürgün yolunda yiğitlik göstermeye kalkışması muhataplarını ahmak farz etmekten başka neye yorulabilir?

Serasker Rıza Paşa'nın Hünkâr'a itaat ve bağlılığının derecesini ve Paşa'nın karakterini yakından bildiğim için sürgün yerine giderken göstermek istediği yiğitliğe içimden gülmekle yetindim. Doğrusu Serasker Rıza Paşa hemen her gün sabah akşam birer defa Komisyon-ı Askeriye gelirdi; ben komisyona yazılı olduğu gibi sözlü de emir tebliğine sık sık memur edildiğimden hemen her gün komisyonun bulunduğu Çit Köşkü'ne gider, Rıza Paşa ile görüşürdüm. Komisyon azasından olup bazen geç gelen Ethem ve Ömer Rüştü Paşaların bulunmadığı zamanlarda Rıza Paşa bana hep Sultan Hamid'e karşı minnettarlığından bahsederdi. Rıza Paşa'nın, komisyon azasından Ömer Rüştü ve bilhassa Ethem Paşalardan hoşlanmamasına sebep Ethem Paşa'nın ikide bir daire-i askeriye ahvalinin bozukluğundan, ordulardaki subayların terfilerinin ihmale uğradığından, piyade dairesinin ordulardan gelen terfi cetvellerini hasıraltı etmesinden şikâyet etmesiydi.

Basra'da Kuveyt Emiri Mübareküssabah'ın İngiliz himayesine girmesi ve İngiliz emellerine açıktan açığa hizmet etmesi, İngilizlerin gerek orada ve gerek Necid Sahilleri üzerindeki siyasi teorilerini büsbütün meydana çıkarmıştı. Esasen İngilizlerden fena hâlde kuşkulanan Sultan Hamid bu hadiseler üzerine Babialî'ye ve mahallerine sık sık emirler tebliğ ettirmiş ve İngiliz siyasetinin o havalide hâkimiyetimize vurmak istediği darbelere karşı dikkatli bir vaziyet almıştı. İngilizlerin o havalide günden güne artan bu faaliyetleri bir aralık Fransız basınına aksederek Paris gazetelerinde bu yolda yayınlar başlamıştı. Bu yayınların o zaman Babialice nasıl algılandığını Said Paşa'nın hatıratından anlamak mümkündür. Gerçekten, Said Paşa hatıratının ikinci cildinin 370'inci sahifesinde şu satırlara tesadüf ediyoruz:

"Kuveyt meselesi ortaya çıktığında ve Mübareküssabah'ın İngiltere himayesi zuhur ettiği esnada Fransız basınının bir kısmı dediler ki İngilizler güneybatıda büyük bir Arap devleti baş göstermesi ile Mekke'yi zaptetmesini ve Arabistan'ın bir kısmının da hükûmet-i Devlet-i Aliyye'den çıkmasını arzu ediyorlar. Fransız gazeteleri böyle yazıyorlarsa da bir milletin diğer bir millet aleyhinde taşıdığı gizli siyasi niyetlerinden dolayı onların yayınlarına inanmak caiz olamayacağından İngilizlere dayandırılan bu gibi işler benim düşünceme göre güvenilmeye uygun değildir."

Said Paşa'nın bu iddiasının ne kadar yanlış olduğu daha kendisinin hayatında açıkça ortaya çıkmış ve bizzat Said Paşa, bu düşüncesinin ve hükmünün tersinin gerçekleştiğine şahit olmuştur. Harb-i Umumi (I. Dünya Savaşı), İngilizlerin Arabistan'da büyük bir Arap devleti meydana çıkarmak ve Mekke'yi bu devlete vererek bütün Arabistan'ı Devlet-i Aliyye idaresinden koparmak hususundaki siyasetlerinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Said Paşa yine hatıratında Ali Paşa zamanından beri Yemen'e yönetim özerkliği verilmemiş olmasının birtakım zararlar doğurduğunu, diğer bazı vilayetlerin de merkezîyet usulüyle idare edilmelerinin iyi olmadığını ve altıncı defa sadrazamlığa geldiğinde Yemen için bir tüzük düzenleyip ilgili makama takdim etmiş ise de gereken emrin çıkmadığını yazıyor. Bu noktada Said Paşa'ya "Altıncı defaya gelinceye kadar bu tavsiyenizi neden tatbik etmediniz?" denilecek olsa bilmem ne cevap verir? Said Paşa Yemen için özerklikten, diğer bazı vilayetler için merkezî idare tarzının kaldırılmasından bahsederken vilayetlerin şöyle dursun, İstanbul'daki dairelerin bile kendisinin mabeyin başkâtipliği zamanında her türlü bağımsızlıktan mahrum edilerek her türlü nüfuz ve kuvvetin sarayda toplanmış olduğunu unutuyor. Bu vaziyet o kadar bilinmiş ve duyulmuştur ki hatıratımın başlangıçlarında yazdığım şekilde eski mabeyin başkâtiplerinden Ali Fuat Bey, ilk defa sadarete tayin olunan Said Paşa'yı hatt-ı humayunu üzerinde taşıyarak Babialî'ye götürürken "Paşa Hazretleri sarayda tesis buyurduğunuz merkezî idare usulünden en evvel şikâyet edecek yine zat-ı devletleri olacaktır." demişti.

Said Paşa'nın hatıralarında rastlanılan tezatları, kendisine duyduğum pek hürmetkâr olan duygularım münasebetiyle bu sütunlarda açıklamak elem verici oluyorsa da ne çare ki öğrendiğim meseleler hakkında işin aslına aykırı yayınlar görünce bunları düzeltmek gereği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Said Paşa'nın dokuz defa sadrazamlık makamına geçmiş bir zat olması itibarıyla son yarım asırlık olaylara en çok karışanlardan biri olduğundan sık sık kendisinden bahis mecburi olmaktadır, bunu başka maksada yüklemek doğru olamaz.

Said Paşa'nın hatıralarında özellikle Muş'taki Ermenilerin, hükûmete karşı muhalefet yoluna giderek ve diğer kazalardaki Ermenilerle birleşerek o civardaki dağlardan birine sığınmaları üzerine mabeyinden asker ve top sevki hakkında bir emir gelmiş ise de bu husus Babialice tasvip olunmamış, dolayısıyla uygulanan nasihat üzerine Ermenilerin

sığınaklarından çıkarılmaları yazılmıştır.

Muş gibi dağlık bir yerde hükûmete fiilen ve silahlanarak isyan etmiş haydutların nakli ve memleketin huzur ve asayişini tesis için asker ve top sevkini uygun görmeyen Said Paşa'nın bu ifadesi hakikaten yerinde olsa bile aynı Said Paşa'nın İstanbul'daki Ermeni Hadisesi esnasında Ermeni Patrikhanesine toplanan komitecileri nakil için başkentin göbeğinde patrikhaneye top atılmasını Mabeyinci Arif Bey vasıtasıyla Hünkâr'a teklif etmiş olması dikkate değer olduğundan Said Paşa'nın İstanbul'da top kullanılmasını teklif ettiğini unutarak Muş Ermenilerini nasihatle yola getirdiğini iddia etmesi ve sarayın zorlayıcı tedbirlerini sonuçsuz bıraktırdığını ispatlamaya kalkışması sükût ile geçiştirilemez.

* * *

Terkos Su Şirketinden İstanbul halkını kurtarmak için cemiyeti umumiyece hararetli ve çok faydalı tartışmaların yapıldığı şu sıralarda suya ait hatıralarımı yazmak uygun olur.

Sultan Hamid su meselesine çok ehemmiyet verirdi. Halkın susuz kalması yüzünden baş gösterecek şikâyetler onu cidden gocunduran şeylerdendi. Sultan Hamid şehzadeligi zamanında Kâğıthane'deki köş-küne sık sık gidip geldiğinden ve o çevrede ekseriyetle gezintiler yaptığından bu gezintileri esnasında zaman geçtikçe taş, toprak altında kalıp kaybolmuş ve bilinmeyen yerlere doğru akan sular bulunduğunu öğrenmişti. Bunların da keşfedilerek asıl Kâğıthane suyuna katılıp ve hepsinin birlikte şehre akıtılmasını emretmişti. Hakikaten o tarihlerde Beyoğlu ve Beşiktaş ahalisi susuzluktan çok ıstırap çekiyorlardı. Bu emir üzerine, gereken tertibat ve inşaat için Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa'nın başkanlığında bir komisyon görevlendirildi. Abdurrahman Paşa hem yararlı işleri seven hem de namusu ve dürüstlüğüyle tanınan bir zat olduğundan işe canla başla sarıldı ve onu başarıyla sonlandırmaya muvaffak oldu.

Bundan sonra İstanbul'un Kırkçeşme ve Halkalı sularının esaslı bir şekilde ıslaha muhtaç olduğu, yirmi otuz boruluk suyun boş yere akıp giderek ana su yoluna ulaşmadığı ve bu yüzden İstanbul halkının sıkıntı çekmekte olduğu anlaşıldığından, bunun için de bir komisyon teşkil olunmuştu. Bu komisyon üç ay çalıştı, Kırkçeşme ve Halkalı sularının asıl membalarında ve meşhur bentler civarında incelemeler yaptı. Yalnız Kırkçeşme suyundan on bir borunun yer altından kaybolan gözlerini buldu ve bunları ana su yatağına katarak teleften kurtardı ve bir kısmını

da demir borularla aldırıldı. Bu komisyonun yaptığı tetkikattan anlaşıldığına göre on beş yirmi bin lira masraf tercih edildiği hâlde İstanbul'da 168 çeşmeye su akıtılabilecek şekilde suların artırılması mümkün olacak ve Yerebatan Havuzu ile Çukurbostan'da ve Silahtarağa'da ve Taksim'de büyük ölçüde dört depo kurulduğu takdirde İstanbul ve Beyoğlu taraflarının bütün büyük caddeleri sulanacak ve bu suretle Şehremaneti'nin beyhude yere Terkos Şirketine verdiği su parası tasarruf edilmiş olacaktı. Komisyon bütün gözlem ve incelemelerini bu şekilde keşifname ve planlarla birlikte ilgili makama takdim etmiş, Evkaf Nezareti ve Şehremaneti ile de münakaşaya girişmiş ise de olay sürüncemede bırakılmıştı. Bu keşifnameler, planlar ve mazbatalar evrak mahzenlerinden çıkarılsa bugün bile onlardan istifade mümkün olur fikrindeyim.

Bu su meselesi ile beraber yangından da bahsetmek uygundur. Bu hususta evvelce birkaç satır yazmıştım. O zaman da söylediğim şekilde yangın Sultan Hamid'in sinirine dokunan şeylerden biri idi, hele büyükçe yangınlar onun için iş güc olurdu. Yaverler, memurlar, telgraf telleri hep bu maksatla işler, dururdu. Eğer yangın saraydan görülecek bir yerde ise kendisi dürbünle oraya bakardı ve yangın sönünceye kadar uyu-mazdı. Yangın bir felaket olduğundan ve her felaket gibi bu da ortalığı telaşa vereceğinden Sultan Hamid her türlü telaşa karşı dikkatli olmak alışkanlığının etkisiyle yangınlarda da tetikte beklerdi. İstanbul'un 1281 tarihinden sonraki yangınlarını bizzat incelemiştir, sırası geldiğinde bunları teferruatıyla anlatırdı.

O zaman itfaiye araçları sınırlı sayıda olduğundan ve evlerin büyük kısmı ahşaptan yapıldığından ufak bir yangın derhâl yayılarak birçok evin barkın mahvına sebep olurdu. Mahalle tulumbarı ve kırbalı salkaların taşıyacakları sularlarla bir yangının ne dereceye kadar söndürülebileceği izaha muhtaç değildir.

Sultan Hamid itfaiye araçlarının Avrupa'daki emsaline kıyasen ıslahı için Macarlı Kont (Ziçeni)'yi getirtti ve kendisine feriklik rütbesi vererek askerî birliklerin fertlerinden müteşekkil bir itfaiye alayı kurdu.

Buna rağmen yangınların önü alınamıyor, itfaiyenin noksanından ve suyun yokluğundan dolayı memlekette ara ara büyük yangınlar oluyordu. Sultan Hamid bir gün Ziçeni Paşa ile İtfaiye Kumandanı Miralay Refet Bey'i huzuruna çağırdı. Yangınları söndürmek için kendi hatırına gelen maddeleri not ettirdi, bunlar sonradan bir komisyonda görüşülerek talimatname şekline getirildi.

1- Yangın yerlerinde yapılacak taksimat arasında arazi, uzunluğu elli metreden eksik olmamak üzere sahibinden istimlak suretiyle arsalar alınarak her mahallede birer mahalle bahçesi vücuda getirilmesi ve ortalarında birer havuz yapılması, hem yangına sınır engeli koyar hem de su bulunmuş olur.

2- Yangın duvarlarının evlerin çatılarını birer metre aşması.

3- Evlerin bacaları yapılırken aşağıdan yukarıya kadar ağaç hatlı konulmaması.

4- Yangın söndürme işi bugün bir fen ve ihtisas meselesi olduğundan yangın esnasında gerek Padişah'ın görevlileri ve gerek büyük küçük memurlar tarafından itfaiye alayının harekât ve idaresine karışılmaması.

5- Avrupa'dan yeni makineler getirilerek itfaiye alayının eksiklerinin tamamlanması.

Hünkâr'ın doktoru Mavroyani Paşa sarayda kendine mahsus bir dairede ikamet ederdi. Bir gün bu dairede kazara bir yangın çıktı. Uzak-taki yangınlardan bile sinirlenen Sultan Hamid'in kendi sarayı içinde meydana gelen bir yangın üzerine ne hâle gelebileceği hayal edilebilir. Bu yangın Mavroyani Paşa'nın saraydan çıkıp dışarıda ayrı bir konakta oturmasına sebep olmuştu.

* * *

İkinci Ermeni Vakası üzerine Amerika Âyan Meclisi üyelerinden ve oryantalistlerden iki zat İstanbul'a gelmişti. Bunlara Amerika'nın mühim gazetecilerinden biri de refakat ediyordu. Seyahatten maksatları, Ermeni Olayları hakkında inceleme yapmak, sonrasında gerek siyasi meclislerde ve gerekse basın dünyasında olayların hakikatini Amerikan kamuoyuna bildirmektir.

Sultan Hamid yabancı meclislerin ve özellikle basın organlarının tesirlerine pek önem verdiği için Amerika'dan gelen bu heyeti büyük bir istekle kabul etmiş, hatta yanlarına Temyiz Mahkemesi Reisi Şefik Bey'le başka iki kişi daha katarak onları Doğu Anadolu'ya göndermişti. Amerikan kamuoyu fesatçı Ermeni reislerinin teşvik ve telkini ile Türklerin şiddetle aleyhinde idi. Bizim katliam yaptığımıza, yer yer zulüm ve haksızlık yaptığımıza, Ermeni milletinin tamamen mazlum ve günahsız olduğuna âdeta kanaat getirmişti. Hakikatin bu merkezde olmadığını ispat etmek lazımdı. Amerika'dan gelen heyetin üyeleri ciddi, tarafsız ve hakperest insanlardı. İstanbul'dan refakatlerine verilen zatlar ile her

tarafı dolaştılar, her şeyi gördüler, herkesi dinlediler, nihayet hakikati anlayarak Amerika'daki söylentilerin asılsız olduğuna dair bir rapor hazırladılar. Bu rapor o zaman yayınlatılmıştı.

Bu misafirler İstanbul'da bir hafta kalmışlardı. İstanbul kendileri için büsbütün yeni ve yabancı bir âlem olduğundan şehrin görülmeye değer yerlerini görmek üzere Sultan Hamid'in emriyle Şûra-yı Devlet'ten bir zat ve bir hünkâr yaveri kendilerine mihmandar tayin edildi. Hep birlikte camileri, kiliseleri, mektepleri, eski eserleri ve adliye dairesini gezdiler. Kiliselerde halkın serbest ibadet ettiklerine, adliyede yargılama usullerine hayret ettiler. Bilhassa adliye dairesinde cinayet mahkemesinde dinleyicilere ayrılan yerden mahkemeyi dinlerken hayretleri büsbütün artmıştı. Bu esnada en çok dikkate değer buldukları şeyse cinayet mahkemesi azasından iki zatın Hristiyan ve bunlardan birinin Ermeni olması idi. Kendileri, Türklerin Ermenileri kesmekte oldukları hakkındaki söylenti üzerine buraya inceleme yapmaya gelmişken en büyük mahkemenin üyelerinden birinin Ermeni olması akla sığan şeylerden değildi. İlk önce buna inanmak istemediler. Fakat mahkeme bittikten sonra hâkim heyetinin görüşme odasına kabul olundukları ve orada Ermeni üye ile bizzat görüştükleri zaman hakikati anlamışlar, çok duygulanmışlar, Amerikan kamuoyunu yanlış yola sevk eden Ermeni propagandacılarına fena hâlde kızmışlardı.

* * *

Rusya'da meydana gelen değişimler ve isyanlar üzerine Rusya'nın Karadeniz filosuna mensup gemilerden Potemkin Zırhlısı limandan çıkarak Karadeniz'e açılmış, serseri bir surette bir hayli dolaştıktan sonra Boğaz'a yaklaşmıştı. Savaş gemisi mürettebatından bir kimsenin isyanı, Sultan Hamid'in bilhassa endişe ettiği soruna değinmekteydi. Asi bir geminin kendi tayfaları marifetiyle kaldırılıp kimseye danışmaksızın yola çıkarılması İstanbul'da duyulsa bunun bize de sirayet etmesi ve İstanbul askerlerinde de isyan hislerini uyandırması, pek az bir ihtimal dahi olsa Sultan Hamid'in uykusunu kaçırmaya yeterdi. Rusya hükûmeti bu asi Potemkin Zırhlısı üzerinde bir otorite kuramıyordu. Zırhlı Boğaz'a yaklaşmak üzere idi. Ya sularımıza girmeye teşebbüs ederse ne olacaktı? Sultan Hamid derhâl fiiliyata geçti ve Karadeniz Planı'nın hemen tatbiki ve büyük topların konulması Tophane'ye emredildi.

Bu işe topçu kumandanlarından Yakup Bey isminde biri görevlendirildi ve bu zat topçu generali olup sonradan Meclis-i Âyan üyeliğine

tayin olunan Rıza Paşa'nın nezareti altında mühim siper inşasına başladı. Rusya elçiliğinin İstanbul'da belli başlı vazifelerinden biri Boğazların tahkimi meselesini gözetmekti. Boğaz'a nazır bir mevkide ikamet eden Rus deniz ataşesinin para ile kullandığı casuslar vasıtasıyla Boğazların durumundan devamlı ve düzenli şekilde haberler aldığı kuvvetle hissedilmekteydi. Potemkin hâdisesini takiben Boğaz'da sağlamlaştırma faaliyetinin başlaması deniz ataşesinin gözünden tabii ki kaçamazdı. Çok geçmeden Rusya elçiliği Babıali'ye müracaat ederek; Karadeniz Boğazı'nın sağlamlaştırılmasına dair bir girişimden haberdar olduklarından, bu tahkimin iki devlet arasındaki dostlukla uzlaşma sağlanamayacak şekilde özellikle Rusya'ya karşı yapıldığını düşündüklerinden bahsederek serzenişte bulundu.

Gerçi Rusya elçiliği siyasi teşebbüs yolunda bundan ileri gidemezdi. Boğazların tahkimi Devlet-i Aliyye'nin yükümlülüğündeydi. Ancak Rusya'ya sert ve ters cevap vermek de işe gelmiyordu. İki durumda da uzlaşma sağlanmalıydı. Rusya elçiliğinin teşebbüsüne cevaben Potemkin Zırhlısı'nı yolundan geri çevirmenin veya Rusya hükûmetinin elinde olmaksızın zırhlının başıboş bir şekilde Boğaz'a gelmesinin ihtimal dışında olamayacağı ve böyle bir hadise olduğunda zırhlıyı durdurmak ve Boğaz'ı zorlamasına meydan bırakmamak için evvelden gerekli tedbirlerin alınmasının zorunlu olduğu ifade edilmiş ve bir taraftan da sağlamlaştırma işlerinin hızlandırılması emrolunarak çarçabuk bitirilmişti.

Bu tarihten evvel Karadeniz Boğazı'nın müdafaasını düşürmek için Boğaz'ın Rumelifeneri'nden başlayarak Karaağaç'a kadar uzanan sahilden içeriye doğru yerlerde bir Ermeni'nin işletme sorumluluğunda bulunan Karapınar Çiftliği ile diğer birtakım tarlaların yabancı uyruklu zengin bir adam adına satın alınmakta olduğu ve sivil giyinmiş iki ecnebi subayın avlanmak vesilesiyle oralarda dolaşıp arazinin harita ve planlarını yapmakta oldukları haber alınmıştı. Bunun üzerine Beşiktaş Zabıtasından iki memur, avcı kıyafetine sokularak oralarda gezdirilmiş ve memurlar o iki yabancıya tesadüf ederek o gün onları başarıyla takip etmişti. Akşama doğru bu yabancılar Beyoğlu'ndan dönerken gözetleme memurları da arkalarına takılmış, geceleri Beyoğlu'nda ikamet ettikleri haneyi tespit etmişlerdi. Bir aralık hafiye teşkilatı bu haneye adam sokarak o plan ve krokileri elde etmeyi başarmışlardı. Yabancı subayların çalışmaları bu suretle sonuçsuz bırakıldıktan sonra bahsi geçen çiftlik ve tarlalar Tophane adına istimlak edilmişti. Beşiktaş Zabıta-

sının sonradan verdiği bilgiye göre kroki ve planların çalındığını gören o iki subay kendilerinin casusluğunun meydana çıkarıldığını anlayınca İstanbul'u terk etmişler.

* * *

Adağa'da Sis Katogikusluğunda bulunmuş Nersis Efendi isminde bir papaz vardı. Bu adam Avrupa'da bir hayli dolaşmış, Ermeni komitele-ri başkanları ve fertleriyle bir hayli temasta bulunmuştu. Bir aralık bu papazın İstanbul'a geldiği haber alındı. Kendisinin İstanbul'da bir akrabası filan bulunmadığından ikametgâhı ve gidecek bir yeri yoktu. Üsküdar'da Surçihaç Kilisesi'nde yatıp kalkıyordu. İstihbarat memurlarımız bu Papaz Efendi'nin yanında, Ermeni komitelerinin Türkiye'de Ermenilere dağıtılmak üzere hazırlayıp gönderdiği zararlı evraklar bulunduğunu haber vermişlerdi.

Bunun üzerine sivil bir memur sözü edilen kilisede yatak odasını araması için gönderildi, memur efendi Papaz'ın yattığı odayı iyice araştırdı, kâğıt saklanması mümkün olan her tarafı karıştırdı, bir şey bulamadı ve böylece rapor hazırladı.

Sultan Hamid bu gibi durumlarda daima vesveseli davrandığından sivil memurun araştırmasını yeterli görmedi. Papaz Efendi'nin gözlem altında tutulmasını ve hakkında devamlı araştırma yapılmasını emretti. Bir taraftan da Adliye Nazırı Abdürrahman Paşa'nın mezahip nazırı sıfatıyla adı geçen şahsı celp ve davet ederek görüşmesi ve komite hakkın-da bilgi alması emrolundu. Abdürrahman Paşa bu vazifeyi o vakit mezahip müdürü olan şahsa havale etti. Mezahip müdürünün daveti üzerine Adliye Dairesi'ne gelen Papaz Nersis Efendi'nin bu görüşmesinde dönemin istinaf mahkemesi azasından ve Ermeni milletinden Artin Efendi de hazır bulunmuştu. Papaz Nersis Efendi Ermeni komiteleri hakkında çok ehemmiyetli beyanatta bulunmuş ve Ermeni komitelerinin yurt dışındaki vaziyetleri ve devletlerin bu husustaki destekleri hakkında hayli kıymetli bilgiler vermişti.

Nersis Efendi bu beyanatında Sis Katogikusluğu hakkında adliye ve mezahip nezaretiyle Ermeni Patrikhanesi arasında yapılan haberleşmelerin kendisince bilindiğini ancak bu meselenin Patrik Ormanyan Efendi marifetiyle hallinin mümkün olamayacağını söylemişti. Papaz Nersis Efendi'nin ifadesine göre Ermenilerce seri mezhep olarak sayılan üç mühim ruhani kürsü vardı. Bunların en esaslı ve en nüfuzlusu Sis Katogikusluğudur. Bu kürsü özellikle İngiltere'ye ve Fransa'ya aşırı bağlıdır

ve Batı'nın siyasi ülküsüne hizmet etmektedir, orada daima sevgi ve destek görmektedir. Diğer iki katogikusluğun biri Açmıyazın ve İkinci-si Ahtimar Katogikusluğu olup bunlar da Ruslara aşırı bağlı ve Rusya hükûmetinin desteğini kazanmışlardır.

Bir tarafın Fransa ve İngiltere'ye, diğer tarafın da Rusya'ya bağlılığı iki tarafa mensup kuvvetlerin aynı sebepten dolayı Doğu'da ruhani çatışmalar yaşanmasına sebep olmaktadır. Devletçe büyük bir dikkatle takip edilen Ermeni komiteleri bu iki nüfuz çatışmasından istifade ederek Londra, Cenevre ve Paris şehirlerinde toplantılar yapmaktadırlar. Oralarda elde ettikleri desteklerle kitap, risale, dergi ve muhtelif şekilde bildiriler yayınlayarak kamuoyunu kendilerine çekmeye çalışmaktadırlar. Hatta zamanında Sisten Paris'e giderek oraya yerleşmiş ve sonradan vefat etmiş olan "Takavur Ganon"un mezarında çok hararetli nutuklar vermişlerdir ki bunların hepsi Nersis Efendi'nin verdiği bilgilerden anlaşılmıştı. Gene Nersis Efendi'nin ifadesine göre Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki okulları ve hayır müesseselerini yöneten Amerikan misyonerleri, İngiliz muallimleri, Lazarist ve Kapüsen Papazları Ermenilere taraftar olduklarından bunlar lehinde propagandalar yapar ve Avrupa'daki telkinleri ve yayınları çeşitli şekillerle buradan desteklerlermiş.

* * *

Sultan Hamid bir aralık mühimce bir böbrek hastalığı geçirmiş, bunun tedavisi için Avrupa'dan iki profesör getirilmiş ve hatta cuma selamlığına da çıkmamıştı. Bu sıralarda Avrupa gazetelerinden biri Sultan Hamid'in hastalığının vahim ve ölümünün yakın olduğu yolunda bir teşebbüs vuku bulduğunu da ilave eylemişti. Gazetenin bu haberi arasında her nedense o vakit hariciye bakanı olan Tefvik Paşa'nın da ismine yer verilmişti.

Verilen haber "Sultan Hamid'den sonra" notunu içerdiğine göre Hünkâr'ın sağlığında tahttan mahrum edileceği söz konusu değilse de saltanat meselesinin her ne şekilde olursa olsun dile getirilmesi, Sultan Hamid'i fena hâlde vesveseye düşüren durumlardan biriydi. Ayrıca gazete haberleri içinde hariciye nazırının isminin geçmesi de büsbütün merakını celbetmişti. Hünkâr'ın şu fikre kapılması da mümkündü: Sultan Hamid Şehzade Burhaneddin Efendi'yi diğer şehzadelerine tercih eder, onu her cuma selamlığında arabasında karşısına oturturdu.

Bu durumun Burhaneddin Efendi'ye karşı kardeşlerinin ve diğer şehzadelerin kalbinde bir düşmanlık ve rekabet hissi uyandırması muhtemel

idi. Burhaneddin Efendi'nin Sultan Hamid'den sonra ve diğer hak sahiplerine tercihen tahta geçirilmesi yolunda teşebbüsler bulduğunun gazete sayfalarına düşmesi diğer şehzadeleri muhalif hareketlere ve belki de hiç arzu olunmayan gizli teşebbüslere sevk edebilirdi. Herhâlde böyle bir şeyin gazete sütunlarında yayınlanması Sultan Hamid'e göre çok fena bir şey idi. Bu durum yazılı beyanla Tevfik Paşa'dan soruldu.

Yaradılışı gereği bu tarz gürültü patırtılardan uzak duran Tevfik Paşa bu soruya cevaben kendisinin de o gazetede böyle bir şey gördüğünü fakat önemli olmadığından söylenenlere hiçbir kıymet vermediğini yazdı. Meselenin Sultan Hamid nazarında taşıdığı ehemmiyete kıyasla bu kadar bir cevap Hünkâr'ı tatmine kâfi değildi. Aldığım emir üzerine Tevfik Paşa'yı saraya davet ettim. Meseleyi sordum. Tevfik Paşa aynı cevabı tekrarladı ve soğukkanlılık gösterdi ise de onun da telaşa düştüğü görülmüyordu. Bereket versin ki ne Burhaneddin Efendi ne de Tevfik Paşa Sultan Hamid'e göre o tarz teşebbüslere yanaşacak mahiyette şahsiyetlerden sayılmazlardı. Buna rağmen her ikisi de hayli sıkıntı geçirmişlerdi.

Ben bu haberi bir muzipin yaptığı bir iş olarak kabul etmiştim. Ancak bu kabulü gelişigüzel ortaya atmak da mümkün değildi. Hünkâr'ın bu derece önem verdiği bir meseleyi aynı ehemmiyetle kabul etmiş görünmek ve onun endişesi yok oluncaya kadar meselenin incelenmesi üzerinde yürümek lazımdı. Nitekim de böyle yapıldı ve bir hayli sıkıntıya sebep olan bu mesele nihayet hükmünü kaybetti.

* * *

İstanbul Rıhtımı'nın konuyla ilgili imtiyaz şartnamesinde yazılı olduğu üzere Haliç'e kadar uzatılması lazımdı. Bu imtiyazı elde etmiş olan şirket Haliç'e kadar uzatılacak bir rıhtımın kendisine yarar sağlamayacağını ve bu uğurda sarf edilecek sermayenin beklenen faizi bile getiremeyeceğini anladığından imtiyaznameden bu şartın kaldırılarak o husustaki taahhütten kurtulması için sebepler araştırmaktaydı. Bir müddet sonra bunun çaresini buldu. Ancak bu çare rüşvetin ve jurnaciliğin en alçak bir tarzda birleşmesi ile mümkün olacaktı. Bu olaydan, devrin rüşvet ve jurnalcilik suçları hakkında bir fikir edinmek mümkündür.

Rıhtım şirketi o tarihte yüksek mevkideki bir zata müracaat ederek ona, Sultan Hamid'in bir jurnalle korkutulması ve rıhtımın Haliç taraflarına uzatılması hakkındaki taahhüdün feshini temin karşılığında maddi bir menfaat vadetmiş. Bu zat hemen Padişah'a bir jurnal göndererek "İstanbul sahilinde, karaya ayak basmaya yardım edecek bir yerin yani

rıhtım gibi bir vasıtanın boydan boya yabancı bir şirket elinde bulunmasının memleketin asayiş noktasında dikkate değer ve tehlikeli olduğunu” belirtmiştir. Ayrıca “Galata Rıhtımı her ne kadar gözetim altında bulundurulabilir ve Yıldız’a mesafe açısından uzak sayılabilirse de Haliç tarafları coğrafi konum itibarıyla âdetâ İstanbul ve Kâğıthane yoluyla Yıldız’ı kuşatmaya müsaittir. Bu yüzden doğabilecek sakınca pek büyük olduğundan buna müsaade edilmemesi ve bir taraftan rıhtımın elde tutulmak üzere devletçe satın alınmasına girişilmesi gerektiğini” arz etmiştir. Bu zatın jurnallerinde Yıldız’ın arka taraftan kuşatılabilmesi ihtimalini gösteren fıkra Sultan Hamid’in vehmine dokunacağı ve ortaya bu vehim çıkınca artık başka düşüncelere yer kalmayacağı tabii idi. Sultan Hamid işe özel bir önem verdi ve neticede şirket, rıhtımı Haliç’e uzatmak taahhüdünden kurtuldu. Rıhtımın devletçe satın alınması ve siyasi sebepler göz önünde bulundurularak gerek ülkenin kalkınmasına ve gerek kaçakçılığın engellenmesine hizmeti aşikâr olacağından Fransızlara verilmiş olan bu işin ecnebi şirketten alınarak devlete mal edilmesi pek doğrudur. Bundan dolayı o jurnalın bu maksada hizmetine teşekkür borçlu olursa da üç beş kuruşluk kıymetsiz bir menfaat karşılığında o yüksek mevkideki zatın yabancı müteşebbislerin işlerini bozması ve Hünkâr’ın, kendi şahsı ve makamına yönelik olduğunu düşündüğü önemli bir tehlikeden telaşa düşerek böyle bir imtiyazın ehemmiyetli taahhüdatından bu şirketi kurtarması ibretlik bir durumdur.

* * *

Sultan Hamid, cülusundan sonra Sultan Murad’ı ve onun dairesindeki kimseleri gayet sıkı bir gözetim altında bulundurmakla beraber cülusundan evvel biraderleri içinde en çok onu sever, onunla görüşürdü. Hünkâr, Sultan Murad’a karşı bu sevgisini yeri geldikçe bazı yaşanmış hikâyeler tarzında bana anlatırdı. Sultan Murad’ın vefatından sonra artık o dairede kendisi için endişe gerektiren bir şey kalmamıştı. Sultan Murad’ın oğlu Selâhaddin Efendi’yi sık sık taltif ederdi. Sultan Murad’ın kızlarını Sultan Hamid evlendirmiş ve bunların izdivacında kendi kızları derecesinde masraf ve itina olunmuştu. Şehzadelerin gezmelerine müsaade edildiği görülmüş şey değil iken Selâhaddin Efendi’nin gezintilerine müsaade ederdi. Yalnız şu şartla ki Selâhaddin Efendi her nereye gitmek arzu ederse bunu evvelden arz edip izin almaya mecbur idi. Hünkâr’ın müsaadeyi esirgediğini bilmiyorum. Yalnız bu gezmelere Seccadecibaşı İzzet Bey Selâhaddin Efendi ile birlikte giderdi, kendileri

için istimbot tahsis edilir ve saray mutfağından yemekler hazırlatılırdı. Her defasında Selâhaddin Efendi, İzzet Bey vasıtasıyla Padişah'a şükran ve minnettarlığını arz ederdi. Selâhaddin Efendi bir gün Boğaz içinde Kalender Köşkü'ne gitmişti. Dürbünle etrafı seyrederken Mısır Hidivi Abbâs Hilmi Paşa'nın Çubuklu'da yeni yaptırmış olduğu köşk ve bu köşkün tepesindeki kule dikkatini celbetti. Bu kule usulü, mimari planın gereği ve herkesin kendi binasına yaptırabileceği şekilde olduğu hâlde Selâhaddin Efendi "Böyle kuleler padişah saraylarına mahsustur." demiş. İzzet Bey Salâhaddin Efendiye refakatinde olup bitenleri aynen nakil ve arz etmekle mükellef olduğundan bu kule meselesini de arz etmişti. Esasen Şehremini Rıdvan Paşa da bir aralık Hünkâr'a bu kuleden dolayı bir jurnal vermişti. Selâhaddin Efendi ile Rıdvan Paşa'nın görüş tarzları arasındaki bu benzerlik dikkate değerdir. Selâhaddin Efendi her sözünün Sultan Hamid'e yetiştirileceğini bildiği için Padişah saraylarına mahsus bir kuleyi nasıl olup da bir Mısır hidivinin kendi köşküne yaptırdığını hayretle karşılaması Hünkâr nezdinde hoşnutluğa sebep olacağını ve bu yüzden Padişah'tan göreceği teveccüh ve iltifatın artacağını hesap ettiğinde şüphe yoktur. Bu da hayli ibrete layık bir hadisedir.

* * *

Tütün Rejisi imtiyazı verilirken ilgili dairelerin ve nihayet Babıali'nin dikkatsizliği eseri olarak mukavelenameye memleketin ekonomisi noktasından zararlı bazı maddeler alınmıştı. Bunun gibi büyük imtiyazlara ait mukavelelerin tanzim ve müzakereleri sırasında taraflar genelde kötü niyetle ve bir menfaat beklentisiyle hareket ederler. Bizden o çeşit bir imtiyaz almak için gelen şirketler, başlarında çok dirayetli iş adamları ve yanlarında çok tecrübeli, kurnaz hukuk müşavirleri bulundurdıkları hâlde bizim açımızdan bu noktanın hiç dikkate alınmadığına şahit oluruz. Böylelikle çok defa onların, dirayet ve dikkatleri ile bizi gafil avlayıp, zararları sonradan anlaşılan birtakım fena şartlar bize kabul ettirdikleri inkâr kabul etmez hakikatlerdendir.

Reji mukavelenamesi de böyle olmuş, tütün ziraatiyle işgal eden ahali bu yüzden çok büyük zararlar görmüştü. Bir taraftan da kaçakçılığın önünü almak vesilesiyle kolcuların yaptıkları fecaat memlekette yer yer şikâyetlere meydan vermekte idi. Gerek bu fecaatlerden ve gerek halkın Reji memurları tarafından gördükleri haksızlıklardan ve zararlarından dolayı saraya gelen telgraf ve arzuhâller o kadar haklı şikâyetleri kapsardı ki dikkate alınmamalarına imkân yoktu.

Bunlar hakkında Babialî'ye defalarca tebliğ edilen emirler her nedense uygulanmıyor. Reji İdaresi gerek Babialî ve gerekse vilayetlerde Padişah'ın iradesinden daha müessir tedbirlere müracaat ederek halkın şikâyetlerini hasıraltı ettirmeye muvaffak oluyordu. O zamanki Reji İdaresinin bu gayeye ne gibi tedbirlerle ulaştığı ve bu yüzden memleket içinde nasıl bir ihlal şebekesi kurduğu herkesçe bilindiğinden burada izahına lüzum görmüyorum.

Reji mukavelenamesi bir taraftan halkın şikâyetine ve ekonomimizin zararına sebebiyet verirken diğer taraftan hazineye de pek az bir menfaat temin ediyordu. Bu noktalardan bakılınca Reji tekelinin varlığı zarardan başka bir şey değildi. İmtiyaz süresinin bitimi pek uzak değildi. Sultan Hamid, Reji aleyhtarlarının da teşvikiyle, imtiyazın yenilenmemesine sıcak bakıyordu, bundan dolayı mukavele müddetinin bitiminde imtiyazın yenilenmeyip devletçe idaresi uygun görülerek bunun idare şeklini düşünmek ve icap eden nizamname düzenlenmek üzere bir komisyon kuruldu. Bu komisyon Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi Hacı Akif ve Rüsumat Emîni Mikael Portakal Paşalar ile Maliye Müsteşarı Rıza Bey'den müteşekkil idi. Komisyon Babialî'de toplanarak mesaisine başladı. Doğal olarak haberdar olan Reji İdaresi ve onun yardımcıları telaşa düştüler.

Her ne pahasına olursa olsun bu tasavvuru sonuçsuz bıraktırmak için dört elle gayrete koyuldular. Tasavvur ve teşebbüs doğrudan doğruya saraydan ve Hünkâr'dan geldiğine göre hiç kimse bunun aleyhinde Padişah'a maruzatta bulunamazdı, bundan dolayı Reji için bu yol kapalıydı. Şu hâlde benzeri işlerde çoğunlukla muvaffak olan "taviz" çaresine başvurmak lazım geliyordu. Reji İdaresi bunun için kaçakçıların bazı hareketlerinden ve mahkûm olanlardan para cezası tahsil olunmamasından dolayı hükûmetten bir alacak davası ortaya attı, kurnazlık göze batacak kadar aşikâr ve acemice idi. Ancak Reji için yegâne başvurulacak çare bu olduğundan gerek Babialî'de gerek sarayda bulunduğu taraftarlarla bunun etrafında işlenmeye başlandı. Rejinin ağzını kapatmak, Fransızların müdahalesine meydan bırakmamak, mesele çıkarmamak gibi sebeplerle muhtelif taraflardan Hünkâr'a nasihatler verenler oldu. Ancak Sultan Hamid işin içyüzünü ve bu meseledeki para dolabını bildiği için bunların hiçbirine ehemmiyet vermedi, her ne pahasına olsa Reji imtiyazının uzatılmasına razı olmadı. Reji şirketi pek çok sonra muvaffak olduğu bu uzatma durumunu Sultan Hamid'den koparmak için hatır

ve hayale gelmez teşebbüslere başvurduğu hâlde bir türlü muvaffak olamamıştı.

* * *

Ramazanın fevkalâde hâllere müsait olması ve geceleri herkesin ayakta bulunması ve iftar vesaire vesileleriyle toplanmaların kolay olması Sûltan Hamid’i her vakitten ziyade teyakkuz ve itinaya sevk ederdi. Bunun için zaptiye nezareti, birinci ve ikinci fırka kumandanlıkları, Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflıkları ile Şehremaneti ramazana mahsus asayişle ilgili tedbirler alırlardı.

Son senelerde buna bir de bir komisyon iştirak etmişti.

Bu komisyon tarafından düzenlenip Hünkâr’a takdim edilen mazbata eski devrin garipliklerini gösteren belgelerden olduğu ve idare zihniyetini gösterdiği için aynen aktarıyorum:

“Şeref-bahş-ı yümn-i hulûl olan ramazan-ı gufran-ı firâvânda pâyi-taht-ı şevket-baht-ı hümâyûnlarında belediye ve zabıtaca icrası zaten lâzımeden bulunan takyîdâta bir kat daha ihtimam ü itina muvâfık-ı kâide-i hazm ü ihtiyat olacağı derkâr olmasile ol bâbda şeref-telâkkî-si ile mübâhî olduğumuz irâde-i seniyye-i Hazret-i Hilâfet-penâhîlerine imtisâlen vârid-i hâtrı acizânemiz olan hususât-ı âtiyenin arzına ictisâr kılındı.

Sekene-i payitaht-ı âlînin ihtiyacât-ı mübreme-i hayatiyeleri bulunan ekmek ve et misillü havâyic-i zaruriye için her türlü tedâbîr-i teshîliyenin tesrî-i ittihâzı mütevâliyen ve müekkeden irâde ve ferman buyurulmuş ve devâir-i âidesince icâbâtına bakılmakta idüğünden beledî memurlarınca bir kat daha dikkat ü itina ve hükm ü emr u fermân-ı hazret-i veliyyü’n-ni’amîlerinin harfiyyen tatbik u ifası ve halk ile fırıncılar ve kömürcüler arasında gerek fiat ve gerek nefâset ve hâlisiyet ve noksan-ı vezinden dolayı bir gûna niza’ çıkmasına aslâ ve kat’â meydan ü imkân bırakılmaması ve belediye memurlarının esnaf ile halk arasında ifasile mükellef bulundukları vezâif-i gayet müstekimâne ve edibâne ifa ile hoşnutsuzluğu mûcib hâlâta mahal verilmemesi ve sâniyen ramazan gecelerinde ekser-i nâsın akşamdan sonra edâ-yı teravih için cevâmî’ ve mesacid-i şerifede bulunacakları ve ba’dehû kahve, gazino ve kiraathâne ve tiyatrolarda vakit geçirecekleri cihetle hâneleri hâlî kalacağından leylen mahallâtta ve sokaklarda inzibâta daha ziyâde dikkat olunarak harîk ve sâir gûnâ ahvâl zuhûr etmemesi ve zuhûrunda sürat-i itfâsı

esbâbının te'mini ve beledî ve polis memurlarından münâvebe ile memur bulundurulacak ikişer ve üçer memurdan gayrısının geçen senelerde yaptıkları gibi bilâ-me'zuniyet tiyatro ve kahvehânelere dolarak zinhâr vazifelerini muattal bırakmamaları ve memur oldukları işi terk ile böyle yerlerde vakit geçirenlerin mücâzâta dûçâr edilecekleri ihtâ-rile men' olunmalarını ve sâlisen ekserisinde bıçak ve kama ve usturpa nev'inden âlât-ı câriha bulunduğu hâlde geçen sene sokaklarda Bahriye ve Berriye Kanunları tarafından derdest edilen Bahriye Hâddehâne-si şâkirdânile sâir efrâd-ı müteferrikanın sıkı bir intizâm-ı askerî altına alınarak o misillü ahvâl ve harekât-ı gayr-ı marziyenin vuku bulmaması ve râbî'an cevâmî'-i şerife derûn u bîrûnlarında tebdil-i ziy ü kıyafetle eşhâs-ı muzırranın bir gûnâ isâette bulunamamaları için kanun memurları ve polisler tarafından edeb ü terbiye dairesinde tefahhusât icrası ve hâmisen fekk-i sıyâm ve kumar ve diğer gûna seyyiâta devam için mahalli müsaid olması itibarile Galata ve Beyoğlu'nda bazı mahallerde bulunacak Müslümanların zabıtaca nazar-ı tetkîkden dûr tutulmaması ve bi-mennihî teâlâ ramazan-ı mübarekin on beşinci rûz-ı mes'adet-efrûzu için dahi geçen sene mütte haz tedâbîr-i takyîdiyenin muntazaman tatbik-i ahkâmile beraber Topkapı Saray-ı âlîsi sahiline hilâf-ı memnû'iyet olarak sefâin-i ticariye-i ecnebiyenin ve gaz ve sâire sandallarının takarrub ettirilmemesi ve sahil-saray-ı âlî-i mezkûr rıhtımındaki nevbetçi barakalarının ikişer üçer metre sağında birer fener lambası vaz'ile tenvîri ve nöbetçilerin geceleri nazar-ı dikkatlerinin teshîl-i mekşûfiyeti kullarınca münasib gibi zannedilmiş ise de..."⁴⁸

48) "Gelişikle şereflendiğimiz ve günahların çokça affedildiği ramazan ayında, başkent İstanbul'da belediye ve zabıta tarafından alınması gereken tedbirlere bir kat daha özen gösterilmesi ihtiyaten lüzumludur. Bu konuda şerefiyle gururlandığımız Padişah'ımızın emirlerine uygun olarak hatırıma za gelen hususların arzına cesaret edildi:

İstanbul halkının temel ihtiyaçlarından olan ekmek ve et gibi zorunlu maddelerin kolaylıkla bulunmasında gerekli tedbirlerin hızla alınması devamlı emredildiğinden ilgili makamlar tarafından bu durumun gereğine bakılmalıdır. Belediye memurlarınca daha fazla dikkat ve özen gösterilerek velinimetimiz, Padişah Efendi'mizin emirlerinin harfiyen uygulanmasına çalışılmalıdır. Halkla fırıncı ve kömürcüler arasında gerek fiyat gerek lezzet ve gerekse tartı hususlarından dolayı tartışma çıkmasına asla izin verilmeli, belediye memurlarının esnaf ve halk arasında yapmakla yükümlü oldukları görevi, gayet dürüst ve edepli bir şekilde yürütmelerine ve hoş-

Doksan Üç Harbi'nden Rusya'nın galebe ile çıkması Şark'taki nüfuzu-
nu arttırmıştı. Osmanlı İmparatorluğuna karşı hâkim vaziyeti almış ve
Balkanlarda kendi yetiştirdiği küçük hükûmetlerin ve bütün Hristiyan-
ların hamisi ve vasisi sıfatını takınmış idi. Bu hâle, Berlin Kongresi'nde
Almanlar karşı gelmek istediler, bu suretle öteden beri Şark'ta nüfuz-
lu olan Fransızların siyasi mevkişi Almanlara geçiyordu. Almanlar Sul-
nutsuzluğa yol açacak durumlara fırsat verilmemesine dikkat edilmelidir.

İkinci olarak ramazan gecelerinde halkın büyük bir kısmı akşamdan sonra
teravih namazı için cami ve mescitlerde bulunup daha sonra da kahve,
gazino, kıraathane ve tiyatro gibi yerlerde vakit geçirecekleri için evler boş
kalacağından geceleri mahallelerde ve sokaklarda güvenlik tedbirleri daha
çok artırılmalı, yangın ve benzeri durumların ortaya çıkmamasına özen
gösterilmeli ve yangın çıkması hâlinde bunun bir an evvel söndürülmesine
gayret edilmelidir. Belediye ve polis memurlarından nöbetleşe
görevlendirilecek olan ikişer üçer memurun dışındakilerin geçen yıllarda
yaptıkları gibi izinsiz şekilde tiyatro ve kahvehanelere dolarak görevlerini
aksatmamaları, işlerini terk ederek bu gibi yerlerde vakit geçirenlerin
cezalandırılacakları kendilerine bildirilerek engellenmeleri gerekmektedir.

Üçüncü olarak çoğunda kama, bıçak ve usturpa türünden kesici alet
bulunduğu için geçen yıl sokaklarda Deniz ve Kara Kanunları hükmünce
tutuklanan Bahriye Haddehanesi öğrencileriyle diğer mensuplarının sıkı
bir askerî disiplin altına alınıp bu gibi zararlı hareketlerine engel olunması
lazım gelmektedir.

Dördüncü olarak camilerin içlerinde ve dışlarında zararlı kimselerin kılık
değiştirerek kötü işler yapmamaları için ilgili memurlar ve polisler tarafın-
dan edep ve terbiye dairesinde tatbikatta bulunulmalıdır.

Beşinci olarak oruç yeme, kumar oynama gibi kötü işler için elverişli bir
mekân olan Galata ve Beyoğlu'nda rastlanacak Müslümanlar zabıta tara-
fından dikkatlice gözetlenmelidir. Mübarek ramazanın on beşinci günü için
geçen yıldan alınan güvenlik tedbirleri düzenli bir şekilde uygulanmalıdır.
Topkapı Sarayı sahiline kanunlara aykırı olarak yanan yabancı ticaret ge-
milerinin ve gaz vs. sandalların yaklaştırılmaması saray rıhtımındaki nöbet-
çi kulübelerinin ikişer üçer metre sağına birer fener lambası konarak etra-
fın aydınlatılması ve nöbetçilerinin geceleri görmelerinin kolaylaştırılması
tarafımızca uygun görülmüştür."

tan Hamid'in politikasını takviyede menfaatler gördüklerinden Berlin Kongresi'nin yirmi üçüncü maddesine dayanarak Makedonya'da ıslahat adı altında muhtariyetler kurmaya çalışan Rusya ile Avusturya'nın 1905 ve 1908 tarihlerinde ortaklaşa Babıali'ye verdikleri notalar ve özellikle Rumeli maliyesini kontrol etme hakkındaki teklifler sonuçsuz bırakılıyordu. Yirmi üçüncü madde şöyledir:

“Bu antlaşma ile yönetim şekilleri tayin olunmayan Rumeli vilayeti için Osmanlı hükûmeti vergisi müstesna olmak üzere Girit eyaletine benzer bir şekil taahhüt eder.” Birçok açık sebeple Rumeli'de bu maddenin uygulanmasının mümkün olamayacağı da anlatılıyordu. Müfettiş Hilmi Paşa'nın memuriyetinin üç sene uzatılması ve jandarmaca düzenlemeler yapılması ve yabancı muallim zabitler alınması şartlarıyla bir proje kabul ettiriliyordu. Şark'ta Alman siyasetinin artması Ermeni meselesi ile Yunan ve Makedonya hadiselerinde verdiği destek nedeniyle Hünkâr tarafından uygun görülmüş ve Rusya ve Avusturya'nın Türkiye'yi fiilen tazyik teşebbüsleri bertaraf olarak devlet tehlikeden kurtulmuş idi.

Bu sırada Bağdat Şimendifer hattının imtiyazı uzatılamıyordu. Sultan Abdülhamid Bağdat'a kadar uzatılacak hattaki istasyonların yalnız en zaruri yapılarının vergiden muaf tutulup istasyon civarında yapılacak herhangi bir meskenin ve ticaret mahallinin vergiye tabi tutulmasını bizzat kaydettirmişti.

* * *

Said Paşa, hatıratının ikinci cildinin ikinci kısmının 312 numaralı sayfasında ve diğer sayfalarda kendisinden evvel yapılmış olan Tevhid-i Düyun muamelesinden bahseder. Bu sırada, kendisinin sadrazamlığı zamanında meydana gelen iştigaller ve tetkikler üzerine elde ettiği hesapların neticesiyle Ferit Paşa zamanında yapılan ve Hünkâr tarafından kabul ve tasdik edilmiş olan maliye uygulamaları arasında yüz binlerce liralık fark bulunduğunu ve bu yüzden devlet hazinesinin zarara girdiğini beyan etmektedir. Bu iddiasını delilsiz söz olmaktan kurtarmak için birtakım rakamlar göstermektedir. Bundan anlaşılan mana şudur:

Ferit Paşa'nın sadrazamlığı zamanında Tevhid-i Düyun muamelesi incelenip görüşülürken ya gaflet ya da kötü niyet eseriyle devletin menfaati düşünülmemiş, yanlış yoldan gidilmiş, fena neticeye gelmiş, bundan da devletin hazinesi yüz binlerce lira zarar etmiştir. İnceleme ve görüşmeler Babıali'de cereyan ettiğinden ve Ferit Paşa zamanında-

ki tetkiklerin devlet hazinesi aleyhine yürütüldüğünü iddia eden Said Paşa olduğundan gerçeklerin ne merkezde olduğu bence malum değildir. Said Paşa'nın tetkikleri ve iştigalleri neticesinde teklif etmiş olduğu Tevhid-i Düyun şekli ile Ferit Paşa zamanında yapılan muamele arasındaki farkı ve bunlardan hangisinin devlet menfaatine daha uygun olduğunu karşılaştırmak adına yalnız bir noktayı izah etmek isterim: Said Paşa hatıratının daha yukarı sayfalarında maliye durumumuzun tanzimi için üç çareyi esas olarak göstermektedir:

- 1- Gelirlerin artırılması,
- 2- Yolsuzluğun engellenmesi,
- 3- Masrafların azaltılması.

Yolsuzluğun engellenmesi hakkında Hünkâr tarafından kendisinin çok sayıdaki sadrazamlığı zamanında verilmiş olan emirler yine o hatıratta bulunur. Gelirlerin artırılması ve masrafların düşürülmesi hükûmetin yapacağı şeylerdir. Said Paşa defalarca hükûmetin başına geçmiştir. Sultan Hamid'in teveccühünü, sevgisini ve itimadını haiz olduğu ve Hünkâr'ın diğer sadrazamlardan çok fazla olarak Said Paşa'nın maruzatına ehemmiyet ve dikkat verdiği herkesin malumudur. Sultan Hamid'in bazı emirlerine tabir-i caizse kafa tuttuğunu defalarca yineleyen Said Paşa maliyemizin ıslahı için gelirleri artırma ve masrafları azaltma yollarına gitmiş midir? Gitmemişse sebep nedir? Devletin gelirlerini arttırmak ve masraflarını azaltmak hususunda Sultan Hamid'e ne tedbirler sunmuş da Padişah veya saray bunları sonuçsuz bırakmıştır? Teoride söylenen sözlerin hangisi pratiğe aktarılmıştır? İstenildiği yolda kalem oynatmak kolaydır ancak Said Paşa gibi şöhretli ve kudretli insanların yalnız kendilerini yüksek ve masum göstermek ve başkalarını küçük ve kabahatli tanıtmak için kamuoyuna bu tarzda yazılarla hitap etmelerinin ne dereceye kadar insaflı olacağının tayinini gene kamuoyunun kararına bırakalım.

Bir de Said Paşa Rumeli hakkında devletler tarafından vuku bulan malum teklifleri kabul ettiğinden dolayı Ferit Paşa'yı itham etmektedir. Sultan Hamid devrini yaşamış ve Hünkâr'ı yakından tanımış olanların malumudur ki Sultan Hamid iki şeyden pek korkardı: Bunların biri borç, diğeri de asli unsurlara zarar gelmesiydi. Onun nazarında asli Müslüman Türkler idi. Siyasi işlerde bakış açısı bu idi. Borçtan ne dereceye kadar korktuğu ve borç ödemeye ne kadar muntazam surette çalıştığı da şehzadeliği zamanından beri kendi şahsi hesapları için takip ettiği

yoldan bilinmekteydi. Sultan Hamid'de bir prensip hâline gelmiş olan bu usûl dolayısıyladır ki her ne vakit ona bir borçlanmadan bahsedilmişse, ne zaman hariçten para tedariki teklif edilmişse bunu geçiştirmeye çalışırdı. Sultan Aziz'den miras kalan üç milyon altın lira borcun dörtte üçünü ödeyip yavaş yavaş kapatması bunun bariz bir delilidir. Şu hâle göre iş, gelirlerin artırılmasına kalıyordu. Hakikaten, Padişah'tan alınan direktif ile bir taraftan borçlar ödenip azalırken diğer taraftan Babıali'nin dirayet ve faaliyeti ile gelirler artacak olursa maliye işlerinin ıslahı durumu çözülmüş olacaktı.

Sultan Hamid'in evhamı kendi şahsının ve saltanatının muhafazası endişesinden kaynaklanmakla beraber asli unsur olan Türk milletine zarar gelmesi ve bu unsurun zayıflayıp diğer unsurların içte ve dışta gördükleri kolaylık ve yardımla hükûmet idaresinde etkili olmaları onu korkuturdu. Sadrazamlık makamını işgal etmiş olan zatlar Padişah'ın bu vehmini memleketin selameti ile uzlaştırsalardı birçok faydalı fikir fiiliyat sahasına çıkardı.

Memleketimizde, gerçekten çok büyük olduğundan dolayı Büyük Reşit Paşa namıyla anılan ve hakikaten iktidar erbaplarından olan Sadrazam Reşit Paşa'nın mukarrebiniinden Rıza Paşa anlatmıştı: O zaman Devlet-i Aliyye ile İngiltere arasında pek samimi, dostça bir münasebet varmış ve Reşit Paşa bu samimiyete dayanmayı kendisine bir siyaset esası kabul etmiş. O kadar ki bir vali tayini lazım gelse Reşit Paşa İngiliz elçisiyle görüşmesinde bu konuda nabız yoklama şeklinde bahseder, söz olurmuş. Reşit Paşa'nın, İngiliz dostluğunu bu derece ileriye götürmesi ve iç işlerimiz hakkında dahi İngiliz elçisiyle görüşmesi durumunun bahsolunduğu bir gün Sultan Hamid, pederinin zamanında bir ecnebi elçinin devlet işlerine bu dereceye kadar karıştırılmasının pek aleyhinde olduğunu söylemişti. Esasen devlet memurlarının elçiliklerle münasebete girmelerinin ve hatta onlarla dostluk, ahbaplık gibi münasebetler kurmanın dahi aleyhinde bulunması ve elçiliklere girip çıkanları hatta kulüplerde ve ziyafetlerde elçilik mensuplarıyla fazla görüşmeleri gözetlettirmesi hep bundan dolayıldı. Bazı idareler için Avrupa'dan uzman getirilmesine lüzum görüldüğü zaman bunların mensup oldukları devlet elçiliğiyle alakalarını kesmelerine ve aynen devletimizin bir memuru vaziyetinde kalmalarına son derece dikkat ederdi. Görülüyor ki Sultan Hamid haricin nüfuzundan çok korkar ve mümkün mertebe buna meydan vermemeye çalışırdı.

Sırası gelmişken arz edeyim:

Sultan Hamid vazife icabı beni bazı emirleri tebliğ için Said Paşa'nın konağına gönderirdi. Bu ziyaretlerimde yalnız Hünkâr'dan aldığım buyrukları tebliğ ile yetinirdim. Esasen üslubumu ve ahlakımı bilenlerce ma'lum olduğu üzere vazifemin hududu dışına çıktığım ve böyle karışık yollarda menfaat hırsıyla koştüğüm görülmüş değildir. Sultan Hamid devrinin en yüksek makamlarından birine ve ikbalin en yüce basamağına çıkmış olduğum için başka emelim de yoktu.

Vazifemi bunun sınırları dâhilinde ifa ettiğim müddetçe mevkimin emniyetine hiçbir taraftan arıza ve darbe yapılmayacağı da malum idi. O devri yaşamış olanlardan bugün berhayat bulunanlar vardır hatta bunlardan bazılarıyla pek yakın münasebet ve arkadaşlığım da olmuştur. Bu sözlerimin hakikate uygun olup olmadığına kendilerini şahit gösteririm.

Burası böyle olduğu hâlde Said Paşa hatıratında benim tarafı şahadenen gidip kendisine tebliğ ettiğim emirlerden ve bazen telaşını gerektiren bir hadise meydana geldiğinde gene Hünkâr adına verdiğim teminattan bahsederken şu cümleyi yazıyor:

- Bu kimselerin meslekleri gereğince sözlerine inanılmaz.

Said Paşa'nın bu yersiz hücumunu cevapsız bırakmak istemem. "Bu kimseler" tabiri ile kastettiği ben, aczimi itiraf etmekle beraber Said Paşa gibi bir zat nazarında küçük görülmeğeime bir şey diyemem. Lakin mesleğimi küçümsemekle, bu mesleğin yakıştırmaya yollu "yalancılık" olduğunu söylemekle Said Paşa'nın bizzat kendi kendini hançerlediğini belirtmeyi bir vazife sayarım. Çünkü mabeyin başkâtipliği itimada layık olmayan şeyler söyleyen ve sözlerine inanılması caiz olmayan bir meslek ise bu meslekte kendileri bulunmamalıydı. Bu meslek Said Paşa ile şöhret kazanmıştır. Said Paşa Sultan Hamid istibdadını bu meslekte kurmuştur, sonuçta şurası muhakkaktır ki memleketimizde adetleri üç beşi geçmeyen zenginlerimizden biri olmakla tanınan Said Paşa, rüşvet alma günahına girmeksizin edindiği serveti bu meslekte padişahın önemi kazandıktan sonra, Padişah'tan aldığı yardım ve ihsanlarla, sonsuz hediyelerle, lüzumundan çok fazla aldığı maaşla vücuda getirmiştir. Sözüne inanılmamakla ittiham ettiği adam fakir bir akıbet içine dalmıştır.

Sultan Hamid'in ilk başkâtibi, merkeziyet-i idarenin ilk kurucusu, nüfuz ve kudreti hükûmetten alıp saraya getiren mukarrebini en gözdesi

olan Said Paşa'nın bir zamanlar bu dal üstünde kendisinin de oturmuş olduğunu unutarak sırça köşkten sağa sola böyle taşlar savurması Paşa'nın ihtiyatlı ve tedbirli tarafıyla uyuşmayan bir gaflet sayılır.

* * *

"Katina" adında hafifmeşrep, serbest bir kadın mühim bazı maruzatta bulunmak istediğini gizli saklı bir şekilde saray erkânından bir aracı ile arz etmiş olduğundan bu kadının Başmüdde-i Umumi Cemal Bey'in Koska'daki konağına getirilerek ifadesinin alınması emrolunmuştu.

Bu emir üzerine bir gün akşamdan sonra (Katina) Başmüdde-i Umumi Cemal Bey'in konağına getirilerek ifadesi alınmıştır. Her şeyden önce kendisinin ele verilmemesini ve ihbarının ifşası hâlinde hayatının tehlikeye uğrayacağını beyan ederek söze başlamıştır Madam (Katina). Devamındaysa üç dört seneden beri dostu olup beraber yaşadığı Artin isminde bir sigorta simsarının iki ay evvel başka bir kızla sevişerek kendisini terk ettiğini ve birlikte yaşadıkları müddetçe bu adamın on beş yirmi kadar ortakla beraber kurduğu bir yangıncı komitesi tarafından İstanbul'da otuz beş kadar büyüklü küçüklü yangın çıkarıldığını söylemiştir. Bunlar önce bazı sigortacılar ile uzlaşarak bin lira değeri olan bir mülkü beş bin liraya sigorta ettirip sonrasında onu yakarak parayı paylaştıklarını anlatmıştır.

Komitenin içinde kimyager, eczacı, belediye görevlisi, polis, mahalle bekçisi, tulumbacı ve sigortacı olmak üzere yirmi kadar işgüzâr kimse'nin mevcut bulunduğunu haber vermiş ve emrolunursa bunları suçüstü yakalamanın çaresini dahi temin eyleyeceğini ilaveten ortaya koymuştur.

Gerçekten Katina'nın haber verdiği bazı yangınlar hakkında vaktiyle geçmiş polis incelemeleri buldurulmuş ve şüpheli vaziyetlerle olayların meçhuliyette kaldığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine bahsi geçtiği gibi suçüstü hâlinde komite erkânının yakalanması çaresine başvurularak kendisine on beş gün mühlet verilmiştir.

On beş gün sonra komitenin Beyoğlu'nda bir gece yarısı bir haneye kundak koyup yangın çıkarmak üzere olduğu Katina tarafından haber verilmiş. Polis ve itfaiyece daha evvelce her türlü tedbir alınarak olay ortaya çıkarılmış ve sonrasında o hanenin bulunduğu mahallenin münasip köşeleri ve sokakları belirsiz surette gözetim altına alınmış. Sonuçta yangın çıkar çıkmaz söndürülmüş ve o civarda yakalanan dört

şahıs hakkında polisçe ve adliyece büyük bir itina ile inceleme yapılarak yangıncıların suçları ortaya çıkmıştır. Sonradan mahkemeye sevk olunarak usulünce yargılanıp cezalandırılmışlardır.

Sultan Hamid bu kadını nakdi ödül ile taltif etmiş ve kendi talep ve arzuşu üzerine bir müddet İstanbul'da bulunmamak üzere istediği yere gidebileceğini ve orada polis tarafından hayatının korunacağını temin eylemiş ve Madam Katina'nın yol masrafları da ayrıca verilerek taşraya gitmesi sağlanmıştı. •

* * *

Mısır prenslerinden Aziz Paşa'nın bir aralık Hidiv Abbas Paşa'nın emriyle Suriye taraflarında dolaştığı Hünkâr'a haber verilmiş ve o vakit Suriye'de vali bulunan Kâzım Paşa bu seyahatlerin özel bir maksatla alakadar bulunduğunu bildirmiş olduğundan her şeyden önce yaptıklarının takip edilip gözetlenmesi emredilmiş. Nihayetinde Aziz Paşa'nın Arap şeyhi kıyafetinde dolaştığı tespit olunarak bu seyahatten ve gidişten men olunmuştu. Hünkâr'ın bu emrine rağmen Aziz Paşa'nın ertesi sene yine aynı suretle ve aynı kıyafetle seyahat teşebbüsüne koyulduğu görüldüğünden Hünkâr buna fevkalade hiddet etmiş ve özel bir maksatla dolaşan bu adamın seyahati zorla engellenerek, hakkında şiddetli emirler verilmişti. Bu emirlerden sonra Aziz Paşa'nın ayağı o civardan kesilmiştir.

Sultan Hamid'in teşebbüsüyle ve devamlı bir dikkat ve takiple inşa edilmekte olan Hicaz Şimendiferi İngiliz siyaseti açısından çok mühimdi. İngilizler Akabe Meselesi münasebetiyle bu cihetten Osmanlı İmparatorluğu arazisine tecavüz etmek istiyorlardı. İngilizler bu siyasetlerine sebep olmak üzere güya Mısır'ın hukukuna tecavüz edilmiş olduğunu ileri sürüyor ve bu siyasete bir zaruret ortaya çıktığını iddia ediyorlardı. İngilizlerden öteden beri son derece gocunan ve İngiltere ile Devlet-i Aliyye arasında bir mesele çıkmamasına pek dikkat eden Sultan Hamid bundan çok müteessir olmuş ve Suriye hududunun tehlikeye girdiğine inanarak fena hâlde telaş etmişti. Esasen İngilizlerin bu Akabe Meselesi'ni ortaya koymadan önce Cebel-i Lübnan sınırındaki sahillere yelkenli gemilerle silah çıkardıkları ve bu silahları Araplara dağıttıkları özel yollarla Sultan Hamid'e bildirilmişti. Hünkâr bu haber üzerine o sahillerin uygun noktalarını gözetim altında bulundurtmuş ve gerçekten İngilizlerin yelkenli gemilerle gönderdikleri silahlar yolda yakalanarak yeni sistemde İngiliz üretimi oldukları anlaşılmıştır.

Artık Sultan Hamid için tereddüde mahal kalmamıştı. Daha büyük bir mesele oluşmasına imkân vermemek ve meydana İngiliz siyaseti çıkmadan işi bastırmak gerektiğine inanarak yaverlerinden Miralay Rüştü Bey'i Akabe'ye gönderdi. Sonradan mirlivalığa terfi edilen bu zat son zamanlarda Maluller Pazarı müdürlüğünü yürüten bir zattır. Rüştü Paşa gözüpek, ciddi ve cesur ve aynı zamanda idareli bir adamdı. Rüştü Paşa maiyetine aldığı iki tabur asker ve bir top ile Akabe civarına gitti. Rüştü Paşa'nın oraya ulaşmasının pek iyi tesir yaptığı anlaşıldı. Bir gün Araplardan bir müfrezenin hududumuza doğru ilerlemekte olduğunu gören Rüştü Paşa derhâl askerî harekâta geçti. Top dahi kullanarak saldırganları kaçırmaya mecbur etti. İngiliz casuslarından iki Arap şeyhi bir gün Paşa'nın çadırına gelerek Padişah'a bağlılıklarını ifade edip iyi niyetli ve dostane görünmeye çalışmışlar. Paşa'nın oraya ne fikir ve maksatla geldiğini, kararında kesinlik olup olmadığını anlamak istemişler. Bunların birer İngiliz casusu olduklarını ve kendisinden bilgi toplamak amacıyla geldiklerini anlayan Rüştü Paşa bu İngiliz casusu ve vatan haini şeyhlere gayet sert ve kesin bir ifade ile harekâtının pek ciddi olduğunu, Padişah'tan son derece açık ve kesin emirler aldığını, hiçbir şeyden çekinmeyerek en ufak tecavüze topla mukabele edeceğini ve kendi maiyetindeki askerinin azlığına bakarak şanslarını denemek isteyenlere fena akıbetler hazırladığını bildirmiştir. Ayrıca bunlara ilaveten, iki üç aya kadar gelmek üzere düzenli bir askerî birliğin yola çıktığını ve esasen vatana sadık ve her türlü fedakârlığı yapmaya hazır yirmi beş bin kişilik kabile fedailerinin ilk emir üzerine harekete hazır bulunduklarını anlatmış ve Paşa'nın ciddiyetinden korkan casuslar defolup gitmişlerdi. İngiltere hükûmeti bu meseleden dolayı Babıali üzerinde ve bilhassa Sultan Hamid'de bir tesir yapmak için oraya Diana namında bir zırhlı da göndermiş ise de Hünkâr hiçbir suretle kararından dönmemiş ve Rüştü Paşa'nın ciddiyet ve cesareti sayesinde mesele kapanmıştı.

Hatıratımda kısaca kaydetmiş olduğum bomba hadisesinin incelenmesi için memur olan komisyon tarafından yazılıp basılan fezleke olayın kimler tarafından ve ne maksatla yapıldığı gösterilmiş ve hakikat meydana çıkarılmıştı. Fakat olayın içyüzü saklı kalmıştı. Çünkü o tarihlerde bunların meydana çıkarılması uygun görülmezdi. Ben vazifem hasebiyle bildiğim hususları bugün doğal olarak bir mahzur görmediğimden genel dikkatine yazı yoluyla arz edebiliyorum.

Vakadan evvel istihbarat:

Firar ederek Mısır'da bulunan Eski Serhafiye Ahmet Celâleddin Paşa'dan Başkitabet vasıtasıyla Saray'a gönderilen, sureti aşağıda yer alan yazıda Zât-ı Şâhâne'ye suikastın kararlaştırıldığı bildirilmişti.

* * *

"Emektar kulunuzun maruzatıdır:

Kulları her ne kadar padişah yakınlığından mahrum ve birtakım kimselerin haysiyetime saldırıları yüzünden kırılmış ve mağdur isem de, pek küçük yaştan beri padişahımızın nimetiyle yetiştiğimden Jön Türk ve Ermeni komitelerinin birleşmesi neticesi olarak Cenova'dan son verilen karar gereğince padişahımızın canına suikast için tertibat alındığını arz etmeyi kendime bir nimet borcu bildiğim ve padişah kullarından Diran Kelekyan Efendi'nin bu haberi teyit ettiğini arz ederim, ferman padişah efendimizindir.

17 Mayıs 1321 (30 Mayıs 1905), Kahire"

* * *

Alman Sosyalistlerinden Henry Adolf'un İhbarı

Her ne kadar Osmanlı İmparatoru Sultan Hamid Han hazretleri sosyalist ilkelerine karşı olumsuz tavır takınmaktaysa da Alman menfaatlerinin kendi şahsı ile alâkası bulunması ve Alman sosyalistlerin prensip noktasından umumi Alman menfaatlerine hizmet etmesi hasebiyle, Jön Türk, Ermeni ve Bulgar komitelerinin padişahın can güvenliği aleyhinde icrasını düşündükleri suikastın çok geçmeden gerçekleştirilmesinin beklendiğini bildirmeyi kendime bir vazife bildiğimi arz ederim.

5.11.1904

Hacı Pierre Efendi'nin Maruzatı

Rus ve Fransız sefaretlerine mensup olan Hacı Pierre Efendi, merhum Zihni Paşa vasıtasıyla maruzatta bulunmuştur. Kendisi yazılı bir ifadede bulunmayı âdet edinmemiş ve ara sıra duyumlarını sadakat ve dürüstlükle sözlü olarak arz eyleyerek padişah beğenisini kazanmaya çalışmış olduğundan, bomba hâdisesinden iki ay evvel Nafia Nazırı Zihni Paşa merhuma müracaatla JönTürk Komitesinin pek yakında fiiliyata geçerek İstanbul'da bir vaka çıkarmak istediklerini sefaretlerden sızan

haberlere istinaden gizli olarak haber vermişti.

Atina Sefareti Maslahatgüzarlığı'nın Yazısı

Atina Sefareti Maslahatgüzarlığı'ndan gelen 8 Eylül [1]905 tarihli ve 342 numaralı bir yazıda şöyle denilmektedir:

“Osmanlı Ülkesi'nde huzur ve asayişe karşı Ermeni Komitesi tarafından kurulan gizli bir düzenin açığa çıkmasını sağlayacak mühim bir malûmatı taşıyan D. Anagnosti namında birinin İstanbul'a gitmek üzere hareketini geçen Ağustos'un altıncı tarihli ve iki yüz yetmiş yedi numaralı telgrafımla arz edip bildirmiştım. Adı geçen şahsın bu hususa dair bendenize verdiği kısa bir malûmatı bura polis müdürlüğüne tebliğ ettiğimden beri bu müdürün gözünü açarak Atina ile Pire'de bulunan zanlı şahıslar hakkında sıkı tedbirler alınmıştır. O sırada da İzmir'de bombalar meydana çıkarılmış olması nedeniyle Yunan Hükûmeti'ne yapılması düşünülen uyarı bendenize nasip olmuştur. Mahallî zabıta tarafından sarf olunan dikkat ve faaliyetin neticeleri çok geçmeden görülmeye başlanarak geçen Cuma günü Pire zabıtası şehirde bir kömür mağazasında bekçilik eden Premniyan namında bir Ermeninin ikametgâhında bombalarla dolu dört adet çantayı ele geçirmiş ve bekçiyle beraber diğer iki Ermeni dahi tutuklanmıştır ki bunlar işbu çantaları Preminyan'a veren ve kayıkcılık ile uğraşan, diğeri de çantaları nakleden kişilerdir.

Zabıta bu şekilde bir iz bulduktan sonra bir kat daha gayret ve çaba sarf ederek ertesi günü Atina'da bir hayli Ermeni daha tutuklanmıştır ki bunların ikametgâhlarında bombaları içeren pek çok çantalarla elektrik alet ve edevatı, silâhlar ve patlayıcı maddelerden bahseden risaleler ve birçok haberleşme evrakı vesaire bulmuştur. Bu tutuklamalara birkaç gün devam olunarak otuz kadar Ermeni derdest edilmiştir ki içlerinde Ermeni Komitesinin bilfiil azasından olduklarına kanaat getirilen birtakım şahıslar mevcuttur. Gözaltına alınan başlıca şahısların isimlerini belirten bir adet cetvel ile zabıtamızın işine yarayabilecek adresleri içeren iki adet zarf, fesatçı Ermeni reislerinden birinin fotoğrafı ve bir de bahsi geçen Ermenilerin adresine gönderilip daha sonra postahannede ele geçirilen üç adet mektubun suretleri de iliştilirdi. İşbu mektuplardan ikisinin gideceği kişi olan Jean Jacops (Sarafi ismiyle dahi anılmaktadır) nam kimseyi derdest ve tutuklamaya ne yazık ki muvaffak olamamıştır. Galiba bu şahıs bura komitesinin reisi olup bir fesat hareketini idare etmek üzere gönderilmiş ve mektuplardan birinde yazıldığı gibi buradan

bir limana doğru hareket etmesi kararlaştırılmıştı. (Bu liman tabirinden maksadın İzmir Limanı olması kuvvetle muhtemeldir.) Fakat zabitanın Pire'de bombaları meydana çıkardığı günün ertesi bir İngiliz pasaportu ile Mısır'a firara muvaffak olmuştu. Jacops, izini kaybettiği sırada üçüncü mektubunda Christ namıyla anılan Leon Kerkinyan'a gayet ağır ithamlar yöneltmektedir. Bu tutuklamalar Atina'da bir büyük bir etki yaratmış ve Yunanlılar şu ölümcül patlayıcı maddelerin başkentlerinden ve gayet fazla bir miktarda dağılmış olmasını düşündükçe hiddetlerinden titremekte ve bu aşağılık tertibatla Bulgar komitelerinin ilgisiz olmadıkları zannıyla nefretleri bir kat daha artmaktadır. En serbest gazeteler bile işbu karıştırıcılara karşı şiddetli tedbirler alınması talebini ateş püsküren makalelerle yazdıkları gibi, Atina ile bütün Şark'ta en çok rağbet edilen *Embros* gazetesi neşrettiği bir özel yazıda 'Başvurdukları vasitalardan dolayı bütün insanlık aleminden uzaklaştırılmayı hak eden Ermenilerle Bulgarlara şiddetle taarruz ederek Şark'ın muhafaza unsurlarını teşkil eden Müslümanlarla Rumlar bu anarşistlere hadlerini bildirmek için elbirliği ile mesai sarf etmelidirler.' demiştir. Burada zihinleri o derece korku ve dehşet istilâ etmiştir ki bazı gazeteler Ermenilerin Partenon'u havaya uçurmak niyetinde bulunmuş olduklarını da iddia eylemektedir. Biraz aşırı olan bu korku ve endişeleri hafife almaktan tamamıyla kaçındım. Buradaki kamuoyu Ermenilere ne derece öfkeli bulunursa Yunan Hükûmeti de onlar hakkında o nisbette şiddetli tedbirler almaya mecburdur.

Tutuklananların üzerlerinde bulunan evrakın incelenmesinden ve bir de özel şekilde edinilen malûmattan bura komitesinin Avrupa ile Amerika'daki büyük komitelerin bir şubesi olduğuna ve Osmanlı Ülkesi ile yakınlığı hasebiyle onlara öncülük vazifesini ifa ettiğine bendenizce kanaat olduğu için Osmanlı Ülkesi'ne, özellikle de İzmir'e ithal olunan bombalarla diğer patlayıcıların tümünün Atina Komitesi tarafından gönderilmiş olması kesinleşecek olursa burası bendenizce şaşırtıcı olmayacaktır. Bu bombaların burada imal olunduğunu ve Atina'daki silâhçılardan birinin dükkânından satın alınan dinamitin bu hususta kullanıldığı ve yalnız bunların imallerinde kullanılan alet ve edevatın Marsilya yoluyla gönderildiği dahi kesinliğe kavuşmuş ve bugüne kadar ele geçirilen bombaların miktarı dört yüz-dört yüz elliye bulmuştur. Bu işe pek fazla ehemmiyet veren Vükelâ Reisi, polis müdürünü soruşturmayı idareye bizzat memur eylemiştir. Soruşturma tamamlanırsa neticelerini mutlaka zât-ı âlinize arz edip bildireceğim. Emir ve ferman

EK

“Şimdi haber aldığıma göre, polis müdürü soruşturmayı tamamlamış ve dosya zanlıların yargılanmasına başlanılmak üzere müddeiumumiye havale olunmuştur. Tutuklu şahıslar dinamit saklamış ve huzur ve asayiş-i ihlâl maksadıyla gizli gizli toplantılar düzenlemiş olmalarından dolayı muhakeme olunacaktır. Kanunen bu suçlar bir aydan bir seneye kadar hapis cezasını gerektirmekte ise de hükûmetin bunları daha şiddetli bir biçimde cezalandırmak üzere adliyeye baskı uygulayacağı ümidindeyim. Polis müdürü Leon Kerkinyan nam şahsın kendisiyle arkadaşlarının muhafazasına memur zabiti Batum Komitesinden getirtceği, yüz bin drahmi kadar bir para vadiyle kandırmaya kalkıştığını bendenize bildirmiştir. Bu da Atina Komitesinin Ermeniler nazarında ne derece büyük bir öneme haiz bulunduğunu gösterir ve ispat eder.

Atina ve Pire’de tutuklanan şahısların isimlerini bildiren, polis müdürlüğü tarafından tebliğ edilen listedir:

1 - Simon Krinikos veya Premyan: Tutuklunun ikametgâhında üç yağlı dinamitle dolu dört adet çanta ele geçirilmiştir.

2 - Mişel Paslaki: Kayık sahibi bulunan bu Ermeni, yanında diğer bir şahıs bulunduğu hâlde söz konusu çantaları Premyan’a teslim etmiştir.

3 - Agop Kakmacıyan: Geçen Temmuz’un yirmi sekizinde Dersaadet’ten uzaklaştırılmıştır.

4 - Leon Kerkinyan: İkametgâhında New York’tan gönderilmiş birtakım evrak ve birtakım patlayıcı maddelerden bahseden risaleler, anarşistliğe dair ve din aleyhinde kitapları içeren bir çanta, bir elektrik pili ve elektrik akımını ölçen bir alet, birçok fotoğraflar, Ermenice gazeteler, bir rovelver ve birkaç kutu fişek bulunmuştur.

5 - Baltazar Doktoryan: Atina’daki Ermeni Komitesinin reisi olduğu zannedilmekte olup ikametgâhında siyah barutu içeren iki sandık, biskfort usulündeki fitillerden bir miktar ve Cenevre’den gönderilmiş *Troşak* nam ihtilâlcî gazete ve birçok Ermenice gazeteler, fotoğraflar, mektuplar ve Ermeni komitelerinin teşkilâtından bâhseden bir varaka ele geçirilmiştir.

6 - Salamon Yorgopulo (Elyas Deryan): İkametgâhında yüz kiloluk üç numaralı yağlı dinamiti içeren bir çanta, patlayıcıları ateşlemeye mahsus

aletler, elektrik kapsülleri, fişek ve bomba imaline mahsus birçok alet ve edevatı içeren bir sandık ve birçok Ermenice kitaplar bulunmuştur.

7 - Yadi Mardokyan: Yorgopulo'dan patlayıcıları içeren iki çanta almış ve daha sonra bu çantaları ona iade eylemiştir. Bu çantalar Pire'de Pfemyan'ın ikametgâhında ele geçirilen çantlardır.

8 - Davit Avadisyan veya Davidis: Ermeni papazlarından olan bu zat Golos'a doğru yol aldığı sırada tutuklanmıştır. Ermeni kilisesinin zemin katında, "C" usulünde müteharrik mihverli, otomatik tetikli dört adet yanıcı dinamo aleti ile bomba kalıplarını, birçok elektrik aletlerini, altı adet çingiraklı saati içeren büyük bir çanta ile beş adet rovelver ve işarete mahsus üç adet ufak bayrak ve birkaç yüz rovelver fişegini içeren bir sandık, elektrik kapsüllerini içeren on kadar kutu, patlayıcıları ateşlemeye mahsus aletler, çok miktarda elektrik kablosu ve bisk fort fitilleri bulunmuştur.

9 - Jan Nikolaon: Ermeni olan ve oymacılık yapan şahsın ikametgâhında 3 numaralı yağlı dinamit ile dolu iki çanta ve birçok mektuplar ele geçirilmiştir.

10 - Jan Osrisyan: İkametgâhında 3 numaralı yağlı dinamit ile iki çanta ele geçirilmiştir.

Yukarıdaki birçok kaynaklardan ulaşan haberler ile İstanbul zabıtasının incelemeleri ve Rumeli Vilâyetleri Umumi Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın şifreli üç adet telgrafnamesi, padişahımıza suikastı amaç eden bir cinayet hareketinin gerçekleştirilmek üzere olduğunu ve bunun Jön Türkler ile Ermeni komiteleri tarafından tertip edilmiş bulunduğunu göstermişti. Sultan Hamid, Jön Türkler'in Ermeniler ile iş birliği yapmalarına ehemmiyet vermekte olduğundan soruşturmanın bu yönden derinleştirilmesini ve dâhilde Jön Türkler'e hizmet ve aracılık edecekleri zannolunan kimselerin şiddetle gözetim altında bulundurulmalarını, takip ve derdest olunmalarını emretmişti.

Bu sırada mühim mevkiler işgal eden ve aşağıda isimleri yazılan paşalar tarafından, subaylardan birtakım masum kimselere bomba hâdisesine iştirak ettikleri suçlaması yüklenip kendilerine iftira olunması için ehemmiyetini arttırmıştı.

Komisyon bir taraftan cinayetin asıl izleri üzerinde en ince araştırmalarda bulunmakta ve diğer taraftan dahi şuna buna suçlamalarda bulunanların sorgulanıp iddialarının gerçek olup olmadığı meselesiyle

uğraşmakta idi.

Meselâ; uğursuz mütareke ve işgal musibeti esnasında Harbiye Nezaretî'ne kadar getirilmiş olan yüz elliliklerden Süleyman Şefik Paşa ve merhum amirallerden Hüsnü Paşa taraflarından verilen jurnallerde, bomba işinde askerlerden bazı kimselerin dâhil oldukları ihbar olunmuş, bu paşalar komisyon huzuruna getirilerek tam bir itina ile sorgulanmış ve verdikleri haberlerin hiçbir asıl ve esasa dayanmadığı, iftira olduğu anlaşılmıştır.

Bununla birlikte Sultan Hamid'in dâhilî şüphesi devam etmekte ve bu cinayette Jön Türkler'in, Veliâht Reşat Efendi'nin ve hattâ Mabe-yin'de kendi yakınlarından ve güvendiği kimselerden bazılarının dâhil-leri olduğu zannında bulunmakta idi.

Atina Maslahatgüzarlığı'nın Yazılarında Bahsolunan Vesikalardan Birincisi

1 numaralı mektup:

"Filibe, 29 Temmuz [1]905

Sevgili Sarat:

Atina'da oturduğum sırada hakkımda gösterdiğiniz nezaketten dolayı teşekkür ederim. Mektubun gecikmesi sizin Voske Hank'ta ikametinizin uzamasındandır. Görüyorsunuz ki Voske Hank seyahatiniz iyi oldu. Çünkü eşyayı emin bir yere bırakmaya ve arkadaşlar ile görüşmeye muvaffak oldunuz. Ben ve arkadaşlar işlere dair malûmat bekliyoruz. Ne yapacağımızı ve ne ile meşgul olduğunu sabırsızlıkla öğrenmek isteriz. Bu seferki teşebbüsümüzün sonuçsuz kalmaması için her türlü tedbirleri almalıyız. Komiteden dahi haberler bekleriz. Rovelleriniz Dikran-yan tarafından Varna Ertakç'a gönderilmiştir. İlk fırsatta size göndereceğim. Kitapları Bergos'a çıkarken gemide bırakmışım. Buna üzüldüm, ne yapayım ki acele karaya çıkmaya mecbur oldum. Arkadaşlara selâm.

İmza

Zataryan Doktor Tomko"

2 numaralı mektup:

"29 Temmuz [1]905

Sevgili arkadaş!

Voske Hank'tan gönderdiğiniz Temmuz yirmi dört tarihli mektubunu aldık. Galiba heyetin müsaadesini almadan limana girmek istiyorsunuz. Belki heyet limana girmenize müsaade etmez. Bunun için limana girmekteki faydayı ispat etmelisiniz.

İş geç kalmamak üzere sizi çağırmasını heyete yazacağız. Şayet Christ orada ise Yolculuğunuzda size refakat eder. İyi Rumca bilir.

İmza

Ermeni İhtilâl Cemiyet-i İttihadiyesi"

3 numaralı mektup:

"Cenevre 25 Temmuz [1]905

Sevgili arkadaş,

Yakında Filibe'ye hareket etmek niyetinde iseniz de bu mektubumun vaktinde yetişeceğini ümit ediyoruz. Şayet Sarat, Batum'a gitmiş ise Atina'da yapılan silâh alımıyla bunların nakillerinin vasıta ve gereklerine dair icap eden bütün malumatı almanızı tavsiye ederiz. Adı geçenlerden mükemmel malûmat alabilirsiniz.

Şimdilik bu konu hayatî bir mesele hükmünde olduğundan dikkatinizi davet ederiz.

Selâm.

Not: Sako, Ropino sağ salim çıktılar. Buradadırlar. Sarat, Zare, Emil gibi onlar da yakında mektup göndereceklerdir.

Silviyoriçi

Avusturya Postahanesi"

Bomba cinayeti tertipleycisi ve faillerinden Silviyoriçi (nam-ı diğer George) ve Köse Aristidi (nam-ı diğer Rober Rişo) adlarını kullanan şahıs esasen Ermeni İhtilâl Cemiyeti azasındandır. Bu şeytan herif türlü türlü şekillerde görünmüş ve hâdisede en mühim rolü oynamıştır.

Patlayıcı maddeleri getirten, alan, paraları postahanelerden çeken, zararlı yayınları dağıtan budur.

Genellikle Avusturya Postahanesi'ne girip çıktığı anlaşıldığından, Ha-

riciye Nezaretimiz vasıtasıyla Avusturya Sefareti'ne müracaat olunarak malûmat talep edilmiş ve güç bela Sefaret tarafından adı geçen postahaneyeye emir verdirilerek yeterli malûmat alınabilmiştir.

Sefaret'ten Hariciye Nezareti'ne gelen 25 Ekim [1]905 tarihli ve 74 numaralı cevap yazısında, Avusturya Postanesinin Galata Şubesi'ne Silviyoriçi namına birçok posta havalesi, kıymetli mektuplar ve paketler geldiği ve bunların Bulgaristan ile Yunanistan'dan gönderildiğinin kayıt defterlerinin incelenmesinden ortaya çıkarıldığı bildirilmiş ve söz konusu yazıya eklenen cetvelde tarih ve numaraları yazılı olarak toplam 4499 frank miktarında Filibe, Varna, Sofya ve Atina'dan gönderiler yapıldığı kayıt ve zikredilmiştir.

ŞÜKRAN HATIRASI

Lozan Antlaşması'na Teşekkür

Bu hatıra münasebetiyle Türk milletinin kazancının büyüklüğünü takdir etmemek ve şükranlarla hatırlatmamak mümkün değildir.

Karanlık mazide kapitülasyon belasıyla Türk milleti ve Türk hükûmeti türlü mahrumiyetlere mahkûmdur. Kendi yurdunda haklarına sahip ve hâkim olmaktan tamamıyla menedilmişti. Hiçbir anlaşmaya ve hakka dayanmayarak memlekette istediği gibi kurulan ve ticaret yapan yabancı postaneler, memleketin hayatını kemiriyordu. Posta paketleri içinde kaçırılan mücevherattan gümrük vergisi olarak milyonlarca zarar görülüyordu. Bu mali kayıptan başka fesat komitelerinin memlekette istedikleri aletle zehirli ve patlayıcı maddeleri ithale müsait yol buldularıysa şu vakayla sabit oluyordu. Bunun üzerine Lozan Antlaşması'yla milletin bu belalardan kurtuluşu ve servetine kavuşması bilhassa teşekkür ve iftihara değerdir.

Bugün bu iftihar ve sevinci duymakla beraber o vakit başkâtip sıfatıyla Avusturya elçiliğine ve minnetle beraber yukarıda anlatıldığı gibi uğranılan müşkülattan dolayı hicap ve ızdırap duyulduğunu da itiraftan geri kalamam.

Meşrutiyet'in İlanı Öncesi Durum

Meşrutiyet'in ilanından önceki devre ait hatıralarıma geçiyorum. Memleketin iç işleri artık en gafil gözden bile saklanamayacak derecede bozulmuş, Abdülhamid'in idare-i maslahat politikası para etmez olmuştu. Hastalık o kadar derinde, illetler o kadar çoktu ki gündelik tedbirlerle, geçici ilaçlarla bunun önünün alınamayacağını herkes görüyor ve akıbetin fenalığı bütün kalpleri endişeye düşürüyordu. Bunu Abdülhamid de biliyor, anlıyor, görüyor, işlerin gitgide fenalaşması günün birinde kendisine de dokunacağından hatta belki bu uğurda taç ve tahtını kaybedeceğinden korkuyordu. O tarihlerde Avrupa'da yayınlanan ve Sultan Hamid'in şahsı ve iradesi aleyhine birçok şiddetli yazı içeren gazete ve kitap bu korkuyu bir kat daha şiddetlendirmekteydi. Türkiye'den firar ederek Mısır'a ve Avrupa'ya giden bazı kimselerin orada toplantılar yaptıkları ve faaliyet programları hazırladıkları hususi istihbarat araçları tarafından birbiri ardınca bildirilmekteydi. Rusya'da Duma'nın meydana gelmesi, İran'da hükûmet şeklinin değişimi dikkat çekiyordu. Abdülhamid bir ara bunların tesiriyle Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konması meselesi üzerinde düşüncelere koyulmuştu. Hatta Avrupa kanun-ı esasilerinin birçoğunu getirtmiş, hepsini yanında toplatarak tercümelerini emretmişti. Alman kanun-ı esasisini saray mütercimlerinden Veli Bey tercüme etmişti. Hatta işittiğim doğruysa Abdülhamid memleketin hâline uygun bir kanun-ı esasi müsveddesi yapmak üzere Avrupa kanunlarının gözden geçirilmesini bazı taraflara özellikle emir ve havale etmişti.

Duyduklarıma göre Şemsettin Sami, Murat ve İsmail Kemal Beyler bu kişiler arasında bulunuyordu. Sonradan İsmail Kemal Bey Paris'ten bu hususa dair Hünkâr'a uzun bir telgraf göndermiş ve buna cevap da verilmişti. Abdülhamid durumun aldığı fena gidişattan korkarak bu kanun-ı Esasi meselesiyle o kadar meşgul olmaya başlamıştı ki Avlonyalı Ferit Paşa'nın sadrazamlığı sonlarında bu kişinin devlet işlerini çeviremeyeceğinin anlaşılması ve sadrazamlığın Said Paşa'ya verilmesi düşünüldüğü sıralarda, bir sadrazamın gelmesinin hiçbir öneme sahip olmadığını anlatmak için bana şu sözleri söylemişti: "Neme lazım benim Ferit Paşa, Said Paşa? Bunların biri gitmiş, ötekisi gelmiş... Bunun hiç önemi yok, bir hükümdar için lazım olan şey memleketin menfaatidir. Eğer bu menfaat kanunuesasinin ilanındaysa o da yapılıyor fakat iyi tatbik olunur mu, Türk'ün menfaati korunur mu burasını kestiremiyorum."

Hünkâr'ın bu sözleri onun kanun-ı esasiye hakikaten taraftar olduğuna mı delalet ederdi, yoksa Abdülhamid bununla o zamanın gereklerine uygun bir siyaset takip ederek ortalığın şiddet ve hiddetini yatıştırma gayesini mi takip ediyordu yahut büsbütün başka bir emeli mi vardı? Bunu anlayamamıştım ve anlamak da mümkün değildi. Yalnız muhakkak olarak şu vardı ki Hünkâr'ın bu sözleri ister samimi ister sahte olsun memleketin çöküşe doğru gitmekte olmasına karşı bir çare düşünülmüyor, fenalık günden güne artıyor, her gün devlet felaket uçurumuna bir parça daha yuvarlanıyordu.

Devlet idaresini ellerinde tutanlarsa bu hâle seyirci gibi bakmakta veyahut günlerini gün etmekle vakit geçirmekteydiler. Memleket her taraftan parçalanmaya maruzdu. Rumeli elden gidiyordu. Ordular yokluk içindeydi. Mali durumumuza gelince o büsbütün berbat bir manzara arz ediyordu. Düyun-ı Umumiye İdaresi en mühim gelir kaynaklarına el koymuştu. Kapitülasyon belası yüzünden dış rekabet memleketin tüccarında çalışma ve kazanma imkânı bırakmamıştı. Halkın ziraat ve geçimini düşünen yoktu. Masraf kazançtan kat kat fazlaydı. Bütçe adına hiçbir şey yoktu. Gelir kaynaklarından ne gelebileceği düşünülmeksizin sadece masraflar çıkarılıyor veya eskileri artıp duruyordu. Memleketin çekmekte olduğu ızdırap tahammül edilmez bir dereceye gelmişti. Gençlik tamamıyla sönmüş, kara bir cehalet ortalığı kaplamıştı. Fikir ve vicdanlar ya baskı altında yahut bin türlü tehlike korkusuyla bir köşeydiler.

Saray, Padişah'ın ilk başkâtibi olan Said Paşa zamanında kurulan bir

siyaset neticesi olarak devletin bütün kuvvet ve kudretlerini nefsinde toplamış, bütün işlerin merkezi Yıldız Sarayı olmuştu. İsteklerin ortaya çıktığı yer, rekabetlerin sahnesi hep burasıydı. Resmî ve gayriresmî, iyi ve kötü, âciz ve erkli, hayır veya fenalık isteyen, masum ve suçlu birçok kimse sarayın içinde, devletin kaderiyle oynuyorlardı. Sarayın içi böyle olduğu gibi dışında ve hatta yabancı memleketlerde bile sarayın birçok mensubu vardı. Bunlar saltanata hizmet vesilesiyle korkuyu çoğaltıyorlar ve memleketi dâimi bir kâbus altında yaşıyorlardı.

Sultan Hamid, Almanya'dan Profesör Bergman ve Doktor Bir'in çağrılmasını gerektiren büyük hastalığından sonra artık eskisi gibi çalışmaz olmuştu. Bu hastalık onun kuruntularını büsbütün artırdığından idarede yenilik yapacak olursa neticenin korkulu bir şekilde tecelli etmesi ihtimali eski usulde devamı bir kat daha teyit ediyordu. Diğer taraftan hükûmet erkânı Padişah'ın mutlak idaresine muhalif bir şekli teklif şöyle dursun hatta düşünmeyi bile hatırdan geçirmiyordu. Böyle bir şey düşünen olsa da bunlar, neticenin memleket için hayırlı bir yol açmaya vesile mi, yoksa kendilerinin felaketine bir sebep mi teşkil edeceğini kestiremediklerinden ses çıkarmıyorlardı. Bu şartlarda memleketin ilerleme yolunda bir adım bile atmasına imkân olmadığı aşikârdır. Toprağımız servet hazineleriyle dolu olduğu hâlde uzun seneler zarfında imar, ilerleme ve yenilenme adına bir tek eserin herhangi bir taraftan teklif edildiğine şahit olamadım. Babıali denilen ve devletin siyasetine yön verilen yer olması gereken yerde ne gibi fikirler geliştiğini göstermek için eski sadrazamlardan Cevat Paşa'nın "Siyaset padişahlara yakışır, bunu onlara bırakalım." diye sarf ettiği bir sözü burada hatırlamak kâfidir. Artık bir sadrazam böyle söyler ve bu tarzda düşünürse devlet işlerinin ne hâlde gireceği kolaylıkla kestirilebilir.

Durum bu elim merkezdeyken Padişah'a gelen maruzattan ve devamlı işitilen haberlerden gerek memlekette ve gerek memleket dışında idare değişimini hedefleyen birtakım emellerin günden güne kuvvet bulmakta olduğu ve Cenab-ı Hakk'ın rızasına uygun görülmeyen birtakım faaliyetlerin hayli yol aldığı anlaşılmaya başlamıştı.

Bu haberler arasında Selânik'te Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'dan gelen şifreli telgraf Abdülhamid'in bilhassa dikkatini çekmişti. Sultan Hamid'in Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın dirayetine, gayretine ve sadakatine itimadı vardı. Özellikle ciddi esaslara dayanmayan haberleri vermeyeceğini biliyordu. Hüseyin Hilmi Paşa'dan 19 Mayıs

“Jön Türk, Ermeni, Makedonya fesat komitelerinin son umumi toplantılarında verdikleri karara uygun olarak Selânik yahut Manastır’da belirlenen bir yerde “Merkez İcraat Komitesi” adıyla bir ihtilal heyeti teşkil edip pek yakın vakitte fiiliyata başlayacakları malum olan İtalyan kaynaklarından öğrenildi. Bu konuda gizli araştırmalara devam ediliyor, alınacak malumatı arz ederim.”

Umumi Müfettiş

HÜSEYİN HİLMİ

Hüseyin Hilmi Paşa’ya bu malumatı veren İtalyan kaynağı Umumi Müfettişliğin istihbarat araçlarındandı. Rumeli’de devletlerin rekabetinden bu şekilde istifade etme fırsatı kaçırılmamıştı ve birçok meselede bundan pek faydalı neticeler elde edilmişti. Umumi Müfettişliğin bu telgrafi esasen Abdülhamid’i kâfi derece kuşkulandırmışken buna ilaveten bir de Görice’den İstanbul’a gelen üç kişinin takdim ettiği istirhamname meselenin tehlike ve ehemmiyetini büsbütün artırmıştı. Bu istirhamnamede Umumi Müfettiş Paşa’nın arz ettikleri teyit ediliyor, isim ve yer belirtilmemekle beraber içlerinde Türklerin de bulunduğu çeşitli milletlere mensup ihtilal komitelerinin birleştikleri, hepsinin Paris’ten talimat aldıkları ve büyük bir ihtimalle Manastır’ı merkez yapacakları bildiriliyordu. Bu istirhamnameyi veren Görice’liler Selânik’te mason cemiyetine mensup ve bilinen birtakım kimselerin bunlara yardım ettiklerini ve masonluğun gayet gizli fakat son derece kuvvetli teşkilatından ihtilalcilerin çok istifade ettiklerini, komitenin İstanbul’a da kol atarak burada teşkilata başladığını ve bu işe iki üç kişinin görevlendirildiğini sözlü olarak ifade ettiler. Yine bu Görice’lilerin beyanatına göre komitenin maksadı Kanun-ı Esasi’yi yürürlüğe koydurmak, Meclisi Mebusanı toplamak ve meşruti idareyi kurmakmış. Bunlar şimdiye kadar Avrupa’nın çeşitli yerlerinde çıkan gazetelerle ve doğrudan doğruya saraya takdim ettikleri istirhamnamelerle bu meseleyi Padişah’a arz etmişlerse de Abdülhamid her nedense bunları kabul etmemiştir. Daha fazla beklemeye memleketin ve siyasi durumun tahammülü olmadığından eğer son teşebbüsleri üzerine gene bir netice çıkmazsa fiilen ve cebren maksatlarına ulaşmaya azmetmişlerdir.

Göricelilerin bu maruzatını Hünkâr'a aynen arz ettiğim gibi birçok taraftan aynı mesele hakkında gelen malumat ve açıklamaları da bildiriyordum. Bir müddet sonra Atina elçimizden 9 Haziran 1324 (22 Haziran 1908) tarihli bir mektup aldık. Bunda elçiliğin özel istihbarat memurunun Makedonya komitecisi kıyafetine sokularak ve komiteci yazılarak ihtilal heyetinin içine sokulduğu beyan edildikten sonra bu zatın komiteden topladığı şu malumatı bildiriliyordu: İkinci ve üçüncü ordulara mensup subaylardan birçoğu ihtilal komitesinin fikir ve maksatlarına taraftardır. Bunlar da hükûmet idaresinin değişimine ve Meşrutiyet'in ilanına çalışmak için söz vermişlerdir. Arnavutlardan nüfuzlu birtakım kişiler de ikna edilmiş ve yardımları alınmıştır. Bu suretle alınan tertibat yakında faaliyet sahasına çıkarılacaktır. Hünkâr'ın Rume- li'de ve özellikle Arnavutluk'ta itimat ettiği pek çok kimse vardı. Sultan Hamid bunların kendi aleyhine bir harekete iştirak etmeyeceklerinden emindi. Ancak mutlak idarenin fenalıkları herkesi bıktırmış, usandırmış, yabancıların müdahalelerine karşı hükûmetin seyirci kalması ve Türk milletinin sürekli ezilmesi halkı ümitsizliğe düşürmüş olduğu gibi ordu subayları da komiteciler tarafına geçtiğinden Arnavutluk'ta Sultan Hamid'in güvendiği simalar bütün nüfuz ve kudretlerine rağmen bir şey yapamıyorlardı. Komite durumun kendileri için bu derece müsait olmasından istifade ederek bu nüfuzlu Arnavutları da tehdide başlamıştı. Artık Sultan Hamid'in Arnavutluk'ta birer karakol vazifesini gören güvendiği bu kişiler ateşin önüne geçemiyorlar, bilakis onlar da cereyanın önünde gitmek mecburiyetini hissediyorlardı.

Abdülhamid uzun müddet saltanat sürmüş, her nevi işle uğraşmış, Avrupa hakkında az çok malumat edinmiş bir padişah idi. İşler üzerinde bir düşünceye sahip olduğu görülüyordu. Bundan dolayı memleketin asri ihtiyaçlarını takdir etmesi ve hükûmet idaresi aleyhinde dört taraftan haberler gelmeye başladığını görünce Kanun-ı Esasî'nin ilanında bir dakika tereddüt etmemesi icap ederken ne çare ki yaradılıştan istib- dada taraftar bir hükümdar olduğundan mutlakiyet idaresini bir türlü elden bırakamıyordu.

Abdülhamid bütün bu hareketlerde dış güçlerin, mesela İngilizlerin parmağı olduğuna inanıyordu. Esasen Arabistan durumundan dolayı İngilizleri daimî bir gözetim altında bulundurmaktaydı. Hatıralarımın bu noktasına gelince Sultan Hamid'in Arabistan siyaseti hakkında bazı açıklamalar vermeyi faydalı buluyorum. Abdülhamid devrinin siyasi

tarihini yazacak olanlar bu açıklamalarda kendileri için pek lüzumlu bilgiler bulacaklardır.

Arabistan'ın İdaresi

İngiltere'nin Mısır Üzerine Emelleri ve Bölge Aşiretlerinin Destekleri

Hicaz, Yemen, Bağdat, Basra, Suriye, Beyrut, Cebel-i Lübnan, Trablusgarp işleri Sultan Hamid'i çok üzen, uğraştıran iç meselelerdendi.

Bunlar hep dış güçlerin etkisi altında hatır ve hayale gelmez dolaplar, entrikalarla ortaya çıkarırlar, türlü hileler, oyunlar icat ederek Sultan Hamid'i üzerler, meşgul ederlerdi.

"Teşbihte hata olmaz." derler. Ben de bu atasözüne istinaden söyleyebilirim ki iki taraf pek ustaca bir cambaz oyunu oynuyorlardı.

Bir tarafta müstakil bir hükümdar gibi yaşayan Yemen imamı, Mısır hidivi, Nacid, Zafer emirleri, Kürt şeyhi, Mekke şerifi, Labiç sultanı, Basra nakibüleşrafı, Cebel-i Dürüz reisi, Trablusgarp Sünusî şeyhülmeşayihî, Barzan, Maskıt şeyhleri ve diğer tarafta hilafetle bütün âlem-i İslam'a sahip görünen Osmanlı Padişahı bulunuyordu.

Bu iki kuvvetli tarafın arasına giren, her biri başka başka iktisadi ve siyasi menfaatler takip eden İngiliz, Fransız, İtalyan devletleriye çizdikleri program dairesinde istifadelerini temine çalışıyor ve gayret ediyorlardı.

İngilizler bu oyunda birinci rolü oynayandır. Tarihimizin acı bir sayfasında görüldüğü üzere 1831'de Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bize karşı açtığı muharebede yegâne etkili sebep İngilizler idi. Altmış bin kişilik bir ordu ile karşısına giden Sadrazam Reşit Paşa mağlup olmuştu. Kütahya'ya kadar gelen Mısır ordusu nihayet Rusların uğursuz müdahalesiyle durdurulabilmiş, Osmanlı Devleti bozgundan güçlkle kurtulmuştu. Sultan Hamid bunu hiç unutmuyordu. İngilizlerin "Manchester Ticaret Odası" vasıtasıyla Mehmet Ali Paşa'ya verdikleri altın madalyanın fotoğrafı da Sultan Hamid'in yazıhanesinde saklıydı.

Bu madalyanın bir tarafında İngilizce olarak:

"Hint'in kara yolunu serbest tutan, düşman devletlerin tebaasını, mallarını himaye eden, nizam, ticaret, ilim dostuna" ibaresi yazılıdır. Diğer tarafında İngiliz firması vardır.

Fransa hükûmeti de daha o zamanlarda Mehmet Ali Paşa'ya böyle

bir madalya vermişti, o madalyanın üzerinde “Memleketinin şerefini soylulukla müdafaa etmeyi bilen dostu” cümlesi yazılmıştı. Mehmet Ali Paşa’nın ilk devresinde İngilizler her idare şubesi için mütehassıs müşavirler göndermişlerdi. Bu mütehassıs müşavirler İngilizlerin Mısır kıtasına yönelik siyasetinin temellerini atmakla görevliydi. Eski, yeni bir İngiliz sisteminden bahsedeceğim: İngilizler ve onları taklit ederek diğer bazı hükûmetler şarktaki siyasetlerini başlıca iki yolla takip ve idare ederler ki bunu bilmek, daima hatırdı tutmak her zaman hükûmet idarecilerinin yararındır.

İçeride belli başlı cemaat, aşiret ve kabilelerin ileri gelen reislerini okşayarak, bahşişler vererek icabında himaye edeceklerine inandırarak kendilerine çeker ve meylettirirler. Bu işi başarmak için özel şekilde yetiştirilmiş, türlü türlü kıyafetlere girmiş memurlar gönderirler.

O memurlar oranın lisanına ve âdetlerine gerçekten aşina olurlar. Memur olduklarını hiç hissettirmeksizin saf fikirlerini bozmaya ve bağlı oldukları hükûmetten soğutmaya çalışırlar.

8 ve 9 Temmuz 1323 (21-22 Temmuz 1907) tarihinde 800 gra, 1.800 fişek, 8 sandık rovelver, 4 küçük sandık dinamit Vasiliki vapuruyla Nebi Yusuf Sahili’ne çıkarılmıştır.

25 Mayıs 1323 (7 Haziran 1907) ve 1 Haziran 1323 (14 Haziran 1907) tarihlerinde bir yelken gemisiyle 150 mavzer, 3.500 gra tüfeği, 50.000 fişek, 10 sandık dinamit ve 5 paket lağım fitili, 250 torba barut, 18 sandık rovelver Sayda Sahili’nde Sarrafiye Limanı’na çıkarılmıştır.

Dâhiliye Nezaretiyle Gümrük İdaresi emanetinden seçilen iki müfettiş ile askeriyeden iki kişiden oluşturularak yerlerine gönderilen inceleme heyeti Beyrut ve Cebel-i Lübnan taraflarında gizli, açık inceleme yaparak pek mühim bir kaçakçı takımı ele geçirmiş ve mahalli konsoloslarla temasta bulunan bu adamlar vasıtasıyla silah ithalatına devam edildiği ispat edilmiştir. Bu silahlar ve patlayıcı mühimmat genellikle içerilere sevk edilmekteydi. Cebel-i Dürüz ahali ve diğerleri tarafından alınmakta olup fiyatları ise yok pahasına verildiğini gösterecek derecede ucuzdu.

Yukarıda yazdığım gibi İngiliz ve Fransızlarda Arabistan hakkında bir takım siyasi amaçlar vardı. Bir taraftan aşiret ve kabileleri fikren küçültmek ve kendilerine meylettirerek diğer taraftan içerilere silah nakledeyerek ucuz fiyatla aşiretlerin eline vermekteydiler.

Sultan Abdülhamid bir gece akşam yemeğinden sonra huzuruna kabul ettiği Kâmil Paşa'ya şu sözleri söylemişti:

Malumdur ki ünlü Fransız General Bonapart 1213 senesinde ansızın Mısır'ı istila etmişti. Büyük dedem Sultan Selim ile Fransa hükûmeti hoş geçiniyorlardı, arada düşmanlığı gerektirecek bir hadise ve sebep yoktu. İki devlet arasındaki münasebet böyle olduğu hâlde Bonapart'ın elli bin kişilik bir ordu ile ansızın bize hücum edip İskenderiye'yi zaptetmesi ve Kahire'ye doğru yürümesi, o sırada Fransızların duyurdukları üzere Hindistan'a saldırmak için değildi. Doğrudan doğruya o mühim ve zengin kıtayı istila için kurulmuş maceracı bir tecavüzdü.

Bereket versin ki Cezzar Ahmet, Sadrazam Yusuf Ziya ve Kaptan Küçük Hüseyin Paşalar iyi hareket ederek Bonapart'ı firara mecbur ettiler. Yoksa Fransızlar Mısır'dan başka Suriye'yi de ele geçirmeye karar vermiş ve Akka'yı zorlamışlardı.

Bundan dolayı gerek bu eski hadise ile gerek yeniden girilen teşebbüslerle her iki hükûmetin Mısır'da, Suriye'de, bütün Arabistan'da istilacı emeller takip ettikleri sabittir.

Fransızların Beyrut, Cebel-i Lübnan ve Suriye'de Fransızlığı tesise çalıştıkları, büyük miktarlarda paralar harcayarak mektepler, hastaneler, mabetler yapıldığı hatta bir de tıbbiye mektebi açıldığı malumdur. Bundan önce Beyrut Valisi binalar ve müesseselerin bir fotoğraf koleksiyonunu göndermişti ki hayret vericidir. Şu ara Fransızların bütün hırs ve emelleri Suriye taraflarında görülüyor. Bu maksatlara karşı alınması gereken tedbirlerin incelenerek bana bildirilmesini istiyorum."

Kâmil Paşa, Hünkâr'ın bu beyanatı üzerine meselenin ehemmiyeti nedeniyle enine boyuna incelenerek alınabilecek tedbirlerin arz olunacağını beyan etmiş ancak konunun Meclis-i Vükela tarafından mı yoksa bizzat kendisi tarafından incelenmesinin mi emir buyurulduğunu öğrenmek istemiştir. Hünkâr "Hayır! Meclis-i Vükelaca değil, ikimizin arasında bir düşüncedir. Bizzat kendiniz inceler ve arz edersiniz." cevabını vermiştir.

Merhum Kâmil Paşa dört beş gün sonra mevzuatı özel bir tezkereyle ve mühürlü ikinci bir zarfla Hünkâr'a sunduysa da bu, Kitabet Dairesine gönderilmediğinden içeriğinden haberdar olamadı.

Bir ara Fransızlar Mısır'ın İngilizler tarafından tahliyesini talepten vazgeçtiklerini ilan ettiklerinden Sultan Hamid "Dediklerim nasıl ortaya

çıkıyor? Mösyö Kresite ve Lord Salisbury, Mısır'da İngiliz askerinin geçici olarak bulunmasının eski durumu değiştirmeyeceğini söyleyerek hileli bir dil kullanmaları üzerine "Mademki eski vaziyet değişmemiştir yani Osmanlı hükûmetinin Mısır üzerindeki hukuku 1836 ve 1878 Antlaşmaları gereğince eskiden olduğu gibi baki ve geçerlidir! Şu hâlde Fransızların Mısır meselesinden feragat etmeleri ve İngilizlerin Mısır'da yerleşmeye çalışmaları ne demek oluyor?" şeklindeki düşüncesini de Abdülhamid beyan etmişti.

Abdülhamid memleketin önemli bir kısmının maruz olduğu tehlikeleri biliyordu. Merhum Müşir Şakir, Derviş ve Muhtar Paşalarla diğer ihtisas erbabı ve malumattan elde ettiği kanaatten dolayı Hicaz Demir Yolu hattını tesise çoktan karar vermişti.

Şam'dan Hicaz'a, Medine-i Münevvere ile Mekke-i Mükerreme'ye bir hat uzatılmasını ve bu tedbirle harici tecavüzlerden oraların muhafazası sebep ve araçlarının temin edilmesini uygun bulmuştu.

Arabistan Yarımadası'nın iki mühim sahilinde yani Kızıldeniz ve Basra Körfezi taraflarında mesela Kuveyt'te Taya'da, Yenbu'da, Akabe'de İngilizlerin oynamakta oldukları oyunun bir safhası pek ihtimal dâhilinde görülüyordu. Küveyt'te Şeyh Mübareküssabah'ı elde etmişlerdi. Hatta konağının üstüne İngiliz bayrağı çektirmişlerdi. Basra eşrafından bazıların gençlerini tahsil için Londra'ya götürmüşler ve orada kimisini donanmaya vermişler kimisini siyasi mesleklere kaydetmişlerdi.

Diğer taraftan da "Lord Curzon" Basra civarında mühim seyahatler yapıyor, Fav telgrafhanemizde önemli haberleşmelerle iştigal ediyor, Karun Nehri'nin ulaştırma imtiyazını Iraklılardan alıyordu.

Sultan Hamid bunlardan günü gününe haber alıyor ve bazı siyasi hatlarına yanıyordu.

"Hicaz'dan ulaşan şifreli bir telgrafname" İbni Reşit Seyyit Emir Mehmet kendi dayısı tarafından o esnada öldürülmüştür. Ayrıntılarını bundan sonra arz ederim.

Şeyhülharem Birinci Ferik Yaveri Hazreti Şehriyari Osman

Bundan Hünkâr müteessir oldu ve küçük çocuğu ile Harem-i Hicaz'a geldiklerinden beslenme ve eksiksiz muhafazalarına dair mahalline emir verdi.

İbn-i Reşit ve onun pederi daima hükûmete sadakat göstermişler ve bazı zor işlerde de hizmet etmişlerdi.

Necid şeyhleriyle aralarında görüş ayrılıkları vardı. Arap Yarımadası'nın mühim unsurlarından Şemmar, Anze ve Beni Harp aşiretleri de mesleki sadakatten ayrılmazlardı.

O havalide ve aşiretler arasında yabancı tahrik ve sözlü kışkırtmalar devam ederdi.

Daha evvelce telgraf hatları çekilmesi ve sonraları demir yolu yapılırken Arap kabilelerinden bazılarına: "Bu hatlar yüzünden sizin eski anane ve âdetleriniz bozulacak, her sene hazineden almakta olduğunuz gelirler kesilecek, develer ve atlarla yaptığınız seferler iptal olacak, kervan, kafilâ ticaretleri kaldırılacak." diye türlü türlü aldatıcı sözler söylenerek ve şeyhlerine bol bol paralar, hediyeler, silahlar dağıtılarak kaç defa inşaat aleyhine sevk edilmişti. Bunun üzerine yapılan tebligat neticesinde askeriye tarafından yerinde icap eden asayiş tedbirleri alınmış ve Beşinci Ordu ile Hicaz Fırkasından tertip edilen hecinsüvar ve estersüvar kıtaları (deve ve atlı birlikler) Maan sancağına Kadem-i Şerif mevkisine sevk edilmişti.

Aynı zamanda komşu kabilelerin şeyhleri de mükâfatlandırılmış ve kendilerine uygun nasihatler edildiği gibi Tabe mevkisine de bir tabur asker yerleştirilmişti.

Rumeli konusuna dönüyorum. Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın telgrafında ve bunu doğrulayan haberlerde Bulgar ve Ermeni çeteleri arasında Türk komitecilerinin de bulunması dikkat çekmekle beraber bir hakikatti. Çünkü Rumeli vaziyetinin bozulmasından ve devletlerin müdahalesinden en çok zarar gören unsur Türk unsuruydu. Rusya, Avusturya ve İngiltere devletleri Balkanlarda yekdiğerine üstün olma davasını takip ederek görünürde dostane fakat hakikatte menfaatçi hareketlerle ortalığı büsbütün karıştırdıkları gibi diğer bazı devletler de kendi hesaplarına göre oynamaktan geri durmuyorlardı. Babıali buna karşı bir şey yapamıyor, sarayın nüfuzu ve müdahalesi kâfi gelmiyordu. Bulgaristan Babıali'nin tutumuna ilgisiz durmakta, Babıali örümcek ağı gibi birçok yazışmaya vakit harcayarak ve sarayla da anlaşamayarak içinden çıkılmaz bir duruma düşmekte ve tehlike gittikçe büyümekteydi.

O ara Reval Görüşmeleri olmuştu. Sultan Hamid bu mülakattan hayli

kuşkulandı ve bir cuma günü Rusya elçisinden bu mülakat hakkında açıklama istedi. Rusya elçisi Reval Görüşmelerinin Tibet arazisi üzerinde İngilizlerle bir anlaşmadan ibaret olduğunu söylemiş ve meseleyi önemsiz ve sırf iki devlete aitmiş gibi göstermeye çalışmıştı. Abdülhamid buna ne kadar inandı bilemezsem de herhâlde işin vahametini layıkıyla takdir ettiği görülüyordu. Diğer taraftan Almanya elçisi Baron Marşal her şeyden evvel ödemelerin muntazaman verilmesi lüzumunu imparator adına Sultan Hamid'e söylemiş ve bu maksatla Babıali'ye türlü fermanlar tebliğ edilmişti. Almanya elçisinin Rumeli meselesini bir asker maaş ve ödeneği mahiyetinde görmesi Almanların oradaki istihbarat araçlarından aldıkları malumata dayanacağı tabiiydi. Esasen Rumeli'deki harekâta ordunun iltihakı, maaşların uzun müddet verilemeyerek subay ve askerlerin zaruret içinde kalmalarından kaynaklandığı malumdur. Abdülhamid Almanya hükûmetinin bu şekilde gösterdiği iyilikseverliğin derecesini takdir ve Almanya'nın desteğine gereken kıymeti atfediyorsa da Rusya ile sınır komşusu olmamız ve İngiltere'nin her tarafta ve özellikle Hint yolları üzerinde devamlı çalışıyor olması Rusya çarı ile dostane münasebetlerin teyidinde ve İngiltere ile mesele çıkarmaktan çekinmeye de sebep oluyordu.

Abdülhamid'in kanaatine göre siyasi vaziyet o merkezde ve Rusya, İngiltere ve Avusturya siyasetlerinin rekabet ve görüş ayrılıkları o raddedeydi ki Rumeli kıtasında meydana gelecek herhangi bir hadise bir "Avrupa meselesi" hâlini alabilirdi. Bunun içindir ki Selânik vakası Hünkâr'ı fevkalade telaşa düşürmüştü ve dirayetine itimat ettiği Hasan Fehmi Paşa'yı meselenin derhâl yatırılması için oraya göndermişti.

Abdülhamid bu sıralarda İngiltere ile anlaşmanın faydasını takdir ederek son derece mahrem tutulmak kaydıyla bu anlaşma müzakeresini Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya havale etmişti. Hünkâr'ın emri ile bu vazifeyi Tevfik Paşa'ya tebliğ ettikten bir müddet sonra tekrar Paşa ile görüştüğümde bu işi başaramayacağını anlamıştım, nitekim öyle oldu.

Meşrutiyetin İlanı Öncesi Rumeli Taraflarından Gelen Telgraflar, Bunların Sarayda Değerlendirilmesi ve Nihayet Meşrutiyetin İlanı

Bu tarihlerdeydi ki Selânik'ten Talat Bey ve Emanuel Karasu Efendi'nin İstanbul'a geldikleri haber alınmıştı. Sarayın gözetim memurları ve Zaptiye Nezaretinin özel araçları bu iki kişiyi takibe koyuldular. Hâl ve hareketlerinden günü gününe malumat alınıyordu. Bu malumata göre

Talat Bey ve Karasu Efendi Mason Cemiyetine mensup bazı kişilerle beraber ilmiye mensuplarından oldukça mühim kimselerle görüşmüşlerdi. Bunlar İstanbul'da üç gün kaldıktan sonra geri döndüler. Karasu Efendi çağırılıp sorgulandıysa da bir şey elde edilemedi, hiçbir şey söylemedi, takip olunan maksatla hiç münasebeti olmayan birtakım işler için geldiğini beyan etti. Bununla beraber anlatıldığı üzere şüphe hasıl olduğundan burada görüştükleri ilmiye mensupları hakkında araştırma yapılmaya devam edildi.

Görice'den geldiklerini yukarıda söylemiş olduğum üç kişinin ihbarları esasen esrarengiz bir tarzda cereyan etmiş olduğundan bunları takip ederek Talat Bey ile Karasu Efendi'nin İstanbul'a gelip bazı masonlarla ve özellikle ilmiye mensubuyla görüştüktan sonra başka hiçbir şey yapmadan tekrar Selânik'e dönmeleri Abdülhamid'i fena hâlde kuruntuya sevk etmişti. Görice'den gelen bu üç kişi arz olunacak mühim haberleri olduğundan bahisle bunları bizzat Hünkâr'a söylemekte ısrar ediyorlardı. Abdülhamid her ne kadar o ara Rumeli'den gelmiş kimseleri huzuruna kabul etmeyi tedbire uygun bulmamışsa da bunların faydalı bir haber vermeleri ihtimali de mevcut olduğundan kendilerinin rencide edildiklerini düşünerek geri dönmelerini de istemiyordu. Bundan dolayı ifadelerinin tamamen mahrem kalacağını ve hususi bir şekilde dinleneceklerini kendilerine tebliğ etmemi emretti ve bu işe Başsavcı Cemal Bey'i görevlendirdi. Cemal Bey bunların ifadelerini hususi bir yerde alacak, dinleyecek ve zarf içinde bir belgeyle Hünkâr'a takdim edecekti. Görice'den gelenler buna razı oldular, Cemal Bey'le söylendiği şekilde görüştüler, ifadelerini verdiler, bu ifadeler ertesi gün Cemal Bey tarafından zarf içinde Hünkâr'a takdim edildi. Zarf açıldığı zaman içinden çıkan kâğıtta "Rumeli taraflarında idare usulünün değişimi için fikirler ve sözler cereyan etmekte olduğu" yazılıydı. Muhbirler bundan başka bir şey söylememişler, işin mühim ve ayrıntılı taraflarını bizzat Hünkâr'a arz etmek istediklerini ve başka kimseye güvenleri olmadığını ifade etmişlerdi. Hünkâr ilk önce birkaç gün buna ses çıkarmadı, Cemal Bey'in takdim etmiş olduğu o zarftaki yazı hakkında bir emir gelmedi. Nihayet bir sabah erkence evimden çağırıldım. Abdülhamid'in acil durumlarda bazen gece yarısı ve çoğu zaman sabahleyin gidiş saatimden evvel beni evimden çağırttığı olurdu. O gün huzura girdiğim zaman Hünkâr'ın elinde bir kâğıt vardı. Kâğıdı göstermeden bana şu sözleri söyledi: "Seraser Paşa'yı çağırttım, Çit Köşkünde bekliyor, kendisini gidip görünüz, Rumeli'de bazı subaylar arasında inkılap fikirleri, cereyanları, Kanun-ı

Esasinin iadesi arzuları varmış, düşünceleri nedir, sorunuz.”

Huzurdan çıkıp Çit Köşkü'ne gittim. Serasker Rıza Paşa gelmiş, bekliyordu. Emri tebliğ ettim. Ben sözümü bitirince Rıza Paşa şu cevabı verdi: “Düşüncem şudur: Ceza kanunu gereğince muamele!”

Bu söz İstanbul'da idare başında bulunanların nasıl bir gaflet içinde gezdiklerini ispat eden bir delildir. Yeni fikirler, yeni akımlar, idare şeklini değiştirme sözleri orduyu sardığı hâlde Serasker Paşa hâlâ bunlara karşı ceza kanunu gereğince muamele yapılabileceğini zannediyordu. Ceza kanununu tatbik etmek şöyle dursun, saray tarafından gönderilen bir mareşal dağa kaldırılmıştı. Ben Serasker Rıza Paşa ile görüşürken Arap İzzet Paşa ile Müfettiş İsmail Paşa da geldiler. Onların da aynı şekilde emir almış oldukları ifadelerinden ve tebliğlerinden anlaşıldı. Rıza Paşa bana söylediklerini onlara da tekrar etti. Fakat benimle konuşurken soğukkanlılığını koruyan Rıza Paşa'nın, İzzet ve İsmail Paşalar geldikten sonra canı sıkılmış gibi görünüyordu. Rıza Paşa'nın cevabını alarak üçümüz birlikte huzura gittik, Serasker'in düşüncelerini arz ettik. Abdülhamid Serasker'e haber göndererek daire-i askeriye gitmesini tebliğ ettirdi.

Abdülhamid bu mesele hakkında birbiri ardına ve çeşitli kaynaklardan gelen haberleri diğer araçlarla kontrol ettirmeye lüzum görmüş olacak ki Kitabet Dairesinin resmî kanalı dışında bir de yarı resmî ve hususi vasıtalarla müracaat etmişti. Bu arada Selânik'e özel bir heyet gönderdiği gibi İzzet Paşa vasıtasıyla Hüseyin Hilmi Paşa'dan ve Hususi Şifre Kalemi Müdürü Esat Bey vasıtasıyla Üçüncü Ordu'da Şükrü Paşa'dan durumu sordurmuştu. Hüseyin Hilmi Paşa İzzet Paşa'ya gönderdiği cevapta yemin ederek bilgisinin olmadığını beyan ediyordu. İzzet Paşa Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu cevabını getirdiği zaman ben huzurda bulunuyordum. Şükrü Paşa'dan Esat Bey'e gelen cevaptaysa aslında öyle bir hareketin mevcut olduğu saklanmamıştı. Bu cevabı ilk önce görmedim, bana sırası gelince Esat Bey anlattı, sonradan cevabın metnini de gördüm, Şükrü Paşa'nın cevabı öğrenilen olayları teyit ve tasdik mahiyetindeydi.

O tarihte Selânik valiliğinde bulunan Rauf Paşa'dan da bir resmî mektup gelmişti. Ancak Rauf Paşa'nın bu mektubu Başkitabet Dairesi vasıtasıyla gönderilmeyip her nedense Kızlarağası vasıtasıyla takdim edilmişti. Kızlarağası Abdülgani Ağa'nın bu gibi işlere aracılık ettiği ve Rauf Paşa'nın Abdülgani Ağa ile münasebet ve irtibatı bulunduğu malumdu.

Abdülhamid huzurda bulunduğum sırada bu mektubu açıp okumamı emretti. Rauf Paşa mektubunda, Selânik taraflarında birçok mason cemiyeti bulunduğunu, bu cemiyetlerin mensuplarının çeşitli milliyetlerden olduğunu anlatıyor, bu konuda uzun uzadıya ayrıntı veriyor ve açıklama yapıyordu. Memlekette bir inkılap yapmak, idare şeklini değiştirmek ve kanunuesasiyi ilan etmek hususunda bazı şüpheli hâllerin Rumeli’de hissedilmeye başlandığı da bu mektupta yazılıydı. Esasen bu noktayı Üçüncü Ordu Mareşali İbrahim Paşa da evvelce yazmış, Selânik’e gönderilen heyet tarafından da bazı raporlar gönderilmişti. Ancak Şifre Müdürü Esat Bey nezdinde saklanan bu raporun içeriğine vâkıf olamamıştım.

Meşrutiyetin ilanından önceye rastlayan bugünlerin genel manzarası ciddi dikkat çekici ve korku vericiydi.

Abdülhamid için durumun hararetli gidişatı bugünlerde meydana çıkacaktı. Bunu görüp hissetmemek, Yıldız Sarayı’nın başı üstünde dolan trajediyi sezmemek mümkün değildi. Böyle zamanlarda hadiseyi soğukkanlılıkla karşılayıp ona göre en sağlam tedbirleri almak lazımken ne çare ki bütün Hamid Devri’ne hâkim olan manasız korku ve vesvese, bütün idarede kötü tesirini göstermiş olan jurnalcilik aralıksız işleyip duruyordu.

İşin en müthiş ve bunaltıcı kısmı Abdülhamid’in herkesten, her şeyden evhamlanması ve itimatsızlığıydı.

Rumeli’den gelen haberler, heyecanlı talepler, burada sadrazam ve vekillerin kaçamak şeklindeki maruzatları, hususi hizmetçiler tarafından yapılan ihbarlar, bazı mühim elçiliklerin tam belli olmayan uyarıları padişahın yaradılış olarak kötü düşünce ve belirsizliklerle hasta olan dişiğini eziyordu. Bu etkili sebepler 10 Temmuz arifesinde kendisinin alışılmış hayat tarzını ihlal etmişti. Hünkâr’ın kocaman Yıldız Sarayı’nda öteden beri işgal ettiği yalnız üç odadan ibaret bir dairesi vardı. Daima gecesini gündüzü burada geçirdi. Bu daire iki katlı olup yapıldı yapılmamış ikinci katı hiç kullanılmamıştı.

Zeminden bir buçuk metre yükseklikte olan alt katında bir giriş ve üç odadan ibaret olan bu dairenin bir pencereli odasında kendi imal ettiği küçük bir yazıhane, ortada büyücek bir masa mevcuttu. Döşemesi Hereke kumaşından yapılmış bir kanepe, iki koltuk, bir de küçük sandalyeden ibaret olup ayna falan yoktu. Masasının üzerinde Avrupa’nın büyük şehirlerinde çıkan haftalık, aylık resimli gazeteler, mecmualar

bulunurdu.

Hünkâr bunlara çok meraklıydı. Abone olduğu için düzenli olarak gelen bu gazeteleri daima takip eder ve inceler, bazen içeriğini tercümanlara tercüme ettirirdi. Kaç defa kendisinden aynen şu sözleri işittim: “Her resim bir fikirdir. Bir resim yüz sayfalık yazıyla ifade edilemeyecek siyasi ve hissi manaları anlatır. Onun için ben yazının içeriğinden ziyade resimlerinden istifade ederim.”

Hünkâr’ın çoğu kez bulunduğu iki daire daha vardır ki biri elçileri kabul ettiği “Çit Köşkü”, diğeri bir Fransız mimarına yaptırdığı, haremle selamlık arasındaki küçük dairesidir. Küçük dairesinde de bir yazıhanesi vardı, bunun üstünde de o resimli gazeteler bulunurdu.

Bunu ayrıca kaydedişimin sebebi kendisinin resimli gazetelere verdiği önemi göstermektir.

Burada bizzat resmini çizdiği bir tasvir levhası vardı. Levha merhum Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa ile Mithat Paşa’yı gösteriyordu. Her iki sadrazam bir sandalda tersine kürek çekiyorlardı. Resim ve tasvir sanatı itibarıyla levha pek muntazam bir şey değildi. Lakin iki tür politika akımını ifade etmek suretiyle Osmanlı Devleti’nin eski âdetlerini ifade ediyordu.

10 Temmuz arifesinde Sultan Hamid bunları ihmal etti. Resimli gazetelere bakmaz oldu, postadan birbiri ardınca gelenleri istemiyordu.

Sultan Hamid’in güvercinlere, diğer kuşlara ve hayvanlara da merakı vardı.

Dünyanın her tarafından özellikle getirilmiş güzel kuşları severdi. İyi bakılmaları, beslenmeleri için kuşçubaşıya emirler verirdi. Sık sık kuşhanelere, muntazam tel örgülü bölümlere gider, eğlenirdi. Bir haftadan beri bunları da unuttu.

Sultan Hamid, sarayında küçük ölçüde fakat muntazam bir tiyatro yaptırmıştı. Avrupa’nın en meşhur tiyatro piyesleri arasında kendisinin seçtiği parçaları temsil ettirirdi. Bu parçalar genellikle sosyal ve cinayetle ilgili mevzulardan ibaretti. Bazen elçileri ve şehzadeleri davet ederdi. Elçilerle locasında yaşanan siyasi olaylara dair sohbetler yapardı.

Tiyatronun artistleri genelde İtalyanlardan seçilirdi. Bazen da Avrupa’dan yeni gelmiş turneci kumpanyalardan başka artistler de kabul edilirdi.

Sonraları Osmanlı sahne artistlerinden bazıları da alınmış ve Osmanlı

yazarlarından birkaçının eseri de temsil edilmişti. Komedyaya kısmına da meşhur komedyen Abdurrezzak Efendi kabul edilmişti ki Abdurrezzak Efendi ile eski "Malumat" gazeteleri imtiyaz sahibi Tahir Bey'in İstanbul Bidayet Ceza Mahkemesinde görülen dövüşme muhakemeleri oynatılmıştı.

10 Temmuz arifesinde Sultan Hamid bu tiyatrosunu da unutmuş ve artık zevk sahnelerini kapatmış oluyordu.

Yabancı musikişinasların bile beğendiği o mükemmel saray muzika takımının alışılmış musikisi de özel emirle kısa kestiriliyordu.

Yalnız jurnalcilik hiç değişmemişti. Hatta daha fazla özen ve istekle devam ediyordu. Yabancı memleketlerdeki elçilerimizden, başkonso-loslardan, içeride valilerden, kumandanlardan, merkezde Nezaretlerden resmî yazıyla bildirilen maruzatı, özellikle bazı kişiler tarafından yağdırılan jurnalleri görürdü. Bunlardan son hadiselerle ilgili olanlar üzerine ilgili resmî dairelere emirler tebliğ ediliyordu.

O sırada alınan resmî, hususi ihbarların hemen hepsinden çıkan mana memlekette kapsamlı bir ihtilal havası esmekte ve yakın bir günde mühim ve müthiş hadiselerin patlaması zaruri görünmekteydi. Nitekim öyle de oldu.

Başağa, Darüssaadet-i şerife ağası adlarıyla anılan ve eskiden beri Osmanlı padişahlarının saraylarında büyük bir mevki işgal eden hizmetçilerden biri de kızlar ağasıydı.

Enderun tarihinde ayrıntılarıyla yazıldığı üzere bu kişiler Harem-i Hümayun'a ait hususi işlerden başka saray içinde diğer işlere de nezaret ederlerdi. Yine tarihimizde yazıldığı gibi bunlardan bazıları Babialı işlerine de müdahale etmişler ve istibdada alet olmuşlardı. Sultan Hamid'in saltanat zamanında meşhur Hacı Behram Ağa'dan başkası, hareme ait vazifesinden başka bir şeye girişmemiş, kendi hâllerinde sakince hizmet etmişlerdi. Son Kızlar Ağası Abdülgani Ağa idi. Bu kişi iyi kalpli, güzel ahlak sahibi, efendisine sadık bir adamdı.

10 Temmuz arifesinden birkaç gün önce bir gece saat on bir sularında Kitabet Dairesine gelmişti.

Odanın kapısını hafifçe vurarak narin, sevimli sesiyle "Destur!" diyerek içeri girdi.

Başka zamanlarda olduğu gibi karşıdaki kanepeye oturmayıp yazı masasının yakınındaki küçük koltuğa oturdu. Hâlimden pek üzgün

görünüyordu. “Hayrola Ağa Efendi?” dedim. Cevaben “Birkaç gündür velinimetini çok endişeli, muzdarip görüyorum. İçeriden anladığıma göre uykusu da bozulmuş, yemesi, içmesi de azalmış. Rumeli’den gelen haberlerden çok sıkıldığı, üzüldüğü besbelli! Acaba ne yapılırsa da bu üzüntüsü hiç olmazsa biraz azalsa, diye sizinle hasbihâl geldi.” dedi. Bu da yukarıdan beri arz ettiğim yaşanan durumun bir kanıtıdır.

10 Temmuz arifesinde cuma selamlığı manzarasında dikkati çeken bir eksiklik görünüyordu, iki üç haftadan beri cuma selamlığının eski hâli değişmişti. Selamlığa nöbetleşe gelmeleri gereken üçüncü sınıfa mensup rütbeli askerlerden ve çeşitli askerî hizmette bulunan kişilerden çoğu saygı meydanında görünmüyorlardı. Hatta tanınmış simalardan bile bazıları nöbetlerini ihmal edip gelmiyorlardı. Bizzat Hünkâr buna dikkat etmiş ve gereken makamların durumdan dolayı uyarılmasını emretmişti ki bu da memlekette hasıl olan hâlet-i ruhiyenin bir tercümanıdır.

Rumeli’den gelen haberler arasında orduya ve subaylara yönelik kısmı özellikle Abdülhamid’in telaş ve endişesine sebep olmaktaydı. Hakikaten ihtilal fikri subaylar arasında yayılmış mıydı? Bu fikri besleyenler bir kuvvet teşkil edecek derecede midir, yoksa kafaları Avrupa’dan gelen fikirlerle dolmuş bir azınlıktan mı ibarettir? Abdülhamid bu gibi çeşitli vasıtalarla araştırmaya çalıştığı gibi bir ara Üçüncü Ordu askerî erkânı vasıtasıyla da bir şey öğrenmenin mümkün olup olmadığını incelemeye girişmişti. Bu maksatla Üçüncü Ordu’ya mensup askerî erkândan iki kişinin İstanbul’a çağrılmasını emretmişti. Bu emir ordu mareşaline tebliğ edildi, gelen cevapta Erkân-ı Harp Miralay Ali Rıza ve Topçu Miralay Hasan Rıza beylerin İstanbul’a gönderildikleri bildiriliyordu.

Ali Rıza Bey, uzun müddet Taşlıca Kumandanlığında bulunmuş ve sonradan kaldırılan Meclisi Âyan üyeliğine tayin edilmiş olan Süleyman Paşa’nın oğluydu. Topçu Miralay Hasan Rıza Bey’le beraber bu Ali Rıza Bey’in İttihat ve Terakki Cemiyetinin üyelerinden oldukları ve esasen Yıldız Sarayı’nın inceleme ve araştırmalarını yanlış bir istikamete sevk etmek ve ordunun hakiki vaziyetini saklayarak ihtilal hareketinin açığa vuracağı zamana kadar sarayın fikrini oyalamak maksadıyla özellikle seçilip gönderildikleri daha sonra anlaşılmıştır. Ali Rıza ve Hasan Rıza beylerin -ki meşrutiyetin ilanından sonra her ikisi tuğgeneralliğe terfi etmişlerdi- İstanbul’a gönderildikleri hakkında Üçüncü Ordu Mareşali’nden gelen telgraf üzerine kendilerinin Sirkeci İstasyonu’na ulaştıkları

rında bir özel görevli tarafından alınarak merkez kumandanlığına götürülmeleri askerî daireye bildirilmişti. Gerçekten Ali Rıza ve Hasan Rıza Beyler gelerek o şekilde özel görevli tarafından karşılanıp ve merkez kumandanlığına ulaştırıldılar. Durumu Abdülhamid'e arz ettim. Saraya götürülmelerini emretti. Yine bir özel görevli refakatiyle saraya geldiler ve memur geri gönderilerek kendileri Çit Köşkü'ne alındılar. Çit Köşkü'nün bir dairesinde askerî komisyon toplanırdı. O gün kendilerinden bazı bilgiler alındı. Ali Rıza Bey'in biraderi Miralay Halil Bey o vakit sadrazam olan Avlonyalı Ferit Paşa'nın damadıydı. Hasan Rıza Bey'in de İstanbul'da bir akrabasının olduğu öğrenilmişti. Hünkâr'dan aldığım emir üzerine kendilerine gidip evlerinde istirahat etmelerini ve ertesi sabah yine Çit Köşkü'ne gelip Mareşal Ethem Paşa'yı görmelerini tebliğ ettim. Aynı zamanda Ethem Paşa'ya da malumat verdim. Gerçekten ertesi gün Ethem Paşa kendilerini görmüş ve bazı sualler sormuştu fakat durum hakkında bir şey öğrenememişti. Bu iki kişi kendilerine sorulan suallere öyle cevap veriyorlardı ki Ali Rıza Bey'in Selânik'te erkânıharbiyedeki askerî vazifesiyle, Hasan Rıza Bey'in de topçu kışlasında askerin talim ve terbiyesiyle meşgul oldukları, hiçbirinin ortada olup biten işlerden haberleri dahi olmadığı fikri hasıl olmuştu. Hele Hasan Rıza Bey için "dünyadan bihaber" diye bir söz bile çıkmıştı.

Yıldız'da bu iki kişiye karşı öyle bir ilgisizlik vardı ki bir ara kendilerinin varlıkları bile unutulmuştu. Görev yerlerine geri dönmeleri meselesi hiç kimseyi ilgilendirmiyor, ortalığı kasıp kavuran diğer haberler arasında bu iki subayın ne olacağını Hünkâr'dan sormak kimsenin aklından geçmiyordu. Esasen Yıldız'ın bir siyaseti de merak ve hararetle sarıldığı herhangi bir işi sonradan süre aşımıyla unutulmasıydı. Bu siyaset Üçüncü Ordu'dan gelen o iki miralay hakkında da tesirini göstermeye başladı. Bunlar emredilmeksizin geri döneceklerdi, kimse de padişaha bu konuyu arz edemiyordu. Ali Rıza ve Hasan Rıza Beylerin İstanbul'da uzayan ikametleri kendilerinin saray tarafından bir rehine olarak alıkonulmak istenildiği zannını uyandırmış olacak ki Rumeli'den müracaatlar başladı. O vakit Yıldız'ın gözü açıldı. Bu iki miralayın öyle zannedildiği gibi askerî dairede ve kışladaki işlerinden başka şeylerle uğraşmaz, dünyadan bihaber takımdan olmadıkları anlaşıldı. Başka vakitte olsaydı bunları baskı ve tehditle söyletmek mümkündü. Fakat şimdi bu baskı ve tehdit yoluna gidilemezdi. Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'dan gelen bir telgrafta bunların İstanbul'da daha fazla alıkonulmalarının kötü etkiye sebep olacağı ehemmiyetli bir ifadeyle bildiriliyordu. Bunun ardından

Hüseyin Hilmi Paşa'dan ikinci bir telgraf alındı. Bunda Miralay Ali Rıza ve Hasan Rıza Beylerin geri dönmeleri için gün bile tayin edildiği ve şayet o gün iade edilmezlerse fena şeyler ortaya çıkacağına dair kendisine tehditkâr haberler gönderildiği yazılıydı. Abdülhamid gibi mutlak ve baskıcı bir hükümdara bu derece açık bir tehdit lisanı kullanabilmek için işlerin hayli ilerlemiş olması lazımdı. Bu tebliğlerin, bu tehditlerin gizli bir cemiyetten geldiği malumdu, cemiyetin kuvveti o derece hissedilmişti ki Hüseyin Hilmi Paşa kendisinden başka cemiyete girmemiş hiç kimse kalmadığını kesinlikle bildiriyordu. Bundan sonra Ali Rıza ve Hasan Rıza Beylerin hakiki vaziyetleri anlaşıldıysa da ne çare ki merkezin nüfuzu sarsılmış olduğundan Rumeli'den gelen talebe uygun hareket etmekten başka çare yoktu, nitekim öyle oldu ve iki miralayın geldikleri yere dönmelerine müsaade edildi.

Abdülhamid bu arada durumun araştırılması için Rumeli'ye gönderilen özel heyete fena hâlde kızıyor, bunların oraya uğramalarının iyi bir şey olmadığını görerek pişman oluyordu. Hatta birkaç defa bu heyetten bahsederken içlerinden bazıları için “şarlatan, münasebetsiz adam” tabirini de kullanmıştı. Bu özel heyet Kitabet Dairesiyle haberleşmiyordu. Sarayın bunlarla olan münasebet ve haberleşmesi hususi Şifre Dairesi denilen ve Hünkâr'ın dairesinin yakınında bulunan kalem vasıtasıyla yapılmaktaydı. Bu nedenle yapılan haberleşmelerden haberdar değildim. Yalnız Abdülhamid'in bu heyet hakkında gösterdiği hiddete, pişmanlığa ve bunlardan bazıları hakkında “şarlatan ve münasebetsiz adamlar” tabirini kullanmasına bakarak canının sıkıldığına hükmediyordum.

Aradan birkaç gün geçmişti. Bir gece huzurdan dönerken küçük oda denilen ve sadrazam ile vükelanın saraya geldikleri zaman oturdukları odaları da içeren dairenin önünden geçerken vükela odasında aydınlık gördüm. Hâlbuki vekiller buraya gündüzleri gelirdi. Geceleyin bu odada aydınlık olması orada ya sadrazamın varlığına yahut bir vekiller encümeninin toplandığına yani olağanüstü bir hâle delalet ederdi. Kitabet Dairesine giden yol üzerinde vükela dairesi bekçisi Halil Ağa'ya tesadüf ettim, aydınlığın sebebini sordum. “Said Paşa var.” dedi. Said Paşa'nın böyle gece vakti saraya davet edilmesinin Rumeli işleriyle ilgili olduğuna şüphe yoktu. Abdülhamid mühim meselelerde Said Paşa'nın fikrini sorma alışkanlığını sadakatle muhafaza ederdi.

Bunu takip eden gecelerde bu aydınlık yine vardı. Bekçi Halil Ağa'ya bir daha sordum. Said ve Kâmil paşaların bulunduğunu ve şifre kâatibi Esat

Bey'in bunlarla Hünkâr arasında arz ve tebliğ aracılık ettiğini söyledi. Sonradan Esat Bey'le görüştüm. Rumeli'den gelen ve kendisinin nezdinde saklı olan evrakı bu iki paşaya gösterip incelemeleri için Hünkâr'dan emir aldığını, bunun üzerine kendilerinin Saray'a davet edildiğini, bu evrakın içeriğinin Rumeli'deki fikirlerin, kanunuesasiyi ilan ve Meclisi Mebusanı toplanmaya davet merkezinde olduğunu söyledi. Sonradan Hünkâr bana bu işten bahsederek Said Paşa'nın kendisine ilk mülakatında kanunuesasinin ilanı aleyhinde düşüncelerini bildirmiş olduğunu söyledi fakat Kâmil Paşa'dan hiç bahsetmedi. Kâmil Paşa'nın ne fikirde olduğunu öğrenemedim, Hünkâr söylemeyince elbette sormak da caiz değildi.

Bu tarihten birkaç gün sonra bir sabah erkenden evimden saraya çağırıldım. O günlerde sabahları erken çağrılmak, geceleri pek geç vakte kadar iş başında bulunmak işlerin şiddetlenmesinden olmuştı. O gün de böyle bir daveti bekliyordum. Hemen geldim ve Kitabet Dairesine uğramadan huzura gittim. Ömer Rüştü Paşa askerî komisyon üyelerinden. Bu komisyon Çit Köşkü'nde toplandığından ve Paşa'nın başka bir vazifesi olmadığından ekseriya Çit Köşkü'ndeki dairede bulunurdu. Derhâl sordurdum, Ömer Rüştü Paşa Çit Köşkü'ne gelmişti. Bunun üzerine Hünkâr'dan şu emri aldım: "Ömer Rüştü Paşa'yı görünüz, kendisini seraskerliğe tayin etmeyi düşünüyorum. Esasen dün Müfettiş İsmail Paşa vasıtasıyla sordurmuştum. Siz de görüşünüz, bu düşüncemi anlatınız.

Huzurdan çıkıp Çit Köşkü'ne gittim. Ömer Rüştü Paşa'yı komisyon odasında buldum. Yandaki odaya çekildik. Yoklamak suretiyle emri tebliğ ettim. Ömer Rüştü Paşa Hünkâr'ın bir itimat ve yakınlık göstergesi olan bu düşüncesine karşı birçok teşekkür, duygu, minnettarlık beyan etti ve ellerini oğuşturarak acizlik göstermeye başladı. Seraskerlik vazifesinin pek ağır olduğunu, kendisinde bu vazifeyi yapmaya yeterlilik göremediğini, mali durum nedeniyle haftalık askerî mürettebatın ödemelerinde gecikme yaşandığını söyledi. Bu gecikmenin devam etmesi hâlinde askerlerin sızlanmalarını ve belki de görevlerini yapmayacaklarını ve bundan istenenlere aykırı neticeler meydana gelmesinin muhtemel olduğunu, böyle bir netice karşısında padişahın sevgisini kaybetmekten korktuğunu söyledi. Kısacası seraskerliği kabulde ömrünü beyan etti. Tekrar huzura çıkarak Ömer Rüştü Paşa'nın ömrünü, sebepleriyle arz ettim. Hünkâr tekrar gidip ısrar ve Paşa'yı ikna etmemi emretti. Yine

Paşa'yı gördüm, emri tekrar tebliğ ettim, kendisini seraskerliği kabul etmeye yönlendirecek bir hayli şey söyledim, Paşa yine kabulde mazeret beyan etti. Durumu tekrar arz ettim. Bunun üzerine Hünkâr şu sözleri söyledi: "Sadarete Said Paşa'yı getireceğim ancak Said Paşa kendi kabinesinde Rıza Paşa ile birlikte bulunmak istemiyor. Rıza Paşa seraskerlikte kaldıkça sadareti kabul edemeyeceğini söylüyor, bundan dolayı Rıza Paşa'nın değişmesi zaruridir. Ömer Rüştü Paşa'yı tekrar görünüz, Harbiye Nezaretine tayini nezdimizde kararlaştırılmış, iş olup bitmiştir, mazeret kabul etmem, kendisine böyle tebliğ ediniz ve emrimin kati olduğunu söyleyiniz."

Abdülhamid, Ömer Rüştü Paşa üzerindeki nüfuzunu ve Paşa'nın böyle son söze karşı direnemeyeceğini bildiği için nihayet bu çareye başvurmuştu. Hünkâr'ın bu kati emrini tebliğ ettim, gerçekten Ömer Rüştü Paşa için kabulden başka yapacak şey yoktu. Teşekkür ederek kabulünü beyan etti. Birkaç saat sonra alışılan gündelik maruzatı padişaha takdim için gittiğim zaman Rıza Bey'in sadaret mührünü geri alma ve vazifesine son verildiğini bildirmek için Avlonyalı Ferit Paşa'ya gönderildiğini haber aldım. Ben huzurdayken Rıza Bey geldi, sadrazamlık mührünü Hünkâr'a takdim etti. Ferit Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesi kararını dinleyip mührü Rıza Bey'e verirken: "Padişah Efendi'mizin çok ekmeğini yedim fakat hizmet edemedim." dediğini Hünkâr'a arz etti. Bu katıksız bir gerçektir, Avlonyalı Ferit Paşa Hünkâr'dan çok lütuf ve sevgi görmüş fakat kısmen aczi, kısmen karakteri sebebiyle hizmet edememişti. Herhâlde sadaret mevkisine getirildiği zaman kendisinde toplanan ümitleri kırdığına şüphe yoktu.

Ertesi çarşamba günü Said Paşa'ya sadaret görevi verildi. Cemalettin Efendi Diyanet İşleri Dairesindeki görevine devam ederken Ömer Rüştü Paşa Harbiye Nezaretine tayin edildi. Âdet olduğu üzere hatt-ı hümayunu taşıyarak ve Şeyhülislam Cemalettin Efendi ile birlikte bilinen merasim dairesinde Babialî'ye gidildi. Usulen sadaret değişiminde yeni sadrazamın Babialî'ye geleceği ve hattın okunacağı gün bildirilir, orada merasim hazırlığı yapıldı. O gün de Babialî'ye malumat verilmişti. Bu merasimde vekillerin arz odasında bulunmaları usuldendir çünkü o devirde sadrazamın değişimi vekillerin de değişimi demek olmayıp kabine usulü mevcut olmadığından yeni Sadrazam eski vekillerle de çalışabilirdi. Bundan dolayı sadrazamın değişmesi eğer vekiller için ayrıca bir muamele yapılmamışsa nazırların değişimi demek olmadığından eski

sadrızamlı birlikte bulunmuş olan nazırlar yeni sadrazamın hatt-ı hümayun okunması merasiminde, üzerlerinde memuriyet sıfatları olduğu hâlde hazır bulunurlardı. Bundan dolayı o gün serasker Rıza Paşa da Babıali'ye gelmişti. Hünkâr'a bu durum bildirildiğinden Rıza Paşa'nın hemen saraya dönmesi hakkında telgrafhane vasıtasıyla Babıali'ye bir emir geldi, bu emri Rıza Paşa'ya tebliğ ettiler. Rıza Paşa hatt-ı hümayun okunması merasimini beklemeksizin Babıali'den çıktı, saraya gelirken Harbiye Nezaretinden azledilmesini açıklayan padişahın emrinin bulunduğu tezkere bunu ulaştırmaya görevli olan yaver bey tarafından yolda arabası durdurularak kendisine verilmişti.

Said Paşa sonraki perşembe günü her zamanki gibi saraya geldi. Sadrazamın ve vükelanın haftada iki gün saraya gelmeleri âdeti. O ara Selânik'ten, Manastır'dan, bazı mutasarrıflıklardan ve Kosova taraflarından Kanun-ı Esasinin ilanı talebini içeren telgraflar gelmeye başlamıştı. Huzurda bulunuyordum. Sultan Hamid bu telgrafları birer birer okuttu, ondan sonra İzzet Paşa'yı çağırarak sarayda bulunan Said Paşa'ya gönderdi ve Meclis-i Vükelanın hemen sarayda toplanmasını emretti. Çok geçmeden bütün nazırlar sarayda toplanmış bulunuyorlardı. İzzet Paşa ile ben huzurdaydık. Ben telgrafları okuyordum. İzzet Paşa da Meclis-i Vükelaya götürüyor ve bunların mecliste okunarak görüşülmesi hakkındaki emri tebliğ ediyordu. Meclisin çalışmaları hayli uzamıştı. Hünkâr tekrar İzzet Paşa'yı istetti ve Mecliste gidişatın ne olduğunu sordu, İzzet Paşa vekillerin telgrafları birer birer okumakta olduklarını söyledi.

Abdülhamid'in saltanat devrinin önemli bir dönüm noktasına geldiği aşikârdı. Hünkâr'ın içeriden ve dışarıdan devam edegelen baskılar karşısında ne yapacağını, bunlara şiddetle karşı mı çıkacağını, yoksa uygun bir şekilde boyun mu eğeceğini kestirmek mümkün değildi. Bu hususta ağzından bir kelime bile çıkarmıyordu. Herhâlde inkılabı gerçekleştirmek için içeride ve dışarıda yapılan faaliyetleri gayet dikkatle takip etmekte olduğuna şüphe yoktu. Özellikle Paris'te ve Mısır'da bu maksatla yapılan toplantıları pek yakından gözetim altında tutturuyor, bunların ne yaptıklarını ve ne yapmak düşüncesinde olduklarını düzenli olarak öğreniyordu. O zamanın tabiri ile "erbab-ı fesat" denilen ve memlekette hür bir idarenin kurulması gayesini takip eden çeşitli milletlere mensup Osmanlıların çıkarmakta oldukları gazeteleri düzenli olarak aldırır, içeriğinden haberdar olurdu. Bunlar Osmanlı, "Yıldız, Sada-yı Millet, Errakip, Türk, Şûra-yı Ümmet, Meşveret, Mizan, Ahali, Terakki,

Hilâfet, Sancak, Havatır, Yıldırım, Arnavutluk, Selamet, Hak, İstikbal, Meşrutiyet, Emel" vesaireydi. Bunların içerikleri bir taraftan Hünkâr'ı korkutmakta diğer taraftan bu gazetelerin memleketin durumu hakkındaki yazıları onu fena fena düşündürmekteydi. En son "Abdülhamid'in Son Günleri" adı altında bir kitap çıkmıştı. Bu kitabın içeriği büsbütün dehşet veriyordu.

Diğer taraftan Rumeli'den birbiri ardına gelmekte olan bilgiler ve açıklamalar meşrutiyet yönetiminin kabul ve ilanı için kesinlik fikri aşılyordu. Artık Yıldız Sarayı'nda anlaşılmıştı ki bu işte vakit geçirme siyaseti para etmezdi, dikkatli davranmak ve istenmeyen durumların yaşanmasına meydan vermemek lazımdı. Halktaki istekten ziyade ordunun azmi aşikârdı, ordu mutlaka maksada ulaşmaya karar vermişti. Abdülhamid ilk önce ordunun bu derece samimi bir tarzda katılımını hatıra getirmemişti. Ne kadar da olsa ordunun çoğunluğu kendisi tarafından gelecek bir emirle hadiseyi bastırarak ve ordu içindeki azınlık bastırılacak zannediyordu. Nitekim meselenin başlangıcında Üçüncü Ordu'ya mensup bazı subayların işte parmağının olduğu haber alınması üzerine bunlar hakkında ne düşündüğü Serasker Rıza Paşa'dan sorulduğu zaman Serasker Paşa "Ceza Kanunu gereğince muamele" demiş ve bu cevap Hünkâr'ın belki de hoşuna gitmiş ve fikrine yumuşaklık gelmişti. Ancak bundan sonra bir diğerini takip eden haberler meselenin öyle çarçabuk bastırılacak şekilden çok uzaklaşmış ve inkılap fikrinin orduya tamamıyla yerleşmiş olduğunu gösteriyordu. Artık buna karşı yapılacak bir şey kalmadığını teyit edince Sultan Hamid Rumeli'ye inceleme heyeti gönderdiğine pişman olmuş ve kendisine bu fikri telkin edenlerin yanlış düşünmüş olduklarını söylemişti. Bir ara bu heyete mensup bazı kişiler hakkında "şarlatan" ve "münasebetsiz adamlar" tabirlerini kullanması da bu pişmanlık ve hiddetten ileri geliyordu. İşte bu kuvvet ve bunun verdiği işaret, mutlak idarenin sona ermesine ve kanunuesasinin ilanına sebep olmuştur. Bundan dolayı Sultan Hamid'i kanunuesasiyi ilana ve Meclis-i Mebusanı toplanmaya davet ettiren en büyük, en mühim, en kuvvetli sebebin ordu olduğu tereddütsüz iddia edilebilir. Yoksa Abdülhamid Said Paşa'yı sadarete getirmeden evvel kanunuesasinin ilanının uygun olamayacağı hakkında sözü geçenin bildirdiği maruzat ve nasihatleri üzerinde uğraşmayarak başka yollarla başarının sağlanmasına çalışırdı. Said Paşa'nın Kanun-ı Esasiyi ilan ettirmemek ve Rumeli'deki harekâtı uygun şekilde durdurmaya çalışmak hususundaki nasihatlerinin ne gibi düşüncelere dayandığını bilmiyorum. Yalnız vâkıf

olduğum nokta şudur ki: Sultan Hamid, Said Paşa'yı sadarete getirmeden evvel ve Rumeli durumunun hararet kazandığı günlerde Said Paşa'yı sık sık saraya çağırıyor, kendisi ile istişare ediyor, vaziyete hâkim olabilme çarelerini düşünüyordu.

Padişah'ın daima yanında bulunmak ve davanın seyrini takip imkânına sahip olmak sıfatıyla elde ettiğim kanaat budur. İşte ordunun azmi, şiddeti, kararı bunları altüst etmiştir. Bu hakikat sonradan Fonder Golç Paşa ile Mahmut Şevket Paşa arasında yapılmış olan haberleşmelerden bir kat daha anlaşılmaktadır. Bu haberleşmelerin bazı kısımları konunun aydınlatılmasına ve tarihin daha iyi incelenmesine hizmet edeceği için aynen naklediyorum:

On üç sene devam eden bir ayrılıktan sonra Abdülhamid'in bir daveti üzerine Dersaadet'i 1908 senesi ilkbaharında yeniden ilk defa olarak ziyaret ettiğim zaman dahi Mahmut Şevket Paşa'yı görmemiştim. İstibdad idaresinin son günleriydi. Haricen payitaht hayatında pek az değişim meydana gelmişti. Bütün büyük şehirler gibi o da ulaştırma işlerinde diğerleri kadar seri ve dikkat çekici olmamakla beraber iyice ilerliyordu. Gerçekleşmesi pek garip olan önemli olaylar hiç kimsenin hatırına gelmiyordu. Eski asayiş işleri usulü bir kat daha şiddet kazanmış, genel işleyişin sarayda toplanması iyiden iyiye ilerlemişti. Eski dostlarımın birçoğu bu durumun uzun süre devam edemeyeceğini bana temin ediyorlardı. Hâlbuki ben aynı sözleri bundan yirmi beş sene evvel işittiğim hâlde aynı hâl olduğu gibi devam etmişti. Makedonya'daki galeyana dair ilk haberler, payitahta aksetmeye başlamıştı fakat mevzu pek gizli olan meclislerde konuşuluyordu. Yalnız bir kişi, ailesi uzun süredir doğuda ikamet eden payitahtın en güvenilir tüccarından merhum "Vilyam Vitol" o zaman "Yakın bir hadise karşısında bulunduğumuza hiç şüphe yoktur, memleketi tanıyan bütün dostlar bu fikirde birleşmişlerdir. Fakat bu hadisenin dışarıdan mı, yoksa içeriden mi geleceği meselesinde fikirler birbirinden ayrılmaktadır." demişti.

O vakit Mahmut Şevket Paşa'nın ismi hiçbir yerde geçmiyordu. O müşkül vazifesini sessizce fakat büyük muvaffakiyetle yapıyordu. Daima isyan eden, rahat ve huzur vermeyen Arnavutları o, düzen altına almak gibi bir maharet göstermişti. Hâlbuki bu adamın on altı ay sonra memlekette en birinci rolü oynayacağını o esnada kalkıp biri iddia etmiş olsaydı şüphesiz kimse kendisine itibar etmeyecekti.

Böyle olmakla beraber hiç ümit edilmeyen şey meydana geldi. Önemi

gereğinden fazla takdir edilen 1908 senesindeki “Reval Görüşmeleri-nin” bütün memlekette doğurduğu vatansever endişeyi, Makedonya’da alınan zamansız şiddet tedbirleri ve kamuoyunda hasıl olan galeyana, beklenenden daha az bir zaman zarfında 23 Temmuz 1908 büyük inkılabını meydana getirdi. Herkesin uzun zamandan beri mümkün olmadığı düşün­düğü mucize gerçekleşivererek herkesi hayrete düşürdü. Yenileşme tarihinde görülen en kuvvetli idare değişiminde birkaç gün içinde ileri derecede bir meşrutî idare hâlini kazandı. Bu ani değişim, ciddi sarsıntıya sebebiyet vermeden gerçekleşebildi. Abdülhamid emri vakiyi kabul ederek bütün hareketin ortaya çıktığı yer olan Selânik’te Genç Türk Cemiyetine kendisini fahri başkan tayin etti.

Osmanlı Devleti’nin bütün kısımlarında ve özellikle başkentiyle Osmanlı Avrupa’sının büyük şehirlerinde gösterilen büyük sevinçe işle ilgili olanların hepsi kayıtsız şartsız kapılıp gitmediler. Fikri son derece aydın olduğu hâlde, millet ve memleketi için serbest hareketin şiddetle lüzumunu takdir etmekle beraber Mahmut Şevket yenileşme devrinde şüphesiz, şüphelenilmeyen kişiler arasında bulunuyordu.

Genç Türk taraftarlarının kazandıkları galibiyetten sonra Mahmut Şevket Paşa 27 Temmuz’da Üsküp’ten bana bir mektup yazdı. Bu mektubu yalnız kendisinin zekâ ve dirayetini ispat etmek için değil, onda devlet inkılabına ne gibi temiz emellerle başladığını da gösterdiğinden buraya aktarıyorum.

“Size karşı büyük bir saygı hissi besleyen talebenizin eski Türk hükûmetini kötü baskı idaresini terk etmeye ve meşrutiyeti kabule mecbur ettiklerini zat-ı alinize tebliğ ile şeref kazanırım.”

Osmanlı milletinin meşrutiyetle idare olunacak kadar henüz kemale ermediğini tasdik ederim. Fakat Türkiye’nin durumuna vâkıf olan bir kimse, saray hükûmetinin hıleye el altından yaptığı gibi veliaht ve bütün Osmanlı hanedan üyelerini tamamen mahpus bir hâlde bulundurmalarından dolayı bir gün elde edecekleri yüksek mevki için gereken talim ve terbiyeyi tahsil edememektedirler. Bu durum dikkate alınacak olursa her iki hükûmet usulünü bir diğeriyle mukayese edip meşrutiyetin herhâlde baskı idaresinden daha fazla vatani kurtarmaya kabiliyeti olduğunu tasdik edeceğine şüphe yoktur. Talebenizin icraatı bu sebepten takdire şayandır.

İhtimal ki ordunun bir siyasi harekete katılmasını bazı kimseler iyi karşılamayacaklardır. Bu doğru olabilir. Fakat harekette süratle bir ne-

tice vermek, ilgili yabancı devletlerin muhtemel müdahalelerine mâni olmak ve Türkiye'yi bir paylaşılma tehlikesinden kurtarmak için biçare ve hakir görülen millet yalnız çok iş göremezdi. Onun için ordunun önayak olması mutlaka gerekiyordu.

Kosova umumi valisi olduğum için doğrudan doğruya harekete katılmadım. Fakat yapılan harekete müsaade ettim. Onun için üç ay devam eden heyecanlı zamanlarda malum olduğu gibi bütün ahalinin silahlı olduğu vilayetimde bir cinayet vakası bile yaşanmadı.

Açılan büyük çarpışmaya Üsküp'ün kuzeybatısında ve şehirden elli kilometre uzaklıkta bulunan Ferizvik'te toplanan 6.000 Arnavut'un çektiği telgraf, karar vermeme yetti. Arnavutlar bu telgrafta sadakat ve kulluklarından emin olunmasını Padişah'a temin ederek meşrutiyet ilan edilmeyecek olursa kendilerine katılacak 50.000 Arnavut'la İstanbul üzerine yürüyeceklerini bildirdiler. Bundan sonra yaşanan duruma dair gazetelerden malumat almışsınızdır.

Bu kadar açıklama yaptıktan sonra size mektubumun maksadını bildireyim:

Osmanlı subayları. özellikle Üçüncü Kolordudakiler bugün Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin üyelerindendir. Böyle olması gerekiyordu. Zira yukarıda da bahsettiğim gibi meşrutiyet başka türlü zorla ilan edilemezdi. Fakat mademki artık amaca ulaşılmıştır, ordudaki askerî itaati ihlal etmemek için, subaylar bundan böyle siyasetle ilgilenmemelidir. Bununla beraber yine tetikte olarak hareketten geri durmamalıdır. Çünkü meydana getirdikleri eserin eski idare tarafından tekrar ortadan kaldırılması bugün ihtimalden uzak değildir."

Mahmut Şevket Paşa'nın bahsettiği maksat siyasetle iştigal etmemeleri için subay heyetine tesir etmem ricasıydı. Hemen aynı günde kendisine yazdığım cevapta bu arzusunu yerine getireceğimi söyledim. Çünkü ben de tamamıyla aynı fikirde bulunuyordum. Vaadimi yerine getirmek için meseleye dair makale yazdım. Berlin'deki Osmanlı elçisiyle kısa bir görüşmeden sonra bu makale Şark'ta en fazla yayınlanan ve güvenilir olan "Naye Fraye Presse" gazetesinde yayınlandı. Malum olduğu gibi makalede, güvenlik biriminin vaziyetinin bizde olduğundan büsbütün başka bir anlama sahip olduğu, çünkü subayların sayıca Osmanlı Devleti'nde yegâne bir aydın fikre sahip tabakasını teşkil ettiği ve memlekette bir fikrî ve siyasi hareketin ancak onlar tarafından meydana getirilebileceği mevzubahis olmuştu.

Rumeli durumundan devletlerin şikâyet ve teşebbüsleri devam etmekte ve ordunun azim ve kararı tereddüde yer bırakmayacak derece kendini hissettirmekte olduğu sırada çeşitli yerlerden gelen telgrafların açıklık ve kesinliği de dikkati çekiyordu. Hatta bunlardan birinde -Serez'den gelen telgrafta- Kanun-ı Esasinin ilanına müsaade edildiği hâlde "Tecdid-i biad" edileceği (bağlılığın yenileneceği) yazılıydı. Sultan Abdülhamid Rumeli'den gelen bütün mektup ve telgraflar gibi bu telgraflar "İzzet Paşa vasıtasıyla saraydaki Vekiller Heyetine göndermişti. O ara vekillerden biri Padişah'a bir zarf içinde mektup takdim ederek bu "Tecdid-i biad" tabirinin kapsamı ve ehemmiyeti üzerine dikkati çekmiş ve Veliaht Reşat Efendi dairesine ait koruma ve çalışma tedbirlerinin artırılması gereğine işaret etmişti. Memleketin bir kısmında karışıklık ve inkılap ateşi baş göstermiş, hele bazı noktalarda bu alev saçağı sarmışken vekillik mevkisinde bulunan ve durumun görüşülüp incelenmesiyle mükellef bir kişinin hâlâ o miskin jurnalcılık zihniyetiyle meşgul olması ve Padişah'ın endişeli düşünceleri üzerinde çalışmaktan vazgeçememesi cidden ibrete değer bir durumdur. Başka bir zamanda olsaydı bu ihbar çok makbule geçer ve onu yazan adam çok iltifat görürdü. Fakat o ara Abdülhamid vaziyetin böyle ufak tedbirler ve sakat düşüncelerle kurtarılamayacağını, meselenin hakikaten çok büyük ve mühim olduğunu, mutlakiyet idaresinin sonuna yaklaştığını anlamış olduğu için bu jurnal hasıraltı olmuştu, özel tabiriyle Padişah can baş kaygısına düşmüştü.

Rumeli'den gelen telgraflar içinde en mühimi Manastır İttihat ve Terakki Merkezi imzasıyla gelendi. Bunda Sultan Hamid'e karşı son derece saygılı bir lisan kullanılmakla beraber aynı derece kati ifade de vardı. Askerden esnafa kadar her zümrenin kanunuesasiyi iade ettirmek yolunda yeminle birbirine bağlanmış olduğunu içeriyordu.

Bu telgraflar aynen naklediyorum.

Huzuruakidesi Hazreti Padişahiye,

Fermanlarıyla tebaa ve aciz halkına bahş ve ihsan buyurulan Kanun-ı Esasinin, fiilen uygulanmasına müsaade ve gereken hâlin emredilmesiyle sadakat ve kulluğumuzun halelden korunmasını istirham ederiz. Pazar gününe kadar Meclis-i Mebusanın açılmasına ferman yazılmadığı hâlde padişahın rızasına muhalif durumun yaşanacağı malum olup Manastır vilayetinde bugün mevcut bulunan mülkiye memurları, erkân,

ümera, subay ve askerler ulema ve diğer din mensuplarının istisnasız birlikle düzene karşı anlaşma altında bulunduğunu arz ederiz.

9 Temmuz 1324 (22 Temmuz 1908)

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Merkezi

Bu, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Hünkâr'a verilmiş bir ültimatomdan başka bir şey değildi. "Rızaya muhalif durumun meydana gelmesi" demek istenilmeyen şeyin zorla yaptırılacağı demektir. Aynı zamanda Abdülhamid'in o havalide güvenilebileceği hiçbir kuvvet kalmadığı da açıkça anlaşıyordu. Nitekim Mareşal Osman Paşa kumandası altında Manastır'da görevlendirilmiş olan askerî kuvvetler Manastır'a ulaşır ulaşmaz Mareşal Paşa'nın bir subay heyeti tarafından evinden ve kumandan mevkisinden alınarak Resne Dağlarına götürülmesi, hüküm ve icra kuvvetinin tamamen cemiyetin eline geçmiş olduğuna bir alametti.

İstanbul'da da Hüseyin Avni ve Süleyman Paşa Komiteleri adı altında oluşturulan komitelelerin çalıştıkları ve ötede beride etkili oldukları haber alınıyordu.

Sultan Hamid'in bu meselede de işin had devresi geçinceye kadar uygunlukla hareket siyasetini takip etmek istediği kesinlikle zannedilebilir çünkü ara sıra fırsat düşüp de tarihî olaylardan bahsederken: "Devlet işlerinde buhranı geçiştirinceye kadar ılımlı hareket etmek hayırlı olur. Her işin bir vakti vardır, o gelince iş yapılır." derdi.

Bu Abdülhamid'de yer eden kanaatlerdendi. Bundan dolayı Rumeli olayları bu kadar büyük önem kazanmayıp öyle kabul edilerek bütün saltanatı müddetince sık sık görünen hürriyet fikirlerinin belirmesinden ibaret kalsaydı Sultan Hamid bunu da ılımlılıkla geçiştirmeye çalışırdı. Fakat yukarıda da izah ettiğim gibi Rumeli'de baş gösteren hadise tek başına bir şey değildi. Dünyanın başka memleketlerinde de mutlakiyet idareleri birer birer devrilmekteydi. Rusya'da Doma teşekkül etmiş, İran'da idare şekli değişmişti. Petersburg'ta halkın imparator sarayının önüne giderek taleplerde bulundukları ve kendilerine silahla karşılık verildiği takdirde vaziyetin otokrasi aleyhine günden güne fena laştığı malumdu. Sultan Hamid bu hâllere bakarak idare-i maslahat politikasında bir fayda olmayacağını ve hele Rumeli'den gelen talepleri cevapsız bırakmanın çok fena neticeler vereceğini anlıyor, bunun kendi

şahsı ve saltanatının akıbeti için iyi olmayacağını görüyordu. Bununla beraber itiraf ederim ki zihninden neler geçtiğini keşfetmek mümkün olamıyordu. Bazen saatlerce kâğıt arz edip emirler aldığım ve bunları gerekenlere tebliğ ettiğim hâlde asıl fikir ve düşüncesinin ne olduğunu anlayamıyordum. Kendisi de buna dair açık bir tek kelime olsun söylemiyordu.

Sultan Hamid o ara bu işte pek çok istihdam ettiği Şifre Kâtibi Esat Bey -ki meşrutiyeti müteakip mülkiye hizmetlerinde bir müddet bulunduktan sonra Meclis-i Ayan kalemlerinden birinde kâtipliğe tayin edilmiş ve orada vefat etmiştir- saraya yeni gelmiş, daha doğrusu Şifre Kâtibi Asım Bey'in vefatından sonra bu işe yeni tayin edilmiş bir kişiydi. Ahlakına güvenilir bir adam olup entrikalardan anlamazdı. Sarayın durumu hakkında ondan işittiği ve takiple aldığı sözler dahi Hünkâr'da bir etki uyandırmakta ve bu hâlden ayrıca muzdarip olmaktaydı. Bu etki altında olsa gerektir ki bir gün Sultan Hamid, Esat Bey'in sorgulayıcı beyanlarına cevaben: "Suyun akıntısına gideceğim." demiş olduğunu sonradan Esat Bey'den işitmiştim.

İşte Rumeli'den telgraflar birbiri ardına geldiği sıralarda Abdülhamid'in hâlet-i ruhiyesi bu merkezdeydi. Telgrafhane bunları alıp içeriye gönderdikçe ben huzurda birer birer okuyordum, ondan sonra Heyet-i Vükelaya gönderiyordum. Nihayet bütün telgraflar okundu, yeniden de telgraf gelmedi ve Rumeli telgrafhanelerinden de sorulduğunda başka bir telgraf olmadığı cevabı alındı. Demek oluyor ki İttihat ve Terakki Cemiyeti yazacağı şeylerin hepsini yazmış, arzu ve fikrini tamamen bildirmiş, şimdi cevap bekliyordu. Huzurda işim kalmadığından verilen müsaade üzerine çıkıp Kitabet Dairesine geldim. O gün Hünkâr bir ara Sadrazam Said Paşa'yı huzuruna kabul etmişti. Gene o gün huzura çağrıldığımda Sultan Hamid bana Said Paşa'yı huzuruna kabul ederek sadarete tayininden önce arz ettiği düşüncelerinin devap edip etmediğini sorduğunu ve Said Paşa'nın aynı düşünceyi yani "Rumeli'den gelen taleplere olumlu cevap verilmemesi ve kanunuesasinin ilan edilmemesi" düşüncesini tekrar etmiş olduğunu söyledi.

Bunu bizzat Padişah'ın ağzından işittim. Sultan Hamid o gün İkinci Fırka Kumandanı Paşa'nın da bu yolda bir yazı takdim etmiş olduğunu söyledi. Sultan Hamid'in bana "Said Paşa Kanun-ı Esasinin ilanına taraftar değildir." dediği zaman bunu ne maksatla söylediğini bilmiyorum. Olaylar nedeniyle Said Paşa'yı Kanun-ı Esasi ilanına taraftar olmadığı

için sadrazamlığa getirdiği kabul edilebilirse de Kanun-ı Esasiyi ilan ederken buna taraftar olmayan bir sadrazamı neden iktidar mevkisinde tuttuğunu anlayamadım. Sonradan Meclis-i Mebusanın açılışı günü yapılan konuşmayı, hümayunda yer alan ve “muhalif düşüncelere rağmen Kanun-ı Esasiyi ilan ettiğine” dair cümleyle “Said Paşa Kanun-ı Esasinin ilanına taraftar bulunmuyor.” diye bana söylediği ifadesi arasında bir ilişki bulunması gerekir.

9 Temmuz 1324 (22 Temmuz 1908) günü akşam yaklaştığı hâlde henüz Meclis-i Vükelanın ne karar verdiği hakkında bir sunum yapılmamış, İzzet Paşa huzura gelmemişti. Bunun üzerine Hünkâr yanında bulunan Nadir Ağa’yı göndererek İzzet Paşa’yı çağırttı, sordu. İzzet Paşa “Telgrafnameleri okuyorlar, daha bir karar vermediler.” cevabında bulundu. Hünkâr ayakta duruyordu. Karşısında İzzet Paşa ve ben sessiz bekliyorduk. Sultan Hamid gözlerini sabit bir noktaya dikerek bir müddet düşündü.

Ne düşünüyordu? Bir müddet sonra İzzet Paşa’ya yönelik hitap ederek “Kanun-ı Esasinin ilanı benim zamanımda olmuştur. Bunun kurucusu benim. Bir müddet gerektiği için geçerliliği tatil edilmişti. Heyet-i Vükelaya gidiniz, bunları söyleyiniz ve ilanı için mazbatanın yazılmasını emrettiğimi tebliğ ediniz.” dedi. İzzet Paşa huzurdan çıkıp gidince bana hitaben “Meclis-i Vükelanın mazbatası gelince hemen getiriniz.” emrini verdi. Muzdarip ve kederli olduğu hâlden pek aşikârdı. Bana bu emri verdikten sonra salonun yanındaki odaya çekildi.

Meselenin bundan sonraya ve Meclis-i Vükelaya ait olan safhasını İzzet Paşa’dan şu şekilde işittim: İzzet Paşa emri aldıktan sonra Meclis odasına gitmiş. Sadrazam Paşa’ya durumu tebliğ etmiş. Buna rağmen Meclis faaliyet gösteremiyor, tereddüt içinde bocalayıp duruyormuş, nihayet Meclisin kâtibine dikte etmek suretiyle mazbatayı yazdırmış, mazbata hazırlanıp vekiller tarafından mühürlenince huzura gidip durumu arz etmiş.

İzzet Paşa’nın bu arzı üzerine huzura çağrıldım, bir taraftan da İzzet Paşa mazbatayı alıp getirmekle görevlendirilmişti. Çok geçmeden mazbata geldi, okundu, Hünkâr masasının başına oturdu, kalemi aldı ve alışıldığı gibi tarih koymak suretiyle mazbatayı tasdik ederek bana verdi, hemen sadarete tebliğ edilmesini emretti. Bunun sonrasında İzzet Paşa vekillerin sarayda kalmalarının mı yoksa konaklarına dönmelerinin mi emir buyurulduğunu sordu, Hünkâr cevaben “Gidip Sadrazam Paşa’yı

görünüz, başkâtip şimdi emri tebliğ edecektir, vekiller de konaklarına gidebilirler.” dedi. Bunun üzerine İzzet Paşa sadrazamı görmek, ben de mazbatanın emrini yazdırmak üzere huzurdan çıktık. Derhâl emri yazdırdım ve nöbetçi yaverini çağırarak sarayda bulunan Sadrazam Said Paşa’ya gönderdim, giden yaver, sadrazamın imzasını içeren makbuz ilmühaberini getirdi, bunun üzerine evime döndüm.

Said ve Kâmil Paşaların hatıralarında Kanun-ı Esasinin yürürlüğe konması ve Meclis-i Mebusanın açılışı hakkında verilen kararın sebepleri ve o konudaki mazbatanın yazılması bahsinde yer alan yazılar bir diğerini bozduğundan ve zihinleri kurcalayacağından işi olduğu gibi bildirmiş olmak için mazbataların suretleri yayınlanmıştır. Meclis-i Vükelaya gönderilmiş olan önemli evraklardan ve yukarıda arz olunan açıklamalardan açıkça anlaşılacağı üzere Kanun-ı Esasinin ilanı kararını gerektiren hakikat, memleket ve ordunun azim ve kararındaki ciddiyettir. Mazbatanın esası da İzzet Paşa’nın Hünkâr’dan aldığı emir üzerine Meclise giderek dikte etmesiyle yazılmıştır.

Heyet-i Vükela Mazbatası

“Rumeli Vilayet-i Selasesi’nde (Selânik, Manastır, Kosova) cereyan eden ihtilalle ilgili olup 8, 9 Temmuz tarihli olarak gelen 77 (yetmiş yedi) adet telgraf ve diğer mektuplar Padişah’ın emriyle bizler tarafından teker teker incelendi. Mevcut olayların sebeplerini açıklamaya hâl gereğince zamanın yeterli olmaması nedeniyle, gereken sebepler ayrıca mazbata hazırlanmaktaysa da durumun gereği nedeniyle hızlı olması için iki nüsha şeklinde iliştilmiştir. Bu şekilde takdim edilen imzalı, iki kıta müsveddeye uygun olarak Vilayet-i Selase (Selânik, Manastır, Kosova) umumi müfettişi ile valilere tez elden telgraflar yazılması ve kararı bahsedilen diğer vilayetlerle merkeze bağlı olmayan yerlere de bildirilmesi onaylanmakla Padişah’ın iradesiyle bahsi geçen konuda gereğinin yapılması emir buyurulmuştur.

23 Cemaziyelahir 1326 ve 10 Temmuz 1324. (23 Temmuz 1908)

Sadrazam Said, Adliye Nazırı Abdürrahman, Meclis-i Vükelaya memur Kâmil, Harbiye Nazırı Ömer Rüştü, Şûra-yı Devlet Reisi Hasan Fehmi, Hariciye Nazırı Tevfik, Dâhiliye Nazırı Memduh, Maliye Nazırı Mehmet Ziya, Ticaret Nazırı Zihni, Maarif Nazırı Haşim, Umum Erkân-ı

Rumeli'den gelen haberler arasında Sultan Hamid'i pek ziyade telaşa düşürenlerden biri de Şemsi Paşa'nın bir İttihat ve Terakki gönüllüsü tarafından katli olmuştu.

Şemsi Paşa Sultan Hamid'den aldığı emirleri sürat ve gayretle yerine getirdiği için Hünkâr'ın kendisine sevgisi ve itimadı fazlaydı. Mareşal Osman Paşa'nın bir subay heyeti tarafından kumanda mevkisinden alınarak dağa kaldırılması üzerine Abdülhamid, Şemsi Paşa'ya maiyetindeki Arnavut askerlerle bir bastırma hareketi yaptırmayı düşünmüş ve kendisine bu hususta gizli talimat göndermişti. Gerçekten bu askerlerin Manastır yoluyla ihtilal merkezleri üzerinde yapacağı baskı ve bastırma hareketi bir başarıya ulaşacak olursa meselenin tehlikeli yönü hayli hafiflemiş olurdu. Saray'da bazı kimseler ve bilhassa Hünkâr'ın etrafındaki yüksek rütbeli silahşorlar bu fikirde bulunuyorlardı. Hünkâr her ne kadar suyun akıntısına gideceğini söylemişse de bu akıntının istikametini değiştirmek imkânı mevcut oldukça bundan istifade fırsatını kaçırmak istemeyeceği de aşîkârdı.

Şemsi Paşa'nın sadakat ve itaati, Hünkâr'ın türlü türlü ihsan ve müsaadelerine mazhar olmuş olan Arnavutların Yıldız'dan gelecek emirlere itaatleri hesap edilerek Şemsi Paşa'nın görünüşe göre bir gösteri hareketi ve hakikatte bir bastırma hareketi yapmak üzere güvenilir bir kuvvetle ihtilalin karşısına çıkması uygun görülmüştü. Şemsi Paşa aldığı emir üzerine maiyetindeki askerlerle Manastır'a geldi, telgrafhaneye gitti, Yıldız'la haberleşti. Padişah'ın emirleri dairesinde işe başlamak için hareket etmek üzere bulunduğunu beyan ederek birçok iltifata mazhar olduktan sonra telgrafhaneden çıktı. Tam o esnada İttihat ve Terakki gönüllülerinden Atıf Bey tarafından atılan bir kurşunla kalbinden vurularak derhâl vefat etti. Manastır Valisi Hıfzı Paşa bu haberi şifreli telgrafla saraya bildirdi. Telgraflı okuduğum zaman meselenin bütün ehemmiyetini kavramakta tereddüt etmedim.

Şemsi Paşa kuvvetli bir ümitti. Bunun yüzlerce Arnavut askerden oluşan bir kuvvet arasında pervasızca katledilmesi ve kurşunun bir mü-lazım tarafından atılmış olması ordunun azim ve kararını gösteren bir delildi. Ayrıca bütün haberleşmelerin esrarının İttihat ve Terakki Cemiyetine açık olduğunun bir alametiydi. Sultan Hamid'in bütün Rumeli'de yegâne dayanak kuvvetini teşkil eden Arnavutlar da sarsılmıştı. Onlardan

da hoş olmayan haberler geliyordu. Bilhassa Firezovik'teki toplantı açıktan açığa bir tehdit ifade etmekteydi. Olaylarda İsa Polatin denilen ve bir bakıma derebey tarzında yaşayan kişiden gelen telgrafta sadakate aykırı bir şey olmadığı yazılıysa da Hünkâr buna hiç ehemmiyet vermemişti. Çünkü İsa Polatin'in teminatı bir tek sözden ibaretti. Hatta daha ileri gidilerek denilebilirdi ki İsa Polatin'in sarayda güvene sahip olduğunu bilen İttihat ve Terakki Cemiyeti bir siyaset hilesi olmak üzere İsa Polatin'e öyle bir telgraf yazdırmıştır. Her ne de olsa İsa Polatin'in teminatına Hünkâr önem vermemişti.

Bu İsa Polatin denilen adam saraydan gördüğü himaye üzerine hakikaten aşırı derece şımarmış ve bir bakıma derebey tarzında harekete koyulmuştu. Vaktiyle memleketinde nüfuz sahibi olup Sırp milletine mensup Hristiyan köylülere baskı yaptığı için Sırbistan hükûmeti, ondan sonra Belgrat kabinesinin müracaatı üzerine Rusya hükûmeti tarafından İsa Polatin aleyhinde Babiali'ye sık sık şikâyetler gelmeye başladı. Rus elçiliği, hükûmetin askerî kuvvetle bu İsa Polatin'i bastırmasını ve herhâlde oradan çıkarılarak halkın emniyet ve rahatının temin edilmesini talep ediyordu. Babiali bu talepten dolayı gereken tedbirleri aldıysa da başarılı olamadı. İsa Polatin kulesine çekilerek direniyordu. Gerçi bu kuleyi yıkmak ve İsa Polatin'i uzaklaştırmak istenince er geç buna ulaşmak mümkündü. Ancak Sultan Hamid Arnavut unsurunu böylece kırmak tarafına pek yanaşmıyordu. Hem siyasi bir mesele çıkarmak hem de İsa Polatin gibi gerektiğinde kullanılabilecek bir kuvveti gücendirmek istemiyordu. Bunun üzerine doğrudan doğruya İsa Polatin'le haberleşildi, durumun hassasiyeti kendisine anlatıldı ve padişah tarafından teminat verilerek İstanbul'a gelmesi tebliğ olundu. İsa Polatin bu teminata itimat ederek İstanbul'a geldi, hayli müddet Yıldız'da kaldı, birçok iltifatlara nail oldu, mesele böylece yatıştı ve nihayet tekrar memleketine döndü. Yukarıda sözü geçen telgrafname ki sadakate aykırı bir hâl mevcut olmadığına dair teminat içeriyordu, bu dönüşten sonra gelmişti ancak gene yukarıda beyan olunduğu gibi Sultan Hamid durumun anlamını ve tehlikesini layıkıyla kavramış olduğundan İsa Polatin'in telgrafnamesi hiçbir tesir göstermedi. Hatta bunun İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından müracaat edilen bir siyasi hile olduğu yolunda bir fikir de zihinlere geldi.

Kanun-ı Esasinin ilanı hakkındaki Meclis-i Vükela mazbatası üzerine verilen Padişah'ın emrini Sadrazam Paşa'ya gönderip makbuz ilmüha-

berini aldığımı yukarıda yazmıştım. Meclisi Vükeladan aynı zamanda Meclisi Mebusanın toplanması daveti hakkında takdim olunan mazbata da onaya yetişmişti. Şimdi meselenin gazetelerle ilanı gerekiyordu. Bunun için de aşağıdaki mazbata takdim edilmişti.

Kanun-ı Esaside oluşma şekli beyan olunan Meclis-i Mebusanın toplantıya davet olunması hakkında danışılarak karar verilen ve Padişah'ın yüce hükmüyle verdiği emir bütün vilayetlere ve merkeze bağlı olmayan yerlere telgrafla tebliğ kılınmış ve durumun Dersaadet havadis evrakı ile de resmen ilanı gerekli görülmüş olmakla oluru padişah fermânıyla emredildiğinde gereğinin yapılmasının Dâhiliye Nezaretine havale edileceği ve Rumeli durumuyla ilgili olup gönderilen evrakın takımıyla takdim ve iade kılındığı yüce buyrukta söylenmiştir.

Aynı imzalar

23 Cemaziyelahir 1326 ve 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908)

Padişahın emrini bildiren yazının sureti

Meclisi Vükelanın görülen bu mazbatasını üzerine Padişah Hazretleri konunun gereğinin yapılmasını buyurmaktadır.

Padişah Başkâtibi

TAHSİN

İlan için yazılan bu mazbatayı takdim ettiğimde Hünkâr “Tabii değil midir?” diye gülümsemiştir.

Diğer mazbata sureti

Manastır, Kosova ve Selânik vilayetleri halkının ve ordunun bazı mıntıkalarında bulunan devletin askerleri ve subaylarının şu son günlerde kabul ettikleri harekâtın mahiyetine dair vilayetler ve bu bölgelerin valileri, kumandanlarından ve umumi müfettişlikten 8-9 Temmuz 1324 tarihlerinde gelen 77 adet telgraf ile mektuplar Padişah Hazretlerinin emriyle Heyet-i Vükela tarafından teker teker incelendi.

Gelen evraklara göre çoğu yerde bulunan ahalinin ayaklanması ve yüksek mevkilerdeki subay ve askerlerin onlara katılmasıyla bazı askerî depoların kapıları kırılarak birçok silah, cephane ve tabur sandıklarından büyük miktarda alınmıştır. Kendilerine muhalefet edenleri şiddetli

cezalar ve öldürmekle tehdit ederek, nihayet top atarak ve konuşmalar yaparak hürriyetin ilanı maksadıyla birtakım gösterilerde bulunulmuştur. Dün gece Manastır'da bazı kumandanların ve hatta Müşir Osman Paşa'nın ikamet ettiği mevkiyi abluka ederek Osman Paşa'yı tutuklamışlardır. Bu hareketin amacı kanunuesasinin yürürlüğe konmasıyla Meclis-i Mebusanın taplanmaya davet ettirilmesi esasına dayanmaktadır. Bu konuda hiçbir şekilde nasihatlere meyletmeyip gittikçe büyüyen bir kargaşa çıkaracakları anlaşılmıştır. Her ne kadar bu kanun geçerli olup bu Meclisin geçici bir süre için tatil edilmesi memleketin gerekliliklerinden olması nedeniyle bir süredir davet edilmemiştir. Buna rağmen halk arasında kan dökülmesini engellemek ve yabancı devletlerin müdahalelerine sebebiyet vermemek gerektiğinden bu Meclisin açılması zaruri olmakla durumun görüşülerek kararının sunulmasıyla şeref kazanacağız. Padişahımızın yüksek emirleriyle memleketin istikrarı, asayiş noktasına yönelik düşünceleri isabetli bulunduğundan seçim hakkında zaten mevcut olan usule uygun olarak gerekli sığata sahip üyelerin seçilmesi kararlaştırılmıştır. Birbiri ardınca hususun tüm vilayetlere ve merkeze bağılı olmayan yerlere bildirilmesi ve bu kararın bu kişilere anlatılmasıyla cemiyetlerinin dağıtılması görüşülerek uygun bulunmuştur. Bu konuda kaleme alınan telgrafname sureti iliştilirilmiş olarak sunulmuştur. Bu konuda Padişah'ımız fermanı ne şekilde buyurursa isabet onda olmakla birlikte her durumda ferman padişah efendimizindir.

23 Cemaziyelahir 1326 ve 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908)

Aynı imzalar

Bu mazbata üzerine Padişah'ın emrini bildiren yazı

Meclisi Vükelanın görülen bu mazbatası üzerine gereğini Padişah Hazretleri emir buyurmuş olmakla bu konuda ferman Padişah Efendi'mizindir.

Padişah Başkâtibi

TAHSİN

Bunun üzerine ertesi sabah çıkan gazetelerle durum ilan edildi. O günün sevinç ve mutluluğu hatırlardadır. Halk akın akın saraya geliyor, teşekkür duygularını Padişah'a arz etmek istiyor, padişahı bizzat görmek için talep ve ricalarda bulunuluyordu.

O tarihe kadar gazeteler sansür usulüne tabiydiler. Her gazetede yayınlanacak yazı, basılmadan önce görünürde Dâhiliye Nezaretine bağlı ancak gerçekte Yıldız Sarayı'nın emir ve iradesiyle hareket eden Matbuat Müdürlüğünde görülürdü. Bu yazılar ya aynen yahut değiştirilip düzeltilerek basımına müsaade edildikten sonra yayınlanırdı. Bazı yazıların da basılmasına hiç müsaade edilmezdi. Kanun-ı Esasi ilan edildikten sonra sansür usulünün doğal olarak kalkmış olması gerekirdi. Ancak bulunduğu makam bunu kestiremediğinden Umumi Matbuat Müdürlüğünün makamı olan Dâhiliye Nezareti durumu telgrafla Sadrazam Said Paşa'ya sormuştu. Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa bu telgrafında, "her ne kadar matbuatın kanun dairesinde serbest olacağı Kanun-ı Esaside açıklanmışsa da bu serbestinin derecesinin ne olacağı tayin edilmediğinden açıklama istenmesi ve danışılmasına lüzum görüldüğü"nü yazıyordu. Said Paşa bu telgrafa açık ve kati bir cevap verememişti. Bundan dolayı idare-i maslahat tedbirlerine müracaat edildi ve iş yine saraya soruldu. Abdülhamid matbuatın kullanacağı lisanı düşünerek pek endişe ediyordu. Zaman pek nazik, halkın fikirleri ve hissiyatı son derece galeyanda olduğundan gazetelerin yayınları bu nezaket ve galeyanı fena yola sevk edebilirdi. Böyle olmakla beraber gazetelerin hürriyetine riayet edilmesi görüşü kabul edilmişti. O ara Osmanlı matbuatı adına aşağıdaki telgraf geldi:

Kanun-ı Esasinin uygulamaya konulmasıyla halkın haklarının güvence altına alınmasından dolayı bütün milletin şükran hislerine katılarak Osmanlı matbuatı adına minnetlerimizi sunarız.

* * *

İstanbul'da Kadıköy'de, Bakırköy'de, Üsküdar'da özellikle Beyoğlu'nda sokaklarda, Tepebaşı Caddesi'nde, Tokatlıyan'da, diğer gaziolarda çeşitli gösteriler, coşku ve şamatalar oluyor, iskemle, masa üstüne çıkan çeşitli sınıf ve tabakalardan kimseler tarafından istibdat hükûmeti ve bizzat Hünkâr aleyhinde konuşmalar yapıyordu.

Birtakım kimselerin önüne düştükleri çeşitli kitleler tarafından da Babiali'ye, Adliye, Maarif ve diğer dairelere müracaatlar yapılarak birçok talep ortaya konuluyordu ki bunlar arasında bazı nazırların ve saray erkânının, valilerin azil ve ihracı, hafiyeliğin kaldırılması, bütün tutukluların affı gibi şeyler mevzubahis oluyordu. Ortada cereyan eden bu gösterilerin önüne düşenler İttihat ve Terakki Cemiyetinin erkân ve mensuplarındandı. Öteden beri sarayın çalışanları, onların çocukları ve

binbir vesileyle sevgi ve lütuf görmüş olan tanınmış kişilerden oluşuyordu.

Yeni Dâhiliye Nazırı Hacı Akif Paşa pek muhterem bir kişiydi. Sultan Abdülhamid Han ile arası hoş değildi. Doğru sözlü, doğru özlü, sert tabiatlı bir devlet adamıydı. Nezaret sandalyesine oturur oturmaz Babîalide kendisini görmeye gelen gösterici destelerin hükûmet işlerine müdahale tarzındaki beyanat ve taleplerinden usanarak istifaya mecbur olmuştur. Kendisine müracaat eden göstericiler, valilerden on beş kişinin değiştirilmesi ve yerlerine falan filan kişilerin hemen tayin edilmesi isteklerini içeren bir pusula vermişlerdi. Hacı Akif Paşa pusulayı okuduktan sonra gözlüğünü kaşlarına doğru kaldırarak “Efendiler! Ben meşrutiyet idaresinin dâhiliye nazırıyım, meşruti hükûmetlerde nazırların, memurların kanunlar ve nizamların yazdığı şartlar, çizdiği sınırlar dışında hareket etmeleri yasaktır. Siz bana bu usul ve kaideyi bozmamı mı teklif ediyorsunuz? Lütfen çıkınız! Ben vazifemi bilirim.” demiş.

Memlekette cereyan eden bu durum ve sözlerden Sultan Hamid günü gününe haberdar oluyordu. Saray mensuplarından ve hususi hizmetçilerinden bazı kişiler hariçte gördükleri ve duyduklarını sözlü ve yazılı olarak kendisine ulaştırıyorlardı. Padişah bunlardan etkilenecek gereken ihtiyati tedbirlerin alınmasını emretti.

Mesela (1) Hiçbir şekilde hakarete maruz kalmamak üzere Şehzadeler Beyoğlu, İstanbul taraflarına gitmeyecekler.

(2) Tüfekçilerden Arap, Arnavut taburlarından mezun askerler şehirde dolaşmayacaklar.

(3) Hususi yaver, paşa, bey ve ikinci fırka ümera ve subaylarından ve diğer hizmet edenlerden herhangi biri dışarıda gerek Hünkâr’ın gerek kendi şahsı aleyhinde bir hitaba maruz kalırsa katiyen karşılık vermeyecek, sabır ve sükûnetle çekilecektir.

(4) Hafiyeliğin kaldırılması kararlaştırıldığından resmî polis ve jandarma memurlarından başka hiçbir kimsenin ihbarı kabul edilmeyecek, zabıta ve adliye, gümrük kanun ve nizamları gereğince her türlü suç ve kaçakçılığın araştırılması, ihbar ve takibi ait olduğu merci ve makamlarca usulünce yapılacaktır.

(5) Meşrutiyetin ilanı ile hükûmetin idare sistemi değişmiş olduğundan büyük, küçük elçilikler ve yabancı kurumlar maliye ve patrikhaneler tarafından tercümanları, vekilleri vasıtasıyla Başkitabet Dairesine

yapılacak müracaatlara doğal olarak son verilmiştir, o tür müracaatlar yapıldığında alakadar hükûmet makamlarına nazik şekilde bildirilecektir.

Hünkâr yeni idare şeklinin gereklerini anlamakta gecikmemişti, saray haricinde sükûneti korumak için ikinci fırka mensuplarına yazıldığı gibi tembihler ve kati emirler verdiği gibi sarayda da maiyet bölümü ve tüfekçi bölümü gibi kati emirler almış olduklarından tam bir durgunluk görülüyordu.

Bir ara Vahdettin gelmişti. Vahdettin diğer şehzadeler gibi olmayıp sık sık gelirdi, geldiğinde doğruca Çit Köşkü'ne giderdi. Oradan dairesine çekilir ve kabule başlardı.

Mülakat hayli devam ederdi. Daha ziyade akşama yakın geldiğinden ayrıca yemek yer ve sonra tiyatro dairesine alınırdı. Sultan Abdülhamid havadis meraklısı olduğundan Vahdettin ile mülakattan sıkılmazdı fakat o gün Vahdettin geri döndükten sonra Hünkâr düşünceli görünüyordu. Akşamdan sonra Kumandan Şevket Paşa'yı istediği, görüştüğü işitildi. Sonradan anlaşıldığına göre memleketteki coşku ve galeyan ki zaten Hünkâr tarafından her gün haber alınıp bilinen işlerdi, Vahdettin tarafından yeni bir hadise gibi ve mübalağalı şekilde tasvir olunmuş, Padişah'ın evhamı arttırılmış hatta ikinci fırka hakkında şüphe uyandıracak düşünceler ileri sürülmüştü. Vahdettin âdeta Sultan Abdülhamid'i korkutmuştu. Fakat Vahdettin'in öteden beri çok şey arz ettiği hâlde çoğunun aslının çıkmadığına Sultan Abdülhamid tecrübeyle vâkıf olduğundan ilk önce Vahdettin'in bu anlattıklarıyla hasıl olan telaş ve korku sonradan soğukkanlılığa dönüşmüştür.

Hürriyet ilan edildikten sonra meşrutiyet usulüne uygun olarak Sadrazam Said Paşa Heyet-i Vükelayı teşkil etmişti. Kanun-ı Esasinin korunması, geçerli olması gereği söz konusu olmaya başlamış ve bu konuda Sultan Abdülhamid'in yemin etmesi istenilmiş, Şeyhülislam Cemalettin Efendi Diyanet İşleri Dairesinde yemin ettiyse de Hünkâr'ın yemin etmesi bahsi devam etmişti. Sultan Abdülhamid Sadrazam Said Paşa'ya bir emir yazmamı emretti. "Kanun-ı Esasinin geçerliliğinin devamı hakkında yemin etmek mi, yoksa padişah emri çıkarılmasıyla maksadı temin eylemek mi uygundur; ileri gelen vekillerle görüşülerek verilecek kararın mazbatayla arzını emrettiğimi tebliğ ediniz." dedi. Bu emri Said Paşa'ya tezkereyle tebliğ ettim. Ferman çıkarılmasının yeterli olacağının oy birliğiyle kararlaştırıldığına dair bir arz mazbatası geldi. Bunun üzerine Hünkâr bir yazı müsveddesinin tanzimini tarif ederek emretti. Hazır

ettim, sabahleyin huzura çağrıldığımda takdim ediyordum. “Nedir?” diye suale cevaben yapılan arz ve beyanın üzerine “Sadrazam Paşa’ya da söylemiştim. Zarfla göndermiş, açınız.” diyerek okunmasını emretti. Okudum “Sadrazam Paşa’nın yazdığını gönderelim, siz telgrafhaneye gidiniz. Edirne’den asker müracaat ediyor, onu anlayınız. Ferman-ı Mabeyn Dairesi Yardımcısı Nuri Paşa götürsün, Sadrazam’a malumat veriniz. Usulen gereken şeyler yapılsın.” emrini verdi. Tertibat yapıldı, Nuri Paşa da hattı alarak Babıali’ye gitti. Telgrafhaneye gittim, askerin müracaatının nedenini sordum. “Hünkâr’ı görmek, İstanbul’a gelmek istediklerini” söylediler. “Edirne mühim yerdir, orayı bırakıp İstanbul’a gelmek doğru değildir, maksat ne ise söyleyiniz. Padişah’a arz edeyim.” diye telgrafla cevap verdim. Telgrafhanenin içi dışı dolmuş, trenlere binip gelmeye hazırlandıkları anlaşılıyor. “Hünkâr’ın tehlikede olduğunu işittik.” gibi birtakım sözlerle gelmek için ısrar ediyorlardı. Hepsinin gelmekten vazgeçirilmesini, taraflarından bir kısım asker göndermelerini ve bu şekilde kısmen ve talimat verildikçe gelmelerini emretti. Trenle bir kısım asker geldi.

Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilişinde “Yemen’e gönderilecek.” diye bir vapur içinde Kız Kulesi önünde asker bulundurulmuş olduğunu Abdülhamid söyler ve askerî sevkiyata daima dikkat eder ve önem verirdi. Vaktiyle Almanya İmparatoru’nun Preveze’ye yaklaştığında Yunanistan taraflarındaki şatosuna dönüşü dolayısıyla gerekli törenin yapılması için gönderilmiş olan askerin iadelerine başlandığı sırada iki taburun vapura bindirilerek gönderilmek üzere olduğunu kumandada görevli Rahmi Paşa telgrafla yazmıştı. Bu işleri tabii görmüş, diğer evraklar sırasında o his ve anlayışla okumuştum. Derhâl hareketlenmeler yaşandı, askerin vapurdan çıkarılması, gönderildikleri gibi iadesi ve vapurun tamamen tahliyesi şiddetli bir şekilde emredildi. Böyle şeylere dikkat edilmesi lüzumu gene Abdülaziz’in haledilmesi esnasında vapurda asker bulundurulduğu hakkındaki hatıralar tekrar edildi.

Nuri Paşa’nın Babıali’ye götürdüğü ferman ki Said Paşa tarafından müsveddesi kaleme alınmıştı. Said Paşa harbiye ve bahriye nazırlarının Padişah tarafından seçilip tayin edileceklerini fermana yazmış olduğundan dedikoduyu davet etmiş ve Şeyhülislam Cemalettin Efendi, Said Paşa’ya hitaben ve itiraz ederek “harbiye ve bahriye nazırlarının Padişah tarafından seçilmesi kelimesini ya siz yahut başkâtip yazmıştır.” demiş. Said Paşa birtakım açıklamalar yapmaya kalkışmış; Nuri Paşa döndü-

günde arz etti. Gerçek yani bu kelimenin benim tarafımdan yazılmadığı ve hattın Said Paşa tarafından tanzim edilmiş olduğu öğrenilmişse de beceriksizlik hakkında eleştirili yazılar yazıldı. Hünkâr gazetelere bir şey yazmamamı emretti. Şeyhülislam Efendi o zaman Sultan Abdülhamid'e takdim ettiği yazıda Said Paşa'yı şikâyet etmişti.

İnkılaptan sonra merhum Kâmil Paşa saraya gelmişti, Hünkâr "Kâmil Paşa'yı görünüz, kendisini kabul edecek olursam Said Paşa vesvese eder, bir istekleri varsa size bildirsinler." diye emretti. Kâmil Paşa Mabeyin Dairesinde, vezir odasıındaydı. Emri tebliğ ettim, "Mühim şeyler vardı, arz edecektim." dedi. Hünkâr'a arz ettim, diğer bir gün görüşeceğini beyan etmesiyle Kâmil Paşa'nın bulunduğu odaya gelerek tebliğ ettim. Kâmil Paşa gideceği sırada gazetelerde hakkımda bazı şeyler gördüğünü ve bunlara cevap suretinde tarafından bazı düşüncelerini yazacağını söylediğinden kendisine teşekkür ettim. Gazetelere bir şey yazmamamın emir buyurulmuş olduğunu beyan ettim.

Memleketimizin siyasi tarihini tetkik etmiş olanlarca bilindiği üzere eskiden gelip geçmiş hükûmetler memlekette salim bir idare tesisi ve Türklüğü layık olduğu yüksek mertebeye ulaştıracak ve haricin aleyhimize beslemekte olduğu istek ve siyasi ihtirasları kökünden kesecek esaslı tedbirler alınmasına çalışmamış ve bu uğurda çok kıymetli günler ve ele geçmez fırsatlar kaybedilmiştir. Reşit Paşa, Fuat Paşa, Ali Paşa gibi tarihimizde birer özel şöhrete sahip bulunan ve birçok defa sadaret mevkisini işgal eden kişiler, ellerinde sonsuz kudret ve yetki olduğu hâlde bile yabancı devletlerin topraklarımız ve istiklalimiz üzerindeki emellerine set çekilmemişti. O zamanlar yabancı müdahaleleri bir ara o dereceyi bulmuştu ki Babıali vali tayininde bile bir büyükelçinin oy ve iznini almaya mecbur olma mertebesine düşürülmüştü. Gerek yabancının bu türden müdahalelerine ve gerek içeriden yapılan şikâyetlere karşı o zamanın hükûmetleri idareimaslahat tedbirleriyle ve manevra nevinden bir siyasetle vakit geçirmişlerdi. Memleketimiz baştan aşağı bir servet hazinesi olduğu hâlde devletin hazinesi sıkıntıdan ve borçtan kurtulamıyor, topraklarımızın sayısız ve hesapsız kaynaklarından bir türlü yararlanılmıyordu. Yabancı devletlerin bize karşı uyguladıkları siyaset gün gibi aşikârdı:

Memleketimizin her tarafında türlü türlü aldatma ve tahriklerle Türkiye'yi rahat bırakmamak, bu kargaşalar arasında kendi hırslı fikir ve isteklerini tatbik etmeye imkân bulmak. Bu siyaset onlarca esas bir

prensipti. Memleketin hiçbir noktası bu siyasetin tesirinden uzak değildi. İstanbul'da bu siyaset, yakın, uzak vilayetlerimizde gene bu siyasetin tesiri hâkimdi. Hele Arabistan'daki kışkırtmalar gözle görülecek derecede aşikârdı. Gerek oralardaki memurlarımızın birbiri ardına gelen tebliğleri, gerek özel olarak yaptırılan inceleme ve araştırmalar yabancı kışkırtmalarının derecesini apaçık göstermekteydi.

İngilizlerin Mısır, İtalyanların Trablusgarp ve Almanların Demir Yolu Projeleri

Sultan Hamid'in Arabistan hakkında ve bazı devletlerin Arabistan siyaseti konusundaki düşüncelerini bundan evvelki yazılarımızda incelerken Kâmil Paşa ile mülakatında ona neler söylediğini ve Kâmil Paşa'nın Hünkâr'dan aldığı emir üzerine bir yazı yazarak zarfla Sultan Hamid'e takdim ettiğini ve bu yazının da Kitabet Dairesine uğramadığından içeriğinden bilgim olmadığını beyan etmiştim. İngilizlerin memleketimizin parçalarından olan Mısır'ı kendi kendilerine işgal etmelerindeki haksızlık aşikârdır.

Babıali ile İngiltere hükûmeti arasında yaşanan bu mesele için birçok haberleşme yapıldı ve Kâmil Paşa'nın o zamanki sadaretinde İngiltere yetkilisi "Sir Dromond Wolf" ile görüşerek İngiltere'nin iki sene sonra Mısır'dan askerini tahliye etmesi için bir anlaşma imzalanması kararlaştırıldığı işitilmişti. Olayların yaşandığı o zamanlar Başkitabete tayin edilmemiş olduğum için meselenin başkitabette gördüğüm ve hatırladığım şeylerden olmamasından dolayı bu hatıralar arasında ona yer olmadığı malumdur. Yine de Arabistan ve Mısır işleri hakkında Yıldız'da bulunduğum tarihte Sultan Abdülhamid'in vâkıf olduğum düşüncelerini yukarıda yazarken aklıma gelen bu anlaşma hakkında tereddüt teşkil eden bir düşüncenin aktarılmasının münasebetsiz bir şey olmayacağını düşündüğümünden bu fikrimi arz ettim. Mısır, devlet topraklarının bir parçası olup bu esasla beraber devlet tarafından vaktiyle Mısır'a verilmiş olan fermanların hükümlerinin gizliliği İngiltere tarafından resmî beyanatlarıyla teyit olunduğu daima söylenirdi ve Mısır'a dair gerektiği zaman bir emir tebliği ile bu durumun teyidi iddia konusunda tekrar

ediliyordu. Zaten Mısır İngiltere tarafından zapt olunmamış devletten mülkiyet haklarının tayin edilmesi isteğinde bulunmuştu. Şu hâle göre Babiali'nin "devletin bir mülkü üzerine hiçbir anlaşma ve hakka dayanmayarak diğer bir devlet tarafından asker çıkarılmış olan işgal kıtasını iki sene sonra tahliye etmesi" yolunda o devletle anlaşma yapılması bu diğer devletin orada hak sahibi olduğuna boyun eğmek manasında tefsir edileceğine göre Babiali'nin böyle bir anlaşma yapma düşüncesinde bulunmasının fahiş bir siyasi hata teşkil ettiği şüphesizdir. Sultan Hamid'in bu anlaşmayı kabul ve tasvip etmemesi düşünülecek noktadır.

Bununla birlikte Dünya Savaşı bu meseleyi kökünden halletmiş olduğu gibi işin münakaşa edilecek yanı kalmadıysa da siyasi tarih noktasından zapta geçmesi faydasız değildir.

Başta İngiltere olduğu hâlde Fransa ve İtalya devletlerinin Arabistan taraflarında besledikleri istekler ve Sultan Hamid'in bunlara karşı uyguladığı siyaseti yukarıda yazmıştım, şimdi İtalyanlardan bir nebze bahsetmek isterim:

İtalyanlar pek sinsi ve pek hâkimce hareket ediyorlar. İngilizler ve Fransızlar gibi açık şekilde topraklarımıza fiilî saldırılarda bulunmuyorlardı.

Hünkâr'ın her gün her kaynaktan topladığı bilgilere göre bunlar başlıca üç noktadan haklarımıza ve hududumuza fena emeller besliyorlardı.

- 1- Trablusgarp, Bingazi,
- 2- Masu, Zil, Sevakin Sahilleri,
- 3- Akdeniz'in İzmir, İskenderun, Antalya tarafları.

Trablusgarp ve Bingazi'ye ait pek çok evrak gelirdi. Resmî, hususi gelen telgraflar, yazılar İtalyanların Trablus, Bingazi topraklarına yaptığı saldırgan girişimlerle, bunun taraf taraf tatbik şekli ve icraatı anlatılırdı.

Mesela son zamanlarda merhum Mareşal Recep Paşa'dan gelen hususi adresli bir yazıda Trablusgarp'ın "Oclecalo" denilen bir kazasında yakalanan bir İtalyan'dan bahisle bu kişi hakkında yapılacak muamele için danışılıyordu.

Bu İtalyalı âdeta Arap lisanına aşına bir misyonerdi. Sünusi şeyhi kıyafetinde Oclecalo'da yakalanmıştır. Oclecalo, Trablusgarp vilayet merkezinden yürünerek otuz beş günlük mesafededir. Adı geçen İtalyan misyoner Sünusi şeyhi kıyafeti giyerek ve yürüyerek Oclecalo'ya kadar gelmiştir. Asıl ismi "Sinyor Boneti Salvadora" olduğu hâlde Şeyh Haşi-

mülurcavi” takma adıyla seyahat ettiği anlaşılmıştır.

Üzerinde bulunan cep defterinde geçtiği yolların, vahaların, tepelerin, su bulunan yerlerin küçük ölçekte bir krokisi görüldüğü bildiriliyordu. Bu şeyh Haşimülurcavi takma adını taşıyan sinyor misyoner gibi dört beş İtalyan seyyahının Trablusgarp ve Bingazi taraflarında dolaştığı Sünusi şeyhlerine sokularak fesat çıkardığı Cebeligarbi Mutasarrıfı Arnavut Şevki Paşa tarafından haber alınarak Dâhiliye Nezareti vasıtasıyla bildirilmişti.

Bunlardan İtalyanların Trablusgarp ve Bingazi tarafları hakkındaki niyetleri anlaşıldığından tebliğ edilen emir gereğince Meclis-i Vükela kararıyla alınan ihtiyati tedbirler yerlerinde uygulamaya konulmuştu.

Mesela Trablusgarp askerî fırkasının yeniden iki batarya, topçu ve bir süvari alayı ilavesiyle takviyesi ve silah ve mühimmatının artırılması gibi tedbirler alınmış ve Trablusgarp’ta “Kuloğullarından” millî, mahallî, askerî teşkilat oluşturulması için emir çıkmış ve işin tereddütsüz uygulanması hakkında talimat verilmişti.

Eski yıllıklarda yer aldığı üzere “Kuloğlu başağalığı” mühim bir makam olup kaymakamlık derecesinde addolunmuş ve bu başağalığa Trablusgarp vilayet merkezinin Menşin, Sahil, Refiat, Alavne adlarında beş nahiyesi tahsis kılınmıştı. Bu beş nahiyeden oluşan bölgede Topçu Kaymakamı Hacı Ali Bey kıdemli başağa olarak görevlendirilmişti. Hacı Ali Bey tecrübeli, ihtiyatlı bir kişiydi. Kuloğulları aslında Türk evladından olup çok zamanlardan beri oralarda yerleşmiş ve yerli kadınlarla izdivaç ederek nesli türemiştir. Yiğit, cesur, iyi ata binen bir halk sınıfı olduğundan ekseriya hükûmetin postacılığı, tahsildarlığı ve jandarma zabıtlığı gibi hizmetlerini yerine getirirler, her biri hayvan beslemek şartıyla vergi konusunda bazı muafiyetlere sahip olurlardı. Pek kıymetli askerlerimizden olan merhum Recep Paşa’nın gayretiyle Kuloğullarından 1.200 kişilik bir süvari alayı oluşturulmuştu.

Böylece Kuloğullarından ve yerli halktan oluşmak üzere her biri yüzer gönüllü askerden ve beşer bölükten ibaret 5.000 kişilik bir de piyade tugayı oluşturulmuş ve yerli halkta özel araçlarla uyandırılan vatan ve ananeleri koruma his ve fikrinin fiilî sonuçları görülmeye başlanmıştı.

İtalyanların ansızın saldırmaları durumunda Osmanlı askerî kuvvetleri yetişinceye kadar yerin müdafaasına imkân hazırlanmıştı.

Akşam geç vakitti, Sultan Abdülhamid sabahleyin Osmanlı Bankası

direktörünün çağrılmasını ve geldiğinde kesinlikle bu ay içinde Trablus-garp vilayetinde Osmanlı Bankasının bir şubesinin açılmasını, masrafları karşılayacak hasılat olmadığı takdirde hükûmet tarafından gerekenin yapılmasını emretti.

• Ertesi günü Osmanlı Bankası direktörünü davet ettim ve durumu bildirdim, şube de açıldı.

Hünkâr'ın bunu acilen yaptırmasına sebep orada ticareti gerekçe göstererek İtalyanların açmak girişiminde bulundukları İtalyan bankasına mâni olmaktı.

Bütün bankaların ticari ve iktisadi işlerdeki hizmetleri bilinmekte ve doğrudan doğruya yerel hükûmetin kontrolünde bulunmayan ve yahut milletin mal ve sermayesiyle kurulmamış olan yabancı bankaların herhangi bir memlekette faaliyet göstermesi sakıncalı görülmüştü. Durumdan anlaşıldığı gibi hükûmet başkanımızın bir "devlet bankası" tesisi hakkındaki yüce kararının Türk vatan ve milletine iktisadi, mülki ve siyasi olarak temin edeceği fevkalade sonuçlar hayal edilemez.

İtalyanlar Akdeniz'de öteden beri büyük ölçüde ulaşım ve ticari faaliyetlere devam edegelmüşlerdir.

Mösyö Krispi de büyük gayretle bu işi ileri götürmeye çalışıyordu.

İstanbul'da, İzmir'de, Beyrut'ta İtalyan mektepleri açılıyor, İtalyan lisanının Türkiye'de Fransız lisanıyla yarışır gibi yayılması için ne yapılması gerekiyorsa ihmal edilmeden yapılıyordu.

Diğer taraftan da Türkiye'deki Katoliklerin himayesini çok eski tarihten beri Fransızlar üstlenmiş ve bunu kısmen bazı anlaşmalara bile kaydettirmiş olduklarından İtalyanlar bunu almak arzusuna düşmüşlerse de meşhur Papa XIII. Pix Leon razı olmamış, bilakis "Katoliklerin himayesi Fransa'ya aittir." diye bir de emir yayımlamıştı.

Gariptir ki sonradan yaşanan bir hadise neticesinde papalık makamının İtalyan Katolik kuruluşlarını İtalya hükûmetinin himayesine almasını içeren önemli bir yardımı görüldü.

Elyans Nasyonalı Ditali şirketinin son zamanlarda yani Kâmil Paşa'nın valilikte bulunduğu tarihte İzmir'de inşa ettirdiği mekteplerin açılış töreninden bir gün önce kapılarına asılan levhalar gece vakti değiştirilerek "İtalya Misyonerleri Millî Yardım Şirketi" özel unvanını taşıyan firmalar asılmış ve üstüne bir de Papa'nın bayrağı çekilmişti. O gün açılış töreni yapılmış, limanda iki İtalyan gemisinden toplar atılmış, sokak-

larda gösteriler yapılmıştı ki hükûmetin ne kadar feci ve keder verici bir şekilde aşağılandığına, aciz ve becereksiz bir duruma düştüğünü ispat etmeye kâfidir.

Asıl eseflenilecek yönü Vali Paşa'nın bu törene resmî üniformayla katılması ve verilen büyük ziyafette hazır bulunmasıdır.

Sultan Hamid buna kızmış ve Kâmil Paşa'ya şiddetli bir telgraf yazdırmıştı. Fakat iş olup bitmiş ve İtalyanların bu siyasi manevrası bir emri-vaki hâline gelmişti ki İtalya ülkesinde "Vatikan" sarayının pencerelerinden dışarı çıkamayan Papa'nın sesi İtalya çıkarları adına etkili olmuştu. Bu siyasi inkılap pek mühim bir vakadır.

Masu, Sevakın, Zila, Tacura, Asap, Berbere, Somali Sahilleri 3.000 kilometre uzunluğunda geniş bir araziye içine alıp İtalyan gemileri oralarda geceli gündüzlü dolaşmakta, içeriden tuttuğu ellerle uyuşmaktaydı. Bunlardan Mısır sınırına yakın yerler için Hidiviye, Yemen ve Hicaz'a ait kısımlar hakkında bu vilayetlere tebligat yapılmışsa da hiçbir fayda sağlamamış ve sonradan bu yerler İtalyanlar tarafından kısmen işgal edilmiştir.

Babialı'den Mısır Valiliğine çekilen telgrafnamelerde Mısır ordusunun mevkilerinde sebat etmesi gereği bildirilmiş, Hidiv tarafından izin istenmiş ve Osmanlı hükûmeti tarafından askerî kuvvet sevk edilemeyecek aslı hakları bozulmuştur.

Hâlbuki diğer devletler İtalyanların bu hareketlerine karşı Osmanlı Devleti tarafından ufak bir muhalefet görselerdi, onu müdahalesine amaç kabul edecekler ve bu rekabet yüzünden İtalyanların tecavüzleri sonuçsuz kalacaktı.

Yazık, çok yazık ki devletin hakları ve memleketin sınırları korunamıyordu.

* * *

Bu bahsi bitirmeden önce memleketimizin bir zamanlar yabancı devletlerin siyasi isteklerine nasıl savaş yeri olduğunu ve hükûmetin gaflet ve aciz perdesiyle örtülen ne entrikalar döndürüldüğünü, kısaca Avrupa devletlerinin Türkiye'yi kendi maksat ve menfaatlerine nasıl alet ettiklerini gösteren bir hadiseyi anlatmak isterim.

Vaktiyle Mühendishane-i Berri Fransızca muallimliğinde bulunmuş ve sonradan tuğgeneralliğe kadar terfi ederek İstanbul'da, Adana'da, Yemen'de hizmet etmiş olan Bekir Paşazade Rüştü Paşa bir alışveriş se-

bebiyle Galata'da temas ettiği Rus tebaasından iki kimseden aldığı özel bilgi üzerine Hünkâr'a ihbarda bulunmuş ve Sultan Hamid bu mesele hakkında gizli araştırma yapılmasını emretmişti.

Bir taraftan Rüştü Paşa ve diğer taraftan Beyoğlu zabıtası araştırma-ya girdiler. Galata'da bulunan ve Ruslara ait Andriyafeski Manastırı'nda önemli ve dikkat çeken bir cemiyetin varlığını meydana çıkardılar. Bu cemiyet "M. Teodoroviç" adlı kimsenin başkanlığı altında olup burada bulunan Ayas Nîkola, Ayas Ligoryos, Ayas Pandleon, Ayas Atanasyos Manastırları ruhani ve cismani erkânını da içermektedir. Cemiyetin görünen meşgalesi sırf İsviye tarikatının dinî işlerine ve insanlığa hizmetten ibaret olduğu gösterilmekteyse de hakikatte asıl vazifesinin siyasi gayelere dayandığı anlaşılmaktadır.

Bu cemiyete dâhil olanlara on rubleden iki yüz elli rubleye kadar bir vergi konulmaktadır. On ruble verenlerin isim ve şöhretleri özel deftere kaydedilmekte ve yirmi ruble verenlere tunçtan, yüz ruble verenlere gümüşten ve iki yüz elli ruble verenlere altından madalya ve ayrıca da birer alamet ve özel kıyafet verilmektedir.

Madalyaların üzerinde sahiplerinin isimleri yazılıdır. Cemiyete dâhil olacaklar hakkında hususi araştırma yapılmakta ve üyelerden birinin kefaleti istenmektedir. Bu cemiyete girmiş olanlara Rus devletinin mad-di, manevi himayesinde olacakları vadedilmiştir.

Osmanlı tebaasından Rum ve Ermenilerden girenler vardır. Rus çarının kız kardeşi, Yunan kralının zevcesi cemiyetin fahri başkanı olup geçen sene İstanbul'dan Rusya'ya geçerken cemiyet başkanı ve erkânıyla vapurda görüşmeyi kabul etmişti.

Rusya elçiliğinde memur bir Rus rahibi vardı. Müthiş bir şahsiyetti. Bu rahip ve tercüman Mandelston ve Kaçılarya adamlarından Küçük Hacı Pir Efendi yukarıda zikredilen cemiyetle genellikle temasta bulunuyordu.

Ruslar doğuda anlaşma gereği Ortodoksları himaye hakkına sahip olduklarını, Ermenilerin de Ortodoks mezhebine girmeleri hâlinde aynı himayeye mazhar olacaklarını beyan ve telkin ettiriyordu. Tiflis'te, Nahçıvan'da, Aleksandr Pol'de çoğunlukta bulunan Rus Ermenileri Rusların bu emellerine hizmetçi ve meyilli görünüyordu.

Rusların maksadı esas itibarıyla Ermenilere siyasi bir varlık vermek değildi fakat Osmanlı Devleti'ne karşı kendi menfaatini temin edecek

tarzda kullanmaktan ibaret olup İstanbul'da, doğu illerinde hep bunun için çalışıyorlardı. Bizim bazı rüşvetçi memurlarımızı da parayla elde etmişlerdi.

Diğer cephede mevki tutmuş olan İngilizler Rusların bu uyandırma teşebbüslerine karşılık vermede kusur etmiyorlardı.

İngiltere'den özel şekilde İstanbul'a gelen ve Rum Patrikanesi ile temas eden ruhani heyet Türkiye'deki Rumları "Anglosakson" kilisesinin nüfuzuna almaya çalışıyordu.

Bir gün Büyükkada Kaymakamlığından ve hususi istihbarat memuru beyden gelen iki telgrafta Büyükkada'da bulunan Rum Kilisesi'nde bir İngiliz rahibinin ayine başkanlık ettiğini ve Patrik Efendi'nin bu ayinde vekâlet ederek hazır bulunduğunu bildiriyordu. Yani patrik Yuvakim Efendi bizzat gelmemiş fakat kendini temsil etmek üzere bir piskopos göndermiş bulunuyordu. Aslında İngiliz Kilisesiyle İstanbul Rum Patrikhanesi arasında yapılan bir anlaşma üzerine iki taraf ruhani liderinden herhangi birinin hazır bulunabildikleri yerde Ortodoks ruhani ayini yapılılabilmesi kararlaştırılmıştı.

Patrikhane bu anlaşma üzerine İstanbul'dan seçtiği bir piskoposu Londra'ya göndermiş, orada bir müddet kalarak her iki kilise ayinleri hakkındaki uygunluğu incelettirmişti.

Bütün bu gerçekler İstanbul'da ve Londra'da inceden inceye yapılan derin incelemeyle öyle bir dereceye ulaşmıştı ki memleketimizde dönen entrikaları anlamak için bilinen olay bir misaldir. Bugün yaşayan adliye hâkimlerinden ve Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi üyelerinden üç kişiye başarıyla yaptırılan bu araştırmanın raporlarını Sultan Hamid'e arz ettiğim zaman "Görüyorsunuz ya memleketimiz de hırslı yabancıların kötülük için gezip dolaştığı yer olmuş, buna karşı bizim için hiç uyumamak, daima uyanık bulunmak farz olmuştur." demişti.

Avrupa devletlerinin Türkiye üzerindeki fikir ve hırslı isteklerinin çeşitli delilleri arasında bir de Tabe denilen ve İngiltere ile Babıali arasında ortaya çıkan meseleyi zikretmek mümkündür. Bundan önceki yazılarımda bir nebze bahsetmiş olduğum bu mesele Londra kabinesinin Türkiye'yi Arabistan havalisinde daima rahatsızlık verip işgal ederek o havalinin Türkiye hükûmetiyle alaka ve bağıni günden güne zaafa düşürmek ve İngiliz nüfuzuna yavaş yavaş genişlik vererek günün birinde ortaya çıkacak ilk fırsattan yararlanma hususundaki emelini açıkça gös-

termektedir.

Garip tesadüflerdendir ki bu Tabe meselesi Fas hadisesinin had devresinde ve Elcezire Konferansı'nın toplanması zamanında meydana gelmiştir. İngiltere hükûmeti bundan büyük endişe ve telaşa düşmüştü. İngilizler Sultan Hamid'in bu kadar cesaret göstereceğini, adi hadiseleri bahane ederek kendiliğinden Mısır arazisine asker ithaline başlamasını açıklayamıyorlardı. En çok şüpheleri Almanya'dandı.

Fransa ve İngiltere'nin aralarında bulunan resmî anlaşmaları Fas'taki durumu değiştiremediği ve bu anlaşmanın Mısır'daki Osmanlı haklarında da etkili olmayacağı anlaşılıyor ve işin içinde pek mühim ve kuvvetli bir sebebin hatta bir rakip siyasetinin ortaya çıkışını hissettiriyor ve bunun da ancak Almanya olacağı tahmin ediliyordu.

İşte bundan dolayı İngilizleri telaş almıştı. Hâlbuki Tabe'nin Osmanlı askeri tarafından işgalinden Almanya hükûmetinin haberi bile yoktu. Yalnız Osmanlı ordusunda muallim ve müşavir sıfatıyla bulunan bazı Alman generallerinin dolayısıyla olaydan haberleri vardı.

İngiltere'nin İstanbul Elçisi Sir Nikola Okonor Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya 3 Mayıs 1906'da şu notayı verdi:

“Gereği devletlerce bilindiği üzere Yüce Hariciye Nezaretiniz Mısır Hidivliğine Abbas Hilmi Paşa'nın tayinini içeren 28 Şaban 1309 (28 Mart 1892) tarihli fermanıyla Turusina Yarımadası hakkında sadrazam tarafından çekilen 8 Nisan 1892 tarihli telgrafı elçiliğimize tebliğ etmişti.

Bu ferman üzerine bu yarımadanın yeni hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın selefleri olan Tevfik ve İsmail Paşalar zamanında olduğu gibi Mısır Hidivliği tarafından idare edilecekti.

Bu hükme aykırı olarak bu kez Osmanlı hükûmeti ansızın Tabe'ye asker sevki yaparak işgal etmiş ve Hidiv Hazretlerine ait bulunan araziden askerin çekilmesi için yapılan haklı temennilere rağmen bugün işgale devam etmektedir.

Bu hadise üzerine sadrazamın telgrafla verilen cevabına göre hudut hakkında Kahire'de görüşmelerin devamı mümkün değildir. Çünkü devamı Mısır'ın zararına sebep olacak, Süveyş Kanalı ile Mısır'ın idari ve siyasi mevkisine zarar edecek tarzda Babialî'nin inadını artırmaya sebep olmaktan başka bir sonuç elde edemeyecektir.

Osmanlı hükûmeti tarafından bilindiği gibi İngiltere hükûmeti Mısır arazisinin küçülmesine sebep olacak harekâta kayıtsız bir gözle bakamaz.

Hidiviyetin anlaşmayla belirli haklarının ihlaline razı olamaz. Bundan dolayı Rûfhah mevkisinden Akabe Körfezi'nin başına kadar olan Mısır sınırının bildirilen telgrafta yer alan esasa uygun olarak ayrılmasına ve tayin olunmasına ve o vakte kadar Tabe'deki askerin geri çekilmesine Osmanlı hükûmetinin razı olmasını rica için İngiltere hükûmeti Hariciye Nezaretinden talimat aldığı mı zatıalilerine bildirmekle şeref kazanırım.

Bu ricaya on gün içinde razı olunmazsa zorluğun artmasıyla durumun tehlike kazanacağını ilaveten arz ederim.

Bu nota on gün müddetli bir ültimatomdan başka bir şey değildi. Nitekim büyük miktarda harp gemilerinden oluşan bir İngiliz filosunun Akdeniz'e yönelerek hareket ettiğine dair çeşitli resmî ve hususi kaynaklardan telgraflar gelmeye başladı.

O gece sarayda Vükela Encümeni toplandı. İngiltere'nin bu notasına verilecek cevap görüşüldü.

Hariciye Nezaretimiz tarafından verilen cevabi notada "Osmanlı hükûmetinin memleketin parçalarından olan Mısır üzerindeki haklarından bahsedilerek Akabe'yi işgal eden askerin mahallerine iade edildiği ve bununla beraber son durumun muhafazasını temine her türlü sebep ve araca ittifakla başvurmak üzere mahallinde bulunan kumandan ve iki erkân-ı harp subayıyla anlaşmaları konusunda Mısır görevlisine kesin emirlerin yerine getirilmesi için Hidiv Hazretlerine bildirilmesi gerekliliği" bildirilmişti.

Aynı zamanda mabeyin başkâtibinden mevki kumandanına özellikle Padişah'ın emrini içeren bir telgraf çekilmiş ve seraskerlik makamından da yerine haber gönderilmişti.

İkinci Nota

İngiliz elçisi Sir Nikola Okonor bizim cevabımızı Londra'ya bildirmiş fakat memnuniyet verici olmadığından Babıali'ye aşağıdaki ikinci bir notayı vermişti:

12 Mayıs 1906 Tabe ile Arabistan Yarımadası'nda Osmanlı hükûmetinin Hidiv Hazretlerinin işgal hakkını teslim etmemesine teessüf ederim.

Nezaretinizin cevabi notasındaki ifade tarzıyla bu tür olayların tekrara karşı İngiltere hükûmeti kayıtsız kalamaz, bunlar yarımada sınırlarının Rifi'h'ten Akabe Körfezi'nin uç kısmına doğru takriben güneydoğu istikametinde kati surette tesbit ve tayininin gerekliliğini ortaya koyar.

Bundan dolayı işbu sınır hattının Osmanlı hükûmeti ile Mısır hidivliği tarafından belirlenecek bir komisyon tarafından tayin edilerek bu komisyon tarafından hazırlanacak bir harita üzerine işaretleneceği hakkında Osmanlı hükûmetinden kesin güvence alınması gerekir.

İsmi yukarıda geçen yerde ne yazık ki meydana gelen zorluğa karşı belirsiz tabirlerin kullanılmasının, hoşnutsuzluğu devam ettireceğini ve İngiltere hükûmetinin dostane ilişkilerde bulunmak istediği Osmanlı hükûmeti ile arasında tehlikeli bir durum gerektireceğini kaydedirim.

İyi ilişkilerin korunması konusunda Osmanlı hükûmetinin 3 Mayıs tarihli notamda bildirdiğim sürenin sona ermesinden önce taleplerimize açık ve kesin şekilde razı olmasını tekrar beyan ederim.”

Bu esnada yani 1906 tarihinde Hicaz ve Şam kıtasında siyasi ve ilmî teftişte bulunan merhum Mahmut Şevket Paşa’dan Hünkâr’a özel bir mektup geldi. Bu mektupta İngilizlerin maksadı, hidivliğin bu maksada taraftar olarak hizmeti cidden açık şekilde ortaya konuyordu.

Mahmut Şevket Paşa merhum, Sultan Hamid’in pek ziyade takdiri-ne mazhardı, Hünkâr Mahmut Şevket Paşa’yı “Fonder Golç” Paşa’nın yayınlanan hatıralar kitabında dediği gibi pek sevdiği Tophane Fen Komisyonundan ayırmış ve inşasına devam edilmekte olan Hicaz ve Beri-yetüşşam telgraf hatlarını incelemeye görevlendirmişti.

Mahmut Paşa’nın görünürde vazifesi bundan ibaret gösteriliyordu. Hâlbuki hakikatte Sultan Hamid, Mahmut Şevket Paşa’nın zekâsından, Arap nesline mensubiyetinden ve askerlik ilmine bilgisinden yararlanmak ve Hicaz, Mısır, Suriye taraflarında dönen entrikalardan hakiki haberler almak ve özellikle bunlara karşı engelleyici tedbir alınmasına fırsat ve çare bulabilmek için Mahmut Paşa’ya gizli talimatı vermişti.

Bundan dolayı Mahmut Paşa’nın yazdıkları Hünkâr nezdinde önemli sayılıyordu.

Mahmut Paşa’dan gelen son raporda Mısır meselesinin bu durum ve şartlarda halledilmesinin mümkün olamayacağı ve kutsal amaca ulaşmak için bir müddet daha sırayla her türlü başarı sebeplerini hazırladık-tan sonra işe başlanması tavsiye olunmuştu.

Hünkâr, merhum Mahmut Şevket Paşa’nın bu maruzatını haber aldıktan sonra Almanya İmparatoru’na şifreli bir telgraf çekti. Macerayı anlatarak görüş ve fikirlerini sordu.

Abdülhamid ile Kayser arasında özel haberleşmeye mahsus bir şifre

anahtarı vardı. Gerçi iki hükûmet bir diğerine bir ittifak veya itilaf anlaşmasıyla bağlı değillerdi ancak Kayser ile Abdülhamid arasında samimiyet ve taraftarlık mükemmel derecedeydi. Kayser'in İstanbul'u ilk ziyaretiyle başlayan bu yakınlık zaman geçtikçe o dereceyi bulmuştu ki iki hükümdarın kendi kabinelerinden ve elçilerinden gizli olarak haberleşebilmeleri için hususi bir şifre anahtarı düzenlenmişti. Bunu ilk önce imparator düşünmüş ve o tertip ettirmişti. Anahtarın Abdülhamid'e mahsus nüshası Hünkâr'ın yazıhanesinde ve önemli evraklarla birlikte kilitli dururdu.

Mısır meselesinin hiç yoktan kazandığı ehemmiyet ve İngilizlerin gösterdiği hummalı hareket Sultan Hamid'in sinirlerini yıpratmıştı ve işin filî bir tecavüzü davet edeceği Sir Nikola Okonor'un Babıalî'ye gönderdiği notalarından anlaşıldığından Hünkâr Alman İmparatoru'na durum hakkında bu şifre ile bilgi vermeyi ve bu konudaki görüş ve düşüncelerini sormayı zaruri görmüştü.

Beni huzuruna çağırarak kendisi dikte etmek suretiyle aşağıdaki telgrafı yazdırdı. Mütercim Nişan Efendi'yi telgrafın şifresinde bulundurmuştum:

“Memleket topraklarımızdan Mısır'ın İngilizlerin bir bahaneyle haksız olarak giriştikleri geçici işgalinin bu kıtadaki asli haklarımıza halel veremeyeceği büyük devletler tarafından da onaylanmış bir durumdur. Buna rağmen sonradan Hicaz'a demir yolu ve telgraf hatlarının uzatılması gibi bayındırlık işlerinin temini için dolaşan bir taburdan ibaret askerimizin on gün içinde Tabe'den çekilmesi ve aksi takdirde Osmanlı Devleti için tehlikeli sonuçlar doğurmasına sebebiyet verilmiş olacağı ültimatom tarzında bir nota ile İngiltere Hariciye Nezaretinden Babıalîmize tebliğ edilmiştir.

Bağdat Demir Yolu hattının zorluğa düşmesi ve sonuçsuz kalması ve Basra Körfezi'ne ait İngiliz görüşlerinin yayılması gayesini takip etmekte olan İngilizlerin Kuveyt Şeyhi Mübareküssabah'ın yeniden silahlandırılması ve bu körfeze iki küçük kruvazörün gönderilmesi ve Mısır'daki İngiliz askerinin takviyesi gibi zarar verici hareketlerde bulundukları işitilmektedir. İşin öneminden dolayı görüşlerinizi rica ederim.”

Abdülhamid, dostu ve taraftarı Kayser Wilhelm'e bu telgrafı yazıp gönderdikten sonra müsterih oldu çünkü Arap Yarımadası ve özellikle Mısır ve Basra Körfezi meselelerinde İngilizlerle Almanlar arasındaki rekabeti körüklemiş bulunuyordu. Almanya İmparatoru'nun bu telgrafa

kayıtsız kalamayacağı ve Bağdat Demir Yolu'nu ilgilendiren bu mese-
lenin onun en hassas noktasına dokunacağı kanaatindeydi. İngilizler
altın hazinelerinin yatağı ve servet kaynaklarının en faydalı kaynağı
olan Irak, Suriye ve Hicaz havalisinin Hindistan yolu üzerinde bir geçit
've bir uğrak olduğunu ve bu havaliden İngiltere'nin hayatına kastedi-
lebİLme ihtimalinin bulunduğunu gördükleri için buraların pek müsait
sahillerine öteden beri göz dikmişlerdi. Bundan dolayı bu pek kıymet-
li saha üzerinde Almanların kendilerine yegâne rakip olarak çıkmaları
ve Hünkâr ile uyuşmaları İngiliz siyasetini çileden çıkarıyordu. Kayser
ile Abdülhamid'in bilhassa bu havalı üzerinde ve İngiliz menfaatleri
aleyhinde anlaştıklarını İngilizler bir saplantı olarak kafalarında taşı-
maktalardı. Alman nüfuzunun gün geçtikçe İslam âleminde etkilerini
arttırmasının, bu anlaşmanın neticesi olduğuna ve Abdülhamid'in Tabe
meselesindeki cesurca ve kahramanca hareketinin yine bu anlaşmadan
aldığı kuvvet ve cesarete dayandığına şüphe etmiyorlardı.

Yukarıda bahsettiğim elçi Sır Nikola Okonor'un Babiali'ye gönderdiği
sözü geçen notadan sonra Amiral Lord Çarlis Bresford'un kumandasın-
daki düzenli Akdeniz filosunun Malta'dan hareket ettiği haberi geldi.
Aynı tarihte Prens de Batenberg de kruvazör filosuyla Adalar Denizi'ne
geliyormuş, bundan başka Atlas Okyanusu Donanması Cebelitarık'ta
toplanıp her türlü hazırlıklarını tamamlamak için emir almıştı.

Ertesi günü Alman İmparatoru'ndan hususi şifre ile gelen cevap-
ta "Hükümdarlık haklarından dolayı ve malum olan idari sınırlarında
bayındırlık ve refahı sağlamak amacına erişmek için yapılan askerî ha-
rekâtın Mısır meselesini temelinden halletmek için seçilmiş bir hareket
olmadığı ilgililere iletilerek hadisenin korkulacak tarafının kalmadığı"
bildirilmiş ve Tabe'deki askerin geri dönmesi tavsiye edilmişti.

Kayser'in bu manasız telgrafı üzerine Hünkâr: Tabe'de bulunan mev-
ki kumandanı merhum Rüştü Paşa'ya aşağıdaki telgrafı yazdırdı:

Akabe'ye yaklaşması beklenen zırhlı, sahile geldiği hâlde kumanda-
nına deyiniz ki: "Bu işe Mısır Yüksek Komiseri Muhtar Paşa Hazretleri
görevlendirilmiştir. Kendisi oraya gelmek üzeredir. Burada İngiltere el-
çiliğiyle Babiali arasında bu konuda anlaşma yapılmıştır. Bundan dola-
yı zırhlı tarafından fiilî girişime hacet kalmamıştır, şayet bu beyanat ve
öğütler yerine getirilmeyerek Osmanlı hakları ve sınırlarına saldırmaya
kalkışılacak olursa usule ve hukuka aykırı olduğundan bahs ile protesto
ediniz.

İşbu protesto ve uyarılardan sonra zırhlı tarafından saldırı meydana gelirse fiilen karşılık vermeyiniz, yaşanan durumu hemen yazınız.

Sonradan Babıali sınırları tayin etmek üzere özel bir heyet gönderilmesine karar verdi. Mısır Komiseri Muhtar Paşa'yı da görevlendirdi.

İngiltere hükûmeti Hindistan ile Hindistan'a ulaştırın yolları güven altına almak ve bununla beraber asıl mal ve mülk sahibini kendisine karşı âciz görerek Mısır ve Irak kıtalarını elde etmeyi arzu ettiğinden diğer bir devletin özellikle Almanların Bağdat Demir Yolu vesilesiyle etki edebilmelerine tahammül edemiyordu.

Almanları bu mühim işte kendine karşı en zararlı ve güçlü rakip olarak görüyordu.

Almanya'nın Doğu'da takip ettiği iktisadi politika ve hele Kayser'in son Suriye seyahatı ve Sultan Hamid ile pek samimi şekildeki yakınlığı ve Türkiye'de birtakım imtiyazlar elde etme başarısı İngilizleri çok endişeye düşürüyordu.

Bundan dolayı Sultan Hamid'in Tabe'ye asker sevk etmelerini mutlaka Alman İmparatoru'nun düzenlediği ve onun siyasi etkisine dayanan bir hareket sanıyordu.

Japonların hayret verici saldırısıyla Uzak Doğu'dan incek müthiş fırtınadan kurtulduğu hâlde şimdi de karşısına heybetli Alman nüfuzunun çıkmış olmasına yanıyordu.

Senelerden beri Osmanlı hükûmeti ve büyük devletlerle Mısır'ın İngiliz geçici işgalinden kurtarılması ve tahliyesi için devam edegelen haberleşme, müzakere ve girişimlerin artık uygulamaya konulmasının kararlaştırıldığı anlaşılıyordu. Onun için olanca özeni göstererek arzu ettiği nimetin elinden gitmesine mâni olmaya çalışıyordu. Bu sırada Alman İmparatoru'nun gayet ustaca ve barış yoluyla maksadın bu olmadığını Londra'ya bildirmesi tayfun fırtınalarından daha müthiş olan o buhranı bertaraf etti.

Nihayet Osmanlı hükûmeti ile Mısır hidiviyeti tarafından tayin edilen komisyon üyeleri incelemelerde bulunarak Elarış'ten Bedil'e hududun bir haritasını hazırladı. 18 Eylül 1322 ve (1 Ekim 1906) tarihli anlaşma yapılarak mesele kapanmış oldu.

Sultan Hamid ile Almanya İmparatoru arasında yapılan ve yukarıda anlatılan hususi haberleşme daha o tarihte patlamak meyilinde bulunan Dünya Savaşı'nın 1914 senesine kadar gecikmesini sağladığı ve

bundan dolayı o haberleşme ve girişimler neticesinde yapılan anlaşmanın dünya barışına hizmet ettiği iddia edilebilir. Yoksa o zaman içinde bulunulan durum ve olaylara göre Avrupa ve İspanya'da dehşetli bir harbin yaşanmasına ramak kalmıştı.

Mesela İngilizler "Mizva" kruvazörünü Gazze, Elarış sahilini ayıran çizgiyi genişleterek Mısırlılara ait on bir telgraf direğinin değiştirilmesini sağlamak amacıyla müdahale etmişler ve yukarıda beyan edildiği üzere birtakım savaş gemilerinin sevkine de başlamışlardı. Osmanlı Devleti'ni tehdit eden ve Almanya'nın siyasetine dokunan şu hâlden başka Fransa'nın mali gücüyle günden güne artan Rusya askerî ıslahatları da Almanya'yı düşündürmekte olduğundan durum pek hassastı. İngilizler Mısır'da hükümdarlık haklarının saklı ve İngiliz askerlerinin varlığının geçici olduğu hakkında açıklamada bulundukları hâlde Türkiye'nin Tabe'ye aşiretlerin saldırmalarına mâni olmak maksadıyla ve geçici olarak asker göndermesi üzerine böyle savaş hazırlıklarına girişmeleri çok mühimdi. Sultan Abdülhamid "İngilizlerin Mısır'daki işgali Said ve Kâmil Paşaların arz ettikleri şekilde geçici değilse aldanmış oluyorum." diyerek bunlara hücum ediyordu. İşte bu hengâmeler arasında şifreli haberleşme bir netice verdi ve mesele bitti.

Bundan evvelki yazılarımin birinde bahsetmiş olduğum gibi Arabistan, Elcezire, Mısır, Irak ve Hicaz kıtaları dünyanın en zengin topraklarını kapsaması ve Hindistan ile Çin'e giden yolların güzergâhında bulunması yönüyle öteden beri cihanın gözü bu kıtaların üzerindeydi. Buralara vaktiyle temelini atmış olan Osmanlı hükûmeti ise bin türlü sebepten dolayı o topraklarda hakkıyla yerleşememiş, buraların sonsuz servet kaynaklarından yararlanamadığı gibi hâkimiyetini de fiilen ve tamamen sağlamlaştırmayı başaramamıştı. Bu bölgede çeşitli kabile ve aşiretlerden oluşan cemaatler kararlı bulunuyorlardı, bunları hükûmetin nüfuz ve idaresi altına almak bir türlü mümkün olamıyordu. On dokuzuncu asrın başlangıcından Sultan Hamid Devri'nin sonuna kadar gelip geçen Osmanlı hükûmetlerinin bu kıtalar üzerinde Avrupa devletlerinin takip ettikleri siyaseti dikkatten uzak bulundurmadıkları ve buranın halkının idaresi hususlarında hayli gayret sarf ettikleri hâlde maalesef esaslı bir başarı elde edememişlerdi. İngiltere, Fransa ve İtalya devletlerinin Arabistan havalisindeki siyasi faaliyetleri çeşitli şekil ve cephelerde devam edip dururken Ruslar da öte taraftan kendi siyasi maksatlarını artırmak için çalışmaktan ve Osmanlı hükûmeti aleyhine kışkırtıcı hareketlerden

uzak kalmıyordu. Ruslar Grandük Nikola'nın başkanlığı altında özel bir cemiyet teşkil etmişlerdi. Habeşistan ile ilişki kurma arzusunda bulunan bu cemiyet Suriye taraflarında da bazı mevki ve araziyi satın alma sevdasına düşmüştü. Savaşın başlangıcında Rusların Arabistan'da bir politika takip etmeleri uzak gibi görünüyorsa da hakikatte bu bir emrivakiydi ve Rus siyaseti Arabistan hususunda fiilî bir vaziyet almış bulunuyordu.

Rusların Filot Vulonter denilen bir gönüllü donanması vardı. Büyük kitada kırk elli vapurdan oluşan bu gönüllü donanma Rusların önemli donanma teçhizatındandı. Savaş durumunda nakliyat yaparlar, içlerine küçük çapta toplar konularak bir nevi hafif kruvazör hâlini alırlar. Bu gönüllü donanmadan her ay büyük bir vapur Karadeniz'den kalkar, Basra Körfezi'ne gider. Orada Ruslardan, Araplardan acenteleri vardı. İçeride bazı nüfuz sahibi şeyh ve tüccarlarla temas kurar, Basra valileri ve sahil komodorları tarafından yapılan araştırma neticesinde eski hurma sandıkları içinde büyük miktarda tüfek ve rovelver kaçırıldığı, içerilere doğru sevk edildiği ve buna karşı hiçbir para kabul edilmeyip doğrudan doğruya şeyhlere hediye edildiği anlaşılmıştır.

1896 ve 1897 senelerinde Rus erkân-ı harp subaylarından Doltşin ve Kafkasyalı askerî Doktor Salih Kolatef, Süvari Kazak yüzbaşlarından Davit İvan Lifkin adlı memurlar özel şekilde Bağdat, Basra ve Hicaz taraflarına gitmişlerdi. Tacir sıfat ve kıyafetleriyle dolaşmışlar, başkanlarla ilişki kurmuşlar ve o mahaller hakkında askerî, iktisadi ve coğrafi inceleme yapmışlardı. Sonradan anlaşıldığına göre Rus subaylarından Doltşin 163 sayfalık bir rapor yazmış ve sonradan bu raporun içeriğinden Petersburg Doğu İşleri Özel Heyeti tarafından bir kitap yazılarak "yalnız ilgili memurlara" dağıtılmıştır.

Bunlardan başka Rusya'da bulunan Orinburg müftüsü Rusya hükûmeti tarafından özel görevle Doğu'ya gönderilmiş ve bu kişi görünürde hac görevini yapmak için İstanbul selamlığından sonra Hünkâr'ın huzuruna kabul edildikten sonra Hicaz'a gitmişti. Mekke-i Mükerre ve Medine-i Münevvere'de birkaç ay kalarak Rus hükûmetinin lehine ve Osmanlı Devleti'nin aleyhine hareket edip yerli halkın ileri gelenlerine ve ulema sınıfına Rusların iyiliklerini uzun uzun anlatarak fesat tohumu ekmeye çalışmıştır. Rusya'ya dönüşünde Hicaz'daki gözlemlerini ve halka telkinlerini içeren önemli bir eser yazmıştır. Bu eseri Rus hükûmetine vermiş ve sonunda o taraflara, oranın lisanı ve yerel âdetlerine

mükemmel şekilde vâkıf ve siyasette mahir konsoloslar gönderildiği ve masraf karşılandığı hâlde arzu edilen başarıların elde edileceği ve Osmanlı Devleti'nin bu diyarlarda hiçbir hüküm ve nüfuzunun kalmayacağını bildirmiştir. O vakit saraya gönderilen evraktan Rusların büyük yazar ve profesörlerinden Kamarofski'nin "Şark Meselesi" ve Rus Şûra-yı Devlet üyelerinden Çirivanski'nin "İslamiyet Âlemi" adlı eserinin bu konuda etraflı bilgi ve siyasi düşünceleri içerdiği anlaşıyordu. İngilizlerin, Almanların Doğu'ya ait istek ve ihtiraslarını kâh anlaşarak barış yoluyla kâh saldırarak uygulamaya koymaya çalıştıklarını görerek Rus menfaatlerini bu gözle takip etmekte ve hergün bir vesile bularak Arabistan'dan istifadeye koşmakta oldukları görülüyordu. Rus hükûmeti İstanbul'da pek mühim bir istihbarat şubesi açmış ve Beyoğlu'nda meşhur Yani Lokantasının üstündeki özel daireyi bunun için kiralayarak yerli gayrimüslimlerden hatta Osmanlı memurlarından vasıtalar tedarik edip büyük miktarda para harcamıştır. Beyoğlu zabıtasından başka sarayın özel hafiyeleri tarafından da sürekli takip ediliyor ve araştırılıyordu.

Rusların meşhur iktisat uzmanlarından Vladimir Kapitest Akdeniz'den İran Körfezi'ne kadar bir demir yolu hattı tesis etmek, hattı Suriye'den geçirmek, Kuveyt'e götürmek, Bağdat ve Kerbela'ya şubeler açmak üzere bir proje yapmıştı, sendika da teşkil etmişti fakat İngiliz ve Alman rekabeti Vladimir'in teşebbüsünü sonuçsuz bıraktı.

Rusların Ortodoksları Himayesi Meselesi

Avrupa devletlerinin Türkiye iç işlerine müdahale ve devletimizin siyasi istiklaline tecavüz maksadıyla hiçbir fırsatı kaçırmadıkları önceki yazılanlardan yeteri kadar açık şekilde anlaşılmıştır. Bu arada Rusların Doğu'da ve Ortodoks Hristiyanlık âleminde nüfuz elde edebilmek için çeşitli zamanlarda ve çeşitli şekilde yaptıkları entrikalar Berlin Kongresi'ne ait bir hatırayla büsbütün açıklanmıştır. Bu kongrede hazır bulunan ve bizzat Ortodoks olması nedeniyle şahitliğinin tarafsızlığında şüphe olmayan bir kişinin bu mesele hakkında bana anlattığı bir vakayı burada nakletmeyi faydadan uzak bulmadım.

Vakayı anlatan kişi Aleksandr Karatodori Paşa'dır. Son asırlık siyasi tarihimizde özel bir mevki sahibi olan Aleksandr Karatodori Paşa Osmanlı hükûmetinin çeşitli memuriyetlerinde bulunarak derece derece

yükseldikten sonra hariciye nazırlığına kadar çıkarılmıştır. Türk-Rus savaşından sonra Berlin’de Prens Bismark’ın başkanlığında toplanan kongreye Osmanlı hükûmetinin yetkilisi olarak gönderilmişti. Karatodori Paşa geniş bilgiye sahip, görgüsü ve tecrübesi fazla, özel bir daireyi tahsis ettirecek derin araştırma ve incelemeleriyle tanınmış bir diplomattı. Sultan Hamid bu kişinin bilgisine, irfanına ve tecrübesine karşı büyük bir itimat taşır, birçok mühim meselede onun görüşünü sorardı. Bu itimat son zamanlarda Karatodori Paşa’ya Yıldız Sarayı’nda özel bir daire tahsis ettirecek dereceyi bulmuştu. Karatodori Paşa dairesi bir ara başkitabet, başmabeyncilik, seryaverlik gibi resmî daireler arasında sayılırdı. Karatodori Paşa uzun süre diplomasi vazifeleri yapmış ve Berlin Kongresi’nde de bulunduğu gibi kendisiyle görüşmek yararlıydı. Kâh iş nedeniyle kâh herhangi bir fırsat bulunduğu Paşa ile görüşmeye imkân bulduğum zaman sohbetinden, beyanatından, maziye ait hatıralarından ve bütün fikirlerinden bir hakikat zevki çıkarır, kendisini merak ve lezzetle dinlerdim.

Berlin Kongresi’ne ait evrak ve resmî belgelerden ve bütün yayınlardan anlaşıldığına göre, Rus yetkilileri bağlı oldukları hükûmetlerinin harpte galip çıkmış olmasından dolayı gurur ve şımarıklıkla kongre müzakerelerinde hâlâ memleketimize ve işlerimize müdahale için bahane aramakta ve hiçbir bahane bulamazlarsa sebepler ortaya koyup duruyorlardı. Bu hakikatler bilinmekle beraber herhâlde bir defa da Karatodori Paşa gibi yetkili bir ağızdan işitmek hakikati daha yakından anlamayı sağlardı. Özellikle Rus yetkililerinin Türkiye iş ve uygulamalarına müdahale maksadıyla yapılan talep ve iddialarına karşı Karatodori Paşa’nın mühim müdafaalarda bulunduğu da işitilmişti. Bu itibarla bir fırsat düşürerek meseleyi sordum. Paşa bana aynen ve harfiyen şu sözleri söyledi:

“Rus yetkilileri Doğu’daki Hristiyanların zulüm ve haksızlığa uğramakta ve kiliselerde serbest ayin yapamamakta, özetle vicdani hürriyete sahip olmadıklarını acı bir lisanla söyleyerek bu Hristiyanların dinî haklarını güven altına alınmak üzere anlaşmaya özel bir madde konulmasını talep ve teklif ettiler. Diğer yetkililerin dinî hisleri üzerinde bir tesir maksadıyla ve gayet ustaca ileri sürülmüş olan bu teklifi çürütmek vazife icabı olduğu gibi aynı zamanda Ortodoks milletine mensup bulunmam nedeniyle sözlerimin kongre üzerinde özel bir etki yapacağı da şüphesizdi. Bunun için Kongre Reisi Prens Bismark’tan söz istedim ve şu

açıklamalarda bulundum:

“Bu konferansta yetkili olarak bulunan muhterem simalardan bazılarıyla evvelce Doğu’da elçilik hizmetlerinde arkadaşlık yapma şerefini yaşamıştım. Kendileri benim Ortodoks bir Hristiyan olduğumu bilirler. Osmanlı memleketlerinde bulundukları sırada memleketin her tarafında serbestçe ayin yapan ve mezhep toplantılarında hiçbir soruna maruz kalmayan Hristiyan kilise ve manastırlarında ibadete davet için çalınan çanları kulaklarıyla işitmişlerdir. Paskalya’da ve diğer yortu günlerinde Hristiyan ahalinin sokaklarda alenen ve büyük serbestlikle dinî törenlerini yaptıklarına ve bunlara hiçbir taraftan zulüm şöyle dursun hatta ufak bir muhalefet dahi yapılmadığına şahit olmuşlardır. Bunun üzerine Rus yetkilisi tarafından ortaya konulan meseleye hacet yoktur.”

Karatodori Paşa bu hikâyeyi anlattıktan sonra Rus yetkililerinin yine inanmayıp tekliflerinde ısrar ettiklerini ve her ne kadar onların arzuları dairesinde bir şey yapılmadıysa da malum olan şekilde anlaşma metnine bazı hükümler konulduğunu söylemiştir.

Bu hadise Avrupa devletlerinin Osmanlı hükûmeti işlerine müdahale için neler yaptıklarını ve bizzat Hristiyan bir üye tarafından savunulan gerçekleri bile çiğneyerek siyasi istek ve ihtirasları tatmine yol aradıklarını gösteren bir misaldir. Bu hakikat gün gibi açıkken ne yazık ki o zamandan beri gelip geçen hükûmetler uyanık davranmamış, ya ihmal ya da vazifeyi suistimal yüzünden yabancıların müdahalelerine ve memleketimiz için zararlı kötü örneklerin yokken peyda edilmesine sebebiyet verilmiştir.

Rumeli ıslahatı meselesi de aynı şekilde düşünülebilir. Devletlerin Rumeli durumundan dolayı Babıali’ye sık sık yaptıkları müracaat ve şikâyetleri, tarihin çeşitli tecrübelerinden anlaşıldığına göre, o havalide bir müdahaleye ve neticede Rumeli kıtasının paylaşılmasıyla sonuçlanacağı malum olduğundan hem şikâyetlerin hem de planlanmış olan müdahalenin önüne geçilmek üzere umumi müfettişlik kurulmuştu. Umumi müfettişlik süratle inceleme yaparak ıslahat planlarını vakit geçirmeksizin uygulayabilmek için bir de komisyon kuruldu ve bunun başkanlığına Konya valiliğinden getirilen Avlonyalı Ferit Paşa tayin edildi. Sadrazamlık mevkisinde Said Paşa bulunuyordu. Bilhassa Almanya elçiliği nasihatler, tavsiyeler ve ihtarlarla Babıali’nin dikkatini çekiyordu. Diğer taraftan durumu layıkıyla kavramayı başarmış olan Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa da Rumeli’nin acil ihtiyaçlarını ve bunlara

karşı alınması gereken tedbirleri ve aynı zamanda dış güçlerin ihtirası ile Rumeli'de çevirmekte olduğu dolapları ayrıntısıyla sürekli Babıali'ye yazıyordu. Ne yazık ki Hüseyin Hilmi Paşa siyasi tarihimiz için kıymetli olan hatıralarını yayınlamamıştır. Bu hatıralar yayınlanmış olsaydı pek çok hakikat meydana çıkardı. Hüseyin Hilmi Paşa bir ara o kadar açık lisan kullanmıştı ki eğer Rumeli ıslahatı ciddi, mükemmel ve tam bir iyi niyetle yapılmazsa sonunun vahim olacağını da yazmıştı. Lakin Babıali öteden beri özel mesleği gereği olan sürünceme siyasetiyle pek kıymetli vakitler geçiriyordu. Hâlbuki öte tarafta Balkan hükûmetleri olanca kuvvetleriyle aleyhimize çalışıyorlar, dış güçlerin siyasi yardımlarını elde ederek mevkillerini destekleyerek emellerini günden güne artırıyorlardı. Görülüyor ki bir taraftan geceli, gündüzlü, resmî ve gayriresmî, meşru ve gayrimeşru, gizli ve açık, siyasi ve askerî özetle her cepheden faaliyetine karşı asıl ilgili olan, asıl zarar ve felakete maruz kalan, asıl hırslara hedef teşkil eden taraf yani Osmanlı hükûmeti ilgisizlik ve ihmal içinde vakit geçiriyordu. Rumeli'nin haritadan silinmesine ve meselenin dışarıdan istenildiği gibi hallolunmasına ramak kalmıştı. Reval Görüşmeleri bu felaketin bir öncüsü hâlinde ve bütün felaketiyle meydana çıkıyordu. 1324 (1908) İnkılabı bir semavi güzellik gibi ortaya çıkmasaydı Türkler daha o zaman Avrupa topraklarından çıkarılmış olacaktı.

Meşrutiyetin iadesi İstanbul'da 10 Temmuz'a tesadüf eden cuma günü gazetelerde yer alan resmî bildiriyle İstanbul ahalisinin bilgisine sunulmuş ve aynı gün vilayetlere ve müstakil mutasarrıflıklara yazılan telgraflarla taşrada da durum öğrenilmişti.

O günün akşamında ve ertesi gün İstanbul'da bulunan ve esasen hürriyet ve meşrutiyet taraftarı olan bazı kişiler tarafından saraya açık telgraflar yazılarak Padişah'a şükranlar sunuluyor ve millet ve memleketin bu yüzden mesut ve bahtiyar olacağı beyan ediliyordu.

İzmir'den, Selânik'ten, Edirne'den yalnız İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup kişiler tarafından kısa ve saygılı ibarelerle yazılmış telgraflar da geldi.

Gereğince Osmanlı hükûmeti Dâhiliye Nezaretinin tebliğ ettiği meşrutiyet ilanı ve seçimlerin yenilenmesi telgrafları bazı uzak vilayetlerce süratle halka bildirilmemiş, daha doğrusu bazı valilerin riyakârlığı yahut korkaklığı yüzünden hemen uygulamaya konulmamıştı. Hâlbuki İttihat ve Terakki merkezinden yerlerindeki temsilci ve üyelerine çeki-

len telgraflar üzerine meşrutiyetin resmen ilan edildiği bildirildiğinden cemiyetin ilk şikâyeti başladı. Sadrazam tarafından vilayetlerde derhâl etkili tebliğat yapıldı. Hiç lüzumu yokken saray telgrafhanesinden de sadrazamlığın bu emir ve tebliğin bildirilmesi için özel emirler verildi.

Ahmet Rıza Bey'in Yazısı ve Abdülhamid'in Ahmet Rıza Bey Hakkındaki Düşünceleri

1324 (1908) Temmuz'unun on beşinci günü akşamı eski Âyan Reisi Ahmet Rıza Bey'in sureti aşağıda yer alan yazısı geldi.

Şevketmaap Efendimiz Hazretleri,

1892 tarihinde borsadaki vazifemi terk ederek İstanbul'dan ayrıldığım da bilgilerinize takdim ettiğim iç ıslahat tasarısı elbette hatrınızda dır. Bu tasarıya bağlı yazımda büyük ihlasla arz ettiğim gibi zatı hümayunlarına hürmetim sonsuzdur.

Hiç kimse hakkında gücenme ve düşmanlık hissi beslemediğim gibi şahsıma ait hiçbir menfaat takip edenlerden değilim. Maksadım ancak millet ve memleketimizin saadetini ve ilerlemesini temin etmekten ibarettir. Bu maksadın da 1293 (1877) tarihinde tesis edilen meşrutiyet idaresinin iadesiyle mümkün olacağına inandığımdan hayatımı bunun uygulanmasına adanmışım.

On beş sene sebat ederek vatani görevimi yapmaya çalıştım. Açıklaması pek uzun olan Paris Jenova'da geçen mahkemelerden sonra nihayet Paris Elçisi Münir ve Ferik Ahmet Celâlettin Paşalarla Başkonsolos Esat Bey'in fermanlarıyla bendenize tebliğ ettikleri nasihatlere karşı verdiğim cevaplarda da bu kutsal maksadı takipten vazgeçmeyeceğimi bildirmiştim. Son olarak Jenova Kontinental Otelinde oturan Ahmet Celâlettin Paşa'ya kabulü mümkün olabilecek bir anlaşma projesi sunmuşum ki 1892 tarihli tasarımın esaslarını içeriyordu.

Bu projede siyasi genel af ilanı, gazetelerin serbestliği, açıkça bilinir hâle gelen gözleme ve rüşvetin yasaklanması, saraydan idare usulünün kaldırılıp "Vazife ve Sorumluluk" adındaki kitabımda yazdığım gibi Babıali'nin bütün işleri sorumluluğuna alması ve Tanzimat-ı Hayriye'nin temel esaslarından olan hürriyet ve eşitliğin tanınması ve il genel meclislerinin toplanmaya davetleri gibi en hayırlı ve gerekli sosyal görevleri

yazmış ve Efendi'mizden istirham etmişim.

Şüphesiz ki Padişah'ımız bu maruzatımı yerine getirirdiniz. Maalesef birtakım vatan, millet hainleri mâni olduklarından seneler geçtiği hâlde hiçbir sonuç görülememiş ve bu yüzden hem kendileri hem de temiz soylu milletimiz pek mühim ve acı zararlara maruz kalmıştır.

1906 senesinde Ermeni komitelerinin, nezih fikir arkadaşlarıma ve bilhassa bu âcizlerine yapılan fiilî hareket tekliflerine uygun davranmadığım pek çok saygın kişi tarafından malum olup bu muhalefetim sebebiyle gerek zatî şahanelerine gerek aziz vatanımıza karşı yabancıların zarar verebilecek bir vaziyet almalarına yer bırakmamaktı.

Sonradan Rumeli'de artan, asayiş bozan durum ve büyük devletlerin fırsattan yararlanmaları için aralarında fikir alışverişiyle Reval'de verdikleri son karar meselenin süratle hallini gerektirdiğinden ve cemiyetimizin ruhunu teşkil eden ordumuza mensup aydınlar taraflarından kendilerine millî isteklerin herhâlde bildirilmekle 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihli emirlerine meşrutiyetin yenilenerek ilanına müsaade buyurulduğunu müjdelediğimden mutlu eden başarıdan dolayı duyduğum en kuvvetli sevinç ve övünç hissimi arz ederek tebrik ve şükranımı takdim ederim.

Hünkâr, Ahmet Rıza Bey'in bu mektubunu okudu. Önemli gördüğü ve memnun olduğu hissediliyordu.

Bu mektubu ayrıca bir zarfa koyarak bürosunun çekmesinde sakladı. Bu, Hünkâr'ın âdetiydi. Kendince önem verdiği ve ileride yararlanmak istediği mektupları, belgeleri ayrıca zarflara koyar ve üstüne tarih ve numara yazarak saklardı. Ve bunların içinde gizli tutulmasını arzu ettiği şeyler de bulunduğu gibi Başkitabet Dairesinde umumi ve hususi dosyalara koydurmazdı.

Ahmet Rıza Bey'in mektubu Sultan Abdülhamid üzerinde ne gibi bir tesir etmiş ve Hünkâr bundan nasıl istifade etmek istemişti, bilmem. Ancak mektubu geldikten iki gün sonra bazı resmî maruzat için huzurunda bulunduğum sırada Rıza Bey'den bahsederek: "Bu adamı şahsen görmedim fakat ilk ıslahat tasarısından, son mektubundan ve Paris'te çıkardığı meclis nüshalarından ve 'Vazife ve Sorumluluk' adıyla yayımladığı kitaplardan uyumlu ve sade fikirli, barışsever bir adam olduğu anlaşılmaktadır. Böylece son yazısından meşrutiyetin bu defaki ilanında şahsının tesiri olmayıp sırf ordunun kuvvetiyle 'İttihat ve Terakkî'

teşkilatının sebep olduğunu kendisinin bunlar arasında bulunmadığını görerek hislerini aktardığı görülüyor.” buyurdu. “Yakında İstanbul’a gelecektir. Gerek Rıza Bey ve gerek burada bulunan hemşehrileri çok sıkıntı çekmişlerdir. Bu acıları Rıza Bey’e unutturmak vatani hizmetinin heba olmadığını göstermek icap eder.” Düşüncelerini söylemekle beraber “Cuma günü selamlık töreninde bulunan halka zaptiye vasıtasıyla tebliğ ettirdiğim gibi Meclis-i Mebusan dairesinin bütün ihtiyaçları ve mefruşatı tarafımdan mükemmel şekilde yenilenip tamamlanacağı gibi Ahmet Rıza Bey’in ikameti için de bir yer bulunarak teftişi için hassa hazinesine tebligat icra olunsun.” emrini vermiştir. Çok geçmeden Ahmet Rıza Bey hakkındaki bu gönül alıcı açıklama ve tebligat gazetelere bahis malzemesi olmuş ve özellikle “Mizan” gazetesi yazarı Murat Bey hararetle eleştirilerde bulunmuştu.

Merhum Ahmet Rıza ve Murat Beyler Avrupa’da ve burada meşruti idarenin ilanı için çok çalışmışlarsa da her ikisinin görüşü, hedefi, fikri tamamen uyuşmuş değildi.

Daha Avrupa’dayken bu iki kişi arasında anlaşmazlık hasıl olmuştu. Paris, Jenova toplantılarında birisi gayrimüslimlerin haklar ve görev olarak öz Türklerle eşitliğini uygun görmekte diğeri de asli unsurun hâkimiyetini gerekli görmekteydi. Buraya geldikten sonra Rıza Bey ve “Mizan”ı yayınladıktan sonra da Murat Bey aynı fikirlerde ısrar ettiler. Biri eski dostu Alber Fua’nın çıkardığı “La Libre Parole” gazetesinde, diğeri “Mizan”da bir diğeri eleştirmeye devam ediyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise kamuoyunda kazandığı ilgiden dolayı Rıza Bey’e bir mevki verdiği hâlde gerektiğinde şiddetli muhalif tavrını takınan Murat Bey’i hiç de hoş görmemekteydi. Ahmet Rıza Bey’in Hünkâr’a yazdığı mektup Murat Bey tarafından eleştiriliyor, Murat Bey’in “Mizan” gazetesinin eski imtiyazını matbuat idaresinden kanun gereğince yenileyerek aldıktan sonra gazeteyi yayınlamaya başlayacağını özel bir mektupla Hünkâr’a danışır bir şekilde bildirmesi de matbuatta Murat Bey aleyhinde dedikoduyu gerektiriyordu.

O esnada Başkitabetten çıkarılmışım. Padişahın yakınında olanlardan Dağıstanlı merhum Emin Bey vasıtasıyla Sultan Hamid’in Murat Bey’e özel şekilde iltifatla bulunduğu ve “Mizan”ın tekrar yayınlanmasını kolaylaştırmak adına gereken masrafların karşılanması için beş yüz lira ihsan ettiği sonradan haber alındı.

Her şeyin hakikatini öğrenebildiğim kadar aynen ifade etmek istedi-

ğimden yukarıda ismi geçen Dağıstanlı Emin Bey hakkında kısaca bilgi vermek istedim.

Emin Bey Yıldız Sarayı'nda yaşayan temiz ve namuslu bir kişi olup sosyal ilimlere hakkıyla vâkıf ve özellikle tarih ve coğrafya ilminde uzmanlığıyla meşhurdur. Sarayda bulunduğu müddetçe devletin düzensiz idaresine hiç karışmamış, gayet nezih ve masum bir hayat yaşamıştı.

Sonraları Vahdettin tarafından hassa hazinesi nezaretinde kullanıldığı iştirildiyse de ne Vahdettin ne ondan önce ve sonraki zamanlarda saraya gitmediğim gibi Emin Bey'in istihdam sebepleri hakkında bir fikir hasıl edilememiştir.

Murat Bey'le hemşehrilik nedeniyle ileri gelip Sultan Hamid'le Murat Bey'in temasına bu açıdan aracılık etmiştir.

Meşrutiyetin İlanı

Mutlakiyet idaresi 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) senesinde cuma günkü resmî ilanla yeniden meşrutiyete döndü.

Meclis-i Vükelanın mazbatasını üzerine çıkan Padişah emri kısa bir resmî ilanla millete bu inkılabı tebliğ ediyor, eski Kanun-ı Esasi gereğince seçimlerin yapılmasını emrediyordu. Sultan Hamid'in bunu nasıl kabul ettiğini, ne kadar tereddütlü ve endişeli, belki de tehlikeli hâller geçirdiğini daha önce arz etmiş ve anlatmıştım.

Anlattıklarımda Sultan Hamid'in Meclis-i Mebusanı tekrar açmaya karar vermesindeki mecburiyeti aktarmaya çalışmıştım. Kanaatime göre Hünkâr iki sebepten bunu istemiyordu:

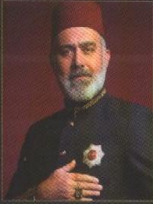
- 1- Şahsi isteklerinde istiklalini kaybetmek, kayıt altına girmek,
- 2- Meşrutiyetin iyi uygulanmasının zor olduğunu düşünmesiydi.

Bu iki mâni, düşünceler karşısında meydana gelen taleplerin son derece sert ve tehditkâr olması yaradılıştan evhamlı ve ümitsiz olması nedeniyle "ne olursa olsun" diyerek kabul etmek zorunda kalmıştı.

İlannamenin yarınki gazetelere yayınlattırılması, vilayetlere tebligatı gereğinin yapılmasını emrettikten sonra mukadderata kendini teslim edenlerde görülen bir sükûnet ve sakinlik göstermişti. O gece çok meşgul olmadı. Çalışma odasına kimseyi çağırmadı. Bu iş hakkında hiçbir şey emretmedi. Güya o gece sarayın eski zamanlardaki alelade yaşadığı sakinliği yaşıtıyordu. Sabah oldu, alaturka saat iki buçuğa kadar

içeriden hiçbir ses çıkmadı. Üç doğru bir bekçi geldi. Selamlık töreninin alışılmış emrini verdi. Öğle vakti oldu, selamlıkta fevkalade bir hâl görölmedi. Fakat selamlıktan sonra Zaptiye Nezaretinden, birinci fırka kumandanlığından, şehremanetinden gelen raporlardan çoğu Selânikli esnaf ve tacirlerden olmak üzere bir kısım halkın bir nevi aleyhtar gösteriler yaptıklarını ve “İkdam” gazetesinin matbaasının bayraklarla donatıldığını polis tarafından yapılan nazikçe müdahaleye sert cevaplar verildiğini yazıyor ve nasıl muamele edileceğini danışıyordu. Bunlara idare-i maslahat edilmesi ve hiçbir şekilde hadise meydana gelmesine mahal verilmemesi için emir verildi.

Akşamüstü Osmanlı matbuatı adına gazeteciler tarafından Kanun-ı Esasinin yürürlüğe konulmasından dolayı tebrik ve teşekkürlerini içeren bir telgraf geldi. Bunu takiben diğer tebrik ve teşekkür telgrafları da geldi. O günkü gazeteler meşrutiyetin ilanını büyük memnuniyetle kaydediyor ve Padişah’ın böylece millet ve memlekete taze hayat verdiğini yazıyordu.

Tahsin Paşa gibi bir karakteri yorumlamak teklifi heyecan vericiydi çünkü bu öyle bir karakter ki edeb, zeka, ahlak, haya, güven, sadakat, azim, feraset, kadim değerler manzumesi. Bunun için güçlü bir hazırlık devresi gerekiyordu ve bu karakteri yorumlamak asla hata barındırmayacak kadar değerliydi. İşte elinizde tuttuğunuz bu kitap ışığım oldu.

Bahadır Yenişehirlioğlu

(Tahsin Paşa-Payitaht Abdülhamid dizisi)

Tahsin Paşa uzun yıllar boyunca Sultan Abdülhamid'in en yakınındaki isimdi, haliyle Sultan'ın ve Devlet-i Aliyye'nin birçok sırrına vakıftı. Kitapta Sultan'ı eleştirdiği yazılar da olmakla beraber, Abdülhamid Han'ın şahsiyetini ve siyasetini hakkıyla anlatmıştır. Sultan Abdülhamid'in hayatını ve Osmanlıların son dönemini yazan tarihçilerimizin en fazla müracaat ettiği kaynak Tahsin Paşa'nın hatıralarıdır.

Selman Kayabaşı

Payitaht Abdülhamid dizisi danışmanı

ISBN: 978-975-2487-04-8

